

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

Branislava S. Đorđević

**DOMINACIJA NACIONALNIH INTERESA
DRŽAVA ČLANICA EVROPSKE UNIJE KAO
PREPREKA JAČANJU ZAJEDNIČKE SPOLJNE
I BEZBEDNOSNE POLITIKE - SLUČAJ
ISLAMSKRE REPUBLIKE IRAN**

doktorska disertacija

Beograd, 2021. godine

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Branislava S. Đorđević

**DOMINATION OF NATIONAL INTERESTS OF
EU MEMBER STATES AS AN IMPEDIMENT TO
STRENGTHENING COMMON FOREIGN AND
SECURITY POLICY – CASE STUDY OF THE
ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2021.

Mentor: prof. dr Maja Kovačević – Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

Članovi komisije:

1. Prof. dr Maja Kovačević, vanredni profesor Fakulteta političkih nauka

2. _____

3. dr Dejana Vukasović, naučni savetnik Instituta za političke studije

Datum odbrane: _____

Naslov disertacije: **Dominacija nacionalnih interesa država članica Evropske unije kao prepreka jačanju Zajedničke spoljne i bezbednosne politike - Slučaj Islamske Republike Iran**

Sažetak

Disertacija se bavi analizom spoljnopolitičkog delovanja Evropske unije prema Islamskoj Republici Iran, kako bi odgovorila na pitanje na koji način dominacija aktivnosti ključnih država članica (u prvom redu Velike Britanije¹, Francuske i Nemačke) i njihovih nacionalnih političkih, bezbednosnih i ekonomskih interesa u odnosu sa Teheranom, utiču na razvoj Zajedničke spoljne i bezbednosne politike. Odsustvo jasno razvijenog strateškog razumevanja sopstvenih ciljeva, prioriteta i efektivne uloge Zajedničke spoljne i bezbednosne politike Evropske unije prikazano je kroz bilateralne odnose pomenutih ključnih država članica sa Islamskom Republikom Iran, čiji se značaj za evropske zemlje ogleda u njegovom geografskom položaju, regionalnoj ulozi, veličini i broju stanovnika, bogatstvu naftom i gasom.

Analizirajući odnose Evropske unije sa Iranom, a posebno ključne momente u bilateralnim odnosima Velike Britanije, Francuske i Nemačke sa iranskom državom – koji determinišu domete njihove sadržajne saradnje – autor zaključuje da se proklamovane vrednosti i normativni ciljevi Unije prelamaju kroz prizmu nacionalnih interesa navedenih vodećih članica, time ograničavajući jedinstven strateški pristup Zajedničke spoljne i bezbednosne politike u odnosu na Iran. Unija se u svojoj politici prema Teheranu kretala po sinusoidnoj liniji, koristeći jačanje političkih i ekonomskih veza, ali i uvodeći oštre sankcije, kaznene mere i pretnje. Politika uslovljavanja, koja je formalno bila zasnovana na dvostrukom koloseku (“štapa i šargarepe”) zapravo je u glavnim odrednicama pratila politiku transatlantskog saveznika, svodeći se u svojoj suštini na politiku zastrašivanja, obuzdavanja i konfrontacije teokratskom režimu u Teheranu.

Kroz opis i objašnjenje uloge ključnih država članica Evropske unije u regionu Bliskog istoka pre formiranja Islamske Republike Iran, preko Islamske revolucije, Iransko-iračkog rata, evropske politike konstruktivnog i uslovljavanog angažovanja Teherana, sve do politike dvostrukih standarda u pregovorima oko iranskog nuklearnog programa i zaključivanja nuklearnog sporazuma sa Iranom, odnosno Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije 2015. godine, argumetuje se da dominacija nacionalnih interesa ključnih država članica iz grupe E3 (poput očuvanja slobodnog protoka nafte i gasa i obezbeđenja kontinuiranog snabdevanja energetskim resursima, očuvanje izvoznog tržišta u regionu i konsolidacije političkog uticaja, koji je zasnovan na percepciji o njihovoj ulozi jednog od najvažnijih činilaca i aktera međunarodne politike), značajno limitira i sprečava razvoj koherentne i efektivne Zajedničke spoljne i bezbednosne politike prema Islamskoj Republici Iran, ali i onemogućava da Teheran bude koristan saveznik politici Evropske unije u geostrateški i geopolitički važnom regionu Bliskog istoka. Na taj način autor ukazuje na probleme, inherentne evropskim pokušajima implementacije multifunkcionalne Zajedničke spoljne i bezbednosne politike, kao i na postojeće izazove uspešnom sprovođenju evropske strategije u okvirima multilateralizma.

Posebno se objašnjava redukcionistička politika Evropske unije i njenih vodećih članica (E3), koja je koncentrisana na postizanje nuklearnog sporazuma sa Iranom i koja ne obuhvata i ne uvažava potpunu geopolitičku sliku odnosa u regionu Bliskog istoka, a posebno uzroke iranske spoljne politike i pokušaja širenja uticaja u regionu. Imajući u vidu odsustvo strateškog pristupa u politici Evropske unije prema Islamskoj Republici, transatlantsko partnerstvo i nacionalne interese, ciljeve i kapacitete Velike

¹ Iako je Velika Britanija istupila iz Evropske unije, od izuzetnog značaja je analiza njene uloge kao primera delovanja države članice Unije.

Britanije, Francuske i Nemačke (E3), njihove odnose sa Vašingtonom sa jedne i Teheranom, sa druge strane, ali i determinante koje određuju iransko spoljnopolitičko odlučivanje, ukazuje se da postoje ograničene mogućnosti za efektivno očuvanje nuklearnog sporazuma.

Uzimajući u obzir da Velika Britanija, Francuska i Nemačka u kalkulaciju uvek uzimaju nacionalne interese i spoljnopolitičke prioritete i ciljeve (partikularni regionalni interesi, kompeticija za ekonomske i tržišne prednosti, specijalni odnosi i paralelne veze sa spoljašnjim akterima, jačanje političkog uticaja), što nadjačava i dominira nad zajedničkim spoljnopolitičkim ciljevima Evropske unije, daje se ocena da Unija, u kontekstu njene uloge kao bezbednosnog aktera na Bliskom istoku, iransku državu percipira kao mogući plen i sami objekat interesa stranih sila, a ne kao državu koja predstavlja aktivnog subjekta međunarodnih odnosa, koji ima važne elemente za odnose na partnerskim osnovama sa ostalim zemljama regionalnog i globalnog značaja. Iz navedenog se obrazlaže da Iran čini poseban izazov sprovođenju Zajedničke spoljne i bezbednosne politike, dok odnosi Evropske unije sa Iranom predstavljaju slučaj na kome Unija testira svoju spoljnu i bezbednosnu politiku. Heterogeni nacionalni interesi i ciljevi država članica u odnosima sa Teheranom određuju perspektive spoljne i bezbednosne politike Unije, ali i ograničavaju njenu stratešku evoluciju prema Iranu, podrivajući moguće kapacitete Zajedničke spoljne i bezbednosne politike.

Ključne reči: Evropska unija, Iran, Zajednička spoljna i bezbednosna politika, Zajednička bezbednosna i odbrambena politika, nacionalni interesi, nuklearni program, bilateralni odnosi, bezbednosni akter, Bliski istok

Naučna oblast: političke nauke

Uža naučna oblast: evropske studije

Broj upisa:

UDK broj: 327.7/8:323.1(327(4))

Title of dissertation: **Domination of national interests of the EU member states as an impediment to strengthening Common Foreign and Security Policy – Case study of the Islamic Republic of Iran**

Summary

The thesis deals with the analysis of foreign policy actions of the European Union towards the Islamic Republic of Iran, in order to answer the question how the domination of key member states' activities (primarily Great Britain², France and Germany) and their national political, security and economic interests in their relations with Teheran, influence the development of Common Foreign and Security Policy. The lack of clearly elaborated strategic comprehension of very goals of Common Foreign and Security Policy, and its priorities and effective role, can be observed in bilateral relations of the mentioned key members states with the Islamic Republic of Iran, whose significance, from the European countries' point of view, is reflected in its geographic position, regional role, its size and number of its citizens, as well as its oil and gas resources.

By analysing the relations between the European Union and Iran, with particular reference to key moments in bilateral relations of Great Britain, France and Germany with the Iranian state – which determine the scope of their comprehensive cooperation – the author concludes that the proclaimed values and normative goals of the Union, refract through the prism on national interests of the said leading members, thus limiting a unique strategic approach of Common Foreign and Security Policy in relation to Iran. In its policy towards Iran, the Union has followed a sinusoid line, making use of the strengthening of political and economic ties, but imposing strict sanctions, penalties and threats as well. The policy of conditioning, which was formally founded on double standards (“the stick and carrot” model), in fact, by its main determinants, followed the policy of the transatlantic ally, being reduced in its essence to the policy of intimidation, restraining and confrontation with the theocratic regime in Teheran.

Through the description and explanation of the role that key European Union member states played in the Middle East region prior to the establishment of the Islamic Republic of Iran, through the Islamic revolution, Iran-Iraq war, European policy of constructive and conditioned engagement of Teheran, and finally to the policy of double standards in the process of negotiating the Iranian nuclear programme and concluding the nuclear agreement with Iran, or Joint Comprehensive Plan of Action of 2015, it is argued that the domination of national interests of the key member states of E3 group (such as preservation of free oil and gas flow and provision of continued supply of energy resources, maintenance of export market in the region and consolidation of political influence founded on the perception of their role as one of the most important elements and actors of international politics), considerably limits and prevents the development of a coherent and effective Common Foreign and Security Policy towards the Islamic Republic of Iran, but it also prevents Teheran from being a useful ally to the European Union policy in a geostrategically and geopolitically significant region of the Middle East. Thus, the author points to the problems, inherent in the European efforts to implement multifunctional Common Foreign and Security Policy, and to existing challenges to the successful implementation of European strategy in the framework of multilateralism.

The reductionist policy of the European Union and its leading members (E3) is explained in particular, being focused on achieving the nuclear agreement with Iran, without including and taking into consideration the full geopolitical state of the relations in the Middle East region, and especially

² Though Great Britain withdrew from the European Union, it is of exceptional importance to analyse its role as an example of a Union member state effect.

the causes for Iranian foreign policy and attempts at spreading influence in the region. The lack of the strategic approach of the European Union policy in relation to the Islamic Republic of Iran, the transatlantic partnership and national interests, goals and capacities of Great Britain, France and Germany (E3), their relations with Washington on one hand, and with Teheran on the other, and the determinants which define the Iranian foreign policy decision making, they all indicate that there exist limited possibilities for effective preservation of the nuclear agreement.

Mindful of the fact that Great Britain, France and Germany make calculations introducing their own national interests and foreign policy priorities and goals (particular regional interests, competition for economic and market advantages, special relations and parallel relations with foreign actors, strengthening of political influence), which overpowers and dominates the common foreign policy goals of the European Union, it is evaluated that the Union, in the context of its role as a security actor in the Middle East, perceives the Iranian state as a potential prey or mere object of interests, instead of an active subject of international relations, which possesses important elements for partner relations with other countries of regional and global significance. From all the above, it is explained that Iran poses a particular challenge to the implementation of Common Foreign and Security Policy, while the relations of the European Union with Iran represent a case where the Union tests its foreign and security policy. The heterogeneous national interests and goals of the member states in relations with Teheran determine the prospects of foreign and security policy of the Union, but they also restrict its strategic evolution towards Iran, undermining potential capacities of Common Foreign and Security Policy.

Key words: European Union, Iran, Common Foreign and Security Policy, Common Security and Defence Policy, national interests, nuclear programme, bilateral relations, security actor, Middle East

Field of Science: Political Science

Specialized area: European Studies

Enrollment number:

UDK number: 327.7/8:323.1(327(4))

SADRŽAJ

UVOD

1.1. Predmet istraživanja	1
1.2. Istraživačko pitanje	3
1.3. Ciljevi istraživanja	5
1.4. Hipotetički okvir istraživanja	7
1.5. Metode istraživanja	10
1.6. Očekivani rezultati i naučni doprinos	11

DEO I

RAZVOJ GLOBALNE ULOGE EU NAKON KRAJA HLADNOG RATA

1. Promenjeni koncept bezbednosti i mesto i uloga EU u novoj međunarodnoj bezbednosnoj arhitekturi	13
2. Evropska unija kao bezbednosni akter	15
2.1. EU kao bezbednosni akter – realistička teorijska perspektiva	27
2.2. Debata o razvoju spoljne, bezbednosne i odbrambene politike EU	35

DEO II

ULOGA IRANA NA BLISKOM ISTOKU – IZAZOV ZA POLITIKU EVROPSKE UNIJE 44 |

1. Geopolitički i energetska značaj Irana na Bliskom istoku	51
1.1. Društveno-političko uređenje Islamske Republike Iran	56
1.2. Delovanje separatističkih pokreta u Iranu	62
2. Iranski uticaj i odnos prema zemljama u regionu	65
2.1. Odnosi Irana i Iraka	67
2.2. Odnosi Irana i Sirije	71
2.3. Odnosi Irana i Saudijske Arabije	75
2.3.1. Najznačajnija polja sukoba Irana i Saudijske Arabije	79
2.4. Karakteristike spoljne politike Islamske Republike Iran u regionu Bliskog istoka	88
3. Uloga ključnih država članica Evropske unije u regionu pre formiranja Islamske Republike Iran.....	91

DEO III

EVROPSKA UNIJA I ISLAMSKA REPUBLIKA IRAN

1. Završetak Pax Britannica	100
2. Evropska politika i izgradnja Islamske Republike	105
2.1. Islamska revolucija u Iranu – evropska politika obuzdavanja	105
2.2. Iransko-irački rat i nacionalni interesi ključnih evropskih država	118
3. Evropska politika konstruktivnog i uslovljavanog angažovanja Teherana	127
3.1. „Kritički dijalog“ – izazovi i posledice	130
3.2. „Sveobuhvatni dijalog“ – izazovi i posledice	138
3.3. Iranski nuklearni program i evropska politika dvostrukih standarda u pregovorima do 2012. godine	144
3.4. Sankcije EU – propuštena prilika	155
3.5. Suštinske ili proklamovane razlike u politikama EU i SAD prema Iranu	166
3.6. Ključni pravci iranske spoljne politike u odnosu na EU – pragmatizam i(li) ideologija....	174

DEO IV

DOMINACIJA NACIONALNIH INTERESA I STRATEŠKIH CILJEVA VELIKE BRITANIJE, FRANCUSKE I NEMAČKE

1. Rešavanje pitanja iranskog nuklearnog programa – odstupanje od načela	181
2. Perspektive spoljnopolitičkog delovanja EU u odnosu na Iran – odsustvo strateškog pristupa i(li) dominacija politike transatlantskog saveznika	194
3. Bilateralni odnosi sa Iranom i dominacija nacionalnih interesa i strateških ciljeva Velike Britanije, Francuske i Nemačke – zaključna razmatranja	202
ZAKLJUČAK	213
LITERATURA.....	216

UVOD

1.1. Predmet istraživanja

Tektonske promene u oblasti međunarodne bezbednosti nastupile su tokom poslednje decenije XX veka. Promena evropske i svetske bezbednosne strukture bila je uzrokovana raspadom SSSR-a i Varšavskog pakta, koji su doveli do vakuuma moći u Evropi, reformi u zemljama Srednje i Istočne Evrope, ujedinjenja Nemačke, kao i ponovnog javljanja nacionalnih sukoba na prostorima nekadašnjih socijalističkih zemalja.³ Pored pojave novih izazova, rizika i pretnji, dolazi i do promene snage, značaja i broja bezbednosnih aktera.⁴

Naime, tokom Hladnog rata, bezbednosni aranžmani unutar evroatlantskog i evroazijskog prostora zasnivali su se, uglavnom, na odnosima dveju supersila – SAD i SSSR-a – i njihovim ugovorima o ograničenju naoružanja, dok je ravnoteža snaga između supersila bila neupitno vodeće načelo u pitanjima bezbednosti, a druge determinante i akteri igrali su samo sporedne uloge.⁵ Sa završetkom Hladnog rata 1990-91. godine, što je bilo obeleženo sklapanjem Sporazuma o konvencionalnim snagama u Evropi (CFE Treaty, 1990.) i Sporazuma o smanjenju strateškog naoružanja (START I, 1991.), ali i procesom traženja nove svrhe postojanja i identiteta Severnoatlantskog saveza i krucijalnim promenama na nivou Evropske zajednice, nagovešteno je da će međunarodni bezbednosni okvir biti suštinski izmenjen.

Uzimajući u obzir novonastale uslove, tadašnja Evropska ekonomska zajednica pokušala je da ima značajniju ulogu i bude odgovornija za sopstvenu bezbednost u promenjenom međunarodnom okruženju, koje je zahtevalo zauzimanje jasnijeg stava o primarnim pitanjima u međunarodnim odnosima. Osim toga, bilo je potrebno suočiti se sa novim bezbednosnim okruženjem (otvaranje granica prema državama centralno-istočnog dela evropskog kontinenta posle pada Berlinskog zida, pitanje viza, imigracija i azila, ali i borba protiv organizovanog kriminala, te korupcije i trgovine narkoticima i ljudima), kao i pronaći adekvatne odgovore na nove bezbednosne izazove i rizike. Odgovor tek formirane Evropske unije na preoblikovanje međunarodnog bezbednosnog okruženja u posthladnoratovskom periodu ogledao se kroz pokušaj da se u okviru evropske integracije ugradi i bezbednosna i odbrambena politika. Tako je potpisivanjem Mاستrihtskog ugovora o Evropskoj uniji⁶, stvorena mogućnost za pojačanu ulogu Unije u domenu politike bezbednosti. Uspostavljena je Zajednička spoljna i bezbednosna politika (ZSBP), koja predviđa uobličavanje zajedničke odbrambene politike, a to bi eventualno moglo voditi i ka zajedničkoj odbrani. Namera Evropske unije da razvije vidljivije, ali i koherentnije spoljnopolitičko delovanje ogleda se i u odredbama Lisabonskog ugovora⁷, čiji je cilj povećanje efikasnosti spoljne i bezbednosne politike Unije, odnosno njene uloge međunarodnog aktera.

³ Dejan Orlić, “Šezdeset godina transformacije NATO”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Godina III, Broj 3, 2009, str. 529-553.

⁴ Mladen Lišanin, Branislava Cupać, “Rusija, NATO, EU: komplementarni ili konkurentski pogledi na novu bezbednosnu arhitekturu Evrope”, *Vojno delo*, (1) Proleće/2013, Godina LXV, str. 101-114.

⁵ *Ibid*, str. 107.

⁶ *Treaty on European Union*, dostupno na:

https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf (poslednji put pristupljeno 10.03.2019. godine). Ugovor o EU stupa na snagu 1993. godine, donoseći značajne izmene osnivačkih ugovora tri Zajednice.

⁷ *Treaty of Lisbon – Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community*, dostupno putem:

<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EN:PDF> (pristupljeno 10.03.2019. g).

Međutim, Evropska unija nije uspela da dostigne potreban nivo jedinstva, niti da u potpunosti i jasno odredi listu *istovetnih* spoljnopolitičkih interesa država članica i svoje strateške ciljeve. Pokušaji sticanja uloge globalnog aktera i ciljevi koje je Unija proklamovala, poput očuvanja mira i jačanja međunarodne bezbednosti i saradnje, u skoro svim značajnim međunarodnim pitanjima, dolaze u snažnu protivurečnost sa težnjama država članica da, u domenu spoljne i politike odbrane, zadrže najveći deo (ili, pak, celinu) svojih nadležnosti. Imajući u vidu navedeno, može se reći da Evropska unija još uvek nije uspela da postane globalni političko-bezbednosni činilac u pravom smislu. Postojeće razlike među državama članicama Evropske unije u pogledu njihovih strateških prioriteta i ciljeva, nacionalnih političkih i ekonomskih interesa, predstavljaju faktor koji značajno određuje domet uloge EU u domenu bezbednosti i odbrane, odnosno predstavljaju ključnu prepreku formiranju snažne Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike (ZBOP) EU. Kada se analiziraju rezultati spoljnopolitičkog angažovanja EU, može da se zaključi da dinamiku razvoja njene bezbednosne politike kreiraju upravo države članice, čime se i dalje potvrđuje princip poštovanja nacionalne suverenosti. Odsustvo jasno razvijenog strateškog razumevanja sopstvenih ciljeva, prioriteta i efektivne uloge Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije naročito može biti prikazano kroz bilateralne odnose ključnih država članica (Velike Britanije⁸, Francuske i Nemačke) sa Islamskom Republikom Iran, čiji se značaj za evropske zemlje ogleda u njegovom geografskom položaju, regionalnoj ulozi, veličini i broju stanovnika, bogatstvu naftom i gasom. Ova država se nalazi u jednom od strateški i geopolitički najznačajnijih regiona, između Kaspijskog mora i Persijskog zaliva⁹, dok se procenjuje da njene rezerve sirove nafte i gasa zauzimaju treće, odnosno drugo mesto u svetu.¹⁰ Takođe, Islamska Republika ostaje jedina teokratska država Bliskog istoka, čija obeležja, pak, čine neizbežni element pri analizi njenog spoljnopolitičkog delovanja. Uloga i značaj Islamske Republike Iran na međunarodnoj sceni i u regionu Bliskog istoka (koji predstavlja poprište različitih nerešenih problema, uglavnom nasleđenih iz prethodnog perioda, kao i stalnih međukonfesionalnih i međuetničkih animoziteta i sukoba) su nedvosmisleni. Iranska strateška pozicija u regionu nikako ne može biti ignorisana. Iran ne samo da predstavlja most koji povezuje Istok i Zapad, već je njegova civilizacija svojevrsna spona ova dva sveta (percepcija iranskog rukovodstva o drevnoj persijskoj civilizaciji koja je teritorijalno utemeljena i koja, kao takva, treba da ima značajan uticaj izvan svojih granica). Iranski plato pruža alternativni pravac za isporuku robe i energenata Evropi, zaobilazeći Rusiju. S druge strane, Hormuški moreuz omogućava Iranu da projektuje svoju moć u oblasti Persijskog zaliva, kontrolišući prolaz svetskih isporuka nafte. Zbog uloge i politike Islamske Republike u Avganistanu i Iraku, naročito posle svrgavanja režima Sadama Huseina, u Palestini, Siriji i Libanu, kao i uticaja iranskog faktora na arapsko-izraelski sukob, ali i razvoja nuklearnog programa, Teheran bi trebalo da predstavlja nezaobilaznog sagovornika i mogućeg partnera Evropske unije kao celine i njenih ključnih država članica.

Iz navedenog, Iran čini poseban izazov sprovođenju Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, dok odnosi Evropske unije sa Iranom predstavljaju slučaj na kome Unija testira svoju spoljnu i bezbednosnu politiku.¹¹ Ipak, u okvirima Zajedničke spoljne i bezbednosne politike Unije sa Iranom preovlađuje uloga država članica. Na taj način, Evropska unija ne predstavlja zaseban i samostalan entitet koji treba da zastupa opšte interese, već je više sredstvo za projektovanje nacionalnih interesa i

⁸ Bez obzira na proces istupanja Velike Britanije iz Evropske unije, od velike je važnosti analizirati njenu ulogu kao primer delovanja države članice Unije.

⁹ Od velikog strateškog značaja je Hormuški moreuz, koji spaja Persijski zaliv sa Omanskim zalivom i kroz koji prolazi 20-40% svetskih naftnih isporuka.

¹⁰ Prema navodima Organizacije zemalja izvoznica nafte (OPEC). Dostupno preko: http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm (Pristupljeno 29. maja 2017. godine).

¹¹ Steven Everts, „Engaging Iran – a Test Case for EU Foreign Policy”, Centre for European Reform, March 2004.

politike na međunarodnoj sceni.¹² Tako je jedan od pokazatelja teškoća da se Unija uspostavi kao približno koherentan entitet¹³ upravo njeno spoljnopolitičko delovanje u odnosu prema Teheranu, posebno uzimajući u obzir da *države članice* nastavljaju da zadržavaju ključnu ulogu. Rad ima za cilj objašnjenje uticaja nacionalnih interesa vodećih država članica Evropske unije na razvoj njene Zajedničke spoljne i bezbednosne politike. Unija nije uspela da izgradi jedinstvenu strategiju prema Islamskoj Republici, koja treba da služi zajedničkim bezbednosnim, odbrambenim, ali i ekonomskim interesima, već politiku Unije prema Iranu karakteriše podređenost nacionalnim interesima njenih ključnih država članica – Velike Britanije, Francuske i Nemačke, koji se ogledaju u njihovim bilateralnim odnosima sa Teheranom.

Vremenski, predmet istraživanja obuhvata razdoblje od okončanja Hladnog rata (promenjena međunarodna bezbednosna arhitektura)¹⁴ sve do neposrednog perioda nakon zaključivanja nuklearnog sporazuma sa Islamskom Republikom (Zajednički sveobuhvatni plan akcije)¹⁵, odnosno 2015. godine. Međutim, biće neophodno i objašnjenje pojedinih istorijskih činjenica i faktora, koji obuhvataju ključne momente angažovanja izabраниh država članica EU (Velike Britanije, Francuske i Nemačke) u regionu Bliskog istoka, njihovu ulogu i odnos prema Iranu, kao i period formiranja i izgradnje Islamske Republike Iran.

1.2. Istraživačko pitanje

Usvajanjem pomenutog Ugovora o Evropskoj uniji 1992. godine, u okviru drugog stuba definisani su ciljevi Zajedničke spoljne i bezbednosne politike, koji su ukazivali na ambiciju Evropske unije da, pored zaštite unutrašnje bezbednosti, posredstvom ZSBP učestvuje i u kreiranju međunarodne bezbednosti, odnosno da aktivno odgovori na novonastalu međunarodnu situaciju i da, uz ekonomsku moć, razvije i bezbednosno-politički element, čime bi stekla značajniju ulogu u okviru međunarodne bezbednosne arhitekture. Osim Mاستrihtskog ugovora, kao značajan momenat u razvoju Evropske bezbednosne i odbrambene politike (*European Security and Defence Policy*), izdvaja se francusko-britanski samit u Sen Malou, decembra 1998. godine, tokom koga je doneta Deklaracija¹⁶, u kojoj se ističe da Evropska unija treba da poseduje sposobnost za samostalno angažovanje, koja će biti podržana vojnim snagama, ali i mehanizmima donošenja odluka o njihovoj upotrebi kao odgovor na krize na međunarodnoj sceni. Nakon suočavanja sa krizama i oružanim sukobima u okruženju, težnja je bila da se izgradi prepoznatljiva Evropska bezbednosna i odbrambena politika. Međutim, razvoj i izgradnja jedne koherente i snažne Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU ostala je uslovljena dominacijom nacionalnih interesa država članica Unije, njihovim značajnim razlikama u pozicijama, prioritetima, strateškim opredeljenjima i dugoročnim ciljevima, a što sve ograničavajuće deluje na domete njihove uzajamne saradnje, kao i projektovanje proklamovanih vrednosti Evropske unije (pitanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, promocija demokratije).

¹² Duško Lopandić, "Evropska unija u novom međunarodnom okruženju", *Međunarodni problemi*, Vol. LX, br. 2-3, Avgust 2008, str. 199-225.

¹³ *Ibid*, str. 211.

¹⁴ Promenjeni koncept bezbednosti, novi bezbednosni izazovi, rizici i pretnje, novi bezbednosni akteri.

¹⁵ *Joint Comprehensive Plan of Action*, dostupno na:

<https://www.state.gov/documents/organization/245317.pdf> (poslednji put pristupljeno: 10.03.2019. g).

¹⁶ *Joint Declaration on European Defence – Joint Declaration Issued at the British-French Summit (Saint-Malo, 4 December 1998)*, dostupno na:

https://www.cvce.eu/obj/franco_british_st_malo_declaration_4_december_1998-en-f3cd16fb-fc37-4d52-936f-c8e9bc80f24f.html (pristupljeno 10.03.2019. godine).

Cilj doktorske disertacije je da, kroz produbljenu analizu spoljnopoličkog delovanja Evropske unije prema Islamskoj Republici Iran, odgovori na pitanje na koji način dominacija aktivnosti ključnih država članica (u prvom redu Velike Britanije, Francuske i Nemačke) i njihovih nacionalnih političkih, bezbednosnih i ekonomskih interesa u odnosu sa Teheranom, utiču na razvoj Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike. Jedna od nezaobilaznih karakteristika Unije jeste upravo dominacija aktivnosti određenih zemalja (takozvane grupe E3 – Velike Britanije, Francuske i Nemačke) u odnosu na posebno profilisanu politiku Evropske unije prema Iranu. Unija ostaje sputana unutrašnjim podelama među državama članicama, kao i istrajnom politikom njenog transatlantskog saveznika, koja se ogleda u stalnoj konfrontaciji prema Iranu. Razmatrajući najvažnije i ključne momente bilateralnih odnosa ovih država sa Iranom, kao i njihove, neretko, različite stavove, ekonomske i političke interese i ciljeve, potrebno je rasvetliti ograničavajuće faktore usklađenog delovanja EU kroz njenu Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku. Heterogeni nacionalni interesi i ciljevi država članica u odnosima sa Teheranom određuju perspektive spoljne i bezbednosne politike *Unije*, ali i ograničavaju njenu stratešku evoluciju prema Iranu, podrivajući moguće kapacitete Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike.

Odnos država članica Evropske unije sa Iranom je višestruk i obuhvata pitanja pregovora oko nuklearnog programa, moguće saradnje u energetskom sektoru, trgovine, investicija, pitanja ljudskih prava i promocije demokratskih vrednosti, ali i pitanje podrške Teherana organizacijama koje su od strane EU i SAD proglašene terorističkim. U trenutku kada Sjedinjene Američke Države odbijaju da se bilateralno angažuju, formira se i razvija saradnja između Velike Britanije, Francuske i Nemačke *vis-a-vis* Irana – E3, što predstavlja *modus operandi* evropske transatlantske veze sa Vašingtonom, ali i evropske diplomatije sa Iranom.¹⁷ Međutim, u slučaju Irana i bezbednosnim pitanjima, a za razliku od oblasti ekonomije, ovakav oblik saradnje ne može tako jednostavno da se prevede u multilateralnu saradnju, posebno imajući u vidu ulogu, značaj i uticaj Sjedinjenih Američkih Država, ali i parcijalne interese navedenih država članica Evropske unije.

U analizi odnosa Unije sa Teheranom uočavaju se dva važna aspekta. Prvi se tiče perioda u kome je Evropska unija vodila politiku „konstruktivnog angažovanja“¹⁸ u odnosu na Iran, kroz direktne kontakte i dijalog. Nakon 2003. godine, evropska politika doživljava promene, kada se države članice Evropske unije (E3) svrstavaju uz američki pristup Teheranu, podržavajući strategiju zastrašivanja i obuzdavanja Irana. Iransko rukovodstvo je imalo izrazito negativan stav prema ovakvom redukcionističkom pristupu i strategiji Evropske unije, ističući da Unija Islamsku Republiku pogrešno tretira kao objekat politike, kome se treba suprotstaviti, zbog same prirode države i njenog režima. Na ovaj način se naglašava značajna razlika između evropskog i iranskog shvatanja bezbednosti, odnosno njihove percepcije bezbednosnih izazova, rizika i pretnji.¹⁹

Za naš rad je izuzetno bitno rasvetliti ulogu, ali i različite stavove i političke i ekonomske interese zemalja iz takozvane grupe E3 u pregovorima oko iranskog nuklearnog programa. Pregovarački proces sa Iranom predstavljao je određenu vrstu testa novoproglašene uloge Evropske unije kao strateškog aktera koji se bavi bezbednosnim i pitanjima neširenja oružja za masovno uništenje.²⁰ Uprkos diplomatskim naporima i ulozi evropskih država – Velike Britanije, Francuske i Nemačke – u zaključivanju Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije²¹, istorijskog nuklearnog

¹⁷ Walter Posch, „The Iran Primer“, United States Institute of Peace, October 11, 2010, pogledati: <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-european-union> (pristupljeno: 29.12.2020. godine).

¹⁸ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Volume 14, Issue 1, 2012, pp. 53-76.

¹⁹ Shannon N. Kile (ed.), *Europe and Iran – Perspectives on Non-Proliferation*, Oxford University Press, 2005.

²⁰ *Ibidem*, pp. 2.

²¹ Pogledati: <http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf>.

sporazuma sa Iranom²², Evropska unija nije uspjela da izgradi održiv strateški pristup angažovanja u odnosu na Teheran. Izazov uspešnom sprovođenju evropske strategije u okvirima multilateralizma predstavljaju različiti nacionalni interesi, prioriteti i dugoročni strateški ciljevi država članica Evropske unije iz grupe E3, tj. njihovi pojedinačni politički, ekonomski i socijalni odnosi sa Islamskom Republikom Iran. Kako bi se razumeli današnji odnosi Velike Britanije, Francuske i Nemačke sa Iranom, potrebno je razmotriti napeti razvoj interakcija navedenih zemalja i Teherana, kao i to koji su unutrašnji i spoljašnji faktori uticali na iste.

Naš rad bi trebalo da odgovori na to kako ključni momenti u bilateralnim odnosima država iz grupe E3 sa Iranom oblikuju delovanje Evropske unije kao celine, kroz njenu Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku. Imajući u vidu stalnu napetost između delovanja država članica, odnosno dominacije njihovih nacionalnih interesa, i pokušaja usklađenog delovanja Evropske unije kao celine, postavljamo pitanje da li Unija uopšte može biti jedinstven akter u odnosima sa Iranom. Takođe, može li iransko rukovodstvo u Evropskoj uniji videti kredibilnog globalnog i bezbednosnog aktera ako u interakciji sa Teheranom postoji stalna izražena protivurečnost između proklamovanih ciljeva i vrednosti Evropske unije, sa jedne strane, i uvažavanja principa realpolitike i očuvanja nacionalnih interesa država članica, sa druge strane?

Uvažavajući značaj politike evropskih država (grupe E3) prema Teheranu, koja se ogleda u sprovođenju strategije uslovljavanog²³, ali i konstruktivnog²⁴ angažovanja, kroz kombinaciju razvoja bližih političkih i ekonomskih veza sa Iranom i pretnje sankcijama, za razliku od strategije potpune izolacije i obuzdavanja Islamske Republike, rad će nastojati da ukaže na probleme, inherentne evropskim pokušajima implementacije multifunkcionalne Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, kao i na postojeće izazove uspešnom sprovođenju evropske strategije u okvirima multilateralizma, ali i da pokuša da istakne načine jačanje međusobnog razumevanja i saradnje navedenih država članica Evropske unije.

1.3. Ciljevi istraživanja

Uzimajući u obzir to da svako istraživanje poseduje svoju, kako naučnu, tako i društvenu dimenziju, rad ima, s jedne strane, naučni cilj istraživanja – sticanje naučnog saznanja o pojavama i procesima i, s druge strane, društveni cilj, odnosno mogućnost praktične primene sadržaja i rezultata iznetih u ovom radu.

Naučni ciljevi disertacije

Naučni cilj istraživanja predstavlja sticanje određenog saznanja i sudova o pojavama koje se istražuju.²⁵ Tako bi planirani projekat istraživanja trebalo da, analizirajući spoljnu politiku Evropske unije, kao i sprovođenje njene Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, u odnosu prema Islamskoj Republici Iran, pronađe odgovor na pitanje na koji način i zašto bilateralni odnosi ključnih država članica Unije (najpre Velike Britanije, Francuske i Nemačke) sa Teheranom predstavljaju prepreku formiranju njene snažne Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike. Imajući u vidu

²² Zajednički sveobuhvatni plan akcije postignut je 14. jula 2015. godine u Beču između grupe zemalja P5+1 i Irana.

²³ Steven Everts, „Engaging Iran – a Test Case for EU Foreign Policy”, op. cit., str. 3.

²⁴ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., str. 1.

²⁵ Ivan Zarić, „Talasokratska dimenzija savremene kineske geopolitike“, Doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2018.

navedeno, može da se istakne da su naučni ciljevi istraživanja naučno objašnjenje, ali i naučna deskripcija.

Iako se smatra najnižim nivoom naučnog saznanja, naučna deskripcija ima veliki značaj, jer omogućava jasnije upoznavanje sa predmetom istraživanja, ali i predstavlja potrebnu osnovu za više nivoe naučnog saznanja. Kada govorimo o naučnoj deskripciji kao naučnom cilju, treba naglasiti da će u našem istraživanju biti opisan razvoj uloge Evropske unije kao globalnog bezbednosnog aktera, uloga i mesto, ali i ograničenja njene ZBOP, spoljnopolitičko delovanje EU u odnosu na Islamsku Republiku Iran, kao i bilateralni odnosi ključnih država članica Unije sa Teheranom.

Pored naučne deskripcije, istraživanje ima za cilj i pružanje određenih naučnih objašnjenja, koja se smatraju i glavnim ciljem nauke.²⁶ U tom smislu, naučno objašnjenje disertacije odnosi se na pokušaj davanja odgovora na nekoliko bitnih pitanja, od kojih ćemo navesti najvažnija:

- Koji su izazovi i teškoće implementacije Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU nakon usvajanja Lisabonskog ugovora, imajući u vidu njenu uslovljenost dominacijom nacionalnih interesa država članica Unije, njihovim značajnim razlikama u pozicijama, prioritetima, strateškim opredeljenjima i dugoročnim ciljevima?
- Kakav je geopolitički i energetska značaj Islamske Republike Iran na Bliskom istoku i zašto Teheran predstavlja izazov za politiku Evropske unije?
- Na koji način se prepliću ili suprotstavljaju iranski uticaj i uloga ključnih država članica Evropske unije u regionu Bliskog istoka?
- Da li je Evropska unija, kroz Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku, razvila jasno razumevanje sopstvenih strateških ciljeva, interesa i prioriteta u odnosima sa Teheranom?
- Na koji način dominacija nacionalnih političkih, bezbednosnih i ekonomskih interesa ključnih država članica EU u odnosima sa Islamskom Republikom Iran, utiče na razvoj Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike?
- Kako ključni momenti u bilateralnim odnosima država članica Evropske unije sa Islamskom Republikom Iran utiču na mogućnosti usklađenog delovanja Evropske unije, kroz njenu Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku?
- U čemu se ogleda strategija spoljnopolitičkog delovanja Evropske unije prema Teheranu i kakav je njen značaj?
- Kakva je uloga Evropske unije i njenih država članica u rešavanju pitanja iranskog nuklearnog programa?
- Koji su ključni uzroci i determinante iranske spoljne politike u odnosu na Evropsku uniju?
- Na koji način bilateralni odnosi ključnih država članica Evropske unije sa Islamskom Republikom Iran, kao i njihovi interesi, utiču na jačanje Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike?
- Koje su perspektive spoljnopolitičkog delovanja Evropske unije prema Islamskoj Republici Iran?
- Na koji način bi snažna i koherentna Zajednička bezbednosna i odbrambena politika Evropske unije na Bliskom istoku trebalo da doprinese zaštiti vitalnih interesa Unije kao celine, a time i njenih država članica?

Navedena pitanja predstavljaju smernice za definisanje veze između *explanansa*, odnosno različitih strateških ciljeva i nacionalnih interesa država članica Evropske unije (koji se ogledaju kroz

²⁶ Marsh David, Stokker Gerry, *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005.

njihove bilateralne odnose) i *explananduma*, tj. značaja uloge EU u domenu bezbednosti i odbrane u odnosima sa Iranom.

Društveni ciljevi disertacije

Praktična primena istraživanja (njena društvena opravdanost) uslovljena je nivoom stečenog naučnog saznanja o samom predmetu istraživanja. U tom smislu je i naše istraživanje usmereno na empirijsku upotrebljivost dobijenih rezultata istraživanja.

Društvena ili praktična primena ovog istraživanja se ogleda u mogućnosti bližeg upoznavanja onih koji su zainteresovani sa temom koja će biti izneta u radu. Takođe, društveni značaj se može naći i u pokušaju pružanja jasnije slike o značaju i ulozi država članica Evropske unije u njenom spoljnopoličkom delovanju, odnosno problematičnoj dinamici koja postoji između nacionalnih spoljnopoličkih modela država članica, u prvom redu Velike Britanije, Francuske i Nemačke, i izgradnje Zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU.

Kao društveni cilj ističe se i pružanje jasnije slike o geopolitičkoj i geostrateškoj dimenziji delovanja Unije u odnosu na Islamsku Republiku Iran, čiji se značaj za evropske zemlje ogleda u njegovom geografskom položaju, regionalnoj ulozi, veličini i broju stanovnika, bogatstvu naftom i gasom. Odnosi Evropske unije sa Teheranom u značajnoj meri ukazuju na postojeće teškoće i probleme u izgradnji Unije kao jedinstvene celine koja zastupa opšti interes, posebno uzimajući u obzir ključnu ulogu koju imaju same države članice Unije.

1.4. Hipotetički okvir istraživanja

Opšta (generalna) hipoteza

Evropska unija, kroz sprovođenje Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, nije uspela da izgradi ulogu samostalnog globalnog aktera koji je u stanju da se ponaša racionalno, pravilno procenjujući odnose između troškova i dobiti i tražeći maksimalnu korist u sveukupnim odnosima sa Islamskom Republikom Iran. U oblikovanju i određenju Evropske unije kao jedinstvenog bezbednosnog aktera poseban izazov čini njena interakcija sa Teheranom, čija spoljna politika, iako prvobitno bazirana na revolucionarnoj ideologiji, predstavlja rezultat racionalne kalkulacije iranskog rukovodstva.

Prva posebna hipoteza

U spoljnopoličkim odnosima Evropske unije prema Islamskoj Republici Iran, proklamovani normativni ciljevi i vrednosti Unije prelamaju se kroz prizmu nacionalnih interesa ključnih država članica, što značajno ograničava strateški pristup njene Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike.

Prva pojedinačna hipoteza

Zajednička spoljna i bezbednosna politika EU prema Iranu, iako višestruka po svom obimu, obuhvatajući pitanja moguće saradnje u energetskom sektoru, uloge Teherana u rešavanju izraelsko-palestinskog i sukoba u Siriji, stabilizacije Avganistana i Iraka, ali i pitanja terorizma i ljudskih prava, redukovana je na funkciju postizanja uspeha u pregovorima oko iranskog nuklearnog programa.

Druga pojedinačna hipoteza

Evropska unija, u nastojanju da izgradi identitet kredibilnog globalnog bezbednosnog aktera, kroz pitanje rešavanja iranskog nuklearnog programa, testira svoje mogućnosti oblikovanja američkih inicijativa, pod plaštom multilateralizma. I pored konstruktivnog angažovanja u odnosu na Iran (kroz dijalog i pregovaranje), politika Evropske unije prati glavne odrednice spoljnopolitičkog delovanja SAD-a prema Teheranu, koja se ogleda u konfrontaciji i suprotstavljanju teokratskom režimu, čime u odnosima između Unije i Irana izostaje sadržajna saradnja.

Treća pojedinačna hipoteza

U slučaju mogućih promena na regionalnom nivou (situacija u Iraku ili oružani sukob u Siriji) ili promena u unutrašnjoj politici Irana, odnosno promena u stavovima Vašingtona, njenog transatlantskog saveznika, spoljna politika Evropske unije prema Iranu svedena je na ulogu posmatrača.

Druga posebna hipoteza

Politika uslovljavanja Evropske unije (EU kao akter u međunarodnim odnosima nastoji da deluje sa aspekta „meke sile“) prema Iranu, krećući se po sinusoidnoj liniji i obuhvatajući pri tom otopljanje političkih i ekonomskih odnosa sa Iranom, sa jedne strane, ali i pretnje i uvođenje sankcija Islamskoj Republici, sa druge strane, povratno utiče na spoljnu politiku Islamske Republike koja se može okarakterisati kao agresivna po formi i metodu funkcionisanja²⁷, dok je zapravo u suštini vođena defanzivnim razlozima. Evropska politika utiče na percepciju bezbednosti iranske države i njenih nacionalnih interesa, što kod iranskog rukovodstva pojačava osećaj ugroženosti i izaziva defanzivnu reakciju, u kojoj nema više prostora za odstupanje i uzmicanje.

Prva pojedinačna hipoteza

Evropska politika „konstruktivnog angažovanja“²⁸ Teherana, kroz direktne kontakte i dijalog, uticala je u određenoj meri na pronalaženje zajedničkog osnova u pregovorima sa Iranom, kao i percepciju iranskog rukovodstva o namerama Zapadnih zemalja, odnosno postizanje konačnog dogovora oko iranskog nuklearnog programa. I pored zaključenja sporazuma o nuklearnom programu (Zajednički sveobuhvatni plan akcije), spoljnopolitičko delovanje Evropske unije prema Iranu ne uvažava značaj nuklearnog programa za Islamsku Republiku, čiji razvoj predstavlja integralni deo iranskog nacionalnog identiteta i suvereniteta, ali i izvor nacionalnog ponosa Islamske Republike Iran.

Druga pojedinačna hipoteza

Povremeno svrstavanje država članica Evropske unije uz američki pristup Teheranu, odnosno podržavanje strategije zastrašivanja i obuzdavanja Irana, nasuprot politici „konstruktivnog angažovanja“ i dijaloga, dodatno pojačava percepciju iranskog rukovodstva o sopstvenoj regionalnoj geopolitičkoj zaokruženosti, ugroženosti nacionalne bezbednosti i izolovanosti Islamske Republike (stacioniranje i delovanje međunarodnih borbenih trupa u Avganistanu i Iraku, raspoređeni američki

²⁷ Uloga i politika Irana u Iraku (nakon svrgavanja režima Sadama Huseina), u Palestini, Libanu i Siriji, uticaj iranskog faktora na arapsko-izraelski sukob, kao i iranski nuklearni program.

²⁸ Više u: Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, volume 14, Issue 1, 2012, pp. 53-76.

raketni sistemi „Patriot“ u Kuvajtu, Kataru, Ujedinjenim Arapskim Emiratima i Bahreinu, prisustvo američke flote u vodama Persijskog zaliva, vojna podrška Sjedinjenih Američkih Država Pakistanu, vojna saradnja Azerbejdžana sa Vašingtonom i Izraelom, položaj Irana u odnosu na Tursku – članicu NATO saveza, kao i uloga i status Teherana u odnosima dve susedne države koje poseduju nuklearno naoružanje). Navedeno dovodi do usvajanja svojevrsnog proaktivnog i agresivnijeg stava, a nekada i preemptivne akcije, u spoljnopolitičkom nastupu Irana, posebno u regionu Bliskog istoka.

Treća pojedinačna hipoteza

Pragmatična politika Irana, vođena nacionalnim interesima, predstavlja odgovor na aktivnu politiku Evropske unije i posebno njenih država članica. Ovaj svojevrsni „protivnapad“, a ne „napad“, Teherana ukazuje na to da je bezbednost primarni cilj iranskog rukovodstva, dok je njegova politika vođena strahom od gubitka suvereniteta i autonomije u spoljnopolitičkom odlučivanju.

Treća posebna hipoteza

Dominacija heterogenih nacionalnih interesa i ciljeva (u prvom redu bezbednosnih i ekonomskih) ključnih država članica Evropske unije u odnosima sa Iranom, limitira perspektive spoljne i bezbednosne politike *Unije*, ali i ograničava njenu stratešku evoluciju prema Teheranu, podrivajući mogućnost efektivne uloge Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU.

Prva pojedinačna hipoteza

Istorija delovanja ključnih država članica Evropske unije na prostoru Bliskog istoka, kao odraz i posledica nacionalnih strateških opredeljenja i dugoročnih interesa, definiše i oblikuje odnos Unije kao celine sa Iranom, zbog čega, i pored postignutog konačnog dogovora oko nuklearnog programa, Evropska unija ne može da ostvari ulogu jedinstvenog bezbednosnog aktera u odnosima sa Teheranom.

Druga pojedinačna hipoteza

Bilateralni odnosi ključnih država članica Evropske unije sa Islamskom Republikom Iran, određeni različitim ideološkim stavovima po pitanju međunarodnih odnosa, politikom evropskih zemalja prema susednim arapskim sunitskim državama, sukobljenim interesima u regionu, različitim ciljevima u pogledu rešavanja izraelsko-palestinskog sukoba, kao i uticaju spoljašnjih faktora, poput Sjedinjenih Američkih Država, onemogućavaju da Iran postane koristan regionalni saveznik politici Evropske unije na Bliskom istoku.

Treća pojedinačna hipoteza

U odnosu sa Iranom, onemogućen je razvoj geopolitičke i geostrateške dimenzije delovanja Unije, kao ni izgradnja njene uloge globalnog bezbednosnog aktera u suočavanju sa svim aspektima izazova, rizika i pretnji koji karakterišu region Bliskog istoka, imajući u vidu da ključne države članice Evropske unije nisu definisale listu zajedničkih spoljnopolitičkih interesa i prioriteta, u okviru Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike.

1.5. Metode istraživanja

Imajući u vidu da su osnovne metode sastavni deo svakog logičkog mišljenja, kao i to da su u osnovi svih metoda naučnog saznavanja i istraživanja²⁹, iste su korišćene i u našem istraživanju. S obzirom na predmet i cilj istraživanja, kao i na činjenicu da je u pitanju kompleksno istraživanje iz oblasti političkih nauka, u radu su primenjene sve analitičke i sintetičke osnovne naučne metode: analiza, sinteza, apstrakcija, konkretizacija, generalizacija, specijalizacija, indukcija i dedukcija.³⁰

Metoda analize korišćena je u velikoj meri, zbog složenosti samog istraživanja, kao i činjenice da je neophodno imati u vidu uticaj velikog broja faktora i strukture u kojoj isti deluju. U tom smislu, u radu je posebno primenjena parcijalna analiza. Imajući u vidu kriterijum predmeta istraživanja, primenjeni su sledeći tipovi parcijalne analize: analiza sadržaja, strukturalna, funkcionalna, komparativna i faktorska analiza. Takođe, neophodna je bila primena i deskriptivne i eksplikativne analize.³¹

Tokom pokušaja da se generalizuje značajan broj podataka do kojih se došlo prilikom istraživanja, uz neophodnost da se izvede i određen broj opštih zaključaka, primenjene su metode apstrakcije i konkretizacije. Metoda specijalizacije, sa značajem svrstavanja i razvrstavanja, kao i klasifikacije i dihotomije, bila je od značajne koristi.

Uzimajući u obzir da je reč o istraživanju iz oblasti političkih nauka, posebno značajna je primena metode dedukcije, kojom se „iz i na osnovu opšteg zakonskog saznanja stiču posebna saznanja, sa neuporedivo većim stepenom izvesnosti i pouzdanosti.”³² U istraživanju su, pored navedenih analitičkih metoda, bile korišćene i osnovne sintetičke metode: sinteza, konkretizacija, generalizacija i indukcija.

Kada su u pitanju opštenaučne metode u politikološkim istraživanjima, u našem radu su primenjene hipotetičko-deduktivna metoda, metoda modelovanja i komparativna metoda, imajući u vidu poređenja sa ranijim periodima bilateralnih odnosa država članica Evropske unije sa Islamskom Republikom Iran.

Pored nabrojanih metoda istraživanja, bitan deo u realizaciji istraživanja predstavljalo je prikupljanje podataka. U našem istraživanju, nezaobilazna je bila primena analize dokumenata prilikom prikupljanja i obrade podataka o pojavama koje su vezane za sami predmet istraživanja. Osnovne izvore podataka predstavljali su na prvom mestu knjige, dokumenti, studije i članci, koji se bave spoljnopoličkim delovanjem Evropske unije i njenih najznačajnijih država članica na Bliskom istoku, kao i spoljnom politikom Islamske Republike Iran. Osim pomenutih izvora podataka, korišćen je i Internet, ali i različiti vizuelni, auditivni i audio-vizuelni izvori podataka, budući da je njihova dostupnost u savremenom tehnološkom dobu izuzetno velika.

²⁹ Videti: Slavomir Milosavljević, Ivan Radosavljević, *Osnovi metodologije političkih nauka*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 200.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Analiza po bitnim svojstvima može biti deskriptivna i eksplikativna.

³² Slavomir Milosavljević, Ivan Radosavljević, *Osnovi metodologije političkih nauka*, op. cit., str. 215.

1.6. Očekivani rezultati i naučni doprinos

Glavni očekivani rezultat istraživanja odnosi se na potvrdu ili eventualno opovrgavanje hipoteza od kojih se polazi u istraživanje. Nalazi do kojih se došlo iskorišćeni su u cilju verifikacije postojećih ili, pak, zarad dolaska do novih saznanja o korenima, motivima, interesima, ciljevima i determinantama bilateralnih odnosa ključnih država članica Evropske unije sa Islamskom Republikom Iran, kao i činionicima koji utiču na formiranje Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike Unije u odnosima sa Teheranom.

Naučni doprinos našeg istraživanja određen je samim predmetom istraživanja, imajući u vidu da spoljnopolitičko delovanje Evropske unije i njenih ključnih država članica u odnosu na Iran, interesuje samo određen broj pripadnika našeg društva. U tom smislu, ograničeni su domet i intenzitet istraživanja. Međutim, značaj istraživanja ogleda se u objašnjenju i upoznavanju dela stručne javnosti sa različitim nacionalnim politikama evropskih država prema Islamskoj Republici Iran, zemlji čija se važnost ogleda u geostrateškom položaju, kulturološkom i civilizacijskom nasleđu, ali i veličini i broju stanovnika, kao i bogatstvu prirodnim resursima. Pored toga, nalazi do kojih se došlo ukazuju na preovlađujuću ulogu država članica u spoljnim odnosima Evropske unije sa Iranom, istovremeno pokazujući da Unija predstavlja mehanizam za utvrđivanje nacionalne politike u međunarodnim okvirima, umesto samostalnog aktera koji treba da brani opšte interese. Saznanja do kojih se došlo tokom istraživanja pružila su nam odgovor i na pitanje šta je ključni uzrok spoljnopolitičkog delovanja i strateškog opredeljenja Islamske Republike Iran, kao jedine teokratske države³³ regiona Bliskog istoka (karakteristika koja predstavlja neizostavan element u proučavanju iranske spoljne politike). Ostvarena saznanja posebno su upotrebljena u analizi i traženju odgovora da li je bezbednost primarni cilj Irana, odnosno da li je, aktivnom politikom drugih država, Islamska Republika navedena na pragmatično vođenje agresivnije spoljne politike.

U dosadašnjoj akademskoj literaturi obrađivane su teme koje se odnose na nastanak i razvoj Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU, i to iz različitih teorijskih perspektiva. Takođe, u istraživanjima se dosta pažnje posvećuje i izazovima i teškoćama u implementaciji spoljne, bezbednosne i odbrambene politike Unije. Sagledavajući potencijale dublje integracije država članica u domenu bezbednosti i odbrane, mnogi radovi se trude da objasne kako proces izgradnje Zajedničke spoljne i bezbednosne politike, odnosno Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU preoblikuje nacionalne spoljne politike. Međutim, primetno je da u literaturi ima manji broj radova koji se fokusiraju na odlučujući uticaj nacionalnih interesa i spoljnopolitičkih prioriteta, koji se manifestuju kroz bilateralne odnose država članica, odnosno njihov uticaj na mogućnost definisanja strateških ciljeva, interesa i prioriteta same Evropske unije. Vraćajući fokus na realističko teorijsko stanovište, očekivani doprinos rada je ukazivanje na dugogodišnje nepromenjene nacionalne interese ključnih država članica Unije u regionu Bliskog istoka, a posebno u odnosima sa Islamskom Republikom Iran, kao i kako se isti odražavaju na izgradnju Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike. Cilj rada je da objasni vodeće determinante nacionalnih spoljnih politika država Unije i Irana i pruži odgovor na pitanje kako oni utiču na ukupne odnose Evropske unije i Islamske Republike. Analizom bilateralnih odnosa ključnih država članica Unije sa Iranom jasno se ukazuje na granice uloge Evropske unije kao globalnog bezbednosnog aktera. Osim toga, mogući očekivani doprinos je i pružanje daljih smernica za istraživanje eventualnog značaja Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU u zaštiti interesa Unije kao celine, a samim tim i njenih država članica.

Govoreći o trajanju rezultata istraživanja, nije lako predvideti koliko će dugo isti biti aktuelni. Ipak, smatramo da ovo istraživanje može imati određen naučni doprinos u pogledu boljeg razumevanja spoljnopolitičkog delovanja Evropske unije u odnosu prema Teheranu, što je i jedan od indikatora

³³ Od velikog je značaja proučavanje prirode i načina funkcionisanja teokratskog režima u Iranu.

„teškoća da se Unija konstituiše kao relativno koherentan entitet“³⁴ na Bliskom istoku koji predstavlja globalnog bezbednosnog aktera.

S druge strane, uzimajući u obzir značaj Evropske unije, ali i rastuću regionalnu ulogu Islamske Republike Iran, ukazivanje na faktore koji utiču na njihove međusobne odnose, može da doprinese i većem razumevanju međunarodnih odnosa u celini. Takođe, ako imamo u vidu ne sasvim dovoljno poznavanje i interesovanje za spoljnopolitičko delovanje Islamske Republike Iran uopšte, pa i u odnosu na evropske zemlje, naše istraživanje bi moglo da predstavlja doprinos povećanju znanja u Republici Srbiji o ovoj geopolitički i strateški značajnoj državi i civilizaciji.

³⁴ Duško Lopandić, “Evropska unija u novom međunarodnom okruženju”, op. cit., str. 211.

I

RAZVOJ GLOBALNE ULOGE EU NAKON KRAJA HLADNOG RATA

„...I vi znate ono što je i nama poznato: da se pravda u nekoj ljudskoj besedi procenjuje samo onda kada su obe strane pritisnute jednakom nevoljom, ali da oni koji su u nadmoćnom položaju čine sve što je u njihovoj moći, dok slabiji moraju da slušaju...“³⁵

1. Promenjeni koncept bezbednosti i mesto i uloga EU u novoj međunarodnoj bezbednosnoj arhitekturi

Specifični položaj za evropski kontinent nastupio je sa završetkom Hladnog rata. Kako su se NATO i novonastala Evropska unija počeli širiti ka istočnom delu Evrope, Rusija se trudila da se izbori sa unutrašnjim problemima vezanim za tranziciju, ali i oružanu pobunu u Čečeniji.³⁶ Evropa je postala region šireg međunarodnog sistema³⁷. Nije predstavljala glavni svetski centar, ali nije mogla ni biti izolovana od međunarodnih dešavanja.³⁸ U svetlu ubrzanih i naglih posthladnoratovskih geopolitičkih promena, koje su uticale na stabilnost evropskog kontinenta, pojavile su se i rasprave o neophodnosti izgradnje novog sistema bezbednosti u Evropi. Kako bi se rešavala aktuelna pitanja bezbednosti, nastaje i nova struktura institucija koja počinje da predstavlja evropsku bezbednosnu arhitekturu, čiji bitan element čini shvatanje da je bezbednost jedna složena kategorija.

Po završetku bipolarne podele sveta, menja se hladnoratovska bezbednosna paradigma i javljaju se značajne i dalekosežne promene u prirodi međunarodne bezbednosti. Bezbednost više ne obuhvata isključivo vojnu, nego i političku, socijalnu, ekonomsku, ali i ekološku dimenziju (fokus se usmerava na demokratiju, zaštitu ljudskih prava i sloboda, etnički identitet, socijalna pitanja i zaštitu životne sredine).³⁹ Nju karakteriše i geografska nedeljivost, kao i međudelovanje institucija. Sa promenom evropske bezbednosne strukture, kao posledice kraja Hladnog rata, produbljuju se tradicionalne pretnje, napušta se državocentrični pristup, ali i nastupa promena prirode bezbednosnih izazova, rizika i pretnji, koji se više ne odnose samo na odbranu teritorije države, već centralno mesto zauzimaju pretnje nevojne prirode (*soft security*), koje su brojnije i učestalije u odnosu na klasične vojne. Naime, tokom Hladnog rata, u odnosu na sve ostale, dominantne su bile vojne pretnje po nacionalnu bezbednost. Međutim, po okončanju tog perioda, resursi koji su bili izdvajani za suočavanje sa vojnim pretnjama, mogli su da budu upotrebljeni za suočavanje sa nevojnim izazovima, poput siromaštva, kriminala, trgovine drogom, međunarodnih migracija, zagađenja životne sredine i drugo.⁴⁰

³⁵ Tukidid, *Povijest Peloponeskog rata*, Dereta, Beograd, 1991.

³⁶ Filip Ejodus, *Vojno neutralna Srbija i „nova“ evropska bezbednosna arhitektura*, dostupno na: http://www.filipejodus.net/2009_11_01_archive.html (pristupljeno: 21.06.2013. godine).

³⁷ Lidija Čehulić, *Evropska obrana*, Politička kultura, Zagreb, 2006., str. 101.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Više o pokušajima redefinisanja kategorije bezbednosti pogledati u: Emma Rothschild, „What is Security?“, *Daedalus*, Vol. 124, No. 3, 1995, pp. 53-98, J. Ann Tickner, „Re-visioning Security“ in: Ken Booth and Steve Smith (eds.), *International Relations Theory Today*, Polity Press, Oxford, 1995, pp. 175-197, Martin Shaw, „There is no such Thing as Society: Beyond Individualism and Statism in International Security Studies“, *Review of International Studies*, Vol. 19, 1993, pp. 159-175, Richard H. Ullman, „Redefining Security“, *International Security*, Vol. 8, No. 1, Summer 1983, pp. 129-153.

⁴⁰ David A. Baldwin, „Security Studies and the End of the Cold War“, *World Politics*, Vol. 48, Issue 01, October 1995, pp. 117-141.

Karakteristične odlike posthladnosratovskih izazova, rizika i pretnji postaju asimetričnost, nepredvidivost, povezanost i međuzavisnost. Osim toga, pažnja se sa države, kao referentnog objekta⁴¹, pomera na pojedinca, društvo, region, međunarodni sistem i globalno društvo, čime se pojam bezbednosti produbljuje.⁴² Kako je nastupila nova era obeležena posthladnoratovskim bezbednosnim problemima, koji su zahtevali i nove strategije odgovora na njih, manifestuje se i značaj studija bezbednosti.⁴³ Od svog nastanka po završetku Drugog svetskog rata, preko „zlatnog doba“ sredinom i krajem 1950-ih godina i perioda opadanja⁴⁴, studije bezbednosti su se ponovo pokazale važnim po okončanju bipolarne faze međunarodnih odnosa⁴⁵. Iako svet 1990-ih godina nije bio isti kao 1945. godine, određeni načini razmišljanja, koncepti i rasprave o nacionalnoj bezbednosti nastali tokom Hladnog rata⁴⁶ zadržali su relevantnost i posle pada „gvozdene zavese“. Međutim, odlike i karakter posthladnoratovskih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji na neki način su ukazale na neophodnost zajedničkog delovanja u otklanjanju ili prevenciji, zbog čega se uspostavlja model bezbednosti, zasnovan na saradnji aktera, od nacionalnog do globalnog nivoa.

Za razliku od tradicionalnog pristupa bezbednosti, koji ističe koncepte rivalstva i sukoba, odnosno odbranu države od spoljašnjeg neprijatelja, nakon Hladnog rata u prvi plan se stavlja saradnja u domenu bezbednosti. Složena međuzavisnost dovodi do toga da se pojam moći ne izjednačava samo sa vojnom moći, već uključuje i nove izvore i dimenzije.⁴⁷ Nasuprot hladnoratovskom konceptu „tvrde moći“, kao novi oblik ispoljavanja moći javlja se pojam „meke moći“, koja se odnosi na postizanje političkih ciljeva nenasilnim sredstvima i koja svoje izvore pronalazi u privlačnosti određene kulture, jezika, političkih i društvenih vrednosti, ali i spoljnoj politici.⁴⁸ Izvorište „meke moći“ potiče iz vrednosti koje su ukorenjene prevashodno u kulturi, načinu predstavljanja države u međunarodnim odnosima, ali i politici koju ona vodi. Dakle, nisu više relevantni samo oružana sila i ekonomski parametri, već moć države proizilazi i iz privlačnosti njenog kulturnog identiteta i kapaciteta i sposobnosti da utiče na druge aktere. Međutim, suverena država nastavlja da bude glavni akter međunarodne scene, a sila i moć u promenjenim odnosima i dalje utvrđuju ponašanje države u međunarodnim odnosima, pa se u skladu sa time, stvaraju uslovi za sukobe ili saradnju među njima.

Novousvojeni koncept⁴⁹ sveobuhvatne bezbednosti, ali i novi bezbednosni problemi iznedrili su potrebu da upravo formirana Evropska unija pronađe novi način funkcionisanja i adekvatnog angažovanja i reagovanja u promenjenim bezbednosnim uslovima. U posthladnoratovskom diskursu, Unija je nastojala da bude predstavljena kao politički akter koji može i treba da koristi silu, radi postizanja svojih ciljeva, oslanjajući se na sopstvene ekonomske i političke kapacitete.⁵⁰ Evropskim državama više nije pretila opasnost od sukoba visokog intenziteta u kome bi došlo do masovne upotrebe konvencionalnog ili nuklearnog oružja, već umesto toga, Evropska unija postaje suočena sa

⁴¹ Ono što je ugroženo.

⁴² Filip Ejodus, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*, JP Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2012, str. 128.

⁴³ Stephen M. Walt, „The Renaissance of Security Studies“, *International Studies Quarterly*, Volume 35, Issue 2, June 1991, pp. 211-239.

⁴⁴ David A. Baldwin, „Security Studies and the End of the Cold War“, op. cit., pp. 117-141.

⁴⁵ Barry Buzan, Lene Hansen, „Beyond the Evolution of International Security Studies?“, *Security Dialogue*, Vol. 41, 2010, pp. 659-667.

⁴⁶ *Ibid.*, pp. 141.

⁴⁷ Srđan Slović, „Hladnoratovski i poslehladnoratovski koncept bezbednosti u Evropi“, *Zbornik radova učiteljskog fakulteta*, 2015, str. 93-101.

⁴⁸ Joseph S. Nye, Jr, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.

⁴⁹ Više o tumačenju koncepta bezbednosti nakon kraja Hladnog rata u: David A. Baldwin, „The Concept of Security“, *Review of International Studies*, No. 23, 1997, pp. 5-26, Barry Buzan, „Rethinking Security after the Cold War“, *Cooperation and Conflict*, 1997, pp. 5-28.

⁵⁰ Henrik Larsen, „Concepts of Security in the European Union After the Cold War“, *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 54, No. 3, 2000, pp. 337-355.

nizom regionalnih kriza koje imaju kapacitet ugrožavaju njene stabilnosti. Tokom Hladnog rata, tadašnja Evropska zajednica nije smatrana akterom u oblasti međunarodne bezbednosti, niti od strane država članica, niti od strane drugih aktera.⁵¹

Međutim, u posthladnoratovskom međunarodnom kontekstu Evropska unija, prinuđena da se suoči i sa novim bezbednosnim problemima, ističe potrebu da bude politički akter koji će koristiti ekonomska sredstva radi postizanja političkih ciljeva i suočavanja sa aktuelnim izazovima, rizicima i pretnjama. Naime, razvoj evropskih integracija u doba Hladnog rata bio je smešten u okvirima ravnoteže snaga istočnog i zapadnog bloka, dok je funkciju zaštite bezbednosti evropskog kontinenta obavljao NATO, sa vodećom i dominantnom pozicijom Sjedinjenih Američkih Država. Sa novonastalim promenama, države članice Unije pokušavaju da se prilagode evropskoj bezbednosnoj strukturi, uz istovremenu iskazanu nameru da Evropska unija bude relevantan bezbednosni akter, koji će raspolagati i kredibilnim kapacitetima. Evropska unija nastoji da stekne ulogu globalnog aktera u smislu “tvrde” bezbednosti, radi odbrane sopstvenih interesa.

Pokušaji evropskih zemalja da se Unija pretvori u ozbiljnog učesnika na međunarodnoj sceni, kroz emancipaciju od NATO zaštite i dominacije, podrazumevali su stvaranje i jačanje međunarodnog identiteta Evropske unije, odnosno formiranje i razvoj njene političke i vojne komponente.⁵² Integracija bezbednosti i odbrane u institucionalnom sistemu Evropske unije, na neki način, svedoči o težnjama država članica da nekada prevaziđu isključivo nacionalne okvire i granice, čime bi saradnja u ovoj oblasti oblikovala Evropsku uniju kao globalnog (bezbednosnog) aktera, koji bi imao ovlašćenja i na polju spoljne politike, bezbednosti i odbrane.⁵³

2. Evropska unija kao bezbednosni akter

U ovom odeljku pokušaćemo da ukažemo na dosadašnje napore i institucionalne promene Evropske unije koje su za cilj imale razvoj njene uloge bezbednosnog aktera. U tom smislu, određeni autori⁵⁴ naglašavaju ulogu i značaj Evropske unije u okvirima međunarodne politike, stavljajući fokus na razvoj ZSBP, odnosno sadašnje ZBOP. Neki drugi, poput Oljja Vivera (*Ole Wæver*)⁵⁵, Pernila Rikera (*Pernille Rieker*)⁵⁶ ili Džoliona Hovorta (*Jolyon Howorth*)⁵⁷, razmatraju uži kontekst razvoja Evropske unije u *bezbednosnog aktera*, dok Sajmon Djuk (*Simon Duke*)⁵⁸, En Dajton (*Anne*

⁵¹ *Ibid*, pp. 337.

⁵² O odnosima EU i NATO više u: Hajnalka Vincze, „The EU-NATO Syndrome: Spotlight on Transatlantic Reality“, *Journal of Contemporary European Research*, Vol. 3, No. 2, 2007, pp. 99-123, Petros Demetriou, „NATO & CSDP: Can the EU Afford to Go Solo?“, *Cogent Social Sciences*, 2016, pp. 2-16.

⁵³ Dejana Vukčević, *Evropska unija kao strateški akter*, Institut za političke studije, Beograd, 2013, str. 148.

⁵⁴ Richard G. Whiteman, *From Civilian Power to Superpower*, Palgrave Macmillan, London, 1998; John Peterson, Helene Sjursen, *A Common Foreign Policy for Europe?: Competing Visions of the CFSP*, Routledge London, 1998; Brian White, *Understanding European Foreign Policy*, Palgrave Macmillan, New York, 2001; Roy H. Ginsberg, *The European Union in International Politics*, Rowman&Littlefield Publishers, New York, 2001; Hazel Smith, *European Union Foreign Policy: What it is and What it Does*, Pluto Press, London, 2002; Karen E. Smith, *European Union Foreign Policy In a Changing World*, Polity Press, Cambridge, 2003; Michael E. Smith, *Europe's Foreign and Security Policy: The Institutionalization of Cooperation*, Cambridge University Press Cambridge, 2004; Helene Sjursen, “What Kind of Power”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 13, No. 2, 2006, pp. 169-181.; Charlotte Bretherton, John Vogler, *The European Union as Global Actor*, Routledge, New York, 2006.

⁵⁵ Ole Wæver, “The EU as a Security Actor: Reflections from a Pessimistic Constructivist on Post-Sovereign Security Orders” in Morten Kelstrup, Michael Williams, *International Relations Theory and the Politics of European Integration: Power, Security and Community*, Routledge, London, 2000.

⁵⁶ Pernille Rieker, *Europeanization of National Security Identity*, Routledge, London, 2006.

⁵⁷ Jolyon Howorth, *Security and Defence Policy in the European Union*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.

⁵⁸ Simon Duke, *The Elusive Quest for European Security*, Palgrave Macmillan, Oxford, 2000.

Deighton)⁵⁹, Stenli Hofman (*Stanley Hoffmann*)⁶⁰ ili Helen Sjursen (*Helene Sjursen*)⁶¹ obrađuju bezbednosno-odbrambene aspekte ZSBP, odnosno današnje ZBOP, imajući u vidu njihovu specifičnost u vidu postojanja posebnih institucija, kapaciteta, budžeta i pravnog uređenja. Takođe, Riker⁶² analizira razvoj političkih i administrativnih kapaciteta, odnosno administrativne, budžetske i institucionalne kapacitete koji su na raspolaganju Evropskoj uniji u odnosu na Zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku (ukoliko Evropska unija treba da bude posmatrana kao kredibilan bezbednosni akter, onda je potrebno da dostigne određen stepen političkih i administrativnih kapaciteta). Ovaj autor smatra da postmoderni (*multi-level*) karakter Unije ima značajne posledice na to kako ona funkcioniše kao bezbednosni akter.⁶³ I dok je Unija postepeno usvajala određene koncepte, mnogi nivoi (poput institucija) i ograničeni resursi uveliko otežavaju da Unija postane koherentan bezbednosni akter (uz opiranje država članica da se liše suvereniteta u navedenom domenu), što zahteva pojačanu koordinaciju među različitim institucijama i nivoima Evropske unije.⁶⁴

S druge strane, Kristijan Kaunert (*Christian Kaunert*) i Kamil Zvolški (*Kamil Zwolski*)⁶⁵ nastoje da sveobuhvatnim pristupom analiziraju bezbednosnu ulogu Evropske unije, kako bi se u obzir uzele sve relevantne politike Unije koje se suočavaju sa savremenim kompleksnim bezbednosnim izazovima, rizicima i pretnjama. U tom pokušaju, oni se fokusiraju i na prepreke koje se ogledaju u: spornoj prirodi bezbednosti, različitim percepcijama bezbednosti među državama članicama, odsustvu “velike strategije” ili “strateške vizije” Evropske unije, kao i problemu obezbeđivanja konzistentnosti u bezbednosnoj politici EU na međunarodnom planu.⁶⁶

Kako bi odgovorili na upit je li Evropska unija uspela da se profiliše kao samostalan i jedinstven međunarodni bezbednosni akter, u nastavku ćemo se osvrnuti na napore i pokušaje da, uz političku i ekonomsku ulogu, Unija izgradi elemente “čvrste moći”, odnosno klasične sile, radi stvaranja mogućnosti za adekvatne odgovore na pomenute promene u međunarodnom sistemu. Međutim, treba istaći da je proces izgradnje bezbednosne i odbrambene politike činio deo dinamike integracionog procesa i obuhvatao je različite periode, kako uspešne saradnje država članica u ovoj oblasti, tako i odsustva iste. Zapravo, put od početnih inicijativa (pomenimo neuspešni pokušaj stvaranja Evropske odbrambene zajednice i projekat političke unije, tzv. planovi Fuše⁶⁷) u oblasti bezbednosti i odbrane do trenutka uvođenja bezbednosne dimenzije u proces evropske integracije bio je posut trnjem, dok su se pokušaji izgradnje evropske kolektivne bezbednosti sve do devedesetih godina XX nalazili u okvirima NATO i transatlantskim odnosima, čime je potvrđivana nespремnost država članica da ovako osetljivoj oblasti daju nadnacionalni karakter.

⁵⁹ Anne Deighton, „The European and Defence Policy“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 4, 2002, pp. 719-741.

⁶⁰ Stanley Hoffmann, „Towards a Common European Foreign and Security Policy“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 38, No. 2, 2000, pp. 189-198.

⁶¹ Helene Sjursen, „Understanding the Common Foreign and Security Policy: Analytical Building Blocks“ in Michéle Knodt, Sebastiaan Princen, *Understanding the European Union's External Relations*, Routledge, London, 2003.

⁶² Pernille Rieker, *The EU as a Security Actor: The Development of Political and Administrative Capabilities*, Norwegian Institute of International Affairs, Oslo, 2007, Available from: https://www.files.ethz.ch/isn/46168/725_EU_Security_Actor.pdf, pp. 5.

⁶³ *Ibid*, pp. 42.

⁶⁴ *Ibid*.

⁶⁵ Christian Kaunert, Kamil Zwolski, *The EU as a Global Security Actor: A Comprehensive Analysis Beyond CFSP and JHA*, Basingstoke, GB: Palgrave Macmillan, 2013.

⁶⁶ *Ibid*, pp. 39.

⁶⁷ Više o tome u: Dejana Vukčević, *Evropska unija kao strateški akter*, Institut za političke studije, Beograd, 2013, str. 51-55.

Mastrihtski ugovor

Potpisivanjem pomenutog Mastrihtskog ugovora uspostavljena je Zajednička spoljna i bezbednosna politika, kao njen drugi stub (naslov V Ugovora definiše polje delovanja, ciljeve, način funkcionisanja, institucije, strukturu politike, mehanizme i instrumente, kao i način odlučivanja i finansiranja)⁶⁸. Uvođenje ove politike u okvire evropske integracije izazvalo je brojne polemike o prirodi uloge Evropske unije kao međunarodnog aktera⁶⁹. Međutim, prvobitni utisak da će razvoj ZSBP postupno dovesti do zajedničke odbrambene politike, a onda i do zajedničke odbrane, u kontinuitetu je demantovan, čak i pre samog stupanja na snagu Ugovora (sa krizom i oružanim sukobima u bivšoj Jugoslaviji).⁷⁰ Osim toga, Zalivski rat 1990-1991. godine ogoljeno je pokazao probleme sa kojima buduća Evropska unija treba da se suočava u kontekstu “novog svetskog poretka” i tenzija između spoljnopolitičkih delovanja država članica, sa jedne strane, i kolektivne akcije EU kao celine, sa druge strane.⁷¹ Takođe, treba spomenuti i dva ograničenja koja su se ticala toga da je bezbednosna dimenzija Evropske unije trebalo da bude realizovana preko Zapadnoevropske unije (koja treba da bude deo razvoja EU), kao i to da je ona svedena na procese upravljanja krizama.⁷² I u ovom slučaju na delu je bilo razilaženje stavova ključnih država članica o načinu ugradnje bezbednosne politike u arhitekturu evropske integracije (kako pomiriti nastojanja države da sačuva oblast koja je izraz nacionalne suverenosti sa stvaranjem samostalne bezbednosne politike Unije, uz potrebu nenarušavanja odnosa sa NATO i transatlantskim saveznikom). Formulisanje Petersberških zadataka⁷³ 1992. godine, koji su obuhvatali humanitarne i zadatke spašavanja, zatim zadatke očuvanja mira i borbene zadatke u upravljanju krizama, uključujući i misije nametanja mira⁷⁴, priprema mogućnost za formiranje vojnih kapaciteta i sposobnosti Evropske unije. Na ovaj način učinjen je pokušaj da se Zapadnoevropska unija razvija kao odbrambeni savez Evropske unije (vojni oslonac Unije), ali i kao „sredstvo jačanja evropskog oslonca NATO-a“⁷⁵. Naime, u istom periodu u okviru Severnoatlantske alijanse počinje da nastaje Evropski bezbednosni i odbrambeni identitet (*European Security and Defence Identity*), sa zadatkom da omogući značajniju ulogu evropskim državama članicama u oblasti bezbednosti i odbrane. Tako je u Deklaraciji NATO iz Brisela 1994. godine⁷⁶ prihvaćen predlog da se formiraju kombinovane združene snage, koje su imale za cilj, makar deklarativno, snaženje Evropskog bezbednosnog i odbrambenog identiteta, dok je sporazum o formiranju istih donet na samitu u Berlinu dve godine kasnije⁷⁷, čime je stvorena mogućnost da snage, kao kapaciteti NATO, budu stavljene na raspolaganje Zapadnoevropskoj uniji, koje bi ona koristila u misijama, kao deo spoljne i bezbednosne

⁶⁸ *Treaty on European Union*, dostupno na:

https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf (poslednji put pristupljeno 10.03.2019. godine).

⁶⁹ Više o tome u: Christopher Hill, Michael Smith, *International Relations and the European Union*, Oxford University press, Oxford, 2005 i Stephan Keukeleire, Jenifer MacNaughtan, *The Foreign Policy of the European Union*, Palgrave Macmillan, London 2008.

⁷⁰ Michael Smith, „Still Rooted in Maastricht: EU External Relations as a 'Third-generation Hybrid'“, *European Integration*, Vol. 34, No. 7, November 2012, pp. 708.

⁷¹ *Ibid.*, pp. 702.

⁷² Dejana Vukčević, *Bezbednost i Evropska unija*, Institut za političke studije, Beograd, 2008, str. 75.

⁷³ Petersberška deklaracija je doneta na samitu Zapadnoevropske unije 19. juna 1992. godine, *Petersberg Declaration*, dostupno na: <http://www.weu.int/documents/920619peten.pdf> (pristupljeno: 17.03.2019. godine).

⁷⁴ Više o tome u: EEAS, *Shaping of a Common Security and Defence Policy*, dostupno je na: <https://eeas.europa.eu/topics/common-security-and-defence-policy-csdp/5388/shaping-of-a-common-security-and-defence-policy-en>.

⁷⁵ Dejana Vukčević, *Bezbednost i Evropska unija*, op. cit., str. 78.

⁷⁶ *The Brussels Summit Declaration*,

dostupno na: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_24470.htm?mode=pressrelease (pristupljeno: 17.03.2019. godine).

⁷⁷ Više o tome u: Martin Reichard, *EU-NATO Relationship: A Legal and Political Perspective*, Routledge, New York, 2006.

politike Evropske unije (naravno uz poštovanje određenih uslova, čime je umanjen značaj ove inicijative⁷⁸). Zapravo, Zapadnoevropska unija je trebalo da deluje kao most koji povezuje sa NATO savezom⁷⁹, dok je Zajedničkoj spoljnoj i bezbednosnoj politici dodeljena nadležnost u domenu odbrane. I pored navedenog, bitno je naglasiti da je u pitanju razvoj ovog identitea isključivo u okviru Severnoatlantskog saveza, dok bezbednosna dimenzija Evropske unije na ovaj način i dalje ostaje čvrsto vezana za Alijansu.

Ugovor iz Amsterdama i Deklaracija iz Sen-Maloa

Na sastanku šefova država i vlada članica EU u Amsterdamu, 16. i 17. juna 1997. godine, usvojen je Amsterdamski ugovor⁸⁰, kojom prilikom se i podržava namera da Unija formuliše jači institucionalni odnos sa Zapadnoevropskom unijom, kako bi ona vremenom bila integrisana u okvire Evropske unije. Tada su i Petersberški zadaci inkorporirani u Amsterdamski ugovor, dok je Evropska unija stekla mogućnost da raspolaže operativnim kapacitetima (član J.7). Međutim, posebno se u članu J.7 naglašava da Zajednička spoljna i bezbednosna politika Evropske unije ni na koji način neće prejudicirati specifičan karakter odbrambene i bezbednosne politike određenih članica, kao i da će da poštuje obaveze nekih država članica (koje proizilaze iz članstva u NATO), koje smatraju da se njihova zajednička odbrana ostvaruje preko Severnoatlantskog saveza. Dakle, kako bi neki autori primetili⁸¹, reč je o „atlantskoj orijentaciji“ Ugovora iz Amsterdama, kojom se zapravo onemogućava obrazovanje jedne samostalne bezbednosne politike Evropske unije, „samostalne u odnosu na inicijative ovih država u okviru NATO.“⁸² I na ovom primeru potvrđuje se činjenica da, kada se pokušaji kreiranja zajedničke politike u domenu bezbednosti stave na test, uvek na kraju preovlađuju i dominiraju krucijalne nacionalne perspektive država članica, i to onih vodećih.

Prethodno navedeni francusko-britanski samit u Sen Malou, održan 4. decembra 1998. godine, činilo se, otvorio je vrata razvoju bezbednosne politike Evropske unije u praksi, kada je udaren kamen temeljac obrazovanju Evropske bezbednosne i odbrambene politike. Deklaraciji iz Sen-Maloa⁸³, u kojoj se navodi da Evropska unija treba da poseduje sposobnost za autonomno delovanje, što bi podržali vojni kapaciteti i mehanizmi donošenja odluka o njihovoj upotrebi, kao reakcija na međunarodne krize, prethodila je promena stava Velike Britanije, tada predvođene premijerom Tonijem Blerom, kada je pružena podrška nezavisnijoj ulozi Evropske unije u domenu bezbednosti. Jedno od tumačenja ovakve promenjene britanske pozicije odnosi se na nameru Blerove Vlade da maksimizira mogućnost uticaja Velike Britanije na evropskom kontinentu.⁸⁴ Osim toga, određeni autori⁸⁵ su smatrali da iza francusko-britanskog zbližavanja u suštini stoji dogovor oko podele

⁷⁸ Dejana Vukčević, *Bezbednost i Evropska unija*, op. cit., str. 188.

⁷⁹ Federiga Bindi, „European Union Foreign Policy: A Historical Overview“, in: Federiga Bindi (ed.), *The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe's Role in the World*, Brookings Institution Press, Vašington, 2010, pp. 27.

⁸⁰ *Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts*, dostupno preko: <http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf> (pristupljeno 18.03.2019. godine).

⁸¹ Dejana Vukčević, *Bezbednost i Evropska unija*, op. cit., str. 79.

⁸² *Ibid*, str. 80.

⁸³ *Joint Declaration on European Defence – Joint Declaration Issued at the British-French Summit (Saint-Malo, 4 December 1998)*, dostupno na:

https://www.cvce.eu/obj/franco_british_st_malo_declaration_4_december_1998-en-f3cd16fb-fc37-4d52-936f-c8e9bc80f24f.html (pristupljeno: 10.03.2019. godine).

⁸⁴ Richard G. Whiteman, „NATO, the EU and ESDP: An Emerging Division of Labour?“, *Contemporary Security Policy*, Vol. 25, No. 3, December 2004, pp. 430-451.

⁸⁵ Tony Chafér, Gordon Cumming, „Beyond Fashoda: Anglo-French Security Cooperation in Africa since Saint-Malo“, *International Affairs*, Vol. 86, No. 5, 2010, pp. 1129-1147.

interesnih sfera u Africi (tako su, bilo na bilateralnom nivou, ili „bi-multilateralnom“, Velika Britanija i Francuska, kao posledica samita u Sen-Malou, izvršile „podelu posla“ na afričkom kontinentu, Pariz u frankofonom delu, a London u anglofonom delu Afrike⁸⁶). Dakle, u ovakvom tumačenju ponovo na delu vidimo da su odluke, makar se one ticale zajedničke politike Evropske unije, ipak bile vođene nacionalnim pobudama i ciljevima pojedinih država članica. Na isti način će biti pokazano da je i politika Evropske unije prema Islamskoj Republici Iran, često formalno obavijena plaštom zajedničkog interesa, u stvari samo odraz spoljnopolitičkog sleđenja vitalnih nacionalnih prioriteta odabranih država članica Unije, u našem slučaju u regionu Bliskog istoka.

Naravno, transatlantski saveznik Evropske unije iskazao je zabrinutost nakon inicijative iz Sen-Malou, ističući mogućnost nastanka podela u NATO, početka odvajanja aktivnosti u oblasti bezbednosti između Alijanse i Unije, kao i mogućeg dupliranja kapaciteta, ali i diskriminacije onih NATO članica koje nisu u Evropskoj uniji. Zbog toga je i tadašnja američka državna sekretarka Medlin Olbrajt⁸⁷, uz iskazivanje podrške Evropskom bezbednosnom i odbrambenom identitetu, ali u okviru NATO, ukazala na takozvana tri „D“ (de-linking, decoupling, discriminating), odnosno da nema odvajanja Evropskog bezbednosnog i odbrambenog identiteta od NATO, da nema dupliranja NATO kapaciteta i da nema diskriminacije NATO članica koje nisu članice Evropske unije. Takođe, Deklaracija iz Sen-Malou bila je praćena sistemskim debatama država članica o mogućim praktičnim oblicima saradnje u oblasti bezbednosti i odbrane.

Samiti u Kelnu i Helsinkiju i jačanje kapaciteta za civilno upravljanje krizama

Tokom sledećeg samita Evropske unije u Kelnu juna 1999. godine⁸⁸, odlučeno je da se raspusti Zapadnoevropska unija (do početka 2001. godine), odnosno da će njene uloge, institucije i personal preuzeti Evropska unija. Tada su formalno prihvaćeni i ciljevi postavljeni u Sen-Malou, postavljeni su osnovi Evropske bezbednosne i odbrambene politike, istaknuta je potreba razvoja kapaciteta za operacije upravljanja krizama (civilne i vojne), a zvanično je usvojen termin Evropska bezbednosna i odbrambena politika. U Deklaraciji iz Kelna identifikovane su i operativne sposobnosti: evropski vojni kapaciteti (predviđeni na osnovama postojećih nacionalnih, „bi-nacionalnih“ i multinacionalnih snaga) za prevenciju sukoba (što prethodno nije bilo definisano Ugovorom o Evropskoj uniji) i krizni menadžment; razvoj odgovarajućih obaveštajnih, strateških transportnih i komandnih kapaciteta; restrukturisanje evropske odbrambene industrije i efikasnija odbrambena saradnja.⁸⁹ Evropska bezbednosna i odbrambena politika postaje deo Zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU, uz ponovno isticanje da NATO nastavlja da bude osnova odbrane onih zemalja koje pripadaju obema organizacijama. Takođe, Evropska bezbednosna i odbrambena politika jeste ocenjena, od strane donosioca političkih odluka, kao vrhunski primer kvalitativno novog i drugačijeg evropskog pristupa bezbednosnoj politici.⁹⁰

Narativ uspostavljen na samitu u Kelnu, samo je dodatno potvrđen tokom sastanka šefova država i vlada EU u Helsinkiju⁹¹ u decembru iste godine, to jest Evropska unija treba da ima samostalne

⁸⁶ *Ibid*, pp. 1146.

⁸⁷ Govor američke državne sekretarke Medlin Olbrajt, 8. decembra 1998. godine u Briselu, dostupan je preko: <https://1997-2001.state.gov/statements/1998/981208.html> (pristupljeno 18.03.2019. godine).

⁸⁸ Zaključci samita dostupni su na: http://www.europarl.europa.eu/summits/koll_en.htm (pristupljeno poslednji pu 19.03.2019. godine).

⁸⁹ Richard G. Whiteman, „NATO, the EU and ESDP: An Emerging Division of Labour?“, op. cit., pp. 437.

⁹⁰ Anand Menon, Ulrich Sedelmeier, „Instruments and Intentionality: Civilian Crisis Management and Enlargement Conditionality in EU Security Policy“, *West European Politics*, Vol. 33, No. 1, January 2010, pp. 77.

⁹¹ Zaključci sa samita su dostupni na: http://www.europarl.europa.eu/summits/hell_en.htm (pristupljeno 19.03.2019. godine).

kapacitete za donošenje odluka u situacijama kada NATO nije angažovan, kako bi sprovodila vojne misije u odgovorima na međunarodne krize, kao podrška Zajedničkoj spoljnoj i bezbednosnoj politici (definisane su i funkcije novouspostavljenih institucija – Političko-bezbednosnog komiteta, Vojnog komiteta i Vojnog štaba). U Helsinkiju usvojen Vodeći cilj (*Helsinki Headline Goal*)⁹² je podrazumevao uspostavljanje vojnih snaga, koje mogu biti raspoređene u kratkom roku i sposobne da sprovedu celokupan niz Petersberških zadataka (osnivanje Evropskih snaga za brze reakcije sposobnih za obavljanje Petersberških zadataka). Na samitima u Kelnu i Helsinkiju definisana je inicijalna faza razvoja Evropske bezbednosne i odbrambene politike, sa zadatkom da do 2003. godine budu formirane Evropske snage za brze reakcije. Postizanjem „ovih ciljeva, polovinom 2003. godine, Evropska unija je dostigla i zaokružila prvi ciklus uobličavanja bezbednosne i odbrambene politike.“⁹³

Uz razvoj vojnih kapaciteta, Evropska unija je paralelno nastojala i da izgradi sposobnosti za civilno upravljanje krizama, obrazujući Komitet za civilne aspekte upravljanja krizama⁹⁴, saglasno odluci Saveta od 22. maja 2000. godine, sa ulogom da pruža preporuke i savete, odnosno mišljenja Političko-bezbednosnom komitetu i drugim nadležnim telima, u domenu civilnih aspekata upravljanja krizama. Na ovaj način trebalo je obezbediti koordinaciju i dopunjavanje vojnih i civilnih aspekata kriznog menadženta. Tokom sastanka Evropskog saveta 19-20. juna 2000. godine u Santa Marija de Feiri⁹⁵, civilni instrumenti za upravljanje krizama, pod okriljem Evropske bezbednosne i odbrambene politike, su podeljeni u četiri prioriteta: policija, jačanje civilnog upravljanja, jačanje pravne države i civilna zaštita.⁹⁶ Tom prilikom, predloženo je i usvajanje takozvanog Akcionog plana, koji bi uređivao jačanje policijske saradnje, zaštitu civilnog stanovništva, izgradnju pravne države, kao i civilne administracije u kriznim područjima.

Evropska strategija bezbednosti 2003. godine i nastavak jačanja vojnih i civilnih kapaciteta u okviru EBOP

Evropska unija je, uz iskazanu nameru da se angažuje na polju bezbednosne i odbrambene politike, pokušala da definiše aktuelne izazove, rizike i pretnje u okviru jednog strateškog dokumenta. Tako je 2003. godine usvojena Evropska strategija bezbednosti⁹⁷, koja je bila i rezultat napora da se po prvi put razmišlja na strateški način.⁹⁸ Evropska strategija bezbednosti bazirana je na sveobuhvatnom, odnosno holističkom⁹⁹, pristupu bezbednosti, u čijem uvodnom delu su iznete pozicije o mestu i ulozi Evropske unije na međunarodnoj sceni, ali i principima kojih se pridržava u sprovođenju spoljne politike. Unija ističe da zaslužuje ulogu globalnog aktera, a uzimajući u obzir kriterijume, poput broja stanovnika, broja država članica, ekonomske parametre, kao i instrumenta za rešavanje kriznih

⁹² Dostupno na: <http://www.eurogendfor.org/eurogendfor-library/download-area/official-texts/helsinki-headline-goal> (pristupljeno 18.03.2019. godine).

⁹³ Dejan Orlić, „Operacionalizacija bezbednosne politike Evropske Unije“, *Biblid*, Vol. LVIII, br. 4, 2006, str. 414-444.

⁹⁴ *Committee for Civilian Aspect of Crisis Management – CivCom*, dostupno putem: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/8954a8b6-6a46-47a6-81db-63e4d1479815> (pristupljeno 19.03.2019. godine).

⁹⁵ Zaključci sa sastanka su dostupni preko: https://www.cvce.eu/en/obj/conclusions_of_the_santa_maria_da_feira_european_council_19_20_june_2000-en-042a8da3-def7-44ac-9011-130fed885052.html (pristupljeno 19.03.2019. godine).

⁹⁶ Catriona Gourlay, „European Union Procedures and Resources for Crisis Management“, *International Peacekeeping*, Vol. 11, No. 3, Autumn 2004, pp. 404-421.

⁹⁷ Videti: <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf> (datum poslednjeg pristupa: 19.03.2019. godine).

⁹⁸ Dejana Vukčević, *Evropska unija kao strateški akter – Teorija i praksa bezbednosne i odbrambene politike*, op. cit., str. 251.

⁹⁹ Gerard Quille, „The European Security Strategy: A Framework for EU Security Interests“, *International Peacekeeping*, Vol. 11, No. 3, Autumn 2004, pp. 1-16.

situacija. Fokus se stavlja na princip multilateralizma, tako da će Unija i njene članice, u suočavanju sa bezbednosnim izazovima, rizicima i pretnjama, saradivati u okvirima multilateralnih institucija (u prvom redu UN i regionalne organizacije) i vladavine prava (držeći se principa da je upotreba sile poslednje sredstvo kome se pribegava).¹⁰⁰ Analizirajući prirodu savremenih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji u odnosu na one iz perioda Hladnog rata, Evropska unija ističe potrebu jačanja i razvoja adekvatnih kapaciteta i instrumenata – vojnih i civilnih – za suočavanje sa njima. Uočeno je pet najvažnijih izazova za bezbednost: širenje naoružanja za masovno uništenje, sukobi na regionalnom nivou, zatim terorizam, organizovani kriminal, kao i neuspele države. U Strategiji se ističe da je sveobuhvatan pristup pitanju bezbednosti (koji uključuje diplomatska, ekonomska, humanitarna i vojna sredstva) neophodan, imajući u vidu izazove koji ugrožavaju regionalnu stabilnost i doprinose nasilnim sukobima koji utiču na interese Evropske unije, direktno i indirektno, kao što su konflikti na Bliskom istoku.¹⁰¹ Tako je Unija, zapravo iznedrila sopstvenu viziju njene uloge globalnog aktera, i pored toga što nisu precizno određeni zadaci Evropske bezbednosne i odbrambene politike. Određeni su i strateški ciljevi Unije – suočavanje sa izazovima, proširenje zone bezbednosti oko Evrope i jačanje međunarodnog poretka.

Ovde je potrebno navesti i kontekst koji je doveo do usvajanja Evropske strategije bezbednosti, a to se prvenstveno odnosi na podeljenost među državama članicama Unije, uzrokovanu iračkom krizom. Tako se može reći da je usvajanje strateškog dokumenta prvenstveno bilo izazvano spoljašnjim faktorima, a ne unutrašnjim pozivima za reformom unutar Evropske unije.¹⁰² Osim toga, Strategija ostaje nema kada su u pitanju načini upotrebe raspoloživih kapaciteta kako bi se ostvario uticaj, odnosno kada, gde i zašto Evropska unija treba da upotrebi vojna i civilna sredstva u okviru njene bezbednosne politike.¹⁰³ U tom smislu, odluka o upotrebi sile u budućim krizama, ostavljena je državama članicama, a ne Uniji kao celini, tako da članice u krajnoj instanci treba da odluče na koji način će Strategija biti implementirana¹⁰⁴.

I pošto je usvojena Evropska strategija bezbednosti, nastavilo se sa jačanjem vojnih i civilnih kapaciteta Unije. U 2004. godini nastaje inicijativa za formiranje borbenih grupa Evropske unije (manje vojne snage, brzo razmestive i samoodržive), kao deo Evropske bezbednosne i odbrambene politike, a ovaj koncept je bio lansiran u sklopu Vodećeg cilja 2010 (*Headline Goal 2010*)¹⁰⁵. Zapravo, 2003. godine je objavljeno da je Unija dostigla Helsinške glavne ciljeve iz 1999. godine, pa je tako naredne godine donet Vodeći cilj 2010, uz isticanje potrebe za samoodrživošću, interoperabilnošću (usklađenost oružanih snaga članica) i brzo razmeštanje, odnosno angažovanje u područjima zahvaćenim krizom. A glavni nosilac treba da budu upravo navedene borbene grupe Evropske unije. Naime, cilj je bio poboljšati Evropske snage za brzo reagovanje, tako što će se formirati manje i fleksibilnije snage. Reč je bila o poboljšanju kvaliteta snaga. Helsinški glavni ciljevi su se najpre ticali postizanja kvantitativnih rezultata, što je trebalo dopuniti kvalitativnim kriterijumima, zbog čega je i donet Vodeći cilj 2010, kako bi se podigao kvalitet ovih snaga.¹⁰⁶ Pored vojnih kapaciteta, fokus se stavlja i na razvoj nevojnih, civilnih instrumenata, odnosno 2004. godine u Briselu se usvaja i Civilni

¹⁰⁰ *Ibid*, pp. 1.

¹⁰¹ *Ibid*, pp. 3.

¹⁰² Asle Toje, „The 2003 European Union Security Strategy: A Critical Appraisal“, *European Foreign Affairs Review*, Vol. 10, No. 1, 2005, pp. 117-133.

¹⁰³ Dejana Vukčević, *Evropska unija kao strateški akter – Teorija i praksa bezbednosne i odbrambene politike*, op. cit., str. 252.

¹⁰⁴ Asle Toje, „The 2003 European Union Security Strategy: A Critical Appraisal“, op. cit., pp. 133.

¹⁰⁵ Videti:

http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/sede110705headlinegoal2010_/sede110705headlinegoal2010_en.pdf (pristupljeno 19.03.2019. godine).

¹⁰⁶ Dejan Orlić, „Operacionalizacija bezbednosne politike Evropske Unije“, op. cit., str. 426.

vodeći cilj za 2008. godinu,¹⁰⁷ čime se predviđa razvoj civilnog aspekta Evropske bezbednosne i odbrambene politike (sprečavanje sukoba, održavanje mira, postkonfliktna obnova). Ovim su proširena polja delovanja (u odnosu na sastanak u Santa Maria de Feiri) i „na upravljanje posmatračkih misija, pružanje podrške Specijalnom izaslaniku EU za određena pitanja i misije, pružanje podrške reformama sektora bezbednosti, kao i podržavanje procesa razoružanja, demobilizacije i reintegracije onih država koje su tražile pomoć Unije.“¹⁰⁸ Novembra 2007. godine usvojen je Civilni vodeći cilj 2010 (*Civilian Headline Goal 2010*)¹⁰⁹. Cilj je bio dati novi impuls procesima regrutovanja, obučavanja i raspoređivanja civilnog personala u misijama koje će sprovoditi Evropska unija.

Imajući u vidu da su vojni i nevojni, civilni instrumenti kreirani u različitim terminima, u okviru različitih institucionalnih struktura i sa različitim ciljevima, pokušaji da se oni koriste na koherentan i koordinisan način, radi podrške aktivnostima upravljanja krizama, ostaće i dalje izazov sa kojim se suočava Evropska unija.¹¹⁰ Osim toga, način donošenja odluka u domenu Evropske bezbednosne i odbrambene politike, kao kompleksan proces koji je zasnovan na dominantno međuvladinoj saradnji država članica (kada svaka članica ima mogućnost da blokira odlučivanje)¹¹¹, ali i mehanizmi finansiranja ove politike, ukazivali su na to da će Unija biti i dalje daleko od integrisanog i jedinstvenog pristupa u ovom domenu. Ovde svakako treba napomenuti da je Evropska unija od 2003. godine, u skladu sa postignutim „Berlin plus“ aranžmanom (paket od sedam sporazuma)¹¹² iz prethodne godine, mogla da koristi kapacitete NATO u onim kriznim situacijama u kojima Severnoatlantski savez nije angažovan (upotreba kapaciteta NATO je uslovljena i jednoglasnom odlukom svih država članica Alijanse o stavljanju kapaciteta na raspolaganje Uniji). Navedeni paket sporazuma (pristup Unije NATO strukturama za planiranje, upotreba Vrhovne komande zajedničkih snaga u Evropi za potrebe misija EU, ali i korišćenju NATO vojnih kapaciteta u operacijama koje vodi Evropska unija) zaključen je radi prevazilaženja nedostataka u vojnim kapacitetima Evropske unije i promocije saradnje među ovim organizacijama.¹¹³ Uz Deklaraciju NATO-EU, kojom su definisani odnosi i partnerstvo između ove dve organizacije, ovim je dodatno potvrđeno da zapravo NATO čvrsto ostaje osnov za kolektivnu odbranu država članica. Saradnja na operativnom nivou između NATO i Evropske unije po prvi put je realizovana u operaciji „Konkordija“ (*Concordia*) u Makedoniji 2003. godine (upotreba kapaciteta Alijanse), a u isto vreme to je bila prva vojna operacija upravljanja krizama Evropske unije. Iste godine, Unija je, na poziv Saveta bezbednosti UN, pokrenula i vojnu operaciju Artemis (*Artemis*) u Demokratskoj Republici Kongo, koja je predstavljala prvu operaciju van teritorije evropskog kontinenta i prvu autonomnu operaciju u kojoj Evropska unija nije koristila kapacitete Severnoatlantskog saveza.¹¹⁴

¹⁰⁷ Dostupno preko: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A133239> (pristupljeno 19.03.2019. godine).

¹⁰⁸ Dejan Orlić, „Operacionalizacija bezbednosne politike Evropske Unije“, op. cit., str. 429.

¹⁰⁹ Dostupno na: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2014823%202007%20INIT> (poslednji put pristupljeno 19.03.2019. godine).

¹¹⁰ Catriona Gourlay, „European Union Procedures and Resources for Crisis Management“, op. cit., pp. 403.

¹¹¹ Više o ovoj temi u: Jolyon Howorth, „Decision-making in Security and Defence Policy: Towards Supranational Intergovernmentalism?“, *Cooperation and Conflict*, Vol. 47, No. 4, 2012, pp. 433-453, Giovanni Grevi, „ESDP Institutions” in Giovanni Grevi, Damien Helly and Daniel Keohane (eds.), *European Security and Defence Policy: The First ten Years (1999-2009)*, Institute for Security Studies, Paris, 2009, pp. 19-67, Csaba Törö, „Accommodating Differences Within the CSDP: Leeway in the Treaty Framework?” in: Steven Blockmans (ed.), *Differentiated Integration in the EU – From Inside Looking Out*, Centre for European Policy Studies, 2014, pp. 57-74.

¹¹² Videti: <https://www.nato.int/docu/comm/2004/06-istanbul/press-kit/006.pdf> (pristupljeno 19.03.2019. godine).

¹¹³ Pia Bhathal, „CSDP and NATO: Rethinking the Transatlantic Security Relationship“ in: *CSDP and NATO : Rethinking the Transatlantic Security Relationship*, Claremont – UC – Undergraduate Research Conference on the European Union, Article 3, 2013, pp. 3.

¹¹⁴ Dejan Orlić, „Operacionalizacija bezbednosne politike Evropske Unije“, op. cit., str. 432.

Tako, važno pitanje pri oceni uloge Evropske unije kao samostalnog i kredibilnog bezbednosnog aktera, odnosno razvoja njene Evropske bezbednosne i odbrambene politike (sadašnje ZBOP) jeste određivanje njenog odnosa upravo sa NATO, organizacijom sa kojom Unija deli većinu država članica. Čini se da izvesni napredak koji se pokaže u razvoju bezbednosne i odbrambene politike Unije uvek naiđe na određeno uslovljavanje NATO saveza, što samo potvrđuje utisak da Evropska bezbednosna i odbrambena politika nije bila u mogućnosti da se razvija autonomno od Alijanse, niti da Unija ostvari samostalnost prilikom odlučivanja i angažovanja u ovom domenu. Iako je Unija od 2003. godine počela da sprovodi sopstvene operacije u okvirima Evropske bezbednosne i odbrambene politike¹¹⁵, njena (naročito vojna) sredstva ostaju ograničena, što uslovljava i domete njenog angažovanja. Kao glavni nedostaci kapaciteta Evropske bezbednosne i odbrambene politike izdvajaju se vojno i tehnološko zaostajanje, problem finansiranja i ulaganja u naoružanje, sredstva i opremu, ali i političko nejedinstvo unutar članica Unije i latentna ili često evidentna podela na „staru i novu Evropu“¹¹⁶ (koja oslikava podelu među državama članicama o potrebnom nivou saradnje sa NATO). Uspeh bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije ostao je povezan sa sposobnošću Unije „da poseduje autonomiju odlučivanja i akcije u odnosu na NATO.“¹¹⁷

Lisabonski ugovor i mogućnosti daljeg razvoja bezbednosne i odbrambene politike EU

Deklarativna opredeljenost Evropske unije da igra ulogu globalnog bezbednosnog aktera potvrđena je i u Lisabonskom ugovoru¹¹⁸, koji stupa na snagu tokom decembra 2009. godine (iako je tekst Ugovora potpisan 2007. godine). Odredbe u vezi sa Evropskom bezbednosnom i odbrambenom politikom, sada preimenovanom u Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku (ZBOP), ističu postepeno definisanje politike zajedničke odbrane Evropske unije (član 42(2) glasi da Zajednička bezbednosna i odbrambena politika „uključuje postepeno utvrđivanje zajedničke odbrambene politike Evropske unije, koja vodi zajedničkoj odbrani ukoliko Evropski savet jednoglasno donese takvu odluku“). Ugovorom se ukida „stubovska struktura“, a određeni autori su doveli u pitanje „apsolutnost ovakvog viđenja“¹¹⁹, imajući u vidu da zajednička spoljna, bezbednosna i odbrambena politika ostaje jedino polje politike sa svojim odvojenim pravnim statusom.¹²⁰ Ugovor iz Lisabona treba da stvori uslove za postepenu integraciju nacionalnih politika u oblasti odbrane, ali i da omogući da Evropska

¹¹⁵ Više o različitim aspektima EU vojnih i civilnih misija pogledati u: Michael Emerson, Isabelle Ioannides, Ursula C. Schroeder, Ana E. Juncos, Eva Gross, *Evaluating the EU' Crisis Missions in the Balkans*, CEPS Centre for European Policy Studies, 2007; Giovanna Bono, „The EU's Military Doctrine: An Assessment“, *International Peacekeeping*, Vol. 11, No. 3, Autumn 2004, pp. 439-456; Bruno Oliveira Martins, Laura C. Ferreira-Pereira, „Stepping Inside? CSDP Missions and EU Counter-terrorism“, *European Security*, Vol. 21, No. 4, 2012, pp. 537-556; Alex Vines, „Rhetoric from Brussels and Reality on the Ground: the EU and Security in Africa“, *International Affairs*, Vol. 86, No. 5, 2010, pp. 1091-1108; Bastian Giegerich, „Military and Civilian Capabilities for EU-led Crisis-Management Operations“, *Adelphi Series*, Vol. 50, 2010, pp. 41-58; Luis Simón, *Command and Control? Planning for EU Military Operations*, European Union Institute for Security Studies, Occasional Paper No. 81, 2010.

¹¹⁶ Dejan Orlić, „Operacionalizacija bezbednosne politike Evropske Unije“, op. cit., str. 440-442.

¹¹⁷ Dejana Vukčević, *Evropska unija kao strateški akter – Teorija i praksa bezbednosne i odbrambene politike*, op. cit., str. 268.

¹¹⁸ *Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community*, dostupno putem:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT> (poslednji datum pristupa: 19.03.2019. godine).

¹¹⁹ Nik Hynek, „EU Crisis Management After the Lisbon Treaty: Civil-Military Coordination and the Future of the EU OHQ“, *European Security*, Vol. 20, NO. 1, March 2011, pp. 81-102.

¹²⁰ Sebastian Kurpas, „The Treaty of Lisbon: How Much 'Constitution' is Left? An Overview of the Main Changes“ in CEPS Policy Brief NO. 147, Brussels, The Center for European Policy Studies, 2007, dostupno preko: <https://www.files.ethz.ch/isn/45976/pb147.pdf> (pristupljeno 20.03.2019. godine).

uniya izgradi operativne civilne i vojne kapacitete za upravljanje krizama i van njene teritorije.¹²¹ Zadatak je država članica da rade na poboljšanju svojih vojnih kapaciteta, a Evropska odbrambena agencija treba da ustanovi operativne potrebe, da preduzme korake da se one ispune, kao i da razvija tehnološku osnovu u oblasti odbrane. Iako je uveden princip kvalifikovane većine za određene oblasti u sklopu ZSBP, odluke koje imaju bezbednosne i odbrambene implikacije zahtevaju jednoglasno odlučivanje.¹²² ZSBP EU treba da pomiri princip jače koherentnosti država članica u njihovom zajedničkom nastupu, na jednoj strani, ali i princip fleksibilnosti, na drugoj strani, tako što omogućava da se zadaci delegiraju grupi zainteresovanih (voljnih) država članica, posredstvom novouvedenog koncepta stalne strukturne saradnje (*Permanent Structured Cooperation – PESCO*) u domenu odbrane. Ovo podrazumeva da države koje su voljne i koje poseduju odgovarajuće vojne sposobnosti i kapacitete, mogu da ostvare saradnju i pokrenu zajedničke inicijative, čime bi trebalo da se unapredi saradnja od slučaja do slučaja. Postavljajuću kriterijume za učešće u ovom obliku saradnje, po prvi put bi države članice preuzele obaveze u oblasti odbrane, dozvoljavajući Evropskoj odbrambenoj agenciji da ocenjuje nivo njihovog dostignuća i napretka.¹²³ Razmatrajući tako navedeni koncept, postavlja se pitanje kako odrediti pravu meru stalne strukturne saradnje na način da ona jača i doprinosi ZBOP, a da pri tom ne dovede do određenih podela među državama članicama. Iako je namera bila da se uvođenjem navedenog koncepta ohrabre sve članice da unaprede svoje kapacitete i urade više, ovaj oblik fleksibilne saradnje ostaje hendikepiran nejasnim strateškim ciljevima i ambivalentnim političkim vizijama država članica, nepotpuno preciziranim sredstvima implementacije i brigama oko zahtevanih troškova, što je dodatno pogoršano ekonomskom krizom.¹²⁴

Ugovorom iz Lisabona uvedena je i klauzula solidarnosti, kojom su države u obavezi da ukažu uzajamnu pomoć ukoliko dođe do terorističkih napada ili, pak, prirodnih katastrofa. U takvim slučajevima, Evropska unija treba da pokrene sve raspoložive instrumente i mehanizme, ali i vojna sredstva koja su joj države članice ustupile na raspolaganje, radi sprečavanja terorističkih pretnji, zaštite institucija i stanovništva od terorističkih napada na teritoriji države članice i radi pomoći državi članici u slučajevima terorističkih napada ili prirodnih katastrofa. Pored iznetog, u Ugovor su unete i odredbe o kolektivnoj odbrani, tako da su države članice dužne da pruže pomoć ukoliko je neka od njih napadnuta. Iako ovaj član podseća na odredbe NATO Vašingtonskog ugovora o kolektivnoj odbrani, razlika je u tome što se u Lisabonskom ugovoru ne navodi upotreba oružane sile prilikom pružanja pomoći članici koja je napadnuta, a što je obuhvaćeno poznatim članom 5. ugovora o osnivanju Severnoatlantskog saveza.¹²⁵ Bitno je istaći da odredbe o kolektivnoj odbrani u Lisabonskom ugovoru ukazuju da se na ovaj način neće dovesti u pitanje specifičan karakter politike u oblasti odbrane i bezbednosti pojedinih država članica, odnosno poštuju se obaveze koje proističu iz članstva u NATO savezu, koji ostaje osnova njihove kolektivne odbrane. Zapravo, može se zaključiti da većina članica i dalje smatra da Alijansa ima primat kada je reč o kolektivnoj odbrani i garanciji bezbednosti, odnosno većina država članica je odbila da se u Lisabonski ugovor „unesu odredbe koje bi mogle da na bilo koji način naruše efikasnost NATO“. ¹²⁶ Ugovor iz Lisabona obuhvata i Petersberške zadatke, koji su sada

¹²¹ Dejana Vukčević, *Bezbednost i Evropska unija*, op. cit., str. 135.

¹²² Nik Hynek, „EU Crisis Management After the Lisbon Treaty: Civil-Military Coordination and the Future of the EU OHQ“, op. cit., pp. 83.

¹²³ Sven Biscop, Jo Coelmont, „Permanent Structured Cooperation in Defence: Building Effective European Armed Forces“, *Bruges Political Research Papers*, Septembar 2010, pp. 4.

¹²⁴ Claudia Major, Christian Mölling, „EU Military Capabilities: Some European Troops but Not Yet a European Army“ in Ettore Greco, Nicoletta Pirozzi, Stefano Silvestri (eds.), *EU Crises Management: Institutions and Capabilities in the Making*, Istituto Affari Internazionali, Rome, November 2010, pp. 11-28.

¹²⁵ Wolfgang Wessels, Franziska Bopp, *The Institutional Architecture of CFSP After the Lisbon Treaty – Constitutional Breakthrough or Challenges Ahead?*, EU Commission-funded Challenge Project, Research Paper No. 10, 2008.

¹²⁶ Dejana Vukčević, *Evropska unija kao strateški akter – Teorija i praksa bezbednosne i odbrambene politike*, op. cit., str. 139.

prošireni i na operacije vojnog savetovanja, zatim operacije zajedničkog razoružavanja, ali i protiv terorizma.¹²⁷

Ugovor iz Lisabona jeste otvorio vrata mogućnostima za jaču integraciju država članica u domenu spoljne, bezbednosne i odbrambene politike, za njen institucionalni i proceduralni razvoj, međutim Evropska unija, čini se, sa nesmanjenom žestinom suočava se i dalje sa dominacijom sopstvenih nacionalnih interesa država članica, nedostatkom političke volje i jačanjem interesnih sfera. Prepreke razvoju efikasne ZBOP i dalje čvrsto stoje, a njen uticaj i kapaciteti ostaju marginalni, uz nedovoljnu privrženost država članica i ograničene resurse, iako se svakako ne sme zanemariti činjenica da je nastupila značajna institucionalna i proceduralna promena od 2009. godine.

Od tada je Evropska unija pokušavala da drži korak sa promenama i novim bezbednosnim izazovima i pretnjama (pomenimo „Arapsko proleće“, krizu i sukobe na Bliskom istoku, migratornu i krizu u Ukrajini), pa su tako juna 2013. godine¹²⁸, a i dve godine nakon toga¹²⁹, postavljeni ciljevi koji su zahtevali donošenje nove globalne strategije Unije (treba samo napomenuti da je recimo revizija implementacije Evropske strategije bezbednosti, iz 2008. godine, istakla dodatne izazove, kao što su *cyber* i energetska bezbednost i klimatske promene). Na nivou Evropske unije je juna 2016. godine usvojena Globalna strategija za spoljnu i bezbednosnu politiku¹³⁰, sa imenom „Zajednička vizija, udruženo delovanje: jača Evropa“. Ova spoljnopolitička i bezbednosna strategija je doneta ubrzo nakon održavanja referenduma u Velikoj Britaniji o Bregzitu. Ona je trebalo „da u kompleksno vreme Uniji da osećaj zajedničkog usmerenja i da doprinese jedinstvu oko bezbednosti i odbrane.“¹³¹ Akcenat se stavlja na neophodnost razvoja elemenata „tvrde moći“, koji treba da budu upotrebljeni istovremeno sa aspektima „meke moći“, odnosno korišćenje i vojnih i civilnih instrumenata za angažovanje Evropske unije. Ili kako bi neki rekli, nova strategija je predstavljala povratak realpolitici, ali shvaćenoj tako da podrazumeva odbacivanje liberalne utopije, ali ne i liberalnih ideala.¹³² Strategija bira kurs koji naziva „principijelni pragmatizam“, ali isto kao što je Evropska strategija bezbednosti iz 2003. godine predstavljala pokušaj da se prevaziđe unutrašnja kriza i podele unutar Unije, izazvane invazijom na Irak, tako je i Globalna strategija za spoljnu i bezbednosnu politiku, doneta odmah nakon referenduma u Velikoj Britaniji, prema nekim ocenama¹³³, još jedan pokušaj obuzdavanja unutrašnje krize i njenog držanja pod kontrolom. Tako, ovaj dokument iz 2016. godine deluje i kao strategija za preživljavanje Evropske unije u širem smislu: ona ne samo da nudi putokaze za očuvanje bezbednosti Unije i njenih građana, već takođe služi kao sredstvo reafirmacije želje i volje Unije da prevaziđe krizu i preživi i da očuva svoju poziciju relevantnog međunarodnog aktera.¹³⁴ Saglasno Strategiji, Sjedinjene Američke

¹²⁷ Gerard Quille, *The Lisbon Treaty and Its Implications for CSDP/ESDP*, Policy Department External Policies, Briefing Paper, February 2008, pp. 5.

¹²⁸ Zaključci sa sastanka Evropskog saveta od 28. juna 2013. godine dostupni su preko: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-104-2013-REV-2/en/pdf> (pristupljeno 22.03.2019. godine).

¹²⁹ Zaključci sa sastanka Evropskog saveta od 26. juna 2015. godine dostupni su posredstvom <https://www.consilium.europa.eu/media/21717/euco-conclusions-25-26-june-2015.pdf> (pristupljeno 22.03.2019. godine).

¹³⁰ *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe – A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*,

dostupno preko: http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf (poslednji put pristupljeno 22.03.2019. godine).

¹³¹ Natali Toči, „Uvodna reč“ u *Zajednička vizija, udruženo delovanje: jača Evropa, Globalna strategija za spoljnu i bezbednosnu politiku Evropske unije*, Ministarstvo spoljnih poslova, IES, ISAC fond, 2016, str. 7 (pogledati: <https://www.isac-fund.org/wp-content/uploads/2017/11/Od-Globalne-strategije-za-ZSBP-EU-ka-ZBOP-sa-velikim-O.pdf>).

¹³² Sven Biscop, „The EU Global Strategy: Realpolitik With European Characteristics“ in: *Might and Right in World Politics*, XIII Forte de Copacabana Conference International Security, A European-South American Dialogue, 2016, pp. 91-96.

¹³³ Maria Mälksoo, „From the ESS to the EU Global Strategy: External Policy, Internal Purpose“, *Contemporary Security Policy*, Vol. 37, No. 3, 2016, pp. 374-388.

¹³⁴ *Ibid*, pp. 376.

Države i NATO nastavljaju da budu najvažniji sagovornici, a iako Evropska unija teži da dostigne sposobnost da deluje potpuno autonomno u domenu odbrane i bezbednosti, sa druge strane se ističe namera da se produbi i ojača partnerstvo sa Alijansom, kroz „koordinisani razvoj odbrambenih kapaciteta, paralelne i sinhronizovane vežbe i uzajamno jačajuće akcije“. Dakle, Strategija priznaje da NATO ostaje prvenstveni okvir za većinu država članica, dok poziv za strateškom autonomijom nije nešto novo, što se prvi put javlja.

U svom pokušaju da osigura sveobuhvatnu bezbednost za svoje građane, a da joj istovremeno bude priznata legitimna uloga globalnog aktera među tradicionalnim bezbednosnim akterima u međunarodnom sistemu država, Evropska unija se suočava sa paradoksom.¹³⁵ Osim toga, Globalna strategija iz 2016. godine priznaje da Evropska unija ne koristi na najbolji način mogućnosti i potencijale kao kolektivni entitet, što se odražava i na njene odnose sa ostatkom sveta, a posebno sa regionalnim silama (npr. Kina, Indija, Brazil, Rusija¹³⁶, a možemo slobodno dodati i Iran, koji je nezaobilazni sagovornik u regionu Bliskog istoka, koji je Unija i izdvojila kao posebno značajan), zbog čega se nastavlja dominacija bilateralnih odnosa ključnih država članica Unije sa tim akterima u odnosu na zajedničku i jedinstvenu politiku Unije, koja izostaje. Kao što bi Džolion Hovort istakao, mnogi autori svrstavaju Evropsku uniju u opadajuće sile, a to je utisak i percepcija koja je pojačana trostrukom krizom suvereniteta, koja je pogodila Uniju od sredine 2000-ih godina (novac, granice i odbrana).¹³⁷

Od stupanja na snagu Lisabonskog ugovora, Evropska unija je načinila značajan korak u institucionalnom pogledu po pitanju razvoja Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, međutim kao nepokolebljive prepreke ostaju nedostatak političke volje za koherentnijim i jedinstvenim nastupom Evropske unije kao globalnog bezbednosnog aktera, pitanje izdvajanja finansijskih sredstava za oblast bezbednosti i odbrane (dodatno pogoršano ekonomskom krizom), činjenica da ZBOP ostaje politika međudržavne saradnje, odnos država članica i same Evropske unija sa NATO savezom (Evropska unija nema kapaciteta, niti je iznutra jedinstvena, kako bi mogla u bezbednosnom i odbrambenom domenu da se osamostali od NATO, a mnoge države ne žele da ugroze primat NATO i njegovu ključnu ulogu u sferi odbrane), prepoznavanje i dominacija nacionalnih interesa država članica, ograničeni kapaciteti i resursi. Kao osetljivo pitanje za države članice ostaje odricanje suvereniteta u oblasti odbrane i bezbednosti, koja bi bila u korist Unije i to se neće promeniti u skorije vreme. Države članice i dalje na različite načine odgovaraju na pitanje „zašto Evropska unija u oblasti bezbednosti?“, a Zajednička bezbednosna i odbrambena politika nije uspeła da izazove efekat preliivanja, kao što se očekivalo.¹³⁸ Osim toga, države članice neretko koriste spoljnu i bezbednosnu politiku Evropske unije kao paravan za promovisanje svog šireg regionalnog ili globalnog uticaja, što ćemo kasnije pokazati na primeru bilateralnih odnosa vodećih članica Velike Britanije, Francuske i Nemačke sa Islamskom Republikom Iran.

Sa iniciranjem stalne strukturne saradnje u oblasti odbrane, postavlja se i pitanje da li države članice Evropske unije žele da ovaj proces bude inkluzivan i samim tim legitiman, ili da on bude usmeren na izgradnju kapaciteta i sposobnosti na uštrb inkluzivnosti.¹³⁹ Takođe, raskorak između javno izrečenih ambicija Evropske unije, sa jedne strane, i njenih dostignuća u sferi odbrane i bezbednosti, odnosno izgradnje civilnih i vojnih kapaciteta, sa druge strane, ostaje vidljiv. Odluke koje se odnose na izgradnju kapaciteta donose se na nacionalnom nivou, a faktori poput geografske i

¹³⁵ *Ibid*, pp. 377.

¹³⁶ Više o tome u: Jolyon Howorth, „EU Global Strategy in a Changing World: Brussels' Approach to the Emerging Powers“, *Contemporary Security Policy*, Vol. 37, No. 3, 2016, pp. 389-401.

¹³⁷ *Ibid*, pp. 389.

¹³⁸ Claudia Major, Christian Mölling, „EU Military Capabilities: Some European Troops but Not Yet a European Army“, *op. cit.*, pp. 17-18.

¹³⁹ Bastian Giegerich, „Military and Civilian Capabilities for EU-led Crisis-Management Operations“, *op. cit.*, 57.

geopolitičke pozicije država, strateške kulture, percepcije izazova, rizika i pretnji, ali i operativnih sposobnosti mogu pomoći u objašnjenju postojećih različitih nacionalnih percepcija država članica.¹⁴⁰ Oblasti spoljne, bezbednosne i odbrambene politike su, bar se do sada tako pokazalo, vrlo osobene u smislu mogućnosti da se na njih primeni princip nadnacionalnosti, za razliku od ekonomske sfere. Teškoće u izgradnji i razvoju jedinstvene Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike uporno odolevaju vremenu. Dosadašnje iskustvo i pokušaji razvoja Evropske unije kao jedinstvenog bezbednosnog aktera, odnosno „regionalnog bezbednosnog aktera, koji ima globalne aspiracije“¹⁴¹, ukazuje na to da temelj Unije ostaje ekonomska sfera. Ostaje utisak da, i pored pojava transatlantskog jaza i povremenih trvenja, pitanja u domenu bezbednosti i odbrane na neki način reflektuju odnose i veze unutar NATO saveza, koji onda povratno utiču na Evropsku uniju, dok se ključna bezbednosno-odbrambena pitanja za države članice, ipak, rešavaju u okvirima Alijanse i njenih kapaciteta.

U nastavku rada osvrnućemo se na ulogu Evropske unije kao bezbednosnog aktera iz ugla realističke teorijske perspektive, koja nam je za rad najbliža, kao i na najvažnije pravce i karakteristike teorijske debate o razvoju spoljne, bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije.

2.1. EU kao bezbednosni akter – realistička teorijska perspektiva

Od završetka Hladnog rata u objašnjenju uloge, statusa i uticaja Evropske unije kao međunarodnog aktera, u literaturi se mogu izdvojiti tri šira analitička pristupa: realistički, neoliberalni – EU kao “civilna sila” i alternativno-kritički – EU kao “normativna sila”.¹⁴² Poslednja dva pristupa su izvršila značajan uticaj u evropskim i studijama međunarodnih odnosa, ističući da Evropska unija predstavlja nov i jedinstven entitet na globalnoj sceni, koji nagoveštava Kantov *foedus pacificum* i koji je posvećen “civilizovanju” međunarodnih odnosa, kao deo šire transformacije međunarodnog društva¹⁴³, kako to navodi Adrian Hajd-Prajs (*Adrian Hyde Price*).¹⁴⁴

Analize koje se zasnivaju na pristupu Evropske unije kao “civilne sile”, a koje su našle osnov u delu Fransoe Dušena (*François Duchêne*)¹⁴⁵, posebno naglašavaju da isticanje “meke moći” Evropske unije nikako ne podrazumeva i odsustvo njene prinudne moći, već više fokus na jednoj važnoj karakteristici Unije kao međunarodnog aktera, a to je njena sposobnost angažovanja (*engagement*). Ovaj pristup je u suštini državocentričan kao i realistički, a ono što ih razlikuje je ocena relativnog značaja i važnosti “tvrde moći” u odnosu na ostale izvore uticaja jednog međunarodnog (bezbednosnog) aktera. Tako zapravo slabost Unije u domenu “tvrde moći” nije prepreka, već snaga, koja zajedno sa njenim “civilnim statusom” formira osnovu njene međunarodne uloge i sposobnosti da vrši uticaj na globalnom nivou. Kao što navodi Jan Maners (*Ian Manners*), “civilni status” definiše

¹⁴⁰ *Ibid*, pp. 42.

¹⁴¹ Thierry Tardy, „The European Union, a Regional Security Actor with Global Aspirations“ in: Thierry Tardy (ed.), *European Security in a Global Context*, Routledge, London, 2009, pp. 17.

¹⁴² Nick Wright, „The European Union: What Kind of International Actor?“, *Political Perspectives*, 2011, Volume 5 (2), pp. 8-23.

¹⁴³ Videti: François Duchêne (1972), „Europe’s role in World Peace“ u R. Mayne, *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*, London: Fontana, pp. 32-47, Christopher Hill, *European Foreign Policy: Power Bloc, Civilian Model – or Flop?*, Boulder CO: Westview Press, 1990, Ian Manners, „Normative Power Europe: a Contradiction in Terms“, *Journal of Common Market Studies*, 2002, pp. 235-258.

¹⁴⁴ Adrian Hyde-Price, „Normative Power Europe: a Realist Critique“, *Journal of European Public Policy*, March 2006, pp. 217-234.

¹⁴⁵ Za više videti: François Duchêne (1972), „Europe’s role in World Peace“ u R. Mayne, *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*, London: Fontana, pp. 32-47.

Evropsku uniju u okvirima međunarodnog sistema, zajedno sa njenom pozicijom “globalne civilne sile”, koja ostaje centralna u debatama o ulozi Unije u međunarodnim odnosima.¹⁴⁶

Poreklo pristupa EU kao “civilne sile” nalazi se u oružanim sukobima XX veka, koji su u prvi plan istakli posledice politike moći, koju su vodile pojedinačne države. Za Dušena to su bili direktni rezultati nemogućnosti i nesposobnosti evropskih država da upravljaju sopstvenom međuzavisnošću. Tako se važnost Unije, odnosno suština njene “civilne moći” ogleda u kapacitetu da se postojeći problemi i prepreke rešavaju kroz “odomaćene” odnose država članica, ali i odnose sa državama van granica EU. Takođe je ovaj element ojačan promenama u izvorima moći aktera, apostrofirajući domen ekonomije i diplomatije kao instrumente međunarodnog uticaja, što je dovelo do razvoja osobene zapadnoevropske pozicije u međunarodnim odnosima.¹⁴⁷ Evropska unija kao “civilna sila” predstavlja, dakle, entitet koji ima uticaj na međunarodnom nivou koristeći ekonomska, politička i diplomatska sredstva, a ne vojna.

Razvijajući navedeni koncept, Hans Maul (*Hanns W. Maull*) određuje “civilnu silu” u terminima tri ključna elementa: saradnja sa težnjom ka postizanju ciljeva na međunarodnom nivou, fokus na nevojnim, prvenstveno ekonomskim sredstvima u postizanju ciljeva i razvoj nadsobnih struktura koje se bave “kritičnim pitanjima međunarodnog upravljanja”.¹⁴⁸ On razmatra evropske integracije kao “funkcionalnu laboratoriju” novog međunarodnog sistema, zasnovanog na međusobno prihvaćenoj recipročnoj zavisnosti, uz stalno prisutni izazov pomirenja tenzija koje su inherentne sistemu koga karakteriše kompleksna međuzavisnost. Na ovaj način prihvaćen je Dušenov raniji argument da Evropa može da izbegne posledice politike moći ukoliko sama Evropska zajednica, tj. sadašnja Unija, postane sila koja će širiti demokratske standarde, ljudska prava, ekonomski razvoj i saradnju na međunarodnom planu.

Navedeni pristup ističe i potrebu za funkcionalnom efikasnošću u procesu odlučivanja, što prethodi uticaju aktera, u ovom slučaju Evropske unije. Takođe, određeni zagovornici ovog pristupa, poput Ričarda Rozekransa (*Richard Rosecrance*)¹⁴⁹, smatraju postojanje istinske zajedničke spoljne i bezbednosne politike Unije malo verovatnim, dok Karen E. Smit (*Karen E. Smith*)¹⁵⁰ navodi da je nekoliko faktora blokiralo razvoj čisto evropskog bezbednosnog identiteta, među kojima je najznačajniji potreba za zaštitom NATO-a i SAD-a, zbog čega odsustvo evropskog bezbednosnog identiteta nije povezano sa uverenjem u “svojevne zasluge civilne sile *per se*”, već je Evropska unija postala “civilna sila” automatski (“*by default*”)¹⁵¹. Smit zaključuje da razvoj vojnih i odbrambenih kapaciteta Evropske unije nije neophodan i da je isti potencijalno štetan. Opredeljenje Unije da razvija i jača vojne kapacitete i odbrambene sposobnosti nosi sa sobom određenu cenu, odnosno šalje ključnu poruku da je vojna sila u međunarodnim odnosima još uvek svrsishodna i potrebna, kao i da će ona biti upotrebljena, radi jačanja interesa Unije, što će joj zatvoriti put ka potpunom prihvatanju statusa “civilne sile”.¹⁵² Osim toga, debata u okviru ovog pristupa uključuje i fundamentalni izbor u vezi sa međunarodnim identitetom Evropske unije, kako ističe Smit, dok Jan Zilonka (*Jan Zielonka*), navodeći argument u prilog EU kao “civilne sile”, naglašava da će opredeljenje za “civilnu silu” predstavljati

¹⁴⁶ Ian Manners, „Normative Power Europe: a Contradiction in Terms“, *Journal of Common Market Studies*, 2002, pp. 235-258.

¹⁴⁷ Nick Wright, „The European Union: What Kind of International Actor?“, *Political Perspectives*, 2011, Volume 5 (2), pp. 8-23.

¹⁴⁸ Hanns W. Maull, „Germany and Japan: The New Civilian Powers“, *Foreign Affairs*, Vol. 69, No. 5, 1990, pp. 91-106.

¹⁴⁹ Richard Rosecrance, “The European Union: A New Type of International Actor”, u Jan Zielonka (ed.), *Paradoxes of European Foreign Policy*, The Hague: Kluwer, 1998, pp. 15-25.

¹⁵⁰ Karen E. Smith, „The End of Civilian Power EU: A Welcome Demise or Cause for Concern?“, *The International Spectator*, Volume XXXV, No. 2, April – June 2000, pp. 11-28.

¹⁵¹ *Ibid*, pp. 14.

¹⁵² *Ibid*, pp. 28.

jedan od osnovnih strateških izbora koji će doprineti formiranju posebnog profila Unije – tako značajnog u pogledu identiteta i legitimiteta.¹⁵³ Zilonka se u potpunosti protivi bilo kakvoj “militarizaciji” Unije, naglašavajući da su NATO i nacionalne oružane snage sasvim dovoljne za obavljanje tradicionalnih bezbednosno-odbrambenih zadataka.

Iz perspektive EU kao “civilne sile”, zvuči paradoksalno da se impuls za jačanjem vojnih i odbrambenih kapaciteta Unije javio baš u trenutku kada treba da budu očigledna sva njena dostignuća postignuta upotrebom nevojnih instrumenata. Tako Roj H. Ginsberg (*Roy H. Ginsberg*) naglašava da se fokusiranjem isključivo na razvoj Zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU zanemaruju stvarni izvori moći i legitimiteta spoljne politike Unije, odnosno njena nadnacionalna komponenta, nekada oličena u prvom stubu.¹⁵⁴ Tako se značaj EU kao međunarodnog (globalnog) aktera može uočiti u njenoj politici proširenja, neformalnoj ekspanziji njenog uticaja kroz spoljno upravljanje (npr. na Balkanu)¹⁵⁵, razvoju bilateralnih i multilateralnih trgovinskih režima, kao i prihvatanju EU regulative i standarda širom sveta, ali i činjenici da države teže jačanju ekonomskih i političkih odnosa sa Evropskom unijom. Navedeno čini suštinu “magnetne sile” EU, kako to ističu Ginsberg i Rozekrans, dok je Unija uspešno preokrenula pojam ravnoteže snaga privlačenjem država, odnosno EU ne predstavlja pretnju.

Džulijet Lodž (*Juliet Lodge*) je ukazala na dva važna elementa koncepta “civilne sile”.¹⁵⁶ Jedan se odnosi na pitanje demokratske kontrole kreiranja spoljne politike, a drugi na pokušaj da se bezbednosti da ljudski oblik, to jest da pojam bezbednosti ne čini samo vojni aspekt. Ova autorka posebno naglašava da se koncept “civilne sile” koncentriše na napore za ograničavanjem, ali ne i eliminisanjem, upotrebe vojne sile. Stelios Stavridis (*Stelios Stavridis*)¹⁵⁷ čvrsto stoji na stanovištu da razvoj vojne i bezbednosne dimenzije omogućava da Unija postane prava “civilna sila” koja će promovisati demokratske principe. U tom smislu, on ističe važnost prelaska sa koncepta “civilne sile” *by default* na koncept “civilne sile” *by design*, odnosno “civilne sile po ubeđenju”. Upotreba vojnih instrumenata može biti u cilju promovisanja ljudskih prava i demokratskih principa, pa otuda zaključak da “militarizacija” Evropske unije, odnosno razvoj njene Zajedničke spoljne i bezbednosne politike, nikako ne znači kraj koncepta “civilne sile”, već zapravo isti čini ovaj koncept još svrsishodnijim¹⁵⁸.

Poput analiza EU kao “civilne sile”, perspektiva EU kao “normativne sile”¹⁵⁹ ističe efektivnu međunarodnu ulogu Unije upotrebom “meke moći” i ukazuje na istorijsko iskustvo evropskih država, kao osnove njenog identiteta i pristupa međunarodnim odnosima. Međutim za razliku od koncepta “civilne sile”, ova perspektiva se temelji na uticaju Evropske unije u međunarodnom sistemu samim svojim postojanjem (ono što *jeste* je podjednako bitno kao i ono što se *čini*). Tako proces pristupanja Evropskoj uniji, prema Manersu, podržava navedeno tumačenje uloge Unije na globalnoj sceni. Samim

¹⁵³ Jan Zielonka, *Explaining Euro-Paralysis: Why Europe is Unable to Act in International Politics*, Basingstoke & New York: Macmillan & St Martins, 1998.

¹⁵⁴ Roy H. Ginsberg, “Conceptualizing the European Union as an International Actor: Narrowing the Theoretical Capability-Expectations Gap”, *Journal of Common Market Studies*, 1999, pp. 429-454.

¹⁵⁵ Više o ovome u: Sandra Lavenex, „EU External Governance in Wider Europe“, *Journal of European Public Policy*, 2004, pp. 680-700, Stephan Renner and Florian Trauner, „Creeping EU Membership in South-east Europe: The Dynamics of EU Rule Transfer to the Western Balkans“, *Journal of European Integration*, 2009, pp. 449-465.

¹⁵⁶ Juliet Lodge, „From Civilian Power to Speaking with a Common Voice: The Transition to CFSP“ u Juliet Lodge (ed.), *The European Community and the Challenge of the Future*, Pinter, 2nd ed., 1993, pp. 227-251.

¹⁵⁷ Stelios Stavridis, „Why the Militarising of the European Union is Strengthening the Concept of Civilian Power Europe“, *European University Institute*, 2001.

¹⁵⁸ *Ibid*, pp. 20.

¹⁵⁹ Ian Manners, „Normative Power Europe: a Contradiction in Terms“, *Journal of Common Market Studies*, 2002, pp. 235-258. Pogledati o ovoj temi: K. Nicolaidis, R. Howse, „This is my EUtopia... Narrative as Power“, *JCMS*, Vol. 40, No. 4, 2002, pp. 767-792; H. Sjursen, „What Kind of Power?“, *Journal of European Public Policy*, Vol. 13, No. 1, 2006, pp. 169-181.

postojanjem Evropske unije kao drugačijeg, *sui generis* aktera, menja se i “normalnost međunarodnih odnosa”¹⁶⁰, jer se sa Unijom kao “normativnom silom” menjaju postojeća pravila i standardi u svetskoj politici, prevazilazeći uske granice državocentričnosti. Argumentujući stav da je Evropska unija “normativna sila” na međunarodnom nivou, Manners naglašava da Unija promovise normativne principe koji su opšteprihvaćeni u okviru sistema Ujedinjenih nacija i globalno primenjivi.¹⁶¹ Ovaj autor izdvaja devet suštinskih normativnih principa koji konstituišu Evropsku uniju, ali i koje Unija promovise: održivi mir, sloboda, demokratija, ljudska prava, vladavina prava, jednakost, društvena solidarnost, održivi razvoj i dobra uprava. Imajući u vidu izneto, Evropska unija predstavlja novi tip međunarodnog aktera, kako navodi Rozekranc¹⁶². Ovaj analitički pristup smatra tradicionalne državocentrične pristupe neadekvatnim i nedovoljnim za objašnjenje kompleksnosti međunarodnog sistema.¹⁶³ U tom smislu, Evropsku uniju treba proučavati u kontekstu “višestruke realnosti” u okviru koje ona deluje, prema rečima Zilonke. Centralna je uloga normi i principa u sprovođenju spoljne politike Unije, odnosno u njenom nastupu kao međunarodnog aktera. Dok se realističke i neoliberalne analize fokusiraju na raspoložive kapacitete, normativni pristup ima drugačiju startnu poziciju. On ističe značaj normi koje leže ispod akcija Evropske unije i koje su osnovni izvor legitimiteta njenog spoljnopolitičkog delovanja. Osnovne norme su proizvod jedinstvene kombinacije evropskog istorijskog iskustva i hibridne prirode Unije, pa su stoga krucijalni konstitutivni elementi njenog međunarodnog identiteta, koji određuju i prirodu njenih odnosa sa ostatkom sveta.¹⁶⁴ Za Ginsberga one predstavljaju kamen temeljac spoljne politike Evropske unije, dok Hil ističe da su sve više povezane sa pojmom “evropske diplomatije” u očima javnosti.¹⁶⁵ Međutim, isticanje važnosti normativnih principa u spoljnopolitičkom delovanju Evropske unije nije izjednačeno sa vođenjem etičke spoljne politike. Tako Zilonka¹⁶⁶ navodi da promovisanje normativnih principa može doneti korist trećoj strani, ali da je prevashodno spoljnopolitička aktivnost Evropske unije usmerena na zaštitu i promovisanje interesa država članica.

Iz perspektive pristupa EU kao “normativne sile”, ističe se dvostruki značaj normativnih principa koji konstituišu Evropsku uniju. Prvi je njihov doprinos shvatanju da Unija izvršava posebnu ulogu u međunarodnom sistemu, koja je izdvaja od ostatka aktera na globalnoj sceni.¹⁶⁷ Ovo može biti uočeno u metodama, odnosno načinu na koji Unija nastoji da prenese i raširi normativne principe, posebno kroz institucionalizaciju odnosa sa drugim akterima (u procesu pridruživanja država i trgovinskim sporazumima, što uključuje i princip uslovljavanja). Tako se i pokretanje multinacionalnih operacija, pod okriljem ZBOP, predstavlja kao element zaštite demokratije i ljudskih prava.¹⁶⁸

Drugi značaj je uvid u prirodu unutrašnjih odnosa među državama članicama, ali i između njih i institucija Evropske unije. Mnoge oblasti spoljnopolitičkog delovanja Unije su jedinstvene, poput specijalnih partnerstava i politike uslovljavanja u cilju promovisanja ljudskih prava, i kao takve one predstavljaju rezultat dinamičnih odnosa i saradnje koja postoji između država članica, na jednoj strani,

¹⁶⁰ Ian Manners, “The Normative Ethics of the European Union”, *International Affairs*, 84 (1), 2008, pp. 45-60.

¹⁶¹ *Ibid.*, pp. 46.

¹⁶² Richard Rosecrance, “The European Union: A New Type of International Actor”, u *Paradoxes of European Foreign Policy*, Jan Zielonka (ed.), The Hague: Kluwer, 1998, pp. 15-25.

¹⁶³ Yale H. Ferguson, Richard W. Mansbach, *Politics: Authority, Identities and Change*, Columbia: University of South Carolina Press, 1996.

¹⁶⁴ Nick Wright, „The European Union: What Kind of International Actor?“, op. cit., pp. 17.

¹⁶⁵ *Ibid.*

¹⁶⁶ Jan Zielonka, „EU as a Global Actor: Empire by Example?“, *International Affairs*, Vol. 84, No. 3, 2008, pp. 471-484.

¹⁶⁷ Helene Sjursen, „Towards a Postnational Foreign and Security Policy?“, *ARENA Working Paper 4/12*, Centre for European Studies, University of Oslo, 2005.

¹⁶⁸ Asle Toje, „The Consensus-Expectations Gap: Explaining Europe's Ineffective Foreign Policy“, *Security Dialogue*, Vol. 39, No. 1, February 2008.

i institucija Unije, na drugoj strani. Tako Ginsberg¹⁶⁹ navodi da procedure političke saradnje, ne samo da su postale institucionalizovane, već su evoluirale u jedinstvene norme i vrednosti koje uslovljavaju način na koji Evropska unija kolektivno deluje. Ovaj analitički pristup posmatra Evropsku uniju kao međunarodnog aktera, koji je “neobičan i neujednačen”.¹⁷⁰ Unija je kvalitativno drugačija od ostalih aktera u međunarodnom sistemu, istovremeno predstavljajući više od zbira svojih sastavnih delova.¹⁷¹

Za razliku od druga dva analitička pristupa, koji uglavnom ističu da Unija koristi nevojne instrumente zbog nedostatka vojnih kapaciteta, za pristup EU kao “normativne sile” ovakav nastup Unije je stvar njenog izbora koji je baziran na evropskom istorijskom iskustvu pre procesa integracije, kao i na formalnim i neformalnim procesima i praksama koje su se razvijale kao posledica navedenog. Zapravo, Evropska unija kao međunarodni akter, koji je drugačiji od svih ostalih na globalnoj sceni, je rezultat unutrašnjih procesa saradnje i interakcije koji se javljaju na više nivoa i u svim oblastima politike. Međutim, ovime se nikako ne tvrdi da je Unija efikasniji međunarodni akter u odnosu na druge, pa tako Zilonka¹⁷² ukazuje na to da Uniji nedostaje moć da se u potpunosti nametne na globalnom nivou. Ipak, za ovaj analitički pristup, sposobnost da se odredi šta je “normalno i opšteprihvatljivo” u međunarodnim odnosima ostaje jedan od najznačajnijih izvora uticaja aktera, i u tome se zapravo nalazi istinska moć Evropske unije i osnova njene uloge kao međunarodnog aktera.

Realistički pristup se znatno razlikuje od dva prethodno navedena. Tako Adrian Hajd-Prajs¹⁷³, autor koji analizira Evropsku uniju kao međunarodnog aktera iz perspektive strukturalnog realizma (neorealizma), ističe da je koncept EU kao “civilne sile” kontradiktoran, jer je moć uticaja koji ima Unija, kao i drugi “civilni” akteri, zapravo uslovljena strateškim okruženjem koje je određeno vojnom moći država.¹⁷⁴ “Civilna” i “normativna sila” su vrednost po sebi, a Evropska unija je otelotvorenje vrednosti u koje se veruje, zbog čega, po Hajd-Prajsu, nije moguće u ovom slučaju imati kritičku distancu. Njegova tvrdnja je da neorealistička teorija može u značajnoj meri da objasni sistemske pritiske koji oblikuju spoljopolitičko delovanje Unije i njenih država članica, pa tako ovaj teorijski pristup otvara prostor za debatu o Evropskoj uniji kao međunarodnom bezbednosnom akteru.

Često se u literaturi navodi da je razvoj bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije komplikovana studija slučaja za neorealizam, koji ističe problem saradnje u anarhičnoj strukturi sistema međunarodne politike i koji ukazuje da međunarodne institucije nemaju značajan uticaj na ponašanje država, posebno ne na velike sile. Ipak, Evropska unija se pojavila kao važan element evropske bezbednosne arhitekture, zbog čega neorealisti treba da objasne ovakvu institucionalizovanu multilateralnu saradnju. Uz isticanje da neorealizam nije monolitna i homogena grana realističke teorije, već da ista obuhvata različite pristupe, poput ofanzivnog i defanzivnog, Hajd-Prajs nastoji da analizira razvoj posthladnoratovske uloge Evropske unije kao međunarodnog bezbednosnog aktera. Pozivajući se na osnovne principe neorealizma (anarhična struktura međunarodnog sistema, država kao osnovna jedinica sistema i primarni međunarodni akter, funkcionalna sličnost država, države su racionalni akteri), on ističe da je završetak bipolarnosti Hladnog rata imao tri neposredne posledice za dalji razvoj Evropske unije. Prvo, široka saglasnost da ujedinjena Nemačka treba da bude ugrađena u

¹⁶⁹ Roy H. Ginsberg, “Conceptualizing the European Union as an International Actor: Narrowing the Theoretical Capability-Expectations Gap”, *Journal of Common Market Studies*, 1999, pp. 429-454.

¹⁷⁰ Roy H. Ginsberg, *The European Union in International Politics: Baptism by Fire*, Rowman and Littlefield Publishers, Inc. Oxford, New York, 2001.

¹⁷¹ Ian Manners, „Normative Power Europe: a Contradiction in Terms“, *Journal of Common Market Studies*, 2002, pp. 235-258.

¹⁷² Jan Zielonka, „EU as a Global Actor: Empire by Example?“, *International Affairs*, Vol. 84, No. 3, 2008, pp. 471-484.

¹⁷³ Adrian Hyde-Price, „'Normative' Power Europe: a Realist Critique“, *Journal of European Public Policy*, March 2006, pp. 217-234.

¹⁷⁴ *Ibid*, pp. 218.

još bližu Uniju kako bi se suočila sa izazovima iz okruženja, što je bio jedan od ključnih impulsa integracije u osnovi Mاستrihtskog ugovora. Drugo, ovaj ugovor je pružio obnovljenu energiju za konačno definisanje “ekonomske agende” iz 1980-ih, kako bi Evropska unija mogla da se takmiči na globalnom nivou¹⁷⁵ i treće, sa krajem bipolarne strukture, države članice, a posebno Nemačka, bile su suočene sa rastućom političkom nestabilnošću i ekonomskom krizom u postkomunističkim državama u neposrednom okruženju. U ovakvom kontekstu Evropska unija je zadobila novu značajnu ulogu: da projektuje stabilnost na području Centralne i Istočne Evrope. Budući da je Nemačka bila zaokupirana posledicama ujedinjenja, Hajd-Prajs ukazuje da je ubrzo postignut konsenzus država članica u vezi sa novom ulogom Unije koja treba da deluje kolektivno i fokusira se na pitanja tzv. “meke bezbednosti”, dok oblast “tvrde bezbednosti” ostaje odgovornost NATO saveza i Sjedinjenih Američkih Država, kao jedine supersile, u novonastalom unipolarnom momentu. Zadatak Evropske unije odnosio se na ekonomski, socijalni i politički aspekt transformacije država nekadašnjeg istočnog bloka, pružanjem smernica i ekonomskih podsticaja. Na ovaj način Unija je korišćena od strane najuticajnijih država članica kao sredstvo za kolektivno delovanje i oblikovanje neposrednog okruženja, ali u skladu sa sopstvenim nacionalnim dugoročnim strateškim i ekonomskim interesima. U tom smislu, ovaj argument će nam poslužiti i za analizu u daljem delu rada koja se odnosi na delovanje vodećih država članica Unije prema Iranu, shodno svojim interesima i ciljevima, odnosno kako se proklamovane vrednosti Evropske unije prevode preko nacionalnih interesa ključnih članica.

Instrumenti koje je Unija koristila u oblikovanju okruženja zasnivali su se na “mekoj moći” (diplomatsko ubeđivanje, pregovori i kompromis), ali i na “tvrdoj moći”, što je uključivalo prinudne ekonomske mere, oličene u politici uslovljavanja, kako bi se nametnula sopstvena vizija ekonomskog i političkog poretka u postkomunističkim zemljama. Za Hajd-Prajsa ovo je jasan pokazatelj da Unija u odnosima sa neposrednim okruženjem ne deluje kao “normativna sila”, čija je međunarodna uloga oblikovana onim što jeste, a ne onim što se čini, kako to tvrdi Maners. Radije, Unija deluje kao instrument kolektivne hegemonije, oblikujući neposredno okruženje upotrebom različitih oblika moći: političko partnerstvo ili “ostrakizam”, ekonomski “štap i šargarepa”.¹⁷⁶ Evropska unija deluje kao “civilizujuća sila” samo u onom smislu što ključne države članice koriste Uniju kako bi nametnule sopstvene vrednosti i norme u postkomunističkim društvima.

Najveći test za Evropsku uniju, nakon kraja Hladnog rata, bio je raspad SFR Jugoslavije i kriza koja je nastala tim povodom. Ona je, kako to ističe Hajd-Prajs, ogolila pravu realnost uloge i značaja moći, koji inače mogu ostati neprepoznati u mirnodopskim uslovima. Rat na prostoru bivše Jugoslavije pokazao je prave domete “meke moći” Unije kao “civilne sile”, u momentu koji je proglašen “časom Evrope”. Raspad Jugoslavije je suočio države članice sa pitanjem koja će od njih biti predvodnik i snositi najveći teret upravljanja krizom i rešavanja regionalne nestabilnosti. Takođe, kriza je jasno pokazala ograničenja Unije i potrebu posedovanja vojne sile koja bi podržala diplomatska sredstva. Uloga Unije kao jedinstvenog međunarodnog aktera je bila u potpunosti skrajnuta, imajući u vidu da su vodeće države članice delovale u okviru Kontakt grupe¹⁷⁷. Osim toga, sukob na Balkanu je predstavljao pozornicu na kojoj su najuticajnije evropske države ponovo preuzele svoje stare uloge velikih sila.¹⁷⁸ Očigledan primer za to je Nemačka, koja je do kraja 1990-ih godina artikulisala nacionalne interese i uzela učešće u “ofanzivnoj vojnoj operaciji protiv suverene države bez mandata Saveta bezbednosti UN”.¹⁷⁹

¹⁷⁵ *Ibid*, pp. 226.

¹⁷⁶ *Ibid*, pp. 227.

¹⁷⁷ Kontakt grupu su činile tri ključne članice EU (Velika Britanija, Francuska i Nemačka), kao i Sjedinjene Američke Države i Rusija.

¹⁷⁸ *Ibid*.

¹⁷⁹ *Ibid*.

Kriza na Balkanu je imala uticaj na pokretanje Evropske bezbednosne i odbrambene politike, ali je sa stanovišta neorealizma ključan uticaj koji je dolazio sa nivoa sistema. Tako je, prema Hajd-Prajsu, razvoj Evropske unije kao međunarodnog bezbednosnog aktera posledica dva systemska pritiska: unipolarnosti na globalnom nivou (na čelu sa SAD) i regionalne multipolarnosti (na evropskom kontinentu). Iz perspektive Evropske unije, unipolarnost je donela izvesnu dozu neizvesnosti u pogledu angažovanja Vašingtona u situacijama koje su od značaja za Uniju, tako da su države članice ispoljavale zabrinutost u vezi sa dugoročnim implikacijama po transatlantske odnose. Do kraja 1990-ih postignut je konsenzus tri vodeće članice – Velike Britanije, Francuske i Nemačke, o potrebi rešavanja regionalnih kriza u svom “dvorištu”, i to sopstvenim resursima i kapacitetima, odnosno države članice su tražile i druge opcije.¹⁸⁰ Nepouzdanost unipolarnosti na čelu sa Sjedinjenim Američkim Državama, po Hajd-Prajsu bila je spoljašnji faktor za pokretanje Evropske bezbednosne i odbrambene politike, dok je drugačija raspodela moći na regionalnom nivou učinila bezbednosnu i odbrambenu saradnju država članica mogućom. Naime, pozivajući se na “Tragediju politike velikih sila” Džona Miršajmera (*John J. Mearsheimer*)¹⁸¹, ovaj autor ističe da je evropski kontinent karakterisala balansirana multipolarnost, u kojoj je nivo straha i sumnje među velikim silama veći u odnosu na bipolarnu strukturu, ali i manji nego u nebalansiranom multipolarnom sistemu. Da je u to vreme Evropu odlikovao asimetrični raspored snaga, onda bi bilo jako teško postići saglasnost oko potrebe razvoja bezbednosne dimenzije Evropske unije. Tako je bipolarna Evropa evoluirala u sistem balansirane multipolarnosti, sa pet velikih sila: SAD, Rusijom, Velikom Britanijom, Francuskom i Nemačkom. Uprkos globalnoj unipolarnosti na čelu sa SAD, na regionalnom evropskom nivou SAD nisu bile jedina sila, već *primus inter pares*¹⁸², Rusija je bila oslabljena raspadom Sovjetskog Saveza, a između nje i Centralne Evrope protezao se pojas tada nezavisnih država, dok je nenuklearna Nemačka (za razliku od Velike Britanije i Francuske), iako ekonomski snažna, bila zaokupirana posledicama ujedinjenja. Imajući u vidu navedeno, Hajd-Prajs ističe da su u nastalom regionalnom sistemu balansirane multipolarnosti nekadašnje evropske velike sile počele ponovo da igraju svoje stare uloge. Ovo ćemo pokazati u nastavku rada na objašnjenjima bilateralnih odnosa Velike Britanije, Francuske i Nemačke sa Islamskom Republikom Iran, u kojima ove države deluju prvenstveno u skladu sa sopstvenim bezbednosnim i ekonomskim ciljevima, što u značajnoj meri ograničava perspektive i efikasnu ulogu njene Zajedničke spoljne i bezbednosne politike.

U ovakvim okolnostima nijedna sila nije mogla da postane hegemon, zbog čega je cilj njihovih strateških kalkulacija bilo očuvanje bezbednosti (opstanak), a ne maksimiziranje moći u odnosu na druge države u sistemu. Istovremeno nije istaknut značaj relativne dobiti, kao u slučaju “bezbednosne dileme” (u koju države upadaju kada teže uvećanju moći), zbog čega je pojačana mogućnost saradnje, odnosno “najbolja samopomoć je saradnja”.¹⁸³ Naime, težeći maksimizaciji moći, države utiču na smanjenje bezbednosti drugih, a to izaziva dodatne rizike (poput trke u naoružanju ili formiranja saveza). Takođe, težnja ka maksimizaciji moći može dovesti državu u “bezbednosnu dilemu”, što je na koncu opet čini manje bezbednom i pored svih napora koje je načinila.

Međutim, umesto sklonosti ka bezbednosnoj kompeticiji, pod određenim uslovima države biraju da sarađuju. Bezbednost se može ostvariti i pomoću saradnje (što zavisi od okolnosti, jer se države ne ponašaju isto u svakoj situaciji), a ne isključivo putem nadmetanja. Na taj način, u domenu bezbednosti, umesto problema relativne dobiti (ko u određenoj saradnji dobija više), često se javljaju uzajamne koristi od moguće saradnje.¹⁸⁴ Tako se razvoj Evropske unije kao međunarodnog

¹⁸⁰ Barry R. Posen, “ESDP and the Structure of World Power”, *The International Spectator*, Vol. 39, 2004, pp. 5-17.

¹⁸¹ John J. Mearsheimer, *The Tragedy of a Great Power Politics*, W.W. Norton&Co., New York, 2001.

¹⁸² Adrian Hyde-Price, „'Normative' Power Europe: a Realist Critique“, op. cit, pp. 230.

¹⁸³ Više o tome u: Charles Glaser, “Realists as Optimists – Cooperation as a Self-Help”, *International Security*, Winter 1994/95, Vol. 19, No. 3, pp. 50-90.

¹⁸⁴ *Ibid*, pp. 76.

bezbednosnog aktera posmatra, ne kao stvaranje “evropske vojske” za teritorijalnu odbranu, već kao instrument za koalicionu prinudnu diplomatiju i upravljanje krizama od strane država članica.¹⁸⁵ Upravo iz ove navedene perspektive biće analizirano delovanje dominantnih država članica Evropske unije prema Islamskoj Republici Iran. Razvoj Evropske bezbednosne i odbrambene politike predstavljao je odgovor država članica Unije na neizvesnost bezbednosne politike Sjedinjenih Američkih Država u kontekstu globalne unipolarnosti. Proces je bio vođen od strane tri ključne članice i to u okviru međuvladine saradnje, kako bi to realizam i predvideo.

Imajući u vidu realističko polazište, smatramo da se proces razvoja globalne uloge Evropske unije, kao novog bezbednosnog aktera, od kraja Hladnog rata, može najbolje objasniti u okvirima teorijske paradigme neorealizma, odnosno strukturalnog realizma. Usled prethodno navedenih promena, Evropska unija zauzima aktivniju ulogu na međunarodnom planu, ali i pokazuje rešenost da ostvari ulogu globalnog aktera. Polazimo od strukturalnog argumenta po kome izabrano delovanje predstavlja direktnu funkciju onoga što se može odrediti kao konkretno, spoljno okruženje. Promene u međunarodnom okruženju, kao i geopolitička datost, na najbolji način objašnjavaju nastanak i razvoj uloge Evropske unije kao međunarodnog bezbednosnog aktera.

Evropska unija je reagovala na promene u sistemu, tako što je počela da se profilise kao međunarodni bezbednosni akter. U vreme Hladnog rata, u uslovima ravnoteže snaga između dva suprotstavljena bloka, Evropske zajednice su ostale, pre svega, ekonomski fenomen,¹⁸⁶ dok je bezbednosna dimenzija bila razvijena u okviru NATO-a. Naime, tokom bipolarne faze u međunarodnim odnosima, saradnja među državama Zapadne Evrope odvijala se pod „bezbednosnim kišobranom“ transatlantskog saveznika, sa kojim je odnos bio institucionalizovan preko NATO saveza. Tako je i francusko-nemačko zbližavanje bilo ključno za uspeh integracije, ali je isto bilo omogućeno zahvaljujući američkom prisustvu i bezbednosnoj zaštiti. Bipolarna struktura, nastala nakon kraja Drugog svetskog rata, omogućila je uslove za integrativne procese na evropskom tlu, iako ovakav raspored moći u međunarodnom sistemu ne znači i automatski kraj sukoba interesa među državama, već podrazumeva očekivanje da će konflikt interesa biti razrešavan mirnim putem.¹⁸⁷ Postignuća ekonomske i političke saradnje u kontekstu bipolarnog poretka, prema neorealizmu, nisu značila da se Evropska zajednica konstituisala kao novi oblik sile, kako to tvrdi Dušen.

U ovom poglavlju, koristeći neorealističku argumentaciju, ukazujemo na sistemske determinante koje su uzrokovale razvoj bezbednosne dimenzije Evropske unije i njenu ulogu međunarodnog bezbednosnog aktera. Sistemskim promenama, odnosno promenom raspodele moći u međunarodnom sistemu (sa bipolarne na unipolarnu), omogućeno je da Unija pokuša da se razvija kao međunarodni akter u bezbednosnoj sferi. Pored ukazivanja na pokušaj delovanja Evropske unije kao globalnog (bezbednosnog) aktera, u nastavku rada pažnja će biti posvećena razvoju Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU, kroz analizu teorijske debate, posebno uzimajući u obzir njen značaj za dalje razmatranje dominacije (heterogenih) nacionalnih interesa odabranih država članica u odnosima sa zvaničnim Teheranom, što sprečava mogućnost definisanja zajedničkih spoljnopolitičkih prioriteta Unije kao celine.

¹⁸⁵ Adrian Hyde-Price, „'Normative' Power Europe: a Realist Critique“, op. cit., pp. 230.

¹⁸⁶ Dejana Vukčević, *Bezbednost i Evropska unija*, Institut za političke studije, Beograd, 2008.

¹⁸⁷ Kenet Volc, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2008.

2.2. Debata o razvoju bezbednosne i odbrambene politike EU

Proces razvoja bezbednosne i odbrambene politike EU istraživani je kroz prizmu više različitih teorijskih perspektiva. Ovim pitanjem bavili su se teoretičari međunarodnih odnosa, kao i teorijski pristupi o evropskoj integraciji. U teorijama međunarodnih odnosa mogu se uočiti tri šira pristupa kojima se proučava i objašnjava razvoj bezbednosne i odbrambene politike Unije: liberalni institucionalizam, realizam (racionalistički pristup) i socijalni konstruktivizam (reflektivistički pristup). Primena teorija međunarodnih odnosa na razvoj bezbednosne politike Evropske unije često nije jednostavan zadatak, a pojedini autori ističu da je naučna javnost u ovom pogledu neretko "fragmentisana u teorijskom istraživanju", kao i da "glasna normativna debata dominira u odsustvu systemske, empirijski zasnovane, teorijske analize".¹⁸⁸ Na temelju navedenog, nastupio je tzv. "drugi talas" u literaturi o Zajedničkoj bezbednosnoj i odbrambenoj politici EU, koji se više zasniva na izgradnji i primeni teorije nego na deskriptivnim analizama.¹⁸⁹

Liberalni institucionalizam naglašava značaj bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije u podupiranju njene opredeljenosti za multilateralizam, transnacionalni dijalog i međunarodne forume, koji čine duboko ukorenjene razloge koji daju impuls razvoju Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike. Frederik Merand (*Frédéric Mérand*)¹⁹⁰ razvija ovu teorijsku analizu korišćenjem sociološkog pristupa Pjera Burdijea (*Pierre Bourdieu*), koji uzima u obzir procese socijalizacije u institucionalnim okvirima. Merand navodi da je ZBOP EU "socijalno polje" sačinjeno od kreatora politike, odnosno donosioca političkih odluka koji su otvoreni prema novim načinima strukturisanja bezbednosne i odbrambene politike (pravila, simbolično predstavljanje, struktura moći). Ovaj autor dovodi u pitanje empirijsku osnovu realističkih teorija i kritikuje konstruktivistički pristup, zbog nemogućnosti da predloži ubedljiv socijalni mehanizam koji bi objasnio kako "konvergencija strateških kultura može ili ne može da se prevede u specifični institucionalni razvoj"¹⁹¹ u okviru Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike Unije.

Anan Menon (*Anand Menon*)¹⁹² naglašava da liberalno-institucionalistička teorija može da još više dobije na značaju proučavajući ZBOP EU, kao i da naše razumevanje ove politike može biti unapređeno ukoliko prihvatimo institucionalizam. On identifikuje različite pristupe međunarodnim organizacijama u realističkim i liberalno-institucionalističkim teorijama, fokusirajući se posebno na njihove slabosti. Realisti potcenjuju nezavisnu ulogu koju institucije mogu imati u oblikovanju preferencija država i rezultatima njihove saradnje, dok liberalni institucionalizam zanemaruje ulogu moći u kreiranju, funkcionisanju i uticaju institucija. Zapravo, Menon pokušava da napravi sintezu ova dva teorijska pristupa, naglašavajući da ona predstavlja najbolji okvir za razumevanje i proučavanje razvoja Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU.

Institucionalisti se fokusiraju na razvoj institucionalnih mehanizama spoljne politike Unije, među kojima je i njena bezbednosna i odbrambena dimenzija. Uobličavanjem Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU, definišu se i mehanizmi za promovisanje zajedničkih interesa Unije, ali i sprovođenje zajedničkih spoljnopolitičkih stavova. Osim toga, važno je istaći da ovaj teorijski pristup ukazuje na ulogu članstva država u Evropskoj uniji, na oblikovanje njihovih nacionalnih spoljnih politika i spoljnopolitičkih interesa. U ovom smislu, pojedine države članice su, zahvaljujući učešću u

¹⁸⁸ C. Bickerton, B. Irondele, A. Menon, „Security Cooperation Beyond the Nation State: the EU's Common Security and Defence Policy“, *Journal for Common Market Studies*, Vol. 49, No. 1, 2011, pp. 1-29.

¹⁸⁹ *Ibid.*, pp. 10.

¹⁹⁰ Frédéric Mérand, „Pierre Bourdieu and the Birth of European Defence“, *Security Studies*, Vol. 19, No. 2, 2010. pp. 342-374.

¹⁹¹ *Ibid.*

¹⁹² Anand Menon, „Empowering Paradise? The ESDF at Ten“, *International Affairs*, Vol. 85, No. 2, 2009, pp. 227-246.

procesu odlučivanja na nivou EU, razvijale sopstvene nacionalne spoljnopolitičke prioritete u domenima za koje do tada nije postojalo njihovo interesovanje.¹⁹³

Prema Stefani Hofman (*Stephanie C. Hofmann*)¹⁹⁴, nastanak i razvoj ZBOP EU ne može se objasniti bez razumevanja institucionalnog okruženja u okviru kojeg je ova politika locirana. U tom smislu, neophodna je analiza institucionalne arhitekture, u okviru koje se razvija politika. Institucionalno preklapanje postaje krucijalna nezavisna varijabla koja objašnjava strategije koje su na raspolaganju državama članicama, razvoj međunarodnih organizacija koje se bave istim oblastima politike, kao i njihov uticaj na razvoj bezbednosne i odbrambene politike EU. Brojne organizacije su uključene u bezbednosnu politiku Evropske unije. Države članice učestvuju u međunarodnom upravljanju krizama kroz UN, NATO, OEBS, ali i preko Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU. Strategije država se menjaju u skladu sa promenom i kompleksnim razvojem institucionalnog okruženja. Dakle, bezbednosna arhitektura Evrope, sačinjena od kompleksne mreže/strukture institucija putem kojih države pokušavaju da upravljaju bezbednosnim izazovima, rizicima i pretnjama, oblikuje nastanak i razvoj ZBOP EU.

U ovom delu je važno ukazati i na liberalnu teoriju međuvladinih odnosa¹⁹⁵ koja ističe da se države članice ne odriču suvereniteta u oblastima visoke politike (bezbednost i odbrana), koja ostaje u domenu međuvladine saradnje. Države članice prenose deo ovlašćenja na nadnacionalne institucije samo u oblasti takozvane niske politike, kao što je ekonomska. Ipak, izdvaja se uverenje da međuvladina saradnja može da dovede do konačnog zbira sa pozitivnim ishodom.

Socijalno-konstruktivistički pristup, koji zastupa stav da su u međunarodnim odnosima akteri, njihovi identiteti i interesi socijalno konstruisani, u prvi plan ističe nematerijalne kategorije, kao što su ideje, vrednosti, identitet, pravila. To su konstitutivni elementi spoljne, bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije, zbog čega se, prema socijalno-konstruktivističkom pristupu, države članice ne rukovode nacionalnim interesima, već namerom da oblikuju bezbednosnu zajednicu uz pomoć normi i identiteta, s ciljem očuvanja osećaja pripadnosti zajednici. Evropska unija, kao rezultat definisanja zajedničkih normi i vrednosti, jeste autonomni akter u međunarodnim odnosima. Do procesa integracije dolazi se usled uspostavljanja zajedničkih pravila od strane država članica, ali takođe ovaj proces povratno utiče na promenu identiteta i interesa onih koji učestvuju u integraciji, iako se na ovaj način ne podrazumeva i nestajanje nacionalnih identiteta država članica.¹⁹⁶ Razvoj spoljne, bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije ne zavisi od uobličavanja efikasnog institucionalnog okvira i spoljnopolitičkih mehanizama, već od razumevanja država članica uloge Unije na međunarodnom nivou i njenih vrednosti koje treba dalje da unapređuje. Tako je i potreba Evropske unije da ojača svoj politički identitet veoma važna u definisanju ciljeva spoljne i bezbednosne politike (kao ciljevi se mogu istaći razvoj demokratije i vladavine prava, poštovanje osnovnih sloboda i ljudskih prava, međunarodna saradnja). Posredstvom ciljeva koje je Unija odredila u domenu spoljne i bezbednosne politike afirmiše se takođe njen identitet na međunarodnoj sceni.

Neki autori su, međutim, svesni određenih slabosti socijalno-konstruktivističkog pristupa u proučavanju spoljne, bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije. Kristof Mejer (*Christoph*

¹⁹³ Stephan Keukeleire, Jennifer MacNaughtan, *The Foreign Policy of the European Union*, op. cit, pp. 331.

¹⁹⁴ Stephanie C. Hofmann, „Why Institutional Overlap Matters: CSDP in the European Architecture“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 49, No. 1, 2011, pp. 101-120.

¹⁹⁵ Više o ovome u: Andrew Moravcsik, „Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31, No. 4, 1993, pp. 473-524, Andrew Moravcsik, Kalypso Nicolaidis, „Explaining the Treaty of Amsterdam: Interests, Influence, Institutions“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 37, No. 1, 1999, pp. 59-85, Andrew Moravcsik, Milada Anna Vachudova, „National Interests, State Power, and EU Enlargement“, *East European Politics and Societies*, Vol. 17, No. 1, 2003, pp. 42-57.

¹⁹⁶ Thomas Christiansen, Erik Kund Jorgensen, Antje Wiener, „The Social Construction of Europe“, *Journal of European Public Policy*, Vol. 6, No. 4, 1999, pp. 529.

Meyer) i Eva Strickman (*Eva Strickmann*)¹⁹⁷ veruju da nije moguće zanemariti ulogu i značaj materijalnih kategorija u razvoju ZBOP EU. U tom smislu, ističu četiri elementa, za koja kažu da objašnjavaju razvoj ove politike EU: 1. neadekvatni materijalni kapaciteti u odnosu na novonastale spoljašnje izazove mogu pomoći u objašnjenju zašto se javlja kriza u nacionalnim odbrambenim politikama, odnosno nejednakost u materijalnim kapacitetima među državama članicama može dovesti do neslaganja i konflikta, dopuštajući nacionalnim akterima da dovedu u pitanje relevantnost Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU; 2. rastuća asimetrija u raspodeli materijalnih kapaciteta između tradicionalnih saveznika (misli se na EU i SAD) doprinosi povećanju nesuglasica, što otvara mogućnost za preispitivanje postojećih aranžmana i sugerise nove oblike saradnje (promena ekonomske situacije može dopustiti nacionalnim akterima da dovedu u pitanje razvoj bezbednosne i odbrambene politike ili, pak, dopustiti nadnacionalnim akterima da ojačaju bližu saradnju); 3. promene u ekonomskim okolnostima u državama članicama mogu predstavljati izazov pojedinim postojećim shvatanjima odbrane i dati mogućnost bližoj saradnji kroz nadnacionalne institucije (vrednost nacionalnih budžeta odbrane nije samo odraz strateške kulture i percepcije izazova političke zajednice, već umnogome zavisi i od ekonomskog rasta države); 4. relativni značaj vojnih kapaciteta može ublažiti percepciju bezbednosnih pretnji.¹⁹⁸ Ovi autori oživljavaju debatu između neorealističkog i socijalno-konstruktivističkog pristupa, ističući vezu koja postoji između ideacionih i materijalnih faktora u određivanju ponašanja i spoljnopoličkog delovanja država. Smatraju da bezbednosna i odbrambena politika Evropske unije predstavlja koristan i zanimljiv slučaj za istraživanje odnosa između ovih činilaca. Po njima realističko shvatanje može pomoći u jačanju socijalno-konstruktivističkih tvrdnji. Oni identifikuju čitav niz uslova koji utiču na ulogu koju ideje, vrednosti i norme imaju u oblikovanju političkih ishoda. Tako promene u ekonomskom rastu i potrošnji, raspodela kapaciteta prinude, kao i relevantnost postojećih kapaciteta za rešavanje nastalih problema mogu pomoći u razumevanju promena ideacionih faktora, što je tvrdnja koju ovi autori primenjuju i na Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku EU. Proces izgradnje navedene politike Unije, po mnogima vođen ideacionim faktorima, s ciljem bliže integracije, može se zapravo kretati “napred pomoću budžetskih ograničenja, a države članice smanjuju nacionalna izdavanja za odbranu kroz bližu saradnju na nivou EU”.¹⁹⁹

Neki autori tvrde da Zajednička bezbednosna i odbrambena politika EU predstavlja odgovor na problem uvećavanja troškova naoružanja i opreme, njihovog održavanja i ljudskih resursa, koji prevazilaze budžet odbrane pojedinih država članica.²⁰⁰ Ovakva situacija uveliko zabrinjava države članice. Osim toga, Kit Hartli (*Keith Hartley*)²⁰¹ smatra da u većini studija o Zajedničkoj bezbednosnoj i odbrambenoj politici EU dominiraju politički faktori, zbog čega pokušava da pokaže da ekonomski činioци i principi mogu pomoći u izvođenju smernica za definisanje odbrambene politike Evropske unije. Ideje, vrednosti i norme, kao i institucije zaista imaju određenu ulogu u razvoju Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU, međutim, država je taj akter koji zadržava kapacitete, rukovodeći se nacionalnim interesima.

¹⁹⁷ Christoph Meyer, Eva Strickmann, „Solidifying Constructivism: How Material and Ideational Factors Interact in European Defence“, *Journal for Common Market Studies*, Vol. 19, No. 2, 2010, pp. 61-81.

¹⁹⁸ *Ibid.*

¹⁹⁹ C. Bickerton, B. Irondele, A. Menon, „Security Cooperation Beyond the Nation State: the EU's Common Security and Defence Policy“, op. cit., pp. 14.

²⁰⁰ M. Alexander, T. Garden, „The Arithmetic of Defence Policy“, *International Affairs*, Vol. 77, No. 3, 2001, pp. 509-529.

²⁰¹ Keith Hartley, „The Future of European Defence Policy: An Economic Perspective“, *Defence and Peace Economics*, Vol. 14, No. 2, 2003, pp. 107-155.

Polazeći od neorealističkog teorijskog pristupa, Beri Posen (*Barry R. Posen*)²⁰² tvrdi da je kontinuirana evolucija Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU pokušaj balansiranja prema Sjedinjenim Američkim Državama. On postavlja pitanje zašto je Evropska unija, nakon raspada Sovjetskog Saveza, i pod okriljem moćnog “američkog bezbednosnog kišobrana” izabrala da potroši vreme i resurse na projekat izgradnje Evropske bezbednosne i odbrambene politike, koju smatra jedinstvenom.²⁰³ Razvoj ove politike pokazao je da su, ma koliko značajno bilo “uskakanje u vagon”, države članice Unije želele da imaju i druge opcije, zbog čega je Vašington na razvoj Evropske bezbednosne i odbrambene politike gledao sa podozrenjem i sumnjom i uvek se čvrsto suprotstavljao koracima ka sticanju prave vojne autonomije EU. Uzroci i trenutak (*timing*) nastajanja bezbednosne i odbrambene politike Unije ukazuju na to da ona predstavlja odgovor na “hegemoniju SAD”²⁰⁴, odnosno na unipolarnu strukturu u međunarodnim odnosima, nastalu po završetku Hladnog rata. Iako ovaj autor priznaje da su mnogi faktori doprineli razvoju bezbednosne i odbrambene politike EU, hegemonika pozicija SAD se izdvaja kao posebno značajna. U tom smislu, Zajednička bezbednosna i odbrambena politika EU predstavlja formu ranoteže snaga. Ovaj argument je, iako dosta kritikovan od strane Hauvorta i Menona²⁰⁵, zasnovan na tvrdnjama da Zajednička bezbednosna i odbrambena politika EU predstavlja odraz težnje ka globalnoj moći, ali i sredstvo pojedinih članica (Velike Britanije i Francuske) za očuvanje nacionalnog prestiža i moći, kao i mehanizam upravljanja krizama u regionu, a mi bismo rekli i šire. Autor ističe da strukturalni realizam nudi objašnjenje za razvoj bezbednosne i odbrambene politike EU. Države odgovaraju na koncentrisanu vojnu moć, tako što nastoje da izgrade sopstvenu, bez obzira na ideološke sličnosti sa najmoćnijom državom i percepciju pretnje koju ona predstavlja. Projekat razvoja bezbednosne i odbrambene politike Unije jeste izazov za “hegemoniju SAD”.²⁰⁶ Ipak, autor naglašava da je u pitanju “slaba forma” balansiranja Unije u odnosu na unipolarnu silu (putem izgradnje vojnih kapaciteta) i predviđa da će Evropska unija postati “manje poslušan saveznik” Vašingtona u narednim decenijama.²⁰⁷

Za razliku od Posena, Robert Pejpe (*Robert A. Pape*)²⁰⁸ navodi da države članice Unije, nezadovoljne unilateralnim postupcima transatlantskog saveznika, koriste tzv. “meko balansiranje (*soft balancing*)”²⁰⁹ putem međunarodnih organizacija i ekonomskih mera, a ne kroz razvoj vojnih kapaciteta, odnosno oslanjajući se na nevojne instrumente i mehanizme. On smatra da strategija agresivnog unilateralizma, inicirana za vreme administracije predsednika Džordža Vokera Buša, menja reputaciju SAD kao dobroćudnog aktera, čineći da se druge države počnu plašiti američke moći. Direktna konfrontacija Vašingtonu nije izvesna, već države koriste nevojna sredstva da odlože ili podriju agresivnu američku unilateralnu politiku upotrebe sile u međunarodnim odnosima.²¹⁰ Cilj mekog balansiranja nije da se izaziva i podrije pozicija hegemonika u okviru međunarodnog sistema, već da se odloži i zakomplikuje cena upotrebe njegove predominantne vojne moći. Države reaguju i odgovaraju na američke namere, a ne na kapacitete moći. U tom smislu, autor ističe da “meko balansiranje nije sudbina”, već čini odgovor na unilateralnu agresivnu spoljnu politiku SAD. Uzimajući

²⁰² Pogledati: Barry R. Posen, „ESDP and the Structure of World Power“, *The International Spectator*, Vol. XXXIX, 2004, pp. 5-17 i Barry R. Posen, „European Union Security and Defence Policy: Response to Unipolarity?“, *Security Studies*, Vol. 15, No. 2, April-June 2006, pp. 149-186.

²⁰³ Barry R. Posen, „ESDP and the Structure of World Power“, op. cit., pp. 5.

²⁰⁴ *Ibid*, pp. 12.

²⁰⁵ Jolyon Howorth and Anand Menon, „Still Not Pushing Back: Why the European Union is Not Balancing the United States“, *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 53, No. 5, October 2009, pp. 727-744.

²⁰⁶ Barry R. Posen, „European Union Security and Defence Policy: Response to Unipolarity?“, op. cit., pp. 184.

²⁰⁷ *Ibid*, pp. 186.

²⁰⁸ Robert A. Pape, „Soft Balancing Against the United States“, *International Security*, Vol. 30, No. 1, Summer 2005, pp. 7-45.

²⁰⁹ Ovde treba praviti razliku u odnosu na koncept „meke moći“.

²¹⁰ *Ibid*, pp. 10.

u obzir moć i uticaj SAD, proces mekog balansiranja se odvija tiho i obazrivo. Suština u objašnjenju ove teorije ravnoteže snaga se ogleda u nepoverenju i donekle različitom pristupu politici sile. Iako zemlje, poput Francuske i Velike Britanije koriste silu, one su (uz Nemačku) često sklone da prvo upotrebe institucionalna i diplomatska sredstva, koja su posebno značajna u uslovima ekonomske međuzavisnosti.²¹¹ Kao odgovor na unilateralnu agresivnu američku politiku, mogu se izdvojiti upravo povremeni pokušaji ključnih država članica Evropske unije da, kroz dijalog i direktne kontakte, pronađu zajedničke osnove u pregovorima sa teokratskim režimom iz Teherana (dakle, kroz oslanjanje na nevojne instrumente).

Osim navedenog, Set Džouns (*Seth G. Jones*)²¹² takođe smatra da je razvoj saradnje u oblasti bezbednosti i odbrane država članica Evropske unije rezultat promena na nivou strukture međunarodnog i regionalnog sistema. On objašnjava kako su pređašnji pokušaji, poput Evropske odbrambene zajednice, Fušeovog plana i Evropske političke saradnje, doživeli neuspeh zbog značajnog američkog vojnog prisustva na evropskom tlu, kao i podeljenosti nemačke države. Prelazak sa bipolarne na unipolarnu strukturu, kada je smanjeno prisustvo američke vojne moći u Evropi i ujedinjena Nemačka, uticao je na razvoj saradnje država članica EU u domenu bezbednosti i odbrane, kako bi se redukovalo oslanjanje na američke kapacitete.

Za Volforta i Bruksa (*William C. Wohlforth, Stephen G. Brooks*)²¹³ osnova za razvoj odbrambene i bezbednosne politike EU ne nalazi se u "mekom balansiranju", već je motivisana regionalnim bezbednosnim potrebama i željom da se utiče na američku politiku, kao partner, a ne oponent. Sten Rajning (*Sten Rynning*)²¹⁴ iz perspektive klasičnog realizma objašnjava da Zajednička bezbednosna i odbrambena politika EU predstavlja delimičan odgovor na politiku moći u međunarodnim odnosima, ali i institucionalizaciju slabosti evropskih država. On najpre ukazuje na nedostatke strukturalnog realizma, posebno izdvajajući njegova tri dominantna tumačenja: 1. Zajednička bezbednosna i odbrambena politika EU (ZBOP) kao protivteža/balansiranje američkoj moći, 2. ZBOP kao instrument za angažovanje SAD u evropskom regionalnom bezbednosnom poretku i 3. ZBOP kao protivteža nemačkoj moći, u kojoj SAD imaju ograničenu ulogu. Ovaj autor, s druge strane, ukazuje da klasični realizam posmatra ZBOP EU kao rezultat promena "iskovanih" na evropskim nacionalnim državama od strane evropske istorije, političkih izbora i globalnih procesa.²¹⁵ Zajednička bezbednosna i odbrambena politika EU odslikava eroziju političke moći u Evropi i kao takva predstavlja mehanizam, napravljen za obračunavanje sa unutrašnjim slabostima i nedostacima, a ne za spoljašnju projekciju moći Unije. U tom smislu, klasični realizam ne nudi predviđanja o budućnosti ove politike Evropske unije, niti pokušava da to učini. Dakle, bezbednosna i odbrambena politika Unije će se razvijati na osnovama unutrašnje dinamike procesa integracije, kao reakcija na opadanje moći nacionalnih država. Klasični realizam tvrdi da struktura međunarodnog sistema, odnosno raspodela moći u međunarodnom sistemu može da se razume i uzme u obzir samo ukoliko se ima u vidu cilj te moći. Tako je Zajednička bezbednosna i odbrambena politika EU otvoren i dinamičan okvir za razumevanje ukrštanja moći i cilja.²¹⁶ Rajning ističe da bi ZBOP EU trebalo da bude u osnovi doprinos transatlantskom dijalogu i

²¹¹ Više o mekom balansiranju u: T.V. Paul, "Soft balancing in the Age of US Primacy", *International Security*, Vol. 30, No. 1, 2005, pp. 46-71, K. He and H. Feng, "If Not Soft Balancing, Then What? Reconsidering Soft Balancing and US Policy Toward China", *Security Studies*, Vol. 17, No. 2, 2008, pp. 363-395.

²¹² Seth G. Jones, *The Rise of European Security Cooperation*, New York, Cambridge University Press, 2007.

²¹³ Stephen G. Brooks, William C. Wohlforth, "Hard Times for Soft Balancing", *International Security*, Vol. 30, No. 1, Summer 2005, pp. 72-108.

²¹⁴ Sten Rynning, "Realism and the Common Security and Defence Policy", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 49, No. 1, 2011, pp. 23-42.

²¹⁵ *Ibid.*, pp. 32.

²¹⁶ *Ibid.*, pp. 37.

svetskom poretku. Transatlantsko jedinstvo, u smislu uravnoteženog partnerstva, moći će da se suoči sa narastajućim izazovima.

Zanimljivu analizu nudi Asle Toje²¹⁷, koji ističe da koncept malih sila najbolje objašnjava realnost Evropske unije kao strateškog aktera, a posledica navedenog je da se Unija pre može uporediti sa pozicijom i ulogom Švedske ili Argentine na svetskoj sceni, nego sa velikim silama, poput Rusije i Kine. Naime, razvojem bezbednosne i odbrambene politike, Evropska unija je stupila u oblast politike moći. Iako se često ukazuje na njenu ambiciju da postane velika sila, Unija vrlo često ne uspeva da ostvari utvrđene političke ciljeve. Ostaje i dalje jaz između sposobnosti i očekivanja, tzv. “*capability – expectations gap*” na koji je ukazivao Kristofer Hil (*Christopher Hill*)²¹⁸ još početkom 1990-ih godina. S tim u vezi, Toje najpre objašnjava i daje pregled obrasca strateškog delovanja malih sila, ukazujući na nedostatak proučavanja ovakvih država u teorijama međunarodnih odnosa. Zatim, analizira kako se obrasci ponašanja Evropske unije, oličene u pokušajima izgradnje kapaciteta za vojne operacije, preklapaju sa obrascima ponašanja malih sila. On zaključuje da je Unija višedimenzionalan, polu-nadnacionalni, polu-međuvladim akter, koji ima višestruke ciljeve. Države članice, poput Francuske, Nemačke i Velike Britanije, ostaće “nacionalne sile”²¹⁹ u međunarodnim odnosima koje deluju paralelno sa Evropskom unijom na globalnoj sceni. Ovo je naročito vidljivo u njihovim odnosima sa Iranom, koji odražavaju istoriju pojedinačnih delovanja tih zemalja u regionu Bliskog istoka. Upravo zbog toga što ove države nastavljaju gotovo u stalnom kontinuitetu da slede nacionalne strateške dugoročne interese (što ćemo kasnije pokazati na primeru njihovih odnosa sa Islamskom Republikom), Evropska unija, kao celina, nije u mogućnosti da ostvari ulogu jedinstvenog i koherentnog bezbednosnog aktera. Dominacija nacionalnih prioriteta i ciljeva, neretko u suprotnosti sa opštim interesima, i dalje sprečava mogućnost usklađenog delovanja Evropske unije i onemogućava da se Iran prepozna kao važan saveznik u regionalnoj politici na Bliskom istoku. Unija će nastaviti da se razvija kao mala sila uz istovremeni značaj i *delovanje vodećih država članica kao aktera* u okviru međunarodnog sistema (upravo ovo dokazuju i aktivnosti E3 – Velike Britanije, Francuske i Nemačke koje dominiraju naspram posebno i jasno profilisane politike Evropske unije prema Iranu, koja još uvek izostaje). Perspektiva koju osvetljava Toje navodi da Evropska unija, preko Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, pokazuje interesovanje za međunarodni sistem, koga smatra punim izazova, ali u isto vreme Unija ima ograničene kapacitete i sposobnosti da se suoči sa tim izazovima.

Ukoliko se sagledaju učinci i kapaciteti EU u oblasti odbrambene i bezbednosne politike, čini se da je argumentacija realističke teorijske perspektive nedvosmislena. Zajednički spoljnopolitički stavovi i ciljevi često se u potpunosti zanemaruju od strane pojedinih država članica koje se rukovode nacionalnim interesima i sopstvenim spoljnopolitičkim prioritetima. Evropska unija nije uspevala da se izbori sa mnogim krizama i sukobima, a neretko je ostajala po strani, zbog nemogućnosti definisanja koherentne pozicije, kada su u pitanju krucijalni elementi nacionalnih interesa njenih država članica. Osim toga, nekada se Zajednička bezbednosna i odbrambena politika sagledava kao sredstvo nacionalnih politika u postizanju ciljeva. Razlike u moći i interesima između država članica predstavljaju nezaobilaznu odrednicu u analizi bezbednosne i odbrambene politike Unije kao celine. Zajednička bezbednosna i odbrambena politika, odnosno njen učinak, počiva na oslanjanju na kapacitete vodećih država članica, koje ostaju najznačajniji faktor koji utiče na razvoj ove politike. Činjenica da Evropska unija nije država, već da predstavlja jednu *sui generis* nadnacionalnu organizaciju, nosi sa sobom, a kako bi to realisti rekli, „urođenu manu” njene spoljne i bezbednosne politike, koja ne može da bude koherentna, jer se zasniva na pretpostavljenom konsenzusu veoma

²¹⁷ Asle Toje, „The European Union as a Small Power“, *Journal of Common Market Studies*, Volume 49, No. 1, 2010, pp. 43-60.

²¹⁸ Christopher Hill, „The Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role“, *Journal of Common Market Studies*, Volume 31, No. 3, September 1993, pp. 305-328.

²¹⁹ Asle Toje, „The European Union as a Small Power“, op. cit., pp. 57.

različitih interesa i ciljeva. Podsticaji koji dolaze iz međunarodnog sistema „filtriraju se“ preko posredujućih varijabli unutrašnje politike država članica u određeno spoljopolitičko delovanje Evropske unije kao celine, ali saglasno nacionalnim interesima. Ovaj argument je značajan u objašnjenju hipoteze da Evropska unija nije uspela da, sprovodeći Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku, izgradi ulogu samostalnog (globalnog) aktera, koji je sposoban da u odnosima sa Iranom pronade maksimalnu korist, čime je u velikoj meri ograničen strateški pristup ZBOP u regionu Bliskog istoka. Tako je i politika Unije, kao celine, u slučaju regionalnih promena zapravo minimizirana na ulogu posmatrača, dok se uvek očekuje aktivan pojedinačan odgovor navedenih ključnih država članica, nepogrešivo vođen nacionalnim interesima, koje ćemo u daljem radu nastojati da analiziramo.

Moć država članica nije raspršena, već „rekonstituisana na nivou EU“.²²⁰ Iako se možda čini da su se u oblikovanju Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, državni akteri premestili iz Londona i Pariza u Brisel, „i u ovom novom polju interakcije, oni nastavljaju da vladaju“.²²¹ Jedna od opasnosti koju sa sobom nosi mogući razvoj bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije nije transatlantski jaz, već upravo jaz i neslaganje unutar same Unije.²²² Nedostatak političke volje država članica, kao i raznolikost nacionalnih interesa nastavljaju da ometaju i sprečavaju razvoj koherentne Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU. Ključne države članice – Velika Britanija, Francuska i Nemačka – pokazale su različit pristup prema procesu integracije u oblasti bezbednosti i odbrane, koji odlučujuće utiče i na njihovu političku volju. Države članice, sa svojim nacionalnim interesima, nastavljaju da predstavljaju glavne kreatore i pokretače, odnosno inhibitore razvoja bezbednosne i odbrambene dimenzije Evropske unije. Navedena tvrdnja se ogleda na primeru odnosa država iz grupe E3 sa Iranom, koje i pored često suštinski deklarativnog angažovanja kroz dijalog i pregovore, i dalje prate svoje nacionalne političke, ekonomske i bezbednosne prioritete u odnosima sa Teheranom i na području regiona, što na kraju rezultira konfrontacijom i izostankom zaista sadržajne saradnje sa Islamskom Republikom, za šta postoje realne osnove. Upravo izneta tvrdnja da su države pokretači ili, pak, blokatori razvoja Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, može da posluži u objašnjenju mogućih budućih perspektiva spoljopolitičkog delovanja Evropske unije prema Iranu, ali i Bliskom istoku (čija će se važnost za svaku od izabranih vodećih država članica pokazati u narednim poglavljima). Takođe, ovaj argument pomaže u analizi eventualne situacije u kojoj bi koherentna i jedinstvena Zajednička bezbednosna i odbrambena politika EU u regionu Bliskog istoka mogla da povratno doprinese zaštiti interesa njenih država članica, ali i zajedničkim vitalnim interesima Unije.

Ambicije stvaranja zajedničke politike bezbednosti i odbrane država članica današnje Evropske unije traju već nekoliko decenija, ali zapravo bez potpuno uspešne realizacije konkretnih ideja u ovom domenu. Projekat koji je nekoliko puta započinjan, ali od koga se iznova odustajalo, imajući u vidu mnogo interesnih sfera, nedovoljnu integrisanost, nedostatak političke volje, a nadalje prepoznavanje i dominaciju sopstvenih nacionalnih interesa država članica. U tom smislu, države članice Evropske unije predstavljaju aktere koji su u stanju da se ponašaju racionalno, pravilno procenjujući odnose između troškova i dobiti i tražeći maksimalnu korist u svojim bilateralnim odnosima, koji se i dalje odvijaju u „senci anarhije“ i „senci moći“. Države članice, uvažavajući potrebe nacionalnih partikularnih interesa, nisu bile spremne da, u oblasti bezbednosne i odbrambene politike, deo suvereniteta prenesu na Uniju. Evropska unija je delovala kao “tigar od papira”.²²³ Unija u svom

²²⁰ Frédéric Mérand, “Governance and State Power: A Network Analysis of European Security”, *Journal of Common Market Studies*, Volume 49, No. 1, 2010, pp. 121-147.

²²¹ *Ibid*, pp. 140.

²²² Mette Eilstrup Sangiovanni, „Why a Common Security and Defence Policy is Bad for Europe“, *Survival: Global Politics and Strategy*, Volume 45, No. 4, pp. 193-206.

²²³ Franck Debie, “Paper tiger: Europe and the Crisis in the Former Yugoslavia (1991-1996)”, *Cambridge Review of International Affairs*, Volume 10, Issue 2, 1997, pp. 122-140.

spoljnopolitičkom delovanju nije predstavljala jedinstvenog i jasnog aktera, a odluke i njihovo izvršenje nisu bile posledice jedne koherentne spoljne akcije Unije.

Analizirajući institucionalnu strukturu i način donošenja odluka u oblasti ZSBP EU, to jest njene ZBOP, odnosno imajući u vidu dominaciju međuvladine saradnje u ovoj oblasti, jednoglasnost kao osnovni način donošenja odluka, izričitu zabranu da se usvoje zakonodavni akti, prevlast organa gde su prisutne države članice nasuprot komunitarnim organima, kao i nepostojanje pravosudne kontrole Unije, možemo zaključiti da, i nakon pokušaja da se prevaziđu isključivo nacionalni okviri saradnje u ovom domenu, Lisabonskim ugovorom nisu otklonjena strukturalna ograničenja za jedinstven nastup na međunarodnoj sceni i formiranje Evropske unije kao globalnog aktera, koji bi imao nadležnosti u spoljnoj, bezbednosnoj i odbrambenoj politici.²²⁴

Države se jako teško odriču svojih nacionalnih interesa u, za njih, osetljivim oblastima odbrane i bezbednosti, zbog čega Lisabonskim ugovorom i nije načinjen kvalitativni napredak u nadnacionalnom smeru. Jedino što je omogućeno, s obzirom na postojeće razlike u političkoj moći i vojnim kapacitetima država članica, jesu oblici fleksibilne saradnje članica u oblasti bezbednosti i odbrane. Evropska unija je pokazala zavidan stepen ambicije u pogledu integracije spoljnopolitičkog delovanja i politike bezbednosti i odbrane. Međutim, demantovala ju je stvarnost, ophrvana brojnim unutrašnjim političkim i ekonomskim problemima, poput velike finansijske krize, krize dugova, zamora u proširenju Unije, nejedinstvenog odnosa prema Rusiji, angažovanja članica Evropske unije u međunarodnoj koaliciji u Avganistanu, nejedinstvenih stavova prema vojnim intervencijama SAD-a (Irak, Libija), aktuelnoj migratornoj krizi, proklamovanih multilateralnih ciljeva nasuprot unilateralnom delovanju u pojedinim pitanjima (primer jednostrano proglašene nezavisnosti „Kosova“), ali i suprotnosti u postojanju velikih spoljnopolitičkih i strateških ciljeva, sa jedne strane, i nedovoljnih operativnih kapaciteta sa druge strane. Ostaje prisutna permanentna težnja da se Evropska unija osamostali u političkom i vojnom smislu od Vašingtona, uz istovremeno prihvatanje gotovo uvek vodeće uloge Sjedinjenih Američkih Država i NATO saveza. Prema nekim ocenama²²⁵, dalji razvoj spoljne i bezbednosne politike Evropske unije sputava to što Lisabonskim ugovorom treba da bude legitimisana dalja integracija preko spoljnopolitičkog uspeha Unije u trenutku kada su države članice podeljene oko značajnih pitanja spoljne i unutrašnje politike, što predstavlja i glavni paradoks. Kao da Evropska unija, i pored nastojanja, ne može da pomiri suprotnost između težnji za stvaranjem jedinstvenog političkog centra odlučivanja, na jednoj strani, i volje članica da sačuvaju najveći udeo, odnosno nekada i celinu nadležnosti i ovlašćenja u domenima spoljne politike, bezbednosti i odbrane, na drugoj strani (iako institucionalizacija bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije utiče povratno na nacionalne politike država članica)²²⁶.

Osim toga, jačanje vojnobezbednosne komponente u okviru Evropske unije i njeno konstituisanje i promovisanje u značajnijeg subjekta u domenima odbrane i bezbednosti nailazi na destimulišući uticaj Sjedinjenih Američkih Država, koje nastoje da ograniče bilo kakav projekat koji bi vodio suštinskoj evropskoj bezbednosnoj samostalnosti, izvan NATO saveza. Jačanje i efikasnost Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije uslovljeni su postojanjem političke volje svih država članica, kao i njihovom vizijom uloge koju ista treba da poseduje. Države članice zadržavaju centralnu poziciju u okviru bezbednosne i odbrambene politike Unije, a svako angažovanje i kapaciteti Evropske unije u ovom domenu uvek su komplementarni nacionalnim interesima članica. Takođe, postavlja se pitanje da li Zajednička bezbednosna i odbrambena politika, sa svojim institucionalnim miljeom i do sada preduzetim operacijama i misijama, u kojima je pretežno naglašavana civilna

²²⁴ Žaklina Novičić, „Novine u spoljnoj i bezbednosnoj politici Evropske unije posle Ugovora iz Lisabona“, *Međunarodna politika*, 2010, str. 397-417.

²²⁵ *Ibid.*

²²⁶ Dejana Vukčević, *Evropska unija kao strateški akter*, op. cit., str. 148.

dimenzija upravljanja krizama, može dati adekvatan odgovor na postojeće izazove, rizike i pretnje (terorizam, verski ekstremizam, migratorna kriza, posebno posledice kriza u Libiji, Iraku, Siriji, Ukrajini itd.).

Možemo da zaključimo da razvoj bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije nastavlja da potvrđuje princip poštovanja nacionalne suverenosti, delujući na principu međuvladine saradnje, dok je upravljanje krizama kao ključna komponenta ove politike, zasnovano na koordinaciji, služeći tako ostvarenju i očuvanju specifičnih nacionalnih interesa država članica. U tom smislu, u nastavku će uloga država članica biti analizirana iz realističke teorijske perspektive, u okviru čega ćemo objasniti kako ključne države članice Unije nastoje da putem Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, kao sredstvom koalicione (prinudne) diplomatije, očuvaju svoju nacionalnu moć, prestiž i značaj, ali i upravljaju iranskim pitanjem i, na taj način, deluju na paralelnim osnovama sa Unijom kao celinom, na međunarodnoj sceni.

U daljem tekstu rada, biće objašnjen geopolitički značaj Irana i njegov uticaj u regionu Bliskog istoka, sa stanovišta izazova za politiku Evropske unije, kao i uloga ključnih država članica Evropske unije u ovom regionu.

II

ULOGA IRANA NA BLISKOM ISTOKU – IZAZOV ZA POLITIKU EVROPSKE UNIJE

„Na gore prema horizontu se izdiglo istočno Sunce,
Svetlost u očima onih koji veruju u Boga...“²²⁷

Region Bliskog istoka nedvosmisleno poseduje globalni geopolitički i geostrateški značaj, imajući u vidu njegovu ulogu koja se odnosi na snabdevanje energentima za najmoćnije svetske privrede, blizinu „mekom truhu“ Rusije, ali i sukobljene i paralelne interese svih sila međunarodne pozornice²²⁸, koji se prelamaju na ovom prostoru. Šta se, zapravo, podrazumeva pod Bliskim istokom i u čemu je razlika u odnosu na Srednji istok, čiji se termin takođe upotrebljava? Sam pojam „istok“ ukazuje na geografsku odrednicu, na teritoriju istočno od nečega. „Dakle, istok u odnosu na šta? Šta predstavlja taj „centar“ i zašto je onda Evropa „Zapad“? Stavaranjem ideje o Istoku, bez preciznog određivanja šta ista podrazumeva, Evropa sebe poistovećuje sa nečim što je „drugo“, „različito“ ili suprotno u odnosu na nju.“²²⁹ Ovakva simetrična suprotstavljenost i dalje stvara uzajamne iskrivljene slike iz kojih proizilazi prikriveno ili otvoreno neprijateljstvo i sukobi, koji kao nit prožimaju suštinu odnosa Istoka i Zapada, ali i Zapada i islamskog sveta.²³⁰

Može se reći da sam pojam odslikava evropocentrično shvatanje sveta, dok je njegovo jasno i precizno određenje povezano sa brojnim lingvističkim, geografskim, političkim i kulturološkim teškoćama. Region Bliskog istoka, stalno dinamičan i specifičan po svojim karakteristikama koje obuhvataju zaprepašujuću šarenolikost naroda, tradicija, religija, običaja, može da se diči kulturom, koja je izgrađivana u toku svoje sopstvene istorije, oblikovane od strane velikih drevnih civilizacija i velikih umova. I pored različitih shvatanja i tumačenja, i bez bilo kakve namere da se neprimereno ili u dvosmislenom značenju upotrebi termin, u ovom radu će se pod Bliskim istokom, u geografsko-kulturološkom pogledu podrazumevati teritorije takozvanog „plodnog polumeseca“ (Jordan, Sirija, Izrael, Liban, Irak, Palestina), Arabijskog poluostrva (Ujedinjeni Arapski Emirati, Kraljevina Saudijska Arabija, Oman, Katar, Bahrein, Jemen i Kuvajt), Turska, Iran i Egipat.²³¹ Svakako u određenim analizama neće biti zanemarena uloga Pakistana, Avganistana i država severne Afrike. I pored toga što u ovim zemljama živi i hrišćansko stanovništvo (čiji je broj značajan u Egiptu i Libanu ili gotovo zanemarljiv, kao što je slučaj u Iraku), islamska religija predstavlja činilac koji definiše razvoj ovog geopolitičkog prostora, u kome većinu stanovništva čine muslimani, sa civilizacijskim korenima u okviru islama, isključujući svakako Izrael, kao jedinu većinski nemuslimansku državu u sastavu ovog regiona.

²²⁷ Početak himne Islamske Republike Iran, koja počinje zvanično da se koristi od 1990. godine, zamenivši dotadašnju himnu „Ey Iran“, koja je bila na snazi za vreme ajatolaha Homeinija.

²²⁸ Slobodan Janković, „Sukobi na Bliskom istoku – osnovna obeležja“, *Međunarodna politika*, Vol. LIX, broj 2-3, Jun 2007, str. 266-307.

²²⁹ Masimo Kampanini, *Istorija Srednjeg istoka (1798-2006)*, Clio, 2011, str. 17.

²³⁰ *Ibid*, str. 18.

²³¹ Dragan Todorović, *Sunitsko-šiiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2016, str. 50.

Mapa broj 1 – geografski prikaz regiona Bliskog istoka²³²

Termin Bliski istok je mnogo češće povezan sa političko-geografskom konotacijom, nego fizičko-geografskom, a za njega se vezuje arapsko-muslimanski identitet, pri čemu se arapski element odnosi na pleme koje naseljava ovaj prostor (bilo da je reč o muslimanima ili hrišćanima), dok muslimanski element omogućava da njime bude obuhvaćeno i nearapsko stanovništvo, poput Turaka i Iranaca. Arapi čine brojčano dominantno stanovništvo u svim državama Bliskog istoka, osim Izraela, Irana i Turske. Ukupno posmatrano, oko 60% stanovništva ovog regiona sebe smatra Arapima i govori arapskim jezikom.²³³ Specifičnost regiona predstavlja i to što u njemu žive Kurdi, posebna etnička grupa koja naseljava pretežno Irak, Iran, Siriju i Tursku, koja nema sopstvenu državu, a čiji broj iznosi oko 25 do 30 miliona.²³⁴ Pored Arapa, Turaka, Iranaca, Kurda, Jevreja, u državama regiona žive i brojne manjine ko što su Turkmeni, Azeri, Baludžistanci, Luri i drugi. Sve tri jednobožačke religije su zastupljene na Bliskom istoku, pa tako u Islamskoj Republici Iran, zatim u arapskim zemljama, ali i Turskoj dominira islam, dok je u Izraelu dominantan judizam, a hrišćanstvo postoji uglavnom u Egiptu (to su Kopti), kao i državama „plodnog polumeseca“.²³⁵ Izdvajaju se Liban i Sirija, gde postoji veliki broj različitih konfesionalnih grupa, ali i grana u okviru jedne religije (šiiti i suniti, zatim šiitski ogranci Druza i Alavita, kao i pravoslavni i katolički hrišćani). Velika etnička i religijska raznolikost i različitost Bliskog istoka utiče na njegov politički značaj, koji nije samo regionalan. Velike sile su se oduvek takmičile na Bliskom istoku u nastojanjima da ostvare sopstvene interese i kontrolu nad potencijalima i energetskim resursima, a u tome važnu ulogu igra geografski položaj i geopolitički

²³² Preuzeto sa https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_Middle_East.png.

²³³ Izvor: <http://www.cotf.edu/earthinfo/meast/mepeo.html>.

²³⁴ Preuzeto sa: <http://edition.cnn.com/2014/08/18/world/kurdish-people-fast-facts/index.html>.

²³⁵ Dragan Todorović, *Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, op. cit., str. 56.

značaj ovog regiona²³⁶, smeštenog na tromeđi kontinenata. Tokom Hladnog rata i nakon njega, dva najvažnija međunarodna faktora, Sjedinjene Američke Države i Rusija, su na određene načine umešane u političko takmičenje na pomenutom prostoru, tako da je Vašington prvobitno vodio borbu protiv širenja komunizma u ovom regionu, a kasnije su se samo menjale strategije i ključni saveznici preko kojih je nastojao da ostvari svoj uticaj i nacionalne interese.²³⁷ Američka bezbednosna percepcija regiona (bez obzira da li je reč o vojnoj ili ekonomskoj bezbednosti) ima za posledicu stalne pokušaje da se Moskva drži što dalje od izvora energenata, kao i da se onemogući njeno političko prisustvo i uticaj u regionu, a samim tim i jačanje njene vojne sile i moći na ovom prostoru.²³⁸ Iako se vremenom glavni akteri, odnosno saveznici menjaju, određeni elementi imaju odlučujući uticaj na to da Bliski istok zauzima vrlo veliki politički, kao i bezbednosni značaj na međunarodnoj sceni: stalni, više ili manje latentni, rivalitet između Vašingtona i Moskve, naftni i gasni izvori, zahtevi za demokratizacijom država zahvaćenih Arapskim prolećem (posebno posledice istog u Egiptu, Jemenu, gde bukti višeslojni rat – frakcijski, sektaški, građanski, regionalni²³⁹), terorizam, islamski ekstremizam, sirijska i iračka kriza (posebno je važan konačan ishod sirijske krize), prelivanje bliskoistočnih dešavanja na okolne regione, arapsko-izraelski sukob, sunitsko-šiiitski raskol.

Po zalihama nafte i gasa u svetu Bliski istok zauzima prvo mesto, posedujući oko 61,5% i 40,6% od ukupnih svetskih zaliha nafte, odnosno gasa.²⁴⁰ Imajući u vidu da pitanje energetske bezbednosti u velikoj meri određuje politiku vodećih međunarodnih faktora, koji su i glavni potrošači energenata, Bliski istok predstavlja polje nadmetanja velikih i regionalnih sila za kontrolu nad pravcima nafte i gasa. Bliski istok poseduje i najveće dokazane rezerve prirodnog gasa, a Iran pojedinačno kao država (oko 18% od ukupnih rezervi).²⁴¹ Dokazane rezerve, kao i količina proizvodnje nafte i gasa idu u prilog energetskom značaju i potencijalu Bliskog istoka. Iz svega navedenog, možemo da konstatujemo da ovaj region ima nedvosmisleno važnost u globalnim okvirima, gde interesi velikih sila nastavljaju da se takmiče i sudaraju.

²³⁶ Više o geopolitičkom značaju regiona u: Ewan W. Anderson, *The Middle East: Geography and Geopolitics*, Routledge, New York, 2000; Michael E. Bonine, Abbas Amanat, Michael Ezekiel Gasper (eds.), *Is There a Middle East? The Evolution of Geopolitical Concept*, Stanford University Press, Stanford, California, 2012 i Anoushiravan Ehteshami, *Globalization and Geopolitics in the Middle East: Old Games, New Rules*, Routledge, London, 2007.

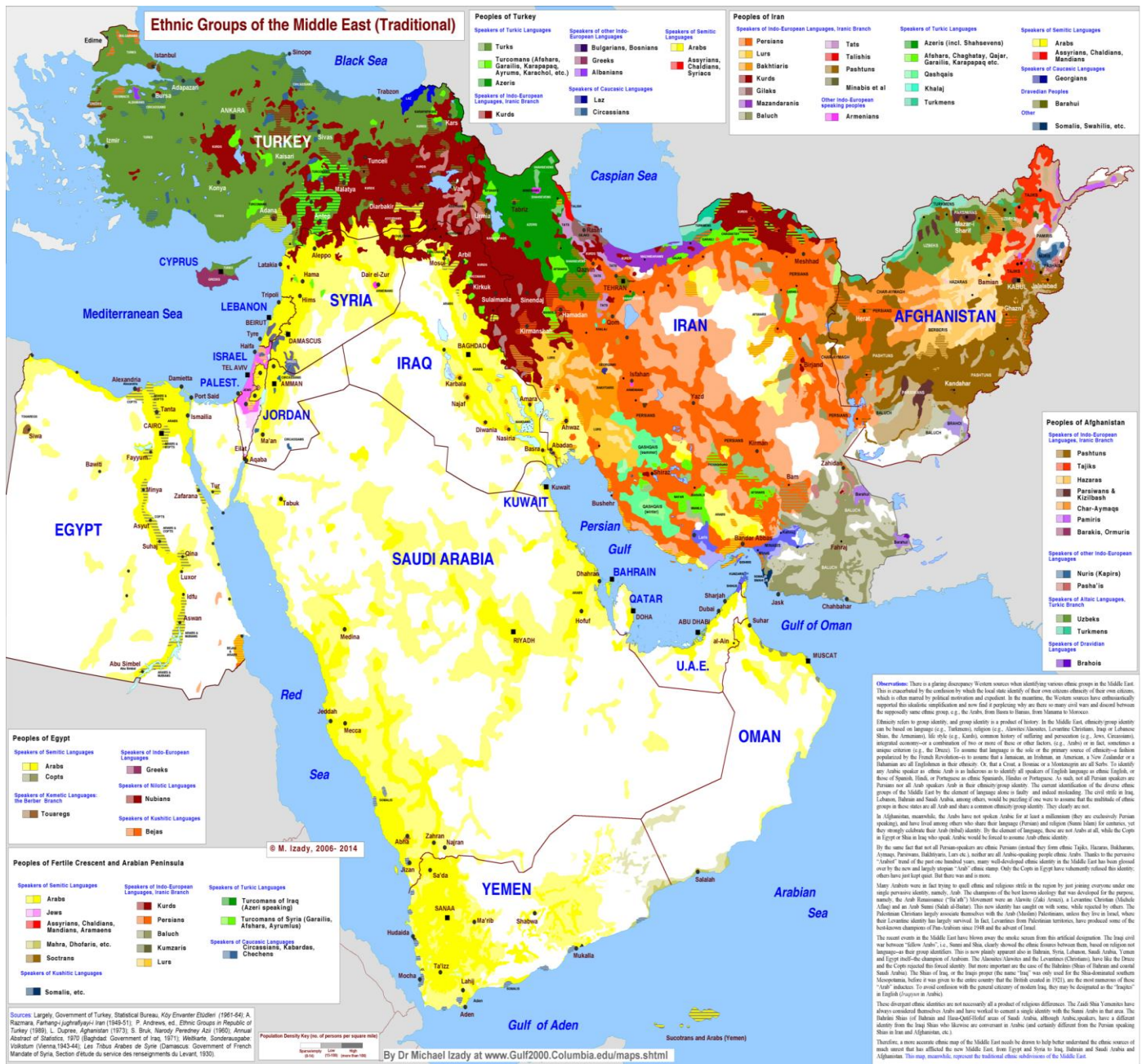
²³⁷ Dragan Todorović, *Sunitsko-šiiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, op. cit., str. 58.

²³⁸ *Ibid.*

²³⁹ Dragan Todorović, *Sunitsko-šiiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, op. cit., str. 61.

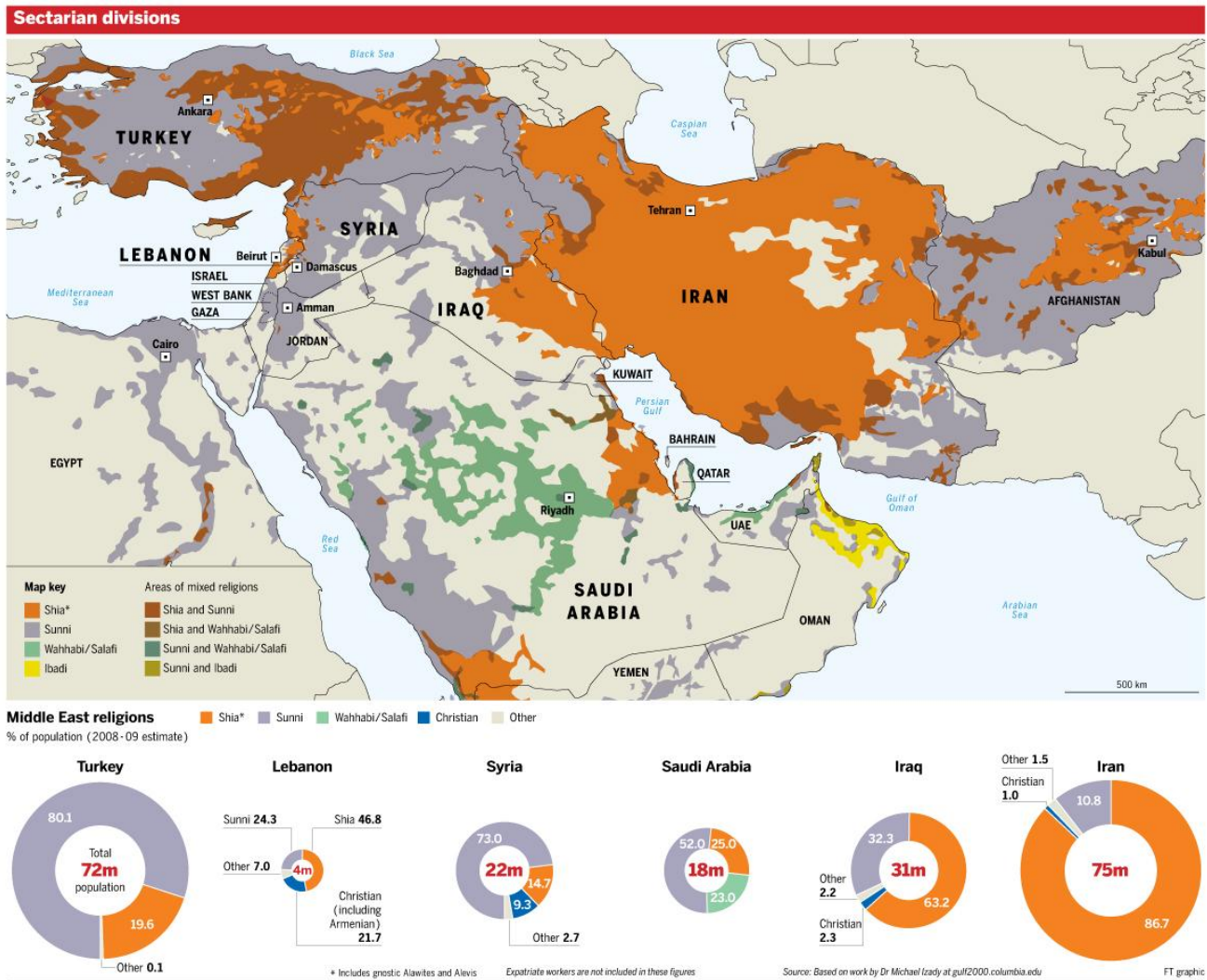
²⁴⁰ Muhamed Amirhonov, „Energetski aspekt bliskoistočnog konflikta“, *Nova srpska politička misao*, 2015.

²⁴¹ Izvor: <http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/natural-gas/natural-gas-reserves.html>.

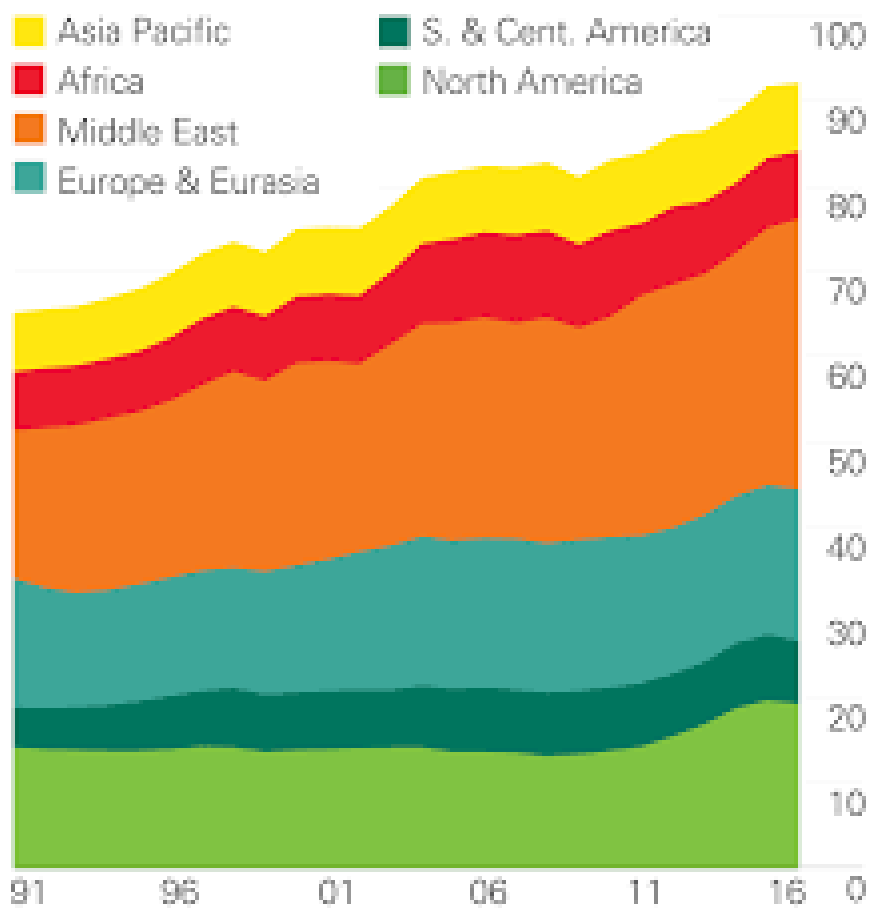
Mapa broj 2 – raspored etničkih grupa koje naseljavaju Bliski istok²⁴²

242 Izvor: <https://www.vox.com/a/maps-explain-the-middle-east>.

Mapa broj 3 – geografski raspored konfesionalnih grupa na Bliskom istoku²⁴³

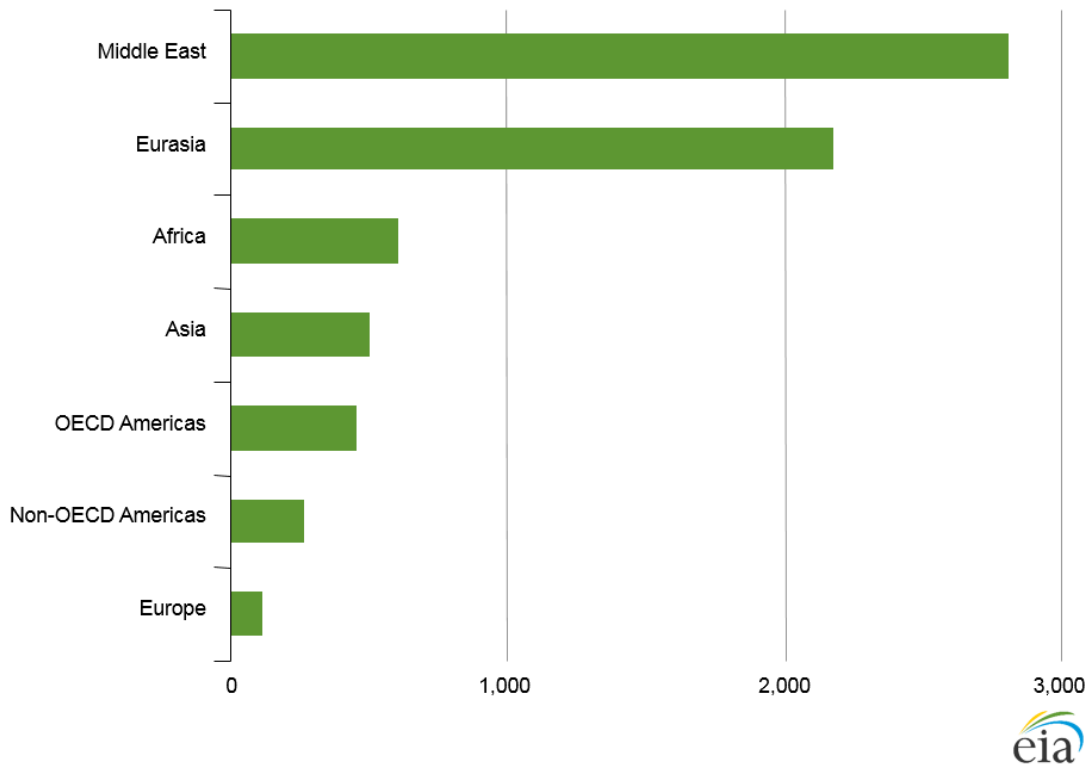
²⁴³ Preuzeto sa: <http://ig-legacy.ft.com/content/705f7ce4-f9c8-11e2-b8ef-00144feabdc0#axzz4qIFRhRlz>.

Mapa broj 4 – grafički prikaz proizvodnje nafte po regionima, od 1991. do 2016. godine²⁴⁴

²⁴⁴ Preuzeto sa: http://tools.bp.com/energy-charting-tool.aspx?_ga=2.7235698.1782876231.1503335282-2108059171.1503335282#/st/oil/dt/production/unit/KBD/region/NOA/SCA/EU/MIE/AFR/AP/view/area-table/

Figure 3-38. World proved natural gas reserves by region as of January 1, 2016
trillion cubic feet

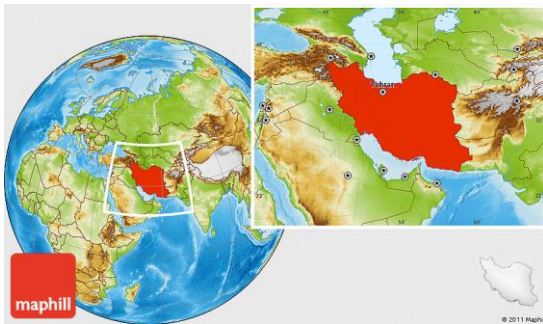
Mapa broj 5 - rezervne prirodnog gasa po regionima²⁴⁵

Nakon predstavljanja regiona Bliskog istoka u kratkim crtama, a posebno njegovih najvažnijih karakteristika, u nastavku ćemo se osvrnuti na geopolitički i energetski značaj Islamske Republike Iran u okvirima pomenutog regiona.

²⁴⁵ Preuzeto sa: https://www.eia.gov/outlooks/ieo/nat_gas.php.

1. Geopolitički i energetski značaj Irana na Bliskom istoku

Islamska Republika Iran, čiji je zvanični naziv usvojen nakon Islamske revolucije 1979. godine, zauzima jugozapadni deo Azije i, po veličini svoje teritorije, nalazi se na 17. mestu na svetskoj listi država. Obuhvata 1.648.000 kvadratnih kilometara²⁴⁶, što zapravo znači da je teritorija Irana veća u odnosu na zbir površina Francuske, Nemačke, Holandije, Belgije, Španije i Portugala – dakle jednog dobrog dela Zapadne Evrope, ali i Evropske unije. Na severu, ova država izlazi na Kaspijsko more, dok je na jugu okružena Indijskim okeanom, Omanskim i Persijskim zalivom. Graniči se sa Jermenijom, Azerbejdžanom i Turkmenistanom na severu, Turskom i Irakom na zapadu i Avganistanom i Pakistanom na istoku.

Mapa broj 6 – Prikaz geografske lociranosti Irana²⁴⁷

Mapa broj 7 – politička karta Irana²⁴⁸

Da bi se razumeo značaj Irana, kako u regionu Bliskog istoka, tako i šire, pored njegove veličine, potrebno je razumeti i geografske karakteristike države, u kojoj preovladava planinski reljef. Ističu se planinski lanci Zagros i Alborz, a najviši vrh je Damavand (oko 5.610 metara nadmorske visine). Zagros i Alborz čine srce iranske teritorije („hartland“) i predstavljaju tampon zonu sa zapada i severa. Uz Persijski zaliv je nizija, a na istoku se nalaze slabo naseljene pustinje, sa više slanijih jezera. U geopolitičkom smislu, najvažniji iranski planinski venac je Zagros, koji se proteže od severo-zapada Irana (granica sa Turskom i Jermenijom), duž jugo-istoka, prema Hormuškog moreuzu. Iran ima planinsku granicu sa Turskom i, većim delom, sa Irakom. Međutim, duž iransko-iračke granice, planinski venac stoji nasuprot nizije koja se prostire na iračkoj teritoriji, a što predstavlja istorijsku liniju razdvajanja Persije i Mesopotamije („zemlja između dve reke“)²⁴⁹. Na krajnjem južnom delu ove granice je močvarni teren, gde se reka Šat el Arab, koja nastaje od reka Eufrat i Tigar, uliva u Persijski zaliv. Ova oblast čini provinciju Kuzestan, naseljenu Arapima.

Na severu, duž Kaspijskog mora, proteže se planinski venac Alborz, sve do granice sa Avganistanom. Poseban značaj za zemlju drevne i grandiozne persijske civilizacije predstavlja obalski pojas, dužine približno 1.300 kilometara, obuhvatajući istočnu obalu Persijskog zaliva i obalu Omanskog zaliva. Najvažnija iranska luka Bandar Abbas upravo izlazi na Hormuški moreuz, prolaz između Persijskog i Omanskog zaliva, koji predstavlja jedini izlaz ka otvorenom moru, zbog čega je njegov geostrateški značaj izuzetan.²⁵⁰ Sa južne strane ovog tesnaca smešteni su Ujedinjeni Arapski

²⁴⁶ Izvor: <http://www.nationsencyclopedia.com/geography/Indonesia-to-Mongolia/Iran.html>.

²⁴⁷ Preuzeto sa: <http://www.maphill.com/iran/location-maps/physical-map/>.

²⁴⁸ Izvor: <https://sites.google.com/a/richland2.org/iran-yang-foti8/general-info>.

²⁴⁹ Prevod sa staropersijskog naziva *Miyanrudan* (<http://www.medias.rs/stare-civilizacije-vi-vavilon>).

²⁵⁰ Više o tome u: Hugh F. Lynch, „Freedom of Navigation in the Persian Gulf and the Strait of Hormuz“ in Myron H. Nordquist, John Norton Moore (eds.), *Security Flashpoints: Oil, Islands, Sea Access and Military Confrontation*, Center for

Emirati i Oman. Centralni deo iranske teritorije sastoji se od dva pustinska platoa i isti je gotovo nenaseľjen. To su pustinje Dašte Kavir, koja obuhvata oblast od grada Kom, severo-zapadno do avganistanske granice, i Dašte Lut, koja se prostire južno do Baločistana.

Mapa broj 8 – fizičko-geografska karta Irana²⁵¹

Islamska Republika Iran ima, prema procenama Ujedinjenih nacija, oko 81 milion stanovnika.²⁵² Od toga 61% čine etnički Persijanci, 16% Azeri, 10% Kurdi, Luri 6%²⁵³, po 2% Arapi, Turci i Turkmeni, a preostalih 1% ostali (Jermeni, Asirci, Gruzijci)²⁵⁴. Većina stanovnika je muslimanske veroispovesti (šiiiti čine 89%, a suniti 10%). Samo 1% stanovnika pripada drugim religijama i to su hrišćani²⁵⁵, Jevreji, zoroastrijanci²⁵⁶ i Baha'ii.²⁵⁷ Međutim, u Iranu živi i preko milion ljudi sa izbegličkim statusom, prvenstveno onih iz Iraka i Avganistana²⁵⁸, a Iran ima i brojnu dijasporu, koju, prema nekim procenama, čini oko 5 miliona Iranaca²⁵⁹, najviše onih koji su emigrirali nakon Islamske revolucije.

Oceans Law and Policy, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, 1998, pp. 315-339; Caitilin Talmadge, „Closing Time: Assessing the Iranian Threat to the Strait of Hormuz“, *International Security*, Vol. 33, No. 1, Summer 2008, pp. 82-117.

²⁵¹ Preuzeto sa sajta: <http://www.freeworldmaps.net/asia/iran/map.html>.

²⁵² Izvor: <http://www.worldometers.info/world-population/iran-population/>.

²⁵³ Etnička grupa, bliska Persijancima. Osim Irana, Luri naseljavaju i Irak i Kuvajt. Većinski pripadaju šiitskom ogranku islama.

²⁵⁴ Preuzeto sa: <http://worldpopulationreview.com/countries/iran-population/>.

²⁵⁵ Ali Gheisaari (ed.), *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*, Oxford University Press, New York, 2009, pp. 299.

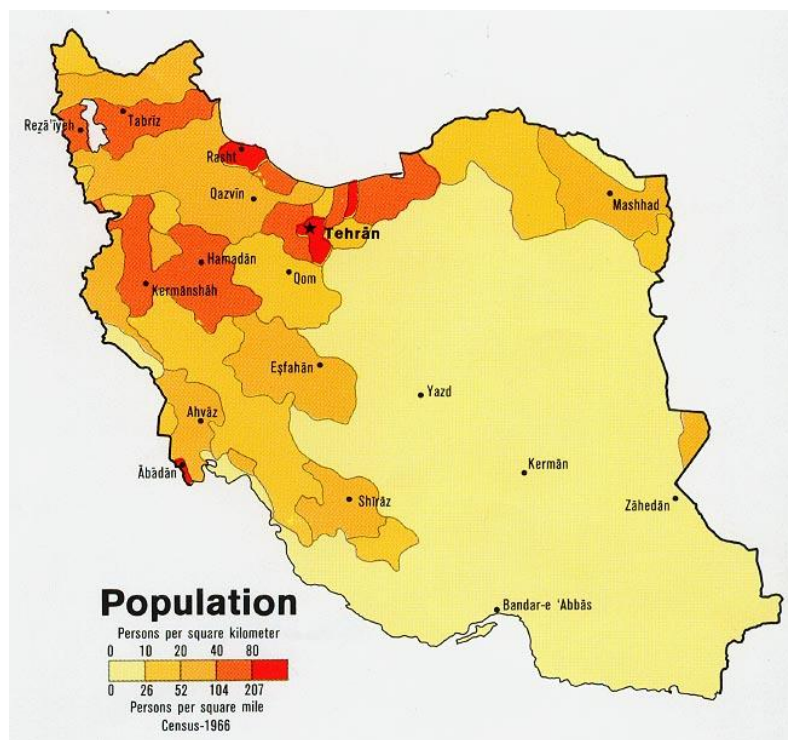
²⁵⁶ Ova religija, zasnovana na učenjima proroka Zaratustre, imala je dominantnu ulogu u Persiji, sve do 7. veka, odnosno dolaska Arapa i širenja islama. Važi za jednu od najstarijih dualističkih religija na svetu (sukob dobra i zla).

²⁵⁷ Bahaizam je monoteistička religija, nastala u 18. veku u Iranu. Ona teži ka stvaranju jedne univerzalne svetske zajednice. Kada je reč o politici, bliski su mirovnom pokretu, pokretima koji se bore za svaki oblik jednakosti, međureligijski dijalog i multikulturalizam.

²⁵⁸ Podaci UNHCR, dostupni preko: <https://www.unhcr.org/news/latest/2018/9/5b8e9f414/iran-needs-help-support-afghan-refugees-unhcr-chief.html> (pristupljeno 30.03.2019. godine).

²⁵⁹ Podaci preuzeti sa: <https://www.migrationpolicy.org/article/iran-vast-diaspora-abroad-and-millions-refugees-home/> (pristupljeno 30.03.2019. godine).

Islamska Republika Iran je teritorijalno podeljena na 31 provinciju²⁶⁰, a najveći grad i ujedno administrativni centar države je Teheran, u kome, prema procenama, živi 13,4 miliona stanovnika.²⁶¹ Populacija Irana je skoncentrisana u njegovom planinskom delu, a ne u nizijama, za razliku od većine zemalja. To je iz razloga što je nizijski deo teritorije, izuzev jugozapada i jugoistoka zemlje, koji su inače naseljeni etničkim nepersijancima, zapravo nenaseljiv. Čak je i Teheran u podnožju planine Alborz. Iranska populacija naseljava pojas, koji se proteže preko planinskih venaca Zagros i Alborz, duž linije od istočne obale Kaspijskog jezera do Hormušskog moreuza. Još jedna koncentracija stanovnika Irana smeštena je severoistočno, oko grada Mašhada. Ostatak zemlje je praktično nenaseljiv i neprohodan, zbog slano-močvarnog nizijskog zemljišta. Zapadni deo Irana, koga čini planinski venac Zagros, predstavlja jedini kopneni most, koji povezuje Persijski zaliv na jugu i Kaspijsko more na severu. Iran, zapravo, čini rutu, koja spaja i povezuje indijski potkontinent i Mediteransko more. Ipak, zbog svoje veličine i geografskih odlika, Iran nije država, koju je moguće jednostavno preći, a još manje teritorijalno pokoriti. To je tvrđava, sa tri strane okružena planinskim vencima, a sa četvrte okeanom.²⁶²

Mapa broj 9 – prikaz gustine naseljenosti iranske teritorije²⁶³

²⁶⁰ Izvor: <https://www.nabz-iran.com/en/content/resource-english/making-sense-iran%E2%80%99s-administrative-system-and-divisions> (pristupljeno 30.03.2019. godine).

²⁶¹ Misli se na provinciju Iran, preuzeto sa: <http://www.geonames.org/IR/administrative-division-iran.html> (pristupljeno 30.03.2019. godine).

²⁶² Više o tome u: Eric Hooglund, „The Society and Its Environment“ in Glenn E. Curtis, Eric Hooglund (eds.), *Iran: a Country Study*, Federal Research Division Library of Congress, 2008, pp. 84-88.

²⁶³ Preuzeto sa: <https://chronicle.fanack.com/iran/population/>.

Mapa broj 10 – prikaz geografske raspoređenosti etničkih grupa u Iranu²⁶⁴

Razmatrajući geopolitičke karakteristike Irana, možemo konstatovati da od velike važnosti predstavlja lociranost naftnih polja, uzimajući u obzir da privreda²⁶⁵ ove zemlje počiva na eksploataciji nafte, čiji izvoz ima strateški značaj za Teheran.²⁶⁶ Iran ima tri velika nalazišta sirove nafte: na jugozapadu države, duž iračke granice na severu i u okolini grada Kom.²⁶⁷ Pomenuto nalazište na jugozapadu predstavlja produžetak i nastavak geološke formacije, koja kreira naftna polja u kurdskom regionu, na severu Iraka. Dakle, oblast istočno od reke Šat el Arab je od izuzetne važnosti za Iran. Rezerve sirove nafte zauzimaju treće mesto u svetu, dok je na listi proizvođača Iran uglavnom među prvih pet zemalja (iako je 2016. godine Iran zauzeo „tek“ sedmo mesto).²⁶⁸

²⁶⁴ *Ibid.*

²⁶⁵ Više o ekonomiji Irana u: Parvin Alizadeh (ed.), *The Economy of Iran: Dilemmas of an Islamic State*, I.B. Tauris Publishers, London, 2000; Bijan Khajepour, „Iran's Economy: Twenty Years after the Islamic Revolution“ in: John L. Esposito, R.K. Ramazani (eds.), *Iran at the Crossroads*, Palgrave, New York, 2001, pp. 93-122.

²⁶⁶ Mohammad Reza Farzanegan, Gunther Markwardt, „The Effects of Oil Price Shocks on the Iranian Economy“, *Energy Economics*, Vol. 31, No. 1, 2009, pp. 134-151.

²⁶⁷ „Country Analysis Brief: Iran“, U.S. Energy Information Administration, 2018. Dostupno preko: http://www.ieee.es/en/Galerias/fichero/OtrasPublicaciones/Internacional/2018/EIA_Iran_9abr2018.pdf (datum pristupa: 30.03.2019. godine).

²⁶⁸ Izvor: <http://money.cnn.com/interactive/news/economy/worlds-biggest-oil-producers/index.html>.

Mapa broj 11 – nalazišta nafte i gasa u Iranu²⁶⁹

Rezerve prirodnog gasa²⁷⁰ u Iranu zauzimaju drugo mesto na svetu, a više od 60% nalazišta je u Persijskom zalivu.²⁷¹ “Južni Pars”, nalazište gasa, predstavlja jedno od najvećih nezavisnih svetskih izvora, gde se može naći oko 50% poznatih gasnih rezervi u Islamskoj Republici Iran, ali i oko 8% ukupnih rezervi ovog energenta na globalnom nivou.²⁷² Zbog dugogodišnje izloženosti međunarodnim sankcijama, većina ovih nalazišta ostala je nerazvijena. Međutim, uzimajući u obzir velike rezerve nafte i gasa, geostrateški položaj u Persijskom zalivu, kao i geografsku blizinu međunarodnih voda, Iran povećava stepen konkurentnosti svoje petrohemijske industrije.²⁷³ A u cilju smanjenja zavisnosti od proizvodnje nafte i gasa, Iran nastoji da diverzifikuje svoju privredu²⁷⁴ i ulaže u razvoj energetske, automobilske, nuklearne i farmaceutske industrije.²⁷⁵

Iransku ekonomiju odlikuje razvijen energetski sektor, diverzifikovana privreda, niži stepen razvijenosti uslužnog sektora, ali i vidljiv uticaj države na kretanja u domenu finansija.²⁷⁶ Među najvažnijim trgovačkim partnerima su Kina, Nemačka, Indija, Japan, Turska, Južna Koreja, Francuska i Rusija²⁷⁷ a najzastupljeniji izvozni proizvodi su: nafta, gas, hemijski i petrohemijski proizvodi, plastika, voće, cement i rude.²⁷⁸

²⁶⁹ Preuzeto sa: <http://www.zerohedge.com/news/2015-04-04/mapping-irans-nuclear-program-and-oil-facilities>.

²⁷⁰ Više o potencijalima prirodnih nalazišta gasa u Iranu u: Hamed Hafeznia, Fathollah Pourfayaz, Akbar Maleki, „An Assessment of Iran's Natural Gas Potential for Transition toward Low-Carbon Economy“, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 79, 2017, pp. 71-81.

²⁷¹ Izvor: <http://www.hydrocarbons-technology.com/features/feature-the-worlds-biggest-natural-gas-reserves/>.

²⁷² Aleksandar Dragović, *Nova iransko-islamska civilizacija*, Kulturni centar Islamske Republike Iran, Beograd, 2012, str. 90.

²⁷³ *Ibid*, str. 91.

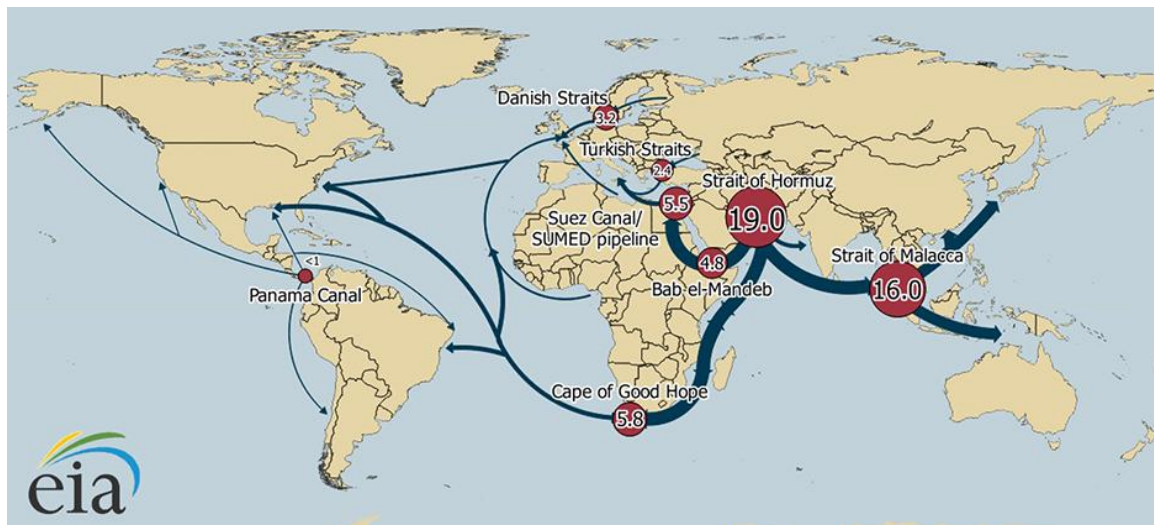
²⁷⁴ Massoud Karshenas, Hassan Hakimian, „Oil, Economic Diversification and the Democratic Process in Iran“, *Iranian Studies*, Vol. 38, No. 1, March 2005, pp. 67-90 (pp. 76).

²⁷⁵ Pogledati: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (pristupljeno 30.03.2019. godine).

²⁷⁶ Izvor: <https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview> (pristupljeno: 30.03.2019. godine).

²⁷⁷ Izvor: <http://www.irmne.com/iriran.me/html/Index3.htm> (pristupljeno 30.03.2019. godine), Nader Habibi, “The Iranian Economy Two Years after the Nuclear Agreement”, *Middle East Brief*, No. 115, February 2018, pp. 4, dostupno na: <https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB115.pdf> (pristupljeno: 30.03.2019. godine).

²⁷⁸ Preuzeto sa: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (pristupljeno: 30.03.2019. godine).

Mapa broj 12 – prikaz naftnih tranzitnih tačaka (Hormuški moreuz kao najznačajnija strateška tačka prema količini nafte u tranzitu)²⁷⁹

1.1. Društveno-političko uređenje Islamske Republike Iran

Društveno-političko uređenje Irana predstavlja rezultat i proizvod Islamske revolucije, sprovedene 1979. godine, kada je srušena dotadašnja monarhija i uspostavljena Islamska Republika Iran, prema zamislima i idejama šiitskog ajatolaha Ruholi Musavi Homeinija.²⁸⁰ Islamska Republika Iran je jedini primer “post-tradicionalne teokratije”²⁸¹, a iranski konstitucionalni aranžman je odraz nacionalnog konstitutivnog nasleđa, sa jedne strane, i “vizije harizmatičnog osnivača režima ajatolaha Homeinija”,²⁸² sa druge strane. Tako je u Iranu došlo do razvoja alternativnog političkog sistema, hibridnog tipa, u čijim je temeljima ideja dualizma i kombinacija teokratskog i republikanskog elementa.²⁸³ On obuhvata svetovne političke organe, čiji se predstavnici biraju na opštim građanskim izborima, i duhovne organe, koje bira vođstvo šiitske verske zajednice. Državno uređenje nije piramidalno ustrojeno, već su elementi političkog i verskog sistema međusobno paralelno povezani.²⁸⁴ Demokratska praksa nije u potpunosti isključena, ali je podređena verskom, odnosno teokratskom elementu ovog dualizma. Upravo je institucionalna pozicija klerikalnog, verskog elementa, uz istovremeno postojanje određenih demokratskih aspekata, *diferentia specifica* iranskog političkog sistema.²⁸⁵ Iako možda u formalnom smislu možemo govoriti o ravnoteži između svetovnih i

²⁷⁹ Izvor: <https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.cfm?RegionTopicID=WOTC> (U.S. Energy Information Administration).

²⁸⁰ Više o nastanku i političkim institucijama Islamske Republike Iran u: Shaul Bakhash, *The Reign of the Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution*, New York, Basic Books, 1986; Said Amir Arjomand, *The Turban for the Crown: the Islamic Revolution in Iran*, New York, Oxford Univeristy Press, 1988.

²⁸¹ H.E. Chehabi, „The Political Regime of the Islamic Republic of Iran in Comparative Perspective“, *Government and Opposition*, Vol. 36, No. 1, 2001, pp. 48-70.

²⁸² *Ibid*, pp. 62.

²⁸³ Dejan Jović, „Trideset godina nakon revolucije: Iran u središtu svjetske politike“, *Politička misao*, god. 46, br. 1, 2009, str. 61.

²⁸⁴ Eva Patricia Rakel, “The Political Elite in the Islamic Republic of Iran: From Khomeini to Ahmadinejad”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol. 29, No. 1, 2009, pp. 105-125.

²⁸⁵ Dejan Jović, „Trideset godina nakon revolucije: Iran u središtu svjetske politike“, op. cit., str. 73.

teokratskih organa, zapravo faktičku premoć u sistemu imaju verski elementi, dok je politički centar sa najviše stvarne moći vrhovni verski lider – *rahbar-e moazzam*.²⁸⁶ On raspolaže dosta širokim ustavnim²⁸⁷, formalnim ovlašćenjima i vrši funkciju šefa države. Mandat mu je neodređen ili, bolje rečeno, doživotan. Njegova moć počiva na podršci iranskih verskih elita, on je vrhovni komandant Oružanih snaga, na čelu je obaveštajnih i bezbednosnih struktura, imenuje sudije, tužioce, upravnike medijskih kuća i glavne muftije iranskih gradova.²⁸⁸ U tom smislu, vrhovni verski lider je stvarni vladar Irana, koji ima mogućnost direktne intervencije u političke procese i procedure, kao i suspenzije istih.²⁸⁹ Pored rahbara, institucija sa najviše formalne, ali i faktičke moći je Savet čuvara Islamske revolucije, koga čine 12 teologa i pravnika. Polovinu tog broja imenuje sam rahbar, a drugu polovinu preporučuje najviši organ pravosuđa (koga takođe imenuje vrhovni verski lider), a bira ih parlament.²⁹⁰ Mandat im traje šest godina, a polovina njihovog broja se menja svake treće godine, dok je Savet čuvara, pored toga što potvrđuje i kandidature za izborne funkcije, pozvan da tumači Ustav i ima pravo veta na zakonodavne predloge parlamenta, ukoliko oni nisu u saglasnosti sa odredbama islama i Ustava Republike.²⁹¹

Među svetovnim organima vlasti najuticajnija je uloga i pozicija predsednika Irana, a on se bira na opštim neposrednim izborima. Mandat mu traje četiri godine, sa mogućnošću jednog reizbora (član 14. Ustava).²⁹² On obavlja funkciju šefa izvršne vlasti i nije, kao u većini drugih zemalja, istovremeno i šef države (u ovom slučaju je to rahbar, kako je napred navedeno). Dakle, kao neko ko ujedno obavlja i funkciju premijera, predsednik bira i nadgleda rad Saveta ministara, kreira politiku Vlade i koordiniše njen rad.²⁹³ Podređen je rahbaru i drugim verskim institucijama, na prvom mestu pomenutom Savetu čuvara, koji ograničava moć predsednika samim tim što, pre utvrđivanja konačne liste predsedničkih kandidata, ovaj organ odlučuje o podobnosti kandidata i ocenjuje ko može biti stavljen na izbornu listu (član 99 Ustava).²⁹⁴

Jednodomi parlament Islamske Republike Iran (Madlis – *Majlis*), čiji je zvanični naziv Islamska konsultativna skupština, ima zakonodavnu funkciju (članovi 62-90. Ustava), a njegov rad je uvek na liniji teokratskih elemenata sistema i zasnovan na odredbama islama.²⁹⁵ Ovaj organ broji 290 poslanika, koji se biraju na opštim, direktnim i tajnim izborima, sa mandatom od četiri godine, dok je pet mesta rezervisano za pripadnike manjinskih zajednica (po dva za jermenske hrišćane i po jedno poslaničko mesto za Jevreje, zoroastrijance i hrišćane Asirce).²⁹⁶ Parlament donosi zakone, bavi se budžetskim pitanjima i ratifikuje međunarodne sporazume, a njegove legislativne predloge mora da

²⁸⁶ Lucinda Ruth de Boer, “Analyzing Iran’s Foreign Policy; The Prospects and Challenges of Sino-Iranian Relations”, *Research Project: the Political Economy of Energy*, 2009, International School for Humanities and Social Sciences, University of Amsterdam, pp. 35.

²⁸⁷ Ovlašćenja rahbara definisana su članom 110. Ustava Islamske Republike Iran, dostupno na: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ir/ir001en.pdf> (pristupljeno: 06.04.2019. godine).

²⁸⁸ Vladimir Ajzenhamer, „Politički eksperiment koji traje – Politički sistem Islamske Republike Iran“, *Azijske sveske*, Vol. 1, broj 1, 2012, str. 11.

²⁸⁹ Dejan Jović, „Trideset godina nakon revolucije: Iran u središtu svjetske politike“, op. cit., str. 72.

²⁹⁰ Lucinda Ruth de Boer, “Analyzing Iran’s Foreign Policy; The Prospects and Challenges of Sino-Iranian Relations”, op. cit., pp. 36.

²⁹¹ Vladimir Ajzenhamer, „Politički eksperiment koji traje – Politički sistem Islamske Republike Iran“, op. cit., str. 14.

²⁹² Ustav Islamske Republike Iran, dostupno preko: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ir/ir001en.pdf> (pristupljeno: 06.04.2019. godine).

²⁹³ Vladimir Ajzenhamer, „Politički eksperiment koji traje – Politički sistem Islamske Republike Iran“, op. cit., str. 12.

²⁹⁴ Više o ulozi Saveta čuvara Islamske Revolucije u: A. William Samii, “Iran’s Guardians Council as an Obstacle to Democracy”, *Middle East Journal*, Vol. 55, No. 4, Autumn 2001, pp. 643-662.

²⁹⁵ Kazem Alamdari, “The Power Structure of the Islamic Republic of Iran: Transition from Populism to Clientelism, and Militarization of the Government”, *Third World Quarterly*, Vol. 26, No. 8, 2005, pp. 1287.

²⁹⁶ Vladimir Ajzenhamer, „Politički eksperiment koji traje – Politički sistem Islamske Republike Iran“, op. cit., str. 13.

odobri Savet čuvara revolucije.²⁹⁷ Specifičnost iranskog sistema ogleda se u postojanju frakcijske podele i kompeticije, koja je od početka Islamske Republike predstavljala značajnu odliku postrevolucionarnog iranskog političkog sistema.²⁹⁸ Posebno treba imati na umu da frakcije nikako nisu homogene grupe koje zastupaju koherentne političke ideje i interese.²⁹⁹ U zavisnosti od metodologije, u ovom smislu, mogu se izdvojiti tri glavne struje: 1. umereni reformisti (koji teže određenoj liberalizaciji političkog sistema), 2. konzervativni poslanici bliski tvrdoj liniji verske elite (neskloni bilo kakvoj popravci i ispravljanju revolucionarnih tekovina) i 3. poslanička frakcija umereno konzervativnih poslanika (pragmatisti).³⁰⁰ Zapravo, čitav iranski politički sistem, kao što je rečeno, karakteriše frakcijska podela, koja podrazumeva fundamentalne razlike u ekonomskim i političkim pitanjima, a koja se često uzima i kao determinanta u određivanju spoljopolitičkog delovanja Irana³⁰¹ ili iranske bezbednosne politike.³⁰² Ustav Islamske Republike Iran dozvoljava postojanje političkih partija (član 26.), pod uslovom da ne krše i ne narušavaju principe nezavisnosti, slobode, nacionalnog jedinstva, merila islama i osnove Islamske Republike. Zakon o političkim partijama donet je u septembru 1981. godine, kojim se određuje šta konstituiše partije, pod kojim uslovima one mogu da se formiraju i kako mogu da funkcionišu, dok je cilj zakona bio da osigura da aktivnosti partija budu saglasne novom islamskom režimu, tako što proces formiranja partije zavisi od dozvole Ministarstva unutrašnjih poslova (prema članu 10. zakona, formira se komisija Ministarstva unutrašnjih poslova, koju čine po dva predstavnika parlamenta i pravosuđa i jedan predstavnik Ministarstva, radi izdavanja dozvole za rad političkih partija).³⁰³ Međutim, od završetka Islamske revolucije (1979-1981. godine, kada je Iran predstavljao jednopartijsku državu, pod dominacijom vladajuće Islamske republikanske partije³⁰⁴), preko Iransko-iračkog rata, sve do izbora Sejeda Mohameda Hatamija za predsednika države, u Iranu je na snazi kvazi-partijski sistem, u kome je “nekoliko frakcijskih grupa funkcionisalo kao kvazi-partije”.³⁰⁵ Od 1997. godine uslovi se menjaju u pravcu izgradnje višepartijskog sistema, uz pojedine ocene da politički sistem Irana danas počiva na prividnom pluralizmu³⁰⁶, odnosno da nisu u pitanju političke partije u onom smislu u kome se one označavaju na Zapadu, već su to frakcijske grupe koje se okupljaju uoči izbora, kako bi podržale određene kandidate, nakon čega se ponovo vraćaju u stanje “hibernacije”.³⁰⁷ Ipak, danas u Iranu postoji više od 250 registrovanih političkih partija, prema navodima Ministarstva unutrašnjih poslova.³⁰⁸ I pored sličnosti (partije su islamističke), političke partije se međusobno razlikuju prema idejama i pogledima na razna pitanja iz sfere politike, ekonomije

²⁹⁷ *Ibid*, str. 14.

²⁹⁸ Anoushiravan Ehteshami, „The Foreign Policy of Iran“, in Lynne Rienner (ed.), *Foreign Policies of the Middle East States*, Boulder Co., 2002, pp. 283-309.

²⁹⁹ Lucinda Ruth de Boer, “Analyzing Iran’s Foreign Policy; The Prospects and Challenges of Sino-Iranian Relations”, op. cit., pp. 41.

³⁰⁰ Marcin Andrzej Piotrowski, “Results of the Parliamentary Elections in Iran”, Bulletin, No. 26, March 2012, The Polish Institute of International Affairs, dostupno preko: [https://www.files.ethz.ch/isn/139923/Bulletin%20PISM%20No%2026%20\(359\),%20March%2013,%202012.pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/139923/Bulletin%20PISM%20No%2026%20(359),%20March%2013,%202012.pdf) (pristupljeno: 07.04.2019. godine).

³⁰¹ Kao što je slučaj u: Anoushiravan Ehteshami, „The Foreign Policy of Iran“, op. cit., pp. 291-292.

³⁰² Mehran Kamrava, „Iranian National-security Debates: Factionalism and Lost Opportunities“, *Middle East Policy*, Vol. XIV, No. 2, Summer, 2007, pp. 84-100.

³⁰³ Stephen C. Fairbanks, „Theocracy versus Democracy: Iran Considers Political Parties“, *Middle East Journal*, Vol. 52, No. 1, Winter 1998, pp. 17-31.

³⁰⁴ *Ibid*, pp. 21.

³⁰⁵ *Ibid*, pp. 22.

³⁰⁶ Vladimir Ajzenhamer, „Politički eksperiment koji traje – Politički sistem Islamske Republike Iran“, op. cit., str. 17.

³⁰⁷ Intervju profesora Houchang Hassan-Yari (Royal Military College of Canada) u: *Iran: Organization and Functioning of Political Parties*, Query Response, a-10095, 12 June 2017, dostupno na: <https://www.refworld.org/pdfid/5943a4a14.pdf> (pristupljeno: 14.04.2019. godine).

³⁰⁸ Parisa Hafezi, *Factbook: Parties and Politics in Iran’s Parliamentary Election*, World News, Reuters, February 18, 2016, dostupno preko: <https://www.reuters.com/article/us-iran-election-parliament-factbox-idUSKCN0VR0QI> (pristupljeno: 14.04.2019. godine).

i kulture (na primer: način izbora i nadležnosti vrhovnog verskog vođe, načelo slobode, politička participacija, “izvoz Revolucije”, spoljna politika, privatizacija, socijalna pravda, korišćenje inostranih resursa, nadzor nad aktivnostima iz domena kulture, politika i razmena u oblasti kulture).³⁰⁹

Što se tiče odnosa između rahbara i predsednika države, važno je istaći da vrhovni verski vođa može da smeni predsednika Irana, ukoliko od strane Vrhovnog suda bude proglašen krivim za kršenje Ustava, odnosno ukoliko parlament izglasa nepoverenje.³¹⁰ S druge strane, izbor i ustavno ovlašćenje za smenom vrhovnog verskog vođe ima Savet eksperata (članovi 107, 108. i 111. Ustava), koji se sastoji od 86 članova iz redova sveštenstva. Oni se biraju na opštim izborima sa mandatom od osam godina, a odluku o podobnosti kandidata donosi Savet čuvara revolucije.³¹¹ Uzimajući u obzir navedeno, lako se zaključuje da je malo verovatno da u praksi može zaista doći do smene rahbara od strane Saveta eksperata, jer njihovu kandidaturu za izbor mora da potvrdi Savet čuvara revolucije, čiju polovinu imenuje sam vrhovni verski vođa, a drugu polovinu preporučuje šef pravosuđa, koga opet imenuje rahbar. Iz ovoga vidimo da je zapravo sva faktička moć fokusirana u rukama vrhovnog verskog lidera.³¹² Nakon Islamske revolucije, na poziciji rahbara se nalazio ajatolah Homeini, da bi, posle njegove smrti 1989. godine, na tu poziciju bio izabran ajatolah Ali Hameneji³¹³, koji još uvek vrši ovu dužnost. Konstitucionalni i institucionalni sistem Irana sadrži i Savet celishodnosti, kao organ čiji je zadatak da spreči napetost između Mađlisa i Saveta čuvara revolucije, a njegov zadatak je da rešava zakonske nedoumice i predstavlja tampon zonu između teokratskih i demokratskih institucija iranskog političkog sistema.³¹⁴ Ovaj Savet je oformljen 1988. godine odlukom tadašnjeg rahbara imama Homeinija, sa dvostrukom ulogom: da predstavlja savetodavni organ vrhovnom verskom lideru u svim političkim pitanjima, kao i da ublaži razlike između parlamenta i Saveta čuvara revolucije, kako je već rečeno (takođe, ima pravo da donosi privremene zakone, čije je trajanje do tri godine).³¹⁵ Članovi Saveta celishodnosti obuhvataju vođe sve tri grane vlasti, članove Saveta čuvara revolucije, kao i članove imenovane od strane rahbara, sa mandatom od tri godine.³¹⁶

Još jednu polugu moći čine Oružane snage Islamske Republike Iran, koje se sastoje od regularne armije (Artesh) i Revolucione garde (Sepah-e Pasdaran³¹⁷). I u ovom segmentu, uočava se dualizam, pored već navedenih: rahbar – predsednik, Mađlis – Savet čuvara revolucije.³¹⁸ Glavni cilj regularne vojske je odbrana i očuvanje teritorijalne celovitosti i integriteta zemlje, ona nije politički uticajna i nema ulogu da štiti islamski režim, za razliku od Iranske revolucione garde, čiji je zadatak očuvanje društveno-političkog sistema, odnosno uređenja Islamske Republike (namera je bila da Artesh bude korisna protivteža Revolucionarnoj gardi, po principu *checks and balances*).³¹⁹ Prilikom formiranja Revolucione garde, namera imama Homeinija je bila da izgradi oružanu silu koja će braniti ciljeve

³⁰⁹ Više o tome u: Hossein Asayesh, Adlina Ab. Halim, Jayum A. Jawan, Seyede Nosrat Shojaei, „Political Party in Islamic Republic of Iran: A Review“, *Journal of Politics and Law*, Vol. 4, No. 1, March 2011, pp. 221-230.

³¹⁰ Vladimir Ajzenhamer, „Politički eksperiment koji traje – Politički sistem Islamske Republike Iran“, op. cit., str. 11.

³¹¹ Said Saffari, “The Legitimation of the Clergy’s Right to Rule in the Iranian Constitution od 1979”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 1, 1993, pp. 64-82.

³¹² Više o tome u: Wilfried Buchta, *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*, A Joint Publications of the Washington Institute for Near East Policy and the Konrad Adenauer Stiftung, 200, dostupno preko: <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/WhoRulesIran.pdf.pdf> (pristupljeno: 14.04.2019. godine).

³¹³ On je rođen 1939. godine u Mašhadu, od oca Azera i majke Iranke. Vršio je i dužnost predsednika Irana, u periodu od 1981. do 1989. godine.

³¹⁴ Vladimir Ajzenhamer, „Politički eksperiment koji traje – Politički sistem Islamske Republike Iran“, op. cit., str. 14.

³¹⁵ Izvor: <https://www.globalsecurity.org/military/world/iran/edc.htm> (pristupljeno: 14.04.2019. godine).

³¹⁶ *Ibid.*

³¹⁷ Pun naziv glasi Pasdaran-e Enqelab-e Islami (پاسداران انقلاب اسلامی).

³¹⁸ Wilfried Buchta, *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*, op. cit., pp. 3.

³¹⁹ Ken Katzman, „The Politics of Iran’s Regular Military“ in: *The Artesh: Iran’s Marginalized Regular Military*, Middle East Institute Viewpoints, November 2011, dostupno preko: http://www.aei.org/wp-content/uploads/2011/11/-the-artesh-irans-marginalized-regular-military_171758621702.pdf (pristupljeno: 14.04.2019. godine).

Islamske revolucije, imajući u vidu da je sumnjao u lojalnost regularne vojske, kojoj nije verovao (član 150. Ustava definiše zadatke Revolucionarne garde).³²⁰ Revolucionarna garda, kao čuvar tekovina Islamske revolucije, podeljena je na kopnene, vazdušne i pomorske snage, a osim toga u svom sastavu ima specijalne jedinice (Quds)³²¹, kao i dobrovoljačke paramilitarne jedinice (Basij – narodna milicija koja čini deo revolucionarne bezbednosne strukture, pod formalnom komandom Revolucionarne garde).³²² Iranska revolucionarna garda, kojoj je prvobitno dodeljen zadatak od strane imama Homeinija da štiti i brani Islamsku Republiku i novoformirani režim od neprijatelja i kontrarevolucionarnih elemenata, odavno je prerasla svoju ulogu i danas predstavlja široki socijalno-politički i ekonomsko-bezbednosni kompleks, koji prožima svaki aspekt iranskog društva.³²³ Prema određenim ocenama, upravo zahvaljujući ovakvoj ulozi i statusu Iranske revolucionarne garde, danas Iran predstavlja “pretorijansku državu”³²⁴, u kojoj je ipak Sepah-e Pasdaran zapravo izazov za klerikalni deo sistema, kao najmoćnija bezbednosna i vojna organizacija, ali i vodeći ekonomski i politički entitet u državi.³²⁵ Još jedna od uloga Revolucionarne garde jeste i potpuna kontrola nad iranskim nekonvencionalnim naoružanjem, kao i značajan udeo u razvoju i raspoređivanju balističkih raketa.³²⁶ Dakle, važno je napomenuti da Oružane snage Irana, a naročito Iranska revolucionarna garda, čine središte mreže iranskih bezbednosnih institucija. Kapaciteti Oružanih snaga Irana su značajni (prema procenama, Iranska revolucionarna garda broji oko 150.000 pripadnika³²⁷, a regularna armija Artesh oko 350.000 pripadnika³²⁸), što omogućava Teheranu pokretanje vojnih akcija regionalnog karaktera. S tim u vezi, možemo reći da Iran predstavlja važnog bezbednosnog aktera na Bliskom istoku, koji u velikoj meri utiče na stabilnost regiona. Jačanje “čvrste moći” posledica je Iransko-iračkog rata, koji je Iran, prema određenim procenama, koštao najmanje između 200.000 i 300.000 života.³²⁹ Rezultat sukoba je, ne samo jačanje Oružanih snaga, već i ulaganje u sopstvenu odbrambenu industriju i snabdevanje sredstvima naoružanja i vojne opreme.³³⁰ Potpuni preokret u vojnoj industriji je i pre toga najavljen pobedom Islamske revolucije, oličen u sloganu “nezavisnost” (kao jednom od ključnih principa revolucije), dok je nametnuti osmogodišnji rat sa Irakom samo ojačao nameru iranskog rukovodstva da razvije i osnaži odbrambenu industriju, tako da danas kompletno naoružanje i vojna tehnika, koji stoje na raspolaganju iranskim Oružanim snagama, predstavljaju delo sopstvenih kapaciteta.³³¹ Cilj je stvoriti uslove, u okviru kojih će Iran na najbolji način samostalno zadovoljavati svoje vojno-bezbednosne potrebe i biti sebi oslonac, posebno imajući u vidu sankcije međunarodne zajednice koje se odnose na promet naoružanja i vojne opreme, što će biti detaljnije obrađeno u nastavku.

³²⁰ Eliot Hen-Tov, Nathan Gonzalez, „The Militarization of Post-Khomeini Iran: Praetorianism 2.0“, *The Washington Quarterly*, Vol. 34, No. 1, Winter 2011, pp. 45-59.

³²¹ Quds je arapski naziv za sveti grad Jerusalim.

³²² Alireza Nader, „The Revolutionary Guards“, United States Institute of Peace (USIP), Washington DC, pp. 2, dostupno preko: https://iranprimer.usip.org/sites/default/files/Military_Nader_Revolutionary%20Guards.pdf (pristupljeno: 20.04.2019. godine).

³²³ Roozbeh Safshekan, Farzan Sabet, „The Ayatollah's Praetorians: The Islamic Revolutionary Guard Corps and the 2009 Election Crisis“, *The Middle East Journal*, Vol. 64, No. 4, 2010, pp. 543-558.

³²⁴ Eliot Hen-Tov, Nathan Gonzalez, „The Militarization of Post-Khomeini Iran: Praetorianism 2.0“, op. cit., pp. 45.

³²⁵ M. Mahtab Alam Rizvi, „Evaluating the Political and Economic Role of the IRGC“, *Strategic Analysis*, Vol. 36, No. 4, 2012, pp. 584-596.

³²⁶ *Ibid*, pp. 586.

³²⁷ Alireza Nader, „The Revolutionary Guards“, op. cit., pp. 2.

³²⁸ Ken Katzman, „The Politics of Iran's Regular Military“, op. cit., pp. 10.

³²⁹ Izvor: <http://iran-times.com/new-statistics-on-dead-in-iran-iraq-war/> i <https://www.globalsecurity.org/military/world/war/iran-iraq.htm>.

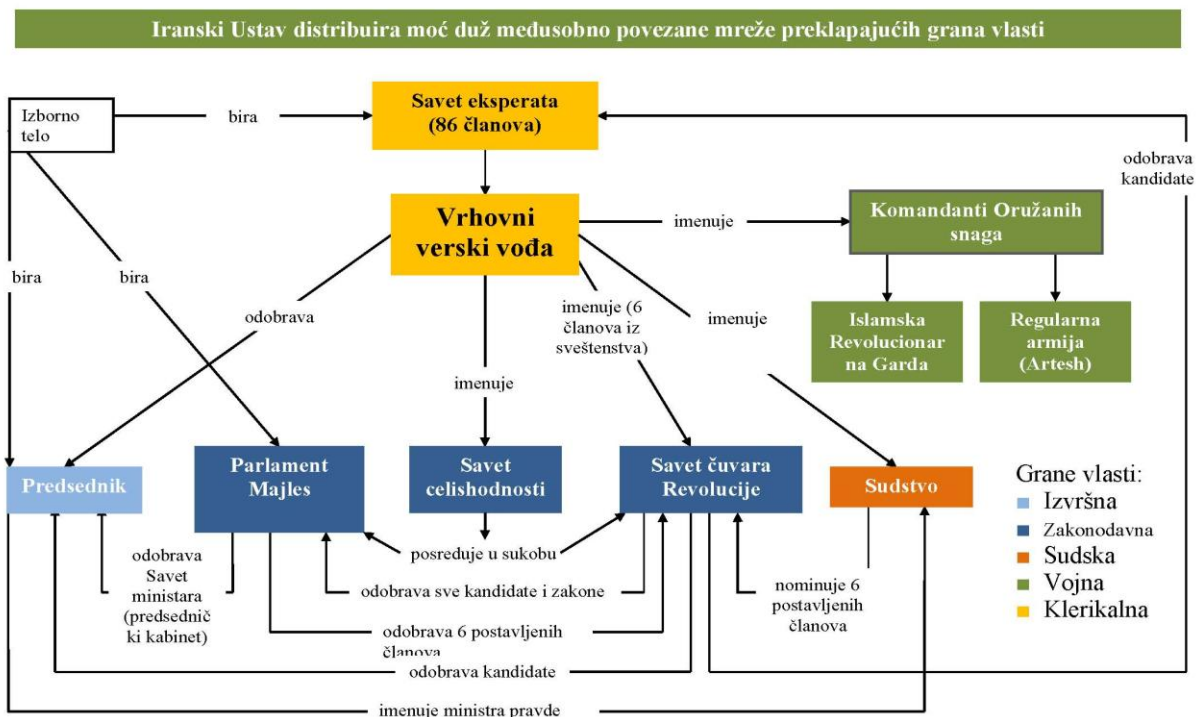
³³⁰ Više o tome u: Aleksandar Dragović, *Nova iransko-islamska civilizacija*, op. cit., str. 94-100.

³³¹ *Ibid*, str. 94.

Osim navedene frakcijske i institucionalne kompeticije, još jedna od odlika iranskog političkog sistema, koja je nezaobilazna u predstavljanju specifičnosti današnjeg iranskog društveno-političkog uređenja, jeste postojanje revolucionarnih tela, odnosno paralelnih državnih struktura.³³² Njihov legitimitet je stečen Islamskom revolucijom i direktnu odgovornost polažu vrhovnom verskom lideru. U prvom redu, to su revolucionarni sudovi i lični predstavnici rahbara u organima državne i regionalne uprave. Dakle, specifičnost uloge Irana na Bliskom istoku, ali i uopšte globalno, ogleda se upravo u njegovom jedinstvenom društveno-političkom uređenju, čiji su obrisi u kraćim crtama napred izloženi, a koji se temelji na konceptu *vilajat-e al fagiha* (što ćemo analizirati u poglavljima koja slede, a koja obrađuju Islamsku revoluciju u Iranu), čiji je tvorac i glavni ideolog, vođa Islamske revolucije imam Homeini. Prema njegovim zamislima, ovaj koncept je zasnovan na verovanju u neophodnost uspostavljanja islamske republike, koju vodi *fagih*, odnosno poznavalac islamskog šerijatskog prava, stručnjak za *figh* (islamsko pravo), koji ima dužnost najvišeg narodnog, ali i državnog autoriteta, dok njegov legitimitet proističe direktno iz šerijata i narodnog pristanka³³³.

Institucionalna pozicija i uloga klerikalnog elementa u iranskom društveno-političkom sistemu, dok istovremeno postoje i deluju određeni demokratski aspekti, je *diferentia specifica* poretka u Iranu naspram bilo kog drugog na svetu.³³⁴ Takođe, ovaj sistem obeležava i istaknuti pluralizam, u kojem postoji stalno nadmetanje različitih grupa, određenih prema svojoj ideološkoj orijentaciji. Neslaganja između umerenog, pragmatičnog krila i radikalnog dela iranskog rukovodstva predstavlja determinišući element političkog procesa u Islamskoj Republici.

Šema 1 – Pojednostavljen prikaz ustavnog uređenja Islamske Republike Iran

³³² Wilfried Buchta, *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*, op. cit., pp. 65.

³³³ Dragan Todorović, *Hizbulah – Božja partija*, Institut za političke studije, Beograd, 2010, str. 53.

³³⁴ Dejan Jović, „Trideset godina nakon revolucije: Iran u središtu svjetske politike“, op. cit, str. 59-87.

Pored napred opisanih državnih struktura koje, shodno Ustavu Irana, poseduju formalnu moć u državi, postoje i neformalne strukture moći, koje, uz svu opasnost pojednostavljivanja, mogu biti grupisane u četiri „prstena“³³⁵: grupa veoma uticajnih klerika (predstavljaju režimski najmoćniji centar odlučivanja); visoko rangirani Vladini zvaničnici, državni i provincijski funkcioneri; ličnosti koje kontrolišu različita revolucionarna i bezbednosna tela, kao i vodeće ličnosti u medijskoj sferi; ličnosti i grupe koje pripadaju tzv. „polu-opoziciji“, čiji je cilj mirna reforma sistema iznutra.³³⁶

Tako Islamska Republika Iran razvija sopstveni put, zasnovan na ideološkoj posebnosti. Ovakav poredak ne isključuje ni na koju način iranski nacionalizam, kao deo iranskog identiteta, kulture i tradicije. „Danas iranski narod ima svoj nacionalni ponos, ima osećaj nacionalnog identiteta. Revolucija je poništila manjak samopouzdanja i osećaj inferiornosti kod našeg naroda, i umesto toga je naciji darovala samopouzdanje. Mi smo se osećali inferiorno, mislili smo da ni na naučnom, ni na političkom, ni na vojnom polju nismo u stanju ništa da učinimo. Mislili smo da smo slab narod. Uveravali su nas u to, nametali nam takav stav. Revolucija je kod našeg naroda poništila takve stavove i, umesto toga, dala nam nacionalno samopouzdanje. Mi danas znamo da možemo i krećemo se ka ostvarenju tih svojih sposobnosti i u svakom pogledu, Bogu hvala, ostvarujemo svoje ciljeve“, ocenjuje ajatolah Ali Hameneji dostignuća iranskog unikatnog poretka, odnosno rezultate Islamske revolucije.³³⁷

1.2. Delovanje separatističkih pokreta u Iranu

Za razliku od drugih zemalja Bliskog istoka, koje, poput Irana, odlikuje različitost religijskih, etničkih i lingvističkih grupa, Islamska Republika Iran je uspela da očuva jedinstvo i identitet, odnosno da se održi kao jedinstven politički entitet.³³⁸ Ipak, ukazujući na pomenutu etničku raznolikost, važno je napomenuti da je u Iranu prisutno delovanje određenih separatističkih pokreta, među kojima su istaknute malobrojne naoružane opozicione grupe. U prvom redu to je sunitska etnička manjina Baludža na granici sa Pakistanom i Avganistanom („Narodni pokret otpora“), u iranskoj provinciji Sistan-Baludžistan, takođe poznata pod nazivom Džundulah – „Božiji vojnici“.³³⁹ Osnovana je 2002. godine, a njen, sada već pogubljeni, vođa Abdolmalek Rigi³⁴⁰ negirao je da grupa ima separatističke namere, ni bilo kakvu inostranu pomoć, a u prethodnom periodu, ova grupa je prihvatila taktiku samoubilačkih napada i kidnapovanja i naglašava da se bori za ljudska, kulturna, verska i ekonomska prava Baludža³⁴¹, koji žive u Iranu i sebe, slično Kurdima, vide kao narod bez svoje države.³⁴²

³³⁵ Wilfried Buchta, *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*, op. cit., pp. 7-8.

³³⁶ *Ibid.*

³³⁷ Navedeno prema: Aleksandar Dragović, *Nova iransko-islamska civilizacija*, op. cit., str. 17. i 18.

³³⁸ Hamid Ahmadi, „Unity within Diversity: Foundations and Dynamics of National Identity in Iran“, *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, Vol. 14, No. 1, 2005, pp. 127-147.

³³⁹ Zia Ur Rehman, „The Baluch insurgency: linking Iran to Pakistan“, *Report May 2014*, Norwegian Peacebuilding Resource Centre (dostupno preko:

<https://www.files.ethz.ch/isn/180927/31c68a20991b5a98b0dece4fd929c9c8.pdf>, pristupljeno: 01.05.2019. godine).

³⁴⁰ Abdolmalek Rigi uhvaćen je i pogubljen 2010. godine.

³⁴¹ Baludži čine etničku grupu koja naseljava region Baludžistan (provincija Sistan-Baludžistan u Iranu, deo Avganistana i pakistanska provincija Baludžistan). Više o tome u: Naseer Dashti, *The Baloch and Balochistan: A Historical Account from the Beginning to the Fall of the Baloch State*, Trafford Publishing, 2012.

³⁴² Zia Ur Rehman, „The Baluch insurgency: linking Iran to Pakistan“, op. cit., pp. 3.

Mapa broj 13 – oblast delovanja grupe Džundulah³⁴³

U ovoj provinciji deluje i sunitska etnička grupacija „Armija pravde“ – *Jaish Al-Adl*, koja izvodi napade pretežno na iranske bezbednosne snage.³⁴⁴ Vlasti u Teheranu ističu da Pakistan predstavlja utočište za pripadnike ove militantne organizacije, zbog čega upozoravaju Islamabad da će iranska strana biti primorana da izvrši napade na njihove centre koji se nalaze na pakistanskoj teritoriji, ukoliko im se organi ove susedne države ne suprotstave.³⁴⁵ Iranske vlasti ističu da navedene militantne grupe primaju inostranu podršku i pomoć, pre svega od strane Sjedinjenih Američkih Država, Saudijske Arabije, Pakistana, ali i Velike Britanije, što ove države negiraju.³⁴⁶

„Partija slobodnog života” je militantna nacionalistička grupa iranskih Kurda, čije je sedište u planinskom regionu severnog Iraka, odakle izvode brojne napade u zapadnom delu Irana.³⁴⁷ Deluje pod bezbednosnim kišobranom „Radničke partije Kurdistan”³⁴⁸, od koje je preuzela mnoge političke ideje i vojne strategije, a veliki broj pripadnika ove grupe čine žene, koje su najčešće regrutovane zbog radikalnog feminizma, a sa kojim koketira „Partija slobodnog života”, poznata po akronimu PJAK (*Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê*).³⁴⁹ Pripadnice pokreta naglašavaju represivni karakter šerijatske iranske Islamske Republike, usmeren prema ženama, a ova grupa je osnovana 2004. godine, kao iranski ekvivalent nacionalističkoj levičarskoj pobuni protiv vlasti u Turskoj.³⁵⁰ U njihove ciljeve borbe ubraja se, pored jačanja prava Kurda i odbrane njihovog identiteta, i uspostavljanje sekularnog i demokratskog režima u Iranu, kao i veća ravnopravnost polova, zalažu se za federalizaciju zemlje, u kojoj bi iranski Kurdi uživali suštinsku autonomiju.³⁵¹ Jedno krilo ove grupe zastupa stav o neophodnosti uspostavljanja posebne države, koja bi obuhvatala sve teritorije regiona naseljene Kurdima (delovi Irana, Iraka, Sirije i Turske).

³⁴³ Preuzeto sa: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/8314431.stm>.

³⁴⁴ Zia Ur Rehman, „Thec Baluch insurgency: linking Iran to Pakistan“, op. cit., pp. 3.

³⁴⁵ Ted Regencia, „Iran warns Pakistan to crack down on Jaish al-Adl“, *Al Jazeera*, 16 February 2019, dostupno preko: <https://www.aljazeera.com/news/2019/02/iran-warns-pakistan-crack-jaish-al-adl-190216071021469.html> (poristupljeno: 01.05.2019. godine).

³⁴⁶ Zia Ur Rehman, „Thec Baluch insurgency: linking Iran to Pakistan“, op. cit., pp. 4.

³⁴⁷ Soner Cagaptay, Zeynep Eroglu, „The PKK, PJAK and Iran: Implications for U.S.-Turkish Relations“, *The Washington Institute for Near East Policy*, June 13, 2007, dostupno na: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-pkk-pjak-and-iran-implications-for-u.s.-turkish-relations> (pristupljeno 01.05.2019. godine).

³⁴⁸ „Radnička partija Kurdistan” – PKK (*Partiya Karkerên Kurdistanî*) je militantna organizacija koja deluje protiv turskih vlasti, sa secesionističkim težnjama. Osnovana je 1970-ih godina.

³⁴⁹ James Brandon, „Iran's Kurdish Threat: PJAK“, *Terrorism Monitor*, Vol. IV, Issue 12, June 2006, pp. 1-4.

³⁵⁰ *Ibid*, pp. 2.

³⁵¹ *Ibid*.

Mapa broj 14 – epicentar delovanja PJAK³⁵²

Mapa broj 15 – kurdske oblasti³⁵³

U jugozapadnom delu Irana, u provinciji Kuzestan, bogatoj naftnim nalazištima, deluje i „Pokret za oslobođenje Ahvaza“, arapska manjina Ahvazi koja se zalaže za secesiju od Teherana.³⁵⁴ Slično kao i druge grupe, ističu da su lišeni ravnopravnog položaja i osnovnih prava. Ova militantna grupa povremeno izvodi napade na vojne i civilne ciljeve, kako bi istakla diskriminaciju režima prema arapskoj manjini koja živi u Iranu.³⁵⁵ Može se debatovati o tome u kojoj su meri sunitske pobunjeničke grupe u Iranu deo regionalnog animoziteta i regionalne borbe, koja se prelama duž sunitsko-šiiitske ose, odnosno postojećeg rivaliteta dva značajna bliskoistočna aktera, Irana i Saudijske Arabije, koji presudno utiče na stabilnost i bezbednosnu situaciju u tom delu sveta (posebno imajući u vidu da iranske sunitske grupe nisu ni na koji način homogene).³⁵⁶ U pogledu sunitsko-šiiitskog raskola, bitno je istaći i „meku moć“ Islamske Republike Iran³⁵⁷, koja ima snažan uticaj na zemlje regiona, u kojima Teheran može imati stabilizujuću ili destabilizujuću funkciju, uzimajući u obzir procenat šiiitskog stanovništva u državama Bliskog istoka (Irak, Liban, Sirija, Bahrein, Jemen, Saudijska Arabija).³⁵⁸

Imajući u vidu geopolitički i energetski značaj u regionu, Iran se, bez obzira na svoju ideološko-revolucionarnu komponentu, može odrediti kao racionalni, pragmatični akter u svom spoljnopolitičkom delovanju.³⁵⁹ Još od 1970-ih godina bio je smatran značajnim regionalnim akterom, međutim, ono što je izdvojilo ovu državu je svakako bila Islamska revolucija 1979. godine, od kada Iran počinje da se označava kao nezavisni, proaktivni akter koji prkosi politikama velikih sila u regionu Bliskog istoka.³⁶⁰ Naime, geopolitički faktor, odnosno geostrateški položaj iranske države, definiše njenu ulogu i

³⁵² Preuzeto sa: https://en.wikipedia.org/wiki/Iran%E2%80%93Iraq_conflict.

³⁵³ Izvor: <http://www.futuredirections.org.au/publication/iran-threatens-invade-iraqi-kurdistan/>.

³⁵⁴ Giorgio Cafiero, Theodore Karasik, „The Khuzestan factor in Saudi-Iran relations“, *LobeLog*, November 20, 2017, dostupno preko: <https://lobelog.com/the-khuzestan-factor-in-saudi-iran-relations/> (pristupljeno: 01.05.2019. godine).

³⁵⁵ *Ibid.*

³⁵⁶ Scheherezade Faramarzi, „Iran's Sunnis Resist Extremism, but for How Long?“, *Atlantic Council, South Asia Center*, Issue Brief, April 2018, dostupno na:

https://www.atlanticcouncil.org/images/Iran_s_Sunnis_WEB.pdf (pristupljeno: 02.05.2019. godine).

³⁵⁷ Više o iranskoj „mekoj moći“ u: Edward Wastnidge, „The Modalities of Iranian Soft Power: From Cultural Diplomacy to Soft War“, *Politics*, Vol. 35, No. 3-4, 2014, pp. 364-377.

³⁵⁸ Ali Rahigh-Aghson, Peter Viggo Jakobsen, „The Rise of Iran: How Durable, How Dangerous?“, *The Middle East Journal*, Vol. 64, No. 4, 2010, pp. 559-573.

³⁵⁹ O ulozi i značaju pragmatizma u iranskoj spoljnoj politici u: R.K. Ramazani, „Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy“, *The Middle East Journal*, Vol. 58, No. 4, 2004, pp. 1-11; David Menashri, „Iran's Regional Policy: Between Radicalism and Pragmatism“, *Journal of International Affairs*, Vol. 60, No. 2, 2007, pp. 153-167; Kayhan Barzegar, „Iran's Foreign Policy Strategy after Saddam“, *The Washington Quarterly*, Vol. 33, No. 1, 2010, pp. 173-189; Shireen Hunter, „Iran's Pragmatic Regional Strategy“, *Journal of International Affairs*, Vol. 56, No. 2, 2003, pp. 133-147; Eva Patricia Rakel, „Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006“ in M.P. Amineh (ed), *The Greater Middle East in Global Politics*, Leiden: Brill Academic Publishers, 2007.

³⁶⁰ Anoushiravan Ehteshami, „The Foreign Policy of Iran“, in Raymond Hinnebusch, Anoushiravan Ehteshami (eds), *The Foreign Policies of Middle East States*, Boudler Co: Lynne Rienner, 2002, pp. 283-310.

regionalni značaj kroz prilično dug vremenski period. S jedne strane ovakav geopolitički položaj je olakšao prodor persijskog uticaja u Aziji, dok je, sa druge strane, omogućio da se rivalitet velikih sila prelama upravo na ovom prostoru.³⁶¹ Istorijski, percepcija postojanja značajnog stranog uticaja i mešanja u unutarpolitičke procese iranske države je oblikovala iranski nacionalizam, što je uslovalo da ključni cilj rukovodstva bude očuvanje teritorijalnog integriteta i autonomnog spoljnopolitičkog delovanja.³⁶² U tom smislu je i geopolitički faktor jedan od ključnih elemenata u determinisanju spoljne politike Islamske Republike Iran, od svog osnivanja do danas, a što ćemo detaljnije obraditi u nastavku rada.

Uz postojeće ekonomsko-energetske resurse i potencijale, Iran nastoji da svojim ukupnim međunarodnim, posebno regionalnim delovanjem obezbedi i sačuva sopstvenu stabilnost i unutrašnju koheziju, ali i da se afirmiše kao značajan faktor bezbednosti u regionu, nezaobilazan činilac regionalnih dešavanja i promena, sa značajnim uticajem.

„Postoje pozitivne i negativne tačke, usponi i posrnuća, ali kretanje se nastavlja, i to je ono što je važno.....Mi nismo narod koji je mogao spustiti glavu i raditi svoj posao, a da pri tom niko nema ništa s njim. Ne, jer nama su se od prvog dana bavile svetske sile, nama su se bavili današnji vladari sveta. Pored toga što su nas stalno uznemiravali, što su nas stalno ometali, nametnuli su nam i rat,....Ali, mi smo do danas nadvladali sve te spletke...Mi smo, Bogu hvala, nastavili da stojimo i odolevamo. I to je naša najvažnija jaka strana.“³⁶³

2. Iranski uticaj i odnos prema zemljama u regionu

Raspodela moći među ključnim akterima na Bliskom istoku promenjena je počevši od intervencije međunarodnih snaga u Avganistanu 2001. godine i, naročito, Iraku 2003. godine, čime je stvorena nova strateška realnost u regionu. Međunarodne snage, predvođene Sjedinjenim Američkim Državama, izvršile su vojnu intervenciju u Avganistanu 2001. godine, što je označilo pad talibanskog režima, nakon čega su formirali privremenu vladu (Avganistansku prelaznu vlast) i postavili okvire političkog i društvenog razvoja, odnosno utvrđeni su ciljevi obnove zemlje i vrsta državnog uređenja, i regulisano partnerstvo sa susednim državama. Intervencijom u Iraku³⁶⁴, 2003. godine, uklonjen je režim Sadama Huseina, odnosno jedan od najjačih sunitskih režima u regionu, čime je u potpunosti promenjena geopolitička slika Iraka, ali i Bliskog istoka, što je predstavljalo ključni faktor u definisanju politike Islamske Republike Iran prema ovoj zemlji (Iran je proširio i ojačao svoj uticaj u Iraku, koji postaje prva šiitska *arapska* država³⁶⁵, imajući u vidu tada uspostavljenu čvrstu vlast šiita u saradnji sa Kurdima, dok se sektaški sukobi u regionu intenziviraju). Dakle, iranska politika u regionu je posebno ojačana uklanjanjem ključnih strateških rivala Irana: talibanskog i režima Sadama Huseina. Kombinacija regionalnih i međunarodnih faktora, kao što je uklanjanje režima u susednom Avganistanu i posebno Iraku i stacioniranje međunarodnih snaga u ovim zemljama³⁶⁶, kao i uticaj

³⁶¹ *Ibid*, pp. 284.

³⁶² *Ibid*, pp. 285.

³⁶³ Vrhovni verski vođa ajatolah Ali Hamenei, preuzeto iz: Aleksandar Dragović, *Nova iransko-islamska civilizacija*, op. cit., str. 19.

³⁶⁴ Glavni motiv američko-britanske invazije na Irak predstavljala je tvrdnja da ova država ima u posedu naoružanje za masovno uništenje, zbog čega ona treba da bude sprečena da isto iskoristi. Takvo oružje nikada nije nađeno u Iraku. SAD se povlače iz Iraka u decembru 2011. godine.

³⁶⁵ Dragan Todorović, *Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, op. cit., pp. 268.

³⁶⁶ Michael Wahid Hanna, Dalia Dassa Kaye, „The Limits of Iranian Power“, *Survival*, Vol. 57, No. 5, 2015, pp. 173-198.

unutarpolitičkih uslova, pre svega percepcija međunarodne stvarnosti, nacionalne bezbednosti i nacionalnih interesa od strane iranskog rukovodstva, ideologija, identitet i specifičnosti režima Islamske Republike i uticaj frakcijske politike u Iranu³⁶⁷, doveli su do agresivnijeg spoljnopolitičkog delovanja Islamske Republike u regionu Bliskog istoka (u nastavku rada objasnimo da je spoljnopolitički nastup Irana samo po formi i metodama agresivniji i ofanzivniji, dok je suštinski određen defanzivnim razlozima). Islamska Republika Iran označena je³⁶⁸ kao država koja teži da postane regionalna sila (*aspiring regional power*), jačajući svoj uticaj i šireći sferu interesa, od zapadnog Avganistana sve do obala Mediteranskog mora, odnosno duž severne granice Saudijske Arabije. Iranska spoljna politika, posebno nakon promena režima u Avganistanu i Iraku, karakteriše se kao proaktivna, agresivnija, čak i ofanzivna.³⁶⁹ Naročito u Sjedinjenim Američkim Državama, iransko pojačano prisustvo u regionu označava se kao ofanzivno, ekspanzionističko, oportunističko i, neretko, ideološko.³⁷⁰ S druge strane, iransko rukovodstvo naglašava da se, još od Islamske revolucije 1979. godine, iranska spoljna politika u regionu (a i šire) zasniva na dragocenim idealima i ciljevima ugrađenim u Ustavu Islamske Republike, kao što su: očuvanje iranske nezavisnosti, teritorijalnog integriteta i nacionalne bezbednosti, odnosno dostizanje dugoročnog održivog nacionalnog razvoja, uz težnju Teherana da ojača svoju regionalnu i globalnu ulogu i poziciju, da promoviše ideale poput islamske demokratije, da razvija svoje bilateralne i multilateralne odnose, da smanji tenzije i neslaganja sa drugim državama, da promoviše mir i bezbednost u regionu i na međunarodnom nivou, kao i da promoviše razumevanje putem dijaloga i interakcije.³⁷¹ Ono što je svakako važno, a na šta ukazuje i Trita Parsi (*Trita Parsi*) je regionalni primat iranske države, koji je predstavljao više pravilo, nego izuzetak u istoriji postojanja Irana.³⁷²

Kao racionalni, pragmatični akter³⁷³, a uzimajući u obzir geostrateški položaj države, Iran je kroz istoriju imao važnu ulogu i regionalni značaj, što je oblikovano ovim geopolitičkim faktorom. Zapravo je položaj iranske države stalno olakšavao prodor njenog uticaja na okruženje, ali i uticao na prelamanje, sukobljavanje i rivalitet velikih sila na ovom prostoru. Ključni i najvažniji cilj iranskog rukovodstva je upravo očuvanje nacionalnog suvereniteta, teritorijalne celovitosti i samostalnog spoljnopolitičkog delovanja, uzimajući u obzir percepciju postojanja značajnog stranog uticaja i mešanja u unutarpolitičke procese iranske države u prethodnim periodima, pa je tako i geopolitički faktor, sa svim svojim elementima i posledicama (koji je oblikovao i izražen iranski nacionalizam),

³⁶⁷ Anoushiravan Ehteshami, „Iran's International Posture after the Fall of Baghdad“, *Middle East Journal*, Vol. 58, No. 2, Spring 2004, pp. 179-194.

³⁶⁸ Gawdat Bahgat, „Iran and the United States: The Emerging Security Paradigm in the Middle East“, *Parameters*, Summer 2007, pp. 5-18; Michael Wahid Hanna, Dalia Dassa Kaye, „The Limits of Iranian Power“, op. cit., pp. 174; Ephraim Kam, „Iran's Regional Status: Expanding Influence alongside Weaknesses“ in Anat Kurz, Shlomo Brom (eds.), *Strategic Survey for Israel*, Institute for National Security Studies, Tel Aviv, 2011, pp. 77-91; Henry R. Nau, Deepa M. Ollapally (eds.), *Worldviews of Aspiring Powers: Domestic Foreign Policy Debates in China, India, Iran, Japan, and Russia*, Oxford University Press, New York, 2012, pp. 114-146.

³⁶⁹ Brian Katz, *Strategy and Non-State Partnerships in the Middle East*, Center for Strategic and International Studies, 2018, dostupno na: <https://www.csis.org/analysis/axis-rising-irans-evolving-regional-strategy-and-non-state-partnerships-middle-east> (pristupljeno: 05.06.2019. godine); Suzanne Maloney, *The Roots and Evolution of Iran's Regional Strategy*. Issue Brief, Atlantic Council, September 2017, dostupno na: https://www.atlanticcouncil.org/images/The_Roots_and_Evolution_of_Irans_Regional_Strategy_web_0928.pdf (pristupljeno: 05.06.2019. godine); Shahram Chubin, „Iran's Power in Context“, *Survival*, Vol. 51, No. 1, 2009, pp. 165-190.

³⁷⁰ Kayhan Barzegar, „Iran's Foreign Policy Strategy after Saddam“, *The Washington Quarterly*, Vol. 33, No. 1, 2010, pp. 173-189.

³⁷¹ Mohammad Javad Zarif, „What Iran Really Wants: Iranian Foreign Policy in the Rouhani Era“, *Foreign Affairs*, Vol. 93, No. 3, 2014, pp. 49-59.

³⁷² Trita Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S.*, Yale University Press, New Haven and London, 2007, pp. 39.

³⁷³ Shireen Hunter, „Iran's Pragmatic Regional Policy“, *Journal of International Affairs*, Vol. 56, No. 2, 2003, pp. 133-147.

jedan od ključnih elemenata u determinisanju regionalne spoljne politike Islamske Republike Iran, od svog osnivanja do danas, uz ostale determinante: identitet i uloga Irana kao islamskog aktera (percepcija iranskog rukovodstva o drevnoj persijskoj civilizaciji koja je teritorijalno utemeljena i koja, kao takva, treba da ima značajan uticaj izvan svojih granica, kao i islamski profil zemlje od Revolucije 1979. godine), uticaj rukovodstva i frakcijske politike u spoljnopolitičkom odlučivanju Irana, ekonomski faktor (obrazac funkcionisanja socioekonomskog sistema, baziran na prirodnim bogatstvima i orijentisan na izvoz nafte i gasa).³⁷⁴

Uvažavajući najvažnije determinante spoljnopolitičkog nastupa iranske države, u narednom delu razmotrićemo odnose Islamske Republike sa susednim državama u regionu, kako bismo potom analizirali uzroke agresivnijeg delovanja Teherana u regionu.

2.1. Odnosi Irana i Iraka

Sve do 1993. godine američka politika u regionu Bliskog istoka je počivala na održavanju ravnoteže snaga između Iraka i Irana – dva ključna rivala, podržavajući prvo iranski režim sve do Islamske revolucije 1979. godine, a onda kroz podršku Iraku sve do njegove invazije na Kuvajt 1991. godine. Ovakva američka politika je često označena kao “dvostruko balansiranje” (*dual balancing*),³⁷⁵ a imala je za cilj da onemogući bilo koju državu da postane regionalni hegemon koji bi mogao da ugrozi američke interese u regionu.³⁷⁶ Međutim, 1993. godine je u Vašingtonskom institutu za Bliski istok, Martin Indik, direktor za Bliski istok i Južnu Aziju Nacionalnog saveta za bezbednost i specijalni savetnik predsednika Bila Klintonu obelodanio novu američku politiku prema Iranu i Iraku, koja je podrazumevala “dvostruko obuzdavanje” (*dual containment*).³⁷⁷ Ova politika je imala za cilj slabljenje obe države kroz ekonomske sankcije i diplomatsku izolaciju. Naglašeno je da Sjedinjene Države ne moraju više da se oslanjaju na jednu od te dve države kako bi zauzdale drugu. Ova politika je proisticala iz stava američke administracije da iranski i irački režimi, imajući u vidu njihovo delovanje, ali i retoriku, sprovode politiku, koja je u direktnoj suprotnosti sa interesima Vašingtona u ovom regionu.³⁷⁸ U pogledu Iraka, čiji je režim Martin Indik označio “kriminalnim”, pa čak i “neotkupljivim” (*irredeemable*)³⁷⁹, američka politika je imala za cilj promenu režima i ista je podrazumevala multilateralni pristup, uzimajući u obzir već postojeće sankcije Ujedinjenih nacija koje su bile na snazi prema ovoj državi. S druge strane, Indik je naveo da Klintonova administracija nije direktno protiv islamskog režima u Iranu, već protiv “specifičnih aspekata” njegovog delovanja (iranska podrška terorizmu, protivljenje arapsko-izraelskom mirovnom procesu, podrška pokretima, kao što su Hamas i Hizbulah, iranski naponi da se podriju prijateljski arapski režimi, vojni razvoj Irana u cilju dominacije u regionu, kao i naponi za sticanjem oružja za masovno uništenje³⁸⁰), što je dovelo do uvođenja jednostranih sankcija Vašingtona prema Teheranu, iako je američka administracija tvrdila da je i dalje otvorena za dijalog sa iranskom stranom. Osnovni princip politike “dvostrukog obuzdavanja” oslanjao

³⁷⁴ Anoushiravan Ehteshami, „The Foreign Policy of Iran“ in Lynne Rienner, *The Foreign Policies of Middle East States*, Boulder Co., 2002, pp. 283-309.

³⁷⁵ Više u: David H. Saltiel, Jason S. Purcell, „Moving Past Dual Containment: Iran, Iraq, and the Future of U.S. Policy in the Gulf“, *The Atlantic Council*, Vol. XIII, No. 1, January 2002, dostupno na: <https://www.stanleyfoundation.org/publications/archive/EFCiran01.pdf> (pristupljeno: 05.06.2019. godine).

³⁷⁶ Zbigniew Brzezinski, Brent Scowcroft, Richard Murphy, „Differentiated Containment“, *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 3, May – Jun. 1997, pp. 20-30.

³⁷⁷ Michael Wahid Hanna, Dalia Dassa Kaye, „The Limits of Iranian Power“, op. cit., pp. 174.

³⁷⁸ F. Gregory Gause, „The Illogic of Dual Containment“, *Foreign Affairs*, Vol. 73, No. 2, Mar. – Apr. 1994, pp. 56-66.

³⁷⁹ Harry M. Myers, “The US Policy of Dual Containment toward Iran and Iraq in Theory and Practice”, *Air War College, Air University*, April 1997, pp. 12.

³⁸⁰ F. Gregory Gause, „The Illogic of Dual Containment“, op. cit., pp. 58.

se, dakle, na sprečavanje bilo koje države u regionu da istisne i zameni Sjedinjene Američke Države i njihovu ulogu, zatim na zaštitu krucijalnih američkih interesa u regionu, očuvanju bezbednosti saveznika (Egipat, Izrael, Turska, zemlje GCC – Saudijska Arabija, Katar, Oman, Bahrein, Kuvajt i Ujedinjeni Arapski Emirati) i zaštitu slobodnog protoka nafte po stabilnoj ceni.³⁸¹ Ipak, u nastojanju da izoluje obe države, ova politika Vašingtona u regionu nije bila strateški održiva³⁸², a istovremeno obuzdavanje Irana i Iraka pokazalo se neostvarivim, imajući u vidu da je za obuzdavanje Irana potreban relativno jak i stabilan Irak na njegovim zapadnim granicama, kao što je i obuzdavanje Iraka teško ostvarivo bez određene vrste kooperacije od strane Teherana.³⁸³ Politika “dvostrukog obuzdavanja” trpela je dosta kritika³⁸⁴ i nije davala željene rezultate, uzimajući u obzir razlike koje su postojale među ovim državama (razlike u režimu, nacionalnom identitetu, sekularnom/islamskom karakteru države i njihovim spoljnim politikama³⁸⁵), dok su se negativni efekti ove politike više osećali u okviru američke ekonomije i američkih geopolitičkih interesa³⁸⁶.

Pored navedenog značaja američke uloge u regionu za iransko-iračke odnose, bitno je napomenuti da je sam odnos Teherana sa Bagdadom oduvek predstavljao važan stub iranske spoljne politike u regionu i njenih veza sa drugim susednim državama, a naročito od završetka Iransko-iračkog rata. Iz iranske perspektive, razarajući osmogodišnji rat sa Irakom i njegove posledice, nisu predstavljali samo traumatično iskustvo, već i jednu od najvećih pretnji po suverenitet države, a od tada suočavanje sa pretnjama strane okupacije postaje i srž iranske spoljne politike.³⁸⁷ Iranska sveobuhvatna politika prema Iraku je kompletno promenjena nakon uklanjanja režima Sadama Huseina. Potpuno promenjenoj slici regiona, nastaloj intervencijom u Iraku 2003. godine (iračka država je postala nefunkcionalna, izgubila je regionalni uticaj i ulogu, a došlo je do jačanja verskog, islamskog elementa – i sunitskog i šiitskog)³⁸⁸, u objašnjenju iranske politike prema Iraku, neophodno je dodati i značaj iračke teritorije u geopolitičkom smislu za interese nacionalne bezbednosti Irana. U tom smislu, posebnu brigu za iransko rukovodstvo predstavlja činjenica da Irak ne poseduje otvoren izlaz na more, osim uskog dela oko reke Šat el Arab, dok je istočni deo Iraka strateški važan, u kome se nalaze ekonomski centri i izvorišta nafte, što Irak čini ranjivim za spoljne pretnje, a to sve ukupno posledično čini bezbednosnu pretnju za Iran.³⁸⁹ Geopolitički značaj iračke teritorije u arapskom svetu, kao i

³⁸¹ *Ibid*, pp. 60.

³⁸² Zbigniew Brzezinski, Brent Scowcroft, Richard Murphy, „Differentiated Containment“, op. cit., pp. 20.

³⁸³ F. Gregory Gause, „The Illogic of Dual Containment“, op. cit., pp. 60.

³⁸⁴ Gary Sick, “Rethinking Dual Containment”, *Survival*, Vol. 40, No. 1, 1998, pp. 5-32; Kenneth Katzman, Richard Murphy, Fraser Cameron, Robert Litwak, Gary Sick, Thomas Stauffer, “The End of Dual Containment: Iraq, Iran and Smart Sanctions”, *Middle East Policy*, Vol. 8, No. 3, 2001, pp. 71-88; Zbigniew Brzezinski, Brent Scowcroft, Richard Murphy, „Differentiated Containment“, *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 3, May – Jun. 1997, pp. 20-30; Barbara Conry, „America's Misguided Policy of Dual Containment in the Persian Gulf“, Foreign Policy Briefing No. 33, CATO Institute, November 10, 1994; Stephen C. Pelletiere, *Landpower and Dual Containment: Rethinking America's Policy in the Gulf*, Strategic Studies Institute, November 1999; Fawaz A. Gerges, „Washington's Misguided Iran Policy“, *Survival*, Vol. 38, No. 4, 1996, pp. 5-15.

³⁸⁵ David H. Saltiel, Jason S. Purcell, „Moving Past Dual Containment – Iran, Iraq and the Future of U.S. Policy in the Gulf“, *The Atlantic Council*, Vol. XIII, No. 1, January 2002.

³⁸⁶ *Ibid*, pp. 3.

³⁸⁷ Sara Bazoobandi, „Iran's Regional Policy: Interests, Challenges and Ambitions“, Analysis No. 275, ISPI, November 2014.

³⁸⁸ Nakon intervencije u Iraku, u ovu zemlju se iz Irana vraćaju šiitske verske vođe, jačajući umerene, ali i radikalne struje. Kao reakcija na marginalizaciju sunita došlo je do buđenja sunitskog ekstremizma i jačanja terorizma, koji je inače i ranije bio prisutan, ali pod kontrolom represivnog državnog i bezbednosnog aparata, čijim su se nestankom širom otvorila vrata za delovanje sunitskih terorista (Al Kaida i kasnije Islamska država), više o tome u: Dragan Todorović, *Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, op.cit., pp. 270.

³⁸⁹ Fatima Al-Smadi, *Iraq in Iran's Strategy: Growing Security Preoccupation and Declining Opportunities*, AlJazeera Centre for Studies, October 2014, dostupno preko: <http://studies.aljazeera.net/en/reports/2014/10/20141017476934755.html> (pristupljeno: 07.06.2019. godine).

njegova uloga u kreiranju regionalne ravnoteže snaga u odnosu na nearapske države, u prvom redu Iran, ukazuje na to da će Irak i dalje imati strateški značaj za Iran, dok sa druge strane, Teheran ostaje nezaobilazan faktor u određivanju budućnosti iračke države.³⁹⁰ Takođe, Irak predstavlja veoma bitan činilac u determinisanju iranskih nacionalnih i bezbednosnih interesa.

Ciljevi spoljnopolitičkog delovanja Teherana u odnosu na Irak su pragmatični i bazirani na strateškim osnovama.³⁹¹ Ovde je posebno reč o percepciji bezbednosnih pretnji, a ono što je Vašington ocenio neophodnim za zaštitu sopstvenih interesa u Iraku i čitavom regionu, Iran je video kao izrazitu pretnju koja podriva nacionalnu bezbednost i interese Irana, imajući u vidu bezbednosne izazove oličene u američkom vojnom prisustvu duž iranskih granica, u Iraku i Avganistanu.³⁹² Da bi se razumela važnost Iraka u spoljnopolitičkim kalkulacijama Teherana, potrebno je imati u vidu istoriju njihovih odnosa kompeticije i uzajamnog nepoverenja. Čak je i u prvim danima američke invazije na Irak 2003. godine, Iran uspostavio tzv. „politiku dva stuba“, koja je podrazumevala s jedne strane protivljenje intervenciji, a sa druge strane, stav da brutalni režim Sadama Huseina zaslužuje da bude kažnjen i promenjen.³⁹³ Takođe, odmah po zauzimanju Bagdada, sredinom aprila 2003. godine, Teheran je pokušao da uspostavi diplomatsko pomirenje sa Vašingtonom, kada je američkoj strani faksom dostavljena ponuda, koja je ignorisana, a koja se odnosila na sveobuhvatno rešenje po pitanju nuklearnog programa, zauzimanje pomirljivijeg stava prema Izraelu, kao i okončanje iranske podrške palestinskim organizacijama.³⁹⁴ U tom smislu, Iran ni na koji način nije mogao da dozvoli instaliranje pro-američkog klijentelističkog režima u Iraku, imajući u vidu da Irak ostaje važan faktor u determinisanju iranskih nacionalnih bezbednosnih interesa. Očuvanje teritorijalne celovitosti Iraka, uprkos multidimenzionalnim razlikama i podelama (etničkim, sektaškim, političkim) i bez prisustva američkih trupa na iračkoj teritoriji, nastavlja da bude od ključne važnosti za interese Teherana. Iran je, zbog toga, političku scenu Iraka nakon intervencije 2003. godine, video kao prvu liniju fronta za nove izazove, čineći sve što može kako bi se odupreo američkom uticaju u „novom Iraku“.³⁹⁵ U mnogim ocenama iranske politike u odnosu na Irak, u prvi plan se stavlja uticaj na šiitske iračke frakcije, u svetlu ideološke komponente. Međutim, ono što uslovljava spoljnopolitičku akciju Teherana jesu svakako složeni geopolitički razlozi, što rezultira krajnje pragmatičnim pristupom Irana prema Iraku.³⁹⁶ Kontrola Iraka od strane prijateljskih šiitskih frakcija Iranu omogućava „stratešku dubinu“, čineći tako da Irak bude u službi iranskih interesa.³⁹⁷ Za iransko rukovodstvo, Irak će uvek predstavljati potencijalni izvor bezbednosnih pretnji, nestabilnosti, kao i sektaških i etničkih sukoba, koji su u najbližem iranskom susedstvu i koji najdirektnije utiču na bezbednost Irana i iranskog režima. Iranska percepcija oblikovana je regionalnom politikom tadašnje američke administracije Džordža V. Buša, koja je nastojala da preemtivnim akcijama geopolitički izoluje Iran, gradeći neprijateljski nastrojene saveze sa državama regiona i zastupajući politiku promene režima u Iranu, što je svakako izazvalo iransko rukovodstvo da se tome snažno suprotstavi.³⁹⁸ Uspostavljanjem šiitske vlasti u Iraku, odnosno uklanjanjem baatističkog režima, stvorena je prilika koju Iran nije mogao da propusti, a koja se odnosila na jačanje uticaja u ovoj zemlji i sprovođenje spoljne politike u skladu sa legitimnim

³⁹⁰ *Ibid.*

³⁹¹ Kayhan Barzegar, „Iran's Foreign Policy in Post-invasion Iraq“, *Middle East Policy*, Vol. XV, No. 4, Winter 2008, pp. 47-58.

³⁹² Kayhan Barzegar, „Iran's Foreign Policy Strategy after Saddam“, op. cit., pp. 174.

³⁹³ Kayhan Barzegar, „Iran's Foreign Policy in Post-invasion Iraq“, op. cit., pp. 48.

³⁹⁴ J. Matthew McInnis, *Iran's Strategic Thinking – Origins and Evolution*, American Enterprise Institute, May 2015, pp. 15.

³⁹⁵ Kayhan Barzegar, „Understanding the Roots of Iranian Foreign Policy in the New Iraq“, *Middle East Policy*, Vol. 12, Issue 2, Summer 2005, pp. 49-57.

³⁹⁶ *Ibid.*

³⁹⁷ Kenneth Katzman, „Iran's Influence in Iraq“ in: Steven J. Costel (ed), *Surging Out of Iraq?*, Nova Science Publishers, Inc., New York, 2008, pp. 169-175.

³⁹⁸ Kayhan Barzegar, „Iran's Foreign Policy in Post-invasion Iraq“, op. cit., pp. 54.

interesima Irana. Šiitska komponenta u regionalnoj bezbednosnoj strukturi dobija na snazi, a Irak postaje ključna tačka novih izazova, ali i prilike za iransko rukovodstvo. Uspostavljanjem šiitskog režima u Bagdadu, marginalizacijom sunita i njihovim odstranjivanjem sa svih bitnih pozicija u zemlji, otvara se prostor za jačanje uticaja Teherana i stvaranje šiitske osovine Iran-Irak-Sirijska-Liban (zapravo u tom lancu, jedina karika koja je ranije nedostajala bio je Irak), kojom se menja odnos snaga između sunita i šiita u ovom regionu.³⁹⁹

Teheran je, ubrzo nakon intervencije u Iraku, započeo da koristi politiku „meke moći“, kako bi pojačao uticaj u zemlji i osnažio ekonomske veze sa šiitskim iračkim frakcijama, ali i uticao na javno mnjenje putem većeg prisustva u iračkim medijima (ekonomski odnosi i trgovinska razmena su naročito intenzivirani, tako da je robna razmena do 2013. godine dostigla cifru od 12 milijardi dolara na godišnjem nivou).⁴⁰⁰ S druge strane, kao što smo već napomenuli, a uzimajući u obzir stalnu promenu regionalnih okolnosti i interese spoljnih sila (pre svega SAD), politika Irana prema Iraku ostaje zasnovana na zaštiti sopstvenih nacionalnih interesa i strateških ciljeva. Politika Teherana u Iraku nakon intervencije međunarodnih snaga, može se oceniti uglavnom kao defanzivna i preemtivna, s ciljem otklanjanja novonastalih političko-bezbednosnih izazova, odnosno uspostavljanjem strateških veza sa šiitskim frakcijama, iranska politika može redefinisati tradicionalnu percepciju Iraka, koja je u funkciji protivteže Iranu, i pomeriti politiku ravnoteže snaga u novom smeru koji se bazira na „ravnoteži interesa“.⁴⁰¹ Iranska politika u Iraku nakon intervencije uzrokovana je sledećim defanzivnim političkim pretpostavkama: nestabilnim okruženjem (kao destabilišući faktor, koji utiče na nacionalnu bezbednost Irana); međusobno povezanom bezbednošću države (*interconnected security*)⁴⁰² koja podrazumeva koncept ofanzivne odbrane (kao deo iranske defanzivne strategije), odnosno odbrane putem aktivnog vojnog angažovanja, s ciljem suočavanja sa nastajućim izazovima i pretnjama na iračkim granicama; sprečavanjem budućih bezbednosnih pretnji, posebno u Iraku (tako Iran zadržava pravo da bude aktivno uključen u regionalnoj političkoj, bezbednosnoj i ekonomskoj arhitekturi, budući da je Islamska Republika nedvosmisleno važan deo regionalnog bezbednosnog sistema, zbog čega Iran neće dozvoliti postizanje bezbednog i stabilnog regiona na uštrb sopstvene nacionalne bezbednosti).⁴⁰³ Od intervencije u Iraku, iračko-iranski odnosi su intenzivirani u svim domenima (političkom, ekonomskom, vojnom, bezbednosnom, verskom, socijalnom i u domenu kulture), a Irak je ponovo postao šiitski centar arapskog sveta.⁴⁰⁴ Dakle, dugoročni strateški cilj Teherana je stabilan, celovit, bezbedan i prijateljski, saveznički nastrojen Irak, jer to znači i stabilnost za Iran. Tako je i ministar spoljnih poslova Irana istakao da Iran posmatra bezbednost Iraka kao sopstvenu⁴⁰⁵, pa tako bezbednost i integritet Iraka čini ključni element iranske spoljne politike. Ali, ipak Irak koji nije previše jak, niti podeljen, jeste u najboljem interesu Irana.⁴⁰⁶ U tom kontekstu treba posmatrati i iransku ulogu u Iraku (političku, vojnu, obaveštajnu, ekonomsku i humanitarnu) tokom perioda tzv. Islamske države, koja je obuhvatala i delove iračke teritorije. Koje god metode da je Teheran koristio, uključujući i približavanje sa regionalnim takmacem Saudijskom Arabijom u suzbijanju terorističkih aktivnosti, kao i pružanje podrške različitim religijskim i etničkim grupama, iranski spoljnopolitički cilj je ostao isti:

³⁹⁹ Dragan Todorović, *Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, op.cit., pp. 270.

⁴⁰⁰ Fatima Al-Smadi, *Iraq in Iran's Strategy: Growing Security Preoccupation and Declining Opportunities*, AlJazeera Centre for Studies, October 2014, dostupno na: <http://studies.aljazeera.net/en/reports/2014/10/20141017476934755.html> (pristupljeno: 07.06.2019. godine).

⁴⁰¹ Kayhan Barzegar, „Iran's Foreign Policy in Post-invasion Iraq“, op. cit., pp. 56.

⁴⁰² Više o tome u: Kayhan Barzegar, „Balance of Power in the Persian Gulf: An Iranian View“, *Middle East Policy*, Vol. 17, No. 3, 2010, pp. 74-87.

⁴⁰³ Kayhan Barzegar, „Iran's Foreign Policy Strategy after Saddam“, op. cit., pp. 180.

⁴⁰⁴ Dragan Todorović, *Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, op.cit., pp. 330.

⁴⁰⁵ „Zarif: Iran regards Iraq Security as its own“, IRNA, 24 August 2014, dostupno preko: <https://en.irna.ir/news/2735151/Zarif-Iran-regards-Iraq-security-as-its-own> (datum pristupa: 15.06.2019. godine).

⁴⁰⁶ Dina Esfandiary, Ariane Tabatabai, „Iran's ISIS Policy“, *International Affairs*, Vol. 91, No. 1, 2015, pp. 1-15.

ne dozvoliti bilo kakvu podelu i rasparčavanje Iraka, jer bi u suprotnom to umnogome ugrozilo regionalnu stabilnost (uništiti tzv. Islamsku državu i istovremeno sačuvati irački teritorijalni integritet i pružiti podršku iračkoj centralnoj vlasti koja je sposobna da obezbedi sigurnost i stabilnost zemlje⁴⁰⁷).

Irak predstavlja istovremeno izazov, ali i mogućnost za regionalnu politiku Irana, imajući u vidu čitav spektar unutrašnjih, regionalnih i međunarodnih faktora koji utiču na iransko strateško promišljanje u Persijskom zalivu, ali i na čitavom Bliskom istoku.⁴⁰⁸ I bez obzira da li je režim u Iraku neprijateljski, rivalski ili, pak, predstavlja strateškog partnera, Irak će uvek biti regionalni akter od najvećeg geopolitičkog i strateškog značaja za Iran, zbog čega će i iranska politika prema Iraku biti vođena pragmatičnim, racionalnim razlozima, prekrivena ideološkim plaštom šiizma. Irak je fundamentalan za iransku nacionalnu bezbednost.⁴⁰⁹

Na dalje u radu ćemo razmotriti iranske odnose sa Sirijom, državom koja predstavlja strateškog partnera Irana i snažnu kariku u tzv. šiitskoj osovini Teheran-Bagdad-Damask-Bejrut.

2.2. Odnosi Irana i Sirije

Kada se govori o tzv. šiitskoj osovini, koju Iran nastoji da izgradi i učvrsti sa prijateljskim režimima, neophodno je ukazati da je navedena iranska politika zasnovana na strateškim kalkulacijama i krajnje pragmatična, a ne ideološka.⁴¹⁰ Ona je uzrokovana ponajpre geopolitičkim faktorima i kao odgovor na bezbednosne pretnje koje su pojačane stacioniranjem američkih trupa na iračkoj teritoriji. Sirija je arapska i laička država, vođena baasističkom političkom ideologijom (koja je sekularna i socijalistička) i arapskim nacionalizmom, dok je Iran persijska zemlja, čiji je režim baziran na islamskim principima.⁴¹¹ Ideološke razlike u tom smislu nikada nisu predstavljale prepreku za stratešku i bezbednosnu saradnju.

Od Islamske revolucije u Iranu, kada je Sirija kao jedina arapska država⁴¹² otvoreno politički i vojno stala na stranu Teherana, iransko-sirijski savez i strateško partnerstvo traje poslednjih četrdesetak godina, utičući na razvoj i odnose u regionu Bliskog istoka. Teheran je od 1979. godine konstantno razvijao političke, ekonomske, bezbednosne i veze u domenu kulture⁴¹³ sa Damaskom. Naročito u oblasti bezbednosti, dve strane su zasnovale dugoročni prećutni dogovor zasnovan na nizu neformalnih bezbednosnih aranžmana (treba imati u vidu da Sirija i Iran nisu potpisali formalni sporazum na polju bezbednosne saradnje), pružajući jedna drugoj podršku u ključnim regionalnim bezbednosnim pitanjima, od Iransko-iračkog i rata u Libanu (1982. i 2006. godine), preko Zalivskog rata (1991. godine) i krize u Iraku (od 2003. godine), iranske „nuklearne“ krize, sve do sukoba u Gazi 2008. godine i Arapskog proleća 2011. godine, odnosno rata u Siriji.⁴¹⁴ Iransko-sirijsko partnerstvo bilo je vođeno i oblikovano principom ravnoteže snaga u regionu Bliskog istoka: od 1979. do 1989. godine blok Sirija-Iran-Libija bio je naspram bloka Irak-Saudijska Arabija-Jordan; 1990-ih godina dva

⁴⁰⁷ Ariane Tabatabai, Dina Esfandiary, „Cooperating with Iran to Combat ISIS in Iraq“, *Washington Quarterly*, Vol. 40, No. 3, 2017, pp. 129-146.

⁴⁰⁸ Anoushiravan Ehteshami, „Iran-Iraq Relations After Saddam“, *The Washington Quarterly*, Vol. 26, No. 4, 2003, pp. 115-129.

⁴⁰⁹ Dina Esfandiary, Ariane Tabatabai, „Iran's ISIS Policy“, op. cit., pp. 14.

⁴¹⁰ Kayhan Barzegar, „Iran and The Shiite Crescent: Myths and Realities“, *The Brown Journal of World Affairs*, Vol. XV, Issue I, 2008, pp. 87-99.

⁴¹¹ Dragan Todorović, *Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, op.cit., pp. 323.

⁴¹² *Ibid.*

⁴¹³ Više o tome u: Nadia von Maltzahn, *The Syria – Iran Axis: Cultural Diplomacy and International Relations in the Middle East*, I.B. Tauris, London, 2015.

⁴¹⁴ Degang Sun, „Brothers Indeed: Syria-Iran Quasi-alliance Revisited“, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, Vol. 3, No. 2, 2009, pp. 67-80.

suprotstavljena bloka bila su Sirija-Iran i Turska-Izrael, koja su se nadmetala za liderstvo u regionu, dok su ta dva bloka početkom XXI veka bila Iran-Sirija-Hamas-Hizbulah i Izrael-Sjedinjene Američke Države.⁴¹⁵ U odnosima dve države postojale su i izvesne tenzije i razmimoilaženja, koja su najupečatljivija bila u razdoblju od 1985-88. godine i koja su se ogledala u postojanju različitih agendi u Libanu u navedenom periodu, kada je Teheran podržavao Hizbulah i zalagao se za veća prava libanskih šiita, dok je Damask podržao šiitski Amal i zalagao se za sekularni i multi-konfesionalni Liban koji će biti u sirijskoj sferi uticaja (na kraju je spor rešen tako što su sirijski interesi prevagnuli u Levantu, ali je Damask morao da ustukne pred interesima Irana u Zalivu).⁴¹⁶ Bez obzira na povremene nesuglasice, odnosi Irana i Sirije kretali su se uzlaznom linijom. Politički i bezbednosni savez Irana i Sirije zasnovan je na zajedničkoj percepciji pretnji i izazova, zajedničkim bezbednosnim interesima, poklapanju interesa u Libanu i Iraku, ali i zajedničkim perspektivama i pogledima na Izrael, Palestinu i Sjedinjene Američke Države.⁴¹⁷ Dakle, za sirijsko-iranski savez ključna su dva faktora: na nivou sistema to je regionalna bipolarna struktura, a na nivou jedinice sistema to su zajednički bezbednosni interesi i percepcija pretnji.⁴¹⁸

Poseban segment u odnosima Irana i Sirije čini njihova veza sa Libanom, odnosno Hizbulahom, kao regionalnim faktorom od koga zavisi i stabilnost određenih zemalja na Bliskom istoku. U vreme formiranja „Božije partije“ početkom 1980-ih godina, Sirija se saglasila sa iranskim rukovodstvom, dozvoljavajući prelaz preko njene teritorije, radi pružanja podrške, obuke i naoružavanja Hizbulaha. Za Siriju je Liban predstavljao deo tzv. „Velike Sirije“ (*Bilad Al-Sham*, koji uključuje Siriju, Liban, Jordan, Izrael i Palestinske teritorije)⁴¹⁹, zbog čega je Damask oduvek težio da ostvari uticaj na unutrašnja dešavanja i politički život u toj zemlji. Preko Irana, Hizbulah je postao instrument sirijske moći u Libanu (iako je sirijski režim podržavao Hizbulah, on je istovremeno i držao njegov uticaj u Libanu pod kontrolom).⁴²⁰ Osim toga, Sirija je podržavala Hizbulah i zbog njegovog neprijateljstva prema Izraelu. S druge strane, odnosi Hizbulaha sa Sirijom su od strateškog značaja i zasnovani na obostranim interesima⁴²¹, imajući u vidu važnost sirijske teritorije za ostvarivanje direktne veze Irana sa „Božijom partijom“. Ipak, važno je da se obrati pažnja da je tripartitni odnos Irana, Hizbulaha i Sirije u najmanju ruku kompleksan, a posebno u tom smislu treba napomenuti da „Božija partija“ sledi sopstvenu agendu u Libanu, često nezavisnu u odnosu na ciljeve Teherana i Damaska, tako da se Hizbulah mora posmatrati kao autonomni akter i legitimni predstavnik dobrog dela libanske populacije.

Takođe, neophodno je u obzir uzeti važnost sirijske teritorije u geopolitičkom smislu⁴²² za interese iranske strane (pored ostalog i njen izlaz na Mediteransko more). Kontrolom teritorije ove države se zapravo može ostvariti kontrola nad glavnim pravcima isporuke gasa i nafte sa Bliskog istoka ka Evropi, jer je sirijska teritorija glavna tranzitna ruta. Sama Sirija nije proizvođač nafte, već ona

⁴¹⁵ *Ibid*, pp. 69-70.

⁴¹⁶ Jubin M. Goodarzi, *Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*, Taurus Academic Studies, London, 2006.

⁴¹⁷ Rafke Risseuw, „The Syrian-Iranian Nexus: a Historical Overview of Strategic Cooperation“, Brussels International Center for Research and Human Rights, Research Paper, December 2018.

⁴¹⁸ Degang Sun, „Brothers Indeed: Syria-Iran Quasi-alliance Revisited“, op. cit., pp. 72.

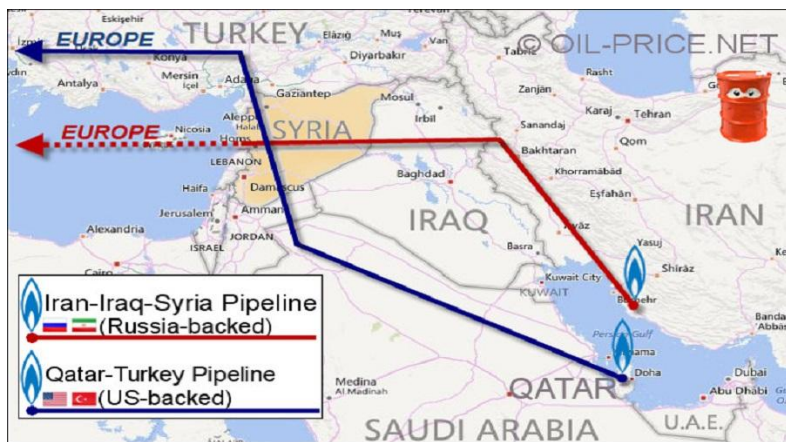
⁴¹⁹ Abbas William Samii, „A Stable Structure on Shifting Sands: Assessing the Hizbullah – Iran – Syria Relationship“, *Middle East Journal*, Vol. 62, No. 1, Winter 2008, pp. 32-53.

⁴²⁰ George Friedman, „Syria, Iran and the Balance of Power in the Middle East“ in: John Mauldin (ed), *Syria, Iran and the Balance of Power in the Middle East*, November 22, 2011, dostupno na: <https://ritholtz.com/2011/11/syria-iran-and-the-balance-of-power-in-the-middle-east/> (pristupljeno: 23.06.2019. godine).

⁴²¹ Dragan Todorović, *Hizbulah – Božja partija*, op. cit., str. 185.

⁴²² Više o geopolitičkom značaju sirijske teritorije u: Reva Goujon, „The Geopolitics of the Syrian Civil War“, *Stratfor Worldview*, dostupno na: <https://worldview.stratfor.com/article/geopolitics-syrian-civil-war> (pristupljeno: 20.07.2019. godine).

predstavlja energetska raskrnicu, što daje dodatni značaj njenom strateškom položaju.⁴²³ U tom smislu, posebno se može izdvojiti to što je, tokom jula 2011. godine, neposredno po izbijanju Arapskog proleća i zaoštavanju sirijske krize, potpisan trilateralni sporazum između Irana, Sirije i Iraka o izgradnji strateški značajnog gasovoda za isporuku ovog energenta Evropi (pod nazivom „Islamski gasovod“ ili „Gasovod prijateljstva“), koji bi se prostirao od iranskog nalazišta Južni Pars do mediteranske obale Libana, obuhvatajući teritorije Sirije i Iraka i zaobilazeći Tursku.⁴²⁴ Ovaj sporazum dalje poziva na izgradnju podvodnog dela gasovoda od Libana ka Grčkoj, odnosno prostoru Evrope. Nasuprot navedenom gasovodu, važno je napomenuti da je 2009. godine katarska strana predložila Damasku izgradnju gasovoda preko sirijske i turske teritorije do Evrope, a ovaj projekat su, osim Katara, podržale i Saudijska Arabija i Turska, međutim sirijski predsednik Bašar el Asad ga je odbio.⁴²⁵ Teritorija Sirije je, takođe, postala deo planiranog projekta povezivanja sa postojećim Arapskim gasovodom (direktni konkurent „Islamskom gasovodu“), koji se prostire od Egipta do granica Sirije, povezujući Egipat, Jordan i Izrael, a za koji je postojao plan izgradnje njegovog nastavka dalje ka severu, odnosno Turskoj, a glavni akteri ovog, od strane Zapada podržanog, projekta nastavka Arapskog gasovoda su Katar i Saudijska Arabija.⁴²⁶ Međutim, sirijski predsednik Bašar el Asad je odlučio da prednost dodeli „Islamskom gasovodu“, čime je i potvrđen uticaj Irana na Siriju i važnost njihovog partnerstva.⁴²⁷ Neki autori navode⁴²⁸ da se u literaturi i analizama često zanemaruje navedeno pitanje izgradnje gasovoda kao jedan od faktora početka rata u Siriji.

Mapa broj 16 – prikaz konkurentnih gasovoda⁴²⁹

⁴²³ Muhamed Amirhonov, „Energetski aspekt bliskoistočnog konflikta“, *Nova srpska politička misao*, 14. avgust 2015. godine, <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/energetski-aspekt-bliskoistocnog-konflikta.html?alphabet=l> (pristupljeno: 20.07.2019. godine).

⁴²⁴ David Ramin Jalilvand, „Iran's Gas Export: Can Past Failure Become Future Success?“, *The Oxford Institute for Energy Studies*, June 2013.

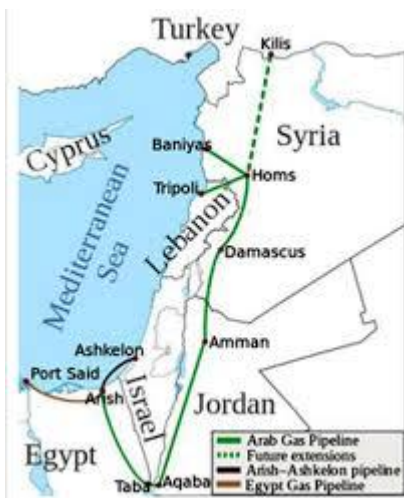
⁴²⁵ Jörg Michael Dostal, „Transnational War in Syria: the Eisenhower Doctrine in the 21st Century?“, *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, Vol. 16, No. 2, 2016, pp. 179-217.

⁴²⁶ *Ibid*, pp. 197.

⁴²⁷ Mohammed Nuruzzaman, „As Aleppo Falls, Iran Rises“, *The National Interest*, December 20, 2016, dostupno na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2888942 (pristupljeno: 20.07.2019. godine).

⁴²⁸ Paul Antonopoulos, Drew Cottle, *Syria – The Hegemonic Flashpoint Between Iran and Saudi Arabia*, Vij Books India Pvt Ltd, New Delhi, 2017.

⁴²⁹ Preuzeto iz: Thomas Costigan, „Syria Conflict and Regional Pipeline Geo-strategy“, *Centre for Counter Hegemonic Studies*, Research paper 5/17, December 2017.

Mapa broj 17 – Arapski gasovod⁴³⁰

Mapa broj 18 – Projekat „Islamski gasovod“⁴³¹

Iran je pružio podršku Siriji i nakon početka Arapskog proleća 2011. godine, odnosno sirijske krize i krvavih oružanih sukoba u ovoj zemlji. Za iransko rukovodstvo, reč je o pokušaju obaranja legitimnog i narodnom voljom podržanog režima, a ne o revoluciji.⁴³² Teheran je pružio direktnu materijalnu, finansijsku, vojnu i obaveštajnu podršku sirijskom predsedniku Bašaru el Asadu, a iranska ekspertiza, iskustvo i „strateško strpljenje“ koje je Iran uložio umnogome su doprineli opstanku sirijskog režima.⁴³³ Iz perspektive iranskog rukovodstva, Zapad stalno optužuje Teheran za direktnu involviranost u sirijski sukob još od njegovog početka kroz podršku alavitskom režimu predsednika Asada, a da se pri tome ne ukazuje na umešanost i uticaj ostalih regionalnih aktera, kroz podršku različitim opozicionim grupama. Budući da je rešavanje krize u Siriji centralno pitanje koje će uticati na kompoziciju regiona, odnosno njegovo bezbednosno ustrojstvo, regionalni akteri su uložili velike napore i kapacitete kako bi osigurali da ishod sukoba bude u saglasnosti sa njihovim političkim, ekonomskim i bezbednosnim interesima. Prekretnicu u sirijskom ratu donela je jesen 2015. godine, kada je Ruska Federacija odlučila da vojno interveniše i, uz Iran, pruži podršku sirijskom rukovodstvu, uz napomenu da dotadašnja borba partnera sa Zapada protiv Islamske države nije dala nikakve rezultate. Na ovaj način Iran postaje nezamenljiv sagovornik u rešavanju krize i najveći dobitnik u sprovođenju svoje politike prema Siriji. Rešavanje sirijske krize je za iransko rukovodstvo igra sa nultim zbirom, zbog čega Teheran nastoji da bude deo bilo koje multilateralne inicijative za okončanje sukoba u Siriji, kako bi mogao da utiče na konačni politički ishod krize.

I pored povremenih trzavica i napetosti u odnosima, iransko-sirijsko partnerstvo i savezništvo odoleva brojnim izazovima poslednjih četrdesetak godina na promenljivom i politički nestabilnom Bliskom istoku, a njihovi odnosi nastavljaju da budu od nemerljivog značaja za oblikovanje regionalnog poretka. I nasuprot preovlađujućim tumačenjima, savez Irana i Sirije u svojoj suštini je odbrambene prirode sa ciljem neutralisanja uticaja, moći i ofanzivnih kapaciteta prvenstveno Izraela, ali i Iraka u regionu, kao i sprečavanja američkog mešanja i zadiranja u regionalna pitanja (sledeći interese nacionalne bezbednosti, očuvanja nezavisnosti i teritorijalnog integriteta, iranski prioritati su očuvanje primarnog uticaja u

⁴³⁰ Preuzeto sa: <https://oilprice.com/Energy/Energy-General/Egypt's-New-Government-Works-to-Improve-Supplies-of-Oil-and-Bread.html>.

⁴³¹ Izvor: <http://www.balkanmagazin.net/nafta-i-gas/cid177-133241/borba-za-energetske-resurse-na-bliskom-istoku-svi-putevi-vode-kroz-siriju>.

⁴³² Dragan Todorović, *Sunitsko-šiiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, op.cit., pp. 326.

⁴³³ Emile Hokayem, „Iran, the Gulf States and the Syrian Civil War“, *Survival*, Vol. 56, No. 6, 2014, pp. 59-86.

Persijskom zalivu, kao i očuvanje stabilnosti i celovitosti Iraka, sa savezničkim režimom u Bagdadu, dok je za Siriju od prioritnog značaja vraćanje kontrole nad Golanskom visoravni i posjedovanje veta kada je reč o libanskoj političkoj sceni kako bi se osiguralo da Bejrut ne sprovodi politiku suprotnu sirijskim interesima).⁴³⁴ Pored toga, ono što doprinosi dužini trajanja i opstanku njihovog savezništva je to što ova dva aktera imaju prioritete u nacionalnim interesima koji se nalaze u dve različite regije – za Iran je Persijski zaliv od najvišeg značaja, dok je za Siriju to Levant.⁴³⁵ Iako se njihovi interesi često ne poklapaju u potpunosti, Teheran i Damask su uspeli da prevaziđu razlike, usaglase svoje pozicije i zajednički koordinišu spoljnopolitičko delovanje. Takođe, postoje autori⁴³⁶ koji ističu da je i uloga (različite) ideologije u određenoj meri doprinela dužini trajanja i stabilnosti iransko-sirijskog savezništva, koje je u svojoj suštini krajnje pragmatično i vođeno nacionalnim interesima i ciljevima: Iran nastoji da se nametne kao lider pan-islamskog bloka u regionu, što je uloga za koju sekularni sirijski režim nema nikakvo interesovanje, dok je Damask sa druge strane čvrsti zagovornik arapskog nacionalizma, što je uloga za koju Iran, pak, kao persijska zemlja nema nikakav interes.

I na kraju ćemo iskoristiti reči Alija Akbara Velajatija, visokog savetnika za spoljna pitanja iranskog vrhovnog verskog lidera: „Lanac otpora Irana, Sirije, Hizbulaha, nove iračke Vlade i Hamasa protiv Izraela prolazi kroz sirijski autoput...Sirija je zlatni prsten lanca otpora protiv Izraela“.⁴³⁷

Nastavak rada posvetićemo analizi odnosa Irana sa Saudijskom Arabijom, glavnim rivalom za ostvarivanje uticaja i primata u regionu Bliskog istoka.

2.3. Odnosi Irana i Saudijske Arabije

Odnose Islamske Republike Iran i Kraljevine Saudijske Arabije karakteriše borba za uticaj i oblikovanje ravnoteže snaga na regionalnoj sceni, još od Islamske revolucije i Iransko-iračkog rata⁴³⁸, što se umnogome reflektuje na politiku ostalih država regiona. U opštoj atmosferi sumnje, nepoverenja i kompeticije, na mahove su ove dve zemlje održavale i određene veze saradnje. No i pored toga, sa arapskog stanovišta Teheran predstavlja simbolički (u pokušaju ostvarivanja uloge lidera islamskog sveta), strateški i unutrašnji izazov za Rijad, uz postojeće ideološke, sektaške, etničke i istorijske razlike među ovim akterima, dok je glavni faktor u determinisanju njihovih odnosa politička realnost, odnosno bezbednosni i nacionalni interesi.⁴³⁹ S druge strane, američko prisustvo u regionu samo dodatno pojačava iransko-saudijske razlike i rivalitet.⁴⁴⁰ Za Rijad to prisustvo je garant bezbednosti, dok Iran isto percipira kao jednu od najvećih bezbednosnih pretnji. Svakako to ne znači da se američki i saudijski interesi bezuslovno poklapaju po svim pitanjima od njihovog značaja, dok odnos Rijada sa Vašingtonom predstavlja važan izazov za iransku spoljnu politiku. S druge strane, odnos Irana i Saudijske Arabije ostaje ključan za definisanje regionalnog bezbednosnog poretka.

⁴³⁴ Jubin M. Goodarzi, „Syria and Iran: Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment“, *Ortadoğu Etütleri*, Vol. 4, No. 2, January 2013, pp. 31-54.

⁴³⁵ *Ibid*, pp. 35.

⁴³⁶ Ewan Stein, „Ideological Codependency and Regional Order: Iran, Syria, and the Axis of Refusal“, *Politics Symposium*, University of Edinburgh, July 2017; Jubin M. Goodarzi, „Iran and Syria: The End of the Road?“, *Wilson Center, Viewpoints* No. 79, June 2015.

⁴³⁷ Preuzeto iz: Will Fulton, Joseph Holliday and Sam Wyer, „Iranian Strategy in Syria“, *Institute for the Study of War and the American Enterprise Institute*, May 2013.

⁴³⁸ Kada je Rijad pružio značajnu diplomatsku i finansijsku podršku Bagdadu.

⁴³⁹ Saud Mousaed Al Tamamy, „Saudi Arabia and the Arab Spring: Opportunities and Challenges of Security“, *Journal of Arabian Studies*, Vol. 2, No. 2, December 2012, pp. 143-156.

⁴⁴⁰ Muhammad Rizwan, Muhammad Arshid, Muhammad Waqar, Saira Iram, „From Rivarly to Nowhere: A Story of Iran – Saudi Ties“, *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, Volume 19, Issue 9, September 2014, pp. 91-101.

Određeni strukturalni faktori, koji utiču na iransko-saudijske odnose, obuhvataju geopolitičke razlike (a kao posledica toga i različite perspektive u odnosu na region), uticaj i liderstvo u regionu, kao i u energetskom sektoru, ali i pogled na ulogu spoljašnjih sila na Bliskom istoku (prvenstveno SAD).⁴⁴¹ Za Saudijsku Arabiju neophodan je uticaj spoljašnjeg aktera koji će regulisati i balansirati asimetričnost odnosa u regionu, odnosno definisati regionalni bezbednosni poredak, dok je takvo regionalno prisustvo suprotno iranskim spoljnopolitičkim prioritetima i ciljevima. Tako je glavno polje rivaliteta i sukobljavanja njihovih interesa upravo različita percepcija organizacije regionalne bezbednosne arhitekture.⁴⁴² U tom smislu se odnosi Irana sa Saudijskom Arabijom nikako ne mogu posmatrati i analizirati bez uvida u njihove bilateralne veze sa Sjedinjenim Američkim Državama, pa se tako iransko-saudijski odnosi ne mogu suštinski izmeniti bez redefinisavanja odnosa Teherana sa Vašingtonom.⁴⁴³ Za Rijad odnosi sa američkim saveznikom predstavljaju ključnu garanciju njihove nacionalne bezbednosti od percipirane iranske pretnje koja je uzrok regionalne nestabilnosti, a prisustvo i uticaj SAD u regionu na dijametralno suprotne načine se tumače u Iranu i Saudijskoj Arabiji. Dok za Teheran američko prisustvo predstavlja vojnu pretnju, za Rijad je ono najbolja garancija njene bezbednosti, kao što je već rečeno. Kako bi Iran na bilo kakav način sarađivao sa Saudijskom Arabijom po pitanju uređenja regionalnog poretka, neophodno je da prihvati američku ulogu u regionu, što je u sadašnjim okolnostima malo verovatno. Nastojeći da spreči bilo kakvo približavanje Irana sa međunarodnom zajednicom, Saudijska Arabija zapravo pokušava da „sekuritizuje iransku pretnju regionu“.⁴⁴⁴

Ako u kratkim crtama hronološki posmatramo odnose Irana i Saudijske Arabije, oni se grubo mogu podeliti na period pre Islamske revolucije 1979. godine i nakon nje. Od formalnog ujedinjenja u Kraljevinu Saudijsku Arabiju 1932. godine iransko-saudijske odnose karakterisalo je rivalstvo, posebno u Persijskom zalivu, ali i povremena saradnja, međutim za razliku od aktuelnog perioda u njihovim odnosima, tada su obe države bile voljne da odbace ideološke i sektaške razlike kako bi sarađivale po pitanjima zajedničkih bezbednosnih ciljeva i spoljnopolitičkih interesa, odnosno očuvanja *status quo* u regionu.⁴⁴⁵ Još u tom ranom periodu, iransko-saudijski odnosi su igrali veoma značajnu ulogu u političkoj, ali i ideološkoj istoriji modernog Bliskog istoka.⁴⁴⁶ Sjedinjene Američke Države su produbile svoje odnose i sa Iranom i sa Saudijskom Arabijom tokom, a naročito posle Drugog svetskog rata. Tada su obe države bile pro-zapadno orijentisane monarhije koje će se ubrzo naći pod bezbednosnim kišobranom Vašingtona za vreme Hladnog rata. Naime, američka politika u regionu Bliskog istoka je počev od 1940-ih godina bila zasnovana na tri ključne determinante: zaštita nesmetane proizvodnje nafte, tj. nesmetan pristup nafti, opstanak Izraela i obuzdavanje neprijateljskih država⁴⁴⁷, a ovakva politika Vašingtona je ostala konzistentna, tako da se američke inicijative u regionu moraju posmatrati u svetlu navedenih determinanti.⁴⁴⁸ Tako je i zaštita nesmetane proizvodnje nafte u Iranu i Saudijskoj Arabiji zapravo postala strateški imperativ za Sjedinjene Američke Države, koje su u tom periodu počele da obučavaju iranske i saudijske oružane snage i da ih snabdevaju naoružanjem i

⁴⁴¹ Shahram Chubin and Charles Tripp, *Iran – Saudi Arabia Relations and Regional Order*, Routledge, New York, 2014, pp. 4.

⁴⁴² Simon Mabon, „Muting he Trumpets of Sabotage: Saudi Arabia, the US and the Quest to Securitize Iran“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 45, Issue 5, 2018, pp. 742-759.

⁴⁴³ Shahram Chubin and Charles Tripp, *Iran – Saudi Arabia Relations and Regional Order*, op. cit., pp. 7.

⁴⁴⁴ Simon Mabon, „Muting he Trumpets of Sabotage: Saudi Arabia, the US and the Quest to Securitize Iran“, op. cit., 759.

⁴⁴⁵ Tali Rachel Grumet, „New Middle East Cold War: Saudi Arabia and Iran's Rivalry“, University of Denver, Master Thesis, pp. 48, dostupno na:

<https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2027&context=etd> (pristupljeno: 21.09.2019. godine).

⁴⁴⁶ Rouhollah K. Ramazani, *The Persian Gulf: Iran's Role*, University Press of Virginia, Charlottesville, 1972, pp. 9.

⁴⁴⁷ Prvobitno SSSR, potom Iran i Irak.

⁴⁴⁸ Marc W. Jasper, „Security Assistance in the Persian Gulf and the Roots of the Nixon Doctrine“, Master Thesis, Naval Postgraduate School, Monterey, California, 1997, pp. 39.

vojnomo opremom.⁴⁴⁹ Povlačenje britanskih vojnih snaga iz regiona 1971. godine (Velika Britanija je do tada bila vojno dominantna sila u Persijskom zalivu, koja je politiku zasnivala na ravnoteži snaga između Irana i Saudijske Arabije, s ciljem da se nijednoj od njih ne dozvoli da ima ključni uticaj na okolne manje arapske susede⁴⁵⁰), stvorilo je neku vrstu bezbednosnog vakuuma, koji će po američkoj odluci i kao deo Niksonove doktrine „dvostrukih stubova“ (*twin pillars*) popuniti upravo Iran i Saudijska Arabija (uprkos zabrinutosti Rijada za iransku ulogu u regionu).⁴⁵¹ Ove dve države su tada u potpunosti bile posvećene održavanju *status quo* u regionu, podržavale su Severni Jemen, Somaliju i Oman, a imale destabilišuću uticaj na Južni Jemen i baatistički režim u Iraku, koji su nastojale da podriju, jačajući tako svoje odnose i međusobno pružajući podršku zajedničkim interesima.⁴⁵² Iran je bio anti-sovjetski nastrojen, imajući u vidu dešavanja iz perioda Drugog svetskog rata, s druge strane održavao je pragmatične odnose saradnje sa Izraelom (prećutna vojna, ekonomska i obaveštajna saradnja za vreme šahove vladavine zasnivala se na zajedničkim geopolitičkim interesima, uključujući bojazan od Naserovog panarabizma i sovjetskog komunizma⁴⁵³), kontrolisao je snabdevanje naftom, kao i Hormuški moreuz, dok je Saudijska Arabija, sa aspekta pomenute Niksonove doktrine, na neki način predstavljala kompromisno rešenje za Vašington, uzimajući u obzir njenu geopolitičku važnost, rezerve nafte, ali i anti-komunistički stav.⁴⁵⁴ Međutim, važno je reći da Iran i Saudijska Arabija nisu bili u potpunosti ravnopravi „stubovi“ u američkoj politici *twin pillars*. Zapravo iz američke perspektive, to je bila uloga koju Rijad nije bio voljan, niti dovoljno sposoban da obavlja kao održivi regionalni partner, pa je Saudijska Arabija više predstavljala „nominalni stub“ u navedenoj Niksonovoj doktrini, u odnosu na Iran.⁴⁵⁵ Treba imati u vidu da je Teheran u tom periodu nasilno zauzeo tri ostrva u Persijskom zalivu, zbog čega i danas postoji spor sa Ujedinjenim Arapskim Emiratima, ali i oživeo svoje pretenzije prema Bahreinu, što je posebno izazvalo krizu u odnosima sa Saudijskom Arabijom. Za Rijad je to, uz šahov pojačan apetit za regionalnom moći u periodu povećanja cene nafte od 1971. do 1974. godine i uz iransku kupovinu naprednog američkog naoružanja, bio pokušaj agresivnog širenja uticaja Irana u regionu, čemu se oštro suprotstavljao.

Promena režima u Iranu nakon Islamske revolucije, u kombinaciji sa sovjetskom invazijom na Avganistan, dovela je do izmene prećutnih odnosa „oružje za naftu“, u *de facto* strateško partnerstvo Saudijske Arabije sa Zapadom, tako da Rijad u potpunosti zavisi od isporuke „zapadnog“ naoružanja, kao i američkog prisustva kako bi se zastrašili mogući napadi od strane Irana, Sovjetskog Saveza i Iraka.⁴⁵⁶ Nova iranska teokratska vlast odmah je počela da kritikuje saudijsku vladajuću porodicu i njihovu monarhiju koju je smatrala „nespojivom sa islamom“⁴⁵⁷, kao i da smatra upitnim saudijski legitimitet čuvara islamskih svetih mesta – Meke i Medine. Sukob između saudijske šiitske populacije (koja čini između 10% i 15% stanovništva⁴⁵⁸ i koja većinom naseljava strateški značajnu Istočnu provinciju u kojoj se nalaze najveće saudijske rezerve nafte) i snaga bezbednosti 1979. i 1980. godine

⁴⁴⁹ Gregory Aftandilian, „Maneuvering the Saudi-Iranian Rivalry in the Middle East: How the United States Can Preserve and Protect its Long-Term Interests in the Region“, U.S. Army War College, Strategic Studies Institute, 2018, pp. 5.

⁴⁵⁰ Roham Alvandi, „Nixon, Kissinger, and the Shah: The Origins of Iranian Primacy in the Persian Gulf“, *Diplomatic History*, Vol. 36, No. 2, 2012, pp. 337-372.

⁴⁵¹ Majid Behestani, Mehdi Hedayati Shahidani, „Twin Pillars Policy: Engagement of US-Iran Foreign Affairs During the Last Two Decades of Pahlavi Dynasty“, *Asian Social Science*, Vol. 11, No. 2, 2015, pp. 20-31.

⁴⁵² Tali Rachel Grumet, „New Middle East Cold War: Saudi Arabia and Iran's Rivalry“, University of Denver, Master Thesis, op. cit., pp. 45.

⁴⁵³ Dalia Dassa Kaye, Alireza Nader, Parisa Roshan, *Israel and Iran: A Dangerous Rivalry*, RAND Corporation, 2012, pp. 9.

⁴⁵⁴ Marc W. Jasper, „Security Assistance in the Persian Gulf and the Roots of the Nixon Doctrine“, op. cit., pp. 97.

⁴⁵⁵ Roham Alvandi, „Nixon, Kissinger, and the Shah: The Origins of Iranian Primacy in the Persian Gulf“, op. cit., pp. 358.

⁴⁵⁶ Marc W. Jasper, „Security Assistance in the Persian Gulf and the Roots of the Nixon Doctrine“, op. cit., pp. 104.

⁴⁵⁷ Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, 2008, pp. 147.

⁴⁵⁸ Izvor: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html> (pristupljeno: 28. septembra 2019. godine).

(često nazivan „Intifada Istočne provincije“), za koji je Rijad optužio Islamsku Republiku, doveo je do velike krize u saudijsko-iranskim odnosima. Zapravo, šiitska populacija Saudijske Arabije je postala predmet otvorenog saudijskog progona i prezira, sa jedne strane, ali često i objekat iranskog regrutovanja za podrivanje saudijskog režima i njihovih interesa, sa druge strane (saudijski šiiti s pravom se nikada nisu osećali delom države, a odnos vlasti prema njima nastavlja da bude oblikovan važnim faktorima: vahabijskom ideologijom, činjenicom da šiiti naseljavaju strateški važan region države, kao i odnosom saudijskog režima sa Iranom).⁴⁵⁹ Tada se u odnosima novonastale Islamske Republike i Saudijske Arabije posebno počinje isticati i ideološki i sektaški element. Iran naročito postaje pretnja Saudijskoj Arabiji po pitanju „meke moći“, odnosno iranskog pokušaja „izvoza revolucionarnog islama“, nastaje sukob oko islamskog legitimiteta, kada se oba režima pozivaju na religijsko liderstvo u svetu, što samo dodatno pojačava saudijski napor u širenju vahabijske ideologije među muslimanima regiona, ali i šire.⁴⁶⁰ Ideološku ravan je, takođe, bitno spomenuti kao destabilišući faktor u iransko-saudijskim odnosima, međutim, kao što je na početku rečeno, suštinski činilac u određivanju njihovih odnosa jesu bezbednosni i nacionalni interesi.

Za vreme Iransko-iračkog rata koji je usledio Saudijska Arabija je otvoreno stala na iračku stranu (i pored negativnog stava prema iračkom lideru Sadamu Huseinu, čija je revolucionarna arapsko-socijalistička retorika predstavljala izazov za Saudijsku Arabiju⁴⁶¹), prava bitka se vodila zapravo oko obuzdavanja iranske ideološke, a ponajpre geopolitičke uloge u regionu⁴⁶², dok je Teheran u periodu od 1981. do 1988. godine koristio posebno ratobornu retoriku usmerenu protiv vladajuće saudijske porodice i njenih veza sa Sjedinjenim Američkim Državama, a zategnutost i kriza u odnosima kulminirali su i formalnim prekidom diplomatskih odnosa 1988. godine. Treba napomenuti da je u tom periodu, kao protivteža Iranu, Saudijska Arabija inicirala i formiranje Saveta za saradnju zemalja u Persijskom zalivu (*Gulf Cooperation Council*), u kome je Rijad igrao centralnu ulogu u regionalnoj politici i koji je služio kao značajan instrument američkog uticaja i zauzdavanja iranske uloge u političkim i bezbednosnim pitanjima regiona.⁴⁶³ Na delu je bila agresivna međusobna kompeticija, s ciljem očuvanja i širenja sopstevne moći i uticaja u regionu. Saudijska Arabija je tada posebno razvila spoljopolitičko delovanje usmereno na obuzdavanje i suprotstavljanje Islamskoj Republici i očuvanje *status quo* u regionalnom poretku.⁴⁶⁴ S druge strane, Iran je pokušavao da izaziva i promeni regionalnu bezbednosnu strukturu, pre svega kroz podršku Hizbolahu i Hamasu i čvrsto savezništvo sa Sirijom iz strateških razloga.

Iračka invazija na Kuvajt 1990. godine i period koji je usledio uzrokovali su izvesno smanjenje tenzija na relaciji Teheran-Rijad. Sa jedne strane, Iran je pozitivno gledao na obuzdavanje neprijateljskog režima u Bagdadu, a s druge strane oštro se protivio gomilanju američkih snaga u regionu koje je nastupilo. Poslednja decenija XX veka i početak XXI veka karakteriše zbližavanje Irana i Saudijske Arabije u pitanjima od obostranog interesa, poput Iraka, regionalne bezbednosti i arapsko-izraelskog mirovnog procesa⁴⁶⁵, pa su tako tada zaključena i dva važna sporazuma (ugovor koji se odnosio na ekonomsku, trgovinsku i saradnju u oblasti nauke, tehnologije, kulture i sporta, kao i

⁴⁵⁹ Joshua Teitelbaum, „The Shiites of Saudi Arabia“, *Current Trends in Islamic Ideology*, Vol. 10, 2010, pp. 72-86.

⁴⁶⁰ Gwen Okruhlik, „Saudi-Arabian – Iranian Relations: External Rapprochement and Internal Consolidation“, *Middle East Policy*, Vol. X, No. 2, Summer 2003, pp. 113-125.

⁴⁶¹ Gregory Aftandilian, „Maneuvering the Saudi-Iranian Rivalry in the Middle East: How the United States Can Preserve and Protect its Long-Term Interests in the Region“, op. cit., pp. 8.

⁴⁶² John Tirman, Abbas Maleki (eds.), *U.S. – Iran Misperceptions: a Dialogue*, New York, London, Bloomsbury Academic, 2014, pp. 92.

⁴⁶³ Tali Grumet, „New Middle East Cold War: Saudi Arabia and Iran's Rivalry“, op. cit., pp. 64.

⁴⁶⁴ *Ibid*, pp. 63.

⁴⁶⁵ Gawdat Bahgat, „Iranian-Saudi Rapprochement: Prospects and Implications“, *World Affairs*, Vol. 162, No. 3, Winter 2000, pp. 108-115.

memorandum o razumevanju u domenu industrije i tehnike⁴⁶⁶). Takođe, 2001. godine je potpisan i sporazum u oblasti bezbednosti, međutim on se fokusirao na borbu protiv trgovine narkoticima, saradnju u domenu „pranja novca“ i nadgledanja granica, tako da isti nije predstavljao stvarnu vojnu saradnju, već zapravo domen regulisanja pitanja unutrašnje bezbednosti.⁴⁶⁷

Period izvesnog i više simboličnog približavanja Irana i Saudijske Arabije okončan je invazijom međunarodnih snaga na Irak 2003. godine, kada prema saudijskom viđenju Irak postaje iranska vazalna država i od kada tenzije u iransko-saudijskim odnosima samo jačaju. „Arapsko proleće“ (u kome je odgovor Irana i Saudijske Arabije u različitim državama bio različit, odnosno kompleksan i svakako interesima vođen) i njegove posledice u regionu su dodatno podstakle Rijad i Teheran da pružaju vojnu i finansijsku podršku svojim saveznicima u vođenju regionalnih „posredničkih sukoba“ (*proxy wars*), ali i da direktno vojno intervenišu u Bahreinu, Jemenu, Siriji i Iraku, što je sve, pak, dovelo do opasne eskalacije konflikata na Bliskom istoku i promene regionalne bezbednosne paradigme, pojačalo uzajamno nepoverenje i ozbiljno (a možda i nepovratno) narušilo regionalnu stabilnost. Iran i Saudijska Arabija nastoje da iskoriste bezbednosni vakuum u susednim slabim državama, kako bi pojačali uticaj i kontrolu, a njihovi suprotstavljeni geopolitički, ekonomsko-energetski i religijsko-ideološki interesi nastaviće da oblikuju regionalni poredak i politiku na Bliskom istoku. Iran i Saudijska Arabija nisu „ni prirodni saveznici, niti prirodni neprijatelji, već prirodni rivali“⁴⁶⁸, koji svoje odnose vide u svetlu „igre sa nultim zbirom“.

2.3.1. Najznačajnija polja sukoba Irana i Saudijske Arabije

Najvažnija arena saudijsko-iranskog rivaliteta i sukoba tradicionalno je oblast Persijskog zaliva, ali i širi delovi regiona Bliskog istoka, odnosno Irak, Liban, Jemen, palestinske teritorije, kao i Sirija naročito od početka „Arapskog proleća“.⁴⁶⁹

Liban

Nakon devastirajućeg libanskog građanskog rata od 1975. do početka 1990-ih godina, ova država posebno potpada pod uticaj vanregionalnih i regionalnih aktera – Saudijske Arabije, Irana, Sirije, Sjedinjenih Američkih Država i Izraela, uz tradicionalno prisutnu Francusku. Iako se ovi akteri deklarativno zalažu za stabilnost i prosperitet Libana, svi oni na svojstven način doprinose produbljivanju razlika, ali i sukoba, među libanskim političkim i socijalnim elementima, dok se kao najznačajniji faktor libanske unutrašnje nestabilnosti izdvaja upravo saudijsko-iranski rivalitet (Teheran i Rijad duži vremenski period učestvuju u libanskoj političkoj, ekonomskoj i socijalnoj sferi).⁴⁷⁰ Iran održava jake veze sa Hizbulahom, veoma značajnim libanskim, ali i regionalnim političkim faktorom, koji je osnovan početkom 1980-ih godina (najvažniji činioци nastanka ove organizacije su izraelska invazija na Liban 1982. godine i Islamska revolucija u Iranu⁴⁷¹) i čije je vojno krilo u značajnoj meri

⁴⁶⁶ Gwen Okruhlik, „Saudi-Arabian – Iranian Relations: External Rapprochement and Internal Consolidation“, op. cit., pp. 118.

⁴⁶⁷ *Ibid*, pp. 119.

⁴⁶⁸ Mohsen M. Milani, „Iran and Saudi Arabia Square Off: The Growing Rivalry Between Tehran and Riyadh“, *Foreign Affairs*, October 11, 2011, dostupno na: <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2011-10-11/iran-and-saudi-arabia-square> (pristupljeno: 05.10.2019. godine).

⁴⁶⁹ W. Andrew Terrill, „The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security“, *U.S. Army War College, Strategic Studies Institute*, December 2011, dostupno na: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a555137.pdf> (pristupljeno: 05.10.2019. godine).

⁴⁷⁰ Dragan Todorović, *Sunitsko-šiiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, op.cit., pp. 300.

⁴⁷¹ Dragan Todorović, *Hizbulah – Božja partija*, Institut za političke studije, Beograd, 2010, str. 39.

logistički podržano od strane Teherana, pored finansijske i uopšte materijalne pomoći Irana. Hizbulah je strateški instrument u rukama Irana.⁴⁷² S druge strane, Saudijska Arabija je dugi niz godina u političkom i ekonomskom smislu ulagala u Liban, a naročito je njen značaj došao do izražaja pošto je imala ulogu u posredovanju i zaključenju Taifskog sporazuma 1989. godine, kojim je okončan građanski sukob i nakon čega je Rijad imao veliki udeo u posleratnoj rekonstrukciji zemlje. Ekonomski uticaj se najviše ogledao kroz ulogu nekadašnjeg libanskog premijera Rafika al Haririja, koji je, pak, bio eksponent saudijskih interesa i kontrole u Libanu.⁴⁷³ Njegovo ubistvo 2005. godine, za koje su optuženi Sirija i Hizbulah, ojačalo je etničke i sektaške podele u zemlji, ali i ulogu spoljašnjih aktera: Irana i Saudijske Arabije. Povlačenjem sirijske vojske iz Libana, kao posledica jakog međunarodnog pritiska nakon Haririjevog ubistva, ojačan je uticaj Irana, koji više nije morao uvažavati partikularne interese Sirije u Libanu, dok se Hizbulah naročito počinje percipirati kao produžena ruka Teherana. Rat između Hizbulaha i Izraela 2006. godine je na svetlo dana izneo žestoki i direktni rivalitet između Irana i Saudijske Arabije, nakon koga je ojačan uticaj „Božije partije“ u Libanu, ali i regionu (a samim tim i uticaj Irana). Međutim, i pored oštre kritike saudijskog režima, arapsko stanovništvo je u velikoj meri podržalo Hizbulah u tom ratu, smatrajući njegov uspeh uspehom svih Arapa i islama. Prema ovakvoj interpretaciji, Iran je bio viđen kao neko ko pokušava da održi dostojanstvo arapskog otpora.⁴⁷⁴

Nakon rata veliki deo šiitske zajednice nastavlja da smatra Iran najvažnijim saveznikom čija je podrška od presudne važnosti, dok drugi različiti delovi libanskog političkog spektra i populacije vide Iran kao „uljeza“ koji se neprestano meša u unutrašnje odnose zemlje, tako da oni na drugoj strani traže podršku Saudijske Arabije, kao protivteža Iranu. Kroz podršku različitim akterima i sektaškim frakcijama u Libanu, Iran i Saudijska Arabija vode svoj sukob na libanskoj teritoriji, nastojeći da ojačanju sopstveni uticaj, što na koncu samo služi za jačanje političkih, sektaških i bezbednosnih problema i nestabilnosti u ovoj državi. Zapravo, „kroz sučeljavanje interesa i borbu za prevlast u Libanu između šiita koji imaju saveznike i u delu libanskih hrišćana, ali i delu sunita, sa jedne strane, i većine sunita okupljenih oko Saada al Haririja, koji takođe, imaju saveznike među nekim drugim libanskim hrišćanima, godinama se vodi globalni iransko-saudijski sukob na tlu Libana.“⁴⁷⁵

Irak

Irak predstavlja ključnu tačku u strateškim i bezbednosnim kalkulacijama i Irana i Saudijske Arabije.⁴⁷⁶ U periodu pre intervencije 2003. godine, Teheran i Rijad su delili slične stavove po pitanju Sadamovog režima, koji je ratovao osam godina sa Iranom, i izvršio invaziju na Kuvajt, važnog partnera Saudijske Arabije. Irak je tada predstavljao zajedničku pretnju, zbog svog ekspanzionizma i mogućnosti da naruši regionalnu stabilnost. Takođe, za Saudijsku Arabiju Irak je predstavljao tampon zonu protiv Irana. Međutim, nakon invazije na Irak i početka građanskog rata dolazi do promene regionalne bezbednosne paradigme, tako da ova država postaje još jedno veoma važno polje borbe za moć Irana i Saudijske Arabije. U prethodnim delovima rada obrađen je značaj Iraka za interese i spoljnopoličke ciljeve Teherana. U tom kontekstu je važno napomenuti da ni Saudijska Arabija, ni Iran ne mogu dozvoliti uspostavljanje režima u Bagdadu koji bi bio neprijateljski nastrojen prema njima. I Rijad i Teheran koriste izražene etničke, sektaške i ideološke podele u iračkom društvu, radi promovisanja svoje političke agende i nacionalnih interesa. Aktuelno šiitsko-sunitsko rivalstvo u Iraku

⁴⁷² Tali Grumet, „New Middle East Cold War: Saudi Arabia and Iran's Rivalry“, op. cit., pp. 109.

⁴⁷³ Michael Young, *The Ghosts of Martyrs Square : An Eyewitness Account of Lebanon's Life Struggle*, New York: Simon&Schuster, 2010, pp. 67.

⁴⁷⁴ W. Andrew Terrill, „The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security“, op. cit., pp. 40.

⁴⁷⁵ Dragan Todorović, *Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, op.cit., pp. 297.

⁴⁷⁶ W. Andrew Terrill, „The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security“, op. cit., pp. 44.

zapravo je sukob oko podele moći, koji je samo deklarativno obojen ideološkim iransko-arapskim rivalstvom.⁴⁷⁷

Iran je od 2003. godine uspostavio jake veze sa iračkim vladama i bio je znatno aktivniji u pokušajima ostvarivanja uticaja u Iraku, u odnosu na Rijad. Takođe, Teheran je bio važan posrednik u razrešavanju sukoba među iračkim šiitskim frakcijama (uzmimo samo kao primer odnose nekadašnjeg premijera Nurija al Malikija i Muktade al Sadra, koji su uz iransku pomoć, formirali vladajuću šiitsku koaliciju u iračkom parlamentu 2010. godine⁴⁷⁸, uprkos njihovom prethodnom sukobu). S druge strane, Saudijska Arabija je nakon 2003. godine kritički gledala na američku politiku u Iraku, smatrajući da Vašington predaje Irak direktno u ruke Irana. Cilj Rijada je bio da onemogući čvrste odnose i veze između Irana i Iraka, kako bi se izbegla promena regionalne ravnoteže snaga na uštrb Saudijske Arabije. U tom smislu je Rijad podržao anti-šiitske i sunitске grupe u Iraku, ali i određene šiitske sekularne opcije (poput dr Ajada Alavija koji se oštro suprotstavljao Nuriju al Malikiju).⁴⁷⁹ Jačanje šiitskog elementa u iračkom društvu sa velikom zebnjom je posmatrano u Rijadu, između ostalog i zbog straha da bi slične aspiracije mogle biti podstaknute i među saudijskom šiitskom populacijom.⁴⁸⁰ S druge strane, šiitska iračka vlada je dosta oštro kritikovala saudijsku ulogu i stav prema „Arapskom proleću“ i vojnoj intervenciji u Bahreinu, što je bilo podržano i održavanjem demonstracija u velikim iračkim gradovima, kada se zahtevalo povlačenje saudijskih snaga iz ove zalivske države.⁴⁸¹ Slično je bilo i po pitanju „Arapskog proleća“ i sukoba u Siriji, imajući u vidu da je Irak odbijao da osudi režim Bašara al Asada, a određen broj boraca iz Iraka je ratovao na strani sirijskog predsednika. A za Saudijsku Arabiju je od strateške važnosti bilo upravo to da Irak bude na njihovoj strani u sirijskom sukobu posebno zato što Irak i Sirija dele zajedničku granicu.⁴⁸²

Drugi ključan momenat u saudijsko-iranskom sučeljavanju u Iraku jeste svakako povlačenje američkih trupa iz ove zemlje, čime je stvoren dodatni podsticaj za osnaživanje iranskog uticaja. Rijad je imao osećaj da je ponovo ostavljen od svog američkog saveznika da se sam suočava sa iranskom pretnjom ne samo iz Irana, već sada i iz Iraka.⁴⁸³ Izvesno približavanje u stavovima Irana i Saudijske Arabije po pitanju budućnosti Iraka je došlo do izražaja nakon ofanzive Islamske države na Mosul u leto 2014. godine, a Rijad, Teheran i Bagdad su bili primorani da nađu *modus vivendi* kada je u pitanju borba protiv Islamske države.⁴⁸⁴ Saudijska Arabija je zauzela aktivniji i pragmatičniji stav u Iraku, ponovo je otvorila Ambasadu 2015. godine, a potom i Konzulat 2019. godine, ali i kroz podršku šiitskim liderima koji se protive jačanju iranskog uticaja i mešanju u unutrašnja pitanja u zemlji. Saudijska Arabija pokušava da promeni balans snaga na teritoriji Iraka, što ponovo izaziva povratnu reakciju Teherana, koji ne dozvoljava da Irak postane suviše slab kako bi se urušio, niti suviše jak da

⁴⁷⁷ Kayhan Barzegar, „Iran and the Shiite Crescent: Myths and Realities“, *Brown Journal of World Affairs*, Volume XV, Issue I, Fall/Winter 2008, pp. 87-99.

⁴⁷⁸ Nussaibah Younis, „Nouri Al Maliki's return would damage Iraq“, *The Guardian*, 19 October 2010, dostupno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/oct/19/nouri-al-maliki-return-damage-iraq> (pristupljeno: 06.09.2019. godine).

⁴⁷⁹ Ali Adami, Najmieh Pouresmaeili, „Saudi Arabia and Iran: the Islamic Awakening Case“, *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 3, No. 4, Winter 2013, pp. 153-178.

⁴⁸⁰ Ibrahim Al Marashi, „Saudi's Bold Political Gambit“, *AlJazeera*, January 5 2015, dostupno na: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/01/saudi-bold-political-gambit-20151545814291980.html> (pristupljeno: 06.10.2019. godine).

⁴⁸¹ W. Andrew Terrill, „The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security“, op. cit., pp. 54.

⁴⁸² Alice Fordham, „Iraq, Saudi Arabia Shows signs of Improved Relations After Years of Strain“, *Washington Post*, March 4, 2012, dostupno na: https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/iraq-and-saudi-arabia-show-signs-of-improved-relations-after-years-of-strain/2012/03/04/gIQAXnxBrR_story.html (pristupljeno: 06.10.2019. godine).

⁴⁸³ Dragan Todorović, *Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, op.cit., pp. 305.

⁴⁸⁴ Ibrahim Al Marashi, „Saudi's Bold Political Gambit“, *AlJazeera*, January 5 2015, dostupno na: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/01/saudi-bold-political-gambit-20151545814291980.html> (pristupljeno: 06.10.2019. godine).

postane izazov za Iran, a sučeljavanje Irana i Saudijske Arabije na iračkoj teritoriji i dalje traje. Tako regionalni bezbednosni kompleks nastavlja da bude oblikovan kompetitivnim iransko-iračko-saudijskim trouglom.⁴⁸⁵

Jemen

Saudijska Arabija i Jemen su uspostavili kompleksne i specijalne odnose u prethodne tri decenije, iz različitih političkih i strateških razloga, a od ujedinjenja Severnog i Južnog Jemena 1990. godine odnosi postaju daleko opsežniji.⁴⁸⁶ Za Rijad susedni Jemen, sa kojim deli dugačku i poroznu granicu, ima geopolitičku važnost u regionu, tako da je Saudijska Arabija uvek predstavljala aktivnog i uticajnog aktera u jemenskim unutrašnjim pitanjima. Takođe, Saudijska Arabija je duži period zagovarala politiku „obuzdavanja i održavanja“ Jemena, pružajući tako dovoljno podrške režimu u Sani, kako ne bi došlo do njegovog totalnog kolapsa, ali i održavajući ga disfunkcionalnom državom, sa druge strane, imajući u vidu saudijsku percepciju da snažan Jemen predstavlja glavni izvor pretnje po nacionalnu bezbednost i stabilnost.⁴⁸⁷ Ne ulazeći sveobuhvatno u determinante i faktore saudijsko-jemenskih odnosa pre ujedinjenja, a naročito posle formiranja jedinstvene jemenske države, može se reći da je njen lider Ali Abdulah Saleh (prvobitno predsednik Severnog Jemena od 1978. godine, zatim predsednik ujedinjenog Jemena od 1990. sve do 2012. godine), pragmatično koristio mešanje spoljašnjih aktera protiv brojnih autonomnih frakcija koje su delovale u zemlji, sa jedne strane, ali i kad god je bilo moguće sprečavao je spoljašnju podršku upućenu njegovim protivnicima, sa druge strane.⁴⁸⁸ Saleh je upravljao državnim poslovima pune 34 godine, održavajući nesigurnu ravnotežu među širokim spektrom suprotstavljenih elemenata, uključujući vojni i bezbednosni aparat, plemena, političke frakcije, klerikalne i ekonomske aktore, i kupujući njihovu lojalnost davanjem brojnih povlastica, ali i koristeći silu i prinudu (iako centralna vlada nikada nije imala monopol na upotrebu sile na čitavoj teritoriji zemlje).⁴⁸⁹

Pokret i grupa Huta, koja se pojavila početkom 1990-ih godina na severu zemlje, vodila je povremene otvorene sukobe sa centralnom vladom u periodu sve do 2004. godine. Njihovi članovi pripadaju zeidskoj grani šiitskog islama (u mnogim doktrinarnim aspektima su bliži sunitskom islamu nego drugim granama šiitskog islama) i naseljavaju severo-zapadni deo Jemena, čineći oko 30-35% populacije.⁴⁹⁰ Pobuna Huta prvenstveno je političkog i lokalnog karaktera protiv političke marginalizacije, ekonomske nerazvijenosti i diskriminacije ovog dela jemenske populacije, tako da se, i pored stalnih optužbi Saudijske Arabije o vojnoj i finansijskoj podršci Irana, ne možemo u potpunosti složiti sa konstatacijom da su Huti iranski zastupnik u državi, već tvrdimo da uticaj Teherana u Jemenu nije odlučujući, da je zapravo više marginalan i da nije reč o regionalnom posredničkom ratu, niti o sektaškoj konfrontaciji, nego je posredi unutrašnji konflikt vođen lokalnim faktorima i lokalnom borbom za moć i resurse.⁴⁹¹ Iako je ova pobuna započela kao jemenska unutrašnja borba, ubrzo se umešala Saudijska Arabija, koja je prvi put vojno intervenisala 2009. godine napadom na položaje Huta

⁴⁸⁵ Ali Adami, Najmieh Pouresmaeili, „Saudi Arabia and Iran: the Islamic Awakening Case“, op. cit., pp. 161.

⁴⁸⁶ *Ibid*, pp. 167.

⁴⁸⁷ Peter Salisbury, „Yemen and the Saudi-Iranian Cold War“, Reserach Paper, Middle East and North Africa Programme, February 2015, Chatham House, The Royal Institute of International Affairs.

⁴⁸⁸ Fred Halliday, „The Foreign Policy of Yemen“ in: Raymond Hinnebusch, Anoushiravan Ehteshami (eds), *The Foreign Policies of Middle East States*, Lyne Rienner, 2001, pp. 272.

⁴⁸⁹ Thomas Juneau, „Iran's Policy Towards the Houthis in Yemen: a Limited Return on a Modest Investment“, *International Affairs*, Vol. 92, No. 3, 2016, pp. 647-663.

⁴⁹⁰ Cameron Glenn, „Who are Yemen's Houthis?“, Wilson Center, April 29, 2015, dostupno na: <https://www.wilsoncenter.org/article/who-are-yemens-houthis> (pristupljeno: 12.10.2019. godine).

⁴⁹¹ Thomas Juneau, „Iran's Policy Towards the Houthis in Yemen: a Limited Return on a Modest Investment“, op. cit., pp. 647.

i blokadom severo-zapadne obale države.⁴⁹² Ubrzo na talasu „Arapskog proleća“, predsednik Jemena Saleh je novembra 2011. godine, pod pritiskom Rijada i njegovih saveznika iz GCC, napustio funkciju, što je bilo podržano i od strane Vašingtona, a na njegovo mesto je došao dotadašnji potpredsednik Abd Rabu Mansur al Hadi tokom izbora kada je bio jedini kandidat i započet je nacionalni dijalog. Međutim, nezadovoljstvo Huta nije prekinuto, imajući u vidu da zapravo nije došlo do bilo kakve suštinske promene u centralnoj vlasti i borbe su nastavljene, tako da su Huti zauzeli Sanu septembra 2014. godine. Huti su širili oblasti pod svojom potpunom ili delimičnom kontrolom i to uz pomoć svog neprijatelja, nekadašnjeg predsednika Saleha i njegovih naoružanih grupa i milicija. Kao posledica toga, Saudijska Arabija je formirala koaliciju većinom arapskih država i marta 2015. godine započela vojnu intervenciju u Jemenu protiv Huta i s ciljem povratka Hadija na čelo države. Rijad je intervenciju pokušao da opravda potrebom suzbijanja iranske pretnje i ekspanzije šiitskog islama u regionu, tako da je umnogome preneglašavao uticaj i značaj Irana u zemlji, kako bi legitimizovao svoju vojnu agresiju.⁴⁹³

Što se tiče iranske podrške, treba napomenuti da je u izveštaju Saveta bezbednosti UN iz aprila 2015. godine navedeno da je Iran još od 2009. godine vojno podržavao pokret Huta slanjem lakog naoružanja, a da se ta podrška pojačala nakon 2011. godine, međutim ona je bila ograničenog dometa i nije mogla odlučujuće da utiče na unutrašnju ravnotežu snaga u Jemenu.⁴⁹⁴ Podrška Teherana jeste rasla i jačala od 2014. godine, uz optužbe da i Iranska revolucionarna garda obučava Hute⁴⁹⁵, tako da je iransko-saudijsko rivalstvo deklarativno prekrilo suštinski unutrašnjim faktorima vođen konflikt u Jemenu i dodatno ga zapalilo, međutim ono ne upravlja njime. Interesi Irana u Jemenu su ograničeni, a njegova podrška Hutima je neuporedivo slabija od resursa i podrške koje ulaže Saudijska Arabija, takođe Jemen ima značajno manji prioritet za Iran u odnosu na Rijad, kome jemenska teritorija predstavlja „meki trbuh“, tako da Teheran smatra da bi njegova snažnija podrška i veća involviranost u sukob samo donela nekontrolisanu eskalaciju tenzija sa Saudijskom Arabijom.⁴⁹⁶ Osim toga, Huti nikada nisu predstavljali pione u rukama Teherana, već naprotiv, često nisu postupali saglasno iranskim stavovima, kao kada su ih iranski zvaničnici upozoravali da ne napadnu Sanu, što su oni ignorisali i zauzeli grad 2014. godine.⁴⁹⁷ Sa jačanjem moći Huta, Iran vidi mogućnost da poveća svoj uticaj u Jemenu po relativno niskoj ceni. Zapravo, Teheran ni ne namerava da uloži značajnije resurse, tako da ostaje ograničen prostor za dublje prodiranje Irana u jemensko pitanje.

⁴⁹² May Darwich, „The Saudi Intervention in Yemen: Struggling for Status“, *Turkey Insight*, Vol. 20, No. 2, pp. 125-141.

⁴⁹³ *Ibid*, pp. 131.

⁴⁹⁴ Thomas Juneau, „Iran's Policy Towards the Houthis in Yemen: a Limited Return on a Modest Investment“, op. cit., pp. 656-657.

⁴⁹⁵ Warren Strobel, Mark Hosenball, „Elite Iranian Guards Training Yemen's Houthis: U.S. Officials“, dostupno na: <https://www.reuters.com/article/us-yemen-security-houthis-iran/elite-iranian-guards-training-yemens-houthis-u-s-officials-idUSKBN0MN2MI20150327> (pristupljeno: 12.10.2019. godine).

⁴⁹⁶ Thomas Juneau, „Iran's Policy Towards the Houthis in Yemen: a Limited Return on a Modest Investment“, op. cit., pp. 662-663.

⁴⁹⁷ Ali Watkins, Ryan Grim, and Akbar Shahid Ahmed, „Iran Warned Houthis Against Yemen Takeover,“ *The Huffington Post*, April 20, 2015, dostupno na: https://www.huffpost.com/entry/iran-houthis-yemen_n_7101456 (pristupljeno: 12.10.2019. godine).

Palestinske teritorije

Još jedno polje intenzivnog rivaliteta Saudijske Arabije i Irana jesu palestinske teritorije. Teheran i Rijad se nadmeću oko podrške palestinskom nacionalnom pitanju, ali imaju drugačiji pristup izraelsko-palestinskom mirovnom procesu.

Iran je imao tradicionalne odnose sa Palestincima (koji su predominantno suniti, pored manjeg broja hrišćana⁴⁹⁸) još pre Islamske revolucije, međutim od 1979. godine, kada nova teokratska vlast odbija da prizna Izrael kao državu i umesto njenog imena koristi sintagmu “cionistički režim” (ili “mali satana”), Teheran pokušava da čvrsto stoji uz Palestince i pruži značajnu podršku pojedinim njihovim frakcijama. Tako, prva inostrana delegacija koja je posetila Iran nakon Revolucije je upravo bila delegacija Palestinske oslobodilačke organizacije (*Palestinian Liberation Organization – PLO*), na čelu sa Jaserom Arafatom.⁴⁹⁹ Međutim, njihovi odnosi se ubrzo značajno narušavaju pošto je Arafat tokom Iransko-iračkog rata podržao Irak, a naročito nakon što je priznao Izraelu pravo na postojanje 1988. godine, pozvao na mirovne razgovore sa Izraelcima i pošto je otpočeo dijalog sa Sjedinjenim Američkim Državama. Palestinska oslobodilačka organizacija je zadržala diplomatsko prisustvo u Teheranu, međutim Iran nije aktivno podržavao PLO sve do 2000. godine (početak intifade), a određeni znaci otopljanja njihovih odnosa nastupili su 2015. godine, kada je došlo do susreta zvaničnika i razgovora o mogućnostima jačanja njihovih odnosa.⁵⁰⁰ S druge strane, iranska finansijska, ali i vojna podrška Hamasu⁵⁰¹ je bila evidentna još od 1990-ih godina, a naročito posle smrti Arafata i povlačenja Izraela iz Gaze 2005. godine, kao i pobeđe Hamasa na izborima naredne godine. Do zatezanja u odnosim dolazi nakon početka “Arapskog proleća”, odnosno sukoba u Siriji, imajući u vidu da je Hamas, za razliku od Irana, podržao sirijske pobunjeničke grupe, a ne predsednika Bašara el Asada. Ponovo, u narednim godinama sukobi Hamasa sa izraelskim snagama pokazali su da Iran nastavlja sa povremenom podrškom ovoj organizaciji, iako njihovi odnosi ostaju u izvesnom smislu promenljivi, imajući u vidu podršku koju Saudijska Arabija takođe pruža Hamasu⁵⁰², ali i njegovu prećutnu podršku intervenciji predvođenoj Saudijskom Arabijom, u Jemenu⁵⁰³. Veze sa Iranom ne krije ni Palestinski islamski džihad, koji, uz povremene trzavice u odnosima (poput različitih pogleda na krizu u Jemenu), nastavlja da prima finansijsku i vojnu podršku iz Teherana.⁵⁰⁴

Važno je napomenuti da suprotstavljanje Irana Izraelu predstavlja jednu od glavnih konstanti u spoljnoj politici Islamske Republike. Iako je prvobitno bio pretežno baziran na revolucionarnoj ideologiji, ovaj element iranskog spoljnopolitičkog delovanja je postepeno postao rezultat racionalne kalkulacije iranskog rukovodstva. Dakle, iz navedenog odnosa Irana sa palestinskim frakcijama, može se uočiti da je iranska podrška vođena pragmatičnim razlozima i ciljevima, tako da se stiče utisak i da Iran u izraelsko-palestinskom mirovnom procesu teži održavanju stalnog neprijateljstva i sukoba, odnosno održavanju sadašnje situacije koja, zapravo, odgovara i Saudijskoj Arabiji, tako da i Rijad i

⁴⁹⁸ Samih K. Farsoun, *Culture and Customs of the Palestinians*, Greenwood Press, London, 2004.

⁴⁹⁹ Rachel Brandenburg, „Iran and the Palestinians“, dostupno na: http://iranprimer.usip.org/sites/default/files/Iran%20Region_Brandenburg_Palestinians%20Jan%202016.pdf (pristupljeno: 20.10.2019. godine).

⁵⁰⁰ *Ibid*, pp. 2.

⁵⁰¹ Hamas – arapski akronim za Islamski pokret otpora (Harakat al-Muqawama al-Islamiya).

⁵⁰² Mehran Kamrava, „Mediation and Saudi Foreign Policy“, *Orbis*, Vol. 57, No. 1, Winter 2013, pp. 152-170.

⁵⁰³ Rachel Brandenburg, „Iran and the Palestinians“, op. cit., pp. 5.

⁵⁰⁴ Više o tome: Wilson Centre, *Iran, Hamas and Palestinian Islamic Jihad*, dostupno na: <https://www.wilsoncenter.org/article/iran-hamas-and-palestinian-islamic-jihad> (pristupljeno: 20.10.2019. godine).

Teheran mogu da koriste palestinsko pitanje, “bilo da je reč o pokušaju iskazivanja panislamske solidarnosti (neiskrene), bilo da je to u sklopu realizacije nekog drugog trenutnog interesa”.⁵⁰⁵

Saudijska Arabija je arapsko-izraelski sukob uvek koristila kao legitimišući instrument na unutrašnjem planu i kao sredstvo za diskreditaciju političkih rivala u regionu.⁵⁰⁶ I kako je Teheran uspeva da se približi Hamasu, tako je povratno Rijad nastojao da se što više profiliše kao akter koji je na strani Palestinaca i koji inicira rešavanje izraelsko-arapskog pitanja (pomenimo samo saudijske mirovne inicijative⁵⁰⁷). Osim toga, iranski pokušaj da prigrabi u potpunosti pan-arapsku stvar i strah od regionalnih “ambicija” Irana doveli su do povratne reakcije Rijada i nadmetanja za lojalnost palestinskih frakcija. Odnosi Saudijske Arabije sa Hamasom bili su i ostali veoma promenljivi, još od nastanka ove organizacije sve do današnjih dana, uz stalno prisutnu dozu obazrivosti Rijada prema Hamasu kao izdanku palestinske grane Muslimanskog bratstva. Takođe, povremeni saudijski snažan pritisak na Hamas u funkciji je odnosa Rijada sa Vašingtonom (i njegovom željom da konačno postigne uspeh u rešavanju izraelsko-palestinskog pitanja) i sprečavanja približavanja Hamasa sa Iranom⁵⁰⁸, dok ova organizacija zapravo iz sopstvenih interesa pokušava da izgradi izbalansiran odnos sa Iranom i sa Sudijskom Arabijom, kako bi dobijala finansijsku i vojnu pomoć obe strane. U poslednje vreme vidljiva je značajna podrška Saudijske Arabije političkoj opciji palestinskog predsednika Mahmuda Abasa koji, pak, ima zategnute odnose sa Iranom. Saudijski i iranski interesi se tako intenzivno prelamaju i u ovom delu regiona, zarad postizanja sopstvenih ciljeva.

Na posletku možemo reći da će palestinske frakcije nastaviti da u različitim periodima više ili manje inkliniraju Saudijskoj Arabiji ili Iranu, naravno iz različitih interesa, dok saudijsko-iransko nadmetanje za politički uticaj na Palestinskim teritorijama ostaje u službi širih regionalnih geopolitičkih odnosa, a jedini talac ovakve situacije i dalje je palestinski narod.

Sirija

I dok je u prethodnom delu rada obrađen značaj Sirije za iranske interese, na ovom mestu ćemo u kratkim crtama istaći odnose Saudijske Arabije sa Damaskom, kako bismo ukazali na iransko-saudijski rivalitet u ovoj zemlji. Najpre, kao nasledna monarhija, Saudijska Arabija je tradicionalno imala odnos nepoverenja i sumnje prema sirijskom republikanskom režimu, koji je često sebe definisao i revolucionarnim,⁵⁰⁹ i njegovoj sekularnoj ideologiji, a sirijski odnosi sa Iranom samo su dodatno komplikovali situaciju. Ipak, u povremenim, retkim trenucima Saudijska Arabija i Sirija pronalazile su osnovu za saradnju, poput krize u Zalivu 1990-ih godina, kada je Damask i vojno podržao koaliciju protiv iračke invazije na Kuvajt.⁵¹⁰ Međutim, ubistvo libanskog premijera Rafika Haririja 2005. godine, čiji je zaštitnik bio upravo Rijad, a za šta je optužena Sirija, dovelo je do velike krize u saudijsko-sirijskim odnosima. Rijad je počeo da insistira na poštovanju Rezolucije Saveta bezbednosti UN 1559 (2004), kojom se zahtevalo povlačenje sirijskih snaga iz Libana, stacioniranih na libanskoj teritoriji još

⁵⁰⁵ Dragan Todorović, *Sunitsko-šiiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, op.cit., pp. 301.

⁵⁰⁶ Paul Aarts and Joris van Duijne, “Saudi Arabia After U.S.-Iranian Détente: Left in the Lurch?”, *Middle East Policy*, Vol. XVI, No. 3, Fall 2009, pp. 64-78.

⁵⁰⁷ Više o tome u: Gawdat Bahgat, „Saudi Arabia and the Arab-Israeli Peace Process“, *Middle East Policy*, Vol. XIV, No. 3, 2007, pp. 49-59.

⁵⁰⁸ Adnan Abu Amer, “What Is Behind the Sudi Campaign against Hamas?”, *Al Jazeera*, 23 September, 2019, dostupno na: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/saudi-campaign-hamas-190922221256740.html> (pristupljeno: 26.10.2019. godine).

⁵⁰⁹ W. Andrew Terrill, „The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security“, op. cit., pp. 30.

⁵¹⁰ Lawrence Freedman, Efraim Karsch, *The Gulf Conflict 1990-91*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993, pp. 96.

od sredine 1970-ih godina, što je i rezultiralo njihovim napuštanjem Libana aprila 2005. godine.⁵¹¹ Pošto je neuspešno pokušavao da izoluje Siriju u periodu 2005-2007. godine, od 2008. godine i takozvanog Sporazuma iz Dohe kojim je formirana vlada nacionalnog jedinstva u Libanu, Rijad je prešao sa početne strategije pasivnog odnosa, izolacije i obuzdavanja Sirije na strategiju aktivnog angažovanja i zbližavanja.⁵¹² Od tog perioda sve do početka “Arapskog proleća” i rata u Siriji, Saudijska Arabija je priznala ulogu Damaska u regionu, a posebno u Libanu, i istovremeno nastojala da oslabi čvrste veze sirijskog režima sa Teheranom (ipak, saudijsko-sirijski odnosi nikada nisu dostigli kvalitativni nivo partnerstva, a saudijski pokušaj da utiče i oslabi odnose Damaska sa Teheranom nije nikada materijalizovan).⁵¹³ Osim toga, cilj Rijada je bio da pokuša da promeni sirijski stav i poziciju prema Libanu i palestinsko-izraelskom sukobu,⁵¹⁴ kako bi promovisala sopstvene regionalne interese. Na promenu pozicije Rijada prema Siriji i zauzimanje strategije zbližavanja sa Damaskom uticali su sledeći faktori: na prvom mestu uloga i značaj Irana u Siriji, tj. iranska od saudijske strane percipirana pretnja (pokušaj formiranja zajedničke arapske strategije suprotstavljene iranskoj pretnji), zatim potreba stabilizacije prilika u Libanu u tom periodu, potreba rešavanja unutar-palestinskog sukoba, za šta je Rijadu bila neophodna koordinacija sa Sirijom, imajući u vidu njene veze sa Hamasom, kao i zauzimanje mekšeg stava Vašingtona prema Damasku, zbog čega je i Rijad uskladio svoju poziciju sa američkom.⁵¹⁵

Pobuna u Siriji i početak sukoba 2011. godine svakako su dodali novu dimenziju u strategiji i odnosima Rijada prema ovoj zemlji. Sa eskalacijom protesta i konflikta u Siriji, Saudijska Arabija je zauzela čvrst stav protiv Asadovog režima i počela sa finansijskom, vojnom i logističkom podrškom različitim opozicionim pobunjeničkim grupama. Ovakva pozicija kosila se sa saudijskim stavom u odnosu na “Arapsko proleće” u Bahreinu, Egiptu, Maroku i Jordanu, gde je Rijad izrazito bio za očuvanje *status quo* (nasuprot podršci “Arapskom proleću” u Libiji i Jemenu). U borbi za hegemoniku ulogu u regionu, Saudijska Arabija percipira Iran kao veoma ozbiljnu pretnju, tako da Rijad svim silama nastoji da obori iranskog najznačajnijeg saveznika – režim u Damasku. Sirijski sukob je ubrzo postao veoma kompleksan i uključio ulogu i interese ostalih regionalnih i vanregionalnih aktera, pored Irana i Saudijske Arabije, pre svega Turske, Rusije, Izraela, SAD, Katara, UAE, EU. Za iransko rukovodstvo Asadov režim je predstavljao nezamenljivog saveznika, a sirijska bezbednost izjednačava je sa bezbednošću Irana, tako da su njegova zaštita i očuvanje u strateškom smislu opravdani za Iran, ma koliko gubitaka nosili sa sobom (Teheran je još na početku krize shvatio da je nemoguće ukloniti Asada sa vlasti, a istovremeno održati sistem i režim, jer je sam Asad činio režim, zbog načina vladavine i organizacije sirijske države).⁵¹⁶ Teheran je političku, vojnu i ekonomsku podršku sirijskom režimu okarakterisao kao lojalnost prema pouzdanom partneru i savezniku, otpor spoljašnjem mešanju s namerom da oslabi njihovo savezništvo, kao i suočavanje sa izazovima nasilja protiv legitimne vlasti u Damasku.⁵¹⁷ Istovremeno, nije moguće da se porekne činjenica da je Teheran kontinuirano pokazivao interesovanje za promovisanje pomirenja među određenim sirijskim frakcijama, ali i za regionalnu

⁵¹¹ W. Andrew Terrill, „The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security“, op. cit., pp. 31.

⁵¹² Benedetta Berti, Yoel Guzansky, „Saudi Arabia's Foreign Policy on Iran and the Proxy War in Syria: Toward a New Chapter?“, *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. VIII, No. 3, 2014, pp. 25-34.

⁵¹³ Benedetta Berti, „The Ongoing Battle for Beirut: Old Dynamics and New Trends“, INSS Memorandum, No. 111, December 2011, dostupno na:

<https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/%D7%9E%D7%96%D7%9B%D7%A8%20111.pdf>

(pristupljeno: 27.10.2019. godine).

⁵¹⁴ Yehuda U. Blanga, „Saudi Arabia's Motives in the Syrian Civil War“, *Middle East Policy*, Vol. XXIV, No. 4, Winter 2017, pp. 45-62.

⁵¹⁵ *Ibid*, pp. 47-50.

⁵¹⁶ Emile Hokayem, „Iran, the Gulf States and the Syrian Civil War“, *Survival*, Vol. 56, No. 6, December 2014 – January 2015, pp. 59-86.

⁵¹⁷ *Ibid*, pp. 74.

diplomaciju, radi okončanja rata u Siriji. Iranska doktrina asimetrične odbrane u slučaju sirijskog sukoba je omogućila pružanje širokog spektra pomoći i asistencije režimu u Damasku, a Teheran, zahvaljujući institucionalnim kapacitetima, ima mogućnost da sprovodi dugoročno i multidimenzionalno angažovanje na teritoriji druge države. Može se reći da je najveća prednost Irana njegov pristup sukobu kao delu dugotrajne igre u regionu koja zahteva “strateško strpljenje”, kao i sposobnost i volju da se prihvate naizgled visoki gubici na početku, kako bi se obezbedila buduća dobit.⁵¹⁸ Sirija, takođe, za Iran predstavlja prvu liniju odbrane protiv koncentrisanih napora iranskih regionalnih i vanregionalnih oponenta u njihovoj nameri, ne samo da dovedu do promene režima u Damasku i da okončaju decenijama dugo savezništvo sa Sirijom, već da, kao deo dugoročne strategije, izoluju i sruše Islamsku Republiku.⁵¹⁹

Ne objašnjavajući podelu između sirijskih opozicionih grupacija i njihove međusobne sukobe, interese Kurda i njihovu borbu, nastanak i pad Islamske države, ulogu i involviranost drugih regionalnih i vanregionalnih igrača, i uz opasnost da previše pojednostavimo analizu, reći ćemo da događaji u Siriji i za Iran i za Saudijsku Arabiju “predstavljaju umnogome igru sa nultim zbirom”⁵²⁰, a razrešenje sirijske krize definisaće budućnost Bliskog istoka, jer onako kako bude izgledala posleratna Sirija, tako će da izgledaju i odnosi i ravnoteža snaga u regionu između Irana i Saudijske Arabije, arapskih zemalja i Izraela, ali i SAD i Ruske Federacije.⁵²¹ Sukob unutar Sirije predstavlja “mikrokosmos regionalne borbe”⁵²² Teherana i Rijada za geopolitički uticaj.

*
* *

Prethodni deo rada koji obrađuje odnose Islamske Republike Iran sa Kraljevinom Saudijskom Arabijom završićemo rečima Karima Sadjapura (*Karim Sadjadpour*): “I dok se slonovi bore, trava je ta koja strada. Bilo je na milione žrtava na Bliskom istoku, uključujući Sirijce, Iračane, stanovnike Jemena. Iranski i saudijski građani nisu oni koji stradaju”.⁵²³

⁵¹⁸ *Ibid*, pp. 82.

⁵¹⁹ Jubin Goodarzi, „Iran and Syrian at the Crossroads: The Fall of the Tehran-DamascusAxis?“, Wilson Center, Middle East Program Viewpoints No. 35, August 2013, dostupno na: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/iran_syria_crossroads_fall_tehran_damascus_axis.pdf (pristupljeno: 01.11.2019. godine).

⁵²⁰ Benedetta Berti, Yoel Guzansky, „Saudi Arabia's Foreign Policy on Iran and the Proxy War in Syria: Toward a New Chapter?“, op. cit., pp. 31.

⁵²¹ Dragan Todorović, *Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, op.cit., pp. 307.

⁵²² Ted Galen Carpenter, „Tangled Web: The Cyrian Civil War and Its Implications“, *Mediterranean Quarterly*, Vol. 24, No. 1, 2013, pp. 1-11.

⁵²³ Martin Smith, “Bitter Rivls, Iran and Saudi Arabia, Part 2”, *Frontline*, 54:46, dostupno na: <https://www.pbs.org/video/bitter-rivals-iran-and-saudi-arabia-part-two-ka4dlm/> (pristupljeno: 03.11.2019. godine).

2.4. Karakteristike spoljne politike Islamske Republike Iran u regionu Bliskog istoka

Uz analizu faktora koji utiču na odnose Teherana sa susednim i najvažnijim državama na Bliskom istoku, što je obrađeno u prethodnom delu rada, sada ćemo nastojati da objasnimo glavne karakteristike iranske spoljne politike u regionu, za koju tvrdimo da je defanzivna⁵²⁴ u svojoj suštini, ali da se manifestuje kroz ofanzivne metode i sredstva.

Na početku ovog poglavlja istakli smo da je intervencijama međunarodnih snaga u Avganistanu, a posebno u Iraku, došlo do promene raspodele moći među akterima u regionu, kao i da se od tog momenta spoljna politika Islamske Republike Iran počinje označavati ofanzivnom i agresivnom. Uzimajući u obzir prirodu regionalnih odnosa i procesa, kao i interese i delovanje vanregionalnih sila, spoljna politika Irana određena je strateškim imperativima i geopolitičkim promenama i zapravo vođena defanzivnim razlozima. Teheran se suočio sa novom bezbednosnom dilemom stacioniranjem američkih snaga u Avganistanu i Iraku, a njegovo spoljnopolitičko delovanje vođeno je potrebom zaštite geostrateških interesa i nacionalne bezbednosti.⁵²⁵ Dolazak američkih snaga na zapadnim granicama Irana, uz njihovo delovanje u Avganistanu i prisustvo američke Pete flote u Persijskom zalivu⁵²⁶, pojačali su kod iranskog rukovodstva osećaj ugroženosti nacionalne bezbednosti i nacionalnih interesa, kao i percepciju pretnje po opstanak režima⁵²⁷ i izazivali povratnu, a nekada i preemptivnu, reakciju. U tom smislu, iranski glavni strateški cilj je da ublaži i smanji svoju relativnu izolovanost, uz istovremeno odvratanje mogućeg napada njegovih regionalnih i vanregionalnih oponenta.⁵²⁸ U procesu širenja međunarodnog i američkog uticaja, kao i u akcijama koje su Sjedinjene Američke Države preduzele u susednom, strateški značajnom Iraku, Iran vidi opasnost po sopstvenu bezbednost (pitanje očuvanja teritorijalnog integriteta i nezavisnosti dugi niz godina predstavlja vrlo važnu determinantu u definisanju spoljne politike Irana⁵²⁹). Ovome svakako treba dodati da određeni faktori odlučujuće utiču na percepciju iranskog rukovodstva o regionalnoj geopolitičkoj zaokruženosti i izolovanosti Islamske Republike, kao što su: stacioniranje i delovanje američkih borbenih trupa u Avganistanu i Iraku, prisustvo američke flote u vodama Persijskog zaliva, mreža vojnih baza kojima SAD okružuju Iran iz skoro svih pravaca⁵³⁰, vojna podrška Sjedinjenih Američkih Država Pakistanu, vojna saradnja Azerbejdžana sa Vašingtonom i Izraelom, položaj Irana u odnosu na Tursku – članicu NATO saveza, kao i uloga i status Teherana u odnosima dve susedne države koje poseduju nuklearno naoružanje. Shodno navedenim indikatorima, možemo reći da postoji dovoljno faktora koji bi kod iranskog rukovodstva uticali na percepciju bezbednosti Islamske Republike i njenih nacionalnih interesa, što pojačava osećaj ugroženosti i dovodi do defanzivne reakcije, tako da Teheran traga za regionalnom „strateškom dubinom“.⁵³¹ U odnosu na prikazano širenje sfere uticaja oponenta, Teheran zapravo nema više mesta za odstupanje. U skladu sa tim, važno je u obzir uzeti momenat otpočinjanja spoljnopolitičkog ofanzivnijeg i agresivnijeg delovanja Teherana, odnosno pad režima Sadama Huseina

⁵²⁴ Rusty Treviño, „Is Iran an Offensive Realist or a Defensive Realist? A Theoretical Reflection on Iranian Motives for Creating Instability“, *Journal of Strategic Security*, Volume 6, No. 3, Fall 2013, pp. 382-392.

⁵²⁵ Kayhan Barzegar, „Iran's Foreign Policy Strategy after Saddam“, op. cit., pp. 174.

⁵²⁶ Ben Piven, „Map: US bases encircle Iran“, *AlJazeera*, 1 May 2012, dostupno na: <https://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2012/04/2012417131242767298.html> (pristupljeno: 09.11.2019. godine).

⁵²⁷ J. Matthew McInnis, „Iran's Strategic Thinking: Origins and Evolution“, American Enterprise Institute, May 2015.

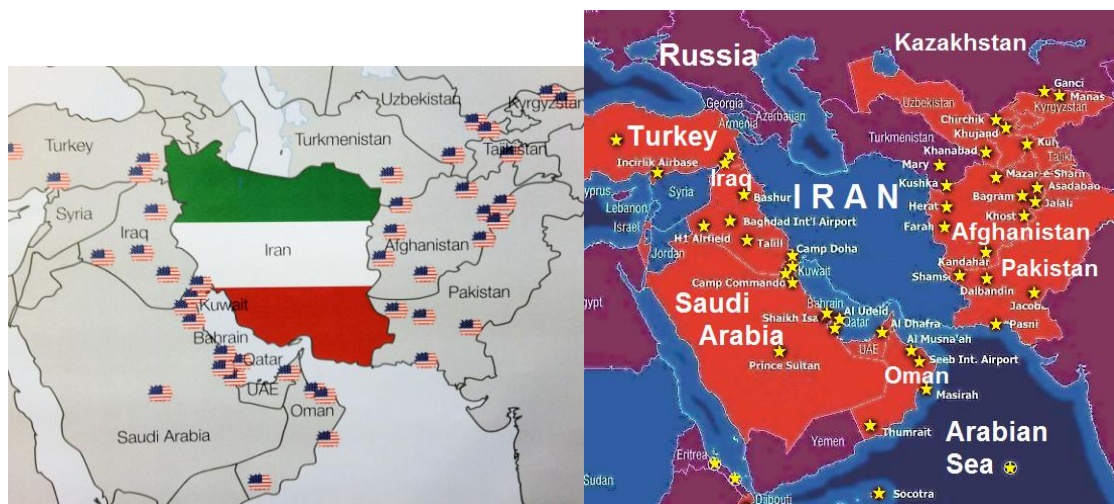
⁵²⁸ *Ibid*, pp. 19.

⁵²⁹ Shireen Hunter, *Iran and the World: Continuity in a Revolutionary Decade*, Introduction, Bloomington: Indiana University Press, 1990, pp. 21.

⁵³⁰ Rashaan Ayes, „Where U.S. Troops and Military Assets are Deployed in the Middle East“, *Axios*, 21 September 2019, dostupno na: <https://www.axios.com/where-us-troops-deployed-middle-east-5e96fdb2-c7ba-4f26-90b4-7bf452f83847.html> (pristupljeno: 09.11.2019. godine).

⁵³¹ J. Matthew McInnis, „Iran's Strategic Thinking: Origins and Evolution“, op. cit., pp. iii.

i ulazak američkih trupa u Irak. Opredeljujući činilac iranske spoljne politike u napred navedenom vremenskom razdoblju upravo predstavlja percepcija širenja i jačanja protivničkog vojnog, političkog i ekonomskog uticaja u regionu Bliskog istoka, kao pretnje nacionalnoj bezbednosti Islamske Republike Iran.⁵³² Vremenski momenat početka vidno aktivne i agresivnije spoljne politike Irana, u cilju širenja uticaja na pomenutom prostoru, pokazuje da forma sprovođenja iranske spoljne politike ima ofanzivna obeležja, jer ga oponenti vide kao pretnju regionalnoj stabilnosti i bezbednosti, ali da je spoljnopolitičko delovanje motivisano defanzivnim razlozima, a Iran vidi sebe kao “defanzivnog realistu koji je primoran da jača, dok ga neprijatelji napadaju sa svih strana”.⁵³³

Mape broj 19 i 20 – prikaz rasporeda vojnog prisustva SAD u okruženju IR Iran⁵³⁴

Strateško opredeljenje Irana u prethodno definisanom vremenskom periodu, kojim se određuje i njegova uloga u regionalnom i međunarodnom sistemu, jeste determinisano stavom prema jačanju sfere uticaja Sjedinjenih Američkih Država i njenih saveznika na Bliskom istoku i percepciji rukovodstva Islamske Republike o geopolitičkoj zaokruženosti i izolovanosti Irana, kao i ugroženosti iranske nacionalne bezbednosti. Aktivnija spoljna politika Irana predstavlja odgovor, odnosno „protivnapad“, uslovljen ponašanjem i delovanjem protivnika, a ne „napad“. Može se reći da je intenzivnom politikom svojih oponentata Iran primoran na pragmatično vođenje ofanzivnije i agresivnije spoljne politike.

Uloga i politika Islamske Republike Iran u Iraku, posle svrgavanja Sadama Huseina, u Palestini, Siriji, Libanu i Jemenu, kao i uticaj iranskog faktora na arapsko-izraelski sukob⁵³⁵, ali i razvoj iranskog nuklearnog programa (koji predstavlja izvor nacionalnog ponosa Islamske Republike Iran, dok Teheran, kao potpisnik Sporazuma o neširenju nuklearnog naoružanja, smatra kako ima neotuđivo pravo na korišćenje nuklearne energije u civilne svrhe) čine najznačajnije elemente u spoljnopolitičkim kalkulacijama iranskog rukovodstva. Glavne strategije koje čine jezgro spoljne politike Irana podrazumevaju kombinaciju upotrebe konvencionalnih, ali i asimetričnih, sredstava u postizanju svojih ciljeva, a jedan od najznačajnijih instrumenata Islamske Republike je korišćenje strategija kojima se

⁵³² Kayhan Barzegar, „Iran's Foreign Policy in Post-Invasion Iraq“, op. cit., pp. 55-56.

⁵³³ Rusty Treviño, “Is Iran an Offensive Realist or a Defensive Realist? A Theoretical Reflection on Iranian Motives for Creating Instability”, op. cit., pp. 386, 392.

⁵³⁴ Izvor: <http://iblagh.com/en/us-military-bases-around-iran/> i <https://www.businessinsider.com/iran-surrounded-by-us-military-bases-2011-12> (pristupljeno: 09.11.2019. godine).

⁵³⁵ O razlozima i ciljevima uticaja Irana na nedržavne aktere više u: Thomas Juneau, „Iran's Policy Towards the Houthis in Yemen: a Limited Return on a Modest Investment“, op. cit., pp. 648-650.

sprečavaju regionalna dešavanja koja su, prema percepciji Teherana, suprotna iranskim nacionalnim interesima, što podrazumeva uglavnom upotrebu asimetričnih sredstava⁵³⁶, a kao primer može se navesti podrška Irana organizacijama koje se, od strane SAD i saveznika, označavaju kao terorističke, pre svega Hizbolah i Hamas.

U američkoj nameri da umanjí regionalnu ulogu i značaj Irana u njegovom neposrednom bezbednosnom okruženju, Teheran više nema prostora za uzmicanje, zbog čega su njegove, nekada preemtivne, pragmatične akcije, vođene strateškim imperativima i zaštitom nacionalne bezbednosti. Iako mehanizmi i sredstva spoljnopolitičke akcije Teherana imaju ofanzivne i, po mnogim ocenama, ekspanzionističke odlike, oni su uzrokovani zapravo bezbednosnim pitanjima i faktorima, od značaja za legitimne iranske nacionalne interese. Instaliranjem vojnih baza u državama regiona Bliskog istoka, posebno u zemljama susednim Iranu, njihovim naoružavanjem najmodernijim sredstvima i opremom, snažnim vojnim i obaveštajnim prisustvom, kao i obukom njihovih oružanih snaga, Sjedinjene Američke Države nastoje da izvrše dodatni pritisak na iransko rukovodstvo. Tako Vašington pokušava da ne dozvoli Teheranu da narušava američke interese u ovom delu sveta.

Dakle, imajući u vidu napred navedeno, može da se zaključi da Islamska Republika Iran predstavlja racionalnog, pragmatičnog aktera, čiji su postupci vođeni percepcijom ugrožavanja nacionalnih i bezbednosnih interesa u regionu, uz faktore istorijskog nasleđa, geografskih odlika i strateške pozicioniranosti države, a Iran ostaje fundamentalno defanzivna država, čiji je osnovni cilj očuvanje sopstvene bezbednosti i stabilnosti, kao i opstanak režima.⁵³⁷ Iranska vojna strategija usmerena je na aktivnosti niskog intenziteta, upotrebu asimetričnih mehanizama i posredničkih sukoba, cilj je odvratiti oponente sa svojih granica, a u sleđenju i zaštiti interesa neretko se poseže za ofanzivnim sredstvima ili preemtivnim reakcijama.⁵³⁸ Imajući u vidu okruženost Irana američkim i prisustvom njihovih saveznika, Teheran svoju strategiju usmerava na razvoj kapaciteta “čvrste sile”, ali istovremeno i jača uticaj u regionu u svojstvu “meke sile”.⁵³⁹ U potpunoj okruženosti i, uz nastojanje da spreči izolovanost, Islamska Republika Iran više nema ni malo manevarskog prostora. Ova velika civilizacija, koja je dala nemerljivi doprinos svetskoj umetnosti, kulturi, nauci, arhitekturi i filozofiji, nastaviće da brani svoj nacionalni identitet i ponos, dok će teokratski identitet Islamske Republike Iran nastaviti da predstavlja izazov za pojam “globalnog društva” baziranog na određenim normama i pravilima ponašanja kojima svi međunarodni akteri moraju da se povinuju.⁵⁴⁰

Nastavak rada posvetićemo analizi uloge i ciljeva Velike Britanije, Francuske i Nemačke u regionu Bliskog istoka u periodu pre Islamske revolucije, imajući u vidu njihov značaja i u tumačenju dominacije nacionalnih interesa ovih vodećih država članica Evropske unije sa Iranom.

⁵³⁶ Chase Winter, „Kako Iran vodi ratove?“, *DW*, 15.05.2018, dostupno na: <https://www.dw.com/bs/kako-iran-vodi-ratove/a-43779819> (pristupljeno: 10.11.2019. godine).

⁵³⁷ J. Matthew McInnis, „Iran's Strategic Thinking: Origins and Evolution“, op. cit., pp. 19.

⁵³⁸ *Ibid*, pp. 20.

⁵³⁹ Dejan Jović, „Trideset godina nakon revolucije: Iran u središtu svjetske politike“, op. cit., str. 61.

⁵⁴⁰ Videti: Ziba Moshaver, “Revolution, Theocratic Leadership and Iran’s Leadership”, *The Review of International Affairs*, Volume 3, Issue 2, Winter 2003, pp. 283-305.

3. Uloga ključnih država članica EU u regionu pre formiranja Islamske Republike Iran

Nastojeći da ojača globalnu ulogu bezbednosnog aktera na međunarodnoj sceni, Evropska unija je pokušala intenzivnije da deluje u oblikovanju procesa na Bliskom istoku, koji predstavlja poprište različitih nerešenih problema, uglavnom nasleđenih iz prethodnog perioda, kao i stalnih međukonfesionalnih i međuetničkih animoziteta i sukoba. Evropska unija teži da projektuje i ojača svoju ulogu na međunarodnom planu, ali i pored toga što poseduje potrebne mehanizme i instrumente za implementaciju sopstvene politike, njeni napori u formulaciji jedne koherentne i nezavisne spoljne politike u regionu Bliskog istoka ostaju potkopani iz najmanje dva jaka razloga. Prvi se odnosi na odsustvo političke volje kako bi ovaj deo sveta zauzimao visoku poziciju na političkoj agendi Unije, a imajući u vidu dominaciju nacionalnih interesa članica, razumljiva je teškoća u postizanju konsenzusa. S druge strane, prostor za manevar Evropske unije po pitanju uticaja na procese u regionu Bliskog istoka značajno je limitiran ulogom Sjedinjenih Američkih Država. Tako je uloga Evropske unije u oblikovanju i transformaciji procesa na Bliskom istoku redukovana isključivo na ulogu posmatrača. Na taj način uloga ZBOP se ogleda samo u rešavanju simptoma bliskoistočnih kriza, ali ne i u uticaju na pravce razvoja odnosa u ovom delu sveta. U sprovođenju njene spoljne politike prema Bliskom istoku vrlo često se uočavaju podele među državama članicama unutar Unije, uzimajući u obzir važnost njihovih specifičnih nacionalnih interesa prema ovom delu sveta, koji su, između ostalog jednim delom i uslovljeni istorijskim faktorima i čine kontinuitet u odnosima evropskih kolonijalnih sila i lokalnog stanovništva, u kojima od početka preovlađuje nepoverenje i dvosmislenost. Da bi se razumeo značaj koji Bliski istok ima za Evropsku uniju, neophodno je razmotriti ulogu ključnih država članica u regionu u prethodnom periodu, a s obzirom na predmet istraživanja, u ovom delu rada naša vremenska odrednica biće period pre formiranja Islamske Republike Iran. Naime, evropske države počele su proces kolonizacije Afrike i Azije već u 17. veku, kada su u Francuskoj, Holandiji i Engleskoj osnovane trgovačke kompanije, čija je glavna uloga bila širenje ekonomskog uticaja, odnosno počeci ovakvog oblika kolonizacije bili su ekonomsko-komercijalne prirode, ali vremenom, naročito početkom 19. veka, ekonomska prevlast i dominacija prerasli su u istinsko osvajanje i pokoravanje, čije se posledice manifestuju i danas.⁵⁴¹ Kolonijalna okupacija i imperijalistička kontrola evropskih država na Bliskom istoku suštinski je odredila buduće odnose između naroda ovog regiona i velikih protagonista međunarodne scene. Snaga evropskih država u to vreme bila je oličena u njenoj ekonomskoj, tehnološkoj i vojnoj nadmoći, kao rezultat industrijske revolucije i kapitalističkog sistema, koje narodi i kulture regiona Bliskog istoka nisu bili spoznali. Oni su se “našli pred velikom nedoumicom – ili podleći evropskoj tehnološkoj i naučnoj nadmoći; ili joj se prilagoditi po cenu napuštanja vlastitih civilizacijskih tradicija, odnosno toliko ih izmeniti da postanu neprepoznatljive; ili, tražiti “treći put” u kome će islam i drevna srednjoistočna civilizacija pronaći način za saživot i sadejstvo s evropskom, a pre svega istražiti nove svojstvene načine svog prilagođavanja i potvrđivanja. Zapravo, proces prilagođavanja savremenom svetu još nije završen... Štaviše, bio je ograničen, skrenut ili, u najmanju ruku, usporen brojnim činiocima...”⁵⁴²

Velika Britanija je naročito počela da ostvaruje uticaj u regionu nakon kupovine 44% udela u kompaniji „Suez Canal“ 1875. godine⁵⁴³ (Suecki kanal je otvoren 1869. godine), uz okupaciju Egipta, počev od 1882. godine, čija se strateška važnost ogledala u upravo u geografskom položaju i izgradnji Sueckog kanala.⁵⁴⁴ U veku pre početka Prvog svetskog rata, britanska strategija na Bliskom istoku

⁵⁴¹ Masimo Kampanini, *Istorija Srednjeg istoka (1798-2006)*, op. cit., str. 29.

⁵⁴² *Ibid*, str. 32.

⁵⁴³ Više o tome u: Geoffrey Hicks, „Disraeli, Derby and the Suez Canal, 1875: Some Myths Reassessed“, *History*, Vol. 97, No. 326, 2012, pp. 182-203.

⁵⁴⁴ John Darwin, „An Undeclared Empire: The British in the Middle East, 1918-39“, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 27, No. 2, 1999, pp. 159-176.

zasnivala se na pretpostavci da će Rusija predstavljati konstantnu pretnju, kao i rivalstvo Francuske.⁵⁴⁵ Zapravo, uloga Velike Britanije u regionu Bliskog istoka⁵⁴⁶ od početka se odnosila na princip zaštite: zaštite pravca koji je vodio do Indije, zaštite rute do naftnih izvora, ali i zaštite njenog polaganja prava na status svetske sile.⁵⁴⁷ Takođe, ona je predstavljala neku vrstu brane ruskoj ekspanziji prema istočnom Mediteranu i Persijskom zalivu. Njene namere uvek su se ticale posedovanja formalnog uticaja na procese u regionu. Pretnja od širenja uticaja drugih aktera, posebno Francuske i Rusije, a kasnije i Nemačke, samo je ohrabrila britansku politiku da pojača i sprovodi ovu kontrolu.⁵⁴⁸ Britanska kolonijalna vladavina, koja je imala različite oblike, od kolonije (Aden), indirektno vladavine i protektorata (Kuvajt)⁵⁴⁹, preko „benevolentne dominacije“ i sistema mandata⁵⁵⁰, bila je vođena nacionalnim interesima, usmerenim prema potčinjavanju regiona, zadržavanju ruske ekspanzije i dominaciji u odnosu na francuske regionalne interese. Do 1914. godine, ona je predstavljala svetsku silu, koja je imala kontrolu nad morima i globalnom imperijom kolonija i protektorata. Britanska politika na Bliskom istoku predstavljala je „opasnu mešavinu sopstvenih interesa i politike sile koja je razorila region.“⁵⁵¹

Francusku je, takođe, u ovom periodu karakterisala kolonijalna vladavina, kao i jake trgovinske i kulturne veze sa regionom. Ona se može oceniti i začetnicom nove ere odnosa Evrope prema Bliskom istoku, koja počinje Napoleonovom invazijom na Egipat (1798-1801).⁵⁵² Osim toga, Francuska u ulozi najstarije homogene sile u Evropi je, zahvaljujući geografskoj blizini, istakla interes prema južnom Mediteranu.⁵⁵³ Značaj Napoleonovog napada na Egipat ogleda se u tome što je njime omogućeno da Francuska, tokom perioda kolonijalizma i imperijalizma, stupi na teritoriju severne Afrike, kao jednog dela Bliskog istoka. Tako se mogu nabrojati i neke od kasnijih posledica: francuski dolazak u Alžir, jačanje uticaja na libanskoj teritoriji 1860-ih godina (Francuska je još 1639. godine, počela da bude zvanično zadužena za interese maronitskih hrišćana u Libanu), zatim iskopavanje kanala na Suecu 1869. godine, ovladavanje Alžirom, Tunisom⁵⁵⁴ i Sudanom, kolonizacija Maroka 1912. godine.⁵⁵⁵ Takođe, još od krstaških ratova u XII i XIII veku, Francuska je održavala veoma bliske ekonomske, religijske, finansijske i kulturološke veze sa Sirijom, Libanom i Palestinom.⁵⁵⁶ I dok je francuska posvećenost „civilizacijskoj misiji“ (*mission civilisatrice*) u regionu često osporavana, ističe se njeno kontinuirano političko i ekonomsko angažovanje na Bliskom istoku kroz istoriju, koje je „ostavilo

⁵⁴⁵ *Ibid*, pp. 162.

⁵⁴⁶ O ulozi Velike Britanije na Bliskom istoku videti u: Reader Bullard, *Britain and the Middle East: From the Earliest Times to 1950*, Hutchinson, London, 1951; Elie Kedourie, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921*, Bowes and Bowes, London, 1956; Albert Hourani, *Europe and the Middle East*, University of California Press, Berkely, 1980.

⁵⁴⁷ Videti: <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/british-colonialism-middle-east> (pristupljeno: 04.05.2019. godine).

⁵⁴⁸ Keith Jeffery, „Great Power Rivalry in the Middle East“, *The Historical Journal*, Vol. 25, No. 4, 1982, pp. 1029-1038.

⁵⁴⁹ John Darwin, „An Undeclared Empire: The British in the Middle East, 1918-39“, op. cit., pp. 159.

⁵⁵⁰ Zeina B. Ghandour, „Through their Chiefs': The Metanarrative of Imperial Rule in Africa and the East“ in: Zeina B. Ghandour, *A Discourse of Domination in Mandate Palestine: Imperialism, Property and Insurgency*, Routledge, London, 2009.

⁵⁵¹ Hana Hollá, *What Were the Main Features of British Policy Towards the Middle East During and After the First World War?*, dostupno na:

https://www.academia.edu/10635559/What_were_the_main_features_of_British_policy_towards_the_Middle_East_during_and_after_the_First_World_War (pristupljeno: 05.05.2019. godine), pp. 8.

⁵⁵² Ahmed Naghibzadeh, „Američka i evropska politika na Bliskom istoku“, *Znakovi vremena*, Vol. 7, broj 25, jesen 2004, str. 106-126.

⁵⁵³ *Ibid*, str. 108.

⁵⁵⁴ Francuska se povukla iz Alžira 1962. godine, iz Tunisa 1956. a iz Maroka 1955. godine.

⁵⁵⁵ *Ibid*.

⁵⁵⁶ Jan Karl Tanenbaum, „France and the Arab Middle East 1914-1920“, *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 68, Part 7, 1978, pp. 1-50.

utisak na francuske kreatore politike da Francuska ima specijalnu ulogu kada je u pitanju pomenuti region.”⁵⁵⁷ I dok su se francuski imperijalni interesi i politika često kosili sa britanskim, kolonijalna vladavina Francuske na Bliskom istoku bila je nalik britanskoj: percipirani ekonomski i strateški interesi određivali su način kolonijalne ekspanzije, kolonijalna administracija je u većini slučajeva bila “indirektna”, dok su Francuzi nastojali da osiguraju dugoročan uticaj na kolonizovanim teritorijama. Do 1914. godine, Francuska je držala dominantnu ekonomsku i kulturološku poziciju u arapskom delu Bliskog istoka.⁵⁵⁸

Geopolitička pozicija Nemačke krajem XIX veka sprečila ju je da razvija bilo kakve kolonijalne ambicije na Bliskom istoku, a njeno savezništvo sa Austro-Ugarskom i Rusijom uticalo je na nemački interes da se očuva *status quo* u tom regionu, kako bi se sprečilo da “istočno pitanje” naruši postojeću ravnotežu snaga u Evropi.⁵⁵⁹ Ovakva pozicija Nemačke omogućila je da ona razvije nešto drugačiju percepciju regiona Bliskog istoka, u odnosu na Francusku i Veliku Britaniju, dok su mnogi u Nemačkoj tada zagovarali “veću ulogu islama i podršku bliskoistočnim oslobodilačkim pokretima.”⁵⁶⁰ Zapravo, ovaj period (pa sve do današnjih dana) odlikuje preplitanje i uzajamno delovanje kompetitivnih unutrašnjih i spoljašnjih faktora u regionu, a jedino što se menja je ravnoteža između navedenih uticaja.⁵⁶¹ I kao što Ričard Has (*Richard N. Haas*) ističe, opadanje moći Otomanskog carstva i ulazak evropskih sila na prostor Bliskog istoka pokreće takozvano “istočno pitanje”, koje je svaki od aktera nastojao da reši u skladu sa svojim interesima.⁵⁶² Nakon pada uticaja Osmanske države usledio je Prvi svetski rat i podela regiona na interesne sfere i po modelu moći velikih sila Evrope. Crtale su se “granice u pesku”⁵⁶³, odnosno stvarane su države koje su zapravo bile kolonijalni protektorati.

U tom smislu, možemo istaći da je Prvi svetski rat na određen način činio prelomni momenat za narode regiona Bliskog istoka, koji su neposredno bili uključeni u vihor sukoba, kroz stavljanje na raspolaganje svojih vojnika i/ili obezbeđenje infrastrukture i radne snage za ratne operacije, što se na kraju odrazilo na društvenom planu i razvoju težnje za nezavisnošću. Poraz Osmanskog carstva od strane Velike Britanije i Francuske na kraju Prvog svetskog rata doveo je do radikalnih promena u čitavom regionu Bliskog istoka.⁵⁶⁴ Očekivan raspad Osmanskog carstva, pred kraj Velikog rata, samo je dodatno podgrevao nameru sila Antante, u prvom redu Velike Britanije i Francuske, za kontrolom Bliskog istoka, podeljenog na sfere uticaja: na severu – kontrola Rusije nad centralnom Azijom i Anadolijom⁵⁶⁵, na jugu – uticaj Velike Britanije, kako bi bila u poziciji da koristi naftne izvore i kontroliše geostrateški važan Persijski zaliv i severni deo Indijskog okeana, kao ključne tačke za vezu sa Indijom i njene zaštite tog “bisera” Britanske imperije (strateški plan zaštite zapadnog boka Indije), a u sredini – francuska kontrola nad Sirijom i gornjom Mesopotamijom, kao protivteža Londonu i radi korišćenja lokalnih resursa (mada treba imati u vidu i važnost elementa “prestiza” - *grandeur*).⁵⁶⁶ Sajks-Pikov tajni sporazum iz 1916. godine podelio je Bliski istok na interesne zone Francuske i Velike Britanije (uz saglasnost Rusije). Na osnovu ovog sporazuma, Francuska je dobila pravo i kontrolu nad širokim područjem od jugoistoka današnje Turske, duž severa Iraka i Sirije, pa sve do Libana, dok je Velikoj Britaniji pripala oblast koja se sastoji od južnog i centralnog dela Iraka, a teritorija koja se nalazila

⁵⁵⁷ Timo Behr, „Enduring Differences? France, Germany and Europe's Middle East Dilemma“, *Journal of European Integration*, Vol. 30, No. 1, 2008, pp. 79-96.

⁵⁵⁸ Jan Karl Tanenbaum, „France and the Arab Middle East 1914-1920“, op. cit., 3.

⁵⁵⁹ Timo Behr, „Enduring Differences? France, Germany and Europe's Middle East Dilemma“, op. cit., pp. 85-86.

⁵⁶⁰ *Ibid*, pp. 86.

⁵⁶¹ Richard N. Haas, „The New Middle East“, *Foreign Affairs*, Vol. 85, No. 6, 2006, pp. 2-11.

⁵⁶² *Ibid*, 3.

⁵⁶³ Videti: James Barr, *A Line in the Sand: Britain, France and the Struggle that Shaped the Middle East*, Simon&Schuster, London, 2011.

⁵⁶⁴ Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, Routledge, London, 1992, pp. 5.

⁵⁶⁵ Kako bi kasnije, kontrolom nad Dardanelima, uspela da stigne do Mediterana.

⁵⁶⁶ Masimo Kampanini, *Istorija Srednjeg istoka (1798-2006)*, op. cit., str. 68.

između – današnja Sirija i Jordan, zapadni Irak i severoistočni deo arapskog poluostrva – trebalo je da postane arapsko kraljevstvo, pod britanskim i francuskim mandatom.⁵⁶⁷ Ipak, granice regiona nisu uspostavljene prema Sajks-Pikovom sporazumu i on nije nikada formalno sproveden, već je predstavljao samo jedan u nizu sporazuma koji su odredili granice država na Bliskom istoku nakon propasti Otomanskog carstva. Britanci ovaj sporazum nisu videli kao tehnički dokument za buduću vladavinu u regionu, već je za njih on predstavljao hipotetičku, “akademsku vežbu” namenjenu rešavanju problema sa francuskim saveznicima.⁵⁶⁸ Tekst pomenutog sporazuma na nedvosmislen način ukazuje na to da je cilj Velike Britanije i Francuske bio da zaštite sopstvene interese u odnosu na druge. Ubeđeni da Arapi nisu u mogućnosti, niti spremni da samostalno vladaju, ove kolonijalne sile su pretpostavljale da njihovi potezi neće proizvesti nacionalističke reakcije u regionu, što se pokazalo pogrešnim, imajući u vidu da su sa opadanjem i konačnim porazom otomanske vladavine sve više jačali nacionalistički elementi, naročito u Kairu, Damasku i Bagdadu.⁵⁶⁹ Arapski nacionalizam dodatno je podstaknut Balfurovom deklaracijom⁵⁷⁰, kojom je objavljena podrška uspostavljanju jevrejskog ognjišta na palestinskim teritorijama (uz dato obećanje Arapima o stvaranju njihovih nacionalnih država, u zamenu za savezništvo u ratu).

Tokom mirovne konferencije u Parizu bilo je reči o novom poretku na Bliskom istoku, ali su Velika Britanija i Francuska ostale pri ranije dogovorenoj podeli teritorija na interesne sfere, pod njihovom kontrolom i uticajem. Dominantna načela prilikom donošenja odluka na mirovnoj konferenciji ticala su se poštovanja nacionalnih interesa i ranije preuzetih obaveza, uključujući i ona iz tajnih ugovora⁵⁷¹, pa je tako u San Remu 1920. godine Velikoj Britaniji i Francuskoj poveren mandat nad arapskim teritorijama – nova Sirija i Liban pod francuskim, a novi Irak, Palestina i Transjordanija pod britanskim mandatom, uglavnom prema odredbama iz Sajks-Pikovog sporazuma⁵⁷², uz ugovore u Sevru 1920. godine i Lozani, između decembra 1922. i jula 1923. godine (dakle, sa veštački iscrtanim granicama). Prilikom ovako skrojene strukture Bliskog istoka ni na koji način se nije vodilo računa o težnjama i, rekli bismo danas, legitimnim potrebama lokalnog stanovništva, već je kolonijalno načelo tzv. posredne vladavine zapravo podrazumevalo čvrst nadzor i kontrolu evropskih sila, a tako izgrađene veštačke državne tvorevine bile su posledica “diplomatskih igara velikih sila, s teškom hipotekom za njihovu budućnost.”⁵⁷³ Arbitarna priroda državnih granica na Bliskom istoku, koje su nakon propasti Otomanskog carstva definisane kroz procese nadmetanja i pregovaranja Velike Britanije i Francuske, učinila je da se brojne zemlje ovog regiona suočavaju sa nedostatkom legitimiteta, koji uz nedostatak političke identifikacije građana sa teritorijalnom državom, doprinosi političkoj nestabilnosti čitavog regiona. U tom smislu, neprekidno prisustvo i ekonomska, a naročito politička i vojna nametljivost i intervencija “Zapada”, u funkciji zaštite svojih geostrateških nacionalnih interesa, predstavljaju nezaobilazan činilac u određenju razvoja regiona Bliskog istoka i njegovih zemalja.

⁵⁶⁷ Boško Jakšić, “Sporazum koji je odredio sudbinu Bliskog istoka”, *Politika*, 16. maj 2016. godine, dostupno preko: <http://www.politika.rs/sr/clanak/355043/Sporazum-koji-je-odredio-sudbinu-Bliskog-istoka> (pristupljeno 05.05.2019. godine).

⁵⁶⁸ James Barr, *A Line in the Sand: Britain, France and the Struggle that Shaped the Middle East*, op. cit., pp. 36.

⁵⁶⁹ Marina Ottaway, „Learning from Sykes-Picot“ in: *Middle east Program*, Occasional Paper Series, Wilson Center, Fall 2015, dostupno na:

https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/learning_from_sykes_picot_0.pdf (pristupljeno: 18.05.2019. godine).

⁵⁷⁰ Više o tome u: William M. Mathew, „War-Time Contingency and the Balfour Declaration of 1917: An Improbable Refression“, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 40, No. 2, 2011, pp. 26-42; Joe Stork, „Understanding the Balfour Declaration“, *MERIP Reports*, No. 13, 1972, pp. 9-13.

⁵⁷¹ Andrej Mitrović, *Jugoslavija na Konferenciji mira 1919-1920*, Beograd, 1969, str. 80.

⁵⁷² Ernst B. Haas, „The Reconciliation of the Conflicting Colonial Policy Aims: Acceptance of the League of Nations Mandate System“, *International Organization*, Vol. 6, Issue 4, 1952, pp. 521-536.

⁵⁷³ Masimo Kampanini, *Istorija Srednjeg istoka (1798-2006)*, op. cit., str. 73.

Mapa broj 21 – prikaz podele interesnih sfera prema Sajks-Pikovom tajnom sporazumu iz 1916. godine⁵⁷⁴

I pored značajnog revolta i otpora lokalnog stanovništva, koje je u potpunosti držano pod kontrolom, ostaje neosporno da su Velika Britanija i Francuska do 1930-ih godina bile pravi „gospodari“ Bliskog istoka, koji su odlučivali o novim granicama, o obliku vladavine koji će biti uspostavljen, ali i o tome na koji način će prirodni resursi biti raspoređeni (doduše, u saradnji sa Amerikancima), a posebno naftna polja čije je otkrivanje počelo u to vreme.⁵⁷⁵ Dakle, po završetku Prvog svetskog rata, Velika Britanija je bila ta koja je u značajnoj meri držala region Bliskog istoka podeljenim, dok je većina njegovih država bila u zavisnom kolonijalnom položaju i, kao što je Elizabet Monro (*Elizabeth Monroe*) pisala – period od 1914. do 1956. godine je bio „momenat Velike Britanije“ na Bliskom istoku.⁵⁷⁶ Sve do završetka Drugog svetskog rata, uloga i uticaj Londona nisu slabili u regionu, a glavni strateški motivi koji su determinisali britansku politiku prema Bliskom istoku bili su oblikovani vitalnim nacionalnim interesima koji su se ticali održavanja komunikacija bezbednim, radi nastavka i razvoja trgovine, a posebno u cilju kontrole naftnih izvora.⁵⁷⁷ Glavni britanski cilj nakon završetka Drugog svetskog rata bio je odbrana Bliskog istoka od penetracije uticaja spolja od strane drugih međunarodnih aktera, odnosno, na delu je bila konstantna britanska potreba za održavanjem regiona stabilnim i voljnim da sarađuje ili, pak, podvrgnutim kontroli⁵⁷⁸, uz istovremenu konsolidaciju snage pod liderstvom Londona. Bliski istok je u miru, kao i u ratu, za Veliku Britaniju predstavljao region od kardinalne važnosti, strateški ključnu tačku komunikacija, izvor prirodnih resursa (nafte), štit i branu prema Africi i Indijskom okeanu i nezamenljivu „odbrambenu bazu“, kao i ključnu tačku za

⁵⁷⁴ Preuzeto sa: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/map-of-the-sykes-picot-agreement-1916>.

⁵⁷⁵ Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, op. cit., pp. 7.

⁵⁷⁶ Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East, 1914-1971*, Chatto&Windus, London, 1981.

⁵⁷⁷ Bernard Lewis, *The Middle East and the West*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1968, pp. 127 in: Karol R. Sorby, „Great Powers and the Middle East After World War II (1945-1955)“, *Asian and African Studies*, Vol. 10, No. 1, 2001, pp. 56-79.

⁵⁷⁸ Karol R. Sorby, „Great Powers and the Middle East After World War II (1945-1955)“, op. cit., pp. 57.

britanski oporavak nakon rata, u ekonomskom smislu.⁵⁷⁹ Međutim, iako je Velika Britanija posle 1945. godine nastojala da deluje sa aspekta, do tada nepoljuljane, nadmoći, njena sposobnost da istu sačuva je bila značajno umanjena, imajući u vidu da, i pored namera da zadrži tradicionalne geopolitičke i strateške pozicije, nije bila u stanju da snosi teret održavanja svoje prethodne uloge i uticaja u regionu. Ovakav ishod je bio posledica oslabiljene posleratne privrede zemlje, jačanja nacionalističkih težnji u regionu, kompleksnih regionalnih odnosa i problema, arapsko-izraelskih sukoba i tenzija, ali i sovjetskih napora za jačanje sopstvene sfere uticaja, odnosno nastalog rivaliteta između dve nove svetske sile.⁵⁸⁰ Priznajući da ne može sama da deluje u odbrani interesa na Bliskom istoku, strategija Velike Britanije počinje da se oslanja na anglo-američko razumevanje, a opadanje britanske moći je značajno uvećalo prilike za američki uticaj u regionu (uz narativ o „specijalnim odnosima“). Zapravo, britanska moć je slabila baš u trenutku kada su bliskoistočni resursi postajali najvredniji.⁵⁸¹ Osim toga, nacionalizacijom „*Anglo-Iranian Oil Company*“, koja je sprovedena 1951. godine, za vreme premijerske funkcije Mohameda Mosadeka u Iranu, britanska uloga velike sile i njen prestiž dovedeni su u pitanje.⁵⁸² Podrška koju je Velika Britanija pružila Bagdadskom paktu, formiranom 1955. godine (Turska, Irak, a kasnije i Iran i Pakistan), predstavljala je pokušaj zadržavanja nekakvog uticaja u regionu⁵⁸³. Ipak, britanski uticaj je naglo počeo da slabi po završetku Suecke krize 1956. godine, kada je u zajedničkoj vojnoj akciji sa Francuskom i Izraelom pokušana invazija na Egipat, zbog Naserove odluke da izvrši nacionalizaciju Sueckog kanala⁵⁸⁴, kada se očekivalo da Sjedinjene Američke Države podrže ovu akciju svojih saveznika. Naprotiv, Vašington je zajedno sa Moskvom osudio napad na Egipat i time pokazao da neće dozvoliti nikakve jednostrane poteze, pa makar i svojih saveznika. Čak se može reći da je suecka kriza, u stvari, činila neku vrstu obračunavanja između sve više oslabiljenih evropskih država i jačajuće uloge i moći SAD, na jednoj strani, ali i SSSR, na drugoj strani.⁵⁸⁵ Nakon toga Velika Britanija 1968. godine objavljuje da će se najkasnije za tri godine kompletno povući iz svojih baza, istočno od Adena⁵⁸⁶, u jugoistočnoj Aziji, uključujući i trupe raspoređene u Persijskom zalivu, tako da su njene bezbednosne snage povučene do 1971. godine.⁵⁸⁷ Tada je Velika Britanija i odobrila nezavisnost državama u Persijskom zalivu: Ujedinjenim Arapskim Emiratom, Bahreinu i Kataru, dok je Kuvajtu odobrena nezavisnost 1961. godine. Međutim, političko nasleđe britanskog prisustva i njenog imperijalističkog delovanja nikada nije nestalo.

Nakon Drugog svetskog rata, Francuska je u regionu Bliskog istoka videla i dalje prostor za sakupljanje „darova“, koji joj takođe obezbeđuje i određene političke poene, istovremeno očajnički pokušavajući da održi svoju raspadajuću kolonijalnu imperiju.⁵⁸⁸ Nakon što je priznala nezavisnost Alžira, Francuska je nastojala da zauzme novu i nešto drugačiju ulogu u regionu, ali u kontekstu šire

⁵⁷⁹ Anthony Adamthwaite, „Britain and the World, 1945-9: The View from the Foreign Office“, *International Affairs*, Vol. 61, No. 2, 1985, pp. 223-235.

⁵⁸⁰ Više o tome u: Michael J. Cohen, Martin Kolinsky (eds.), *Demise of the British Empire in the Middle East: Britain's Responses to Nationalist Movements, 1943-55*, Routledge, London, 1998; Simon C. Smith, *Ending Empire in the Middle East: Britain, the United States and Post-war Decolonization, 1945-1973*, Routledge, New York, 2012.

⁵⁸¹ Howard J. Dooly, „Great Britain's „Last Battle“ in the Middle East: Notes on Cabinet Planning during the Suez Crisis of 1956“, *The International History Review*, Vol. Vol. 11, No. 3, 1989, pp. 486-517.

⁵⁸² Masimo Campanini, *Istorija Srednjeg istoka (1798-2006)*, op. cit., str. 113.

⁵⁸³ *Ibid*, str. 103.

⁵⁸⁴ Napad na Egipat izazvao je oštru reakciju Sovjetskog Saveza, ali i Ajzenhauerove administracije u Vašingtonu, zbog preduzimanja napada bez prethodne konsultacije sa Sjedinjenim Američkim Državama.

⁵⁸⁵ Ahmed Naghibzadeh, „Američka i evropska politika na Bliskom istoku“, op. cit., str. 106.

⁵⁸⁶ Aden je najveća jemenska luka u blizini strateški značajnog moreuza Bab el Mandeb, koji deli Aziju od Afrike i povezuje Crveno more sa Indijskim okeanom.

⁵⁸⁷ Tore Tingvold Petersen, „Crossing the Rubicon? Britain's Withdrawal from the Middle East, 1964-1968: A Bibliographical Review“, *The International History Review*, Vol. 22, No. 2, 2000, pp. 318-340.

⁵⁸⁸ Timo Behr, „Enduring Differences? France, Germany and Europe's Middle East Dilemma“, op. cit., pp. 84.

hladnoratovske konfrontacije. Transformacijom Francuske od kolonijalne sile do zagovornika nacionalne nezavisnosti, francusko rukovodstvo je, zapravo, nameravalo da osigura iste one koristi i interese koje je Francuska dobijala iz svoje kolonijalne imperije: trgovačke povlastice, pravo na status velike sile, ali i obnovljeno shvatanje svoje misije u svetu.⁵⁸⁹ Neprekidno angažovanje Francuske u regionu moglo je da služi ostvarenju navedenih interesa. Ovakva strategija Pariza mogla bi da garantuje ostvarenje uticaja u delovima sveta u razvoju (ne samo Bliski istok, već i Afrika), što je bilo ključno za očuvanje francuskog *grandeur*.⁵⁹⁰ U tom smislu, za Francusku su posebno bili značajni Irak i Alžir – odnosi sa Irakom, kao sredstvo jačanja uticaja u oblasti Persijskog zaliva, dok je Alžir služio kao jedan od stubova francuskog uticaja u Magrebu.⁵⁹¹ Zapravo odnosi sa Irakom predstavljaju pravi primer šire francuske arapske politike, koji mogu pružiti uvid u politiku Pariza prema Bliskom istoku (Irak je bio centar francuske strategije u regionu). Osim toga, u ekonomskom pogledu važno je napomenuti francusko-iračke odnose još od kraja Prvog svetskog rata, kada je udeo u profitu od nafte zaplenjene od nemačke strane, pripao upravo Francuskoj (22,5%), a ove koncesije, u zajedničkom vlasništvu *Anglo-Dutch Shell* i američkih naftnih kompanija, kasnije će predstavljati *Iraq Petroleum Company*, a od francuskog udela u ovoj kompaniji biće formiran *Compagnie français des pétroles (CFP)*, prethodnik kompanije *Total*.⁵⁹² Francusko-irački odnosi tako postaju centralni element francuske arapske politike, kao deo šire vizije Francuske – predvodnika nezavisnosti arapskih, afričkih i azijskih naroda.⁵⁹³ Uticaj Francuske u Alžiru i Iraku bio je prvenstveno vođen čisto ekonomskim i strateškim interesima, ali ipak ima autora koji tvrde da su ti odnosi bili dostigli i određeno ideološko značenje, pre svega iz razloga što su alžirski socijalizam i irački baatizam bili viđeni kao bliski modelu Francuske republike, što je, pak, moglo poslužiti kao primer drugim bliskoistočnim zemljama.⁵⁹⁴ Ovako određena francuska arapska politika u regionu Bliskog istoka bila je ojačana oštrim kritikama prema Izraelu, a posledično i uvođenjem embarga na uvoz oružja u ovu zemlju, dok su anti-britanska i anti-američka “osećanja mladih radikalnih arapskih lidera”⁵⁹⁵ bila vešto korišćena u skladu sa francuskim interesima.

Značaj sigurnog snabdevanja bliskoistočnom naftom bio je samo jedan deo šire francuske geopolitičke jednačine, dok su ekonomske veze sa arapskim svetom predstavljale centralni deo francuske trgovinske i energetske politike.⁵⁹⁶ Iako je sa jačanjem bipolarne strukture u međunarodnim odnosima značajno onemogućen uticaj trećih država, Francuska se nija mogla odreći svojih interesa na Bliskom istoku kako bi bespogovorno sledila američku regionalnu politiku. Američki pogled na region obuhvatao je implementaciju dugoročne politike, dok je za Francusku ovaj region činio unosno tržište i sećanje na ranije kolonijalne težnje, a očuvanje određenog uticaja opet je više bilo stvar ugleda i prestiža.⁵⁹⁷ Osim toga, francuska politika u regionu služila je kao alternativa za politiku Velike Britanije i SAD i, dok se navedeni narativ oslanjao pre svega na ekonomsku sferu i trgovinske veze, odnosi su legitimizovani kroz “De Golovu arapsku politiku”, koja se zasnivala na kritici prema Izraelu i kritičkom stavu u odnosu na SAD, kao i podršci prema nezavisnim arapskim državama.⁵⁹⁸

⁵⁸⁹ Edward Kolodziej, *French International Policy under de Guelle and Pompidou. The Politics of Grandeur*, Cornell University Press, 1974 in: Timo Behr, „Enduring Differences? France, Germany and Europe's Middle East Dilemma“, op. cit., pp. 84.

⁵⁹⁰ Timo Behr, „Enduring Differences? France, Germany and Europe's Middle East Dilemma“, op. cit., pp. 84.

⁵⁹¹ David Styan, *France and Iraq: Oil, Arms and French Policy Making in the Middle East*, I.B. Taurus, London, 2006.

⁵⁹² David Styan, „Jacques Chirac's 'non': France, Iraq and the United Nations, 1991-2003“, *Modern and Contemporary France*, Vol. 12, No. 3, 2004, pp. 371-385.

⁵⁹³ *Ibid*, pp. 373.

⁵⁹⁴ Phillip C. Naylor, *France and Algeria: A History of Decolonization and Transformation*, University Press of Florida, 2000.

⁵⁹⁵ David Styan, „Jacques Chirac's 'non': France, Iraq and the United Nations, 1991-2003“, op. cit., pp. 373.

⁵⁹⁶ *Ibid*, pp. 374.

⁵⁹⁷ Ahmed Naghizadeh, “Američka i evropska politika na Bliskom istoku“, op. cit., str. 112.

⁵⁹⁸ David Styan, „Jacques Chirac's 'non': France, Iraq and the United Nations, 1991-2003“, op. cit., pp. 375.

Što se tiče nemačke politike prema regionu u periodu nakon završetka Drugog svetskog rata, u obzir se mora uzeti podeljenost na Istočnu i Zapadnu Nemačku. U spoljnopolitičkim kalkulacijama Zapadne Nemačke region Bliskog istoka nije u posleratnom periodu imao veliki značaj. Zapadna Nemačka je odlučila da se ne eksponira, već da njena regionalna politika bude niskog intenziteta i fokusirana na promociju šireg američkog angažovanja i uticaja na Bliskom istoku.⁵⁹⁹ Istovremeno, centralno mesto u okviru nemačkog spoljnopolitičkog delovanja prema državama regiona, zauzeo je njen odnos sa Izraelom, koji je predstavljao i najosetljivije polje nemačke posleratne politike. U pitanju je bila potreba da se razviju bliži, specijalni odnosi sa izraelskom državom kao moralni prerogativ i način ponovnog uspostavljanja neke vrste uloge na svetskoj sceni.⁶⁰⁰ U prvom posleratnom periodu nemačko-izraelskih odnosa, Zapadna Nemačka je postala jedan od glavnih izraelskih trgovinskih partnera, a u tom smislu važno je napomenuti i nemački program tajne isporuke sredstava naoružanja i vojne opreme Izraelu.⁶⁰¹ Ovo je svakako dovelo do značajnog pogoršanja odnosa sa arapskim državama u regionu, nakon čega je usledila politika zapadnonemačkog rukovodstva koja je podrazumevala uravnoteženiji odnos prema Izraelu i arapskim zemljama, a posebno imajući u vidu oslanjanje nemačke rastuće industrije na prirodne resurse regiona (nafta i gas). Politika dijaloga sa suprotstavljenim stranama postaće nova nemačka paradigma prema Bliskom istoku, iako je ona bila zasnovana na konfliktnim prioritetima – dok je nastojala da blažom retorikom i finansijskom pomoći utiče na arapske zemlje, Zapadna Nemačka je istovremeno ostala izraelski najpouzdaniji partner.⁶⁰² Međutim, nemačko-izraelski odnosi bili su opterećeni brojnim faktorima, uključujući nacional-socijalističku prošlost Nemačke; stradanje Jevreja tokom Holokausta; zatim tzv. Halštajnovu doktrinu koja je obeležila doba Hladnog rata, a koja je određeno vreme sprečavala uspostavljanje diplomatskih odnosa Savezne Republike Nemačke (Zapadne Nemačke) sa Izraelom, imajući u vidu da su arapske države pretile da će u tom slučaju uspostaviti odnose sa Nemačkom Demokratskom Republikom (Istočnom Nemačkom), što bi, u skladu sa pomenutom doktrinom, automatski dovelo do prekida diplomatskih odnosa Zapadne Nemačke sa tim državama; tajnu isporuku sredstava naoružanja i vojne opreme Izraelu, ali i arapskim državama.⁶⁰³ Potreba za definisanjem “specijalnih odnosa” zauzimala je centralno mesto u spoljnopolitičkom angažovanju prema Izraelu. Naime, sa jedne strane nemačko-izraelski odnosi delovali su kao odnosi bilo koje dve druge prijateljske države, dok su sa druge strane, oni ostali obeleženi pečatom istorije, odnosno dešavanjima u Drugom svetskom ratu.⁶⁰⁴

U bezbednosnim pitanjima, sve do kraja Hladnog rata, Nemačka je bila skoncentrisana na konfrontaciju na liniji Zapad – Istok, kao i na podelu sopstvene države (zapravo ona se nalazila u središtu konfrontacije dva suprotstavljena bloka), a tek je završetkom istog, počela da ukazuje na svoje bezbednosne interese na Bliskom istoku. Svakako su sećanje na ulogu u Prvom i Drugom svetskom ratu, kao i dugogodišnja podeljenost na Istočnu i Zapadnu Nemačku ostavili trajne implikacije na nemačku bezbednosnu politiku. Sa ujedinjenjem države, ali i promenama u međunarodnom poretku, nastalim raspadom Sovjetskog Saveza, Nemačka postepeno dobija novu ulogu i zadatke, uz naglasak na njenoj istorijskoj odgovornosti.

*

* * *

⁵⁹⁹ Timo Behr, „Enduring Differences? France, Germany and Europe's Middle East Dilemma“, op. cit., pp. 86.

⁶⁰⁰ *Ibid.*

⁶⁰¹ Shlomo Shpiro, “Communicating Interests across History: German – Israeli Security Cooperation” in: Haim Goren (ed), *Germany and the Middle East: Past, Present and Future*, Hebrew University Press, Jerusalem, 2003, pp. 305-331.

⁶⁰² Timo Behr, „Enduring Differences? France, Germany and Europe's Middle East Dilemma“, op. cit., pp. 86.

⁶⁰³ Volter Perthes (ed.), *Germany and the Middle East, Interests and Options*, Berlin, 2002, pp. 33.

⁶⁰⁴ Pred prvu posetu Izraelu, 1973. godine, nemački kancelar Vili Brant je upotrebio izraz „normalni odnosi sa specijalnim karakterom“.

U nastavku rada obradićemo odnose ključnih država članica Evropske unije tokom i nakon izgradnje Islamske Republike Iran sve do današnjih dana, kao i vodeće činioce u njihovim nacionalnim i bezbednosnim interesima, kao smetnja razvoju koherentne i stabilne uloge Evropske unije u tako značajnom regionu Bliskog istoka.

III

EVROPSKA UNIJA I ISLAMSKA REPUBLIKA IRAN

“...Mislili smo da smo slab narod. Uveravali su nas u to, nametali nam takav stav. Revolucija je kod našeg naroda poništila takve stavove i, umesto toga, dala nam nacionalno samopouzdanje. Mi danas znamo da možemo i krećemo se ka ostvarenju tih svojih sposobnosti i u svakom pogledu, Bogu hvala, ostvarujemo svoje ciljeve...”⁶⁰⁵

1. Završetak Pax Britannica

Pre nego što objasnimo ulogu i politiku ključnih evropskih aktera u procesu izgradnje Islamske Republike, odnosno tokom Islamske revolucije i Iransko-iračkog rata, ukratko ćemo se osvrnuti na britanske interese u Iranu nakon Drugog svetskog rata i državni udar 1953. godine, o čijem značaju govori i Mark Gasiorovski (*Mark J. Gasiorowski*), kada navodi: “Revolucija se možda i ne bi dogodila da Mosadek nije zbačen sa vlasti”.⁶⁰⁶

Moderna istorija Irana je u najvećoj meri istorija rivaliteta velikih sila i njihovih uzajamno konfliktnih nacionalnih interesa,⁶⁰⁷ a iranska država nikada nije mogla da izbegne “sudbinu svoje geografije i politike moći”.⁶⁰⁸ Sve do državnog udara 1953. godine glavni akteri u nadmetanju su bile Rusija i Velika Britanija, uz povremenu ulogu Francuske i Nemačke u određenim periodima. Naime, još u 19. veku je Persija za vreme vladavine dinastije Kadžara, kao slaba i nerazvijena država⁶⁰⁹, potpala pod uticaj Velike Britanije i Rusije. Rusi su sa severa, a Britanci sa juga nastojali da utiču na spoljnopolitičko delovanje Persije i da je privuku u svoju sferu interesa. London je persijsku teritoriju smatrao naročito značajnom kao tampon-zonu koja može da zaustavi moguće rusko napredovanje prema centralnom delu Azije, što bi ugrozilo britanske interese u Avganistanu i Indiji, a imajući ovo u vidu, moglo bi se istaći da, baš zbog tog rusko—britanskog rivalstva, Persija nije nikada bila direktno kolonizovana.⁶¹⁰ Ipak, bila je pod uticajem stalnih inostranih uplitanja i pritisaka, uz ekonomske povlastice koje su davane evropskim silama. Prelomni momenat za budući značaj zemlje je svakako otkriće nafte 1903. godine i osnivanje kompanije *Anglo-Persian Oil Company* 1908. godine⁶¹¹, iz koje će kasnije biti formiran *British Petroleum*. Naime, po okončanju Prvog svetskog rata, 1919. godine Velika Britanija je na osnovu dogovora priznala nezavisnost Persije, uz dobijanje brojnih povlastica i to u vojnoj i ekonomskoj organizaciji države, a inostrano mešanje je bilo osetno. Ono što je činilo ključ i suštinu funkcionisanja iranske države u posleratnom periodu bilo je upravljanje naftnim bogatstvom, koje je predstavljalo glavni izvor prihoda, a koje je od početka dvadesetog veka bilo u rukama Velike Britanije. Ona je posedovala *kontrolu* nad proizvodnjom i distribucijom iranske nafte. Zapravo, navedena kompanija je sa iranskog stanovišta smatrana tipičnom kolonijalnom silom koja je manipulirala domaćom Vladom, imala uticaja u postavljanju ili smenjivanju ministara i ostalih

⁶⁰⁵ Vrhovni verski vođa ajatolah Ali Hamenei, preuzeto iz: Aleksandar Dragović, *Nova iransko-islamska civilizacija*, Kulturni centar Islamske Republike Iran, Beograd, 2012, str. 18.

⁶⁰⁶ Mark J. Gasiorowski, „The 1953 Coup D'Etat in Iran“, *International Journal of Middle East Studies*, Volume 19, 1987, pp. 261-286.

⁶⁰⁷ Alan W. Ford, *Anglo-Iranian Oil Dispute of 1951-1952*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 1954, pp. 3.

⁶⁰⁸ N. Marbury Efimenco, „An Experiment with Civilian Dictatorship in Iran; The Case of Mohammed Mossadegh“, *The Journal of Politics*, Vol. 17, No. 3, August 1955, pp. 390-406.

⁶⁰⁹ Ekonomija je bila zaostala i zasnivala se na poljoprivredi, u kojoj su najveći značaj imali veleposednici, dok su tribalizam i uzajamni društveni sukobi bili uobičajena pojava.

⁶¹⁰ Masimo Kampanini, *Istorija srednjeg istoka (1798-2006)*, Clio, 2011, str. 53.

⁶¹¹ Mansoor Moaddel, „State-Centered vs. Class-Centered Perspectives on International Politics: The Case of U.S. and British Participation in the 1953 Coup Against Premier Mosaddeq in Iran“, *Studies in Comparative International Development*, Vol. 24, No. 2, Summer 1989, pp. 3-23.

državnih i vojnih zvaničnika, a pored toga prodavala je naftu Iranu po tako visokoj ceni da je Teheran bio prinuđen da istu kupuje od tadašnjeg Sovjetskog Saveza,⁶¹² a samo 16% od svog profita kompanija je plaćala iranskoj državi.⁶¹³ I u periodu nakon Drugog svetskog rata ogorčenje prema britanskoj politici u Iranu (uzimajući u obzir ulogu Velike Britanije u toku rata – abdikacija Reze Šaha Pahlavija, britanska kontrola saobraćajnica i trans-iranske železnice, korišćenje iranske radne snage i opreme za potrebe rata, stacioniranje britanskih trupa na iranskoj teritoriji – kada je *de facto* izgubljena nezavisnost zemlje⁶¹⁴) i kompaniji *Anglo-Persian Oil Company* je samo nastavilo da raste. Zbog kontrole naftne industrije, do kraja 1940-ih godina Velika Britanija stiče izuzetnu moć u Iranu, koju koristi da podrži šahovu vladavinu. S druge strane, iranski monarh postaje britanska marioneta, potpuno nemoćan da ispregovara novi, povoljniji dogovor sa Britancima, zbog čega u iranskoj politici sve više snaži ideja o prenošenju političke moći na parlament, kao i o povećanju kontrole nad naftnom industrijom, koja je u rukama *Anglo-Persian Oil Company*.⁶¹⁵ Ova kompanija – “kamen temeljac” britanskog političkog i ekonomskog uticaja i moći u regionu⁶¹⁶ – je tada bila drugi najveći svetski izvoznik sirove nafte, posedovala je treće po veličini rezerve nafte na svetu i imala najveću svetsku rafineriju (smeštenu u Abadanu), koja je bila najveća pojedinačna investicija Velike Britanije u inostranstvu i predstavljala je izvor britanskog nacionalnog ponosa, dok je naftna industrija Irana bila izuzetno važna za *Anglo-Iranian Oil Company*, britansku ekonomiju, ali i šire ekonomske, strateške i političke interese Zapada.⁶¹⁷

Konačno, stupanjem na čelo demokratski izabrane Vlade 1951. godine, premijer Mohamed Mosadek⁶¹⁸ – nacionalista iz umerene partije Narodnog fronta – odlučuje da potpiše dekret kojim se nacionalizuje iranska nafta. Pomenuto rivalstvo velikih sila koje se prelamalo u Iranu u to doba pružilo je Vladi premijera Mosadeka mogućnost da teži ka nacionalnom oslobađanju koje je u tom slučaju značilo oslobađanje od britanskih ekonomskih interesa⁶¹⁹. Istinsku nezavisnost Iran je mogao da stekne jedino uklanjanjem britanske dominacije nad naftnom industrijom u zemlji, a pitanje nafte je bilo test iranskog suvereniteta. Velika Britanija je u značajnoj meri zavisila od iranske nafte i u pogledu ekonomskih, ali i pitanja nacionalne bezbednosti, a nacionalizacija je pretila da ošteti britanski prestiž i njen status imperijalne sile, što je izazivalo zabrinutost da će slične anti-britanske akcije biti sprovedene i na drugim teritorijama (posebno u Egiptu u odnosu na kontrolu Sueckog kanala).⁶²⁰ Dakle, Velika Britanija je imala ekonomske i geopolitičke interese u nameri da po svaku cenu eliminiše i pobedi iranski nacionalistički pokret. Za nju su pristup iranskoj nafti i njena kontrola bili od “vitalnog značaja” za sopstvene, ali i bezbednosne interese Zapada⁶²¹ u narastajućem hladnoratovskom sučeljavanju. London je ubrzo nakon donošenja odluke o nacionalizaciji pravilno zaključio da je suštinsko pitanje Mosadekove Vlade upravo nacionalni suverenitet zemlje i sa tim tesno povezano

⁶¹² Ervand Abrahamian, „The 1953 Coup in Iran”, *Science and Society*, Vol. 65, No. 2, Summer 2001, pp. 182-215.

⁶¹³ Mostafa T. Zahrani, „The Coup that Changed the Middle East: Mossadeq v. The CIA in Retrospect”, *World Policy Journal*, Vol. 19, No. 2, Summer 2002, pp. 93-99.

⁶¹⁴ Masimo Kampanini, *Istorija srednjeg istoka (1798-2006)*, op. cit., str. 94.

⁶¹⁵ Mark J. Gasiorowski, „The 1953 Coup D'Etat in Iran”, op. cit., pp. 262.

⁶¹⁶ Mansoureh Ebrahimi, Kamaruzaman Yusoff, „The British Plot to Remove Iran's Democratically Elected Prime Minister from Power”, *Acta Histriae*, 2015, pp. 735-748.

⁶¹⁷ Edward Henniker-Major, „Nationalisation: The Anglo-Iranian Oil Company, 1951, Britain vs. Iran”, *Seven Pillars Institute, Moral Cents*, Vol. 2, Issue 2, Summer/Fall 2013, pp. 16-34.

⁶¹⁸ Kao jedan kuriozitet, možemo navesti da je magazin “Time” 1951. godine, proglasio Mohameda Mosadeka za ličnost godine.

⁶¹⁹ N. Marbury Efimenco, „An Experiment with Civilian Dictatorship in Iran; The Case of Mohammed Mossadegh”, op. cit., pp. 395.

⁶²⁰ Andreas Etges, „All that Glitters is Not Gold: The 1953 Coup against Mohammed Mossadegh in Iran”, *Intelligence and National Security*, Vol. 26, No. 4, August 2011, pp. 495-508.

⁶²¹ Mark J. Gasiorowski, „The CIA's TPBEDAMN Operation and the 1953 Coup in Iran”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 15, No. 4, Fall 2013, pp. 4-24.

pitanje sticanja potpune kontrole nad naftom, što Velika Britanija nikako nije mogla da dozvoli, zbog čega je jedino rešenje za britansku stranu bilo uklanjanje Mosadeka sa vlasti.⁶²² Mosadek je smatrao da je moguće načiniti Iran nezavisnim samo ukoliko se *svim* velikim silama oduzme pravo na ekonomske koncesije, a takvu politiku je označavao “politikom negativnog ekvilibrijuma” nasuprot “politici pozitivnog ekvilibrijuma” koju su favorizovali političari bliski Velikoj Britaniji, Sovjetskom Savezu, Nemačkoj ili Sjedinjenim Američkim Državama.⁶²³ U periodu koji je usledio Velika Britanija je usvojila trostruku strategiju sa namerom da ponovo uspostavi kontrolu nad iranskom naftom, a koja je podrazumevala: 1. seriju pravnih postupaka (obraćanje Međunarodnom sudu u Hagu, Ujedinjenim nacijama, pokušaj pregovora sa Mosadekom i posredovanje Sjedinjenih Američkih Država), 2. nameru da se potkopa baza Mosadekove podrške, uvođenjem ekonomskih sankcija Iranu i izvođenjem vojnih manevara u regionu i 3. pokušaj uklanjanja Mosadeka sa pozicije premijera posredstvom prikrivenih političkih akcija, propagandnih kampanja i uz pomoć pro-britanskih političara, privrednika, vojnih zvaničnika i klerikalnih vođa.⁶²⁴

Vašington, sa predsednikom Trumanom⁶²⁵ na čelu, ima dva cilja što se tiče Irana nakon donošenja dekreta o nacionalizaciji nafte: iranska država po svaku cenu mora ostati u “zapadnom kampu”, dok stabilnost na svetskom tržištu nafte mora biti očuvana, a oba ova zadatka u tom momentu iz američke perspektive nisu zahtevala uklanjanje Mosadeka.⁶²⁶ Takođe, Sjedinjene Američke Države su tada vršile pritisak na London protiv eventualne upotrebe vojne sile ili invazije na Iran,⁶²⁷ što ni na koji način nije sprečilo britansku stranu u pokušajima da destabilizuje iransku Vladu, a prekid diplomatskih odnosa oktobra 1952. godine samo je dodatno učvrstio britansku nameru da ukloni Mosadeka. Sjedinjene Američke Države su tada činile diplomatske napore kako bi se rešila kriza i postigao kompromis. Istovremeno je Vašington počeo sa prikrivenim akcijama radi uticaja na političke procese u Iranu. I dok je Truman⁶²⁸ nastojao da nađe mirno rešenje krize, nova američka administracija na čelu sa Dvajtom Ajzenhauerom je situaciju videla isključivo u okvirima hladnoratovske paradigme,⁶²⁹ a strah od mogućeg potpadanja Irana u sferu interesa Sovjetskog Saveza, prema određenim tumačenjima, bio je krucijalan u procesu donošenja odluka koje su usledile.⁶³⁰ Državni udar u Iranu je mogao da posluži i kao test nove američke strategije protiv sovjetskog ekspanzionizma.⁶³¹ Međutim, može se takođe smatrati i da je ukazivanje na tzv. “komunističku opasnost” tokom čitavog trajanja krize bilo samo deo retorike hladnoratovskog diskursa, dok su britanska i američka strana dobro znale za Mosadekovo nepoverenje prema Sovjetskom Savezu, isto kao i prema Zapadu.⁶³² U igri su, naravno, bili i ekonomski interesi, mogućnost sticanja kontrole nad proizvodnjom, distribucijom i definisanjem cene nafte.

⁶²² Ervand Abrahamian, „The 1953 Coup in Iran”, op. cit., pp. 187.

⁶²³ *Ibid*, pp. 188.

⁶²⁴ Mark J. Gasiorowski, „The 1953 Coup D'Etat in Iran“, op. cit., pp. 263.

⁶²⁵ Osim toga, Truman je smatrao da je Velika Britanija svojim čvrstim i nepopustljivim stavom doprinela eskalaciji krize.

⁶²⁶ Mark J. Gasiorowski, „The 1953 Coup D'Etat in Iran“, op. cit., pp. 267.

⁶²⁷ Mansoor Moaddel, „State-Centered vs. Class-Centered Perspectives on International Politics: The Case of U.S. and British Participation in the 1953 Coup Against Premier Mosaddeq in Iran“, op. cit., pp. 10.

⁶²⁸ Postoje tumačenja i da je Truman pred kraj mandata postepeno menjao svoj stav prema krizi u Iranu, odnosno da je uočljiv kontinuitet u donošenju odluka u administracijama Trumana i Ajzenhauera, što može biti tema rasprava na drugom mestu.

⁶²⁹ Moyara de Moraes Ruehsen, „Operation Ajax Revisited: Iran, 1953“, *Middle Eastern Studies*, Vol. 29, No. 3, July 1993, pp. 467-486.

⁶³⁰ Andreas Etges, „All that Glitters is Not Gold: The 1953 Coup against Mohammed Mossadegh in Iran“, op. cit., pp. 504;

Mark J. Gasiorowski, „The 1953 Coup D'Etat in Iran“, op. cit., pp. 275.

⁶³¹ Mostafa T. Zahrani, „The Coup that Changed the Middle East: Mossadeq v. The CIA in Retrospect“, op. cit., pp. 96.

⁶³² Ervand Abrahamian, „The 1953 Coup in Iran”, op. cit., pp. 204.

Sa druge strane, premijer Mosadek sprovodi proces društvenih reformi i pokušava da ograniči vlast šaha. Nizom populističkih mera (agrarne reforme, smanjenje budžeta za dinastiju Pahlavi, uvođenje poreza za privilegovani sloj društva, ali i imenovanje ministra odbrane, iako je to bilo u nadležnosti šaha⁶³³), on nastoji da podigne životni standard narodnih masa, što nailazi na odobrenje iranske partije komunista Tudeh. Takođe, u ovom periodu javljaju se zahtevi za uvođenjem republike, a kada u neredima biva porušena statua šaha, premijer se odlučuje na nasilnu intervenciju, što je izazvalo porast političkog neraspoloženja i nezadovoljstva prema Vladi Irana. Tokom jula i avgusta 1953. godine, Centralna obaveštajna agencija (CIA)⁶³⁴ i britanske tajne službe isplanirale su i dogovorile državni udar. Pod nazivom "Operation Boot" (britanski), odnosno "TPAJAX" (američki)⁶³⁵, započeta je tajna operacija sa ciljem zbacivanja sa vlasti premijera Mosadeka. Iako je Sovjetski Savez imao unapred saznanja o planiranom državnom udaru u Iranu, nije preduzeo nikakve ozbiljnije mere, niti je pružio posebnu podršku partiji Tudeh.⁶³⁶ Američki i britanski agenti su koristili novac i druge resurse kako bi obezbedili podršku različitih delova iranske vojske i uglednih religijskih vođa, podmićivani su članovi parlamenta, zvaničnici, političari, sirotinja iz južnog Teherana, kao i urednici novina da pišu o narastajućem nezadovoljstvu naroda, organizovane su demonstracije u Teheranu protiv Mosadekove vladavine, dolazi do sukoba i obračuna Mosadekovih pristalica i protivnika, a kada se intervencijom uključuje i šahova vojska, Mosadek biva uhapšen (proveo je u kućnom pritvoru ostatak života, sve do 1967. godine).⁶³⁷ Ovaj *coup d'état* sproveden je za vreme odsutnosti šaha iz zemlje (bio je u Italiji), a general Fazlolah Zahedi proglašen je za novog premijera Irana. Mosadekove pristalice su hapšene i ubijane, a Nacionalni front i Tudeh nestaju sa iranske političke scene. Uspostavljen je rigidan i korumpiran autoritarni režim koji je zabranjivao svaki oblik opozicije.⁶³⁸ Najvažnije poluge šahovog bezbednosnog represivnog aparata činili su vojska, policija i tajna policija SAVAK, osnovana 1957. godine, čiji je cilj bio sprečavanje bilo kakve destabilizacije režima. Američko-iranski odnosi su ubrzo intenzivirani, Vašington je pružio značajnu vojnu i ekonomsku pomoć Teheranu, a usled američkog pritiska Velika Britanija i kompanija *Anglo-Iranian Oil Company*, sada pod nazivom *British Petroleum*, morale su da prihvate manju ulogu, što je podrazumevalo da će novi konzorcijum (40% u vlasništvu *British Petroleum*, 40% u vlasništvu američkih naftnih kompanija i 20% u vlasništvu *Royal Dutch-Shell* i *French Compagnie française des pétroles – Total*) garantovati Iranu 50% stečenog profita.⁶³⁹ Šah je dobio nedvosmislenu podršku Velike Britanije i SAD, koje su sada imale nesmetan pristup iranskim rezervama energenata.

Sproveden državni udar kojim je uklonjen premijer Mosadek, a instalirana pro-Zapadno i antikomunistički orijentisana vlast, uveliko je doprineo da se Sjedinjene Američke Države profilisu kao velika "imperijalna" sila i nezamenljiv igrač u regionu Bliskog istoka, ali je uticao i na definisanje iransko-američkih odnosa u narednom periodu.⁶⁴⁰ Državni udar je zaustavio dotadašnji, doduše spor i kolebljiv, napredak Irana prema izgradnji demokratskog unutrašnjeg uređenja i slobodi od spoljašnjeg mešanja i uticaja, a ova dva cilja bila su u osnovi Mosadekove politike, tako da je zapravo on postao njihova žrtva nakon sprovedenog anglo-američkog državnog udara.⁶⁴¹ Naravno da možemo istaći pitanje da li bi i koliko dugo izdržala Mosadekova Vlada na vlasti da nije bilo spoljašnje

⁶³³ Masimo Kampanini, *Istorija srednjeg istoka (1798-2006)*, Clio, 2011, str. 113.

⁶³⁴ Vašington je dugo godina negirao bilo kakvu umešanost i ulogu u državnom udaru u Iranu. Od ovakvog stava odustalo se 2009. godine, kada je tadašnji predsednik Barak Obama priznao američku umešanost u događaje u Iranu 1953. godine.

⁶³⁵ Mark J. Gasiorowski, „The CIA's TPBEDAMN Operation and the 1953 Coup in Iran”, op. cit., pp. 15.

⁶³⁶ Andreas Etges, „All that Glitters is Not Gold: The 1953 Coup against Mohammed Mossadegh in Iran“, op. cit., pp. 504.

⁶³⁷ Pod optužbom za izdaju, na vojnom suđenju, Mosadek je osuđen na smrt, međutim usledilo je preinačenje kazne u tri godine zatvora.

⁶³⁸ Mostafa T. Zahrani, „The Coup that Changed the Middle East: Mossadeq v. The CIA in Retrospect“, op. cit., pp. 97.

⁶³⁹ Andreas Etges, „All that Glitters is Not Gold: The 1953 Coup against Mohammed Mossadegh in Iran“, op. cit., pp. 502.

⁶⁴⁰ *Ibid*, pp. 505.

⁶⁴¹ Mark J. Gasiorowski, „The 1953 Coup D'Etat in Iran“, op. cit., pp. 278.

intervencije, međutim treba reći da nijedna politička grupa u leto 1953. godine nije imala potreban kapacitet da samostalno obori Mosadeka bez suštinske inostrane asistencije.⁶⁴² Iran postaje “klijentelistička zemlja” Sjedinjenih Američkih Država.⁶⁴³ Ali, ne samo to, već i “američki zavisnik”.⁶⁴⁴ Državni udar je ostavio dubok trag u iranskoj svesti: osećaj kako “zlobne strane šake” kontrolišu Iran i ubeđenje da jedino sila može sprečiti ponavljanje 1953. godine.⁶⁴⁵ Mosadek nije uspeo da donese toliko željeno nacionalno oslobođenje, koje će se kasnije javiti u formi Homeinijevog pokreta. Mosadekov izazov međunarodnom poretku i izraziti antiimperijalizam naterao je velike sile da se umešaju, a njegovo uklanjanje sa političke scene i rušenje demokratski izabrane Vlade, odnosno uspostavljanje diktature šaha Mohameda Reze Pahlavija i poništenje Mosadekove nacionalizacije naftne kompanije, u izvesnom smislu činilo je svakako preduslov za izbijanje Islamske Revolucije 1979. godine.⁶⁴⁶ U svakom slučaju, *coup d'état* 1953. godine predstavlja presudnu i odlučujuću prekretnicu u istoriji iranske države.⁶⁴⁷ Period neformalne imperijalističke dominacije i spoljašnji intervencionizam koji je doveo do državnog udara naučio je buduće iransko rukovodstvo važnoj lekciji: režim treba biti sačuvan od bilo kakvog inostranog uplitanja, posebno uticaja Zapada.⁶⁴⁸

S tim u vezi, u nastavku rada obradićemo ulogu i politiku ključnih evropskih aktera u procesu izgradnje Islamske Republike, odnosno tokom Islamske revolucije i Iransko-iračkog rata.

⁶⁴² Mark J. Gasiorowski, *U.S. Foreign Policy and the Shah: Building a Client State in Iran*, Cornell University Press, Ithaca, 1991, pp. 80.

⁶⁴³ *Ibid.*

⁶⁴⁴ Richard W. Cottam, *Nationalism in Iran: Updated Through 1978*, University of Pittsburgh Press, 1979, pp. 323.

⁶⁴⁵ Ervand Abrahamian, „The 1953 Coup in Iran”, op. cit., pp. 213.

⁶⁴⁶ Masimo Campanini, *Istorija srednjeg istoka (1798-2006)*, op. cit., str. 114.

⁶⁴⁷ Mark J. Gasiorowski, „The 1953 Coup D'Etat in Iran“, op. cit., pp. 279.

⁶⁴⁸ Tuğba Bayar, „Multiple Dualities: Seeking the Patterns in Iran's Foreign Policy“, *All Azimuth*, Vol. 8, No. 1, 2019, pp. 37-54.

2. Evropska politika i izgradnja Islamske Republike

2.1. Islamska Revolucija u Iranu – evropska politika obuzdavanja

“Naša nacija je dala svoju krv kako bi se izgradila Islamska Republika, ne demokratska republika.”⁶⁴⁹

Jedan od svakako najvažnijih političkih i društvenih događaja druge polovine dvadesetog veka⁶⁵⁰, koji je izazvao dalekosežne posledice, jeste Islamska revolucija, čiji značaj i uticaj nije moguće potceniti.⁶⁵¹ Revolucija je predstavljala veoma bitan momenat ne samo za iransku državu, već za čitav islamski svet, kada je pro-američki i pro-Zapadno orijentisana diktatura zamenjena prvim teokratskim režimom u modernoj istoriji, a region Bliskog istoka nikada više neće biti isti.⁶⁵² Iako je vrhunac revolucije nastupio 1979. godine, ključni prethodni faktori odigrali su se tokom sredine 1970-ih godina, kada je Iran prolazio kroz oštar ekonomski pad, inflaciju, veliki jaz u raspodeli sredstava između bogatih i siromašnih slojeva društva⁶⁵³, a šah Mohamed Reza Pahlavi, uz vojsku, učestalu upotrebu tajne policije SAVAK⁶⁵⁴ i sve autoritarniju vladavinu, pokušao je da sprovede proces pro-Zapadne modernizacije, sekularizacije i liberalizacije u Iranu. Na prvom mestu se može izdvojiti agrarna reforma kojom je bila ograničena veličina poseda pojedinca i uvedena preraspodela zemlje, što je posebno pogodilo veleposednike, ali i versku elitu.⁶⁵⁵ Zapravo, opsežni program reformi započet je 1963. godine, pod nazivom “Bela revolucija”, koji je obuhvatao šest tačaka: pored agrarne reforme, prodaja fabrika u vlasništvu iranske države, novi izborni zakon kojim je ženama dato pravo glasa, nacionalizacija šuma, kampanja nacionalnog opismenjavanja (povećan broj polaznika osnovnih i srednjih škola), kao i pokušaj da se omogući učešće radnika u raspodeli industrijskog profita.⁶⁵⁶ Međutim, ekonomski i socijalni položaj stanovništva bivao je sve lošiji, uz šahovo sve veće rasipništvo, ekstravaganciju⁶⁵⁷ i represiju. Ono što je dodatno uticalo na stanovništvo bila je šahova pro-Zapadna politika, identifikacija sa Sjedinjenim Američkim Državama i sekularizacija, što je antagonizovalo jedan deo šiitskog sveštenstva i vernika i što nije bilo u skladu sa tradicionalnim vrednostima, koje su postale “predmet neprihvatljivog kulturnog nasilja”.⁶⁵⁸ Prema viđenju Homeinijevih sledbenika, Zapad na čelu sa Vašingtonom je bio angažovan u svesnom naporu kako bi se urušile socijalne i ekonomske institucije u Iranu uvođenjem njihove kulture, a za uzvrat su dobijali profit od iranske nafte.⁶⁵⁹ Politički narativ u zemlji je pomeren sa pitanja zaostalosti iranskog društva u odnosu na Zapad (što je dominiralo još od kasnog 19. stoleća), na pitanje dekadencije (koja je percipirana kao *spoljašnje* generisan problem), odnosno sa pitanja modernizacije na zahtev za moralnim čišćenjem od

⁶⁴⁹ Ajatolah Ruholah Homeini, citirano u: Afshon P. Ostovar, *Guardians of the Islamic Revolution: Ideology, Politics, and the Development of Military Power in Iran (1979-2009)*, PhD Thesis, The University of Michigan, 2009, pp. 46.

⁶⁵⁰ Bruno Brakus, „Iranska revolucija“, *Rostra*, Vol. 7, No. 7, 2016, str. 183-192.

⁶⁵¹ Masimo Kampanini, *Istorija Srednjeg istoka (1798-2006)*, op. cit., str. 151.

⁶⁵² Trita Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S.*, Yale University Press, 2007, pp. 79.

⁶⁵³ Krysta Wise, „Islamic Revolution of 1979: The Downfall of American-Iranian Relations“, *Legacy*, Vol. 11, Issue 1, 2011, Article 2, pp. 1-16.

⁶⁵⁴ Sprovedena su masovna hapšenja protivnika šahove vladavine, a zloglasne mere su uključivale i brojne zločine i nestanke ljudi, bez ikakvog prava njihovih porodica na saznanje o njihovim sudbinama.

⁶⁵⁵ Bruno Brakus, „Iranska revolucija“, op. cit., str. 186.

⁶⁵⁶ Krysta Wise, „Islamic Revolution of 1979: The Downfall of American-Iranian Relations“, op. cit., pp. 2.

⁶⁵⁷ Na proslavi 2500 godina od osnivanja Persijskog carstva, organizovanoj kao pokušaj podizanja nacionalnog ponosa, prema nekim podacima potrošeno je preko 120 miliona američkih dolara. U isto vreme, narod Irana je grcao u siromaštvu i represiji, a neki delovi države bili su pogođeni sušom (oblasti Sistan, Balučistan i delovi Farsa).

⁶⁵⁸ Masimo Kampanini, *Istorija Srednjeg istoka (1798-2006)*, op. cit., str. 152.

⁶⁵⁹ Barry Rubin, „American Relations with the Islamic Republic of Iran, 1979-1981“, *Iranian Studies*, Vol. XIII, Nos. 1-4, 1980, pp. 307-326.

korumpiranog društva.⁶⁶⁰ Važno je ukazati i na činjenicu da je šahov režim formirao i jedinstvenu državnu političku stranku *Rastakhiz* (Partija preporoda) 1975. godine, u kojoj je članstvo bilo obavezno.

S druge strane, činjenica da su Velika Britanija i SAD prekinule iranske aspiracije ka demokratiji zbacivanjem sa vlasti Mosadeka, da su učvrstile vladavinu šaha Mohameda Reze, a potom prvenstveno Vašington dominirao zemljom, kojom je “vladao koristeći šaha kao marionetu”⁶⁶¹, je bilo duboko usađeno u kolektivnoj memoriji Irana.⁶⁶² Osim toga, šahov režim se oslanjao na američku pomoć u nabavci savremenog naoružanja i vojne opreme, tako da je Iran do 1978. godine posedovao najnaprednije i najobučenije oružane snage u Persijskom zalivu⁶⁶³ (Iran je bio jedina zemlja, pored Sjedinjenih Američkih Država, koja je posedovala moderne *Grumman F-14A* borbene mornaričke avione, kao i *Phoenix*, odnosno *Sidewinder* projektila⁶⁶⁴ tokom 1970-ih godina), a upravo navedena veza sa Vašingtonom u vojnom domenu je viđena kao simbol ropstva prema Sjedinjenim Američkim Državama.⁶⁶⁵ Iran je bio izuzetno značajan američki saveznik protiv komunizma, a iranska država je predstavljala stratešku teritoriju za sakupljanje obaveštajnih podataka o Sovjetskom Savezu.⁶⁶⁶ Takođe, za vreme monarhije Iran je održavao bliske političke i ekonomske odnose sa Izraelom, a izuzimajući bilateralne bezbednosne veze sa Vašingtonom, nijedna druga država nije mogla da izgradi tako važne odnose u sferi bezbednosti sa šahovim režimom kao što je to bio Izrael.⁶⁶⁷ Bliskost sa Izraelom i Sjedinjenim Američkim Državama, odnosno “centrima Zapadnog imperijalizma”, bio je još jedan od razloga koji je na ideološkom planu doprineo uspehu revolucije i stvaranju Islamske Republike.⁶⁶⁸

Na čelo opozicije šahovim reformama i samog režima stao je ajatolah Ruholah Musavi Homeini, koji je optužio šaha da programom reformi u stvari prikriva sve veću američku i Zapadnu eksploataciju Irana (svojim skromnim načinom života za narod Irana predstavljao je potpunu suprotnost šahu). On je držao ostrašćene govore protiv šaha, obojene uvredama, što je 1963. godine izazvalo nemire i njegovo hapšenje. Vojska i pripadnici SAVAK-a su ugušili pobunu u krvi, a ajatolah Homeini je proveo nekoliko meseci u zatvoru, nakon čega je nasilno proteran u Tursku (između ostalog, za šahovu naredbu da državljani SAD budu oslobođeni bilo kakve odgovornosti za prekršaje počinjene na teritoriji Irana, izneo je osudu kako su “Iranici manje od pasa za Amerikance, jer i onaj ko ubije psa u Americi može biti osuđen, dok Amerikanac u Iranu može ubiti Iranca bez problema”⁶⁶⁹ i, takođe,

⁶⁶⁰ Afsaneh Najmabadi, „Iran's Turn to Islam: From Modernism to a Moral Order“, *Middle East Journal*, Vol. 41, No. 2, Spring 1987, pp. 202-217.

⁶⁶¹ *Ibid*, pp. 308.

⁶⁶² R.K. Ramazani, „Understanding Iranian Foreign Policy“ in: *The Iranian Revolution at 30*, Viewpoints Special Edition, The Middle East Institute, Washington, DC, dostupno na: <https://www.mei.edu/sites/default/files/publications/2009.01.The%20Iranian%20Revolution%20at%2030.pdf> (pristupljeno: 25.12.2019. godine).

⁶⁶³ Krysta Wise, „Islamic Revolution of 1979: The Downfall of American-Iranian Relations“, op. cit., pp. 3.

⁶⁶⁴ David Axe, „Fact: Iran's Air Force Flies American Made F-14 Tomcats“, *The National Interests*, June 28, 2016, dostupno na: <http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/revealed-irans-air-force-flies-american-made-f-14-tomcats-16758> (pristupljeno: 19.01.2020. godine).

⁶⁶⁵ Nikki R. Keddie, *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, Yale University Press, 2006, pp. 148.

⁶⁶⁶ Alvin Z. Rubinstein, „The Soviet Union and Iran under Khomeini“, *International Affairs*, Vol. 57, No. 4, 1981, pp. 599-617.

⁶⁶⁷ Nader Entessar, „Israel and Iran's National Security“, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 4, Summer 2004, pp. 1-19.

⁶⁶⁸ Gawdat Bahgat, „Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran“, *Iranian Studies*, Vol. 39, No. 3, 2006, pp. 307-327.

⁶⁶⁹ Momir Turudić, „Najmlađi na svetu“, *Vreme*, 19. februar 2009. godine, pogledati: <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=825231> (pristupljeno: 25.12.2019. godine).

istakao da je Iran postao “američka kolonija”⁶⁷⁰). Iz Turske je na sopstveni zahtev prebačen u Irak, gde je, u svetom šiitskom gradu Nadžafu, živeo do 1978. godine. Proteran iz Iraka, februara 1978. godine, jedan kraći period koji je prethodio povratku u Iran, živeo je u okolini Pariza. Boravak u Iraku koristio je za održavanje veza sa svojim pristalicama u Iranu, koji su počeli da promovišu Homeinijeve ideje i principe. Osim toga, i opozicione grupe iz inostranstva su imale uticaj na razvoj i jačanje suprotstavljenosti šahovoj vladavini. Ovde je važno svakako pomenuti i Alija Šarijatija⁶⁷¹, uticajnog modernističko-islamskog vođu i glavnog oponenta ajatolaha Homeinija za mesto lidera opozicije šahovom režimu, koji je preminuo neposredno pred izbijanje revolucije 1977. godine (njegova smrt se pripisuje delovanju SAVAK). Ali Šarijati se posebno protivio “vesternizaciji” iranskog društva i uticaju Sjedinjenih Američkih Država, kao i Homeini je proteran iz Irana i nalazio se u egzilu, a često se smatra glavnim “arhitektom Islamske Revolucije”⁶⁷².

Ključna godina postaje 1978. kada izbijaju nemiri i protesti u gradovima Irana, koji su prekinuti odlučnom akcijom režimskih snaga, kada je život izgubilo nekoliko desetina ljudi. Homeinijeva opozicija je pozvala narod Irana na odavanje pošte stradalima, a imajući u vidu islamsku praksu da se za mrtvima (mučenicima) žali 40 dana, na svakih 40 dana su izbijale nove demonstracije i protesti u iranskim gradovima, i dok je država bila u potpunosti paralisana protestima, šah nastoji da određenim merama situaciju vrati pod kontrolu.⁶⁷³ Važan moment predstavlja i takozvani “Crni petak” 8. septembra 1978. godine, kada je u Teheranu veliki broj Iranaca izgubio život u sukobima sa snagama šahovog režima⁶⁷⁴, dok u oktobru otpočinje veliki štrajk koji potpuno parališe Iran (među glavnim parolama su *nezavisnost, sloboda i Islamska republika*⁶⁷⁵ – *esteqlal, azady, jomhuri-e eslami استقلال آزادی جمهوری اسلامی*). Decembra 1978. godine, na ulicama Teherana se nalazi oko dva miliona ljudi, a širom zemlje nekoliko desetina miliona Iranaca zahteva obaranje režima, šahov odlazak, povratak ajatolaha Homeinija i uspostavljanje Islamske republike.⁶⁷⁶ Kompromisom opozicionih snaga (islamisti, levičari, konstitucionalisti⁶⁷⁷), ajatolah Homeini, koji je bio u egzilu u Francuskoj, biva prihvaćen za vođu revolucije. Zapravo, “nemogućnost građanske opozicije da se uspešno suprotstavi šahu prevela ju je u zajednički blok sa Homeinijem. Njena očekivanja da će se posle revolucionarnih zbivanja u Iranu uspostaviti moderna, liberalna vlada, na kraju su bila izneverena.”⁶⁷⁸ Šah, pod američkim pritiskom, postavlja na mesto predsednika Vlade Šahpura Bahtijara, jednog od umerenijih opozicionih lidera, koji je prema nadama Vašingtona trebalo da bude jedna vrsta kompromisnog rešenja, u smislu zadovoljenja zahteva demonstranata, sa jedne strane, ali i marginalizacije komunističkih struja i islamističkih težnji, sa druge strane.⁶⁷⁹ Šah je pregovarao sa Vladom o ostanku u Iranu, međutim to nije prihvaćeno i on konačno 16. januara 1979. godine napušta zemlju (preminuo je naredne godine u Kairu), što je suštinski značilo kraj njegovog režima i monarhije.⁶⁸⁰ Otežavajuća

⁶⁷⁰ Mohsen M. Milani, „Tehran's Take: Understanding Iran's U.S. Policy“, *Foreign Affairs*, Vol. 88, No. 4, July/August 2009, pp. 46-62.

⁶⁷¹ Ali Šarijati – sociolog po zanimanju je, pored tradicionalnog religijskog obrazovanja, posedovao i titulu doktora nauka sa Univerziteta Sorbona. Njegov mentor je bio francuski filozof Žan Pol Sartr.

⁶⁷² Više u: Mehbi Abedi, „Ali Shariati: The Architect of The 1979 Islamic Revolution of Iran“, *Iranian Studies*, Vol. XIX, Nos. 3-4, Summer-Autumn 1986, pp. 229-234.

⁶⁷³ Michael Eisenstadt, „Iran's Islamic Revolution: Lessons for the Arab Spring of 2011?“, Institute for National Strategic Studies, April 2011, dostupno na: <https://www.files.ethz.ch/isn/128573/SF267.pdf> (pristupljeno 26.12.2019. godine).

⁶⁷⁴ James Buchan, „The Iranian Revolution of 1979“, *Asian Affairs*, Vol. 44, No. 3, 2013, pp. 418-426.

⁶⁷⁵ M.M. Salehi, „Radical Islamic Insurgency in the Iranian Revolution 1978-1979“ in: Christian Smith (ed.), *Disruptive Religion: The Force of Faith in Social Movement Activism*, Routledge, New York, 1996, pp. 48.

⁶⁷⁶ James Buchan, „The Iranian Revolution of 1979“, op. cit., pp. 425.

⁶⁷⁷ Više o tome u: R.K. Ramazani, „Iran's revolution: Patterns, Problems and Prospects“, *International Affairs*, Vol. 56, No. 3, Summer 1980, pp. 443-457.

⁶⁷⁸ Dušan Vučićević, „Država u senci džamije“, *Srpska politička misao*, broj 4/2008, godina XV, sveska 22, str. 2015-238.

⁶⁷⁹ Bruno Brakus, „Iranska revolucija“, op. cit., str. 187.

⁶⁸⁰ Michael Eisenstadt, „Iran's Islamic Revolution: Lessons for the Arab Spring of 2011?“, op. cit., pp. 4.

okolnost premijera Bahtijara za smirivanje situacije u Iranu predstavljala je i činjenica da je bio postavljen od strane šaha. On je pokušao da preduzme mere koje bi umirile umerene revolucionare, tako što je raspustio šahovu tajnu policiju SAVAK, izjavio je da će formirati ustavnu vladavinu, kao i da će prekinuti diplomatske odnose sa Izraelom, a pozvao je ostale opozicione lidere da formiraju Vladu nacionalnog jedinstva, i suočen sa narastajućim zamahom revolucije, dozvolio je Homeinijev povratak u zemlju.⁶⁸¹ Tako je 1. februara 1979. godine, Homeini doputovao na teheranski aerodrom, trijumfalno dočekan od strane nekoliko miliona Iranaca na ulicama glavnog grada. Osetivši snagu i podršku narodnih masa u revolucionarnom zanosu, odmah preuzima vođstvo i u čuvenom govoru (na najvećem groblju Behešt-e Zahra u južnom delu Teherana) jasno stavlja do znanja da Islamska revolucija neće pokleknuti ni pred kakvim izazovima.⁶⁸² Osim toga, jasno ističe da u budućoj vlasti Irana nema mesta političkom programu Bahtijara, tako da postavlja privremenu Vladu na čelu sa Mehdijem Bazarganom. Važna činjenica je da su iranske Oružane snage proglasile neutralnost u borbi između privremenog premijera Bazargana i Vlade Bahtijara, koji je ubrzo podneo ostavku, čime je i formalno okončana vladavina monarhije u Iranu i potvrđena pobeda Homeinija 11. februara 1979. godine⁶⁸³, koji se danas proslavlja kao Nacionalni dan Islamske Republike Iran. "Homeini je bio revolucija i revolucija je bila on".⁶⁸⁴ Obožavan od strane naroda, Homeini je držao sve poluge vlasti u svojim rukama, a revolucionarna Vlada Bazargana nije mogla da kontroliše Homeinijeve pristalice.

Buduće uređenje države iskazano je na referendumu 30. i 31. marta 1979. godine, kada je narodu Irana pružena prilika da odluči o izboru režima, odnosno preobražaju Irana u Islamsku Republiku. Oko 96% Iranaca sa pravom glasa je učestvovalo na referendumu, a njih 97% je podržalo osnivanje ovog jedinstvenog društveno-političkog sistema,⁶⁸⁵ tako da je ajatolah Homeini 1. aprila 1979. godine proglasio Islamsku Republiku Iran. Među najvažnijim zadacima izdvojeno je donošenje novog Ustava države, koji je potvrđen na referendumu početkom decembra 1979. godine.⁶⁸⁶ Ustav uvodi instituciju vrhovnog verskog vođe, sa širokim izvršnim ovlašćenjima, uvodni delovi Ustava dali su Homeiniju titulu vrhovnog vođe, *fagiha*, vođe revolucije, ali i titulu imama islamske zajednice, što je predstavljalo prvi primer da u šiitskom islamu ova titula bude nekome dodeljena.⁶⁸⁷ Cilj imama Homeinija bio je da se uspostavi kompletni islamski sistem vladavine, koji se zasniva na učenju poslanika Muhameda i njegovih kasnijih naslednika, o čemu ćemo nešto više istaći u narednom delu rada.

Islamska revolucija je simbolizovala pobjedu nad imperijalizmom⁶⁸⁸, što je bilo oličeno u Homeinijevoj frazi: "Ni Istok, ni Zapad – samo Islamska Republika", u kojoj se negiraju spoljašnji elementi i akteri, odbija i poriče formalno ili neformalno oslanjanje na Zapad ili Istok i ukazuje na iransku nezavisnu poziciju izgrađenu kroz specifično uređenje.⁶⁸⁹ I kao što su njeni zagovornici isticali, revolucija je imala nove prioritete: etičko-kulturološke, umesto materijalističko-ekonomskih principa,

⁶⁸¹ Bruno Brakus, „Iranska revolucija“, op. cit., str. 188.

⁶⁸² Više o tome u: Silvia Seyedin, „Khomeini and the Iranian Revolution: His Ideas and Acts“, *Meditterán tanulmányok*, Vol. 24, 2015, pp. 121-132;

⁶⁸³ Michael Eisenstadt, „Iran's Islamic Revolution: Lessons for the Arab Spring of 2011?“, op. cit., pp. 4.

⁶⁸⁴ Mohsen M. Milani, *The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic*, Routledge, New York, 2018, pp. 197.

⁶⁸⁵ Silvia Seyedin, „Khomeini and the Iranian Revolution: His Ideas and Acts“, *Meditterán tanulmányok*, Vol. 24, 2015, pp. 121-132.

⁶⁸⁶ Više o procesu formulisanja teksta ustava, neslaganjima i debatama oko fundamentalnih principa u: Said Safari, „The Legitimation of the Clergy's Right to Rule in the Iranian Constitution of 1979“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 1, 1993, pp. 64-82; Siavush Randjbar-Daemi, „Building the Islamic State: The Draft Constitution of 1979 Reconsidered“, *Iranian Studies*, Vol. 46, No. 4, 2013, pp. 641-663; Rouhollah K. Ramazani, „Constitution of the Islamic Republic of Iran“, *Middle East Journal*, Vol. 34, No. 2, Spring 1980, pp. 181-204.

⁶⁸⁷ Bruno Brakus, „Iranska revolucija“, op. cit., str. 189.

⁶⁸⁸ Tuğba Bayar, „Multiple Dualities: Seeking the Patterns in Iran's Foreign Policy“, op. cit., pp. 45.

⁶⁸⁹ Hومان A. Sadri, „An Islamic Perspective on Non-Alignment: Iranian Foreign Policy in Theory and Practice“ in: Chan S., Mandaville P., Bleiker R. (eds), *The Zen of International Relations*, Palgrave macmillan, London, 2001, p. 160.

cilj je bio “očistiti društvo od svih elemenata korupcije”.⁶⁹⁰ Politički islam dobija u izvesnom smislu na značaju i postaje regionalni faktor, posebno uzimajući u obzir tada viđenu mogućnost formiranja i drugih islamskih država, inspirisanih revolucijom i po uzoru na iranski model.⁶⁹¹ Iran je izabrao – ni Zapad, ni Istok, već islam.

Takođe, iranska revolucija je demonstrirala slabost “personalističkog vladara” vezanog za Sjedinjene Američke Države,⁶⁹² koje su tokom perioda revolucije radije predstavljale “ideju, a ne državu” i činile uopšteni termin za definisanje Zapada⁶⁹³, od čijeg imperijalizma je Iran dugi niz godina patio, a sam Homeini je tu vezu opisivao kao odnos između “gladnog vuka i debele ovce”.⁶⁹⁴ Uticaj Zapada ocenjen je kao element koji “kvare kulturološku autentičnost i suverenost Irana”⁶⁹⁵, zbog čega je njegovo otklanjanje bilo “ključno za nezavisnost od tiranije ugnjetavačkog neokolonijalizma”.⁶⁹⁶ Islamska revolucija je ugrozila regionalni *status quo*⁶⁹⁷ u kontekstu hladnoratovskog blokovskog nadmetanja. Ona je zapravo podrazumevala težnju za slobodom i nacionalnim suverenitetom, odnosno nezavisnošću, što će nastaviti da “oblikuje i progone Islamsku Republiku”⁶⁹⁸ u narednom periodu. Revolucija je bila verska (islamska), politička (u kojoj je izvršena promena oblika vladavine), antiimperijalistička, ali i socijalna.⁶⁹⁹

Homeinijev vilajat-e al fagih

Ajatolah Homeini je formulisao i razvio originalnu islamsku teoriju države, prava i politike, koja je postala svojevrsan politički program.⁷⁰⁰ Prema Homeinijevom učenju, suverenost ima dvostruki karakter i pripada Bogu i narodu, a ipak, kada govori o vlasti na ovom svetu, imam Homeini upotrebljava termin autoritet, to jest on ne koristi termin suverenost, koja isključivo pripada Bogu kao vrhovna vlast.⁷⁰¹ Dakle, islamska vlast ima dvostruki legitimitet: onaj dat od Boga, ali i od podrške naroda. Stub političkog sistema Islamske Republike Iran postaje politički, verski i pravni koncept Homeinija (*vilajat-e al fagih*), koji je formulisan u okviru njegovih teorijskih dela, a prvenstveno izložen u okviru njegove knjige “Islamska vlast”.⁷⁰² Koncept *vilajat-e al fagih* odvaja Iran od drugih država koje imaju islamski karakter, odnosno današnji Iran jeste jedinstveni primer islamske države,

⁶⁹⁰ Afsaneh Najmabadi, „Iran's Turn to Islam: From Modernism to a Moral Order“, op. cit., pp. 215.

⁶⁹¹ B.A. Roberson, „Islam and Europe: An Enigma or a Myth?“, *Middle East Journal*, Vol. 48, No. 2, Spring 1994, pp. 288-308.

⁶⁹² Robert S. Snyder, „The End of Revolution?“, *The Review of Politics*, Vol. 61, No. 1, Winter 1999, pp. 5-28.

⁶⁹³ Tuğba Bayar, „Multiple Dualities: Seeking the Patterns in Iran's Foreign Policy“, op. cit., pp. 45.

⁶⁹⁴ Mohsen M. Milani, „Tehran's Take: Understanding Iran's U.S. Policy“, op. cit., pp. 48.

⁶⁹⁵ Tuğba Bayar, „Multiple Dualities: Seeking the Patterns in Iran's Foreign Policy“, op. cit., pp. 45.

⁶⁹⁶ *Ibid.*

⁶⁹⁷ Enayatollah Yazdani, Rizwan Hussain, „United States' Policy towards Iran after the Islamic Revolution: An Iranian Perspective“, *International studies*, Vol. 43, No. 3, 2006, pp. 267-289.

⁶⁹⁸ Farideh Farhi, „The Revolutionary Legacy: A Contested and Insecure Polity“ in: *The Iranian Revolution at 30*, The Middle East Institute, Washington DC, Viewpoints Special Edition, 2009, dostupno na: <https://www.mei.edu/sites/default/files/publications/2009.01.The%20Iranian%20Revolution%20at%2030.pdf> (pristupljeno: 12.01.2020. godine).

⁶⁹⁹ Dušan Vučićević, „Država u senci džamije“, op. cit., str. 223.

⁷⁰⁰ Behrooz Ghamari-Tabrizi, „The Divine, the People, and the *Faqih*: On Khomeini's Theory of Sovereignty“ in: A. Adib-Moghaddam (ed.), *A Critical Introduction to Khomeini*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, pp. 211-239.

⁷⁰¹ Oliver Potežica, „Koncept suverenosti imama Homeinija“, dostupno na: http://starisajt.nspm.rs/Debate/2006_CP_poteyica_homeini.htm (pristupljeno: 18.01.2020. godine).

⁷⁰² Imam Homeini, *Islamska vlast*, Međunarodna politika, Beograd, 1990.

imajući u vidu da je zemlja utemeljena na šerijatu, a na njenom čelu se nalazi vladar koji je u isto vreme i vrhovni verski vođa.⁷⁰³

Vilajat-e al fagih zasnovan je na uverenju Homeinija da je neophodno uspostaviti islamsku republiku koju bi vodio *fagih* (stručnjak za islamsko pravo, neko ko se veoma dobro razume u islamsko šerijatsko pravo).⁷⁰⁴ Stručnjak za islamsko pravo ima mandat da implementira islamske zakone, ne samo u religijskoj i ličnoj sferi života ljudi, već i u socijalnoj i političkoj sferi, za vreme velike okultacije (odsutnosti) i čekanja povratka nepogrešivog dvanaestog imama⁷⁰⁵ (nakon nestanka dvanaestog imama Muhameda al-Mahdija, stručni klerici za versko pravo zaduženi su da vernike predvode sve do ponovnog dolaska imama i da nastave njegovu ulogu).⁷⁰⁶ *Fagih* se bavi ekonomskim, političkim, pravnim i socijalnim pitanjima i u njima lično učestvuje. Homeinijeva teorija vladavine vrhovnog verskog poglavara zasnovana je na ideji vladavine Božijeg zakona na zemlji, ali koja je takođe utemeljena na volji naroda da šarija (Božiji zakon) bude dosledno sproveden (dvostruki karakter koncepta suverenosti Homeinija)⁷⁰⁷ – u njoj je, kao što je već rečeno, funkcija vlasti delegirana *fagihu*, islamskom teologu, odnosno verskom stručnjaku za tumačenje islamskog prava. *Fagih*, prema Homeiniju, ne mora da ima status najplemenitijeg proroka ili dvanaestorice imama, ali će on zasigurno imati isti autoritet, jer ovde nije reč o statusu, nego pre o funkciji.⁷⁰⁸

Kada je u Mađlisu, uoči referenduma o nacrtu ustava iz 1979. godine, koncept *vilajat-e al fagih* izložen kritici, uz izjednačavanje sa diktaturom, reči imama Homeinija su glasile: „*Vilajat-e al fagih* jeste Božiji poziv... Ne treba niko zazirati od tog koncepta. Nije moguće da *fagih* bude diktator, jer čak iako bi pokušao, tada ne bi mogao imati *vilajat*, odnosno upravljanje, nad ljudima“⁷⁰⁹. Po imamu Homeiniju, suština islamske države se ne ogleda u njenoj utemeljenosti na Kuranu ili suni, već u posebnom kvalitetu njenog vođstva koje je utelovljeno u *fagihu*. U Ustavu Islamske Republike Iran iz 1979. godine, ističe se sledeće: “Tokom odsustva poslednjeg imama, u okviru zajednice će autoritet vlasti obavljati pravnik, islamski teolog koga karakterišu pravednost, pobožnost, hrabrost i učenost, koji je organizator, koji upravlja i u toku je sa vremenom, kao i koji je od većine ljudi prihvaćen za vođu. Ukoliko većinska podrška nije data nijednom *fagihu*, navedenu odgovornost će preuzeti veće, sačinjeno od *fuaqhe*, ili pak predsedavajući tog veća.”⁷¹⁰ Takođe, “*fagih* se takoreći sa prorokom Muhamedom, Božijim poslanikom, izjednačava, iako je imam Homeini tvrdio da se ovo odnosi isključivo na funkcije, tj. ne odnosi se na status – duhovni – koji poseduju Božiji poslanik i imami. Uzimajući u obzir da sam Bog traži da pokoravanje *fagihu* bude istovetno tome kao da *fagih* predstavlja Božijeg poslanika, očigledno je da vernici, koji su deo poretka utemeljenog na *vilajat-e-fagih*, imaju obavezu apsolutne poslušnosti, bez druge alternative. Upravo zato imam Homeini polazi od najopštijeg islamskog stava da je potčinjavanje pojedinaca Bogu dobrovoljno, iskreno i individualno, sa argumentacijom vrlo sličnoj onoj koja je korišćena u klasičnim evropskim teorijama o društvenom ugovoru. Dakle, svaki musliman svesno i svojom voljom prihvata Božji zakon i islamsko učenje. Svesno i svojom voljom prihvata rukovođenje *fagiha*, islamsku vlast.”⁷¹¹ U praksi je

⁷⁰³ Dušan Vučićević, „Država u senci džamije“, op. cit., str. 234.

⁷⁰⁴ Dragan Todorović, *Hizbulah – Božja partija*, op. cit., str. 53.

⁷⁰⁵ Hamid Mavani, „Khomeini's Concept of Governance of the Jurisconsult (*Wilayat al-Faqih*) Revisited: The Aftermath of Iran's 2009 Presidential Election“, *Middle East Journal*, Vol. 67, No. 2, Spring 2013, pp. 207-228.

⁷⁰⁶ Dragan Todorović, *Hizbulah – Božja partija*, op. cit., str. 53.

⁷⁰⁷ Vladimir Ajzenhamer, „Politički eksperiment koji traje - Politički sistem Islamske Republike Iran“, op. cit., str. 8.

⁷⁰⁸ M. Mahtab Alam Rizvi, „*Velayat-e-Faqih* (Supreme Leader) and Iranian Foreign Policy: An Historical Analysis“, *Strategic Analysis*, Vol. 36, No. 1, January 2012, pp. 112-127.

⁷⁰⁹ Oliver Potežica, „Koncept suverenosti imama Homeinija“, dostupno na:

http://starisajt.nspm.rs/Debate/2006_CP_potevica_homeini.htm (pristupljeno: 18.01.2020. godine).

⁷¹⁰ Davorka Matić, „Islamski pokret u arapskom svijetu: uzroci, teme i politički značaj“, *Soc. ekol. Zagreb*, Vol. 20 (2011.), No. 1, str. 46.

⁷¹¹ Oliver Potežica, *Islamska Republika imama Homeinija*, Filip Višnjić, Beograd, 2006, str. 97.

premeštanje naglaska sa šerijatskog prava na *fagiha* vodilo podređivanju verske funkcije islamskih pravnika političkoj, ali i tome da su temeljne obaveze islama i šerijatske odredbe podređene u odnosu na potrebe državne vlasti, tako da je primat političkog elementa bio osiguran pomoću islamske legitimnosti.⁷¹² Zapravo u islamskoj republici, koja je bila vizija Homeinija, apsolutna je vlast *fagiha*, dok autoritet islamske države dominira u odnosu na autoritet šerijatskog prava, odnosno pravac i sadržaj islamske politike definišu *državni interesi, a ne ideologija* (kurziv B.Đ).⁷¹³ Zapravo, u tome možemo videti i glavnu doktrinarnu razliku između šiitskog i sunitskog oblika političkog islama (sunitska grana islamsku državu temelji na šerijatskom pravu isključivo, a za šiitsku granu je ona vrednost sama po sebi i shvataju je kao utelovljenje i praktičnu realizaciju suštine islamske vere⁷¹⁴).

S druge strane, imajući u vidu iransku težnju za autonomijom i nezavisnošću, koja nastavlja da bude važno obeležje i spoljne politike Islamske Republike, koncept *velajat-e-fagih* je ustanovljen i da bi osigurao ovu nezavisnost.⁷¹⁵ Učenje imama Homeinija imalo je veliki uticaj na islamski svet. Promocija i širenje islama postaju sastavni deo nove spoljne politike Islamske Republike Iran. “Ovaj snažni podsticaj, na teorijskom, ali i na nivou primera iz prakse koji je dolazio iz Irana, doveo je do živog razmatranja i novog utemeljenja političkih ideja/učenja.”⁷¹⁶ Najjači trag Homeinijevo učenje je ostavilo među libanskim šiitima i dalo podstrek razvoju islamske ideologije u Libanu, a Islamska revolucija u Iranu je jedan od najvažnijih faktora, koji je uticao i na nastanak i formiranje Hizbolaha.⁷¹⁷ Za muslimane regiona, revolucionarni Iran i novouspostavljeni koncept vladavine simbolizovali su nezavisnost, čast i dostojanstvo koje su države regiona izgubile tokom prethodna dva veka kolonijalne i neokolonijalne vladavine.⁷¹⁸

Treba svakako reći da Homeinijev koncept nije bio opšteprihvaćen među šiitskom ulemom, kao i da su mu se pojedini visokorangirani šiitski klerici suprotstavljali⁷¹⁹ (među glavnim argumentima isticala se tvrdnja da bi ovaj koncept mogao dovesti do razvoja “kulture klerikalnog elitizma”⁷²⁰). Takođe, određeni islamski stručnjaci koji upražnjavaju tumačenje islamskog prava i njegovu primenu na konkretna pitanja smatraju ga nesaglasnim sa šiitskim islamom, međutim iranski narod je prihvatio ideju o suverenosti Boga i video vladavinu islamskog teologa/pravnika kao “jedinu ispravnu, makar do povratka Skrivenog imama”.⁷²¹

Na kraju je važno istaći da su osnovni elementi Homeinijevog političkog učenja (“homeinizma”) postali radikalni antiimperijalizam, “ekonomski svestan šiitski populizam” i islamska vlada delegirana *fagihu*.⁷²² Osim navedenog, homeinizam je bio inovativan i iz razloga što je priznavao poseban politički karakter šiizma, zbog tvrdnje da je islamska revolucija osvetnička revolucija ugnjetenih, dok

⁷¹² Davorka Matić, “Islamski pokret u arapskom svijetu: uzroci, teme i politički značaj”, op. cit., str. 46.

⁷¹³ *Ibid*, str. 47.

⁷¹⁴ *Ibid*.

⁷¹⁵ M. Mahtab Alam Rizvi, „*Velayat-e-Faqih* (Supreme Leader) and Iranian Foreign Policy: An Historical Analysis“, op. cit., pp. 113.

⁷¹⁶ Oliver Potežica, *Islamska Republika imama Homeinija*, op. cit., str. 136.

⁷¹⁷ Dragan Todorović, *Hizbulah – Božja partija*, op. cit., str. 37.

⁷¹⁸ Enayatollah Yazdani, Rizwan Hussain, „United States' Policy towards Iran after the Islamic Revolution: An Iranian Perspective“, op. cit., pp. 269.

⁷¹⁹ M. Mahtab Alam Rizvi, „*Velayat-e-Faqih* (Supreme Leader) and Iranian Foreign Policy: An Historical Analysis“, op. cit., pp. 113.

⁷²⁰ Više o ovome u: Hamid Mavani, „Ayatullah Khomeini's Concept of Governance (wilayat al-faqih) and the Classical Shi'i Doctrine of Imamate“, *Middle Eastern Studies*, Vol. 47, No. 5, 2011, pp. 807-824.

⁷²¹ Dušan Vučićević, „Država u senci džamije“, op. cit., str. 236.

⁷²² Afshon P. Ostovar, *Guardians of the Islamic Revolution: Ideology, Politics, and the Development of Military Power in Iran (1979-2009)*, PhD Thesis, The University of Michigan, 2009, pp. 43.

je u praksi sproveden islamski republikanizam, inače nepostojeći u tradicionalnoj doktrini sunita i šiita.⁷²³

Evropske države i Islamska revolucija

Većina analiza iranske spoljne politike neposredno pred izbijanje, tokom i nakon revolucije koncentriše se na odnose Teherana sa državama i akterima u bliskom okruženju i u regionu Bliskog istoka, odnosno sa dvema dominantnim silama Hladnog rata. Međutim, odnosi između ključnih država Zapadne Evrope ili tadašnje Evropske ekonomske zajednice i Irana u pomenutom periodu predstavljaju jednako izazovan zadatak za analizu i proučavanje. U tom smislu, treba poći od činjenice da je za vreme 1960-ih i 1970-ih godina, šahov režim nastojao značajno produbiti i proširiti odnose Irana sa ključnim evropskim državama, između ostalog i kao opcija za smanjivanje i ublažavanje iranske političke i ekonomske zavisnosti od Sjedinjenih Američkih Država.⁷²⁴ Evropske države su prethodno igrale važnu ulogu u industrijskom razvoju Irana, a iranska potreba za kapitalom i transferom tehnologije, kao i važnost iranskih prirodnih resurse i tržišta za zapadnoevropske države predstavljali su pogodne faktore za jačanje ekonomskih i trgovinskih odnosa Irana sa dominantnim državama Evropske ekonomske zajednice. U vreme i neposredno nakon revolucije, postojala su predviđanja i verovanja da bi, za razliku od Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza, države Zapadne Evrope mogle da održavaju bolje, privilegovane i stabilne odnose sa novom vladom u Teheranu, odnosno da će, i pored prvobitnih teškoća pripisanih vezama Zapadnih vlada sa dinastijom Pahlavi i iranske ozlojeđenosti posebno prema Velikoj Britaniji i njenim vezama sa monarhijom, Iran uspostaviti delotvorne političke i ekonomske odnose sa zapadnoevropskim zemljama, jednom kada se oluja revolucije smiri.⁷²⁵ Ovakvo tumačenje je bilo bazirano na činjenici da su te države predstavljale najvažnije iranske trgovinske partnere i bile značajan deo ekonomske strategije Teherana, posebno uzimajući u obzir da su u periodu pred izbijanje revolucije četiri evropske zemlje – Velika Britanija, Zapadna Nemačka, Francuska i Italija – činile između 40% i 50% ukupnog uvoza Irana.⁷²⁶ Takođe, u tom periodu Iran je davao kredite Velikoj Britaniji i Francuskoj i masovno investirao u zapadnonemačku industriju, a saradnja je uključivala i polje nuklearne energije, tako što je krajem 1970-ih godina šahov režim zaključio ugovore sa francuskim i nemačkim kompanijama po pitanju izgradnje nuklearnih postrojenja.⁷²⁷ Samo ćemo dodati da je Iran bio jedna od prvih zemalja koja je uspostavila institucionalne veze sa tadašnjom Evropskom ekonomskom zajednicom potpisivanjem trgovinskog sporazuma 1963. godine, koji je produžen 1972. i 1978. godine, a privremeno suspendovan nakon revolucije.⁷²⁸ Osim toga, iako je Velika Britanija, zajedno sa Sovjetskim Savezom i Sjedinjenim Američkim Državama, povezivana sa spoljašnjom dominacijom nad Iranom u prethodnim decenijama (Velika Britanija je smatrana krajnjom manifestacijom “Zapadne arogancije” i udaljenom silom koja je osudila Iran na zaostalost i polu-kolonijalizam, lišavajući ga sopstvenog bogatstva i nezavisnosti⁷²⁹), druge zapadnoevropske države posve su imale drugačije odnose sa Teheranom: istorijski Nemačka je

⁷²³ Masimo Kampanini, *Istorija srednjeg istoka (1798-2006)*, op. cit., str. 157.

⁷²⁴ Adam Tarock, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No. 1, 1999, pp. 41-61.

⁷²⁵ Fred Halliday, „An Elusive Normalization: Western Europe and the Iranian Revolution“, *Middle East Journal*, Vol. 48, No. 2, Spring 1994, pp. 309-326.

⁷²⁶ Anthony Parsons, „Iran and Western Europe“, *Middle East Journal*, Vol. 43, No. 2, Spring 1989, pp. 2018-229.

⁷²⁷ Claudia Castiglioni, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, *Journal of European Integration History*, Vol. 21, No. 1, January 2015, pp. 69-88.

⁷²⁸ Saeed Khaloozadeh, *Analytical Assessment of the Relationship between the Islamic Republic of Iran and the EU*, Cultural Institute for International Studies and Research, Teheran, pp. 39.

⁷²⁹ Claudia Castiglioni, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, op. cit., pp. 73.

percipirana kao akter koji podržava iransku nezavisnost i samostalnost u spoljnopolitičkom odlučivanju, dok je Francuska u početnom periodu uživala specijalnu poziciju zbog pružanja utočišta ajatolahu Homeiniju neposredno pre povratka u Iran.⁷³⁰ Takođe, Iran je do 1978. godine stekao širi značaj za spoljnopolitičke interese zapadnoevropskih zemalja, tako što je šahov režim, koristeći bogatstvo i uticaj zemlje, promovisao ciljeve komplementarne Evropskoj zajednici, poput pristupa palestinskom pitanju, podrške nezavisnosti Namibije i ekonomskom razvoju subsaharske Afrike, Avganistana i indijskog potkontinenta⁷³¹, zbog čega je šahov Iran smatran nezamenljivim saveznikom koji podržava uopšte Zapadne (ne samo američke) geopolitičke interese. Dakle, šahov režim je predstavljao protivtežu sovjetskom uticaju koji je u tom periodu postajao sve snažniji u mnogim državama, poput Indije, Avganistana, Iraka, Somalije, DR Konga, Etiopije, Angole i Mozambika.⁷³² Ovde treba napomenuti i saradnju u vojnoj oblasti, pre svega kroz izvoz naoružanja i vojne opreme (iako se on ne može porediti sa intenzitetom vojne saradnje sa SAD-om), pa je tako u periodu između 1973. i 1978. godine između iranske i britanske strane potpisan ugovor vredan 1,8 milijardi funti (izvoz naoružanja je mnogo više značio Velikoj Britaniji nego samom Iranu).⁷³³ S druge strane, iranska nafta je bila od vitalnog značaja, a šah je kontrolisao Hormuški moreuz kroz koji je prolazilo 60% zapadnoevropskog uvoza nafte.⁷³⁴ Za ključne članice Evropske ekonomske zajednice održavanje odnosa sa šahovim režimom je bilo veoma važno prvenstveno radi zaštite sopstvenih ekonomskih i trgovinskih interesa na lukrativnom iranskom tržištu. A što se tiče Evropske ekonomske zajednice kao celine, ona je uoči revolucije 1978. godine predstavljala prvog trgovinskog partnera Irana, koji je pak bio na šestom mestu na listi njenih trgovinskih partnera.⁷³⁵ Iran je u poslednjoj godini vladavine dinastije Pahlavi posedovao veći ekonomski i politički značaj za Zapadnu Evropu “nego u bilo kom drugom periodu moderne istorije, ako se izuzme Drugi svetski rat”.⁷³⁶

Međutim, događaji koji su usledili (talačka kriza i zauzimanje američke Ambasade u Teheranu iz revolucionarne 1979. godine, Iransko-irački rat, iranski napori u “izvozu revolucije”, držanje talaca iz zapadnoevropskih država u Libanu, kao i ubistva iranskih disidenata u inostranstvu) predstavljaju otežavajuće faktore u izgradnji pomenutih odnosa sa zvaničnim Teheranom i svakako uticaće na dalju normalizaciju i pomirenje. Zapravo, nakon Islamske revolucije sve do 1989. godine odnosi Irana sa tadašnjom Evropskom zajednicom biće obeleženi transatlantskom solidarnošću njenih ključnih članica sa Sjedinjenim Američkim Državama, što može biti okarakterisano kao “hladni mir”,⁷³⁷ uprkos njihovim interesima po pitanju iranskog tržišta i naftne industrije.⁷³⁸ Ključne članice Evropske zajednice u odnosima sa Islamskom Republikom Iran ubrzo se nakon početka Islamske Revolucije u potpunosti svrstavaju uz američki pristup novom Iranu, iako su Velika Britanija, Francuska i Nemačka u prvim danima priznale revolucionarnu vladu, demonstrirajući nameru da drže otvorenim dijalog sa novim vlastima (kompleksnost situacije zahtevala je pragmatičan pristup), i odmah na početku zauzele

⁷³⁰ Fred Halliday, „An Elusive Normalization: Western Europe and the Iranian Revolution“, op. cit., pp. 312.

⁷³¹ Anthony Parsons, „Iran and Western Europe“, op. cit., pp. 219.

⁷³² Amin Saikal, „Iranian Foreign Policy, 1921-1979“ in: P. Avery, G.R.G. Hambly, c. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press, 1991, pp. 426-456.

⁷³³ Edward Posnett, „Treating His Imperial Majesty's Warts: British Policy towards Iran 1977-79“, *Iranian Studies*, Vol. 45, No. 1, January 2012, pp. 119-137.

⁷³⁴ *Ibid*, pp. 120.

⁷³⁵ Claudia Castiglioni, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, op. cit., pp. 75.

⁷³⁶ Anthony Parsons, „Iran and Western Europe“, op. cit., pp. 219.

⁷³⁷ Ziba Moshaver, „Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy; Implications for Iran-EU Relations“, *Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 2, Winter 2003, pp. 283-305.

⁷³⁸ Aylin Ünver Noi, „Iran's Nuclear Programme: The EU Approach to Iran in Comparison to the US' Approach“, Centre for Strategic Research, Spring 2005, dostupno na: <https://sam.gov.tr/irans-nuclear-programme-the-eu-approach-to-iran-in-comparison-to-the-us-approach/> (pristupljeno: 25.01.2020. godine).

stav "sačekaj, pa ćeš videti ishod"⁷³⁹, važan momenat predstavlja zauzimanje Ambasade Sjedinjenih Američkih Država i talačka kriza, koju nedvosmisleno osuđuju evropski saveznici. Na samom početku talačke krize, države članice Evropske ekonomske zajednice nisu se odmah pridružile embargu na uvoz nafte koji je uvela administracija američkog predsednika Kartera, ali su zato zamrzle iranska sredstva na bankovnim računima. S druge strane, značajan pokazatelj postaje i činjenica da je izvoz Evropske ekonomske zajednice u Iran, i ranije, u periodu između januara i aprila 1979. godine, opao za 65,5% u poređenju sa prethodnom godinom, a uvoz je redukovao za 40,8%.⁷⁴⁰ Ovde je važno napomenuti da je američka administracija od prvog dana vršila pritisak na vlade evropskih saveznika, radi uvođenja ekonomskih mera protiv Irana. Međutim, dok su zapadnoevropske države jednoglasno podržale rezoluciju UN za uvođenje sankcija Iranu, mogućnost uvođenja jednostranih mera protiv novog iranskog režima (što je postala jedina opcija nakon veta Sovjetskog Saveza 13. januara 1980. godine u Savetu bezbednosti UN), postavljala je pitanje o njihovoj efikasnosti i uticaju na evropske ekonomske interese, tako da zapadnoevropske zemlje u tom trenutku nisu bile spremne da ugroze eventualnu mogućnost za ponovnim uspostavljanjem određenih oblika ekonomske saradnje sa Teheranom.⁷⁴¹ Do promene u evropskom stavu je došlo tokom aprila 1980. godine, pre svega kao posledica jačanja regionalnih tenzija izazvanih sovjetskom invazijom na Avganistan, ali i neuspelim pokušajima pronalazjenja kanala komunikacije sa iranskim novim vlastima, tako da je Evropska ekonomska zajednica donela odluku o uvođenju ograničenih sankcija, koje treba da budu implementirane na nacionalnom nivou.⁷⁴² Embargo se nije odnosio na hranu, lekove, ali i osiguranje, transport i turizam, tako da su mnoge transakcije i dalje bile realizovane i to uglavnom preko posrednika (Abu Dabi i Dubai), što je pokazalo i da u doba talačke krize, Vašington nije uspeo da dobije potpunu podršku evropskih saveznika.⁷⁴³ Izgledalo je da se glavno pitanje za ključne članice Evropske ekonomske zajednice tiče efikasnosti uvođenja sankcija Iranu, kao i odnosa te efikasnosti i ugrožavanja njihovih nacionalnih interesa. U donošenju odluke da se prihvate američke kaznene mere, svakako su kod evropskih saveznika ulogu igrale i strateške kalkulacije, kao i međunarodni faktori. S druge strane, razvoj unutrašnje situacije u Iranu počeo je da se podudara sa evropskom odlukom o uvođenju sankcija, odnosno tome je doprinela borba za moć u Iranu, nacionalizacija najvažnijih industrijskih kompleksa i banaka, kao i otkazivanje ugovora sa evropskim kompanijama, a ipak članice Evropske ekonomske zajednice su nerado donele odluku o uvođenju restriktivnih mera protiv Irana.⁷⁴⁴

Transatlantska solidarnost je zahtevala od zapadnoevropskih saveznika da se distanciraju od Irana, dok su ključne članice Evropske zajednice ubrzo postale zabrinute zbog širenja uticaja Islamske revolucije na druge države Bliskog istoka i njihovu muslimansku populaciju, pojačanu nestabilnost u tim zemljama, prekid slobodnog protoka nafte ka Evropi, kao i smanjivanja evropskog uticaja u tom geostrateški važnom regionu.⁷⁴⁵ Za evropske države je, posebno nakon pada Bazarganove Vlade, Islamska Republika Iran postala naročito destabilišući faktor, koji ima za cilj da podrije arapske vlade, da širi uticaj u islamskom svetu kroz formiranje i pomoć radikalnim grupama, ali i podršku nasilnim akcijama uperenim protiv interesa Zapadnih zemalja svuda u svetu. Islamska Republika Iran je postala

⁷³⁹ Claudia Castiglioni, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, op. cit., pp. 77.

⁷⁴⁰ *Ibid*, pp. 78.

⁷⁴¹ *Ibid*, pp. 80.

⁷⁴² *Ibid*, pp. 81.

⁷⁴³ Eva Patricia Rakel, *The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations since the Islamic Revolution*, University of Amsterdam, 2008, pp. 189.

⁷⁴⁴ J. Renouard, D.N. Vigil, „The Quest for Leadership in a Time of Peace: Jimmy Carter and western Europe, 1977-1981“ in M. Schulz, T.A. Schwartz (eds.), *The Strained Alliance: U.S.-European Relations from Nixon to Carter*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, pp. 309-332.

⁷⁴⁵ Parvin Dadandish, „Iran-Europe Relations: A Diagnostic Analysis“, *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 3, No. 1, Spring 2012, pp. 57-88.

glavna pretnja bezbednosti i stabilnosti Bliskog istoka i slobodnog pristupa energetskim resursima. Posebno ovo treba imati u vidu u kontekstu spoljnopolitičke koordinacije zapadnoevropskih zemalja sa Vašingtonom, u kojoj su Sjedinjene Američke Države imale ulogu krajnjeg ograničenja, odnosno važno je uzimati u obzir britansko, nemačko i francusko članstvo u NATO u tom periodu obeleženom hladnoratovskim nadmetanjem, zbog čega ove države nisu ni mogle da se ponašaju radikalno drugačije i u suprotnosti sa politikom američkog saveznika – ograničenja u eventualnom sprovođenju samostalne politike Evropske zajednice jasno su dolazila iz Vašingtona.⁷⁴⁶ S druge strane, radikalniji elementi novouspostavljenog iranskog režima nisu pravili gotovo nikakve razlike između Sjedinjenih Američkih Država i njihovih evropskih saveznika, svi su oni bili deo istog neprijateljskog kampa,⁷⁴⁷ iako je, s druge strane, većina političke elite novouspostavljene Islamske Republike od početka shvatila da iz bezbednosnih, političkih i ekonomskih razloga ne može priuštiti da se Iran konfrontira istovremeno i Sjedinjenim Američkim Državama i Zapadnoj Evropi.⁷⁴⁸

Ispostaviće se da za Iran normalizacija odnosa sa međunarodnim ekonomskim i finansijskim sistemom, a da ne spominjemo rešavanje bezbednosnih pitanja u regionu Bliskog istoka, nije moguće bez uspostavljanja makar minimalnog oblika dijaloga sa Vašingtonom, dok će evropske države i njihovi ekonomski akteri (iako se ne pridržavajući uvek u potpunosti američke politike) ipak biti obazrivi, kako bi ograničili odnose sa Iranom i izbegli nepotrebnii sukob sa Sjedinjenim Američkim Državama.⁷⁴⁹ Za razliku od pre-revolucionarnog perioda, kada je Iran, uz Saudijsku Arabiju, predstavljao ključnog aktera (a posebno nakon završetka britanskog protektorata nad arapskim državama Zaliva 1971. godine, kada je stvoren bezbednosni vakuum koji će popuniti upravo Iran) u održavanju regionalne stabilnosti i bezbednosti, kao i slobodnog protoka nafte kroz Hormuški moreuz⁷⁵⁰, po pitanju revolucionarnog Irana javlja se strah da će on destabilizovati region i posebno tržište nafte, što dovodi do usvajanja politike obuzdavanja Islamske Republike. Percepcija pretnje koja dolazi od novog Irana samo dodatno pogoršava ekonomske i političke odnose evropskih zemalja sa Teheranom. Dakle, nakon prvobitnog izvesnog oklevanja, Evropska ekonomska zajednica i njene države članice počinju se pridržavati obrasca transatlantske solidarnosti u odnosima sa Iranom i nameri da se Islamska Republika politički, vojno i ekonomski izoluje, uprkos njihovim nacionalnim interesima u regionu i u samom Iranu.

Od tri navedene ključne zapadnoevropske države, Velika Britanija – “ostareli vuk imperijalizma”⁷⁵¹ je svakako bila najizloženija neprijateljskim reakcijama i sentimentima novouspostavljenog revolucionarnog režima. Ovo je posebno bilo izraženo uzimajući u obzir britansku dominaciju Iranom od ranog 19. veka sve do 1918. godine, njen monopol nad iranskom naftom sve do Mosadekove nacionalizacije i njenu eksploataciju prirodnih bogatstava Irana, takođe Velika Britanija je bila zaslužna za dolazak na vlast Reze Šaha 1920-ih godina, ona je sa Sovjetskim Savezom okupirala iransku teritoriju 1941. godine i postavila sina Reze Šaha na vlast i bila šahov saveznik u Bagdadskom paktu – a u iranskoj percepciji “skrивene britanske ruke nalazile su se svuda”.⁷⁵² Njihovi bilateralni diplomatski odnosi spuštени su na najniži nivo početkom 1980-ih godina.

S druge strane, Francuska je na početku revolucije imala razloga da veruje da će uspostaviti dobre političke i ekonomske veze sa novim režimom u Teheranu, odnosno da će njeni interesi u zemlji

⁷⁴⁶ Fred Halliday, „An Elusive Normalization: Western Europe and the Iranian Revolution“, op. cit., pp. 312.

⁷⁴⁷ Fred Halliday, „The Iranian Revolution and International Politics: Some European Perspectives“ in: John L. Esposito, R.K. Ramazani, *Iran at the Crossroads*, Palgrave, New York, 2001, pp. 175-190.

⁷⁴⁸ Eva Patricia Rakel, *The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations since the Islamic Revolution*, op. cit., pp. 189.

⁷⁴⁹ Fred Halliday, „The Iranian Revolution and International Politics: Some European Perspectives“, op. cit., pp. 177.

⁷⁵⁰ Anthony Parsons, „Iran and Western Europe“, op. cit., pp. 218.

⁷⁵¹ *Ibid.*, pp. 220.

⁷⁵² *Ibid.*

ostati netaknuti, ne samo zbog četvoromesečnog gostoprimstva koje je pružila ajatolahu Homeiniju pre povratka u Iran i postojanja dugih kulturnih veza i interakcije, već i zbog razlika u ulogama koje je Francuska imala tokom imperijalnog perioda u Iranu u odnosu na Veliku Britaniju, ali i uzimajući u obzir činjenicu da je francuska Vlada u prvim revolucionarnim danima proglasila neutralnost u narastajućem konfliktu između šaha i Homeinijevih pristalica.⁷⁵³ Takođe, nova iranska vlast je bila svesna ovih francuskih očekivanja i za razliku od ambasada SAD i Velike Britanije, francusko diplomatsko predstavništvo u Teheranu nije nijednom napadnuto.⁷⁵⁴ Francuski intelektualci i novinari su inicijalno pozdravili razvoj situacije u Iranu na početku revolucije, okarakterišući ih kao ohrabrujuća dešavanja koja se kreću ka uspostavljanju liberalne demokratije Zapadnog stila, možda više religijski i ideološki orijentisane, ali u svakom slučaju slične nacionalističkoj, liberalnoj Vladi nekadašnjeg premijera Mosadeka.⁷⁵⁵ Međutim, pored talačke krize, važan faktor koji je uticao na odnose novouspostavljene Islamske Republike i Francuske predstavlja politički azil koji je Pariz ubrzo dao poslednjem šahovom premijeru Bahtijaru, a onda i iranskom predsedniku Banisadru, kao i lideru antirežimskog marksističkog i radikalnog *Mujahedine-e Khalq* ("Narodni borci")⁷⁵⁶ i naravno uloga Francuske u Iransko-iračkom ratu, što ćemo da analiziramo u delu rada koji sledi. Francuska je optuživala Islamsku Republiku da je podržavala terorističke aktivnosti na njenoj teritoriji i stajala iza ubistva disidenata, a tenzije su eskalirale kada je Iran, kao odgovor na francusko "neprijateljstvo", sprečio 157 francuskih državljana da napuste zemlju.⁷⁵⁷ Poseban element u pristupu i odnosu ključnih evropskih država prema Iranu u postrevolucionarnom periodu, koji ih je dodatno antagonizovao, bila je upravo odlučnost i namera novog iranskog režima da se obračunava sa svojim protivnicima na teritoriji zapadnoevropskih država.

Istorijski nemačko nemešanje u unutrašnja pitanja iranske države i izostanak njenih vojnih i kolonijalnih ambicija prema Iranu (kada je Nemačka predstavljala izvor tehnologije za iransku državu i neku vrstu protivteže britanskim i sovjetskim geopolitičkim aspiracijama) uticalo je na percepciju revolucionarnog rukovodstva, ali i predstavljalo faktor razvoja njihovih ekonomskih i trgovinskih odnosa i stavilo Nemačku u privilegovan položaj "vis-à-vis drugih evropskih zemalja".⁷⁵⁸ Do početka revolucije Zapadna Nemačka je bila najveći evropski izvoznik roba i usluga na iransko tržište, bila je u procesu izgradnje dva nuklearna postrojenja, a njena tehnologija je ostvarivala uticaj na iranskom bazaru,⁷⁵⁹ dok je sve do aprila 1980. godine 12% nemačkog uvoza nafte dolazilo iz Irana.⁷⁶⁰ Osim navedenog, u prerevolucionarnom periodu iranska Vlada stiče 25% vlasništva u najznačajnijoj nemačkoj kompaniji teške industrije *Friedrich Krupp GMBH*, zaključeni su sporazumi o ekonomsko-tehničkoj saradnji, u Teheranu je 1975. godine osnovana iransko-nemačka privredna komora, a Nemačka odbija da odobri održavanje konferencije organizacije *Amnesty International* na temu zloupotrebe ljudskih prava u Iranu, imajući u vidu tadašnji politički i ekonomski značaj Irana za

⁷⁵³ Adam Tarock, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, op. cit., pp. 45.

⁷⁵⁴ Anthony Parsons, „Iran and Western Europe“, op. cit., pp. 221.

⁷⁵⁵ Adam Tarock, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, op. cit., pp. 46.

⁷⁵⁶ Mujahedin-e Khalq organizacija je imala aktivnu ulogu u svrgavanju režima dinastije Pahlavi, pozdravila je povratak ajatolaha Homeinija u zemlju i čvrsto je podržala talačku krizu u Iranu. Nisu uzeli učešće na referendumu za ustav u decembru 1979. godine. U savezu sa predsednikom Banisadrom došli su u sukob sa Islamskom republikanskom strankom. Juna 1981. godine, proglasili su rat protiv Vlade Islamske Republike Iran i započeli sa nizom bombaških napada na klerikalno vođstvo. U Iransko-iračkom ratu stali su 1983. godine na stranu Sadama Huseina. Više o svemu na: <https://www.cfr.org/background/mujahadeen-e-khalq-mek> (pristupljeno: 16.02.2020. godine).

⁷⁵⁷ Adam Tarock, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, op. cit., pp. 46.

⁷⁵⁸ Fred Halliday, „An Elusive Normalization: Western Europe and the Iranian Revolution“, op. cit., pp. 313.

⁷⁵⁹ Anthony Parsons, „Iran and Western Europe“, op. cit., pp. 221.

⁷⁶⁰ Claudia Castiglioni, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, op. cit., pp. 82.

nemačke interese na Bliskom istoku.⁷⁶¹ Dakle, Iran je posebno cenio specijalne odnose sa Nemačkom i verovao da je Bon u poziciji da utiče na druge ključne zapadnoevropske države u njihovim odnosima sa Teheranom.

Još u ovom periodu do izražaja je došla protivurečnost koja će nastaviti da proganja Evropsku zajednicu, kasnije Evropsku uniju, u pokušajima profilisanja i izgradnje njene međunarodne uloge kao jedinstvenog aktera – ograničenja sa kojima se države članice suočavaju u koordinaciji nacionalnih stavova i interesa kao odgovor na goruća pitanja i krize, sa jedne strane, i nedovoljni zajednički instrumenti i mehanizmi, odnosno kapaciteti koji su na raspolaganju za reagovanje, sa druge strane.

Na kraju možda treba spomenuti i da je Islamska revolucija na neki način učinila da iranska unutrašnja i spoljna politika na Zapadu počinje da bude viđena kroz prizmu islamskog ekstremizma, a za interese zapadnih zemalja, Iran nekada postaje sinonim terorizma i opasnosti od njegovog širenja.⁷⁶² Islamskom revolucijom, Iran počinje sukob sa zemljama Zapada oko resursa, raspodele moći i nacionalnih interesa, ali i oko političko-ideoloških vrednosti, razvijajući u institucionalno-ideološkom smislu alternativu liberalnoj demokratiji, ali i branu prodoru liberalne demokratije u muslimanske zemlje.⁷⁶³ Islamska revolucija u Iranu izazvala je poremećaj uspostavljenog poretka i odnosa i svakako narušila ekonomsku i političku dominaciju zemalja Zapada (Sjedinjenih Američkih Država i njenih ključnih evropskih saveznika) u jednom od resursima najbogatijih regiona sveta. A možda nije preterano reći ni da će budući odnosi *Islamske Republike Iran* sa zemljama Zapada uticati na pravac rešavanja ključnih pitanja u bliskoistočnom regionu (izraelsko-palestinski sukob, bezbednost i stabilnost regiona, politička stabilnost/nestabilnost Iraka i Avganistana), ali i na odnose između Zapada i muslimanskog sveta u celini.⁷⁶⁴

Nastavak rada posvetićemo osvrtu na nacionalne interese Velike Britanije, Francuske i Nemačke tokom Iransko-iračkog rata, kao i implikacije koje će njihovi međusobni odnosi imati na dalju spoljnopoličku orijentaciju iranske države prema Zapadu.

⁷⁶¹ Eva Patricia Rakel, *The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations since the Islamic Revolution*, op. cit., pp. 192.

⁷⁶² Ladan Boroumand, Roya Boroumand, „Terror, Islam, and Democracy“, *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 2, April 2002, pp. 5-20.

⁷⁶³ Dejan Jović, „Trideset godina nakon revolucije: Iran u središtu svjetske politike“, op. cit., str. 60.

⁷⁶⁴ Adam Tarock, „Iran's Nuclear Programme and the West“, *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 4, 2006, pp. 645-664.

2.2. Iransko – irački rat i nacionalni interesi ključnih evropskih država

Iračka invazija na Islamsku Republiku Iran, izvedena 22. septembra 1980. godine, dovodi do dalje eskalacije krize na Bliskom istoku, a osmogodišnji rat⁷⁶⁵ koji će uslediti (u Iranu nazvan *svetim i nametnutim* جنگ تحمیلی⁷⁶⁶) onemogućava bilo kakvu normalizaciju odnosa Teherana sa zapadnoevropskim državama, a posebno će se isticati bilateralni pristup ključnih država članica prema Iranu, u odnosu na Evropsku zajednicu, kao celinu.⁷⁶⁷ Ne ulazeći u uzroke, povode i posledice Iransko-iračkog rata (koji se može analizirati iz mnogo različitih perspektiva: osim kao ljudska tragedija i sa stanovišta pretnje za bezbednost Jugozapadne Azije, pretnje po svetsko snabdevanje naftom, i kao rat između sekularizma i klerikalizma, kao izvor novih lekcija po pitanju modernog ratovanja⁷⁶⁸, ili kao posledica geopolitičkih faktora i interakcije između dva posve različita suseda⁷⁶⁹), nastojaćemo da objasnimo kako su nacionalni interesi Velike Britanije, Francuske i (Zapadne) Nemačke uticali na postavljanje ovih država prema sukobu koji će oblikovati budući politički i bezbednosni „pejzaž regiona“⁷⁷⁰. Oružani sukob između Irana i Iraka intenzivirao je razmatranja zapadnoevropskih država o kratkoročnim interesima u regionu koje je potrebno u tom trenutku štititi, ali i kako će modaliteti odbrane tih *nacionalnih* interesa uticati na dugoročno pozicioniranje velikih sila u regionu jednom kada rat bude okončan.⁷⁷¹ Zavisnost od uvoza bliskoistočne nafte, želja da se slede sopstveni ekonomski interesi u odnosima sa obema zaraćenim stranama kad god je to moguće, prilika koju je rat doneo zapadnoevropskim državama, a koja se odnosila na prodaju naoružanja i vojne opreme, sve je to činilo faktore koji su se mešali sa navedenim razmatranjima kako na najbolji način zaštititi šire interese Zapada u regionu, i dok su ključne evropske države bile nevoljne da razviju jedan opšti koncept kojim bi opisale svoju poziciju prema ratu i regionu, one su zapravo sledile „individualne realpolitike koje su povremeno imale kompetitivne aspekte“.⁷⁷² Čak i u vezi sa upotrebom hemijskog oružja u ratu⁷⁷³, što je pitanje koje bi trebalo da inspiriše jedinstven, principijelan i koordinisan odgovor, ključne države članice Evropske zajednice su ostale neme (tek je 1986. godine Evropska zajednica izdala zajedničko saopštenje kojim se zvanično osuđuje upotreba hemijskog oružja i poziva na međunarodnu zabranu

⁷⁶⁵ Više o tome u: Stephen C. Pelletiere, *The Iran-Iraq War: Chaos in a Vacuum*, Praeger, New York, 1992; Pierre Razoux, *The Iran-Iraq War*, The Belknap Press of the Harvard University Press, Cambridge, 2015; Efraim Karsh, *Essential Histories: War and Conflict in Modern Times: The Iran-Iraq War*, The Rosen Publishing Group, New York, 2009; Ray Takeyh, „The Iran-Iraq War: a Reassessment“, *The Middle East Journal*, Vol. 64, No. 3, 2010, pp. 365-383; Will D. Swearingen, „Geopolitical Origins of the Iran-Iraq War“, *Geographical Review*, Vol. 78, No. 4, 1988, pp. 405-416.

⁷⁶⁶ *The Imposed War: Defence vs. Agression*, Supreme Defence Council of the Islamic Republic of Iran, Tehran, 1983 in: Ariane M. Tabatabai, Annie Tracy Samuel, „What the Iran-Iraq War Tells Us About the Future of the Iran Nuclear Deal“, *International Security*, Vol. 42, No. 1, 2017, pp. 152-185.

⁷⁶⁷ Claudia Castiglioni, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, op. cit., pp. 83.

⁷⁶⁸ Adam Tarock, *The Superpowers' Involvement in the Iran-Iraq War*, Nova Science Publishers, Inc. New York, 1998, pp. 2.

⁷⁶⁹ Efraim Karsh, „Geopolitical Determinism: The Origins of the Iran-Iraq War“, *Middle East Journal*, Vol. 44, No. 2, 1990, pp. 256-268.

⁷⁷⁰ Rob Johnson, *The Iran-Iraq War*, Plgrave Macmillan, New York, 2011, pp. 4.

⁷⁷¹ John Chipman, „Europe and the Iran-Iraq War“ in: Efraim Karsh (eds.), *The Iran-Iraq War: Impact and Implications*, Plgrave Macmillan, London, 1989, pp. 215-228.

⁷⁷² *Ibid*, pp. 216.

⁷⁷³ Više o tome u: Javed Ali, „Chemical Weapons and the Iran-Iraq War: A Case Study in Noncompliance“, *The Nonproliferation Review*, Vol. 8, No. 1, Spring 2001, pp. 43-58; Thomas L. McNaugher, „Ballistic Missiles and Chemical Weapons: The Legacy of the Iran-Iraq War“, *International Security*, Vol. 15, No. 2, Fall 1990, pp. 5-34.

njene upotrebe⁷⁷⁴). Pored Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza, i ključne zapadnoevropske države su smatrale da je u njihovom interesu da rat traje što duže.⁷⁷⁵

Tradicionalno uključena u politička dešavanja na Bliskom istoku, Francuska je imala jake veze sa arapskim državama, uključujući i Irak, sa kojim je posebno od kraja 1960-ih godina održavala "privilegovane odnose", kao deo francuske namere da zauzme nezavisnu poziciju (u odnosu na SAD i Veliku Britaniju) prema arapskom svetu.⁷⁷⁶ Nakon arapsko-izraelskog sukoba iz juna 1967. godine, poznatog kao Šestodnevni rat, popularnost Francuske na Bliskom istoku bila je na vrhuncu, pre svega zahvaljujući francuskoj neutralnoj poziciji za vreme navedenog oružanog konflikta, a Pariz je eksploatisao ovakvu situaciju, kako bi povratio uticaj u regionu koji je bio izgubljen naročito po završetku Drugog svetskog rata.⁷⁷⁷ Takođe, namera je bila da se osvoje lukrativna tržišta arapskih zemalja, koje su bile u ekspanziji zbog izvoza i prodaje nafte. Što se tiče namere uspostavljanja čvrstih veza sa Irakom, taj zadatak za Francusku nije ni malo bio lak, s obzirom na to da je Bagdad krajem 1960-ih godina bio snažno povezan sa Sovjetskim Savezom i posledično izolovan od strane Zapada. Međutim, 1968. godine vlast preuzima Baat partija, čiji lideri, general El Bakr i Sadam Husein, smatraju da treba uspostaviti vezu sa evropskim zemljama kako bi se izbegla sovjetska kontrola, ali i američko neprijateljstvo.⁷⁷⁸ Tako od 1970-ih godina, jedan od najbližih iračkih saveznika postaje upravo Francuska, a ove države su u navedenom periodu zaključile i ugovor s ciljem zaštite francuskih interesa u naftnom sektoru u Iraku⁷⁷⁹. Pored toga što je tokom godina pre Iransko-iračkog rata, Bagdad štiti francuske interese u naftnom sektoru, za uzvrat je ostvarivao nabavku savremenog naoružanja (*Mirage F-1* borbeni avioni, helikopteri, radari i dr.), a francuska namenska industrija je postala irački drugi najvažniji snabdevač naoružanjem, posle Sovjetskog Saveza.⁷⁸⁰ Takođe je do početka 1980-ih godina Irak predstavljao glavnog francuskog trgovinskog partnera na Bliskom istoku i drugog po redu snabdevača naftom.⁷⁸¹ U kontekstu diplomatije, francuska podrška Bagdadu donosila je značajne poene kod svih ostalih arapskih država, što je išlo u prilog održavanju čvrstih francusko-arapskih odnosa. Francuska je u mnogome zavisila od uvoza nafte iz arapskih država, dok su iste činile značajno tržište za izvoz francuske robe. S druge strane, irački režim je Francusku percipirao kao državu koja jedina može da obezbedi ono što je Bagdadu tada najpotrebnije: blisku saradnju u naftnom sektoru i moderno naoružanje i opremu, radi zastrašivanja neprijatelja, na prvom mestu Irana. Francuska je pružala posebnu prednost za irački režim koji je želeo da izbegne zavisnost i preterano oslanjanje na Sovjetski Savez, tako što će od Pariza nabaviti napredniju Zapadnu tehnologiju po pristupačnim cenama.⁷⁸² Zapravo, do početka Iransko-iračkog rata, više od 65 francuskih kompanija bilo je prisutno na iračkom tržištu, a u samom Iraku boravilo je oko 10.000 francuskih državljana, koji su bili nadležni za operacionalizaciju i implementaciju brojnih sporazuma o saradnji u oblasti industrije između ove dve

⁷⁷⁴ Claudia Castiglioni, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, op. cit., pp. 87.

⁷⁷⁵ Mansour Farhang, „The Iran-Iraq War: The Feud, the Tragedy, the Spoils“, *World Policy Journal*, Vol. 2, No. 4, Fall 1985, pp. 659-680.

⁷⁷⁶ Adam Tarock, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, op. cit., pp. 46.

⁷⁷⁷ Pierre Razoux, „France's Involment in the Iran-Iraq War“ in: Nigel Ashton and Bryan Gibson (eds.), *The Iran-Iraq War: New International Perspectives*, Routledge, New York, 2013, pp. 213-229.

⁷⁷⁸ Netanel Avneri, „The Iraqi Coups of July 1968 and the American Connection“, *Middle Eastern Studies*, Vol. 51, No. 4, 2015, pp. 649-663.

⁷⁷⁹ Claudia Castiglioni, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, op. cit., pp. 83.

⁷⁸⁰ Michael Brzoska, „Profiteering on the Iran-Iraq War“, *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 23, No. 5, 1987, pp. 42-45.

⁷⁸¹ Claudia Castiglioni, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, op. cit., pp. 84.

⁷⁸² Helmut Hubel, „Western Europe and Iraq: The Cases of France and West Germany“ in: Amatzia Baram and Barry Rubin (eds.), *Iraq's Road to War*, St. Martin's Press, New York, 1993, pp. 275.

zemlje.⁷⁸³ Treba napomenuti i da je još početkom 1970-ih godina Francuska pomogla Iraku u izgradnji nuklearnog postrojenja (na osnovu sporazuma zaključenog novembra 1975. godine), dok je Pariz snabdevao osiromašenim uranijumom reaktor Osirak (irački naziv je bio Tamuz), čija je gradnja započela 1979. godine u blizini Bagdada (17 km jugoistočno od prestonice), uprkos snažnim protestima Izraela, ali i Vašingtona.⁷⁸⁴

Na samom početku Iransko-iračkog rata, tadašnji francuski predsednik Valeri Žiskar D'Esten pokušao je da zauzme izbalansiran pristup, kako bi Francuska zaštitila svoje ekonomske i vojne bilateralne odnose sa Irakom, a da istovremeno potpuno ne ugrozi odnose sa Teheranom, međutim njegov naslednik Fransoa Miteran je pružio nedvosmislenu i otvorenu podršku iračkom režimu u borbi sa Islamskom Republikom⁷⁸⁵, a dogovorene su i nove isporuke naoružanja 1981. godine.⁷⁸⁶ Pored obuke iračkih pilota⁷⁸⁷, Francuska je 1983. godine ustupila Bagdadu pet svojih borbenih aviona tipa *Super Etendard*, koji su korišćeni za ispaljivanje *Exocet* projektila na iranske naftne tankere (posebno tokom tzv. tankerskog rata koji je otpočeo 1984. godine), a navedeni vazduhoplovi su vraćeni 1985. godine, pošto su Iraku isporučeni *Mirage F-1* borbeni avioni.⁷⁸⁸ Njihovom upotrebom izvršeno je gađanje iranskih naftnih postrojenja na ostrvu Kharg, uz izvesna nagađanja da su i francuski piloti učestvovali u toj akciji.⁷⁸⁹ I pored toga što je Francuska u ekonomskom smislu zavisila od izvoza naoružanja i vojne opreme, od čega je oko 50% činio izvoz Iraku, iznenađujuća je bila transparentnost francuske Vlade i otvorena vojna podrška Iraku tokom sukoba sa Iranom.⁷⁹⁰ Francuska je, uz Sjedinjene Američke Države, bila najveći zagovornik jednostranog embarga na izvoz naoružanja Iranu⁷⁹¹, a zajedno sa Velikom Britanijom je slala brodove u Persijski zaliv kao deo politike zaštite slobode kretanja, što je iz iranske perspektive predstavljalo direktnu pomoć iračkoj strani u ratu.⁷⁹²

Takođe, tokom rata je u iranskom preemptivnom napadu, septembra 1980. godine, oštećen pomenuti reaktor Osirak, a uništen u iznenadnom napadu izraelskih vazduhoplovnih snaga 7. juna 1981. godine.⁷⁹³ Postoje izvesne tvrdnje po kojima je došlo do susreta izraelskih zvaničnika sa predstavnicima Homeinijevog režima neposredno pre izraelskog napada na reaktor Osirak, imajući u vidu tadašnje poklapanje interesa dve inače suprotstavljene strane (uzimajući u obzir iransku i izraelsku percepciju namere Iraka da izgradi atomsko oružje koje bi moglo biti korišćeno za zastrašivanje oponentata u nestabilnom regionu Bliskog istoka).⁷⁹⁴ Irak je ubrzo preneo nameru za obnavljanjem nuklearnog postrojenja, a Francuska se načelno složila da pruži pomoć u potrebnoj rekonstrukciji. Ipak, nastavak Iransko-iračkog rata, međunarodni pritisak i ekonomski problemi Iraka koji su uticali na

⁷⁸³ Nigel Ashton, Bryan Gibson, *The Iran-Iraq War: New International Perspectives*, Routledge, 2013, pp. 215.

⁷⁸⁴ Dan Reiter, „Preventive Attacks Against Nuclear Programs and the „Success“ at Osirak“, *The Nonproliferation Review*, Vol. 12, No. 2, 2005, pp. 355-371.

⁷⁸⁵ Claudia Castiglioni, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, op. cit., pp. 84.

⁷⁸⁶ Adam Tarock, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, op. cit., pp. 47.

⁷⁸⁷ *Ibid.*

⁷⁸⁸ Michael Brzoska, „Profiteering on the Iran-Iraq War“, op. cit., pp. 43.

⁷⁸⁹ Helmut Hubel, „Western Europe and Iraq: The Cases of France and West Germany“, op. cit., pp. 277.

⁷⁹⁰ Michael Brzoska, „Profiteering on the Iran-Iraq War“, op. cit., pp. 44.

⁷⁹¹ Anthony Parsons, „Iran and Western Europe“, op. cit., pp. 227.

⁷⁹² Fred Halliday, „An Elusive Normalization: Western Europe and the Iranian Revolution“, op. cit., pp. 312.

⁷⁹³ Målfrid Braut-Hegghammer, „Revisiting Osirak: Preventive Attacks and Nuclear Proliferation Risks“, *International Security*, Vol. 36, No. 1, 2011, pp. 101-132.

⁷⁹⁴ Trita Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States*, op. cit., pp. 107.

dinamiku plaćanja, doveli su do prekida pregovora 1984. godine, kada se Francuska povukla iz projekta.⁷⁹⁵

U nastojanju da postigne izvesnu normalizaciju u odnosima sa Francuskom, rukovodstvo Islamske Republike Iran tražilo je od Pariza zauzimanje neutralne pozicije u ratu, proterivanje sa francuskog tla iranskih aktivista koji su se suprotstavljali revolucionarnom režimu i samom Homeiniju, kao i izmirenje duga prema Iranu, u vrednosti od oko 1 milijarde USD, nastalog na ime sporazuma zaključenog 1974. godine, za vreme šahove vladavine (Francuska, Belgija, Italija, Španija i Švedska su 1973. godine formirale zajednički konzorcijum EURODIF - *European Gaseous Diffusion Uranium Enrichment Consortium*; Švedska se povukla iz projekta naredne godine, a 10% njenog udela u kompaniji prebačeno je na Iran na osnovu sporazuma postignutog između Francuske i Irana; Iran je platio 1 milijardu USD za izgradnju nuklearnih postrojenja i snabdevanje obogaćenim uranijumom; međutim, januara 1980. godine novo iransko rukovodstvo je otkazalo učešće u projektu i obustavilo sve aktivnosti, traživši povraćaj uložениh sredstava, što je francuska strana odbila, navodeći količinu štete prouzrokovane iranskim povlačenjem iz sporazuma; konačni dogovor je postignut oktobra 1991. godine)⁷⁹⁶. Osim toga, kao odgovor na francusku podršku Iraku, Iran je, po svemu sudeći posredstvom Hizbolaha, počeo da napada francuske interese u Libanu, koji je predstavljao glavno poprište francusko-iranskog sukoba – između ostalog mogu se navesti bombardovanje kasarne u Bejrutu 1983. godine, kada je ubijeno 58 francuskih pripadnika⁷⁹⁷ i kidnapovanje 13 francuskih novinara, diplomata i civila u periodu 1985-1986. godine, što će postati poznato kao libanska talačka kriza. Takođe, Teheran je bio optužen i za organizovanje terorističkih napada na francuskoj teritoriji, kada je stradalo ukupno 13 ljudi, a ranjeno oko 300.⁷⁹⁸ Francuska je 1981. godine pružila politički azil lideru antirežimske grupe Mojahedin-e Khalq (“Narodni borci”) Masudu Rađaviju, ali i prvom predsedniku Islamske Republike Iran Bani-Sadru, što je dodatno razgnevilo iransko rukovodstvo.⁷⁹⁹ Imam Homeini nazvao je Francusku “mali Satana” (SAD su nazvane “veliki Satana”).

Francuska je vratila deo duga (330 miliona USD 1986. godine i 330 miliona USD 1987. godine)⁸⁰⁰, nakon čega je započelo postepeno oslobađanje francuskih talaca, kidnapovanih u Libanu. Francusko-iranski odnosi su prekinuti 1987. godine (takozvani “rat ambasada”, kada su, nakon eksplozija bombi u Parizu u kojima je stradalo ili povređeno stotinak ljudi, francuski zvaničnici optužili iranske diplomate da su umešane u napade)⁸⁰¹, a naredne obnovljeni, kada su na slobodu puštena poslednja tri taoca.⁸⁰² U periodu prekida diplomatskih odnosa, Francuska je započela operaciju “Prometej”, raspoređivanjem značajnih francuskih pomorskih snaga u Persijskom zalivu, sa dvostrukim ciljem: pritisnuti Teheran kako bi se okončao tzv. “rat ambasada” i oslobodile diplomate, ali i zaštitili francuski brodovi u Zalivu, u jeku tankerskog rata. Po završetku Iransko-iračkog rata, okončana je i misija “Prometej”, a Francuska je naučila važnu fundamentalnu lekciju iz ove operacije: zastrašivanje u

⁷⁹⁵ Edward Cody, „France Fails to Woo both Iran, Iraq“, *The Washington Post*, July 24, 1987, dostupno na: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1987/07/24/france-fails-to-woo-both-iran-iraq/77090b9a-147d-4655-8947-d790644effce/> (pristupljeno: 29.03.2020. godine).

⁷⁹⁶ Više o tome u: Pierre Razoux, *The Iran-Iraq War*, The Belknap Press of Harvard University Press, 2015, pp. 464-473.

⁷⁹⁷ Emma Scott, „France and Iran are back to Business“, *Lobe Log*, February 5, 2016, dostupno na: <https://lobelog.com/france-and-iran-are-back-to-business/> (pristupljeno: 29.03.2020. godine).

⁷⁹⁸ *Ibid.*

⁷⁹⁹ Adam Tarock, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, op. cit., pp. 47.

⁸⁰⁰ Steven Greenhouse, „France and Iran Mend Rift Over Loan Granted by Shah“, *The New York Times*, October 26, 1991, dostupno na: <http://www.nytimes.com/1991/10/26/world/france-and-iran-mend-rift-over-loan-granted-by-shah.html> (pristupljeno: 29.03.2020. godine).

⁸⁰¹ Više o tome u: Nigel Ashton, Bryan Gibson, *The Iran-Iraq War: New International Perspectives*, Routledge, 2013, pp. 225.

⁸⁰² Adam Tarock, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, op. cit., pp. 48.

pogledu Irana je delovalo.⁸⁰³ Međutim, bitno je naglasiti da su se početkom 1986. godine pojavili i navodi o ilegalnoj isporuci oko 500.000 artiljerijskih granata Iranu (koje su isporučivane u periodu od 1983. do 1986. godine), uprkos važećoj zabrani prodaje naoružanja Islamskoj Republici.⁸⁰⁴ Tako je Francuska pružala otvorenu podršku i pomoć iračkom režimu, sa jedne strane, dok je na komercijalnoj osnovi prikriveno snabdevala Iran određenom vrstom naoružanja, sa druge strane, što je samo pokazalo nedvosmisleni značaj ekonomski vođenih interesa.

Bitno je napomenuti da je iransko rukovodstvo bilo svesno političke važnosti i uticaja Francuske, kao jedne od ključnih i dominantnih zapadnoevropskih država, posebno kako se rat bližio kraju, imajući u vidu potrebu iznalaženja diplomatske podrške, ali i potencijalnih investicija i prenosa tehnologija jednom kada sukob bude okončan, dok je Francuska sa druge strane prepoznala koliko političku i moralnu podršku uživa Iran u jednom delu islamskog sveta, kao i činjenicu da, nezavisno od režima u Teheranu, iranska država predstavlja regionalnu silu.⁸⁰⁵ Ipak, zvanične pozicije Francuske i Irana tokom Iransko-iračkog rata ostale su duboko suprotstavljene i nepomirljive, kako zbog francuskog odbijanja da zauzme neutralan stav u sukobu, tako i zbog konzistentne i nepoljuljane podrške Pariza Iraku (što je činilo okosnicu francuske arapske politike, njenog nastojanja da ostvari "stratešku dubinu" na Bliskom istoku, odnosno težnje ka "mediteranskoj dubini" kao protivteža narastajućem uticaju Nemačke u Evropi i angloameričkom liderstvu na Atlantiku⁸⁰⁶), što će na izvestan način uticati i na buduće francusko-iranske odnose i pokušaje izgradnje njihove saradnje.

Velika Britanija je formalno zauzela neutralnu poziciju na početku Iransko-iračkog rata i podržala je rezoluciju SB UN koja poziva članice na uzdržavanje od bilo kakvih akata koji mogu dovesti do eskalacije i produblivanja sukoba. Iransko-britanski diplomatski odnosi su bili zategnuti, a uz prethodno povlačenje britanskog ambasadora, Ambasada u Teheranu je zatvorena u jesen 1980. godine.⁸⁰⁷ Uprkos prekidu diplomatskih odnosa, Velika Britanija je bila odlučna da zadrži dostignuti udeo u iranskom uvozu⁸⁰⁸, tako da je Iran ostao među prvih dvadeset tržišta na kojima je britanska strana imala značajnog udela, čak i tokom 1986. godine.⁸⁰⁹ Britanska zvanična politika je zabranila izvoz naoružanja i Iraku i Iranu, osim za "nesmrtonosno oružje", kako je glasila formulacija (*non-lethal military equipment*)⁸¹⁰, što je Londonu zapravo omogućilo da dopremi iranskoj strani naoružanje i vojnu opremu ugovorenu još za vreme vladavine šaha, dok je iranska kancelarija za nabavku, zadužena za kupovinu naoružanja na međunarodnom privatnom tržištu, bila otvorena u Londonu sve do 1987. godine.⁸¹¹ Osim toga, prema nedavno objavljenim dokumentima⁸¹², London je za vreme konflikta snabdevao naoružanjem i vojnom opremom obe zaraćene strane. Tako je Alan Klark, bivši britanski ministar trgovine, u jednoj rečenici otkrio prave motive ovakve pozicije: „*The interests of the West*

⁸⁰³ Nigel Ashton, Bryan Gibson, *The Iran-Iraq War: New International Perspectives*, op. cit., pp. 227.

⁸⁰⁴ Claudia Castiglioni, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, op. cit., pp. 86.

⁸⁰⁵ Adam Tarock, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, op. cit., pp. 48.

⁸⁰⁶ Pirooz Izadi, „Iran and France: Shattered Dreams“, *Middle East Institute*, January 29, 2009, dostupno na: <http://www.mei.edu/content/iran-and-france-shattered-dreams> (pristupljeno: 15.08.2020. godine).

⁸⁰⁷ Claudia Castiglioni, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, op. cit., pp. 84.

⁸⁰⁸ *Ibid*, pp. 87.

⁸⁰⁹ Anthony Parsons, „Iran and Western Europe“, op. cit., pp. 228.

⁸¹⁰ *Ibid*, pp. 226.

⁸¹¹ *Ibid*.

⁸¹² Michael Stothard, „UK Secretly Supplied Saddam“, *Financial Times*, December 30, 2011, dostupno na: <https://www.ft.com/content/52add2c4-30b4-11e1-9436-00144feabdc0> (pristupljeno: 30.03.2020. godine); Kit Klarenberg, „Made in Britain: How the Tories armed both sides in the Iran-Iraq War“, *Counterfire*, September 26, 2014, dostupno na: <http://www.counterfire.org/articles/opinion/17446-made-in-britain-tory-profiteering-from-iran-iraq-war> (pristupljeno: 30.03.2020. godine).

were best served by Iran and Iraq fighting each other...the longer the better.”⁸¹³ Velika Britanija je nameravala da nastavi sa izvozom robe u Iran i Irak, imajući u vidu benefite, koji su podrazumevali značajnu godišnju dobit. Još pre Iransko-iračkog rata i Islamske revolucije, i Iran i Irak su služili britanskim nacionalnim interesima, pre svega zbog njihovog bogatstva naftnim izvorima (Prvi i Drugi svetski rat, Bagdadski pakt), odnosno očuvanja stabilnog i predvidivog snabdevanja energentima.⁸¹⁴ U igri velikih sila, prodaja i izvoz sredstava naoružanja i vojne opreme uvek je služila kao instrument za održavanje ravnoteže interesa u regionu, što je činilo i jednu od glavnih komponenti njihove spoljne politike. Osim toga, Vlada Margaret Tačer je odlagala preduzimanje mera koje bi sprečile Irak u korišćenju hemijskog oružja, najvećim delom zbog toga što su britanske kompanije (ali i nemačke) bile uključene u snabdevanje iračke strane opremom za proizvodnju gasa iperit koji je korišćen u ratu.⁸¹⁵ Iako upotreba hemijskog oružja u tom periodu nije formalno bila zabranjena, u vreme Iransko-iračkog rata na snazi je bio Ženevski protokol iz 1925. godine, koji je zabranjivao korišćenje ovog oružja kao prvi udar u sukobu.⁸¹⁶ S druge strane, Iran je bio pod embargom na uvoz oružja, što je otežavalo njegovo direktno snabdevanje, ali to nikako ne znači da oružje poreklom iz zemalja Zapada nije stizalo u ovu zemlju tokom sukoba. U poslednjim godinama rata, Irak je gotovo rutinski upotrebljavao hemijsko oružje protiv iranskih ciljeva, što nije imalo uticaja na promenu stava Zapadnih zemalja i njihovu podršku Bagdadu. Možda se pomoć Zapadnih zemalja Iraku, uz istovremeni izvoz naoružanja i vojne opreme Iranu, može oceniti kao namera da se Bagdadu pruži dovoljno podrške da vojno ne izgubi rat, ali i nedovoljno da obezbedi pobjedu u ratu sa Iranom. Kao što je već rečeno, što duže trajanje ovog iscrpljujućeg sukoba koristilo je njihovim interesima.

Treba napomenuti i da je Velika Britanija tokom 1987. godine slala brodove u Persijski zaliv (*Armilla patrol*), radi zaštite slobode plovidbe, što je iz iranske perspektive protumačeno kao indirektna podrška iračkoj strani u tekućem sukobu.⁸¹⁷ London je svakako iransko revolucionarno rukovodstvo smatrao destabilizujućim faktorom u regionu, dok je Islamska Republika isticala da je Velika Britanija uvek spremna da pribegne svojoj dobro poznatoj politici izazivanja podela u regionu.⁸¹⁸

Nemačka (Zapadna), iranski istorijski saveznik u Evropi i njegov glavni trgovinski partner, nastojala je da zadrži otvoreni dijalog sa Islamskom Republikom od početka sukoba, dok je prodaja određenih komponenta za hemijsko oružje Iraku, koje je korišćeno u ratu, s druge strane svakako antagonizovala iransko rukovodstvo⁸¹⁹ (nemački zvanični izvori uporno su tvrdili da ne poseduju saznanja o bilo kakvim isporukama naoružanja Iraku, a Nemačka je odbijala da objavi zvanične podatke po tom pitanju⁸²⁰). Iako su nemački zvaničnici u više navrata osudili Bagdad zbog korišćenja hemijskog oružja u ratu, kompanije iz Nemačke nastavile su da prodaju komponente za hemijsko oružje Iraku za sve vreme trajanja sukoba. Zvanično Bon je zauzeo neutralnu poziciju u Iransko-

⁸¹³ Kit Klarenberg, „Made in Britain: How the Tories armed both sides in the Iran-Iraq War“, *Counterfire*, September 26, 2014, dostupno na: <http://www.counterfire.org/articles/opinion/17446-made-in-britain-tory-profiteering-from-iran-iraq-war> (pristupljeno: 30.03.2020. godine).

⁸¹⁴ Više o odnosima Velike Britanije i država regiona, kao i o britanskim interesima u: J.E. Peterson, „Britain and the Gulf: At the Periphery of Empire“ in: Lawrence G. Potter (ed.), *The Persian Gulf in History*, Palgrave Macmillan, New York, 2009, pp. 277-293; Gerd Nonneman, „Constants and Variations in Gulf-British Relations“ in: Joseph A. Kechichian (ed.), *Iran, Iraq, and the Arab Gulf States*, Palgrave, New York, 2001, pp. 325-350.

⁸¹⁵ David Leigh and John Hooper, „Britain's Dirty Secret“, *The Guardian*, 6 March, 2003, dostupno na: <https://www.theguardian.com/politics/2003/mar/06/uk.iraq> (pristupljeno: 04.04.2020. godine).

⁸¹⁶ Hana Ahmetspahić, „Historijski razvoj međunarodnog humanitarnog prava i kratki osvrt na izazove modernog doba“, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, Broj 23, 2019, str. 249-275.

⁸¹⁷ Fred Halliday, „An Elusive Normalization: Western Europe and the Iranian Revolution“, op. cit., pp. 312.

⁸¹⁸ Adam Tarock, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, op. cit., pp. 60.

⁸¹⁹ Fred Halliday, „The Iranian Revolution and International Politics: Some European Perspectives“, op. cit., pp. 178.

⁸²⁰ Seyyed Hossein Mousavian, *Iran – Europe Relations: Challenges and Opportunities*, Routledge, New York, 2008, pp. 18.

iračkom ratu⁸²¹, a nemački udeo na iranskom uvoznom tržištu je sa 22% u 1978. godini porastao na više od 26% jednu deceniju kasnije.⁸²² Iz iranske perspektive, Nemačka je za vreme sukoba predstavljala jedinog “Zapadnog diplomatskog posrednika” za Iran, a Bon je nekoliko godina nakon početka rata objavio da je irački režim agresor, međutim odbio je da zvanično osudi iračke akcije tokom rata.⁸²³

Od početka konflikta sve do 1984. godine nije bilo međusobnih zvaničnih poseta predstavnika vlasti iz Bona i Teherana, iako su iranski zvaničnici (ministri spoljnih poslova Mir Husein Musavi i Ali Akbar Velajati, kao i zamenik ministra spoljnih poslova za ekonomske odnose) povremeno nezvanično boravili u Nemačkoj, kada su imali razgovore sa nemačkim kolegama, dok je 1984. godine ministar inostranih poslova Zapadne Nemačke Hans – Ditrih Genšer učinio zvaničnu posetu Iranu, predvodeći visoku ekonomsku delegaciju, kojom prilikom se susreo sa iranskim predsednikom, ministrom spoljnih poslova i ministrom ekonomije (važno je istaći i da su tokom rata održavani tajni sastanci ministra Genšera sa zamenikom iranskog ministra spoljnih poslova Lariđanijem u vezi sa prekidom vatre).⁸²⁴ Tokom ove prve posete od revolucije 1979. godine jedne visoke delegacije zapadnoevropske zemlje, iranski zvaničnici su preneli izražen interes za obnavljanjem odnosa sa Evropom, a pre svega u sferi ekonomije (još u 1983. godini izvoz Zapadne Nemačke u Islamsku Republiku dostigao je do tada najviši nivo i iznosio je 7,72 milijarde nemačkih maraka, a od tada je samo rastao).⁸²⁵ S druge strane, bliski odnosi Bona sa Teheranom, iz nemačke perspektive, nisu mogli ni na koji način da predstavljaju prepreku za pružanje određene podrške iračkom režimu tokom rata, to jest pored navedene prodaje komponenata za hemijsko oružje, realizovana je i tehnička obuka iračkog vojnog vazduhoplovnog osoblja u Zapadnoj Nemačkoj.⁸²⁶ Jedna od prepreka za još jače ekonomske odnose između Islamske Republike Iran i Zapadne Nemačke tokom rata predstavljao je nerešeni spor koji se ticao komercijalnih poslova prekinutih izbijanjem revolucije i kasnije sukoba sa Irakom u vezi sa nuklearnom elektranom Bušehr: naime, Nemačka se obavezala da privede kraju započeti projekat, ali je tokom rata, a posebno 1986. godine odbijala da Iranu isporuči delove za pomenutu elektranu koje je iranska strana prethodno kupila, kršeći tako ugovorne obaveze.⁸²⁷ Međutim, nakon iračkog napada na nuklearnu elektranu Bušehr tokom 1987. godine, Iran je uspeo da obnovi i ponovo izgradi reaktor upravo uz pomoć nemačke strane, a posebno uzimajući u obzir iranske napore da pokrene svoj nuklearni program tokom Iransko-iračkog rata.⁸²⁸

Po završetku sukoba sa Irakom, nemački ministar spoljnih poslova Hans – Ditrih Genšer je bio prvi zapadni zvaničnik koji je posetio Teheran, kada je njegova izjava o tome da je Irak bio agresor u sukobu sa Iranom bila široko preneti međunarodnim medijskim kanalima, a ova prilika je iskorišćena i za potpisivanje sporazuma o saradnji u oblasti kulture i razgovarano je o formiranju nemačko-iranskog ekonomskog komiteta, kao i učešću Zapadne Nemačke u posleratnoj obnovi Islamske Republike.⁸²⁹ Iransko rukovodstvo je i dalje verovalo da je Bon u najboljoj poziciji da utiče i posreduje sa drugim ključnim evropskim državama u pogledu izgradnje njihovih odnosa sa Islamskom Republikom nakon

⁸²¹ Anthony Parsons, „Iran and Western Europe“, op. cit., pp. 227.

⁸²² Fred Halliday, „An Elusive Normalization: Western Europe and the Iranian Revolution“, op. cit., pp. 313.

⁸²³ Seyyed Hossein Mousavian, *Iran – Europe Relations: Challenges and Opportunities*, op. cit., pp. 18.

⁸²⁴ *Ibid.*, pp. 19.

⁸²⁵ Konrad Ege, „West German Ties with Iran and Iraq“, *Middle East Report* 125/126, July-September 1984, dostupno na: <https://merip.org/1984/07/west-german-ties-with-iran-and-iraq/> (pristupljeno: 08.04.2020. godine).

⁸²⁶ *Ibid.*

⁸²⁷ Seyyed Hossein Mousavian, *Iran – Europe Relations: Challenges and Opportunities*, op. cit., pp. 21.

⁸²⁸ Saira Khan, *Iran and Nuclear Weapons: Protracted Conflict and Proliferation*, Routledge, New York, 2010, pp. 56.

⁸²⁹ Seyyed Hossein Mousavian, *Iran – Europe Relations: Challenges and Opportunities*, op. cit., pp. 19-20.

završetka ovog dugog sukoba, koji je sa iranskog stanovišta bio “cena koju je Iran morao da plati za sopstvenu političku nezavisnost nakon revolucije”.⁸³⁰

Za vreme Iransko-iračkog rata zapadnoevropske države nisu jasno i nedvosmisleno osudile iračku agresiju na Iran, već su, iz iranske perspektive, one pružale političku, ekonomsku i vojnu podršku Bagdadu, a u takvim okolnostima iransko rukovodstvo se osećalo izolovanim, ogorčenim i izneverenim, što je ostavilo veoma negativan utisak i u kolektivnoj memoriji iranskog društva.⁸³¹ Zapravo, često uočljiva ambivalentnost Zapada prema stranama u Iransko-iračkom ratu može biti iskazana jednom rečenicom koju je upotrebio Henri Kisindžer: “Šteta je što ne mogu obe strane (Iran i Irak) da izgube.”⁸³² Uzimajući u obzir ponekad i konfliktne interese koji su vezivali ključne zapadnoevropske države i zaraćene strane, kao i stalno prisutnu brigu oko usklađivanja njihovih politika sa transatlantskim saveznikom, razumljivo je zašto je Iransko-irački rat na površinu izneo nejasnoće i dvosmislenost, kao i ograničenja zajedničke politike članica Evropske zajednice u odnosu na iransko revolucionarno rukovodstvo. Iako su ključne države Evropske zajednice (Velika Britanija, Francuska i u to vreme Zapadna Nemačka) delile skoro iste nepoznanice u vezi sa daljom eskalacijom sukoba, njihovi bilateralni odnosi sa Iranom su jasno pokazali razlike koje su reflektovale njihove nacionalne interese, što je onemogućilo formiranje i projektovanje jedne zajedničke inicijative kao odgovor na rat.⁸³³ Osim toga, kao što je prethodno već rečeno, važno je napomenuti i njihovo članstvo u NATO pod vođstvom Sjedinjenih Američkih Država, zbog čega zapadnoevropske države nisu ni mogle da deluju u radikalno drugačijem smeru u odnosu na Vašington, odakle su dolazila strateška ograničenja.⁸³⁴ U tom smislu je Iransko-irački rat možda predstavljao jednu od prvih propuštenih prilika za profilisanje iole kohezivnog i konzistentnog zajedničkog stava najznačajnijih zapadnoevropskih država, tada članica Evropske zajednice. Pomenuti sukob je države članice Evropske zajednice vratio na tradicionalne modele odnosa na bilateralnom nivou, umesto na multilateralnom, što je bio dominantan način angažovanja država na političkom i strateškom nivou. Izvoz naoružanja i vojne opreme i Iranu i Iraku, što je predstavljalo otvoreno kršenje zvanično usvojenih politika neutralnosti na nacionalnom nivou, samo je dodatno istaklo nekonzistentnost politike Evropske zajednice, nadmoć ekonomski vođenih nacionalnih interesa, kao i nesposobnost Evropske zajednice i njenih institucija da nadgledaju politike svojih država članica u ovako važnoj oblasti.⁸³⁵ Vođene sopstvenim interesima u odnosima sa obema stranama u ratu, ključne države članice Evropske zajednice nisu pokazale spremnost za definisanje zajedničke strategije odgovora na ovu međunarodnu krizu, gubeći na taj način priliku za oblikovanje i sprovođenje jedne multilateralne akcije na nivou Evropske zajednice.

S druge strane, važno je istaći i da je Iransko-irački rat posebno uticao na oblikovanje spoljne i bezbednosne politike Islamske Republike Iran u godinama koje će nastupiti. U osnovi savremenog bezbednosnog narativa i bezbednosne politike Islamske Republike Iran (u regionu naročito) leže iskustva iz ovog devastirajućeg sukoba, dok shvatanje iranske *percepcije i interpretacije* tog rata u mnogome pomaže u razumevanju današnjih akcija, namera i spoljnopolitičkog delovanja rukovodstva Islamske Republike, posebno imajući u vidu da je Islamska Republika u ovom sukobu sebe videla kao

⁸³⁰ *Ibid*, pp. vii.

⁸³¹ Adam Tarock, „Iran's Nuclear Programme and the West”, op. cit., pp. 653.

⁸³² Arthur Chrenkoff, „Pity they can't both lose, part II“, *The Daily Chrenk*, September 17, 2019, dostupno na: <http://thedailychrenk.com/2019/09/17/pity-cant-lose-part-ii/> (pristupljeno: 09.04.2020. godine).

⁸³³ Claudia Castiglioni, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, op. cit., pp. 84.

⁸³⁴ Fred Halliday, „An Elusive Normalization: Western Europe and the Iranian Revolution“, op. cit., pp. 312-313.

⁸³⁵ Claudia Castiglioni, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, op. cit., pp. 85-86.

stranu koja je vodila odbrambeni rat i borila se za opstanak.⁸³⁶ Zapravo uticaj Iransko-iračkog rata na spoljnopolitičko delovanje Islamske Republike, ali i međunarodne odnose uopšte, često se nepravedno zanemaruje ili čak pogrešno tumači izvan samog Irana. Tokom rata, Iran se našao izolovanim i nije se mogao osloniti u potpunosti na bilo kog međunarodnog aktera, tako da je shvatio da je neophodno, da bi opstao, da se osloni isključivo na sopstvene kapacitete u zaštiti svojih interesa i autonomije delovanja, razvijajući tako posebnu vojnu strategiju i doktrinu odbrane.⁸³⁷ Bezbednost Irana, a ne ideologija, postaje ključna determinanta za razumevanje pragmatičnih odluka Teherana, dok Iran nastavlja da sebe percipira kao odbrambenog aktera koji se bori za opstanak u anarhičnoj prirodi međunarodnih odnosa.⁸³⁸ Nametnuti rat i teške ekonomske sankcije umnogome su uticale na to da Islamska Republika započne program jačanja nacionalne vojne industrije i odbrambenih kapaciteta, posebno da razvija raketni program⁸³⁹, u nameri zastrašivanja svih budućih eventualnih napada, kao i da pribegava asimetričnim formama ratovanja kako bi se nadomestili nedostaci u konvencionalnim snagama. Ono što su za Iran defanzivne mere i mehanizmi, to su za regionalne i međunarodne subjekte akti agresije, dok je izraženo iransko nepoverenje prema regionalnim bezbednosnim aranžmanima potkrepljeno iranskom percepcijom namere Zapadnih zemalja, u prvom redu Sjedinjenih Američkih Država, da izoluju Iran kad se za to ukaže prilika i kad god je to moguće.⁸⁴⁰ Ovakva pozicija naročito utiče na pravce bezbednosne i odbrambene politike Teherana. Samodovoljnost i samoodrživost iranske države je ono što predstavlja najvažniji način očuvanja njene nezavisnosti, a što je rezultat između ostalog i Iransko-iračkog rata u novijoj istoriji zemlje (iranska percepcija o odbrambenom ratu i borbi za opstanak, kao i izolovanosti države tokom sukoba). Iransko rukovodstvo i danas, često nazivanu, “agresivnu defanzivnu politiku” Islamske Republike povezuje sa iskustvima iz Iransko-iračkog rata.⁸⁴¹ Ovaj sukob je uticao i na odluku o povratku razvoju nuklearnog programa, a zapravo je pitanje razvoja nuklearnog programa oblikovano interpretacijom naučenih lekcija i iskustava iz Iransko-iračkog rata: fundamentalno nepoverenje iranskog rukovodstva u međunarodno pravo i institucije, koje služe u interesu određenih sila na uštrb drugih aktera, kao i iranska težnja za samodovoljnošću u pitanjima bezbednosti i tehnologije.⁸⁴² U tom smislu je od značaja analiza i razumevanje iranskih bezbednosnih interesa i percepcije izazova i pretnji koji potiču iz perioda Iransko-iračkog rata, a koji nastavljaju da oblikuju i utiču na spoljnu i bezbednosnu politiku Islamske Republike.

Nastavak rada posvetićemo glavnim determinantama politike Evropske unije nakon smrti prvog iranskog verskog lidera imama Homeinija, a koja se može okarakterisati kao konstruktivno i uslovljavano angažovanje Islamske Republike Iran, pre svega kroz “kritički” i “sveobuhvatni dijalog”, a takođe ćemo razmotriti i analizirati stvarne i/ili proklamovane razlike u politikama Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije prema Teheranu.

⁸³⁶ Araiiane Tabatabai, Annie Tracy Samuel, „Managing U.S.-Iran Relations: Critical Lessons from the Iran-Iraq War“, *International Security*, Policy Brief, November 2017, dostupno na: <https://www.belfercenter.org/publication/managing-us-iran-relations-critical-lessons-iran-iraq-war> (pristupljeno: 10.04.2020. godine).

⁸³⁷ *Ibid.*

⁸³⁸ Ariane M. Tabatabai, Annie Tracy Samuel, „What the Iran-Iraq War Tells Us about the Future of the Iran Nuclear Deal“, *International Security*, Vol. 42, No. 1, Summer 2017, pp. 152-185.

⁸³⁹ Aleksandar Dragović, *Nova iransko-islamska civilizacija*, op. cit., str. 94-95.

⁸⁴⁰ Araiiane Tabatabai, Annie Tracy Samuel, „Managing U.S.-Iran Relations: Critical Lessons from the Iran-Iraq War“, *International Security*, Policy Brief, November 2017, dostupno na: <https://www.belfercenter.org/publication/managing-us-iran-relations-critical-lessons-iran-iraq-war> (pristupljeno: 10.04.2020. godine).

⁸⁴¹ Ariane M. Tabatabai, Annie Tracy Samuel, „What the Iran-Iraq War Tells Us about the Future of the Iran Nuclear Deal“, op. cit., pp. 164.

⁸⁴² *Ibid.*, pp. 168.

3. Evropska politika konstruktivnog i uslovljavanog angažovanja Teherana

Kao što je ranije napomenuto, od Revolucije, teokratski identitet Islamske Republike Iran počinje da predstavlja izazov za pojam “globalnog društva” baziranog na određenim normama i pravilima ponašanja kojima svi međunarodni akteri moraju da se povinuju.⁸⁴³ Međunarodni odnosi iranske države, takođe, predstavljaju izazov za ustanovljeni pojam “nacionalnih interesa”.⁸⁴⁴ U takvim okolnostima, a za razliku od Sjedinjenih Američkih Država, evropske zemlje nisu u potpunosti zamrzle svoje odnose sa Iranom posle Islamske revolucije 1979. godine. I pored toga, njihovi odnosi su više predstavljali politiku obuzdavanja, nego saradnje⁸⁴⁵ i isti su zapravo oslikavali primat očuvanja bezbednosti i uvažavanja principa realpolitike, naspram utvrđenih normativnih vrednosti Evropske unije, poput unapređenja demokratije, ljudskih prava, slobode govora i uloge civilnog društva.

Interakcija Irana sa Evropskom unijom oblikovana je ekonomskim interesima, sa jedne strane, ali i postojećim političkim i ideološkim razlikama, sa druge strane. Unija nastupa prema Teheranu sa aspekta meke moći, koristeći politiku uslovljavanja, što nailazi na oštru kritiku Irana. U odnosima Evropske unije sa Iranom možemo izdvojiti zapravo dva ključna perioda. Tokom prvog, od 1992. godine, Unija je održavala direktne kontakte sa Teheranom i vodila dijalog, odnosno politiku „konstruktivnog angažovanja“⁸⁴⁶. U drugom periodu, posle 2003. godine, dolazi do uočljive promene u politici Evropske unije, kada se njene vodeće države članice (E3) svrstavaju uz američki pristup i počinju da se zalažu za strategiju obuzdavanja, ali i zastrašivanja Irana. Ovakva promena u politici ključnih država članica i Unije kao celine izaziva reakciju i u postavljanju Islamske Republike. Dakle, počev od 2003. godine, spoljnopolitičko delovanje Evropske unije prema Teheranu usmerava se pretežno na pregovore oko iranskog nuklearnog programa. Tom prilikom Unija pribegava upotrebi pretnji i uvođenju sankcija, što dovodi do izostanka pravog dijaloga, zasnovanog na obostranim interesima. Naravno, izostaje i njihova kvalitetna i sadržajna saradnja. S druge strane, Teheran vrlo oštro naglašava svoj negativan stav prema redukcionističkoj politici Evropske unije⁸⁴⁷, jer Islamska Republika, sa svim svojim karakteristikama, nije i ne može biti puki objekat politike, kako to smatra Unija.

Završetak Iransko-iračkog rata i iransko prihvatanje Rezolucije Saveta bezbednosti UN 598⁸⁴⁸ jula 1988. godine (za šta je imam Homeini rekao da je bila teža odluka nego popiti čašu otrova⁸⁴⁹) uticali su na dalju spoljnopolitičku orijentaciju rukovodstva Islamske Republike, što je na izvestan način promenilo konfrontacijski stav Teherana prema Zapadu uopšte, posebno imajući u vidu potrebu za inostranim kapitalom i direktnim investicijama, kao i tehničkom ekspertizom radi obnavljanja ratom razorene privrede, tako da je iransko rukovodstvo usvojilo evidentno pragmatičnu politiku⁸⁵⁰ posebno prema zapadnoevropskim državama, ključnim članicama tadašnje Evropske zajednice. Osim toga, iranska spoljna politika je imala za zadatak da, nakon učvršćivanja unutrašnje stabilnosti u postrevolucionarnom periodu, sada bude fokusirana i na bezbednost regiona Persijskog zaliva, kao i

⁸⁴³ Videti: Ziba Moshaver, “Revolution, Theocratic Leadership and Iran’s Leadership”, *The Review of International Affairs*, Volume 3, Issue 2, Winter 2003, pp. 283-305.

⁸⁴⁴ *Ibid*, pp. 283.

⁸⁴⁵ Cornelius Adebahr, “Taking EU-Iran Relations Beyond the Nuclear File”, Carnegie Endowment for International Peace, March 2015.

⁸⁴⁶ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Volume 14, Issue 1, 2012, pp. 53-76.

⁸⁴⁷ Shannon N. Kile, *Europe and Iran – Perspectives on Non-Proliferation*, Oxford University Press, 2005.

⁸⁴⁸ Security Council Resolution 598 (1987), dostupno na: <http://unscr.com/files/1987/00598.pdf> (pristupljeno: 14.04.2020. godine).

⁸⁴⁹ Mehdi Mozaffari, „The Rushdie Affair: Blasphemy as a New Form of International Conflict and Crisis“, *Terrorism and Political Violence*, Vol. 2, No. 3, 1990, pp. 415-441.

⁸⁵⁰ Eva Patricia Rakel, „Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006“, op. cit., pp. 170.

reintegraciju Irana u tokove globalne ekonomije.⁸⁵¹ Bitne faktore koji su determinisali spoljnopolitički kurs Teherana u narednom periodu predstavljaju i smrt imama Homeinija, prvog verskog lidera Islamske Republike, 1989. godine, ali i raspad Sovjetskog Saveza 1991. godine⁸⁵², koji je duži vremenski period (prvo kao carska Rusija) činio indirektnu i direktnu pretnju nacionalnoj bezbednosti iranske države. Dakle, završetak sukoba sa Irakom, smrt imama Homeinija, urušavanje haldnoratovske blokovske podele, ali i početak značajnog vojnog prisustva Sjedinjenih Američkih Država u iranskom susedstvu imali su bitan uticaj na strateške kalkulacije Teherana.⁸⁵³ Kako bi se obnovila razorena zemlja, novo iransko rukovodstvo, odnosno predsednik Rafsandani (treba imati u vidu da su amandmani na Ustav Islamske Republike usvojeni jula 1989. godine, čime je predsedniku data veća moć u procesu donošenja odluka⁸⁵⁴) napušta promovisanje ranije utvrđene ideološke bitke, zapravo takozvanog izvoza Revolucije, i fokusira se prvenstveno na ekonomsku izgradnju države i posleratnu rekonstrukciju, kao i aktivno učešće Irana u globalnim i regionalnim međunarodnim organizacijama (iako je naravno i u ovom periodu iranska spoljna politika bila na izvestan način produžetak unutrašnje frakcijske politike, sa većim brojem centara moći).⁸⁵⁵

Međutim, pre toga je važno osvrnuti se i na fatvu imama Homeinija, izdatu februara 1989. godine, protiv britansko-indijskog književnika Salmana Rušdija, povodom objavljivanja njegovog romana "Satanski stihovi" septembra 1988. godine u Londonu⁸⁵⁶, a to dovodi i do prekidanja diplomatskih odnosa Velike Britanije i Irana. Poziv na smrtnu presudu Rušdiju koji je uputio imam Homeini oslanjao se na autorov, sa stanovišta većine muslimanske populacije, uvredljiv opis proroka Muhameda, islama i Kurana.⁸⁵⁷ Ne upuštajući se u religijske, pravne, filozofske ili teološke aspekte ovog slučaja, razmotrićemo samo kakav je uticaj tzv. "afera Rušdi" imala na odnose Islamske Republike sa Velikom Britanijom, ali i Evropskom zajednicom, kao celinom. Zvanični Teheran je od britanske strane zatražio da konfiskuje sve kopije objavljenih knjiga, kao i da zabrani njeno dalje štampanje, što je London odbio da učini.⁸⁵⁸ Sa jedne strane Velika Britanija je želela da zadrži ekonomske odnose i veze sa lukrativnim iranskim tržištem, kao i da pokaže saosećanje prema islamskoj populaciji dok je, sa druge strane, odbijala da pristane na ultimatum iranskih vlasti i tako ograniči garantovanu slobodu govora u zemlji.⁸⁵⁹ Predsednica Vlade Margaret Tačer je izjavila da suštinski deo britanskog demokratskog sistema predstavlja mogućnost da ljudi koji se kreću u zakonskim okvirima imaju pravo da slobodno iskažu svoje mišljenje.⁸⁶⁰ Evropska zajednica je jednoglasno osudila fatvu imama Homeinija (deklaracija 12 ministara spoljnih poslova država članica Evropske zajednice u Briselu od 20. februara 1989. godine, u kojoj se pozivaju na dva fundamentalna elementa: slobodu izražavanja i niz principa koji potiču iz međunarodnog prava⁸⁶¹), čime se "afera Rušdi" ubrzo pretvorila u situaciju u kojoj je Iran stajao naspram zapadnoevropskih država, a do kraja februara 1989. godine većina država članica Evropske zajednice je povukla svoje ambasadore iz

⁸⁵¹ Adam Tarock, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, op. cit., pp. 43.

⁸⁵² Eva Patricia Rakel, „Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006“, op. cit., pp. 170.

⁸⁵³ *Ibid.*

⁸⁵⁴ Izvor: <http://www.iranicaonline.org/articles/constitution-of-the-islamic-republic> (pristupljeno: 14.04.2020. godine).

⁸⁵⁵ Eva Patricia Rakel, „Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006“, op. cit., pp. 177.

⁸⁵⁶ Mehdi Mozaffari, „The Rushdie Affair: Blasphemy as a New Form of International Conflict and Crisis“, op. cit., pp. 415.

⁸⁵⁷ Bernard Lewis, „Behind the Rushdie Affair“, *The American Scholar*, Vol. 60, No. 2, Spring 1991, pp. 185-196.

⁸⁵⁸ James Piscatori, „The Rushdie Affair and the Politics of Ambiguity“, *International Affairs*, Vol. 66, No. 4, 1990, pp. 767-789.

⁸⁵⁹ Adam Tarock, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, op. cit., pp. 59.

⁸⁶⁰ Bernd Kaussler, „British-Iranian Relations, *The Satanic Verses* and the Fatwa: A Case of Two-Level Game Diplomacy“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 38, No. 2, August 2011, pp. 203-225.

⁸⁶¹ Edmund Jan Osmańczyk, edited by Anthony Mango, *Encyclopedia of the United Nations and International Agreements*, Third Edition, Volume 2: G to M, Routledge, New York, 2003, pp. 980.

Teherana, iako su oni vraćeni na pozicije posle mesec dana⁸⁶², što je prvenstveno bilo motivisano ekonomskim razlozima.⁸⁶³ Iran je odgovorio recipročnim merama, povlačeći svoje ambasadore iz prestonica država članica Evropske zajednice, ali i, u saradnji sa libanskim i palestinskim saveznicima, načinio je ozbiljne pretnje po život zapadnoevropskih talaca koji su držani u Libanu.⁸⁶⁴ Faktori koji su uticali na britansku politiku prema Iranu u navedenom periodu odnosili su se na stanje britanskih talaca u Libanu i dvojice državljana koji su držani u zatvoru u Teheranu, kao i na sveukupne prospekte za intenziviranje trgovinskih i ekonomskih odnosa sa posleratnim Iranom.⁸⁶⁵ Velika Britanija i Iran su obnovili diplomatske odnose tek nakon godinu dana, iako time nije bio postignut kompromis oko "afere Rušdi", a Teheran je nastojao da po smrti imama Homeinija i početkom 1990. godine na izvestan način depolitizuje izrečenu fatvu i načini je isključivo religijskim, a ne političkim pitanjem u odnosima sa Velikom Britanijom, ali i čitavom Evropskom zajednicom, iako je ovaj slučaj još neko vreme ostao kamen spoticanja u njihovim odnosima.⁸⁶⁶ Ipak, "afera Rušdi" će uticati na političke i ekonomske odnose Irana i Velike Britanije sve do 1998. godine (kada je iranska Vlada zvanično objavila uveravanja da neće preduzimati nikakve akcije kojima bi bio ugrožen život Salmana Rušdija, niti će ohrabriti bilo koga da to učini⁸⁶⁷), o čemu će biti reči i kasnije tokom razmatranja realizacije "kritičkog" i "sveobuhvatnog dijaloga" Evropske unije sa Islamskom Republikom Iran. Na kraju je ovo pitanje, ali i međunarodna kriza prouzrokovana njime, rešeno kroz diplomatsku strategiju konstruktivnog angažovanja koju su primenile obe države.⁸⁶⁸

Pored slučaja Salmana Rušdija, samo ćemo napomenuti da je tokom 1990-ih godina, postojao još jedan važan element u odnosima Irana i Velike Britanije. Naime, britanska Vlada je optužila Islamsku Republiku da je održavala kontakte sa Irskom Republikanskom Armijom (IRA), koja je u to vreme pokušala da nabavi naoružanje od Irana radi sprovođenja terorističkih akata, što je bilo potpuno neprihvatljivo za britansku stranu⁸⁶⁹, a što je Teheran odlučno osporavao. Sa druge strane, problemi u odnosima javljaju se i u Persijskom zalivu, u kome je posleratni Iran nameravao da bude ravnopravni partner u bezbednosnim aranžmanima, što britanskim interesima nije pogodovalo, imajući u vidu stav da region Persijskog zaliva treba da bude „uglavnom pod arapskim vođstvom“, sa implikacijama da Iranu, kao destabilišućem faktoru u regionu i ne-arapskoj zemlji (ali koja ima najdužu obalu u zalivu, populaciju gotovo brojniju od zbira ostalih zalivskih država, kao i istorijske pretenzije u ovom delu Bliskog istoka), ne bi trebalo da bude dopušteno da bude deo saveza koji se formira između arapskih država i Zapada, na čelu sa Sjedinjenim Američkim Državama.⁸⁷⁰

I na koncu je bitno da napomenemo da je još jedno značajno pitanje uticalo na odnose Evropske unije, ali i njenih ključnih država članica, sa Iranom po završetku Iransko-iračkog rata, a to su bila ubistva iranskih političkih oponenta u evropskim gradovima, poput nekadašnjeg premijera Šahpura Bahtijara 1991. godine u Parizu, kao i visokih predstavnika Kurdske demokratske partije Irana u Berlinu 1992. godine⁸⁷¹ (takozvani slučaj „Mikonos“, o čemu će biti više reči kasnije). Pored

⁸⁶² Eva Patricia Rakel, *The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations since the Islamic Revolution*, op. cit., pp. 190.

⁸⁶³ Mehdi Mozaffari, „The Rushdie Affair: Blasphemy as a New Form of International Conflict and Crisis“, op. cit., pp. 430.

⁸⁶⁴ *Ibid.*

⁸⁶⁵ Bernd Kaussler, „British-Iranian Relations, *The Satanic Verses* and the Fatwa: A Case of Two-Level Game Diplomacy“, op. cit., pp. 208.

⁸⁶⁶ Adam Tarock, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, op. cit., pp. 59.

⁸⁶⁷ Bernd Kaussler, „British-Iranian Relations, *The Satanic Verses* and the Fatwa: A Case of Two-Level Game Diplomacy“, op. cit., pp. 223.

⁸⁶⁸ *Ibid.*, pp. 225.

⁸⁶⁹ *Ibid.*, pp. 216.

⁸⁷⁰ Adam Tarock, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, op. cit., pp. 60.

⁸⁷¹ Eva Patricia Rakel, *The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations since the Islamic Revolution*, op. cit., pp. 190-191.

navedenog faktora koji se negativno odražavao na njihove odnose, važno je istaći da je, sa druge strane, Islamska Republika bila potrebna državama članicama Evropske unije zbog pomoći u oslobađanju evropskih talaca u Libanu, ali i prevencije likvidacije iranskih disidenata u gradovima zemalja članica, posebno u Nemačkoj i Francuskoj.⁸⁷² Iranske diplomate su imale ulogu posrednika u pregovorima sa libanskim šiitskim grupama, što je na posletku rezultiralo i oslobađanjem evropskih talaca do septembra 1991. godine, a to je smatrano i značajnom političkom pobedom predsednika Rafsandžanija, na međunarodnom nivou i u zemlji.⁸⁷³

Uvažavajući iznete faktore i determinante, Evropska unija je počev od 1992. godine odlučila da započne sa konstruktivnim angažovanjem Islamske Republike, odnosno politikom prevashodno baziranom na dijalogu, što je podrazumevalo tzv. „ne-prisilnu strategiju“ i set diplomatskih mera za vraćanje „države odmetnika“ u okviru onoga što velike sile smatraju legitimnim međunarodnim normama.⁸⁷⁴ Tako je lansiran tzv. „kritički dijalog“, a moglo bi se primetiti da „ne iznenađuje činjenica da je „kritički dijalog“ iniciran tokom britanskog predsedavanja EU u Evropskom savetu u Edinburgu decembra 1992. godine“⁸⁷⁵, o čemu ćemo govoriti u narednom delu rada.

3.1 „Kritički dijalog“ – izazovi i posledice

Na samitu Evropske unije u Edinburgu, 11-12. decembra 1992. godine, usvojena je politika angažovanja prema Iranu⁸⁷⁶ sa ciljem delovanja na iranski režim u onim domenima i oblastima koje su izazivale evropsku zabrinutost, a ovakva politika nazvana je “kritičkim dijalogom”. Uzimajući u obzir regionalni značaj Islamske Republike Iran, u zaključcima Evropskog saveta je ovom prilikom potvrđeno uverenje da je potrebno održavati dijalog sa iranskim rukovodstvom, kako bi se izvršio uticaj na režim u Teheranu, ali i došlo do napretka u oblastima, kao što su ljudska prava, fatva protiv Salmana Ruždija i terorizam.⁸⁷⁷ Unapređenje stanja u pomenutim domenima smatrano je od glavnog značaja za izgradnju bližih odnosa sa Islamskom Republikom. Dalje se, takođe, navodi da Evropski savet prihvata pravo država da stiču sredstva za odbranu, ali da je zabrinut da bi iranska nabavka naoružanja predstavljala pretnju za regionalnu stabilnost, dok u svetlu važnosti bliskoistočnog mirovnog procesa Evropski savet izražava želju da će Iran zauzeti konstruktivan pristup.⁸⁷⁸ Ovakva politika konstruktivnog angažovanja je bila jedna od prvih inicijativa usvojenih u okviru tada novouspostavljene ZSBP EU i nedostajala joj je koordinacija, koherentnost, a bila je i predmet asimetrije u postojećoj međuzavisnosti na relaciji EU – Iran.⁸⁷⁹ “Kritički dijalog” je bio odraz obe komponente nove EU politike: sa jedne strane je bio “kritički” jer su na dnevnom redu bila pitanja koja su izazivala najviše zabrinutosti (ponovićemo, ljudska prava u Iranu, njegova podrška terorizmu, iransko protivljenje izraelsko-palestinskom mirovnom procesu, kao i pitanja širenja oružja za masovno uništenje), a sa druge strane, to je ipak bio dijalog u okviru koga su EU i Iran razgovarali i međusobno

⁸⁷² Ziba Moshaver, “Revolution, Theocratic Leadership and Iran’s Leadership”, op. cit., pp. 293.

⁸⁷³ Bernd Kaussler, „British-Iranian Relations, *The Satanic Verses* and the Fatwa: A Case of Two-Level Game Diplomacy“, op. cit., pp. 210.

⁸⁷⁴ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, *Journal of Balkan and Near East Studies*, Vol. 14, No. 1, March 2012, pp. 53-76.

⁸⁷⁵ Bernd Kaussler, „British-Iranian Relations, *The Satanic Verses* and the Fatwa: A Case of Two-Level Game Diplomacy“, op. cit., pp. 212.

⁸⁷⁶ Izvor: „European Council in Edinburgh, 11-12 December, 1992: Conclusions of the Presidency“, pp. 96, dostupno na: https://www.consilium.europa.eu/media/20492/1992_december_-_edinburgh_eng_.pdf (pristupljeno: 02.05.2020. godine).

⁸⁷⁷ *Ibid.*

⁸⁷⁸ *Ibid.*

⁸⁷⁹ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 55.

“se čuli”.⁸⁸⁰ Inicijalno, dijalog je imao agendu od tri tačke, koje su pojedinačno reflektovale specifičnu zabrinutost, odnosno pitanja, tri ključne države članice EU: francuski uslov da Iran prekine veze sa terorizmom, britanski zahtev da se razmatra pitanje smrtne presude izrečene autoru Rušdiju, kao i nemački zahtev da se poboljša stanje ljudskih prava u Iranu.⁸⁸¹ I u ovom slučaju, da bi se razumeo odnos EU kao celine prema Islamskoj Republici, važno je pomeriti se sa nivoa deklarativne politike i povremenih akcija Evropske unije na nivo pojedinačnih država i uzeti u obzir interese i perspektive ključnih članica – Velike Britanije, Francuske i Nemačke, koje imaju posebne bilateralne odnose sa Iranom, a zapravo je tek “konvergencija njihovih interesa dovela do pokretanja kritičkog dijaloga.”⁸⁸² Dakle, iako su ključne države članice EU u manjoj ili većoj meri delile zabrinutosti po pitanju Irana, njihovi pojedinačni bilateralni odnosi sa Islamskom Republikom pokazivali su razlike, koje su bile odraz njihovih nacionalnih interesa i istorijski oblikovanih strateških opredeljenja, koji su se, uz izražene ekonomske interese, međusobno nadopunjavali i ojačavali. Formalni cilj “kritičkog dijaloga” je bio da se izazovu i podstaknu promene u ponašanju Irana kako bi se ova nedvosmisleno značajna država u strateški važnom regionu dovela do “odgovorne i konstruktivne saradnje”⁸⁸³ i kako bi bila, sa njihovog stanovišta, politički i ekonomski reintegrirana u regionalni i međunarodni poredak. U osnovi ove evropske inicijative bilo je isticanje da Iran, sa aspekta njegove geopolitičke i geostrateške važnosti, ne treba da bude “izolovan” u regionu, već da treba da se privoli na poštovanje “međunarodno priznatih normi ponašanja”, pre nego što bude prihvaćen kao politički i ekonomski partner.⁸⁸⁴ “Kritički dijalog” je u većem delu ostao zajednička deklaratorna politika, bez troškova i dovoljno fleksibilna da se prilagodi nacionalnim politikama navedenih članica Unije.⁸⁸⁵

Politika “kritičkog dijaloga” bila je zasnovana na dve blisko povezane pretpostavke: prvo da diplomatija EU treba da se angažuje sa različitim političkim frakcijama u Iranu kako bi umerenu struju ubedila da su promene u iranskoj politici u najboljem interesu zemlje (održavanje linija komunikacije nateralo bi iransku političku elitu da se suoči sa pitanjima koja su izazivala najviše zabrinutosti za EU), a drugo da se na iransko delovanje može uticati posredstvom komunikacije i podsticaja⁸⁸⁶ u okviru pristupa koji je označen kao “difuzno povezivanje”.⁸⁸⁷ Naime, pod navedenim se podrazumevalo da je dalje unapređenje odnosa Evropske unije i Irana povezano sa ispunjavanjem EU zahteva od strane Teherana, dok se pod “difuznim” misli na činjenicu da podsticaji za Iran nisu javno objašnjeni, niti povezani sa specifičnom promenom u delovanju Islamske Republike, to jest, očekivalo se da Iran ispuni što je moguće više uslova pre nego što EU ponudi bilo kakav podsticaj ili napredak u odnosima, dok je rok za ispunjenje uslova ostao otvoren.⁸⁸⁸ A važno je istaći i da se “difuzno povezivanje” nikada nije odnosilo na ekonomske odnose i nije uticalo na razvoj pojedinačnih ekonomskih veza pomenutih

⁸⁸⁰ Walter Posch, „The EU and Iran: a tangled web of negotiations“ in: Walter Posch (ed.), *Iranian Challenges*, Institute for Security Studies, Chailiot Paper, No 89, May 2006.

⁸⁸¹ Sara Kutchesfahani, „Iran's Nuclear Challenge and European Diplomacy“, European Policy Centre, EPC Issue Paper No. 46, March 2006.

⁸⁸² Peter Rudolf, „Critical Engagement: the European Union and Iran“ in: Richard N. Haas (ed.), *Transatlantic Tensions: The US, Europe and Problem Countries*, Brookings Institute, Washington DC, 1999, pp. 72.

⁸⁸³ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 55.

⁸⁸⁴ V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, *Durham Middle East Paper Series No. 60*, Centre for Middle Eastern and Islamic Studies, Durham, 1998, pp. 14.

⁸⁸⁵ Peter Rudolf, „Critical Engagement: the European Union and Iran“, op. cit., pp. 75.

⁸⁸⁶ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 55-56.

⁸⁸⁷ Peter Rudolf, „Critical Engagement: the European Union and Iran“, op. cit., pp. 76.

⁸⁸⁸ *Ibid.*

ključnih država članica Unije sa Iranom, već je zajednički pristup na nivou EU bio ograničen na političke odnose sa Islamskom Republikom.⁸⁸⁹

Inicijator pokretanja “kritičkog dijaloga” bila je Nemačka, čiji je pristup Iranu nastojao da odražava neutralnost nakon Islamske revolucije⁸⁹⁰, tako da je ovako osmišljena politika Evropske unije prema Teheranu predstavljala posledicu i rezultat iransko-nemačkih odnosa, to jest interesa Nemačke da održi i ojača ekonomske odnose sa Iranom i nakon Islamske revolucije⁸⁹¹, a “kritički dijalog” je služio kao političko pokriće ovakve namere (Nemačka je u periodu između 1978. i 1987. godine povećala učešće na iranskom tržištu sa 21,9% na 26,2% i osigurala je poziciju glavnog izvoznika za tržište Irana, pošto su se SAD povukle posle Islamske revolucije⁸⁹²). Kontakti i svojevrsni odnosi Islamske Republike Iran sa Nemačkom krajem 1980-ih godina, naročito u akademskoj i sferi kulture, svakako su na određen način uticali na kasniju inicijativu same Evropske unije, a pokretanje “kritičkog dijaloga” i zauzimanje pozitivnijeg stava prema Teheranu korespondira sa nekim važnim regionalnim dešavanjima u tom periodu: pre svega, smrt imama Homeinija i dolazak Rafsandanija za predsednika Irana percipirani su kao momenat zaokruživanja revolucionarnog perioda i početka iranske spoljne politike, čija će glavna komponenta, umesto ideologije, biti pragmatizam (prepuštanje ideološke komponente u iranskoj spoljnoj politici pragmatizmu), a kao dokaz ovakvog pragmatičnog delovanja Teherana često se navodi iranski tolerantan stav prema vojnoj intervenciji protiv iračke okupacije Kuvajta.⁸⁹³ Unija je oktobra 1990. godine i ukinula sankcije Iranu i objavila normalizaciju odnosa sa Islamskom Republikom, dok je Iran pomogao u rešavanju talačke krize u Libanu, koja je okončana decembra 1991. godine, a osim toga Teheran je omogućio da specijalni predstavnik Ujedinjenih nacija za ljudska prava po prvi put poseti zemlju, što je interpretirano kao znak dobre volje i iskorak ka većem uvažavanju ljudskih prava.⁸⁹⁴ Međutim, posebno treba uzeti u obzir nastojanja Evropske unije da, nakon pomenutog Zalivskog rata, podrži napore za izgradnjom regionalne bezbednosti, koja bi uključivala i Iran⁸⁹⁵, a radi očuvanja nesmetanog snabdevanja naftom Zapadne Evrope.

Suprotno ovakvoj inicijativi Evropske unije, Sjedinjene Američke Države su tada u potpunosti odbacile bilo kakvu politiku “konstruktivnog angažovanja” i nastavile su sa politikom “aktivnog obuzdavanja Irana”⁸⁹⁶ dok je, zapravo, Vašington jednostrano uveo oštre sankcije u nameri da izoluje Iran i primora ga da odustane od svog nuklearnog programa, opstrukcije bliskoistočnog mirovnog procesa i podrške terorizmu. Države članice Unije su u tom momentu odbile da se priklone takvoj politici sankcija i odbile su da podrže američki zakon pod nazivom *Iran Libya Sanctions Act*,⁸⁹⁷ ističući da sankcije nisu efikasne. Evropska komisija je uputila prigovor Svetskoj trgovinskoj organizaciji, a nasuprot američkim očekivanjima, Francuska je među prvim državama istakla protivljenje ovom zakonu, koji je smatran zadiranjem u unutrašnja nacionalna pitanja i u suprotnosti sa međunarodnim pravom, a zapravo je očigledan razlog protivljenja bio povezan sa francuskim ekonomskim interesima

⁸⁸⁹ *Ibid.*

⁸⁹⁰ Aylin Ünver Noi, „Iran's Nuclear Programme: The EU Approach to Iran in Comparison to the US' Approach“, op. cit., pp. 86.

⁸⁹¹ V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, op. cit., pp. 15.

⁸⁹² Peter Rudolf, „Critical Engagement: the European Union and Iran“, op. cit., pp. 73.

⁸⁹³ V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, op. cit., pp. 15-16.

⁸⁹⁴ *Ibid.*

⁸⁹⁵ *Ibid.*

⁸⁹⁶ Martin Indyk, „The Clinton Administration Approach to the Middle East“, Policy Analysis, Washington Institute for Near East Policy, 1993, dostupno na: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-clinton-administrations-approach-to-the-middle-east> (pristupljeno: 03.05.2020. godine).

⁸⁹⁷ Meghan McCurdy, „Unilateral Sanctions With a Twist: The Iran and Libya Sanctions Act of 1996“, *American University International Law Review*, Vol. 13, Issue 2, 1997, pp. 397-438.

u regionu, koji su bili uspostavljeni „kritičkim dijalogom“.⁸⁹⁸ Kao primer, navešćemo pregovore francuske kompanije *Total* o razvoju energetskog sektora u Iranu, što je kulminiralo sporazumom o istraživanju i eksploataciji gasnog polja „Južni Pars“ u Persijskom zalivu, vrednosti 2 milijarde USD.⁸⁹⁹ Takođe, Velika Britanija je pozivala Sjedinjene Američke Države da odustanu od sankcija prema Iranu, a britanska kompanija *Royal Dutch Shell* je donela odluku o izgradnji gasovoda u severnom Iranu, vrednog 2,5 milijardi USD, kojim bi ovaj energent bio dopreman preko Turkmenistana do Turske i Zapadne Evrope.⁹⁰⁰ Evropska namera je bila da se, u svetlu geopolitičkog značaja Islamske Republike Iran u regionu, pokuša sa politikom dijaloga i neposrednog kontakta, navodeći da bezbednost i stabilnost regiona ne mogu biti postignuti bez Teherana. Dakle, od samog početka, „kritički dijalog“ je bio žestoko kritikovan od strane Sjedinjenih Američkih Država i Izraela, dok je, sa druge strane, za iransko rukovodstvo dijalog imao usađenu dvoznačnost, imajući u vidu stalnu sumnju Teherana da li je dijalog samo još jedno pokriće za promenu režima ili Evropska unija zaista prihvata Islamsku Republiku kao takvu.⁹⁰¹

U okviru „kritičkog dijaloga“ može se izdvojiti nekoliko glavnih elemenata. Kao što je već rečeno, namera Evropske unije je bila da se pruži podsticaj umerenim snagama u iranskoj političkoj areni i da se oslabi revolucionarni, konzervativni front, kako bi došlo do određenog približavanja sa Zapadom, dok je Unija posebno isticala da je Teheran potpisao Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, zbog čega ima obavezu da postupa u skladu sa njihovim principima.⁹⁰² Tada je Unija smatrala da je jedini način za postizanje promene u spoljnopoličkom delovanju iranskog rukovodstva održavanje komunikacije, neposrednog kontakta, dugotrajnog ubeđivanja i dijaloga sa Teheranom, što je i činilo okosnicu proklamovanog „kritičkog dijaloga“, a na osnovama zajedničkog stava o potrebi angažovanja Irana, uz odbacivanje politike obuzdavanja i izolacije, dok su države članice Unije imale slobodu da slede sopstvenu posebnu verziju „kritičkog dijaloga“⁹⁰³, tako da su mere prema Teheranu upotrebljavane od strane EU, ali i na nacionalnom nivou država članica. Savet ministara EU je donosio javne deklaracije i održavao redovne susrete sa iranskim zvaničnicima, dok je Evropska komisija koristila priliku da na sastancima sa iranskim predstavnicima kritikuje zloupotrebu ljudskih prava u Iranu, a Evropski parlament redovno razmatrao mere preduzete od strane Komisije i Saveta i iznosio na dnevni red rezolucije koje su osuđivale Iran za kršenje ljudskih prava.⁹⁰⁴ Na sastancima je fokus stavljan na pitanja meke bezbednosti, poput migracija, organizovanog kriminala i trgovine narkoticima.⁹⁰⁵ Tako je po pitanju fatve protiv pisca Salmana Ruždija, Evropska unija nastojala da od iranske strane iznudi pisane garancije da neće biti pokušaja ubistva ovog autora (posebno za vreme francuskog predsedavanja)⁹⁰⁶, a jačanje odnosa i izgradnje poverenja sa Iranom Unija je uslovljavala upravo postizanjem napretka po navedenom pitanju.⁹⁰⁷ U brojnim prilikama evropski zvaničnici su osuđivali navedenu fatvu i navodili

⁸⁹⁸ Ünver Noi, „Iran in EU and US Foreign Policy: The Case of Iran's Nuclear Program“ in Münevver Cebeci (ed.), *Issues in EU and US Foreign Policy*, Lexington Books, Plymouth, 2011, pp. 209.

⁸⁹⁹ Peter Rudolf, „Critical Engagement: the European Union and Iran“, op. cit., pp. 83-84.

⁹⁰⁰ *Ibid.*

⁹⁰¹ Johannes Reissner, „EU-Iran Relations: Options for Future Dialogue“ in: Walter Posch (ed.), *Iranian Challenges*, Institute for Security Studies, Chailiot Paper, No 89, May 2006.

⁹⁰² V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, op. cit., pp. 19.

⁹⁰³ Peter Rudolf, „Critical Engagement: the European Union and Iran“, op. cit., pp. 77.

⁹⁰⁴ V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, op. cit., pp. 20.

⁹⁰⁵ Aylin Ünver Noi, „Iran in EU and US Foreign Policy: The Case of Iran's Nuclear Program“ op. cit., pp. 208.

⁹⁰⁶ V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, op. cit., pp. 20.

⁹⁰⁷ Bernd Kaussler, „British-Iranian Relations, *The Satanic Verses* and the Fatwa: A Case of Two-Level Game Diplomacy“, op. cit., pp. 212.

da je njeno ukidanje preduslov za postizanje kompromisa i dogovora. Međutim, Unija nije uspjela da načini bilo kakav napredak po ovom pitanju. U vezi sa navodnim iranskim sponzorisanjem međunarodnog terorizma, za šta je Teheran žestoko optuživan od strane Vašingtona, Evropska unija je bila na stanovištu da nema konkretnih dokaza da Iran direktno podržava i stoji iza terorističkih akata, ali se Unija ipak, nakon niza samoubilačkih napada u Izraelu 1996. godine, našla pod snažnim međunarodnim i unutrašnjim pritiskom da opravda postojeći dijalog sa Iranom, posebno zbog iranske podrške Hamasu i Hizbolahu, kada je evropska trojka poslala u Iran predstavnike sa namerom da se Teheran ubedi da se distancira od akata terorizma, nakon čega je iranski predsednik Rafsandi po prvi put izjavio da se Iran ograđuje od napada protiv Izraela, ističući da se Iran suprotstavlja terorizmu bez obzira na njegove počiniocce, čak iako su isti iz redova Hamasa, međutim, istovremeno je Iran istakao svoju podršku svima onima koji se protive „izraelskoj okupaciji Libana“ kao legitimnu.⁹⁰⁸

U okviru „kritičkog dijaloga“ preduzimane su mere i na nacionalnom nivou država članica Evropske unije. Tako je u leto 1996. godine, francuski ministar spoljnih poslova zatražio podršku iranske strane u pokušajima obustavljanja vatre između Izraela i Hizbulaha u Libanu, a uloga Teherana u navedenom slučaju je isticana kao dokaz da „kritički dijalog“ može iznedriti značajne rezultate.⁹⁰⁹ Pored uspostavljanja kontakata između pojedinih članova nemačke i iranske obaveštajne službe, što se smatralo i odlučujućim za oslobađanje talaca u Libanu i razmenu zarobljenika između Izraela i Hizbulaha⁹¹⁰ (a što je britanska strana smatrala neprihvatljivim, podsećajući Nemačku na „duh kritičkog dijaloga“ i važnost afere Rušdi⁹¹¹), nemačka Vlada je organizovala seminare na temu ljudskih prava, na kojima su eksperti iz ove oblasti razmatrali koncept ljudskih prava, ali i otvarali pitanja evropske zabrinutosti u vezi, sa njihovog stanovišta, postojeće represije u Iranu, a cilj je bio izgraditi međusobno razumevanje i ukazati na razlike između Zapadne i islamske percepcije ljudskih prava (održano je ukupno četiri seminara u periodu između 1988. i 1994. godine).⁹¹² I dok je seminar realizovan 1992. godine protekao u otvorenoj i konstruktivnoj atmosferi, seminar održan 1994. godine u Teheranu, sa evropske strane ocenjen je kao prepun antagonizmom, što je bio signal za postojeće prepreke na putu ka postizanju kompromisa i uzajamnog razumevanja i pomirenja.⁹¹³ Danska je bila jedina država članica Unije, koja je avgusta 1996. godine, donela odluku da na bilateralnim osnovama prekine „kritički dijalog“ sa Iranom, iako je istakla da ostaje prisutna u okviru dijaloga na evropskom nivou.⁹¹⁴ Osim Danske, i Velika Britanija i Holandija su, i pre presude u tzv. slučaju „Mikonos“, počele da preispituju svrsishodnost daljeg nastavka „kritičkog dijaloga“.⁹¹⁵

Iran je, s druge strane, u ovom periodu počeo da uspostavlja institucije koje su reflektovale njegovu svesnost da treba odgovoriti na kontinuirane međunarodne kritike po pitanju stanja ljudskih prava u zemlji. Tako je u iranskom Mađlisu 1993. godine oformljen Odbor za ljudska prava, dok je u okviru Ministarstva spoljnih poslova osnovan odsek za ljudska prava.⁹¹⁶ Takođe, u maju 1995. godine osniva se Islamska komisija za ljudska prava, a Teheran je dopustio i specijalnom izaslaniku Ujedinjenih nacija za ljudska prava da poseti zemlju februara 1996. godine, ali je odbio da to dozvoli u

⁹⁰⁸ V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, op. cit., pp. 21-22.

⁹⁰⁹ Peter Rudolf, „Critical Engagement: the European Union and Iran“, op. cit., pp. 78.

⁹¹⁰ *Ibid.*

⁹¹¹ Bernd Kaussler, „British-Iranian Relations, *The Satanic Verses* and the Fatwa: A Case of Two-Level Game Diplomacy“, op. cit., pp. 212-213.

⁹¹² Aylin Ünver Noi, „Iran in EU and US Foreign Policy: The Case of Iran's Nuclear Program“, op. cit., pp. 208.

⁹¹³ V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, op. cit., pp. 23.

⁹¹⁴ Peter Rudolf, „Critical Engagement: the European Union and Iran“, op. cit., pp. 78.

⁹¹⁵ Albert V. Benliot, *Iran: Outlaw, Outcast or Normal Country?*, Nova Science Publishers, Inc, Huntington, New York, 2001.

⁹¹⁶ Seyyed Hossein Mousavian, *Iran-Europe Relations, Challenges and Opportunities*, op. cit., pp. 207.

decembru iste godine, navodeći da je njegov izveštaj zloupotrebljen od strane nekih zemalja u nameri da se ojačaju njihove predrasude i unapred izvedeni zaključci protiv Irana.⁹¹⁷ I pored iznetog, izveštaj specijalnog izaslanika iz februara 1997. godine sadrži elemente o značajnim promenama u Iranu po pitanju unapređenja ljudskih prava, uključujući i položaj žena i otvorenu političku debatu u javnosti i medijima, ali ipak nije moguće da se nedvosmisleno zaključi kako su ove promene u Iranu na polju ljudskih prava isključivo rezultat i posledica napora Evropske unije u okviru „kritičkog dijaloga“, već se moraju imati u vidu i iranski unutrašnji faktori, poput izbora Hatamija za predsednika, čija se kampanja fokusirala na pitanjima vladavine prava, prava žena i slobode izražavanja.⁹¹⁸ U domenu spoljnopolitičkog delovanja, Teheran je na regionalnom nivou pokazao spremnost za saradnju sa centralnoazijskim zemljama i državama Zaliva, zauzeo je aktivnu ulogu u pregovaračkom procesu pod okriljem Ujedinjenih nacija za postizanje mirovnog sporazuma u Avganistanu i uzdržavao se od akcija koje su mogle biti interpretirane kao pretnje bezbednosti i stabilnosti u Persijskom zalivu, ali i načinio brojne predloge sa ciljem postizanja pomirenja i razumevanja sa zemljama Saveta za saradnju u Zalivu (*Gulf Cooperation Council*).⁹¹⁹ Čak i u slučaju spora po pitanju suvereniteta nad ostrvima Abu Musa, Veliki i Mali Tunb, iranski zvaničnici su uzeli učešće u mnogim naporima za rešavanje ovog sukoba, iako nije učinjen nikakav značajan napredak.⁹²⁰ U vezi sa bliskoistočnim mirovnim pregovorima, Teheran je izdao zvanično saopštenje da neće načiniti akcije koje bi ometale tok pregovora između Izraela i Palestinaca, čime je korigovao svoju tvrdnu poziciju protivljenja postizanju sporazuma sa Izraelom, a i smanjio je podršku palestinskim pokretima otpora (koja se svodila na finansijsku, ali ne i vojnu pomoć).⁹²¹

Međutim, ključno pitanje je uticaj koji je „kritički dijalog“ imao na ekonomske odnose Evropske unije sa Iranom. Uopšteno, njihovi ekonomski odnosi u ovom periodu bili su oblikovani snažnim američkim pritiskom protiv trgovine sa Iranom, ali i iranskim merama sa ciljem smanjenja uvoza kao reakcije na pad cene nafte.⁹²² Još jedan faktor je svakako zabrana izvoza naoružanja Iranu, kao i redukovan izvoz, kao rezultat američkog pritiska, sredstava dvostruke namene (civilne robe koja može imati upotrebu i u vojne svrhe). U februaru 1997. godine, šef iranske centralne banke objavio je da su evropske države, na čelu sa Nemačkom, pomogle Iranu u rešavanju 22 milijarde dolara duga, kao i da su Evropska unija i Japan ponudile Teheranu više od 5 milijardi dolara kredita.⁹²³ Naime, ekonomski interesi država članica, u prvom redu Nemačke i Francuske (posebno nakon Iransko-iračkog rata ove dve zemlje su se pojavile kao glavni takmaci u trci za osvajanje iranskog tržišta), imali su veći uticaj na odnose sa Iranom nego što je to imalo pitanje ljudskih prava, koje je dominiralo „kritičkim dijalogom“.

Iako je Evropska unija, lansirajući “kritički dijalog”, prvobitno pokazala spremnost za istinskim “konstruktivnim angažovanjem” Teherana kroz nameru da se u dijalogu sa iranskim zvaničnicima fokusira na pitanja ljudskih prava, terorizam i arapsko-izraelski mirovni proces, ova evropska inicijativa bila je obeležena brojnim slabostima. Ona nije imala jasne granice, restriktivne akcije bile su svedene na unilateralno zatezanje odnosa pojedinih država članica sa Iranom, nedostajao je konsenzus među državama članicama, što je vodilo ka nekonzistentnom stavu Unije (posebno u slučajevima likvidacija na evropskom tlu), ali i sama Evropska unija nije imala sposobnost da javno predstavi

⁹¹⁷ *Ibid.*

⁹¹⁸ V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, op. cit., pp. 24-25.

⁹¹⁹ Johannes Reissner, „EU-Iran Relations: Options for Future Dialogue“, op. cit., pp. 122.

⁹²⁰ Više o tome u: Hooshang Amirahmadi (ed.), *Small Islands, Big Politics: The Tonbs and Abu Musa in the Persian Gulf*, St. Martin's Press, New York, 1996.

⁹²¹ V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, op. cit., pp. 26.

⁹²² Seyyed Hossein Mousavian, *Iran-Europe Relations, Challenges and Opportunities*, op. cit., pp. 209.

⁹²³ *Ibid.*

politiku “konstruktivnog dijaloga” na način koji bi omogućio razumevanje njenih postavljenih ciljeva i rezultata, dok su države članice bile optužene da su izneverile pitanje ljudskih prava u zamenu za sopstvene, pre svega, ekonomske interese.⁹²⁴ U suštini, “kritički dijalog je postao moralna krilatica za smokvin list kojim su prekrivani lukrativni trgovinski odnosi sa režimom u Teheranu.”⁹²⁵ Koncept “kritičkog dijaloga” patio je od nekonzistentne implementacije, što je stalno podrivalo kredibilitet Evropske unije. Glavni razlog je što su, iako je ova inicijativa konceptualizovana kao multilateralna, države članice na različite načine interpretirale glavne prioritete “kritičkog dijaloga”, ostavljajući tako Uniju podložnu kritikama da primenjuje dvostruke standarde (francuska odluka da pusti dvojicu optuženih za ubistvo da se vrate u Iran, zarad “nacionalnih interesa” samo potvrđuje da je pitanje ljudskih prava svakako bilo podređeno ekonomskim interesima država članica⁹²⁶). “Kritički dijalog”, kao politika Evropske unije prema Iranu, bio je uhvaćen između visoko proklamovanih ambicija i dobrih namera sa jedne strane, i nesposobnosti da se iste oblikuju u jednu koherentnu politiku na evropskom nivou, sa druge strane, imajući u vidu interese i perspektive ključnih država članica Unije – Velike Britanije, Francuske i Nemačke prema Iranu, a kao što je ranije napomenuto, tek je približavanje njihovih interesa dovelo do iniciranja “kritičkog dijaloga”.⁹²⁷

“Kritički dijalog” imao je i brojne kritičare, među kojima se ističe Evropski parlament, koji je stalno navodio da Savet ministara nije učinio dovoljno kako bi osigurao promene u ponašanju iranskog rukovodstva, a u nekoliko navrata je osuđivao “sistematsko kršenje ljudskih prava” u Iranu, njegov “državni terorizam” (posebno u obliku likvidacije političkih protivnika u inostranstvu), represiju religijskih manjina, kao što je Bahai zajednica u Iranu, zatim diskriminaciju prema ženama, nepoštovanje religijske i slobode izražavanja, fatvu protiv autora Salmana Rušdija.⁹²⁸ Takođe, iranske opozicione grupe koje su delovale van Irana su u načelu odbile “kritički dijalog” i često su lobirale kod država članica Unije, američkog Kongresa i Evropskog parlamenta za uvođenje čvrstih sankcija Teheranu (kritične prema ovoj politici dijaloga Evropske unije bile su i radikalne opozicione grupe poput Nacionalnog saveta otpora – *National Council of Resistance*, koji je bio političko krilo vojne organizacije *Mujahedine-e Khalq*, ali i grupe poput Fondacije za demokratiju u Iranu – *Foundation for Democracy in Iran*, koje su sebe distancirale od nedemokratskih i radikalnih elemenata borbe).⁹²⁹

Savet ministara EU je 10. aprila 1997. godine potvrdio odluku nemačkog suda o direktnoj povezanosti iranskog rukovodstva, uključujući i vrhovnog verskog vođu, predsednika, ministra spoljnih poslova i ministra tajne službe, sa ubistvom četiri pripadnika iransko-kurdske opozicione grupe (tri opoziciona lidera, među njima vođa Kurdske demokratske partije Irana Sadik Šarafkandi, i njihov prevodilac) u restoranu “Mykonos” u Berlinu (tzv. slučaj “Mikonos”), koje se desilo septembra 1992. godine.⁹³⁰ Slučaj “Mikonos” doveo je do obustavljanja “kritičkog dijaloga” Evropske unije sa Iranom i povlačenja evropskih ambasadora iz Teherana, a ovakva presuda nemačkog suda poslužila je kao direktni dokaz za optužbe protiv Irana u vezi njegove podrške terorizmu.⁹³¹ Na ovaj način je potvrđeno da Evropska unija nije bila sposobna da prevaziđe uobičajeni i ustaljeni pristup u odnosima sa

⁹²⁴ Johannes Reissner, „EU-Iran Relations: Options for Future Dialogue“, op. cit., pp. 117.

⁹²⁵ V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, op. cit., pp. 52.

⁹²⁶ *Ibid*, pp. 39.

⁹²⁷ Peter Rudolf, „Critical Engagement: the European Union and Iran“, op. cit., pp. 84-85.

⁹²⁸ V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, op. cit., pp. 39.

⁹²⁹ *Ibid*, pp. 37-38.

⁹³⁰ Patrick Clawson, „Iran“ in: Richard N. Haass, *Economic Sanctions and American Diplomacy*, A Council on Foreign Relations Book, 1998, pp. 98.

⁹³¹ Aylin Ünver Noi, „Iran's Nuclear Programme: The EU Approach to Iran in Comparison to the US' Approach“, op. cit., pp. 87.

Islamskom Republikom.⁹³² U pisanom mišljenju nemačkog suda iz marta 1998. godine ponovljeno je da je iransko rukovodstvo naložilo ubistvo pripadnika kurdske opozicione grupe, radi očuvanja moći, dok je predsednik Rafsandani presudu nazvao aktom propagande i izrazio sumnju u valjanost dokaza koje je izneo sud, a na kraju svog mandata on je izjavio da evropski ambasadori mogu da se vrate u Teheran, s tim da nemački i danski ambasadori moraju biti poslednji⁹³³, uzimajući u obzir njihove čvrste stavove po pitanju ljudskih prava. Pobjeda Mohameda Hatamija na predsedničkim izborima 1997. godine, sa strane Zapada, ocenjena je kao izbor iranskog naroda za veće poštovanje ljudskih prava, protiv ugnjetavanja i diskriminacije žena, ekonomske stagnacije i gušenja slobode izražavanja, a iz njihove percepcije, Hatami je dobio mandat za promene, imajući u vidu široku podršku iranske omladine i žena.⁹³⁴ Što se tiče Evropske unije, preduslov za nastavak dijaloga – povratak svih evropskih ambasadora u Teheran – ispunjava se krajem 1997. godine, kada je nemački ambasador, praćen svojim francuskim kolegom vraćen u Iran (ovakav gest i kompromis Francuske samo je pokazao koliko je ona bila motivisana za nastavak ekonomskih odnosa sa Iranom)⁹³⁵, dok decembra meseca Iran objavljuje da su njegovi odnosi sa Evropskom unijom normalizovani. Ovakav rasplet je u Teheranu viđen kao pobjeda u borbi protiv američke politike izolacije i još jedna potvrda da su bilateralni odnosi sa pojedinačnim državama članicama jedino što se u odnosima sa Evropskom unijom računa.⁹³⁶ Sa izborom Hatamija za predsednika, ubrzo se pokreće takozvani “sveobuhvatni dijalog”, čime se u prvi plan stavlja evropski argument da kontakti, stalna komunikacija i bliži odnosi sa režimom u Teheranu ipak mogu davati izvesne rezultate, a čemu ćemo posvetiti pažnju u narednom delu rada.

⁹³² Peter Rudolf, „Critical Engagement: the European Union and Iran“, op. cit., pp. 83.

⁹³³ Patrick Clawson, „Iran“ in: Richard N. Haass, *Economic Sanctions and American Diplomacy*, A Council on Foreign Relations Book, 1998, pp. 98-99.

⁹³⁴ Gerd Nonneman, „Iran After the Elections: The Future Under Khatami“, *Middle East International*, Vol. 27, No. 553, 1997, pp. 19.

⁹³⁵ Peter Rudolf, „Critical Engagement: the European Union and Iran“, op. cit., pp. 83.

⁹³⁶ *Ibid.*

3.2 “Sveobuhvatni dijalog” – izazovi i posledice

Ubrzo nakon izbora Hatamija za predsednika Irana, nemački ministar spoljnih poslova Klaus Kinkel je izjavio da bi Nemačka trebalo oprezno da obnovi kontakte sa Iranom, posebno ekonomske veze⁹³⁷. Takođe, tokom britanskog predsedavanja, Evropska unija je počela da razmatra svoje odnose sa Teheranom. Tako je februara 1998. godine Evropski savet prvo doneo odluku⁹³⁸ o obnavljanju kontakata na ministarskom nivou sa iranskom stranom, da bi marta iste godine objavio⁹³⁹ da se Evropska unija ponovo vraća dijalogu sa Iranom, koji je ovoga puta nazvan “sveobuhvatnim”. Savet je potvrdio da nastavlja sa “kritičkim angažovanjem” u onim oblastima koje su karakterisale “kritički dijalog” (ljudska prava, terorizam, oružje za masovno uništenje, fatva protiv Salmana Ruždija, iranski stav prema arapsko-izraelskom mirovnom procesu).⁹⁴⁰ Međutim, pored navedenog, “sveobuhvatni dijalog” je obuhvatao i pitanja moguće saradnje, kao što su borba protiv trgovine drogom, pitanje izbeglica (posebno iz Avganistana), trgovina, saobraćaj, investicije i energetska pitanja⁹⁴¹, ali i regionalne teme koje su se odnosile na Irak, zemlje Zaliva i Centralnu Aziju.⁹⁴² U okviru dijaloga su formirane dve radne grupe 1998. godine sa ciljem razmatranja mogućnosti za saradnju između Irana i Evropske unije, a njihov fokus je bio na specijalizovanim temama kao što su trgovina, investicije, energetska pitanja, borba protiv trgovine narkoticima, kao i pitanje izbeglica.⁹⁴³ U prvim momentima od iniciranja “sveobuhvatnog dijaloga” intenzivirani su bilateralni odnosi država članica Unije sa Iranom, a ne odnos na nivou Evropska unija – Iran.⁹⁴⁴ Tako je italijanski ministar spoljnih poslova Lamberto Dini bio prvi evropski zvaničnik koji je posetio Teheran nakon presude nemačkog suda u slučaju “Mikonos”, i to samo nekoliko dana od objavljivanja odluke o ponovnom pokretanju dijaloga sa Iranom. U zajedničkoj izjavi za novinare sa iranskim ministrom spoljnih poslova Hamalom Harazijem, on je izjavio da „kritički dijalog“ nije bio uspešan, te da je Evropska unija odlučila da pokrene novu formu dijaloga.⁹⁴⁵ Ovakva izjava je umnogome bila u suprotnosti sa nastojanjima nemačke strane da odbrani, kako je navodila, uspeh „kritičkog dijaloga“ (sve do tzv. „slučaja Mikonos“ Nemačka je predstavljala vodeću snagu u kreiranju i održavanju odnosa sa Iranom, dok je nakon toga Francuska preuzela tu ulogu⁹⁴⁶). Italijanski predsednik Vlade Romano Prodi boravio je takođe u

⁹³⁷ „Germany Seeks to Renew Its Relations With Iran“, International Briefs, *The New York Times*, August 29, 1997, dostupno na: <https://www.nytimes.com/1997/08/27/world/germany-seeks-to-renew-its-relations-with-iran.html> (pristupljeno: 17.05.2020. godine).

⁹³⁸ Council of the European Union, *Statement on the 2070th Council Meeting, GENERAL AFFAIRS*, Brussels, 23 February 1998, dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_98_44 (pristupljeno: 17.05.2020. godine).

⁹³⁹ Council of the European Union, *Statement on the 2078th Council Meeting, GENERAL AFFAIRS*, Brussels, 30/31 March 1998, dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_98_86 (pristupljeno: 17.05.2020. godine).

⁹⁴⁰ Council of the European Union, *Statement on the 2070th Council Meeting, GENERAL AFFAIRS*, Brussels, 23 February 1998, dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_98_44 (pristupljeno: 17.05.2020. godine).

⁹⁴¹ Riccardo Alcaro, *Europe and Iran's Nuclear Crisis: Lead Groups and EU Foreign Policy-Making*, Palgrave Studies in European Union Politics, Palgrave Macmillan, 2018, pp. 147.

⁹⁴² Steven Blockmans, „Beyond Entrenchment over Iran: Can the EU Offer a Framework for Regional Security?“, *CEPS Commentary*, 3 September 2012, pp. 2.

⁹⁴³ Parvin Dadanish, „Iran-Europe Relations: A Diagnostic Analysis“, *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 3, No. 1, Spring 2012, pp. 57-88.

⁹⁴⁴ V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, op. cit., pp. 46.

⁹⁴⁵ Alan Friedman, „Q & A / Lamberto Dini, Italy's Foreign Minister: Nudging Iran To Back Its Words With Deeds Against Terrorism“, *The New York Times*, March 7, 1998, dostupno na: <http://www.nytimes.com/1998/03/07/news/q-a-lamberto-dini-italys-foreign-minister-nudging-iran-to-back-its.html> (pristupljeno: 17.05.2020. godine).

⁹⁴⁶ Sara Kutchesfahani, „Iran's Nuclear Challenge and European Diplomacy“, *EPC Issue Paper*, No. 46, March 2006, pp. 18.

zvaničnoj poseti Teheranu krajem juna 1998. godine, dok je sledeće godine predsednik Hatami posetio Italiju, što je bila prva poseta jednog iranskog predsednika nekoj od članica Evropske unije posle 1979. godine⁹⁴⁷ (važno je pomenuti i Hatamijev prethodni poziv na „dijalog među civilizacijama“⁹⁴⁸, što je dominiralo i u narativu njegovog govora tokom posete). S druge strane, poseta premijera Prodića bila je tek druga poseta evropskih zvaničnika Iranu od Islamske revolucije, što je viđeno kao naznaka da je Evropska unija spremna da poboljša odnose sa Teheranom, nakon izbora Hatamija za predsednika.⁹⁴⁹ Iako je u saopštenjima medija isticano da se susret premijera Prodića sa iranskim zvaničnicima prvenstveno fokusirao na pitanja ekonomije, cilj ove posete je zapravo bio politički (razmatrana su pitanja bliskoistočnih mirovnih pregovora, nuklearnog programa, podrške Irana terorističkim organizacijama, dok je pitanje ljudskih prava u Iranu na izvestan način zanemareno).⁹⁵⁰ S druge strane, britanska Vlada je posebno isticala da je u potpunosti posvećena zahtevima za poboljšanje ljudskih prava u Islamskoj Republici, a naročito uzimajući u obzir već navedenu fatvu protiv autora Salmana Rušdija.⁹⁵¹ Tadašnji britanski šef diplomatije Robin Kuk izjavio je da je „kritički dijalog“ omogućio Evropskoj uniji da se bavi stanjem ljudskih prava u Iranu i naveo da se protivi političkoj i ekonomskoj izolaciji ove države, ističući da ista neće pomoći da se u Iranu izazovu željene promene.⁹⁵² Ipak, nemačka Vlada je bila prilično oprezna po pitanju obnove odnosa sa Teheranom, nakon presude u slučaju „Mikonos“. Tokom prvog susreta dvojice kolega, Klauza Kinkela i Hamala Harazija, koji je bio realizovan nakon više od godinu dana od izricanja presude, potenciran je obostrani interes za obnavljanjem političkih i ekonomskih veza.⁹⁵³ Osim toga, važno je primetiti da je 1999. godine prvi put imenovan visoki predstavnik za spoljnu i bezbed. politiku, međutim njemu nije dodeljen mandat u dijalogu sa Iranom, što je ukazivalo na dodatna ograničenja u sposobnostima i mogućnostima Unije da sprovodi niz autonomnih (u odnosu na države članice) mera i akcija u odnosima sa Islamskom Republikom.⁹⁵⁴ U to vreme se Unija nalazila u tranzitnom periodu i početnoj fazi razvoja ZSBP, što je sve ograničavajuće uticalo na sposobnosti i mogućnost delovanja EU kao jedinstvenog i koherentnog aktera. Dakle, iako je Unija bila u mogućnosti da formuliše zajedničku poziciju oko nastavka dijaloga sa Iranom, ona nije mogla da determiniše zajedničku poziciju koja bi ograničavala spoljnopolitičko delovanje država članica na bilateralnom nivou sa Islamskom Republikom, zbog čega i nije bila sposobna da deluje koherentno i efikasno u implementaciji zadatih ciljeva. Tako da je navedena politika EU prema Iranu u većem delu ostala deklaratorna, bez konkretnih rezultata, što je bilo i posledica odsustva koordinacije, ali i različitih i često nesaglasnih prioriteta država članica, odnosno njihovog oklevanja da žrtvuju sopstvene političke i ekonomske interese u odnosima sa Teheranom.⁹⁵⁵

Tokom 2000. godine, Evropska unija je Iranu prosledila nacrt Sporazuma o trgovinskoj saradnji (*Trade and Cooperation Agreement – TCA*) kao meru za podsticanje ekonomskih i diplomatskih odnosa, ali je njegovo zaključivanje uslovljavala postizanjem vidljivog napretka Teherana u oblastima

⁹⁴⁷ Riccardo Alcaro, *Europe and Iran's Nuclear Crisis: Lead Groups and EU Foreign Policy-Making*, op. cit., pp. 147.

⁹⁴⁸ Više o tome u: Johannes Reissner, „EU-Iran Relations: Options for Future Dialogue“, op. cit., pp. 120; Fabio Petito, „Khatami's Dialogue Among Civilisations as International Political Theory“, *J. Humanities*, Vol. 11, No. 3, 2004, pp. 11-29.

⁹⁴⁹ Elton L. Daniel, *The History of Iran*, Greenwood Press, London, 2001, pp. 251.

⁹⁵⁰ „Prodi Breaks Ice with Iran“, *BBC*, June 30, 1998, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/123002.stm (pristupljeno: 17.05.2020. godine).

⁹⁵¹ V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, op. cit., pp. 46.

⁹⁵² *Ibid.*

⁹⁵³ *Ibid.*, pp. 47.

⁹⁵⁴ Omran Omer Ali, „From critical to comprehensive dialogue: the effectiveness of the EU's policy towards Iran (1992-1998)“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Routledge, 2019, pp. 1-16.

⁹⁵⁵ *Ibid.*, pp. 13-14.

ljudskih prava, neširenja oružja za masovno uništenje, terorizma i bliskoistočnog mirovnog procesa.⁹⁵⁶ Na ovaj način je Evropska unija Iranu predstavila preko potrebnu „političku i ekonomsku šargarepu“, tako što je u političkom smislu Sporazum o trgovinskoj saradnji Teheranu nudio pravni okvir za diplomatske i ojačane političke odnose sa Unijom, dok je u ekonomskom pogledu Teheran pozdravio početak pregovora oko zaključivanja navedenog sporazuma kako bi obezbedio diversifikovan izvoz u EU, direktne investicije pojedinih država članica, kao i više projekata zajedničkog ulaganja.⁹⁵⁷ Tada je vladalo mišljenje da će političko i ekonomsko vezivanje Irana za Evropsku uniju na kraju rezultirati značajnim ustupcima iranskog rukovodstva, a Unija je bila na stanovištu da će svojom politikom prema Iranu, kroz podršku agendi iranskih reformista, ohrabriti umerenu političku struju, što bi na koncu moglo da dovede do procesa demokratizacije u zemlji.⁹⁵⁸ Naredne godine je i Evropska komisija donela pregovaračke direktive za zaključivanje Sporazuma o trgovinskoj saradnji sa Iranom⁹⁵⁹, gde se ističe da je Evropska unija najveći iranski trgovinski partner, kao i da je, uz tekuće (iako spore) političke i ekonomske reforme u Islamskoj Republici, važno nastaviti sa izgradnjom dijaloga, uspostavljanjem i ugovornih odnosa. Na ovaj način bi bila demonstrirana podrška Unije reformskim procesima i bila omogućena sredstva za nastavak dijaloga i saradnje po pitanjima od zajedničkog interesa, a ističe se i nastavak političkog dijaloga o regionalnim i međunarodnim pitanjima, kao što su oružje za masovno uništenje, bliskoistočni mirovni proces, ljudska prava, vladavina prava, ali i uloga Irana u globalnoj borbi protiv terorizma nakon napada na SAD od 11.09.2001. god.⁹⁶⁰ U ovom periodu Evropska unija je bila na stanovištu da su reformisti zadobili momentum u 2000. godini, uz napomenu da, iako i dalje postoje prepreke od strane iranske konzervativne struje, prospekti za pozitivne i postepene političke promene nikada nisu bili bolji od 1979. godine.⁹⁶¹ Održavajući posvećenost ka aktivnom angažovanju, Evropska komisija je u svom komuniqueu⁹⁶² Savetu dala preporuku za razvoj bližih odnosa sa Iranom, zasnovanih na sledećim pristupima:

- „ohrabriti ekonomske i političke reforme kroz: češće zvanične, ali i nezvanične, bilateralne kontakte, razvoj saradnje u domenu od zajedničkog interesa (vladavina prava, izbeglice, trgovina drogom i drugo), spremnost za razvoj dijaloga o pitanjima ljudskih prava, jačanje Zajedničke spoljne i bezbednosne politike preko intenziviranja dijaloga u oblastima kao što su regionalna bezbednost, oružje za masovno uništenje, nuklearna neproliferacija, traženje odgovarajućih načina za razvoj kontakata među ljudima;
- promovisati bilateralne ekonomske odnose kroz: pregovaranje o zaključivanju Sporazuma o trgovinskoj saradnji (*Trade and Cooperation Agreement – TCA*) i nastavak funkcionisanja radnih grupa na nivou Komisija – Iran za pitanja energije, trgovine i investicija.“⁹⁶³

Razlika „sveobuhvatnog“ u odnosu na „kritički dijalog“ ogledala se u strukturisanijem i institucionalizovanijem kontaktu sa iranskom stranom na dva nivoa. Prvi nivo odnosio se na širi opseg

⁹⁵⁶ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 56.

⁹⁵⁷ Bernd Kaussler, „European Union Constructive Engagement with Iran (2000-2004): An Exercise in Conditional Human Rights Diplomacy“, *Iranian Studies*, Vol. 41, No. 3, June 2008, pp. 269-295.

⁹⁵⁸ *Ibid*, pp. 273.

⁹⁵⁹ European Commission, *EU-Iran: Commission proposes mandate for negotiating Trade and Co-operation Agreement*, Brussels, 19 November 2001, dostupno na:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_01_1611 (pristupljeno: 23.05.2020. godine).

⁹⁶⁰ *Ibid*.

⁹⁶¹ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 56.

⁹⁶² Commission of the European Communities, *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: EU Relations with the Islamic Republic of Iran*, Brussels, 7.2.2001, COM (2001), 71 final, pp. 8-9, dostupno na:

<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0071:FIN:EN:PDF> (pristupljeno: 23.05.2020. godine).

⁹⁶³ *Ibid*.

pitanja od značaja na globalnoj ravni (širenje oružja za masovno uništenje i terorizam), regionalnoj ravni (pitanja regionalne bezbednosti i bliskoistočnog mirovnog procesa), kao i bilateralnoj ravni (pitanja statusa izbeglica i nelegalne trgovine drogom). Drugi nivo podrazumevao je uspostavljanje tehničkih radnih grupa EU-Iran, radi koordinisanja saradnje u različitim sektorima (radna grupa za pitanja energije, ekspertske sastanci za pitanja trgovine drogom, ekspertske sastanci za pitanje izbeglica, radna grupa za trgovinu i investicije i dijalog EU-Iran u oblasti energetske politike).⁹⁶⁴ Zapravo je „sveobuhvatni dijalog“ dobio formu održavanja sastanaka na svakih šest meseci između Evropskog saveta i Irana, kao i uspostavljanja saradnje Evropske komisije sa Iranom u obliku sastanaka ekspertskih radnih grupa za pitanja energije, trgovine, investicija, ali i sastanaka eksperata za pitanja izbeglica i trgovine drogom, a iako se „sveobuhvatni dijalog“ pokazao korisnim, nedostatak ugovornog okvira ograničio je suštinski razvoj saradnje.⁹⁶⁵ Tako je decembra 2002. godine Evropska komisija inicirala pregovore u vezi sa TCA, uz istovremene pregovore o političkom dijalogu i pitanjima protivterorizma, tokom danskog predsedavanja.⁹⁶⁶

Tabela broj 1 – prikaz trgovinske razmene između EU i Irana, nakon pokretanja „sveobuhvatnog dijaloga“ (izraženo u milionim evra)⁹⁶⁷

	1998.	1999.	2000.
Uvoz	3711	4720	8462
Izvoz	4323	3869	5238
Balans	613	-851	-3244

Imajući u vidu tekuću iračku krizu 2002-2003. godine, Unija je nastojala da ojača svoju ulogu u oblasti bezbednosne politike i posebno njenog učešća u pitanjima razoružanja i neširenja oružja za masovno uništenje. Možda se može i izvesti zaključak, kako to tvrdi Šenon Kajl (*Shannon N. Kile*)⁹⁶⁸, da je iračka kriza proizvela efekat koji je duboko promenio pristup Evropske unije gorućim međunarodnim pitanjima, pošto je počela da iste posmatra kroz prizmu bezbednosti i neširenja oružja za masovno uništenje (ovde je potrebno uzeti u obzir ozbiljnu podelu među državama članicama Evropske unije po pitanju američki vođene intervencije u Iraku). Ovakva promena imala je i direktni uticaj na odnose sa Iranom, dovodeći do zauzimanja nešto čvršće pozicije Unije u ključnim oblastima dijaloga (ljudska prava, terorizam, arapsko-izraelski mirovni pregovori, nuklearna neproliferacija). Međutim, do početka 2004. godine, Francuska, Velika Britanija i Nemačka umnogome su preusmerile svoje prioritete na domen neširenja naoružanja za masovno uništenje i iranski nuklearni program. Tako je oslabljena mogućnost Evropske unije da se bavi onim što je izazivalo zabrinutost, odnosno pitanjima ljudskih prava u Iranu, tako da ne iznenađuje nespremnost država članica da žrtvuju bezbednosne interese zarad normativnih ciljeva.⁹⁶⁹ Imajući u vidu da je EU-3 ostala prilično nema po pitanju zabrane učešća velikog broja kandidata iz redova reformista na parlamentarnim izborima u Iranu februara 2004. godine, može se reći da su ove ključne države članice Unije usmerile prioritete prema „nuklearnoj“

⁹⁶⁴ Eva Patricia Rakel, *Power, Islam and Political Elite in Iran – a Study on the Iranian Political Elite from Khomeini to Ahmadinejad*, Leiden, Boston, 2009, pp. 226.

⁹⁶⁵ *Ibid.*

⁹⁶⁶ European Commission, *EU – Iran: launch of negotiations on new agreements with Iran*, Press release, IP/02/1862, Brussels, 11 December 2002.

⁹⁶⁷ Preuzeto sa: Aylin Unver Noi, „Iran's Nuclear Programme: The EU Approach to Iran in Comparison to the US Approach“, Marmara University EC Institute, EU Politics and International Relations Department, Spring 2005, pp. 88.

⁹⁶⁸ Shannon N. Kile (ed.), *Europe and Iran – Perspectives on Non-Proliferation*, Oxford University Press, 2005, pp. 98.

⁹⁶⁹ Omran Omer Ali, „From critical to comprehensive dialogue: the effectiveness of the EU's policy towards Iran (1992-1998)“, op. cit., pp. 14.

diplomaciji sa Iranom.⁹⁷⁰ Preusmeravanje fokusa sa ljudskih prava na bezbednosna pitanja dovelo je do toga da Unija izgubi kredibilitet kod iranskih reformista.⁹⁷¹ Ispostavilo se da je Evropska unija polagala sve nade u predsednika Hatamija, koji je bio prilično oprezan u preduzimanju bilo kakvih promena i reformi. Unija se uzdržavala od pružanja značajnije podrške širem bloku reformista u Iranu, što je na kraju i poljuljalo njenu ulogu kredibilnog aktera u „sveobuhvatnom dijalogu“.⁹⁷²

Odnos sa Iranom je zapravo postao slučaj za testiranje diplomatije Evropske unije nakon intervencije u Iraku 2003. godine, a imajući u vidu tadašnje otkriće prikrivenih aspekata iranskog nuklearnog programa, mnogi evropski zvaničnici su se pribojavali da bi američke jednostrane akcije mogle da podriju sistem kontrole uspostavljen od strane Međunarodne agencije za atomsku energiju.⁹⁷³ Unija je bila pod pritiskom da iskoristi kontakte koje je imala sa Vašingtonom i Teheranom, kako bi predupredila još jedan sukob na Bliskom istoku, ali i da bi mogla dokazati da je sposobna da deluje kao jedinstven, samostalan i značajan akter na međunarodnoj sceni, tako da su u jesen 2003. godine države članice Unije – Velika Britanija, Francuska i Nemačka – pokrenule inicijativu s ciljem smirivanja tenzije u vezi sa iranskim tajnim aktivnostima u okviru nuklearnog programa.⁹⁷⁴ Tokom posete šefova diplomatije ovih zemalja i visokog predstavnika za spoljnu politiku i bezbed. Teheranu, predočena su tri uslova iranskom rukovodstvu: prekid obogaćivanja uranijuma, transparentno iznošenje svih detalja nuklearnog programa i nuklearnih postrojenja, kao i da Teheran potpiše Dodatni protokol uz Sporazum o neširenju nuklearnog naoružanja, koji bi omogućio nametanje sveobuhvatnih inspeksijskih kontrola Međunarodne agencije za atomsku energiju.⁹⁷⁵ Kao rezultat ove inicijative potpisan je Pariski sporazum (*Paris Agreement*) 15. novembra 2004. godine, a u tom momentu EU-3 inicijativa bila je glavni *modus operandi* za transatlantsku i diplomatiju Evropske unije u odnosu prema Iranu.⁹⁷⁶ Važno je istaći da se EU-3 format razlikovao u odnosu na format dijaloga sa Iranom u najmanje tri aspekta: 1. EU-3 inicijativa je imala više pažnje javnosti i stoga je bila izloženija javnom mišljenju i kritici u odnosu na diskretniju formulu dijaloga, 2. učiniti odnose EU i Irana zavisnim od ishoda nuklearnog pitanja nosilo je rizik od kompromitovanja interesa Unije i njenih država članica, jednom kada pregovori dožive neuspeh i 3. uticaj transatlantskih odnosa i jačanja uticaja američke politike prema Iranu.⁹⁷⁷

Iranski predsednik Hatami je, sa jedne strane, pokazivao spremnost da pregovara sa Evropskom unijom u cilju postizanja kompromisa, međutim sa druge strane, on se suočavao sa rastućim protivljenjem konzervativne struje. Naime, nakon postizanja Pariskog sporazuma, nuklearni program postaje najznačajnije spoljnopolitičko pitanje Irana koje izaziva najviše podela i neslaganja među iranskim političkim frakcijama, dok je konzervativna struja tvrdila da napredak u iranskom nuklearnom programu predstavlja ključ tehnološkog progressa zemlje, kao i da je isti simbol suvereniteta i međunarodne pozicioniranosti Islamske Republike, uz optužbe upućene reformistima da su izdali nacionalne interese zemlje.⁹⁷⁸ Onda je za predsednika izabran Mahmud Ahmadinežad 2005. godine, a Teheran se povukao iz Pariskog sporazuma i objavio planove za nastavak obogaćivanja uranijuma, kao najkontroverznijeg dela iranskog nuklearnog programa. Povlačenje iz navedenog sporazuma nije samo

⁹⁷⁰ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 57.

⁹⁷¹ *Ibid.*

⁹⁷² Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, Routledge, New York, 2014, pp. 19.

⁹⁷³ Robin B. Wright (ed.), *The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy*, United States Institute of Peace Press, Washington, D.C., 2010, pp. 191.

⁹⁷⁴ *Ibid.*

⁹⁷⁵ Spyros Blavoukos, Dimitris Bourantonis (eds.), *The EU Presence in International Organizations*, Routledge, New York, 2011.

⁹⁷⁶ Robin B. Wright (ed.), *The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy*, op. cit., pp. 191.

⁹⁷⁷ Walter Posch, „The EU and Iran: a tangled web of negotiations“, op. cit., pp. 112-113.

⁹⁷⁸ Robin B. Wright (ed.), *The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy*, op. cit., pp. 191.

posledica izbora Ahmadinežada za predsednika, već predstavlja i odraz suštinskog neslaganja iranskog rukovodstva sa Zapadom po pitanju njegovih prava garantovanih Sporazumom o neširenju nuklearnog oružja.⁹⁷⁹ Predsednik Ahmadinežad je značajno uticao na opštu diplomatsku klimu u odnosima Irana sa Zapadom i to posebno svojom zapaljivom retorikom koja se odnosila na Izrael i njegovo negiranje Holokausta, naročito osetljivog pitanja u Evropi.⁹⁸⁰ Poslednji sastanak u formatu predviđenom „sveobuhvatnim dijalogom“ je i održan upravo 2005. godine.⁹⁸¹

Početakom 2006. godine, pitanje iranskog nuklearnog programa upućeno je na Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija zato što Teheran nije pružio informacije u vezi sa njegovim prethodnim prikrivenim nuklearnim aktivnostima.⁹⁸² Tako je diplomatija Evropske unije prema Iranu postala isprepletana sa politikom P5+1 (5 stalnih članova SB i Nemačka). Ovaj međunarodni format postaće glavni okvir angažovanja u odnosu na Iran. Zastoj koji je od 2007. godine vladao u pregovorima po pitanju iranskog nuklearnog programa stavio je na čekanje, odnosno u potpunosti je skrajnuo i sve druge aspekte odnosa i dijaloga Evropske unije sa Teheranom, a „sveobuhvatni dijalog“ je raspršen. S tim u vezi, bilo je unutrašnjih glasova kritike koji su posebno ukazivali na štetnost ovakvog redukcionističkog i nuklearno-centričnog pristupa u politici Evropske unije prema Iranu.⁹⁸³ Takođe, „kritički“ i „sveobuhvatni dijalog“ su žestoko kritikovali i američki zvaničnici, ali i iranska opozicija, uglavnom sa optužbom da dijalog zapravo i služi kao sredstvo kojim se prikriva jačanje ekonomskih i lukrativnih aktivnosti država članica Unije sa Iranom. „Sveobuhvatni dijalog“ je predstavljao pokušaj neke vrste pomirenja između idealističkih aspiracija promovisanja ljudskih prava i demokratije u Iranu, sa jedne strane i realističkih potreba saradnje u oblastima energetskih, ekonomskih i bezbednosnih pitanja, sa druge strane.⁹⁸⁴

Iako Evropska unije nije uspela da postigne većinu ciljeva zadatih na početku dijaloga, bilo je važno nastaviti sa diplomatskim angažovanjem u odnosu na Iran i izbeći američku politiku izolacije. Unija se preorijentisala na pregovore u vezi sa iranskim nuklearnim programom, pokušavajući da sa jedne strane ponudi otopljanje političkih i ekonomskih odnosa sa Teheranom, i preteći sankcijama sa druge strane, nastojala je da politikom uslovljavanja privoli Iran na postizanje kompromisa, o čemu nastavljamo u narednom delu rada.

⁹⁷⁹ *Ibid.*

⁹⁸⁰ „Holocaust a Myth, Says Iranian President“, *The Guardian*, 14 December 2005, dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2005/dec/14/iran.secondworldwar> (pristupljeno: 24.05.2020. godine).

⁹⁸¹ Parvin Dadanish, „Iran-Europe Relations: A Diagnostic Analysis“, op. cit., pp. 67.

⁹⁸² *Ibid.*

⁹⁸³ Walter Posch, „The European Union and Iran“, Middle East Institute, January 29, 2009, dostupno na: <https://www.mei.edu/publications/european-union-and-iran> (pristupljeno: 24.05.2020. godine).

⁹⁸⁴ Walter Posch, „The EU and Iran: a tangled web of negotiations“, op. cit., pp. 101.

3.3. Iranski nuklearni program i evropska politika dvostrukih standarda

Iranski naponi za razvojem programa nuklearne energije datiraju još iz 1957. godine, što je u vezi sa namerama administracije američkog predsednika Ajzenhauera da pruži političku, vojnu i ekonomsku pomoć Iranu⁹⁸⁵ (pored Indije, Pakistana i Izraela⁹⁸⁶), kojim je vladao šah Mohamed Reza Pahlavi (iako su razgovori o razvoju iranske nuklearne infrastrukture otpočeli još 1955. godine, samo dve godine nakon svrgavanja premijera Mosadeka⁹⁸⁷). Marta 1957. godine, Teheran i Vašington sklopili su sporazum o saradnji u oblasti razvoja nuklearne energije u civilne svrhe⁹⁸⁸, koji je podrazumevao američku tehničku pomoć, isporuku obogaćenog uranijuma i sprovođenje zajedničkog istraživanja o upotrebi nuklearne energije u mirnodopske svrhe, a pod okriljem Ajzenhauerove inicijative "Atoms for Peace Program". Zapravo intencija je bila da ovaj sporazum otvori vrata za američke investicije u iranski sektor civilne nuklearne industrije (posebno medicina i zdravstvena zaštita), a plan je podrazumevao i isporuku Iranu nisko obogaćenog uranijuma u istraživačke svrhe.⁹⁸⁹ Ubrzo je 1959. godine osnovan i institut na Teheranskom Univerzitetu, pod nazivom Teheranski centar za nuklearna istraživanja⁹⁹⁰ (koji i danas predstavlja jednu od najvažnijih iranskih organizacija za nuklearna istraživanja⁹⁹¹), a tokom 1960-ih godina je Vašington Iranu prodao istraživački reaktor (jačine 5 MW).⁹⁹² Važno je istaći i da je Iran tokom sledeće decenije zaključio nekoliko sporazuma: sa Sjedinjenim Američkim Državama o kupovini osam reaktora (1974. godine), sa Zapadnom Nemačkom o izgradnji dva nuklearna reaktora, jačine 1200 MW u Bušehru (1974. godine, kompanija *Kraftwerk Union*) i sa Francuskom o izgradnji dodatna dva reaktora, jačine 900 MW u Darhovinu (1977. godine, kompanija *Framatome*), odnosno važno je naglasiti da su države Zapada i njihove kompanije intenzivno pomagale iransku monarhiju u razvoju ambicioznog nuklearnog programa, dok je šah Mohamed Reza Pahlavi, pored toga, imao nameru i da izgradi autohtonu nuklearnu tehnologiju.⁹⁹³ Tokom sledeće decenije Sjedinjene Američke Države su snabdevale Iran nuklearnim gorivom i opremom kako bi Teheran započeo sopstvena istraživanja, a 1974. godine uspostavljena je Iranska organizacija za atomsku energiju, dok su iranski naučnici odlazili u inostranstvo na obuku.⁹⁹⁴ Takođe, iste godine je Iran investirao 1 milijardu dolara u francusku elektranu za obogaćivanje uranijuma, čiji je vlasnik bio evropski konzorcijum *Eurodif*,⁹⁹⁵ kako bi uranijum bio obogaćivan u Francuskoj i odatle

⁹⁸⁵ Ariana Rowberry, „Sixty Years of „Atoms for Peace“ and Iran's Nuclear Program“, *Brookings*, December 18, 2013, dostupno na: <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2013/12/18/sixty-years-of-atoms-for-peace-and-irans-nuclear-program/> (pristupljeno: 06.06.2020. godine).

⁹⁸⁶ Becky Little, „How America Jump-Started Iran's Nuclear Program“, *History*, May 9, 2018, dostupno na: <https://www.history.com/news/iran-nuclear-weapons-eisenhower-atoms-for-peace> (pristupljeno: 06.06.2020. godine).

⁹⁸⁷ Muhhamad Sahimi, „Atoms for Peace“, *The Cairo Review of Global Affairs*, Summer 2013, dostupno na: <https://www.thecaireview.com/essays/atoms-for-peace/> (pristupljeno: 06.06.2020. godine).

⁹⁸⁸ Gawdat Bahgat, „Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran“, *Iranian Studies*, Volume 39, No. 3, September 2006, pp. 307-327.

⁹⁸⁹ Greg Bruno, „Iran's Nuclear Program“, *Council on Foreign Relations*, March 10, 2010, dostupno na: <https://mypages.valdosta.edu/mgnoll/Iran's%20Nuclear%20Program%20-%20Council%20on%20Foreign%20Relations.pdf> (pristupljeno: 06.06.2020. godine).

⁹⁹⁰ Gawdat Bahgat, „Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran“, op. cit., pp. 308.

⁹⁹¹ Muhhamad Sahimi, „Atoms for Peace“, *The Cairo Review of Global Affairs*, Summer 2013, dostupno na: <https://www.thecaireview.com/essays/atoms-for-peace/> (pristupljeno: 06.06.2020. godine).

⁹⁹² Jacqueline Simon, „United States Non-Proliferation Policy and Iran: Constraints and Opportunities“, *Contemporary Security Policy*, Vol. 17, No. 3, December 1996, pp. 365-394.

⁹⁹³ Gawdat Bahgat, „Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran“, op. cit., pp. 308-309.

⁹⁹⁴ *Ibid*, pp. 309.

⁹⁹⁵ Maziar Bahari, „The shah's plan was to build bombs“, *NewStatesman*, 11 September 2008, dostupno na: <https://www.newstatesman.com/asia/2008/09/iran-nuclear-shah-west>, pristupljeno: 07.06.2020. godine.

isporučivan za teheranski istraživački reaktor i elektranu u Bušehru, čime bi se zaobišla potreba postojanja postrojenja u samom Iranu.⁹⁹⁶ I pored tvrdnji da je iranski nuklearni program za šahove vladavine bio isključivo u mirnodopske svrhe⁹⁹⁷, postoje izvesni izvori koji ističu da je šah imao nameru da izgradi kapacitete za nuklearno naoružanje⁹⁹⁸, dok su Zapadne obaveštajne službe duže vreme sumnjale da iranski naučnici sprovode istraživanja koja imaju vojne primene (između ostalog i planovi Irana i Izraela sa kraja 1970-ih godina o modifikaciji izraelskih Jeriho raketa zemlja-zemlja za iransku upotrebu – raketa koje mogu biti naoružane nuklearnim bojevim glavama).⁹⁹⁹ Dakle, pod šahovom vladavinom, kao deo plana modernizacije zemlje, Iran je imao ambiciozan nuklearni program, uključujući i istraživanja u domenu razvoja nuklearnog naoružanja i izgradnje 23 nuklearne elektrane.¹⁰⁰⁰ Međutim, i pored navedenog, pogrešno bi bilo izostaviti i šahov poziv za stvaranje Zapadne Azije, odnosno regiona Bliskog istoka, zonom oslobođenom od nuklearnog oružja (a ovaj element će postati osnovna tema iranske nuklearne politike pod islamskim režimom).¹⁰⁰¹

Iran je 1. jula 1968. godine postao potpisnik Sporazuma o neširenju nuklearnog naoružanja (ratifikovan je dve godine kasnije¹⁰⁰², čemu se oštro protivio Akbar Etemad, “otac iranskog nuklearnog programa” koji je verovao da je to velika greška Irana jer ugrožava iranski nacionalni suverenitet¹⁰⁰³), a šest godina potom zaključio je pravno obavezujući sporazum sa Međunarodnom agencijom za atomsku energiju, kojim se zahteva međunarodna kontrola nad iranskim nuklearnim aktivnostima.¹⁰⁰⁴ Promena režima i izbivanje Islamske revolucije imali su za posledicu prestanak podrške zemalja Zapada iranskom nuklearnom programu, što je za određeno vreme potpuno obustavilo progres Irana u nuklearnoj sferi. Žestoko protivljenje Zapada iranskom nuklearnom programu posebno je pojačano tokom 1980-ih i 1990-ih godina, a tada su blokirani pokušaji zaključivanja nuklearnih sporazuma Irana sa Kinom, Rusijom i Argentinom.¹⁰⁰⁵ Osim toga, sam imam Homeini se na početku svoje vladavine suprotstavljao razvoju nuklearne tehnologije (za koju je smatrao da se kosi sa islamskim principima), ali je ipak izbivanje i tok Iransko-iračkog rata, što je promenilo iranske bezbednosne kalkulacije, dovelo do ponovnog interesovanja Irana za nuklearno pitanje, sredinom 1980-ih godina.¹⁰⁰⁶ Tako je 1984. godine oživljen nuklearni program, kada je i svečano otvoren nuklearni istraživački centar u Esfahanu.¹⁰⁰⁷ Nakon smrti imama Homeinija, Iran je dinamičnije krenuo u obnavljanje i razvoj nuklearnog programa. Faktori koji su uticali na to, pored Iransko-iračkog rata, odnose se i na

⁹⁹⁶ Hossein Mousavian, „The Iranian Nuclear Dispute: Origins and Current Options“, *Arms Control Association*, July/August 2012.

⁹⁹⁷ Akbar Etemad, „otac iranskog nuklearnog programa“ i predsednik Iranske organizacije za atomsku energiju od 1974. do 1978. godine, u intervjuu za *NewStatesman* navodi da je u to vreme šah smatrao da Iran poseduje najmoćnije konvencionalne oružane snage u regionu, uz istovremeno uverenje da u tom trenutku Iranu nije potrebno nuklearno oružje. Ipak, Etemad ističe da bi šah, da je ostao na vlasti, odlučio da razvija nuklearno oružje, imajući u vidu da ga danas „Pakistan, Indija i Izrael poseduju“ (izvor: Maziar Bahari, „The shah's plan was to build bombs“, *NewStatesman*, 11 September 2008, dostupno na: <https://www.newstatesman.com/asia/2008/09/iran-nuclear-shah-west>, pristupljeno: 07.06.2020. godine).

⁹⁹⁸ Betsy Perabo, „A Chronology of Iran's Nuclear Programming“, *Eye on Supply*, Fall 1992, pp. 45-71; Patrick Clawson (ed.), *Iran's Strategic Intentions and Capabilities*, Institute for National Strategic Studies, National Defence University, McNair Paper 29, April 1994, pp. 104-105.

⁹⁹⁹ Sujata Ashwariya Cheema, *Essays on Iran and Israel: An Indian Perspective*, Kalpana Shukla, New Delhi, 2014.

¹⁰⁰⁰ Patrick Clawson (ed.), *Iran's Strategic Intentions and Capabilities*, op. cit., pp. 103.

¹⁰⁰¹ Gawdat Bahgat, „Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran“, op. cit., pp. 309.

¹⁰⁰² *Ibid.*

¹⁰⁰³ Akbar E. Torbat, *Politics of Oil and Nuclear Technology in Iran*, Palgrave MacMillan, Los Angeles, 2020, pp. 167.

¹⁰⁰⁴ Akbar E. Torbat, *Politics of Oil and Nuclear Technology in Iran*, op. cit., pp. 165.

¹⁰⁰⁵ Nuclear Threat Initiative, “Overview on Iran's Nuclear Program“, dostupno na: <https://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/> (pristupljeno: 07.06.2020. godine).

¹⁰⁰⁶ Gawdat Bahgat, „Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran“, op. cit., pp. 309-310.

¹⁰⁰⁷ Emanuele Ottolenghi, *Iran: The Looming Crisis, Can the West Live with Iran's nuclear Threat?*, Profile Books LTD, London, 2009.

regionalne prilike, odnosno pojačano američko prisustvo, Zalivski rat 1991. godine i indicije o iračkom tajnom nuklearnom programu, a jedan od činilaca je svakako i povoljniji stav ajatolaha Ali Hameneija prema ovom pitanju.¹⁰⁰⁸

Kako se Iran oporavljao od devastirajućeg konflikta sa Irakom, tokom koga je značajno oštećena dotadašnja nuklearna infrastruktura (dva reaktora u izgradnji u Bušehru bombardovana su nekoliko puta, takođe hemijski napadi Iraka, ali i raketni napadi na iranske gradove stvorili su osećaj i percepciju ugroženosti iranske države, kao i političke i bezbednosne ranjivosti¹⁰⁰⁹), tako je uspostavljena veza i asistencija, pre svega Rusije, ali i Kine i Pakistana, u oživljavanju iranskog nuklearnog programa. Sa Kinom su potpisana dva protokola o saradnji u nuklearnom polju, jedan u toku Iransko-iračkog rata 1985. godine (tokom Rafsandanijeve posete Pekingu juna 1985. godine u tajnosti je zaključen protokol o saradnji u domenu upotrebe nuklearne tehnologije u civilne svrhe, a na osnovu tog ugovora je Kina pomagala Iranu u razvoju nuklearnog istraživačkog centra u Esfahanu¹⁰¹⁰), a drugi 1990. godine, koji je omogućavao obuku iranskih naučnika u Kini, dok je Rusija iste godine potpisala protokol o završetku projekta u Bušehru, a potom 1995. godine i važan sporazum sa Teheranom o nastavku izgradnje dva reaktora u Bušehru, uz snabdevanje nuklearnim gorivom.¹⁰¹¹ Određeni elementi prvobitnog nacрта ovog ugovora, a koji su podrazumevali izgradnju postrojenja za obogaćivanje uranijuma, nikada nisu prihvaćeni, što je bio rezultat snažnog pritiska Zapadnih sila, u prvom redu Sjedinjenih Američkih Država, dok je, s druge strane, ugovorni odnos koji je predviđao izgradnju reaktora, omogućio da Iran dobije osetljivu opremu i nuklearnu tehnologiju.¹⁰¹² Tako je tokom 1990-ih godina Iran dobijao pomoć iz Rusije i Kine, ali i Pakistana¹⁰¹³, iako su se povremeno mogle čuti zvanične izjave ovih zemalja o mogućem prekidu asistencije u nuklearnom programu. U tom periodu Iran je nastojao da stekne potrebne elemente, kako bi svoj nuklearni program načinio u potpunosti samodovoljnim, autohtonim i nezavisnim u odnosu na inostrano snabdevanje. Važno je i istaći da je, pre zaključivanja sporazuma sa Rusijom o nastavku gradnje nuklearnih reaktora u Bušehru, Iran godinama pokušavao da među Zapadnim zemljama pronade partnera za snabdevanje i izgradnju nuklearnog postrojenja. Još krajem 1980-ih godina konzorcijum kompanija iz Nemačke, Španije i Argentine podneo je predlog za završetak gradnje reaktora Bušehr-1, međutim snažan američki pritisak zaustavio je navedeni projekat, a interesovanje španskog Instituta za industriju i nuklearnu opremu i iranski pokušaj nabavke komponenata za reaktor ostali su takođe osujećeni.¹⁰¹⁴ Iran je nameravao da kupi delove opreme i od italijanske kompanije "Ansaldo", ali su isti oduzeti od strane italijanskih vlasti, dok je češka firma "Škoda Plzen" pregovarala sa iranskom stranom o snabdevanju komponentama za reaktore, međutim usled pritiska Vašingtona svi pokušaji uspostavljanja saradnje ostali su bezuspešni, što je bio slučaj i sa iranskim namerama kupovine delova nedovršenog reaktora u Poljskoj.¹⁰¹⁵ U takvim okolnostima, a nakon zaključivanja pomenutog sporazuma sa Rusijom, američka administracija Bila Klintonu bezuspešno je nastojala da ubedi Moskvu da po svaku cenu prekine ovakvu vrstu saradnje sa Iranom,

¹⁰⁰⁸ Sujata Ashwariya Cheema, *Essays on Iran and Israel: An Indian Perspective*, op. cit., pp. 37.

¹⁰⁰⁹ *Ibid.*

¹⁰¹⁰ John W. Garver, *China & Iran: Ancient Partners in a Post-Imperial World*, University of Washington Press, 2006, pp. 143.

¹⁰¹¹ Gawdat Bahgat, „Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran“, op. cit., pp. 310.

¹⁰¹² Steven Greenhouse, „U.S. says Russia Promised Nuclear Gear to Iran“, *New York Times*, April 29, 1995, dostupno na: <https://www.nytimes.com/1995/04/29/world/us-says-russia-promised-nuclear-gear-to-iran.html> (pristupljeno: 07.06.2020. godine).

¹⁰¹³ Više o tome u: Emanuele Ottolenghi, *Iran: The Looming Crisis, Can the West Live with Iran's nuclear Threat?*, Profile Books LTD, London, 2009.

¹⁰¹⁴ Mohammad Sahimi, „Iran's Nuclear Program. Part I: Its History“, *Payvand*, 10 February 2003, dostupno na: <http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html> (pristupljeno: 07.06.2020. godine).

¹⁰¹⁵ *Ibid.*

koja je predstavljala značajnu mogućnost za povratak Rusije na međunarodno tržište u nuklearnom domenu.

Uzimajući u obzir prethodno navedeno, mogu se sumirati sledeći elementi:

- “Nuklearna istraživanja, tehnologija i program (a i eventualna vizija sticanja nuklearnog oružja) inicirani su i započeti za vreme vladavine šahovog režima, uz direktnu pomoć i asistenciju Sjedinjenih Američkih Država i saveznika, a ne kao rezultat Islamske revolucije i novog poretka. Zapravo, u prvom godinama nakon Revolucije odbačen je razvoj nuklearnog programa;
- Zapadne zemlje imale su prilike da budu iranski partneri u završetku izgradnje reaktora u Bušehru ili da učestvuju u konstrukciji drugih postrojenja, i samim tim imaju direktnu kontrolu, nadzor i uticaj u razvoju nuklearnog projekta Islamske Republike.”¹⁰¹⁶

Takođe, tokom 1990-ih godina je Iran dobrovoljno pozvao inspektore Međunarodne agencije za atomsku energiju u proveru i obilazak iranskih nuklearnih postrojenja, kada nisu pronađeni nikakvi dokazi bilo kakvih nezakonitih nuklearnih aktivnosti.¹⁰¹⁷ Sumnje u namere Irana po pitanju nuklearnog programa, u smislu sticanja naoružanja, javile su se 2002. godine, pošto je iranska opoziciona grupa sa sedištem u Londonu objavila detalje o do tada nepoznatom postrojenju za proizvodnju teške vode u Araku i podzemnom postrojenju za obogaćivanje uranijuma u Natanzu, nakon čega su se Velika Britanija, Francuska i Nemačka, uz Sjedinjene Američke Države, obratile Međunarodnoj agenciji za atomsku energiju.¹⁰¹⁸ Ovo otkriće, uz naknadno saznanje o iranskim prikrivenim aspektima nuklearnog programa, podstakli su Međunarodnu agenciju za atomsku energiju da intenzivira inspeksijski nadzor, kada je 2003. godine i objavljena njena prva rezolucija o iranskom nuklearnom programu.¹⁰¹⁹

Mapa broj 22 – nuklearna postrojenja u Iranu, sa objašnjenjima¹⁰²⁰

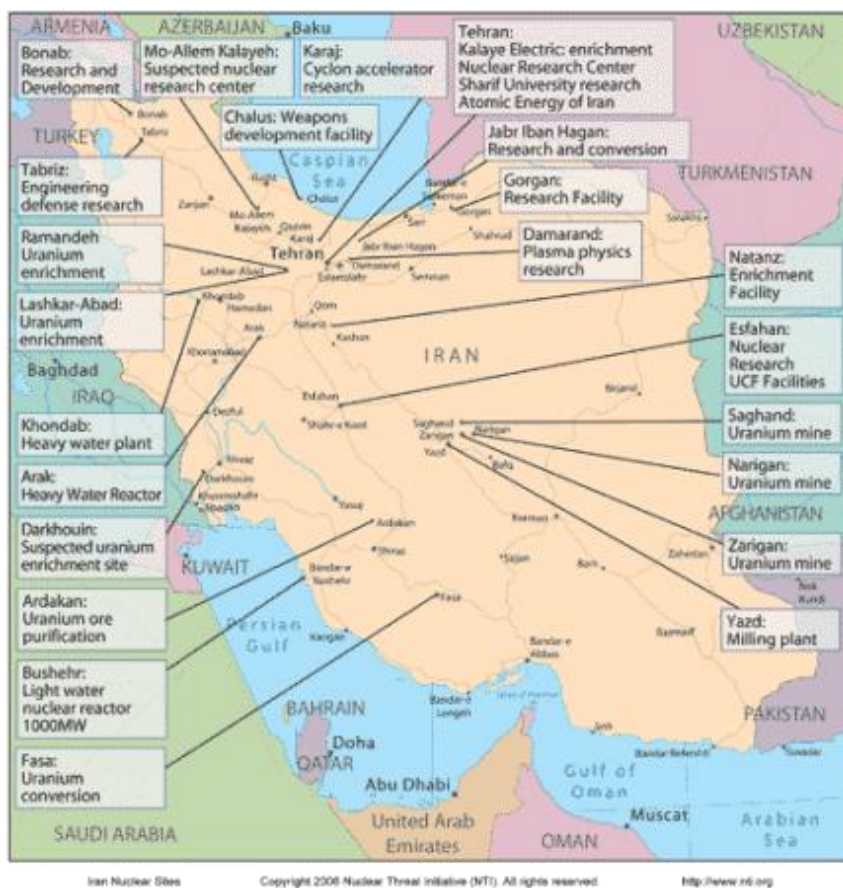
¹⁰¹⁶ *Ibid.*

¹⁰¹⁷ Gawdat Bahgat, „Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran“, op. cit., pp. 310.

¹⁰¹⁸ Halit Mustafa Tagma, Ezgi Uzun, „Bureaucrats, Ayatollahs, and Persian Politics: Explaining the Shift in Iranian Nuclear Policy“, *Korean Journal of Defense Analysis*, Vol. 24, No. 2, June 2012, pp. 239-264.

¹⁰¹⁹ International Atomic Energy Agency, „Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran“, GOV 2003/69, 12 September 2003, dostupno na: <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-69.pdf> (pristupljeno: 12.06.2020. godine).

¹⁰²⁰ Preuzeto sa: <https://arirusila.wordpress.com/tag/irans-nuclear-program/> i <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-11927720>.

Mapa broj 23 – nuklearna postrojenja u Iranu, sa objašnjenjima¹⁰²¹

Iako međunarodni inspektori nisu nikada pronašli konkretne dokaze koji povezuju iranski nuklearni program sa razvojem naoružanja, prikrivanje određenih njegovih aspekata, poput delimične izgradnje postrojenja za obogaćivanje uranijuma u blizini Koma¹⁰²², dodatno su doprineli zabrinutosti i percepciji o iskrenosti iranskih namera. U izveštaju inspektora Međunarodne agencije za atomsku energiju iz juna 2003. godine¹⁰²³, navodi se da Iran nije ispunio obaveze iz sporazuma zaključenog sa ovom agencijom 1974. godine, koje se odnose na prijavu izgradnje postrojenja, kao i izveštavanja o uvozu uranijuma, od kojih su neki datirali još iz 1991. godine. Kako bi se pronašlo rešenje za iranski nuklearni program, ključne članice Evropske unije – Velika Britanija, Francuska i Nemačka (E3) započele su 2003. godine diplomatske pregovore sa Teheranom. Kao što je ranije rečeno, Evropska unija se osećala pod pritiskom da iskoristi kontakte sa Iranom, na jednoj strani, i Vašingtonom, na drugoj strani, kako bi sprečila dalju eskalaciju situacije i dokazala da je u mogućnosti da deluje kao jedinstven, nezavisan i važan akter na međunarodnoj sceni¹⁰²⁴, tako da je pitanje iranskog nuklearnog programa postalo slučaj na kome se testira sposobnost Evropske unije za koherentno spoljnopolitičko delovanje. Na ovom mestu je važno istaći da je Francuska prvobitno imala nameru da u razgovore sa Teheranom uključi Rusiju i Nemačku, dve države koje su, kao i Francuska, bile protiv američke

¹⁰²¹ Preuzeto sa: <https://arirusila.wordpress.com/tag/irans-nuclear-program/> i <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-11927720>.

¹⁰²² Greg Bruno, „Iran's Nuclear Program“, Council on Foreign Relations, updated March 10, 2010, dostupno na: <https://www.cfr.org/background/irans-nuclear-program> (pristupljeno: 12.06.2020. godine).

¹⁰²³ *Ibid.*

¹⁰²⁴ Robin B. Wright (ed.), *The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy*, op. cit., pp. 191.

jednostrane akcije u Iraku, međutim, na kraju je Pariz odustao od Rusije, a umesto nje uključena je Velika Britanija, jer Moskva nije mogla da izgradi odnos sa Vašingtonom, kako je to mogao London, a takođe nije se slagala sa zahtevom za iranskim potpunim prekidom obogaćivanja uranijuma, već je smatrala da je dovoljno obezbediti njegovu suspenziju.¹⁰²⁵ Sa druge strane, London je mogao svoju politiku prema Iranu, a koja bi se zasnivala na EU osnovama, da koristi kao sredstvo ublažavanja tenzija sa Francuskom i Nemačkom zbog svog izraženog atlanticizma, dok bi učešće u pregovorima sa Iranom moglo da posluži da Velika Britanija, kroz medijatorsku ulogu, održava bliske odnose sa obe strane Atlantika.¹⁰²⁶ Ministri spoljnih poslova ovih zemalja ponovili su stav da je Unija spremna da se odupre pritiscima Vašingtona i nastavi dijalog sa Teheranom, nudeći Iranu ekonomsku saradnju, uz obavezu Islamske Republike da u celosti vodi saradnju sa Međunarodnom agencijom za atomsku energiju, kao i da prekine sa obogaćivanjem uranijuma i implementira Dodatni protokol Međunarodne agencije za atomsku energiju.¹⁰²⁷ Tokom pregovora, koji su trajali sve do 2005. godine, Iran je podneo nekoliko značajnih predloga: 1. ograničiti obogaćivanja uranijuma do 5%¹⁰²⁸; 2. izvoziti nisko obogaćen uranijum ili ga iskoristiti za fabrikaciju šipki za nuklearno gorivo; 3. pristanak na iznenadne inspekcije neprijavljenih postrojenja.¹⁰²⁹ Ovi predlozi iranske strane imali su za cilj da utiču na zabrinutost evropskih pregovarača po pitanju prirode nuklearnog programa Irana i daju garancije kako obogaćeni uranijum neće biti preusmeren za program nuklearnog naoružanja. Takođe, namera je bila da se tako Iranu prizna pravo na obogaćivanje uranijuma, shodno Sporazumu o neširenju nuklearnog naoružanja. U zamenu za ovako određene obaveze, odnosi Irana sa Međunarodnom agencijom za atomsku energiju bi bili normalizovani, a bila bi omogućena i šira saradnja sa Evropskom unijom na političkom, ekonomskom i bezbednosnom planu. Osim toga, Iran je bio zainteresovan za očuvanje snabdevanja gorivom istraživačkog reaktora u Teheranu i iskazao je spremnost da obogaćeni uranijum prosledi trećoj zemlji, radi fabrikacije gorivnih šipki. Iran je pokazao iskrenu želju da se pronađe zajedničko i prihvatljivo rešenje po pitanju nuklearnog programa, čime bi se okončala njegova međunarodna izolacija, kojom je bio izložen, što je prepoznato i među evropskim pregovaračima.¹⁰³⁰ Posebno je "velika trojka" uspela da ispregovara obustavljanje obogaćivanja uranijuma i pristanak na intenzivnije inspekcije svih iranskih nuklearnih postrojenja, a pod međunarodnim pritiskom, Iran je pristao da privremeno prekine aktivnosti u vezi sa obogaćivanjem uranijuma, dok je krajem 2003. godine potpisao i Dodatni protokol Sporazuma o neširenju nuklearnog naoružanja, koji omogućava veći pristup Agencije nuklearnim postrojenjima.¹⁰³¹ Ovaj relativni uspeh evropske diplomatije bio je praćen usvajanjem rezolucije Međunarodne agencije za atomsku energiju, novembra iste godine¹⁰³², koja je snažno kritikovala Iran zbog prikriivenih aktivnosti u vezi sa nuklearnim programom, ali i istovremeno pružala dodatne mogućnosti za punu saradnju Teherana. Sa političkog aspekta posebno je bio značajan pristanak Irana na suspendovanje obogaćivanja uranijuma i potpisivanje pomenutog

¹⁰²⁵ Tarja Cronberg, „No EU, No Iran Deal: the EU's Choice between Multilateralism and the Transatlantic Link“, *Nonproliferation Review*, 2018, pp. 1-17.

¹⁰²⁶ Mohammad Javad Bakhtiari, Fariba Hossein Nia Salimi, „UK and EU – Iran Relations“, *Iranian Review of Foreign Affairs*, Volume 4. No. 2, Summer 2013, pp. 165-190.

¹⁰²⁷ Tarja Cronberg, „No EU, No Iran Deal: the EU's Choice between Multilateralism and the Transatlantic Link“, op. cit., pp. 4.

¹⁰²⁸ U nuklearnim elektranama se uranijum obogaćen izotopom U-235, uglavnom do 5%, upotrebljava kao gorivo.

¹⁰²⁹ Hossein Mousavian, „The Iranian Nuclear Dispute: Origins and Current Options“, Arms Control Association, July 8, 2012, dostupno na: <https://www.armscontrol.org/act/2012-07/iranian-nuclear-dispute-origins-current-options> (pristupljeno: 12.06.2020. godine).

¹⁰³⁰ Steven Everts, „Engaging Iran – A Test Case for EU Foreign Policy“, Centre for European Reform, London, March 2004, pp. 7.

¹⁰³¹ *Ibid*, pp. 8.

¹⁰³² International Atomic Energy Agency, „Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran“, GOV 2003/75, 10 November 2003, dostupno na: <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-75.pdf> (pristupljeno: 12.06.2020. godine).

Dodatnog protokola, kao mera izgradnje poverenja, ali je ipak Iran zadržao pravo da započne sa obogaćivanjem uranijuma u bilo kom trenutku.¹⁰³³ Tako je marta 2004. godine, Međunarodna agencija za atomsku energiju objavila da u načelu pozdravlja intenziviranu saradnju Irana po pitanju verifikacije nuklearnog programa.¹⁰³⁴ Takođe je novembra iste godine Iran potpisao ranije pomenuti Pariski sporazum sa EU-3, u kome je iranska strana ponovila svoju privrženost Dodatnom protokolu i prestanku obogaćivanja uranijuma, ali i pozdravila ekonomske podsticaje EU, kao i uspeh multilateralizma.¹⁰³⁵ Pariski sporazum je pozivao na objektivne garancije da Iran neće koristiti nuklearni program u vojne svrhe i zahtevao prestanak obogaćivanja uranijuma sve dok traju pregovori, a predviđao je i formiranje upravljačkog odbora, koji bi mogao da sazove tri tehničke grupe: za politička i bezbednosna pitanja, kojom je predsedavala Velika Britanija, za pitanja tehnologije i saradnje, sa Nemačkom kao predsedavajućom državom, i za nuklearna pitanja, kojom je predsedavala Francuska¹⁰³⁶, što je odlikavalo oblasti za koje je postojao interes svake od navedenih država, u skladu sa njihovim dugoročnim ciljevima.

Međutim, zagovornici tvrdog stava, kako u Vašingtonu, tako i u Teheranu, ubrzo su izrazili sumnju u strategiju Evropske unije (EU-3), ocenjujući je neefikasnom i naivnom.¹⁰³⁷ Bilo je potrebno ubediti Sjedinjene Američke Države da pregovori, pritisci i podsticaji mogu da utiču na Iran u cilju postizanja željenih ishoda. Kako navodi Husein Musavijan, koji je obavljao funkciju portparola iranskog pregovaračkog tima, tadašnji francuski ambasador u Teheranu je u razgovoru napomenuo da, što se tiče Sjedinjenih Američkih Država, obogaćivanje uranijuma u Iranu je crvena linija preko koje Evropska unija ne može da pređe.¹⁰³⁸ Iz perspektive iranske pozicije, čvrst stav Vašingtona da se Iranu ne sme uopšte dozvoliti obogaćivanje uranijuma doprineo je da se pregovori završe 2005. godine, kada je Teheran objavio da nastavlja proces obogaćivanja uranijuma. Oспорavanje prava Iranu, koje je kako Teheran smatra legitimno, na obogaćivanje uranijuma i blokiranje napora za snabdevanje gorivnim šipkama za teheranski reaktor, poslalo je jasan signal Iranu da politika evropskih pregovarača nije imala za cilj iznalaženje obostrano prihvatljivog rešenja nuklearnog pitanja. Iz iranske perspektive, Zapad (a pod ovim je Iran podrazumevao EU-3 i SAD) je imao nameru da natera Teheran da se u potpunosti odrekne obogaćivanja uranijuma, što je samo potvrdilo nefleksibilnu poziciju sagovornika, kao i nedostatak interesa za postizanjem suštinskog kompromisa. Sa takvom percepcijom, Iranu je jedino bilo preostalo da promeni svoju nuklearnu diplomatiju i ubrza program obogaćivanja uranijuma, imajući u vidu iransku nameru za dostizanje samoodrživosti u pogledu nuklearnog goriva.¹⁰³⁹ U to vreme je postojao i konsenzus među uglednim međunarodnim analitičarima po pitanju namere Irana koja se odnosila na dostizanje samoodrživosti, što bi omogućilo da zemlja ne bude zavisna od uvoza nuklearnog goriva, a time i manje podložna međunarodnom pritisku.¹⁰⁴⁰

Tokom ovog perioda pregovaranja, predlozi koje su razmenjivali Iran i EU-3 nisu urodili plodom, uzimajući u obzir da predlozi "evropske trojke" nisu ispunjavali minimum zahteva obe strane:

¹⁰³³ Steven Everts, „Engaging Iran – A Test Case for EU Foreign Policy“, op. cit., pp. 8.

¹⁰³⁴ International Atomic Energy Agency, „Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran“, GOV 2004/21, 13 March 2004, dostupno na:

<https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2004-21.pdf> (pristupljeno: 12.06.2020. godine).

¹⁰³⁵ Halit Mustafa Tagma, Ezgi Uzun, „Bureaucrats, Ayatollahs, and Persian Politics: Explaining the Shift in Iranian Nuclear Policy“, op. cit., pp. 2.

¹⁰³⁶ Sebastian Harnisch, „Minilateral Cooperation and Transatlantic Coalition-Building: The E3/EU-3 Iran Initiative“, *European Security*, Volume 16, No. 1, 2007, pp. 1-27.

¹⁰³⁷ Steven Everts, „Engaging Iran – A Test Case for EU Foreign Policy“, op. cit., pp. 10.

¹⁰³⁸ Hossein Mousavian, „The Iranian Nuclear Dispute: Origins and Current Options“, Arms Control Association, July 8, 2012, dostupno na: <https://www.armscontrol.org/act/2012-07/iranian-nuclear-dispute-origins-current-options> (pristupljeno: 12.06.2020. godine).

¹⁰³⁹ *Ibid.*

¹⁰⁴⁰ Steven Everts, „Engaging Iran – A Test Case for EU Foreign Policy“, op. cit., pp. 11.

što se tiče Irana, nisu priznavali njegovo pravo na obogaćivanje uranijuma i proizvodnju nuklearne energije u civilne svrhe, shodno odredbama Sporazuma o neširenju nuklearnog naoružanja (a što Teheran smatra da ima neotuđivo pravo), a sa druge strane nisu davali čvrste garancije američkoj strani da će sprečiti Iran da razvije nuklearno oružje. Nakon više od sedam meseci suspendovanja obogaćivanja uranijuma, iranska strana je inicijativu EU-3 sada percipirala kao taktiku odlaganja, kako bi prestanak obogaćivanja uranijuma bio održan na neodređeno vreme, bez recipročnih mera evropskih sagovornika, a Teheranu je izgledalo da je njegov pomirljivi pristup bio zloupotrebljen od strane država EU-3, koje su postavljale više zahteva.¹⁰⁴¹ Umesto daljih napora u iznalaženju modaliteta koji će biti zajednički prihvatljiv, Evropska unija se odlučila za preduzimanje kaznenih mera u vidu nametanja sankcija Iranu, što je zapravo učinilo da iranski naponi u razvoju nuklearnog programa postanu pitanje broj jedan nacionalnog ponosa.¹⁰⁴²

Do početka 2006. godine, inspektori Međunarodne agencije potvrdili su da je Iran ponovo započeo proces obogaćivanja uranijuma. Iran je ostao pri svojoj poziciji da, shodno Sporazumu o neširenju nuklearnog naoružanja, kao potpisnik, ima *neotuđivo pravo* na proizvodnju nuklearnog goriva u civilne svrhe. Međutim, Vašington je zajedno sa evropskim saveznicima, nastavio da optužuje Iran da se ne pridržava odredaba Sporazuma, kao i da teži da razvije tehnologiju za proizvodnju nuklearnog oružja. Iran je uporno tvrdio da su sve njegove nuklearne aktivnosti miroljubive i u civilne svrhe, ističući da je posedovanje nuklearnog oružja u suprotnosti sa islamskim načelima, kao i da nije u skladu sa iranskom doktrinom odbrane. Iz perspektive iranskog rukovodstva, razvoj nuklearne tehnologije poslužio je Zapadnim centrima moći kao izgovor, ne samo za dodatnu izolaciju i slabljenje Teherana, već i za opstruiranje naučnog razvoja zemlje.¹⁰⁴³ Nuklearno pitanje postalo je glavna osovina pritiska Zapada na Islamsku Republiku, a iranski nuklearni program postaje predmet velike debate. Zapravo vidljiva je ogromna razlika između Irana i Zapadnih zemalja u političkim pogledima na ovaj program. U tom smislu, prema određenim obaveštajnim izvorima¹⁰⁴⁴, nuklearni program je u to vreme uživao značajnu podršku u iranskoj javnosti¹⁰⁴⁵, ma koliko jedan njen deo bio kritičan prema režimu Islamske Republike. Takođe, iranska javnost, zajedno sa rukovodstvom, sa ponosom i nacionalnim dostojanstvom gleda na nuklearni program koji doživljava kao način diversifikacije izvora energije, ali i *jačanja međunarodne uloge Irana*¹⁰⁴⁶, za koju smatra da ima pravo i traži da joj drugi regionalni i međunarodni akteri priznaju to pravo. S druge strane, pored stavova da većina iranske javnosti podržava nuklearni program, kao element nacionalne suverenosti i neotuđivog prava koje Iranu pripada, ali i kao odraz nacionalnog ponosa, postoje tumačenja i da slika o podršci iranske javnosti nije tako jasna, već da se javljaju disonantni tonovi i debate kada je reč o nuklearnom programu, koji se najviše tiču cene koju društvo treba da plati za proces razvoja nuklearnog programa (ekonomske posledice, međunarodna izolacija, pritisci i sankcije).¹⁰⁴⁷ Ipak, ostaje da je sa stanovišta iranskog rukovodstva, Teheran stalno nastojao transparentno saradivati sa Međunarodnom agencijom za atomsku energiju, dok je “ne mali broj puta pozivao ambasadore evropskih zemalja da slobodno posete

¹⁰⁴¹ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 58.

¹⁰⁴² Hossein Mousavian, „The Iranian Nuclear Dispute: Origins and Current Options“, Arms Control Association, July 8, 2012, dostupno na: <https://www.armscontrol.org/act/2012-07/iranian-nuclear-dispute-origins-current-options> (pristupljeno: 12.06.2020. godine).

¹⁰⁴³ Aleksandar Dragović, *Nova iransko-islamska civilizacija*, op. cit., strana 35.

¹⁰⁴⁴ Mark Hosenball, „Iran: The Intelligence Reports vs. the Hard-Liners“, *Newsweek*, 30 April 2006, dostupno na: <https://www.newsweek.com/iran-intelligence-reports-vs-hard-liners-107475> (pristupljeno: 13.06.2020. godine).

¹⁰⁴⁵ Više o tome u: C. Christine, Stephen M. Shellman, „Determinants of Popular Support for Iran's Nuclear Program: Insights from a Nationally Representative Survey“, *Contemporary Security Policy*, Vol. 29, No. 3, 2008, pp. 538-558.

¹⁰⁴⁶ Aleksandar Dragović, *Nova iransko-islamska civilizacija*, op. cit., strana 37.

¹⁰⁴⁷ Michael Herzog, „Iranian Public Opinion on the Nuclear Program: A Potential Asset for the International Community“, *The Washington Institute for Near East Policy*, Policy Focus #56, June 2006.

nuklearna postrojenja.”¹⁰⁴⁸ U prilično netolerantnoj medijskoj kampanji protiv Irana od strane evropskih zemalja, plasirano je mnogo neosnovanih i neargumentovanih optužbi, dok Međunarodna agencija za atomsku energiju nije mogla da potvrdi istinitost takvih objava.¹⁰⁴⁹ Takođe, iransko rukovodstvo smatra da razvoj nuklearnog programa uništava preovlađujući mit o naučnoj i tehnološkoj nadmoći Zapada, a oslanjanjem na sopstvene kapacitete i jačanjem samoodrživosti i samodovoljnosti kidaju se okovi naučne zavisnosti od Zapadnih zemalja, što može postati uzor i drugim državama u razvoju.¹⁰⁵⁰ Osim toga, Teheran je iskazao spremnost da prenese iskustva u oblasti mirnodopske upotrebe nuklearne energije drugim zemljama i to pod nadzorom Međunarodne agencije za atomsku energiju (zahvaljujući razvoju nuklearne tehnologije, Iran poseduje značajne programe u poljoprivredi i medicini, poput programa u prevenciji karcinoma, kontroli virusa HIV, lečenju dijabetesa).¹⁰⁵¹ U pogledu dvostrukih standarda, iranski zvaničnici postavljaju pitanje zašto evropske zemlje i Sjedinjene Američke Države uvek upućuju kritike samo Islamskoj Republici Iran, glede nuklearnog programa, ostavljajući po strani Indiju, Pakistan i posebno Izrael, koje ne samo da nisu potpisnice Sporazuma o neširenju nuklearnog naoružanja, već i poseduju tu vrstu oružja.¹⁰⁵² Neki od iranskih argumenata odnose se na percepciju regionalne bezbednosne situacije i prave namere dominantnih aktera u regionu, gde Iran ističe opravdanost razvoja nuklearnog programa. Ono što je u osnovi duplih standarda jeste stalni pritisak Vašingtona i evropskih zemalja sa ciljem da se Iran ubedi kako će njegovi vitalni interesi biti zadovoljeni ukoliko Iran ostane “ne-nuklearan”, odnosno u potpunosti se odrekne prava na obogaćivanje uranijuma i dalji razvoj nuklearne tehnologije, dok se istovremeno realizuje transfer nuklearne tehnologije Saudijskoj Arabiji, Bahreinu, Kataru i Indiji, ne čini se ništa da se Pakistan spreči u razvoju nuklearnog arsenala, podržava se Izrael.¹⁰⁵³ Stalno se iznova povezuje karakter režima sa nuklearnim ambicijama Irana, koji se po svaku cenu mora sprečiti u eventualnim pokušajima sticanja nuklearnog oružja. Politika Zapadnih zemalja često ukazuje na potrebu promene režima¹⁰⁵⁴, istovremeno ne osvrćući se na činjenicu da promena režima i eventualni pad Islamske Republike neće nužno dovesti do odustajanja iranskog naroda od razvoja nuklearnog programa i nacionalnih ambicija u tom polju.

Nakon ponovo uspostavljenih pregovora i neuspeha istih u jesen 2009. godine, u formatu P5+1 (stalne članice SB UN i Nemačka), Teheran donosi odluku da pojača kapacitete obogaćivanja uranijuma sa manje od 4% na oko 20%, time stvarajući mogućnost proizvodnje potrebnog nuklearnog goriva za istraživački reaktor u Teheranu, a već februara 2010. godine, iranski zvaničnici (prvenstveno Ali Akbar Salehi, u to vreme na čelu Organizacije za atomsku energiju Irana) ponudili su da Iran zadrži nivo obogaćivanja uranijuma na ispod 5% u zamenu za snabdevanje iz Zapadnih zemalja gorivnim šipkama za reaktor u Teheranu, što je odbijeno.¹⁰⁵⁵ Zatim u maju iste godine, Iran postiže sporazum sa Turskom i Brazilom (tada nestalne članice Saveta bezbednosti UN koje su se zalagale za diplomatski put u pristupu Iranu i bile protiv uvođenja sankcija, što je traženo od zemalja Zapada), koji je

¹⁰⁴⁸ Aleksandar Dragović, *Nova iransko-islamska civilizacija*, op. cit., strana 36.

¹⁰⁴⁹ *Ibid.*

¹⁰⁵⁰ *Ibid.*

¹⁰⁵¹ *Ibid.*

¹⁰⁵² Muhammad Sahimi, „Double Standards for Iran's Nuclear Program“, Washington Report on Middle East Affairs, April 2010, pp. 28-29; Senussi Bsaikri, „Western Double Standards: Israel vs. Iran“, Middle East Monitor, Briefing paper, November 2009; Syed Zafar Mehdi, „Iran's Nuclear Program and West's Blatant Double Standards“, *Tehran Times*, July 5, 2018; Jeffrey Lewis, „Nuclear Deals and Double Standards: American Hypocrisy is Harming Nonproliferation Efforts“, *Foreign Affairs*, October 2, 2018.

¹⁰⁵³ Muhammad Sahimi, „Double Standards for Iran's Nuclear Program“, Washington Report on Middle East Affairs, April 2010, pp. 28-29.

¹⁰⁵⁴ Senussi Bsaikri, „Western Double Standards: Israel vs. Iran“, Middle East Monitor, Briefing paper, November 2009.

¹⁰⁵⁵ Hossein Mousavian, „The Iranian Nuclear Dispute: Origins and Current Options“, Arms Control Association, July 8, 2012, dostupno na: <https://www.armscontrol.org/act/2012-07/iranian-nuclear-dispute-origins-current-options> (pristupljeno: 13.06.2020. godine).

podrazumevao razmenu iranskih zaliha nisko obogaćenog uranijuma za gorivo za istraživački reaktor.¹⁰⁵⁶ Prema ovom sporazumu, Iran je trebalo da Turskoj preda preko 1.200 kg nisko obogaćenog uranijuma (3,5%) u zamenu za obogaćeno nuklearno gorivo pogodno za upotrebu u iranskom reaktoru za medicinska istraživanja, što je imalo za cilj stvaranje bolje saradnje i razumevanja sa zemljama Zapada po pitanju iranskog nuklearnog programa.¹⁰⁵⁷ Značaj sporazuma ogledao se u pristanku Irana da iznese sopstveni nisko obogaćeni uranijum van svojih granica i zameni ga za onaj koji nije bio u stanju da proizvede, a ovaj sporazum je i predviđao da Međunarodna agencija za atomsku energiju nadgleda celu operaciju zamene jednog uranijuma drugim.¹⁰⁵⁸ Osim toga, zaključivanjem sporazuma sa Brazilom i Turskom, u Savetu bezbednosti UN je oslabljen front koji se zalagao za uvođenje novih sankcija Iranu, međutim, zvaničnici Evropske unije su i pre njegove implementacije izjavili da je sporazum nedovoljan za rešavanje osnovnih problema u vezi sa iranskim nuklearnim programom, kao i da je opcija o novoj rundi sankcija protiv Irana aktuelna¹⁰⁵⁹ (reakcija je došla pre američke). Ovde treba dodati da je sedam meseci ranije tzv. Ženevski plan podrazumevao da se gorivo za medicinski reaktor nabavi u Rusiji ili Francuskoj, koje poseduju tehnologiju obogaćivanja uranijuma, ali ipak, ovaj dogovor nije realizovan zbog naknadnih uslova Irana: da se zamena obavi simultano i to na iranskoj teritoriji, što nikako nije bilo prihvatljivo za Zapad.¹⁰⁶⁰ Sporazum iz maja 2010. godine sa Turskom i Brazilom je na kraju odbijen od strane američke administracije. Vašington i njegovi ključni evropski saveznici odbili su ono na šta su sedam meseci ranije sami pristali, iako je Iran ovoga puta prihvatio da van svojih granica vrši zamenu uranijuma. U očima iranskog rukovodstva Zapad je još jednom pokazao da nije dosledan, kao i da se sa njim ne mogu voditi pregovori zasnovani na poštenju i obostranom uvažavanju. Usledile su dodatne sankcije Saveta bezbednosti UN protiv Irana. Teheran je tražio uveravanja i garancije da će nuklearno gorivo za medicinski reaktor biti obezbeđeno, odnosno da prava Irana garantovana Sporazumom o neširenju nuklearnog naoružanja budu poštovana, međutim, takve akcije zemalja Zapada su dovele do toga da Iran proizvodi sopstveni visoko obogaćeni uranijum (20%) potreban za gorivne šipke za teheranski reaktor.¹⁰⁶¹

Postojale su i druge prilike za postizanje obostrano prihvatljivog rešenja i kompromisa. U leto 2011. godine, ruska strana je predložila formu "korak po korak", koja je tretirala sve zabrinutosti Zapada po pitanju iranskog nuklearnog programa. Naime, predlog Rusije je od Irana zahtevao: 1. da omogući potpuni nadzor Međunarodne agencije za atomsku energiju; 2. da implementira Dodatni protokol Agencije; 3. da prekine proizvodnju visoko obogaćenog uranijuma i ograniči obogaćivanje na 5%; 4. da zaustavi instalaciju novih centrifuga; 5. da ograniči broj postrojenja za obogaćivanje uranijuma na jedno; 6. da razuveri Međunarodnu agenciju za atomsku energiju o mogućoj vojnoj dimenziji nuklearnog programa i 7. da privremeno suspenduje obogaćivanje uranijuma.¹⁰⁶² Zauzvrat zemlje P5+1 će priznati legitimno pravo Irana na obogaćivanje uranijuma po odredbama Sporazuma o

¹⁰⁵⁶ Gönül Tol, „The Turkey-Brazil-Iran Nuclear Deal: Another Missed Opportunity?“, Middle East Institute, May 24 2010, dostupno na: <https://www.mei.edu/publications/turkey-brazil-iran-nuclear-deal-another-missed-opportunity> (pristupljeno: 13.06.2020. godine).

¹⁰⁵⁷ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 65.

¹⁰⁵⁸ Julian Borger, „Iran-Turkey nuclear swap deal means new sanctions are necessary“, *The Guardian*, 17 May 2010, dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2010/may/17/iran-nuclear-uranium-swap-turkey> (pristupljeno: 13.06.2020. godine).

¹⁰⁵⁹ Peter Crail, „Brazil, Turkey Broker Fuel Swap With Iran“, Arms Control Association, dostupno na: <https://www.armscontrol.org/act/2010-06/brazil-turkey-broker-fuel-swap-iran> (pristupljeno: 13.06.2020. godine).

¹⁰⁶⁰ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 64-65.

¹⁰⁶¹ Hossein Mousavian, „The Iranian Nuclear Dispute: Origins and Current Options“, Arms Control Association, July 8, 2012, dostupno na: <https://www.armscontrol.org/act/2012-07/iranian-nuclear-dispute-origins-current-options> (pristupljeno: 13.06.2020. godine).

¹⁰⁶² *Ibid.*

neširenju nuklearnog naoružanja i postepeno ukinuti sankcije protiv Islamske Republike. Teheran je javno iskazao spremnost za pregovore, ali su Zapadne zemlje odbile da raspravljaju o ovom predlogu. Takođe, septembra 2011. godine, u trenutku kada su zalihe visoko obogaćenog uranijuma od 20% počele da rastu, Iran je predložio da prekine aktivnosti proizvodnje ovog visoko obogaćenog uranijuma i da gorivne šipke za reaktor u Teheranu nabavlja iz Zapadnih zemalja, ali je još jednom predlog odbijen, što je samo dodatno podstaklo Iran da se usmeri ka proizvodnji sopstvenih gorivnih šipki.¹⁰⁶³

Sredinom 2012. godine, tokom pregovora u Moskvi, grupa zemalja P5+1 nije ponudila suštinsku relaksaciju sankcija, niti poštovanje prava Irana na obogaćivanje uranijuma, dok je Teheran izrazio spremnost da prihvati većinu zahteva (kao što je prekid obogaćivanja uranijuma do nivoa od 20%, maksimalna saradnja i transparentnost u odnosu na Međunarodnu agenciju za atomsku energiju i adresiranje pitanja moguće vojne dimenzije iranskog nuklearnog programa), a grupa P5+1 je veći akcenat stavljala na povinovanje Irana međunarodnim obavezama nametnutim rezolucijama Saveta bezbednosti UN, radije nego što se fokusirala na njegove obaveze iz Sporazuma o neširenju nuklearnog naoružanja.¹⁰⁶⁴ Svi ovi pregovori i pokušaji iznalaženja rešenja su u prvi plan istakli ključne razlike u stavovima dve strane. Za Teheran je ovo bio signal da je cilj totalna suspenzija aktivnosti obogaćivanja uranijuma, što je i bio okidač za prekid pregovora 2003. godine. Zapravo sa svakom blokadom zemalja Zapada i njihovim kaznenim merama, Iran je dodatno unapređivao svoj nuklearni program. Ključne države EU i njihov transatlantski saveznik nisu bili spremni da priznaju ono što je Teheran smatrao neotuđivim pravom na obogaćivanje uranijuma, niti su pokušali da razumeju najvažniji aspekt za Iran, a to je da, pored priznavanja njegovih legitimnih prava, bude tretiran kao ravnopravni sagovornik.¹⁰⁶⁵ A to je samo dodatno usmeravalo Iran ka unapređenju sopstvenih nuklearnih kapaciteta i postizanju samoodrživosti u tom pogledu. Možda Iran nikada ne bi težio da ode tako daleko da su mu Zapadne države omogućile snabdevanje nuklearnim gorivom kao što je nekoliko puta predlagano, a napredak iranskog nuklearnog programa delom je i bio rezultat napora Zapada da pritisne i izoluje Iran, istovremeno odbijajući da prizna njegovo pravo garantovano Sporazumom o neširenju nuklearnog naoružanja.¹⁰⁶⁶ U tom periodu Zapad je nekako sam limitirao moguće modalitete za postizanje kompromisa, smatrajući da će pritisak, sankcije, izolacija i pretnje baciti Iran na kolena. Suprotno, ovakva politika dvostrukih standrada dovela je do unapređenja iranskog nuklearnog programa. Suštinski, države EU-3 su se odnosile prema Islamskoj Republici kao "državi odmetniku", zahtevajući fundamentalne promene u delovanju iranskog režima kako bi prihvatio norme i prakse međunarodnog sistema, a iako je njihova diplomatija prema Teheranu prividno bila vođena sa ciljem smanjivanja tenzija i pregovaranja oko obostrano prihvatljivog okvira za nuklearni program, evropske inicijative su u većem delu predstavljale aktivnosti zasnovane na principima moći, radi očuvanja *status-quo* međunarodnog sistema i bezbednosti EU-3, nego što su težile pokušajima za pronalaženje kompromisnog rešenja.¹⁰⁶⁷ Tako je politika Evropske unije od 2006. godine promenila karakter od konstruktivnog angažovanja do obuzdavanja Islamske Republike, kada se pitanje iranskog nuklearnog programa povezuje sa pitanjima širenja oružja za masovno uništenje i zastrašivanjem¹⁰⁶⁸, a s tim u vezi u narednom delu rada obradićemo politiku sankcija EU prema Iranu.

¹⁰⁶³ *Ibid.*

¹⁰⁶⁴ *Ibid.*

¹⁰⁶⁵ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 67.

¹⁰⁶⁶ Hossein Mousavian, „The Iranian Nuclear Dispute: Origins and Current Options“, Arms Control Association, July 8, 2012, dostupno na: <https://www.armscontrol.org/act/2012-07/iranian-nuclear-dispute-origins-current-options> (pristupljeno: 13.06.2020. godine).

¹⁰⁶⁷ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 66.

¹⁰⁶⁸ *Ibid.*

3.4. Sankcije EU – propuštena prilika

Sankcije, odnosno restriktivne mere, postaće deo agende Evropske unije prema Iranu počevši od 2006. godine, kada je Unija formalno i dalje naglašavala da se pridržava svoje politike “dvostrukog koloseka”, kombinujući ono što je smatrala da jedno drugo ojačava – pritisak, u vidu pretnje i uvođenja sankcija, i dijalog, koji je u izgled Teheranu stavljao moguće političke i ekonomske podsticaje. Ovakva politika je bila motivisana namerom da se izbegne još jedan mogući oružani sukob u regionu Bliskog istoka (nakon američke intervencije u Iraku), kako bi se dokazala korisnost i značaj diplomatskih inicijativa i multilateralizma, ali i kako bi se opravdala i dokazala globalna uloga Evropske unije, posebno u domenu “tvrde bezbednosti”.¹⁰⁶⁹ Međutim, odluka Unije da redukuje odnose sa Iranom na predominantne pregovore oko nuklearnog programa i prihvatanje politike sankcija/kaznenih mera predstavljalo je važan i odlučujući moment u odnosima sa Islamskom Republikom, ali i bitnu promenu u njenoj poziciji. Ovde je važno istaći i da je tokom 2006. godine izmenjen format učesnika pregovora sa Iranom, tako da su uključena još tri stalna člana SB UN – Rusija, SAD i Kina (takozvani format P5+1, 5 stalnih članica SB UN + Nemačka, odnosno E3 + 3), po prijavljivanju slučaja iranskog nuklearnog programa od strane Međunarodne agencije za atomsku energiju Savetu bezbednosti UN¹⁰⁷⁰. U ovakvom formatu Evropska unija je nastojala da igra ulogu koordinatora, kao i da obezbedi da nijedna stalna članica Saveta bezbednosti UN ne upotrebi pravo veta prilikom odlučivanja o iranskom nuklearnom programu.¹⁰⁷¹ S druge strane, može se reći i da su uloga i značaj E3 na izvestan način bili “pomračeni, uključivanjem SAD, Rusije i Kine”.¹⁰⁷² Uloga E3 postaje sekundarna u formatu P5+1.¹⁰⁷³ Ubrzo su i razlike među ključnim članicama Evropske unije (E3) izbile na površinu u pogledu efikasnosti i obima restriktivnih mera prema Iranu, pa je tako britanska strana dodatno pritiskala za što skorijim uvođenjem sankcija, dok je tadašnji francuski predsednik Žak Širak istakao da ne veruje da su sankcije delotvorne u postizanju cilja.¹⁰⁷⁴ Ovaj period je bio obeležen i pogoršanjem američko-francuskih odnosa nakon intervencije u Iraku. Za britansku stranu je uloga EU, odnosno Zajedničke spoljne i bezbednosne politike, bila u funkciji jačanja i osnaživanja uloge Saveta bezbednosti UN i njegovih rezolucija, a ne radi postizanja EU ciljeva *per se* (mada bi i to mogao biti dodatni rezultat), posebno uvažavajući činjenicu da odluke SB UN predstavljaju legalnu osnovu za međunarodne aktivnosti prema Iranu.¹⁰⁷⁵ Tokom nekoliko sledećih godina, Unija je implementirala sve rezolucije Saveta bezbednosti UN u vezi sa iranskim nuklearnim programom, koje su pozivale Teheran da obustavi obogaćivanje uranijuma, a koje bi moglo imati implikacije na eventualnu nuklearnu proliferaciju – rezolucije 1737 (2006)¹⁰⁷⁶, 1747 (2007)¹⁰⁷⁷, 1803 (2008)¹⁰⁷⁸ i 1929 (2010)¹⁰⁷⁹. Prva

¹⁰⁶⁹ Cornelius Adebahr, „Easing EU Sanctions on Iran“, Atlantic Council, South Asia Center, June 2014, pp. 2.

¹⁰⁷⁰ International Atomic Energy Agency, „Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran“, GOV 2006/14, 4 February 2006, dostupno na: <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2006-14.pdf> (pristupljeno: 21.06.2020. godine).

¹⁰⁷¹ Tarja Cronberg, „No EU, No Iran Deal: the EU's Choice between Multilateralism and the Transatlantic Link“, op. cit., pp. 7.

¹⁰⁷² Nicholas Wright, *The EU's Common Foreign and Security Policy in Germany and the UK: Co-operation, Co-optation and Competition*, Palgrave Macmillan, London, 2019, pp. 202.

¹⁰⁷³ Sebastian Harnisch, “Minilateral Cooperation and Transatlantic Coalition-Building: The E3/EU-3 Iran Initiative”, op. cit., pp. 3.

¹⁰⁷⁴ Oliver Meier, „European Efforts to Solve the Conflict over Iran's Nuclear Programme: How Has the European Union Performed?“, EU Non-Proliferation Consortium, Non-Proliferation Papers No. 27, February 2013.

¹⁰⁷⁵ Nicholas Wright, *The EU's Common Foreign and Security Policy in Germany and the UK: Co-operation, Co-optation and Competition*, op. cit., pp. 210.

¹⁰⁷⁶ “Resolution 1737 (2006)”, United Nations Security Council, dostupno na: [https://www.undocs.org/S/RES/1737%20\(2006\)](https://www.undocs.org/S/RES/1737%20(2006)) (pristupljeno: 21.06.2020. godine).

¹⁰⁷⁷ “Resolution 1747 (2007)”, United Nations Security Council, dostupno na: [https://www.undocs.org/S/RES/1747%20\(2007\)](https://www.undocs.org/S/RES/1747%20(2007)) (pristupljeno: 21.06.2020. godine).

navedena Rezolucija Saveta bezbednosti UN, delujući pod poglavljem VII Povelje UN, zabranjivala je snabdevanje Irana nuklearnom tehnologijom i sa njom povezanim materijalima, i nametnula blokadu sredstava pojedinaca i organizacija uključenih u program obogaćivanja uranijuma. U prvoj rundi sankcija, uvedenih 2006. godine, Savet bezbednosti UN je jednoglasno odobrio mere koje su uključivale embargo na materijale i tehnologiju koja se koristi u proizvodnji i obogaćivanju uranijuma, kao i u razvoju balističkih raketa, ali i blokadu finansijskih transakcija vezanih sa iranskim nuklearnim i programom balističkih raketa. Nakon odbijanja Teherana da prihvati ponudu Međunarodne agencije za atomsku energiju da u roku od 60 dana obustavi obogaćivanje uranijuma u zamenu za ukidanje sankcija Ujedinjenih nacija, Savet bezbednosti UN je 2007. godine doneo Rezoluciju 1747, kojom je intenziviran prethodni paket sankcija, ali i uvedene dodatne restriktivne mere protiv iranskih finansijskih institucija. Uprkos tome, Teheran je isticao da nastavlja sa obogaćivanjem uranijuma, naglašavajući svoje pravo da to čini u okvirima Sporazuma o neširenju nuklearnog oružja. Zapravo Iran i jeste delovao u okvirima pomenutog Sporazuma, a nijedna od država nije mogla da prezentuje konkretne dokaze koji bi ukazivali na suprotno. Čak je i decembra 2007. godine objavljen izveštaj američkih obaveštajnih službi u kome se navodi da je Iran prestao sa pokušajima istraživanja i razvoja programa nuklearnog oružja još u jesen 2003. godine.¹⁰⁸⁰ I pored toga, politika Vašingtona prema Iranu ostaje na istom kursu, a Savet bezbednosti UN donosi još jednu rezoluciju u martu 2008. godine (Rezolucija 1803), kojom ponovo potvrđuje prethodne mere sankcija. Naime, rezolucije Saveta bezbednosti UN iz 2007. i 2008. godine blokiraju svaku, osim humanitarne, finansijsku asistenciju Iranu i ovlašćuju države da pregledaju pošiljke za Iran, za koje se sumnja da sadrže materijal čiji je uvoz u Iran zabranjen. Evropska unija i njene države članice su, pridržavajući se pomenutih rezolucija SB UN, često išle i izvan dometa restriktivnih mera Ujedinjenih nacija, a ova prva faza EU sankcija prema Iranu bila je praćena politikom pojačanog pritiska na kompanije i njihovog obeshrabrivanja da posluju sa Islamskom Republikom.¹⁰⁸¹ Debata oko iranskog nuklearnog programa posebno je intenzivirana u septembru 2009. godine, kada Francuska, SAD i Velika Britanija objavljuju da Iran zida postrojenje za obogaćivanje uranijuma na planinskom predelu u blizini grada Kom.¹⁰⁸² Iako je Iran nastavio da tvrdi da je izgradnja ovog postrojenja isključivo u civilne i mirnodopske svrhe, kao i da je isto prijavio Međunarodnoj agenciji za atomsku energiju, Savet bezbednosti UN je ukazao na izveštaj Agencije iz februara 2010. godine¹⁰⁸³, u kome se ističe činjenica da je Iran nastavio sa procesom obogaćivanja uranijuma. Tako je četvrta obavezujuća Rezolucija 1929 Saveta bezbednosti UN¹⁰⁸⁴ doneta u junu 2010. godine, pooštravajući režim međunarodnih sankcija prema Islamskoj Republici. Ona je prihvatila američki pristup Teheranu, povezujući iransku zaradu od nafte i njegov bankarski i finansijski sektor, uključujući i Iransku centralnu banku, sa pitanjima nuklearne proliferacije, izlažući ih tako režimu međunarodnih sankcija. Kroz četiri runde sankcija uvedena je zabrana izvoza Iranu

¹⁰⁷⁸ “Resolution 1803 (2008)”, United Nations Security Council, dostupno na: [https://www.undocs.org/S/RES/1803%20\(2008\)](https://www.undocs.org/S/RES/1803%20(2008)) (pristupljeno: 21.06.2020. godine).

¹⁰⁷⁹ “Resolution 1929 (2010)”, United Nations Security Council, dostupno na: [https://www.undocs.org/S/RES/1929%20\(2010\)](https://www.undocs.org/S/RES/1929%20(2010)) (pristupljeno: 21.06.2020. godine).

¹⁰⁸⁰ “U.S. report: Iran stopped nuclear weapons work in 2003”, *CNN*, 3 December 2007, dostupno na: <http://edition.cnn.com/2007/POLITICS/12/03/iran.nuclear/> (pristupljeno: 21.06.2020. godine).

¹⁰⁸¹ Cornelius Adebahr, „Easing EU Sanctions on Iran“, op. cit., pp. 2.

¹⁰⁸² Ian Traynor, Julian Borger, „Iran admits secret uranium enrichment program“, *The Guardian*, 25 September, 2009, dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2009/sep/25/iran-admits-uranium-plant> (pristupljeno: 21.06.2020. godine).

¹⁰⁸³ International Atomic Energy Agency, „Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran“, GOV 2010/10, 18 February 2010, dostupno na: <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2010-10.pdf> (pristupljeno: 21.06.2020. godine).

¹⁰⁸⁴ “Resolution 1929 (2010)”, United Nations Security Council, dostupno na: [https://www.undocs.org/S/RES/1929%20\(2010\)](https://www.undocs.org/S/RES/1929%20(2010)) (pristupljeno: 21.06.2020. godine).

teškog naoružanja i tehnologije u vezi sa nuklearnim programom, kao i zamrzavanje imovine ključnih pojedinaca i iranskih kompanija. Po Međunarodnoj agenciji za energiju¹⁰⁸⁵, evropske zemlje su 2010. godine uvezile u proseku skoro 1,2 miliona barela sirove nafte na dnevnom nivou iz Irana, a uprkos američkom pritisku, od 2008. do 2010. godine, uvoz iranske nafte u Evropsku uniju je gotovo udvostručen.¹⁰⁸⁶ U tom periodu je iranski izvoz u Evropsku uniju iznosio 11,3 milijardi evra, dok je uvoz iz Evropske unije u Iran bio 14,1 milijardu evra, tako da je uvođenje restriktivnih mera ubrzo dovelo do negativnih posledica i uticaja na stopu nezaposlenosti u Evropi, koja je tada bila na najvišem nivou.¹⁰⁸⁷

Evropska unija je implementirala sve navedene sankcije Saveta bezbednosti UN, ali je i sama uvela sopstvene restriktivne mere prema Iranu, koje su ocenjene gotovo isto opsežnim kao sankcije Vašingtona. Još septembra 2007. godine je tadašnji francuski predsednik Nikola Sarkozy predložio da Evropska unija uvede dodatne sankcije Islamskoj Republici, mimo UN-ovih mera, sa namerom da francusku politiku približi američkoj, dok su reakcije ostalih članica Unije bile podeljene.¹⁰⁸⁸ Zapravo, ovakav stav francuskog predsednika promenio je dinamiku politike sankcija među E3, a iako je francuska pozicija po pitanju konačnog cilja – potpunog ograničavanja obogaćivanja uranijuma u Iranu – ostala nepromenjena, u tom trenutku je Francuska smatrala da su strožije sankcije jedino delotvorno sredstvo za postizanje cilja (analiza motiva predsednika Sarkozija za ovakav stav kreće se od ličnih uverenja i pro-američkog stava, preko prioritizacije zaštite izraelske nacionalne bezbednosti, sve do odgovora na anti-francusku retoriku iranskog predsednika Ahmadinežada).¹⁰⁸⁹ Francuska je započela sa pripremom terena za uvođenje jednostranih sankcija Evropske unije prema Islamskoj Republici, koje bi bile izvan okvira sankcija uvedenih rezolucijama Saveta bezbednosti UN. Francuska je sebe percipirala kao važnog aktera na međunarodnoj sceni (posebno nakon razilaženja sa Vašingtonom po pitanju intervencije u Iraku).¹⁰⁹⁰ Čak je i francuski ministar spoljnih poslova izjavio da bi svet trebalo da se pripremi za rat sa Iranom u vezi sa njegovim nuklearnim programom¹⁰⁹¹, što je na neki način dovelo u pitanje prethodnu poziciju i suprotstavljanje Evropske unije vojnoj akciji protiv Islamske Republike. Osim toga, kao vodeći izvoznik nuklearne tehnologije, Francuska je nastojala da po svaku cenu osigura svoje ekonomske interese, kako slučaj iranskog nuklearnog programa ne bi negativno uticao na njen izvoz u navedenom domenu, posebno u okviru regiona Bliskog istoka.¹⁰⁹²

Nemačka je, sa druge strane, kao država koja je uvek imala neku vrstu “specijalnih odnosa” sa Iranom, kao i najjače ekonomske veze, zadržala oprezan pristup, a diskusije oko uvođenja jednostranih, proširenih sankcija izvan onih uvedenih pod okriljem Saveta bezbednosti UN smatrala je preuranjenim.¹⁰⁹³ Nemačka strana je isticala da je pritisak SAD i Francuske za uvođenje restriktivnijih mera prema Teheranu zapravo nepošten i neiskren, odnosno licemeran, budući da su američke i francuske kompanije tada značajno i u velikoj meri poslovale na iranskom tržištu (čije su zaobilaženje poštovanja sankcija američka i francuska vlada svesno tolerisale), dok je istovremeno izvoz iz

¹⁰⁸⁵ *International Energy Agency*

¹⁰⁸⁶ Akbar E. Torbat, *Politics of Oil and Nuclear Technology in Iran*, op. cit., pp. 213.

¹⁰⁸⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸⁸ *Ibid.*

¹⁰⁸⁹ Oliver Meier, „European Efforts to Solve the Conflict over Iran's Nuclear Programme: How Has the European Union Performed?“, op. cit., pp. 9.

¹⁰⁹⁰ Elisa Oezbek, “The EU’s Nonproliferation Strategy: Iran as a Test Case”, *Strategic Assessment*, Volume 13, No. 2, August 2010, pp. 69-82.

¹⁰⁹¹ „France warning of war with Iran“, *BBC News*, 17 September 2007, dostupno na: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/6997935.stm> (pristupljeno: 27.06.2020. godine).

¹⁰⁹² Elisa Oezbek, “The EU’s Nonproliferation Strategy: Iran as a Test Case”, op. cit., pp. 75.

¹⁰⁹³ Peter Crail, „UN Iran Sanctions Push Thwarted for Now“, *Arms Control Today*, Arms Control Association, October 2007, dostupno na: <https://www.armscontrol.org/act/2007-10/iran-nuclear-briefs/un-iran-sanctions-push-thwarted-now> (pristupljeno: 27.06.2020. godine).

Nemačke u Iran drastično opao.¹⁰⁹⁴ Zapravo su razlike u tome koliko su se striktno određene zemlje pridržavale usvojenih mera protiv Irana dovele do toga da nemačke kompanije budu “izgurane” sa iranskog tržišta.¹⁰⁹⁵ Pozicija Nemačke po ovom pitanju je bila na izvestan način izolovana, tako da je ravnoteža odnosa u okviru E3 počela da se kreće u korist jačih kaznenih mera protiv Irana.¹⁰⁹⁶ Čak je i u junu 2007. godine Nemačka predložila da se Iranu dozvole ograničene aktivnosti obogaćivanja uranijuma, kao i da se ublaži pristup prema Islamskoj Republici, međutim, to je naišlo na negativne reakcije Francuske, Velike Britanije i SAD-a.¹⁰⁹⁷ Unutrašnja neslaganja među državama članicama Evropske unije ukazivala su i na dvostruke standarde u njihovim bilateralnim odnosima sa Iranom, u kojima individualni interesi (ekonomski odnosi, uticaj transatlantskog partnerstva, ali i geopolitičke kalkulacije u odnosu na region Bliskog istoka¹⁰⁹⁸) prevazilaze opšte, kolektivne zabrinutosti na nivou Unije,¹⁰⁹⁹ a države članice nastavljaju sa realističkim promišljanjima, posebno kada je u pitanju međunarodna bezbednost.¹¹⁰⁰ Ipak je i nemačka pozicija na kraju postepeno postajala oštrija prema Iranu (imajući u vidu unutrašnju političku dinamiku u samoj Nemačkoj, odnosno činjenicu da je Frank-Valter Štajnmajer, koji je tvrdio da je pritisak SAD i Francuske za uvođenje restriktivnijih mera prema Teheranu nepošten i licemeran, zamenjen na mestu ministra spoljnih poslova Gvidom Vesterveleom), što je svakako imalo uticaj, kao jedan od važnijih faktora, i na politiku Unije kao celine,¹¹⁰¹ plus nemačka sklonost ka multilateralnoj orijentaciji i njena podrška “evropskoj solidarnosti” (ali ne uvek i “atlantskoj solidarnosti”)¹¹⁰².

U 2010. godini Evropska unija je znatno pojačala restriktivne mere¹¹⁰³, dovodeći ih potpuno u liniju sa sankcijama Vašingtona, a evropskim finansijskim institucijama zabranjene su transakcije sa iranskim bankama, uključujući i Centralnu banku, ali su i ograničene trgovina i investicije u energetski i transportni sektor zemlje.¹¹⁰⁴ Sve države članice su zabranile izvoz u Iran robe dvostruke namene koja bi mogla biti upotrebljena za iranski nuklearni program, sankcionisana je naftna industrija Irana, a zabranjene su i nove investicije u zemlji, tehnička asistencija i transfer tehnologije. Osim toga, ubrzo je Evropska unija započela i sa bojkotom uvoza iranske nafte, posebno imajući u vidu da su 2011. godine, nakon svrgavanja libijskog lidera Muamera el Gadafija, zapadne kompanije mogle da kontrolišu snabdevanje naftom iz ove severnoafričke zemlje, dok je uvoz nafte iz Iraka takođe dostigao najviši nivo još od 1980-ih godina.¹¹⁰⁵ Odluka Unije da izoluje Iran i pritiskom ga natera da se vrati

¹⁰⁹⁴ „Berlin Says US and France Guilty of Hypocrisy“, *Spiegel International*, 24 September 2007, dostupno na: <https://www.spiegel.de/international/world/iran-sanctions-berlin-says-us-and-france-guilty-of-hypocrisy-a-507443.html> (pristupljeno: 27.06.2020. godine).

¹⁰⁹⁵ *Ibid.*

¹⁰⁹⁶ Oliver Meier, „European Efforts to Solve the Conflict over Iran's Nuclear Programme: How Has the European Union Performed?“, op. cit., pp. 9.

¹⁰⁹⁷ Tom Sauer, „Struggling on the World Scene: An Over-ambitious EU versus a Committed Iran“, *European Security*, Vol. 17, No. 2-3, June-September 2008, pp. 273-293.

¹⁰⁹⁸ Michal Onderco, „Money can't buy you love: the European Union member states and Iranian nuclear programme 2002-2009“, *European Security*, Vol. 24, No. 1, 2015, pp. 56-76.

¹⁰⁹⁹ Elisa Oezbek, “The EU's Nonproliferation Strategy: Iran as a Test Case”, op. cit., pp. 73.

¹¹⁰⁰ Michal Onderco, „Money can't buy you love: the European Union member states and Iranian nuclear programme 2002-2009“, op. cit., pp. 69.

¹¹⁰¹ Ruairi Patterson, “The EU Sanctions on Iran: The European Political Context”, *Middle East Policy*, Volume 20, Issue 1, Spring 2013, pp. 135-146.

¹¹⁰² Eva Mareike Schmitt, “Between European and national role conceptions – the EU3 initiative regarding the Iranian Nuclear Programme”, *European Security*, Vol. 26, Issue 2, 2017, pp. 253-272.

¹¹⁰³ “European Council Conclusions“, EUCO 13/10, Brussels, 17 June 2010, dostupno na: https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/council_conclusion_17_june_en.pdf (pristupljeno: 27.06.2020. godine).

¹¹⁰⁴ „Council Decision of 26 July 2010 concerning restrictive measures against Iran and repealing Common Position 2007/140/CFSP“, *Official Journal of European Union*, I. 195/39, dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010D0413&from=EN> (pristupljeno: 27.06.2020. godine).

¹¹⁰⁵ Akbar E. Torbat, *Politics of Oil and Nuclear Technology in Iran*, op. cit., pp. 214.

pregovorima kulminirala je 2012. godine (u prethodnoj godini su pregovori sa Iranom bili obeleženi odsustvom direktnih susreta, već su predstavljali neku vrstu "epistolarne diplomatije", sprovedene od strane visokog predstavnika za spoljnu i bezbed. politiku Ketrin Ešton i iranskog pregovarača i člana Vrhovnog saveta za nacionalnu bezbednost Saida Tehrana¹¹⁰⁶), kada su uvedene mere¹¹⁰⁷ kojima se zabranjuje uvoz nafte i petrohemijskih proizvoda, kao i osiguranje na transport, ali i istovremeno zamrzavaju sredstva povezana sa Iranskom centralnom bankom. Ovo su bile do tada najambicioznije i najobuhvatnije sankcije sa kojima se saglasila Evropska unija,¹¹⁰⁸ što je, prema određenim ocenama, predstavljalo rezultat pritiska Vašingtona, ali i način da se izbegne eventualni izraelski napad na iranska postrojenja.¹¹⁰⁹ Na ovaj način je politika Evropske unije sa konstruktivnog angažovanja u potpunosti prešla na politiku obuzdavanja i zastrašivanja Irana.¹¹¹⁰ U godini pre uvođenja embarga na naftu Evropska unija je bila najveći uvoznik iranske nafte (shodno podacima, oko 600.000 barela dnevno).¹¹¹¹ Nadležnost sankcija Evropske unije bila je dosta široka i važila je unutar teritorije Unije, takođe odnosila se na svako pravno lice, entitet ili telo koje je inkorporirano ili osnovano po zakonima država članica, kao i na svako pravno lice, entitet ili telo koje obavlja posao koji se delom ili u celini vrši unutar Evropske unije, a ovo je uključivalo vazduhoplove i plovila pod jurisdikcijom Evropske unije, kao i građane država članica bez obzira na njihovo prebivalište.¹¹¹²

Sankcije Evropske unije zapravo su bile višeslojne i odnosile su se na pitanja iranskog nuklearnog programa, kao i ljudskih prava.¹¹¹³ Dakle, uvedene ekonomske i finansijske sankcije vezane za nuklearni program obuhvatale su:

- "restrikcije u trgovini: zabrana izvoza u Iran naoružanja, robe dvostruke namene i robe koja bi mogla biti upotrebljena u aktivnostima povezanim sa obogaćivanjem uranijuma; zabrana uvoza sirove nafte, prirodnog gasa, petrohemijskih i petroleumskih proizvoda iz Irana; zabrana prodaje ili snabdevanja ključnom opremom koja se koristi u energetskom sektoru, zlatom, drugim plemenitim metalima i dijamantima, određenom pomorskom opremom, određenim softverima i drugo;
- restrikcije u finansijskom sektoru: zamrzavanje imovine Centralne banke Irana i velikih iranskih komercijalnih banaka; mehanizam polaganja obaveštenja i dozvola za transfer fondova iznad određene sume iranskim finansijskim institucijama;
- mere u transportnom sektoru: sprečavanje pristupa aerodromima unutar Evropske unije za iranske teretne vazduhoplove; zabrana održavanja i servisa za iranske teretne vazduhoplove i plovila koji prevoze materijale i robu obuhvaćene sankcijama;

¹¹⁰⁶ Laurent Fabius, „Inside the Iran Deal: a French Perspective“, *The Washington Quarterly*, Vol. 39, No. 3, 2016, pp. 8.

¹¹⁰⁷ Council of the European Union, „Iran: New EU sanctions target sources of finance for nuclear programme“, Brussels, 23 January 2012, 5457/12, PRESSE 10, dostupno na:

https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/127444.pdf (pristupljeno: 27.06.2020. godine).

¹¹⁰⁸ Dina Esfandiary, „Assessing the European Union's Sanctions Policy: Iran as a Case Study“, *Non-Proliferations Papers*, No. 34, December 2013.

¹¹⁰⁹ Tarja Cronberg, „No EU, No Iran Deal: the EU's Choice between Multilateralism and the Transatlantic Link“, op. cit., pp. 8.

¹¹¹⁰ Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, op. cit., pp. 97.

¹¹¹¹ Zachary Laub, „International Sanctions on Iran“, Council on Foreign Relations, Last Updated July 15, 2015, dostupno na:

https://www.cfr.org/backgrounder/international-sanctions-iran?cid=ppc-Google-iran_sanctions_backgrounder&gclid=Cj0KCQiA_JTUBRD4ARIsAL7_VeUHRcQgTgr2ffZvf5n7DM-hINP39y4NbGo539PdGc_-Y_hmEKYGK3EaAsIHEALw_wcB (pristupljeno 27.06.2020. godine).

¹¹¹² Dina Esfandiary, „Assessing the European Union's Sanctions Policy: Iran as a Case Study“, op. cit., pp. 7.

¹¹¹³ *Ibid.*

- zabrane putovanja i zamrzavanje imovine određenim ličnostima i entitetima u Iranu.”¹¹¹⁴

Osim toga, počevši od 2011. godine, Evropska unija je uvela i restriktivne mere koje se odnose na ozbiljna kršenja ljudskih prava u Islamskoj Republici:

- “zamrzavanje imovine i zabrana izdavanja viza za pojedince i entitete odgovorne za teška kršenja ljudskih prava u zemlji;
- zabrana izvoza u Iran opreme koja bi mogla biti upotrebljena za unutrašnju represiju, kao i opreme za nadgledanje telekomunikacija.”¹¹¹⁵

Navedene mere koje su u vezi sa kršenjem ljudskih prava redovno se ažuriraju i ostaju na snazi.

Uzimajući u obzir širinu uvedenih restriktivnih mera, ali i ekonomski teret koji je padao na države članice, Unija je uvela vremenski okvir za postepenu implementaciju sankcija. Tako je, imajući u vidu značajno oslanjanje država članica na iransku naftu (na primer uvoz nafte iz Irana iznosio je oko 34,2% ukupnog grčkog uvoza nafte, zatim 14,9% od ukupnog španskog uvoza nafte, ali i 12,4% od ukupnog italijanskog uvoza nafte¹¹¹⁶), Unija je odlučila da započne sa implementacijom embarga na uvoz nafte tek šest meseci nakon što je dogovorena ova restriktivna mera, ostavljajući vremena za pronalaženje alternativnih načina snabdevanja ovim energentom. Ono što je svakako interesantno je preispitivanje legalnosti uvedenih sankcija Unije prema nekim iranskim entitetima, poput banaka “Bank-e Mellat” i “Bank-e Saderat Iran”, kao i određenih kompanija i ličnosti. Naime, postojale su tvrdnje da Evropska unija nije uspela da iznese čvrste dokaze koji povezuju ove kompanije i entitete sa iranskim nuklearnim programom.¹¹¹⁷ Mnogi od navedenih slučajeva razmatrani su na Opštem sudu, kao sudskom telu Suda pravde Evropske unije, a Evropska unija bi ili uložila žalbu na odluke Opšteg suda ili bi nastavila sa sprovođenjem usvojenih restriktivnih mera.¹¹¹⁸

Sjedinjene Američke Države i Evropska unija insistirali su na tome da iransko rukovodstvo mora omogućiti Međunarodnoj agenciji za atomsku energiju da izvrši inspekciju u iranskim vojnim postrojenjima, kao i da obavi razgovore sa iranskim naučnicima zaduženim za nuklearni program, međutim, Teheran nikako nije pristajao na ovaj uslov, uzimajući u obzir njegove tvrdnje da su u prethodnom periodu informacije do kojih je došla Agencija završavale u rukama Mosada, nakon čega bi došlo do ubistava iranskih naučnika i sabotaze nekih od glavnih industrijskih instalacija u Iranu¹¹¹⁹ (iranska strana optužuje, pored Mosada, i CIA, kao i britanski MI6 za kampanju ubistava naučnika¹¹²⁰). Naime, Islamska Republika je uvek tvrdila da Zapadne sile, pod izgovorom inspekcije, nastoje da prikupe bezbednosno-obaveštajne podatke o iranskim strateškim lokacijama, kako bi identifikovali vojne ciljeve, radi sprovođenja sabotaze nad naučnim i vojnim postrojenjima, ali i u *sajber* domenu.¹¹²¹

Evropska unija je navela da je cilj uvođenja sopstvenih sankcija prema Islamskoj Republici Iran, ubediti Teheran da se pridržava svojih međunarodnih obaveza, kao i da se uzdrži od razvoja osetljive tehnologije koja podržava njegov nuklearni i program balističkih raketa.¹¹²² Dakle, cilj se odnosio na

¹¹¹⁴ European Council, Council of the European Union, “EU restrictive measures against Iran”, dostupno na: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/iran/> (pristupljeno: 27.06.2020. godine).

¹¹¹⁵ *Ibid.*

¹¹¹⁶ Dina Esfandiary, „Assessing the European Union's Sanctions Policy: Iran as a Case Study“, op. cit., pp. 7.

¹¹¹⁷ *Ibid.*

¹¹¹⁸ *Ibid.*, pp. 8.

¹¹¹⁹ Akbar E. Torbat, *Politics of Oil and Nuclear Technology in Iran*, op. cit., pp. 216.

¹¹²⁰ Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, op. cit., pp. 106.

¹¹²¹ Akbar E. Torbat, *Politics of Oil and Nuclear Technology in Iran*, op. cit., pp. 216.

¹¹²² European Council, Council of the European Union, „Measures targeting nuclear proliferation activities – key developments“, dostupno na: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/iran/history-iran/> (pristupljeno: 28.06.2020. godine).

promenu strateških odluka iranskog rukovodstva po pitanju nastavka razvoja nuklearnog programa, na šta je Teheran smatrao da ima neotuđivo pravo prema odredbama Sporazuma o neširenju nuklearnog oružja, što je više puta ponovljeno do sada. Takođe, prema određenim ocenama, trebalo je da sankcije dovedu do efekta odvraćanja i zastrašivanja¹¹²³, „utvrđivanjem standarda koje svaka država mora ispuniti da bi izbegla posledice koje je trpeo Teheran.”¹¹²⁴ Međutim, može se reći i da je uvođenje sankcija Iranu od strane Evropske unije imalo i neproklamovani cilj, a to je da utiče na pravce spoljne i bezbednosne politike Teherana u kompleksnoj regionalnoj bezbednosnoj arhitekturi¹¹²⁵. Navedeni cilj povezan je sa namerom Unije da ostvari ulogu bezbednosnog aktera na globalnom nivou, koji će moći i da igra na tabli “čvrste moći”, a ne samo sa aspekta “meke moći”. U tom smislu, politički, bezbednosni i ekonomski interesi Evropske unije odnosili su se na mogućnost eventualnog ostvarivanja uticaja na iransko spoljnopolitičko delovanje u Libanu (uticaj i veze Teherana sa Hizbulahom, koji je nepobitni deo libanskog društveno-političkog i etničko-religijskog miljea), Iraku (u kontekstu uticaja na šiitsku komponentu koji Teheran ostvaruje u zemlji od pada režima Sadama Huseina) i Siriji (bliski odnosi dve zemlje još od Iransko-iračkog rata i njihova revolucionarna solidarnost, ali i iranska podrška režimu Bašara Al Asada), kao i njegove veze sa palestinskim organizacijama, a sve u kontekstu politike prema Izraelu.¹¹²⁶ Takođe, interes Unije je bio da postojeći rivalitet Teherana sa arapskim sunitskim monarhijama u Zalivu ne eskalira. Dakle, kroz politiku uslovljavanja i upotrebu pretnji i strogog režima sankcija, Evropska unija je pokušavala i da ostvari uticaj na bezbednosnu dinamiku u regionu kroz nameru delovanja na spoljnu i bezbednosnu politiku Irana, nastojeći da ostvari sopstvene strateške interese u ovom geopolitički značajnom delu sveta.

Ova kvalitativna promena u spoljnopolitičkom kursu Evropske unije, koja je podrazumevala donošenje odluke o uvođenju autonomnih sankcija prema Iranu i postepeno jačanje restriktivnih mera, posledica je međusobno isprepletanih faktora, poput straha od destabilizacije regiona i moguće trke u naoružanju, ali i sukoba širih razmera, odnosno eventualnog preemtivnog napada Vašingtona ili Izraela na Iran (koji bi značajno delovao na svetsku ekonomiju), uticaja politike neširenja oružja za masovno uništenje, pritiska transatlantskog saveznika, želje Unije da izgradi i demonstrira identitet globalnog bezbednosnog aktera koji može da utiče na politiku i spoljnopolitički kurs drugih zemalja, kao i unutrašnjih političkih prilika u ključnim državama članicama Evropske unije¹¹²⁷ (kao što je na primer izbor Nikole Sarkozyja za predsednika Francuske 2007. godine, koji je označio veliku promenu, a koja se odnosila na francusku “atlantističku inklinaciju”¹¹²⁸, odnosno zauzimanje čvrstog pro-američkog i pro-izraelskog stava¹¹²⁹ i francuske ratoborne pozicije prema Iranu).

Pre uvođenja embarga EU na uvoz nafte, tokom 2011. godine Unija je bila iranski trgovinski partner broj jedan, čineći jednu trećinu od ukupnog iranskog izvoza, kao i oko 23% njegovog izvoza nafte, a uvođenjem embarga na uvoz nafte 2012. godine, značajno je smanjen ukupni uvoz Evropske unije iz Irana, dok je Unija pala na četvrto mesto na listi iranskih trgovinskih partnera.¹¹³⁰ Izvoz nafte čini oko 80% ukupne iranske zarade od izvoza, kao i 50-60% Vladinih prihoda. Međutim, prema

¹¹²³ Dina Esfandiary, „Assessing the European Union's Sanctions Policy: Iran as a Case Study“, op. cit., pp. 8.

¹¹²⁴ Francesco Giumelli, „How EU sanctions work: A new narrative“, Issue, Chaillot Paper, No. 129, May 2013, pp. 29..

¹¹²⁵ Peter Seeberg, „The EU and the international sanctions against Iran: European and Iranian foreign and security policy interests, and a changing Middle East“, *Palgrave Communications*, Vol. 2, 2016, pp. 1-9.

¹¹²⁶ *Ibid*, pp. 2-3.

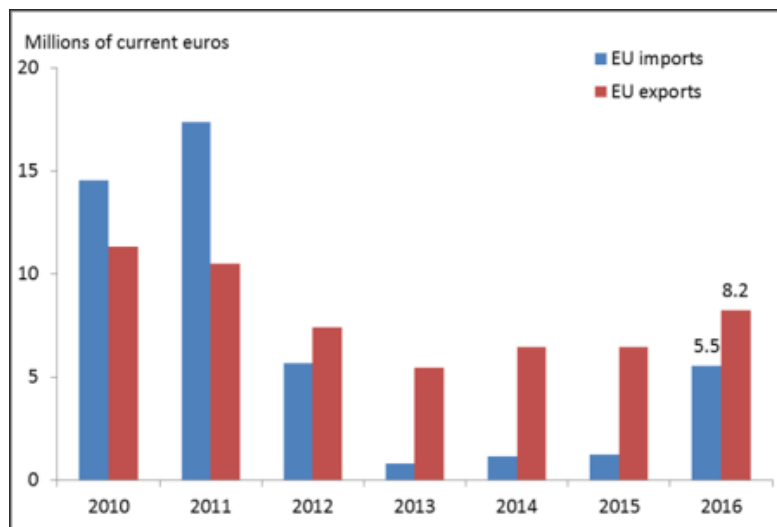
¹¹²⁷ Aniseh Bassiri Tabrizi, Ruth Hanau Santini, „EU sanctions against Iran: new wine in old bottles?“, ISPI Analysis, No. 97, March 2012.

¹¹²⁸ Ruairi Patterson, “The EU Sanctions on Iran: The European Political Context”, op. cit., pp. 140.

¹¹²⁹ “Atlantistički stav” predsednika Nikole Sarkozyja je možda najbolje olicen u njegovoj odluci da aprila 2009. godine reintegriše Francusku u zajedničku komandnu strukturu NATO.

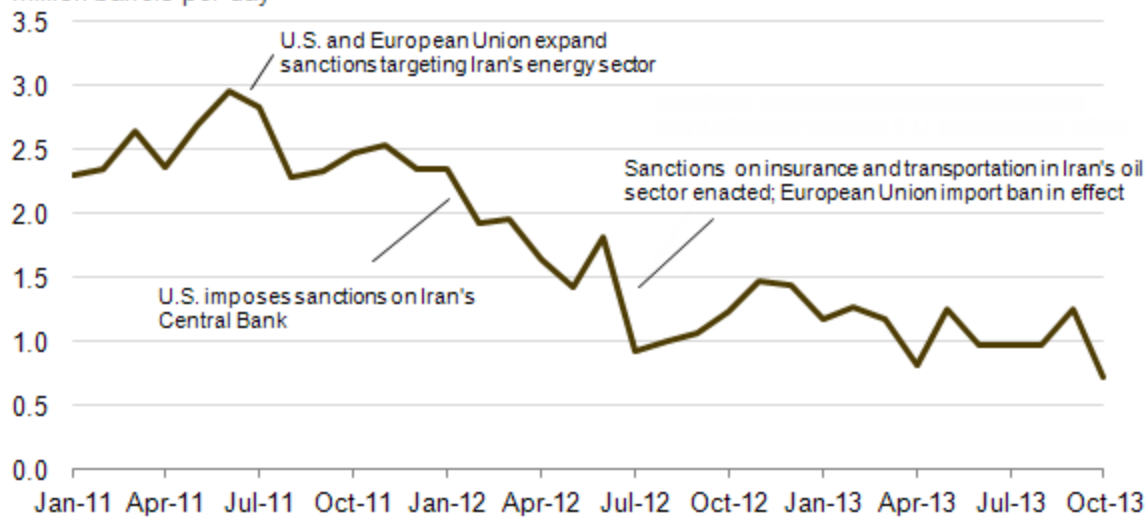
¹¹³⁰ Francesko Giumelli, Paul Ivan, „The Effectiveness of EU Sanctions – An Analysis of Iran, Belarus, Syria and Myanmar“, EPC Issue Paper No. 76, November 2013, pp. 17.

podacima¹¹³¹, od uvođenja embarga Evropske unije iranski izvoz nafte je opao sa 95 milijardi USD 2011. godine, na 69 milijardi USD naredne godine, odnosno za 27%. Takođe, Islamska Republika je tokom 2012. godine prodala prosečno oko 1,5 miliona barela nafte dnevno, što je bilo na najnižem nivou od 1986. godine i za 25% manje u odnosu na 2011. godinu.¹¹³²

Grafički prikaz uvoza i izvoza robe Evropske unije sa Iranom (2010-2016. godine)¹¹³³

Iranian crude oil exports (January 2011-October 2013)
million barrels per day

Grafički prikaz trajektorije izvoza sirove nafte Irana (januar 2011-oktobar 2013. godine)¹¹³⁴

¹¹³¹ *Ibid*, pp. 17.

¹¹³² *Ibid*.

¹¹³³ Izvor: "Doing Business with Iran: EU Trade and Investment Relations", October 25, 2017, dostupno na: <https://www.everycrsreport.com/reports/IN10809.html> (pristupljeno: 28.06.2020. godine).

¹¹³⁴ Preuzeto sa: U.S. Energy Information Administration, dostupno na: <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=14111> (pristupljeno: 28.06.2020. godine).

Teško je u potpunosti proceniti koliki su efekat imale međunarodne sankcije uvedene prema Iranu, imajući u vidu i druge činioce koji su nastupili u istom periodu, kao što je pad cene nafte na svetskom tržištu ili ekonomska politika iranskog rukovodstva. Ekonomija Islamske Republike je u izvesnom smislu doživela recesiju, vrednost iranske valute je opala za 56% u periodu između januara 2012. i januara 2014. godine¹¹³⁵, kada je i inflacija dostigla vrednost od oko 40%, dok je, prema nekim procenama¹¹³⁶, nezaposlenost iznosila oko 20% (naročito među mladima). Međutim, režim u Teheranu je, tokom dugog niza godina pod međunarodnim sankcijama, uspeo da pokaže priličnu sposobnost i prilagodljivost situaciji, dok se ekonomija zemlje, i pored velikog pritiska, adaptirala na restriktivne mere, često pronalazeći načine za njihovo zaobilazanje¹¹³⁷ (napore zemlje da izdrži međunarodne sankcije iransko rukovodstvo naziva “ekonomijom otpora”, a što podrazumeva ekonomski model koji promoviše razvoj pod otežanim uslovima – sankcije, pritisak, animoziteti, pretnje – kao i jačanje domaćih kapaciteta¹¹³⁸). Iran spada među države koje su bile izložene sveobuhvatnom režimu sankcija u dužem vremenskom periodu. Naime, iako poslovanje mnogih kompanija sa iranskom stranom ne bi potpadalo pod režim sankcija, neke od njih su, usled bojazni od mogućih problema ili istraga, odlučile da budu uzdržane i obustave ili ne započinju nikakav oblik saradnje sa subjektima u Iranu, time *de facto* čineći da ciljane sankcije zapravo postanu sveobuhvatne (“*over-sanctioning*”).¹¹³⁹ Režim sankcija je takođe doveo i do nekih nenameravanih pozitivnih posledica. Tako je Iran redukovao ekonomsku zavisnost od izvoza nafte i postepeno razvijao proizvodne kapacitete, odnosno ekonomsku samoodrživost, stalno se trudeći da smanji ekonomsku ranjivost zemlje (izvršena je lokalizacija tehnologije kako bi se gubici izazvani sankcijama sveli na minimalni nivo).¹¹⁴⁰ Takođe, Iran je ojačao sopstvene kapacitete kako bi što manje bio zavistan od spoljašnjih faktora i uticaja. Ako je cilj sankcija bilo zaustavljanje razvoja nuklearnog programa i vojno-odbrambenog sektora zemlje, onda su rezultati ograničeni: nuklearni i raketni program je ostvario napredak i tokom drugog mandata predsednika Ahmadinežada, uprkos teškoćama koje su donele sankcije.¹¹⁴¹ Ako su sankcije imale za cilj da ohrabre iransko rukovodstvo da promeni nuklearnu politiku zemlje, onda su takođe bile neuspešne: interna politička debata, uključujući i onu između rivalskih frakcija, fokusirala se uglavnom na loše ekonomsko upravljanje predsedničke administracije, a ne na odustajanje od nuklearnog programa.¹¹⁴² Ako se, pak, Zapad nadao da će sankcije podriti režim, ponovo nije bilo uspeha, jer su sankcije na

¹¹³⁵ Zachary Laub, „International Sanctions on Iran“, Council on Foreign Relations, Last Updated July 15, 2015, dostupno na: https://www.cfr.org/backgrounder/international-sanctions-iran?cid=ppc-Google-iran_sanctions_backgrounder&gclid=Cj0KCQIA_JTUBRD4ARIsAL7_VeUHRcQgTgr2ffZvf5n7DM-hINP39y4NbGo539PdGc_-Y_hmEKYGK3EaAsIHEALw_wcB (pristupljeno 27.06.2020. godine).

¹¹³⁶ *Ibid.*

¹¹³⁷ Više o tome u: Alireza Naghavy, Giuseppe Pignataro, „Theocracy and Resilience against Economic Sanctions“, *Journal of Economic Behavior & Organization*, Volume 111, March 2015, pp. 1-12; Mark Dubowitz, Annie Fixler, Rachel Ziemba, „Iran's Economic Resilience Against Snapback sanctions Will Grow Over Time“, Center on Sanctions & Illicit Finance, June 2015 (dostupno na:

<https://s3.us-east>

[2.amazonaws.com/defenddemocracy/uploads/publications/Iran_economy_resilience_against_snapback_sanctions.pdf](https://s3.us-east-2.amazonaws.com/defenddemocracy/uploads/publications/Iran_economy_resilience_against_snapback_sanctions.pdf),

pristupljeno: 04.07.2020. godine); Sadeh Bakhtiari, Farzam Sajjadi, „Theoretical and Empirical Analysis of Economic Resilience Index“, *Iranian Journal of Economic Studies*, Vol. 7, No. 1, 2018, pp. 41-53.

¹¹³⁸ Erszébet N. Rósa, Tamás Szigetvári, „The Resistance Economy: Iranian Patriotism and Economic Liberalisation“ in: Tamás Geröcs, Miklós Szanyi (ed.), *Market Liberalism and Economic Patriotism in the Capitalist World-System*, Palgrave Macmillan, 2019, pp. 169-182.

¹¹³⁹ Francesco Giumelli, Paul Ivan, „The Effectiveness of EU Sanctions – An Analysis of Iran, Belarus, Syria and Myanmar“, op. cit., pp. 15.

¹¹⁴⁰ Ali Feghe Majidi, Zahra Zarouni, „The Impact of Sanctions on the Economy of Iran“, *International Journal of Resistive Economics*, Vol. 4, Issue 1, September 2016, pp. 96.

¹¹⁴¹ Maaike Warnaar, *Iranian Foreign Policy during Ahmadinejad – Ideology and Actions*, Palgrave Macmillan, New York, 2013, pp. 73.

¹¹⁴² *Ibid.*

izvestan način ojačale moć postojećeg režima, umesto da mu predstavljaju izazov.¹¹⁴³ Ukoliko su ekonomske posledice sankcija i uticale na legitimitet režima, one su jednako indukovale i razočarenje u evropske vlade među umerenim frakcijama i delovima iranskog društva, koji je svaki dan na sopstvenoj koži osećao posledice kaznenih mera, koje je Unija sprovodila, a ako su sankcije imale zadatak da nateraju Teheran da se približi i pregovara, odnosno ojača veze sa Zapadom, onda to svakako nije postignuto, jer je iransko rukovodstvo potražilo alternativne partnere u drugim međunarodnim akterima, što je posledično samo limitiralo opcije Evropske unije za ostvarivanje uticaja nad Iranom.¹¹⁴⁴

Iran je bio pod režimom unilateralnih sankcija Sjedinjenih Američkih Država i pre postavljanja pitanja o karakteru iranskog nuklearnog programa, zbog čega je u Teheranu razvijena percepcija da i postizanje konačnog dogovora o navedenom pitanju, nije nikakav garant da Vašington ne posegne za novim oblikom kažnjavanja Islamske Republike.¹¹⁴⁵ Tako Teheran percipira da prava američka namera i cilj nisu samo promena spoljnopolitičkog delovanja zemlje, već zapravo promena njenog vladajućeg režima.¹¹⁴⁶ Iz tih razloga, iransko rukovodstvo je nastojalo da ojačava ekonomiju i učini je stabilnom i manje ranjivom, razvijajući trgovinske odnose sa drugim azijskim zemljama i van evropskog kontinenta (Indija, Kina, Pakistan, Turska, Tajvan, Ujedinjeni Arapski Emirati, ali i Rusija), što je označeno kao proces “azijanizacije, odnosno de-evropeizacije iranske spoljnotrgovinske politike”, kao jedna od strategija odgovora na negativne posledice i rezultate dugogodišnjih sankcija kojima je Islamska Republika izložena.¹¹⁴⁷

Ovde je važno napomenuti da je, promenom stava i politike Evropske unije i njenih ključnih država članica, u kojoj su odnosi sa Iranom redukovani na pregovore o nuklearnom programu, a zatim i uvođenjem autonomnih sankcija, iransko rukovodstvo percipiralo da je Islamska Republika postavljena u prilično tešku i asimetričnu poziciju, u kojoj mora da dokazuje svoju nevinost, odnosno da je konačni cilj Zapada zapravo promena režima u Iranu.¹¹⁴⁸ Uvodeći oštre restriktivne mere, Unija je propustila priliku da nastavi sa pregovorima i investira napore u razumevanje Irana kao ponosne i dostojanstvene zemlje, koja je izgrađena na dugotrajnoj i grandioznoj kulturi i tradiciji. Unija nije pokušala da uzme u obzir sliku koju Iran ima o sebi, svom nacionalnom i religijskom identitetu i nije na pravi način prihvatila važnost koju zemlja posvećuje pitanju poštovanja ili bolje rečeno uzajamnog poštovanja, gde se Iran tretira kao ravnopravan partner. Kako bi se istinski pregovaralo, dijalog sa Iranom treba da bude zasnovan i na ovim premisama, što se često gubi iz vida. Za sve to vreme iranski zvaničnici tvrde kako Iran nema nameru da razvije nuklearno naoružanje, već nuklearnu energiju koristi isključivo u mirnodopske svrhe. Kako je Hasan Ruhani, tadašnji predsedavajući Vrhovnog saveta za nacionalnu bezbednost i glavni pregovarač u nuklearnim pregovorima, 2004. godine ukazao na razloge zašto Iran ne teži sticanju nuklearnog naoružanja: “Mi smo se odlučili protiv takvog oružja iz strateških razloga, jer smo ubeđeni da ono neće doneti bezbednost Iranu. Naprotiv, stvoriće ozbiljne probleme. Prethodnih godina Iran je načinio značajne napore kako bi izgradio mostove poverenja sa zemljama u regionu; poslednja stvar koju želimo je da ih srušimo, korišćenjem resursa za proizvodnju oružja za masovno uništenje. Ubeđeni smo da bi se u tom slučaju druge države priklonile velikim silama radi zaštite;

¹¹⁴³ *Ibid.*

¹¹⁴⁴ *Ibid.*

¹¹⁴⁵ Ali Feghe Majidi, Zahra Zarouni, „The Impact of Sanctions on the Economy of Iran“, op. cit., pp. 97.

¹¹⁴⁶ Nihat Ali Özcan, Özgür Özdamar, „Iran's Nuclear Program and the Future of U.S.-Iranian Relations“, *Middle East Policy*, Vol. XVI, No. 1, Spring 2009, pp. 121-133.

¹¹⁴⁷ Mohammad Nasre Esfahani, Ehsan Rasoulinezhad, „Iran's trade policy of Asianization and de-Europeanization under sanctions“, *Journal of Economics Studies*, Vol. 44, No. 4, 2017, pp. 552-567.

¹¹⁴⁸ Oliver Borszik, „International Sanctions against Iran under President Ahmadinejad: Explaining Regime Persistence“, German Institute of Global and Area Studies, Working Papers, No. 260, November 2014, dostupno na: https://www.giga-hamburg.de/en/system/files/publications/wp260_borszik.pdf (pristupljeno: 04.07.2020. godine).

regionalna bezbednost bi na taj način bila oslabljena, a to ne bi služilo našim nacionalnim bezbednosnim interesima.”¹¹⁴⁹ Važno je shvatiti i da se “nijedna iranska vlast, bez obzira na njenu ideologiju ili demokratske vrednosti, neće usuditi da zaustavi iranski program nuklearne energije.”¹¹⁵⁰ Čak i kada bi Islamska Republika bila zamenjena demokratski legitimnim režimom, na snazi bi ostali različiti interesi po pitanju regionalne bezbednosti, a takođe, iranska spoljna politika bi i dalje bila obeležena zahtevima za međunarodnim poštovanjem i priznavanjem regionalne uloge Irana.¹¹⁵¹ Osim toga, treba istaći da postoje autori koji tvrde kako bi nuklearno naoružan Iran predstavljao najbolji mogući rezultat koji bi ponovo uspostavio stabilnost na Bliskom istoku kroz ravnotežu snaga.¹¹⁵² Iran je okružen državama sa nuklearnim naoružanjem: sa zapada je to Izrael, sa istoka Indija i Pakistan, sa severa je to Rusija, dok se na južnim granicama nalazi Peta američka flota stacionirana u Bahreinu, a sa druge strane, postoje države koje poseduju nuklearne programe, ali ne i naoružanje (poput Kanade i Brazila), a koje su mnogo bliže teritoriji SAD-a u odnosu na Iran, pa se stoga legitimno može postaviti pitanje: zašto je onda Islamska Republika u drugačijoj poziciji u odnosu na njih i zašto je dugi niz godina izložena žestokim međunarodnim sankcijama, odnosno da li je glavni cilj sankcija održavanje stabilnosti u regionu Bliskog istoka ili bogati iranski naftni izvori?¹¹⁵³ Kao što je Kenet Volc napisao: “Ukoliko Teheran utvrdi da iranska bezbednost zavisi od posedovanja nuklearnog naoružanja, nije verovatno da će sankcije promeniti takvu nameru; ukoliko Iran želi nuklearno naoružanje, to bi bilo radi osiguravanja bezbednosti, a ne radi unapređenja ofanzivnih kapaciteta (ili sopstvenog uništenja).”¹¹⁵⁴

Od januara 2014. godine neke od ovih restriktivnih mera su suspendovane, kao deo implementacije privremenog sporazuma – Zajedničkog plana akcije (*Joint Plan of Action*), koji je postignut između Irana i grupe P5+1 u novembru 2013. godine. Nakon postizanja Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije (*Joint Comprehensive Plan of Action*¹¹⁵⁵), od 16. januara 2016. godine (dan određen za početak implementacije JCPOA), ukinute su ekonomske i finansijske sankcije Evropske unije povezane sa iranskim nuklearnim programom, uz zadržavanje određenih mera koje ostaju na snazi.¹¹⁵⁶

Nastavak rada posvetićemo poređenju američke i politike Evropske unije prema Islamskoj Republici Iran, kao i analizi njihovih razlika i sličnosti, kako bi utvrdili da li politika Evropske unije prati glavne odrednice spoljnopolitičkog delovanja SAD-a prema Teheranu (koja se ogleda u konfrontaciji i suprotstavljanju teokratskom režimu) ili sprovodi suštinski različitu politiku, koja bi trebalo da rezultira sadržajnom saradnjom sa Iranom.

¹¹⁴⁹ Citirano u: Christoph Bertram, „Rethinking Iran: From confrontation to cooperation“, Institute for Security Studies, Chaillot Paper, No 110, August 2008, pp. 23-24, dostupno na:

<https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp110.pdf> (pristupljeno: 08.07.2020. godine).

¹¹⁵⁰ Shirin Ebadi, Muhammad Sahimi, „Link the nuclear program to human rights“, *The New York Times*, Jan. 19, 2006, dostupno na: <https://www.nytimes.com/2006/01/19/opinion/link-the-nuclear-program-to-human-rights.html> (pristupljeno: 08.07.2020. godine).

¹¹⁵¹ Christoph Bertram, „Rethinking Iran: From confrontation to cooperation“, op. cit., pp. 37.

¹¹⁵² Kenneth N. Waltz, “Why Iran Should Get the Bomb: Nuclear Balancing Would Mean Stability”, *Foreign Affairs*, Vol. 91, No. 4, July/August 2012, pp. 2-5; Akbar E. Torbat, “EU Embargoes Iran over the Nuke Issue”, Information Clearing House, July 8 2012, dostupno na:

http://www.calstatela.edu/sites/default/files/users/u15276/eu_embargoes_iran_over_the_nuke_issue.pdf (pristupljeno: 05.07.2020. godine).

¹¹⁵³ Akbar E. Torbat, “EU Embargoes Iran over the Nuke Issue”, op. cit., pp. 2.

¹¹⁵⁴ Kenneth N. Waltz, “Why Iran Should Get the Bomb: Nuclear Balancing Would Mean Stability”, op. cit., pp. 2, 4.

¹¹⁵⁵ Dogovoren 14. jula 2015. godine.

¹¹⁵⁶ European Council, Council of the European Union, “Iran: Council lifts all nuclear-related economic and financial EU sanctions”, Press release, 16 January 2016, dostupno na: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/01/16/iran-council-lifts-all-nuclear-related-eu-sanctions/> (pristupljeno: 04.07.2020. godine).

3.5. Suštinske ili proklamovane razlike u politikama EU i SAD prema Iranu

U proteklih više od četiri decenije od izgradnje Islamske Republike Iran, pristup i politika prema Teheranu predstavljali su veoma značajan i nezaobilazan element u transatlantskim odnosima,¹¹⁵⁷ jedno od ključnih političkih pitanja u okviru transatlantske agende.¹¹⁵⁸ Sjedinjene Američke Države i Evropska unija težile su zajedničkim ciljevima: zaustaviti iranske nuklearne ambicije, ograničiti njegov raketni program i razvoj u vojnoj i oblasti odbrambenih tehnologija, ubediti i primorati Teheran da zauzme konstruktivnu ulogu (sa stanovišta Vašingtona) u regionu, ali i ohrabriti demokratske reforme i poštovanje ljudskih prava u zemlji.¹¹⁵⁹ Najveći deo tog perioda, politike koje su sledili Vašington i Brisel zasnivale su se na istim osnovama, iako je u određenim momentima Evropska unija pribegavala politici konstruktivnog angažovanja Irana i dijaloga, koja se razlikovala od američkog pristupa i strategije.¹¹⁶⁰ Dakle, iako su sledili različite načine i koristili drugačija sredstva za postizanje istovetnih ciljeva, može se reći da su te razlike pre služile za komplementarnost, nego za međusobni konflikt dva transatlantska saveznika.¹¹⁶¹ Evropski zvaničnici su nastojali da igraju ulogu posrednika, ali su pregovori konstantno propadali, imajući u vidu zahtev Unije da Iran trajno obustavi svoj program obogaćivanja uranijuma (sa stanovišta EU3 to je bio poželjan ishod pregovora), što je bio američki uslov za podršku, koji sa američkog stanovišta uopšte i nije bio predmet pregovaranja (to je bio preduslov za pregovore)¹¹⁶², budući da zvaničnici SAD-a nisu krili da će Vašington svaku drugu opciju, koja ne podrazumeva potpuni prekid obogaćivanja uranijuma od strane Irana, smatrati nedovoljnim.¹¹⁶³ Dakle, za SAD je trajni prekid obogaćivanja uranijuma od strane Teherana predstavljao preduslov za ulazak u pregovore uopšte, dok je sa stanovišta Islamske Republike obogaćivanje uranijuma fundamentalno i pitanje oko koga se ne pregovara, shodno Sporazumu o neširenju nuklearnog naoružanja.¹¹⁶⁴ Ipak je EU3 prihvatila američku politiku preduslova za pregovore sa Iranom, odnosno američku crvenu liniju obustavljanja obogaćivanja uranijuma od strane Irana, čime se Unija u potpunosti odrekla bilo kakve strateške autonomije.¹¹⁶⁵ Tako je Evropska unija pokušavala da pristupi Teheranu uz pomoć diplomatije “štapa i šargarepe”, nudeći određene podsticaje, ali i uvodeći sankcije. Takođe, u pojedinim situacijama i američki pristup Teheranu podrazumevao je fleksibilnost, pa je tada Vašington podržavao ovu evropsku politiku dvostrukog koloseka. Osim toga, evropsko-američka kooperacija glede Irana ojačana je zajedničkim i istovetnim stavovima po pitanju percepcije iranskog režima i rukovodstva, iranske pozicije prema Izraelu i njegove podrške Hizbolahu i Siriji, kao i iranske pomoći

¹¹⁵⁷ Peter Rudolf, „The United States, Iran and Transatlantic Relations: Headed for Crisis?“, German Institute for International and Security Affairs, SWR Comments, September 2004.

¹¹⁵⁸ Peter van Ham, „WMD Proliferation and Transatlantic Relations: Is a Joint Western Strategy Possible?“, Netherlands Institute of International Relations, April 2004, dostupno na: https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20040400_cli_ess_vanham.pdf (pristupljeno: 06.07.2020. godine).

¹¹⁵⁹ Clemet Therme, „The rise of tensions between Iran and Europe: the Trump Factor“, *ISS Analysis*, 1st March 2019, dostupno na: <https://www.iiss.org/blogs/analysis/2019/03/iran-and-europe-rise-of-tensions> (pristupljeno: 06.07.2020. godine).

¹¹⁶⁰ Riccardo Alcaro, „Learning From a Troubled Experience – Transatlantic Lessons from the Nuclear Standoff with Iran“, *The International Spectator*, Vol. 46, No. 4, December 2011, pp. 115-136.

¹¹⁶¹ Daniel Brumberg, „Dilemmas of Western Policies towards Iran“, *The International Spectator*, Vol. 37, No. 3, 2002, pp. 69-81.

¹¹⁶² Tarja Cronberg, „No EU, No Iran Deal: the EU's Choice between Multilateralism and the Transatlantic Link“, op. cit., pp. 10.

¹¹⁶³ Riccardo Alcaro, „Learning From a Troubled Experience – Transatlantic Lessons from the Nuclear Standoff with Iran“, op. cit., pp. 123.

¹¹⁶⁴ Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, op. cit., pp. 73.

¹¹⁶⁵ Tarja Cronberg, „No EU, No Iran Deal: the EU's Choice between Multilateralism and the Transatlantic Link“, op. cit., pp. 10,12.

organizacijama, koje Evropska unija i Vašington smatraju terorističkim, a u tom smislu Iran je neretko percipiran kao “protivnik koji teži da dominira regionom Bliskog istoka, zбриše Izrael sa mape uz pomoć nuklearne bombe, u isto vreme podrivajući napore Zapada za stabilizacijom Iraka i rešavanjem arapsko-izraelskog sukoba”.¹¹⁶⁶ Od uvođenja Islamske Republike i svrgavanja američkog saveznika šaha Mohameda Reze Pahlavija, Teheran je predstavljao stalni izazov za strateške kalkulacije Vašingtona u regionu Bliskog istoka, istovremeno nastojeći da se suprotstavi američkoj predstavi regionalnog poretka.¹¹⁶⁷ U tom smislu, bitno je napomenuti da Sjedinjene Američke Države i Evropska unija dele fundamentalno slične stavove i pistepe bezbednosnim problemima u regionu, kao što je iransko pitanje.¹¹⁶⁸ No, krenimo ukratko hronološkim redom, kako bi istakli pozicije Vašingtona i Brisela prema Islamskoj Republici Iran, rizikujući da će izvesni elementi biti na određen način ponovljeni iz prethodnih delova rada (u kojima su mahom obrađivani iz drugačijeg aspekta).

Kao što je u prethodnom delu rada obrađeno, od 1992. godine, odnosi Irana i Evropske unije bili su zasnovani na takozvanom konceptu “konstruktivnog angažovanja” (*constructive engagement*), koji je trebalo da podrazumeva da Unija, a za razliku od Sjedinjenih Američkih Država, bazira svoju diplomatiju prema Teheranu na dijalogu, a ne na prisili i prinudi. Inicirajući “kritički dijalog” sa Islamskom Republikom Iran 1992. godine, u samom početku, Evropska unija je na neki način ipak pokazala spremnost za istinskim “konstruktivnim angažovanjem”, iako je, kako je već pokazano u prethodnom delu rada, ovoj politici nedostajala koherentnost i koordinacija, dok je istovremeno ona bila podređena nacionalnim politikama i interesima država članica. Dok su Sjedinjene Američke Države nastavljale sa politikom aktivnog obuzdavanja Islamske Republike i uvođenja jednostranih kaznenih mera, podsetićemo da je Evropska unija tada odbila da podrži sankcije koje su Sjedinjene Američke Države uvele Teheranu (*Iran Libya Sanctions Act – ILSA* koji je pogađao kompanije – i američke ali i sve druge, koje su obavljale poslove sa Iranom), što je izazvalo kratkotrajne tenzije sa transatlantskim saveznikom.¹¹⁶⁹ Na ovaj način je Unija u tom momentu odbila da koristi politiku izolacije i obuzdavanja Irana, ističući nameru da pristupi direktnim kontaktima i pravom dijalogu. Međutim, nakon slučaja “Mikonos” 1997. godine “kritički dijalog” biva suspendovan, a Unija je zatim inicirala “sveobuhvatni dijalog” (2000 – 2004. godine), sa ciljem unapređenja ekonomskih i diplomatskih odnosa, što je bilo uslovljeno postizanjem vidljivog napretka Irana u oblastima ljudskih prava, nuklearnog programa, međunarodnog terorizma i bliskoistočnog mirovnog procesa, ali su i ovoga puta samo dodatno intenzivirani bilateralni odnosi država članica Unije sa Iranom¹¹⁷⁰, a države članice su uporno oklevale da se odreknu sopstvenih političkih i ekonomskih interesa u odnosima sa Teheranom¹¹⁷¹. Ipak, do početka 2004. godine, ključne države članice Unije – Velika Britanija, Nemačka i Francuska uveliko su preorijentisale svoje prioritete isključivo na iranski nuklearni program, redukujući pregovore na “nuklearnu” diplomatiju i pokušaje postizanja nuklearnog sporazuma.

Ovde je važno istaći da je, maja 2003. godine Teheran, posredstvom švajcarske Ambasade (koja je zastupala američke konzularne interese u odsustvu američko-iranskih diplomatskih odnosa), poslao signal administraciji predsednika Buša da je spreman da pregovara i postigne dogovor koji bi podrazumevao rešavanje nuklearnog pitanja i podršku organizacijama koje su označene terorističkim, u

¹¹⁶⁶ Christoph Bertram, „Rethinking Iran: From confrontation to cooperation“, op. cit., pp. 9.

¹¹⁶⁷ *Ibid*, pp. 18.

¹¹⁶⁸ Nathalie Tocci, Riccardo Alcaro, “Rethinking Transatlantic Relations in a Multipolar Era”, *International Politics*, Vol. 51, No. 3, 2014, pp. 366-389 (pp. 371).

¹¹⁶⁹ Ruairi Patterson, “The EU Sanctions on Iran: The European Political Context”, op. cit., pp. 136.

¹¹⁷⁰ V. Matthias Struwe, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, op. cit., pp. 46.

¹¹⁷¹ Omran Omer Ali, „From critical to comprehensive dialogue: the effectiveness of the EU's policy towards Iran (1992-1998)“, op. cit., pp. 13-14.

zamenu za uspostavljanje diplomatskih odnosa i ukidanje ekonomskih sankcija.¹¹⁷² Duboko podeljena po pitanju neophodnosti zauzimanja politike koja bi dovela do promene režima u Iranu, američka strana nije odgovorila na ovu iransku inicijativu.¹¹⁷³ Administracija predsednika Buša je i dalje na stolu držala moguću vojnu opciju, pa je tako odbijen predlog Irana, države koja je označena kao pripadnica “osovine zla”¹¹⁷⁴ (uprkos procenama iranskog rukovodstva da bi asistencija Irana američkoj anti-talibanskoj kampanji u susednom Avganistanu 2001/02. godine mogla da uzrokuje drugačiji odgovor Vašingtona¹¹⁷⁵). Istovremeno, u nastojanju da prevaziđe i odgovori na snažno razmimoilaženje država članica u vezi tada aktuelne intervencije u Iraku, Evropska unija je započela izradu nacrtu startegije protiv širenja oružja za masovno uništenje, ali i Evropske strategije bezbednosti.¹¹⁷⁶ Takođe, tada je, na predlog britanskog šefa diplomatije, inicirana tripartitna “minilateralna” saradnja¹¹⁷⁷ između Velike Britanije, Francuske i Nemačke *vis-a-vis* Irana, koja je dobila i američku podršku, takozvana E3. U pokušaju da prevaziđe podele među članicama, ali i da pokaže kapacitet kredibilnog međunarodnog aktera, Unija je novembra 2004. godine odlučila da se inicijativi pridruži i visoki predstavnik EU za spoljnu politiku i bezbednost, tako da ista postaje EU-3. U ovom momentu, Iran je pristao na inspekcije od strane Međunarodne agencije za atomsku energiju, ali je i potpisao Dodatni protokol uz Sporazum o neširenju nuklearnog oružja, kao mera izgradnje poverenja. Iranska strana je prihvatila ponudu E3 za pregovorima po pitanju nuklearnog programa i iz razloga što se tako javila mogućnost da Sjedinjene Američke Države budu uključene u proces.¹¹⁷⁸ Sa druge strane, i diplomate iz E3 su bile svesne od samog početka da uspeh dijaloga i mogućnost postizanja održivog rešenja zavisi od stava Vašingtona, odnosno uključivanja Sjedinjenih Država u pregovore, čime je njihov manevarski prostor bio od starta ograničen.¹¹⁷⁹ Tokom pregovora koji su prethodili uvođenju UN sankcija Iranu, američki uticaj je bio prisutan, bez obzira što Vašington nije bio uključen u pregovore, tako da države E3 nisu bile u mogućnosti da vrše potpuno samostalnu i autonomnu ulogu po pitanju narastajuće nuklearne krize sa Iranom.¹¹⁸⁰ Osim toga, angažovanje E3 je nastupilo tek nakon što je američka strana odbila pomenutu iransku inicijativu posredstvom švajcarske Ambasade, iz maja 2003. godine. Za američku administraciju je inicijativa E3 takođe imala svrhu: služila je kao sredstvo za kupovinu vremena, kako bi se na izvestan način odložila konfrontacija sa Islamskom Republikom, sve dok Sjedinjene Države ne budu bile spremne za početak pregovora.¹¹⁸¹ Takođe, ova uloga posrednika “minilateralne E3 inicijative” zavisila je od njenog implicitnog priznavanja od strane drugih aktera: Sjedinjenih Američkih Država, Irana, ostalih država članica EU, ali i Međunarodne agencije za atomsku energiju.¹¹⁸² Aktivnosti E3 u odnosu prema Iranu su oduvek bile obeležene strukturalnom neravnotežom između interesa i kratkoročnih ciljeva: ekonomski interesi u odnosima sa Islamskom Republikom (zaštita i, po mogućstvu proširenje trgovinskih i odnosa u energetskom sektoru), strateški

¹¹⁷² Christoph Bertram, „Rethinking Iran: From confrontation to cooperation“, op. cit., pp. 31.

¹¹⁷³ Sebastian Harnisch, “Minilateral Cooperation and Transatlantic Coalition-Building: The E3/EU-3 Iran Initiative”, op. cit., pp. 9.

¹¹⁷⁴ Bernd Kaussler, *Iran’s Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, op. cit., pp. 100.

¹¹⁷⁵ Riccardo Alcaro, „Learning From a Troubled Experience – Transatlantic Lessons from the Nuclear Standoff with Iran“, op. cit., pp. 122.

¹¹⁷⁶ Sebastian Harnisch, „Preventing Crisis Militarization: the European Union, the United States and the Iranian Nuclear Program“ in: Sebastian Harnisch, Cameron Thies, Gordon Friedrichs (ed.), *Politics of Resilience and Transatlantic Order: Enduring The Crisis?*, Routledge, 2019.

¹¹⁷⁷ Sebastian Harnisch, “Minilateral Cooperation and Transatlantic Coalition-Building: The E3/EU-3 Iran Initiative”, op. cit., pp. 10.

¹¹⁷⁸ Riccardo Alcaro, „Learning From a Troubled Experience – Transatlantic Lessons from the Nuclear Standoff with Iran“, op. cit., pp. 120.

¹¹⁷⁹ *Ibid*, pp. 122.

¹¹⁸⁰ *Ibid*, pp. 122.

¹¹⁸¹ *Ibid*, op. cit., pp. 123.

¹¹⁸² Sebastian Harnisch, “Minilateral Cooperation and Transatlantic Coalition-Building: The E3/EU-3 Iran Initiative”, op. cit., pp. 3.

interes sprečavanja sveobuhvatne krize na Bliskom istoku, ali i podržavanje režima neširenja oružja za masovno uništenje – države E3 nisu imale sopstvene kapacitete da samostalno ostvare navedene interese, zbog čega su se fokusirale na kratkoročni cilj – da dovedu Sjedinjene Američke Države za pregovarački sto.¹¹⁸³ U pitanju je bilo pre svrstavanje politike EU/E3 uz američki pristup, nego konvergencija američke i politike EU, odnosno njihovo međusobno približavanje (pri tome, svrstavanje uključuje pristanak da se sledi američko liderstvo, u kombinaciji sa odsustvom kapaciteta da se sledi autonomni kurs akcija koji bi reflektovao pomenute interese država E3).¹¹⁸⁴

U periodu od 2005. do 2008. godine, Evropska unija i Iran su međusobno podnosili predloge za rešavanje nuklearnog pitanja, bez pronalaženja odgovarajućeg kompromisa. Sa druge strane, iranski predsednik Ahmadinežad je maja 2006. godine uputio pismo predsedniku Bušu u pokušaju otopljanja odnosa sa Vašingtonom, koje je tadašnja državna sekretarka Kondoliza Rajs kategorički odbacila.¹¹⁸⁵ Sjedinjene Američke Države su prepustile Uniji da se u ovom periodu angažuje po iranskom pitanju, unapred anticipirajući nemogućnost postizanja saglasnosti sa Iranom, zbog toga što Unija nikako nije mogla da pruži Teheranu bezbednosne garancije protiv potencijalnih pretnji u regionu.¹¹⁸⁶ Tokom ovog perioda, Unija je formalno pokušavala da igra ulogu posrednika između Teherana i Vašingtona, koji je iznošenje iranskog pitanja pred Savet bezbednosti UN 2006. godine video kao sredstvo legitimizacije, ne samo sopstvene politike obuzdavanja Irana, već i multilateralnog obuzdavanja Irana¹¹⁸⁷, dok je Evropska unija na taj način u potpunosti izgubila suštinski uticaj na tok budućih događaja.¹¹⁸⁸ I oko potrebe uvođenja sankcija Iranu sve do 2006. godine nije bilo saglasnosti na nivou ključnih država članica Unije, tako da su Velika Britanija i Francuska bile sklonije prihvatanju kaznenih mera (sa ulogom “jastrebova”), u skladu sa američkim pritiskom, dok su za Nemačku ekonomski interesi i investicije u Iranu prevladali u odnosu na povezivanje političkih zahteva sa kaznenim merama,¹¹⁸⁹ i sve opet shodno dominaciji nacionalnih interesa. Uvođenjem sankcija, politika EU3 i formalno postaje politika obuzdavanja Irana, koja postaje cilj sam po sebi.¹¹⁹⁰

U periodu 2007-2008. godine, Iran je intenzivirao proces obogaćivanja uranijuma, što je bilo praćeno recipročnim merama Sjedinjenih Američkih Država, koje su sledile strategiju ravnoteže snaga u regionu, sa ciljem slabljenja pozicije Teherana.¹¹⁹¹ U tom smislu, u obzir se moraju uzeti i tadašnje američke i iranske suprotstavljene aktivnosti u susednom Iraku (*proxy war*), kao i politika zastrašivanja i obuzdavanja u okviru borbe za primat u regionu.¹¹⁹² Izborom Baraka Obame za novog predsednika Sjedinjenih Američkih Država, američka strana je pristala na još jednu rundu pregovora u Ženevi, oktobra 2009. godine (u svom obraćanju za iransku Novu godinu 21. marta 2009. godine, predsednik Obama je ponudio detant u odnosima sa Iranom, ističući spremnost da isti budu iskreni i zasnovani na uzajamnom poštovanju¹¹⁹³). Iako su pregovori započeli bez bilo kakvih preduslova, odnosi Evropske

¹¹⁸³ Riccardo Alcaro, Aniseh Bassiri Tabrizi, „Europe and Iran's Nuclear Issue: The Labours and Sorrows of a Supporting Actor”, *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, Vol. 49, No. 3, 2014, pp. 14-20.

¹¹⁸⁴ *Ibid*, op. cit., pp. 18.

¹¹⁸⁵ Karina Stokes, „Ahmadinejad's Letter to Bush Opens Dialogue in Middle Eastern Rhetorical Style“, *Journal of Language and Politics*, Vol. 9, Issue 1, 2010, pp. 96-114.

¹¹⁸⁶ Sebastian Harnisch, “Minilateral Cooperation and Transatlantic Coalition-Building: The E3/EU-3 Iran Initiative”, op. cit., pp. 20.

¹¹⁸⁷ Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, op. cit., pp. 55.

¹¹⁸⁸ Tarja Cronberg, „No EU, No Iran Deal: the EU's Choice between Multilateralism and the Transatlantic Link“, op. cit., pp. 11.

¹¹⁸⁹ Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, op. cit., pp. 98.

¹¹⁹⁰ *Ibid*, pp. 100.

¹¹⁹¹ *Ibid*, pp. 82.

¹¹⁹² Kimberly Kagan, „Iran's Proxy War against the United States and the Iraqi Government“, *Iraq's Report*, Institute for the Study of Waar, May 2006 – August 20, 2007, dostupno na: <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/reports/IraqReport06.pdf> (pristupljeno: 11.07.2020. godine).

¹¹⁹³ Thomas Erdbrink and Glenn Kessler, „Obama Message to Iran“, *The Washington Post*, March 21, 2009, dostupno na:

unije i Irana su tada bili značajno pogoršani, a naročito od održavanja protesta u vezi sa predsedničkim izborima u Iranu juna 2009. godine.¹¹⁹⁴ Evropska unija je u tom momentu oštro osuđivala Teheran zbog pogoršanja ljudskih prava u zemlji.¹¹⁹⁵ Tokom pregovora u Ženevi, iranska strana je pristala na ponudu da 1.200 kg nisko obogaćenog uranijuma (3,5%) bude prebačeno iz Irana u Rusiju radi njihovog obogaćivanja do nivoa od 20%, nakon čega bi u Francuskoj od njega bile proizvedene gorivne šipke, koje bi bile vraćene u Iran za upotrebu u proizvodnji medicinskih izotopa, a za Uniju i Vašington ovakav scenario je viđen kao *win-win* situacija, u kojoj Iran ne bi bio lišen nuklearnog goriva, uz istovremenu mogućnost nadzora i kontrole iranskih zaliha nuklearnog materijala.¹¹⁹⁶ Međutim, rezolucija Međunarodne agencije za atomsku energiju iz novembra 2009. godine¹¹⁹⁷, osudila je prikrivene aktivnosti u vezi sa postrojenjem Fordo, nakon čega je iranska strana objavila da se povlači iz dogovora postignutog u oktobru, a Teheran ističe naknadne uslove: da se zamena obavi simultano na teritoriji Irana, a to, kao što smo videli, ni u kakvom slučaju nije bilo prihvatljivo za Zapad.¹¹⁹⁸ I kao što je prethodno u radu obrađeno, usledio je sporazum Irana sa Turskom i Brazilom maja 2010. godine. Ovaj put Iran je pristao da po prvi put iznese sopstveni nisko obogaćeni uranijum van svojih granica i zameni ga za onaj koji nije bio u stanju da proizvede. Međutim, Evropska unija je smatrala da sporazum nije dovoljan za rešavanje problema iranskog nuklearnog programa, uz otvorenu mogućnost nametanja dodatnih sankcija, dok ga je američka administracija na kraju odbila.¹¹⁹⁹ Propast ženevskih pregovora i neuspeh tursko-brazilske diplomatske inicijative doveli su do novog zastoja koji je nastavljen i u narednom periodu. Iranska strana je isticala da su prekid sankcija i nastavak obogaćivanja uranijuma preduslovi za svaki dalji dijalog, dok je EU, uz SAD, smatrala da su kaznene mere jedina održiva politička opcija koja može Iran ponovo da dovede za pregovarački sto. Dakle, uprkos uključivanju u format P5+1 za angažovanje Irana, politika Sjedinjenih Američkih Država nastavila je da bude zasnovana na istim prisilnim mehanizmima koje je Vašington koristio još od Islamske revolucije, a administracije predsednika Buša i Obame bile su vođene hladnoratovskim promišljanjima, nastojeći da steknu taktičke prednosti u odnosu na Iran i dajući prednost politici sankcija i kaznenih mera nasuprot politici istinskog konstruktivnog angažovanja, sa realističkim ciljem očuvanja američke hegemonističke pozicije u regionu Bliskog istoka.¹²⁰⁰ Sa druge strane, Iran je, obrhvan sankcijama, politički i ekonomski izolovan, gradio svoj diplomatski manevar na percepciji sopstvene uloge u regionu, u skladu sa nacionalnim dostojanstvom i snažno prisutnom percepcijom inostrane dominacije nad zemljom¹²⁰¹ u prethodnim decenijama i vekovima.

Proces nuklearnih pregovora sa Iranom može poslužiti kao svedočanstvo izvesnih mogućnosti Zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU, ali pre svega kao moćno podsećanje na njena ograničenja,¹²⁰² imajući u vidu da politika EU3, i pored povremenih obećavajućih inicijativa, nije uspevala da izbegne da bude uhvaćena u strateške okvire američke politike prema Islamskoj

<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/03/20/AR2009032000398.html> (pristupljeno: 11.07.2020. godine).

¹¹⁹⁴ Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, op. cit., pp. 74-75.

¹¹⁹⁵ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 64.

¹¹⁹⁶ *Ibid*, pp. 65.

¹¹⁹⁷ International Atomic Energy Agency, „Implementation of the NPT safeguards agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran“, GOV 2009/82, 27 November 2009, dostupno na: <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2009-82.pdf> (pristupljeno: 11.07.2020. godine).

¹¹⁹⁸ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 65.

¹¹⁹⁹ *Ibid*, pp. 66.

¹²⁰⁰ Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, op. cit., pp. 20, 92, 101.

¹²⁰¹ *Ibid*, pp. 95.

¹²⁰² *Ibid*, op. cit., pp. 20.

Republici¹²⁰³ (a takođe važno je reći da strateška promišljanja ostaju na nivou država članica Unije, uzimajući u obzir međuvladin karakter Zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU¹²⁰⁴). Što se tiče politike neširenja oružja za masovno uništenje, bitno je da istaknemo da SAD i EU dele zajedničke osnovne ciljeve, oba aktera priznaju podudarnost interesa u tom smislu i veruju da su usklađeni u tu svrhu, dok povremene transatlantske tenzije nastaju zbog nepodudarnosti procena o najefektnijim sredstvima za postizanje tih zajedničkih ciljeva.¹²⁰⁵ Saglasnost oko ciljeva automatski ne isključuje tenzije oko instrumenata za njihovo postizanje, kao što nam pokazuje slučaj oko Irana.¹²⁰⁶ Po pitanju iranskog nuklearnog programa, potrebno je napomenuti da uključenost Sjedinjenih Američkih Država, njihova podrška pregovorima i konačnom rešenju krize, predstavlja najvažniji faktor koji rukovodi procesom¹²⁰⁷ sa Islamskom Republikom.

Na prvi pogled, “konstruktivno” angažovanje bi trebalo da podrazumeva posvećenost pregovorima i diplomatiji.¹²⁰⁸ Međutim, iako po svojim metodama i formama, “konstruktivno angažovanje” Evropske unije u početku nije obuhvatalo prinudne i prisilne mere, ono je ipak podrazumevalo pristup i odnos zasnovan na principima politike moći, a Evropska unija i njene države članice su tretirale Islamsku Republiku kao otpadničku državu, nastojeći da izazovu fundamentalne promene u ponašanju iranskog rukovodstva, kako bi Iran prihvatio norme i običaje međunarodnog sistema.¹²⁰⁹ Cilj angažovanja u odnosima sa Teheranom, koji se istovremeno smatra otpadničkim režimom (*rogue state*), podrazumevao je očuvanje međunarodne stabilnosti (opet iz perspektive i u skladu sa percepcijom Zapada), što u konačnom mnogo više služi interesima tih zemalja, nego što rešava fundamentalne uzroke neslaganja i sukoba (a time ni pitanjima pravičnog i zajednički prihvatljivog rešenja). Politika “konstruktivnog angažovanja” predstavljala je diplomatske mere koje su imale zadatak da nateraju iranski “otpadnički” režim da se povinuje onome što su Zapadne sile smatrale legitimnim međunarodnim normama.¹²¹⁰ Naizgled, diplomatske mere Unije prema Iranu jesu bile vođene u cilju smirivanja i ublažavanja tenzija koje su bile izražene na relaciji Teheran-Vašington, kao i radi iznalaženja prihvatljivog okvira za rešavanje iranskog nuklearnog programa, međutim, pod plaštom politike “konstruktivnog angažovanja” Evropska unija je suptilno koristila kapacitete moći i uticaja kako bi iznudila ustupke Teherana i sačuvala *status quo* međunarodnog sistema, a da time suštinski nije pokušala da razreši spor kroz dijalog ravnopravnih aktera i pronađe obostrano prihvatljivo i zajednički dogovoreno rešenje, dok je istovremeno sledila sopstvene interese.¹²¹¹ U svojoj suštini, pregovori Unije sa Iranom su se svodili na aktivnosti zasnovane na principima moći, a isti nisu postali kanal za rešavanje spornih oblasti.

Dakle, počevši sa “konstruktivnim angažovanjem” u odnosima sa Islamskom Republikom Iran, od lansiranja “kritičkog dijaloga”, Evropska unija je ubrzo prešla na politiku otvorenog obuzdavanja

¹²⁰³ Christoph Bertram, „Rethinking Iran: From confrontation to cooperation“, op. cit., pp. 11.

¹²⁰⁴ Riccardo Alcaro, Aniseh Bassiri Tabrizi, „Europe and Iran's Nuclear Issue: The Labours and Sorrows of a Supporting Actor“, op. cit., pp. 20.

¹²⁰⁵ George Perkovich, „Toward Transatlantic Cooperation in Meeting the Iranian Nuclear Challenge“, *Proliferation Papers*, Winter 2005, pp. 5, dostupno na:

<https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/Public/42/052/42052712.pdf>

(pristupljeno: 10.07.2020. godine).

¹²⁰⁶ John Peterson, Nathalie Tocci, Riccardo Alcaro, „Multipolarity and Transatlantic Relations: Multilateralism and Leadership in a New International Order“, *Transworld*, Working Paper 01, September 2012, pp. 11.

¹²⁰⁷ Sebastian Harnisch, “Minilateral Cooperation and Transatlantic Coalition-Building: The E3/EU-3 Iran Initiative”, op. cit., pp. 19.

¹²⁰⁸ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 53.

¹²⁰⁹ *Ibid*, op. cit., pp. 66.

¹²¹⁰ *Ibid*, pp. 55.

¹²¹¹ *Ibid*, op. cit., pp. 66.

Irana i, saglasno američkoj strategiji izolacije i sankcionisanja Teherana, težila je da primora iransko rukovodstvo da se povinuje normama formulisanim od strane Zapada (pomenimo samo da je Kris Patten, u to vreme komesar Unije za spoljne poslove, održao govor u Teheranu još 2003. godine pod nazivom “Iranski izbor – prilika da se prigrli porodica naroda”¹²¹²). Unija jeste koristila diplomatiju vođenu ekonomskim interesima i međuzavisnošću, zasnovanu na mehanizmima neprisilne meke moći, ali je njen dugoročni cilj bio istovetan američkom. Ona je nastavila da insistira na tome da su svi politički i ekonomski podsticaji za Iran nedvosmisleno uslovljeni pristankom Teherana na potpuni prekid obogaćivanja uranijuma, kao i prihvatanjem režima inspekcija Međunarodne agencije za atomsku energiju. Iako nikada nije politički u potpunosti izolovala Iran, Evropska unija, kao i Vašington, nije pokušala da razume da najvažniji aspekt za iransko rukovodstvo predstavlja priznanje i tretiranje Irana kao ravnopravnog aktera u pregovorima, posebno uzimajući u obzir iransku percepciju da je zemlja tokom istorije iznova i iznova služila kao strateško sredstvo za ostvarivanje ciljeva spoljnih sila¹²¹³, zbog čega je i jedna od najvažnijih determinanti iranske spoljne politike traganje za nezavisnošću i slobodom¹²¹⁴, a to ćemo izložiti u sledećem poglavlju. Uspostavljeni okvir multilateralnih pregovora dopuštao je da iranska, evropska i američka strana iznose zahteve za uzajamnim ustupcima, ali bez obostranog preduzimanja značajnih i održivih mera izgradnje poverenja.¹²¹⁵ Sankcije koje je uvela Evropska unija imale su za cilj da primoraju i prinude iransko rukovodstvo da učini tražene ustupke, tako što su praktično u ekonomskom smislu izolovale Iran. Kao što smo u prethodnom poglavlju videli, brojne mere koje je Unija preduzela oštro su pogodile trgovinu, finansijski i industrijski sektor, usporile su razvoj iranskog energetskog sektora i limitirale njegov pristup međunarodnom tržištu. Od kada se Evropska unija odlučila da u odnosima sa Iranom eksploatiše strategiju “dvostrukog koloseka”, kroz dijalog i prinudu, Teheran je počeo da gleda na Uniju kao na aktera koji implementira politiku Sjedinjenih Američkih Država, a ne svoju Zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku, a zapravo je evropsko i formalno približavanje poziciji Vašingtona ubedilo iransko rukovodstvo da Evropska unija ne pregovara u dobroj veri¹²¹⁶, tražeći zajednički prihvatljivo i kompromisno rešenje, već sa ciljem iranskog popuštanja pred predlozima Sjedinjenih Američkih Država (i Unije). Posebno od uvođenja sankcija 2006. godine proces se ni na koji način više nije oslanjao na zajedničko pronalaženje i rešavanje spornih pitanja, koja bi na adekvatan način bila prihvaćena od involviranih aktera, već je u potpunosti bio okarakterisan zadržavanjem suprotstavljenih pozicija i pokušajima da se Iran primora da prihvati zahteve.¹²¹⁷ Sjedinjene Američke Države, Iran i Evropska unija su, vođeni hladnoratovskim kalkulacijama po kojima sopstveni bezbednosni interesi zahtevaju manje bezbednosti za druge, prihvatili politiku koja je samo pojačavala ovu bezbednosnu dilemu i koja je bila zasnovana na fundamentalnom odsustvu poverenja i principa reciprociteta.¹²¹⁸ Imajući u vidu da je neširenje oružja za masovno uništenje predstavljalo samo jedan segment američke politike obuzdavanja Irana, kako bi se umanjio njegov uticaj i uloga u regionu kroz političku i ekonomsku izolaciju, Teheran je sa pravom mogao da smatra da bi odustajanje od nuklearnog programa moglo da izazove dalje zahteve Zapada prema Islamskoj Republici.¹²¹⁹

¹²¹² “The Iranian Choice - An Opportunity to Embrace the Family of Nations: Speech by the Rt. Hon. Chris Patten”, *Iran Watch*, February 5, 2003, dostupno na: <https://www.iranwatch.org/library/international-organization/european-union-eu/iranian-choice-opportunity-embrace-family-nations-speech-rt-hon-chris-patten> (pristupljeno: 12.07.2020. godine).

¹²¹³ Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, op. cit., pp. 108.

¹²¹⁴ R.K. Ramazani, „Iran's Foreign Policy: Independence, Freedom and the Islamic Republic“ in: Anoushiravan Ehteshami, Mahjoob Zweeir (eds.), *Iran's Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad*, Ithaca Press, 2011, pp. 2.

¹²¹⁵ Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, op. cit., pp. 112.

¹²¹⁶ *Ibid*, pp. pp. 71.

¹²¹⁷ *Ibid*, pp. 112.

¹²¹⁸ *Ibid*.

¹²¹⁹ Tytti Erästö, “Transatlantic Diplomacy in the Iranian Nuclear Issue – Helping to Build Trust?”, *European Security*, Vol. 20, No. 3, September 2011, pp. 405-430.

Odnos Evropske unije prema Iranu, ma koliko po formi delovao drugačiji od Vašingtona, u suštini je ubrzo prerastao u politiku obuzdavanja Islamske Republike, u kojoj je pitanje iranskog nuklearnog programa direktno povezivano sa pitanjem neproliferacije oružja za masovno uništenje i zastrašivanjem,¹²²⁰ kao što smo i napomenuli u prethodnim delovima rada, kada smo analizirali pregovore oko iranskog nuklearnog programa. Iako Sjedinjene Američke Države i Evropska unija ponekad imaju različite perspektive kako postići određene specifične ciljeve i uprkos povremenim razmimoilaženjima, odnosno rekli bismo tenzijama u transatlantskim odnosima, koji se u tom smislu kreću sinusoidnom linijom, ostaje nedvosmisleno da njihovi ciljevi jesu isti. Navedene tenzije u odnosima, koje različiti autori kategoriju u nekoliko perioda (pomenućemo samo Tarju Kronberg, koja ističe 4 perioda u kome su se razlikovali američki i pristup EU prema iranskom pitanju: 1. ubedljivo angažovanje, od 2003-05, 2. prisilno obuzdavanje, od 2006-10, 3. dvostruki kolosek, od 2010-13 i 4. politička volja, od 2013-15¹²²¹; takođe, Sebastian Harniš navodi 3 perioda: 1. neslaganje oko obaveza koje proističu iz Sporazuma o neširenju nuklearnog naoružanja i uključivanja UN, od 2003-05, 2. transatlantsko približavanje, od 2005-12 i 3. transatlantska podela rada i JCPOA, od 2013-17¹²²²), su "inherentni deo transatlantskog partnerstva".¹²²³ Interesi nekih evropskih zemalja ponekad nisu bili identični sa američkim interesima po pojedinačnim pitanjima, kao što je slučaj intervencije u Iraku 2003. godine, međutim, fundamentalne veze izgrađene na osnovama zajedničke bezbednosti, ekonomske međuzavisnosti, kao i istim političkim vrednostima, samo dodatno učvršćuju transatlantsko partnerstvo. Bliskost američkih i evropskih interesa načinili su da Unija i njene države članice ipak budu, u samoj suštini, najbliži saveznik Sjedinjenih Američkih Država u njihovom odnosu prema Iranu, dok "transatlantska veza ostaje kičmeni oslonac spoljne i bezbednosne politike Evropske unije".¹²²⁴

Nakon razmatranja pristupa Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije prema Islamskoj Republici, rad ćemo nastaviti rasvetljavanjem i analizom elemenata iranske spoljne politike u odnosu na Evropsku uniju i njene države članice, što je nezaobilazan činilac za razumevanje funkcionisanja same iranske države.

¹²²⁰ Bernd Kaussler, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, op. cit., pp. 71.

¹²²¹ Tarja Cronberg, „No EU, No Iran Deal: the EU's Choice between Multilateralism and the Transatlantic Link“, op. cit. pp. 5.

¹²²² Sebastian Harnisch, „Preventing Crisis Militarization: the European Union, the United States and the Iranian Nuclear Program“, op. cit., pp. 2-9.

¹²²³ *Ibid*, op. cit., pp. 11.

¹²²⁴ Tarja Cronberg, „No EU, No Iran Deal: the EU's Choice between Multilateralism and the Transatlantic Link“, op. cit. pp. 9.

3.6. Ključni pravci iranske spoljne politike u odnosu na EU – pragmatizam i(li) ideologija

Spoljna politika Islamske Republike Iran predstavlja proizvod određenih, međusobno isprepletanih faktora i elemenata, kao što su: geopolitički faktor, odnosno geostrateški položaj iranske države, koji je definisao njenu ulogu i regionalni značaj kroz prilično dug vremenski period; uloga i identitet Irana kao islamskog aktera (uticaj ideologije Islamske revolucije); ekonomski faktor (bogatstvo prirodnim resursima); percepcija iranskog rukovodstva o ugroženosti i spoljnim pretnjama po opstanak režima i države; dugogodišnji nacionalni interesi; interakcija i kompeticija različitih frakcija i centara moći u okviru iranskog jedinstvenog društveno-političkog sistema.¹²²⁵

Geografska lociranost iranske države uvek je bila i nastavlja da bude jedna od najvažnijih determinanti njene bezbednosne politike. Stalna potreba da se zaštiti sopstvena teritorija (koja je umetnuta između dva različita geografska regiona i njen strateški geopolitički značaj) od spoljašnjeg uticaja i stranog mešanja u unutrašnje poslove i samostalnost, u posebno nestabilnom i nesigurnom okruženju države, ostavlja dubok trag u „nacionalnoj psihi“ Iranaca.¹²²⁶ Ovakav mentalitet, koji podrazumeva opreznost zbog percipirane stalne opsade ili pritiska spolja, kao posledica istorijskih i geografskih okolnosti koje su dovele do zavisnosti (političke i ekonomske) od velikih sila, je načinio da u centru interesa bude očuvanje nacionalne bezbednosti i autonomije u spoljnopolitičkom odlučivanju.

Posebno su važna dva elementa u analizi spoljne politike iranske države: uticaj (revolucionarne i islamske) ideologije i pragmatizma u pokušajima ostvarenja nacionalnih interesa. Prema R.K. Ramazaniju, čak se ovaj obrazac stalne tenzije u odnosima ideologije i pragmatizma može pratiti kroz istoriju iranske države, još od 6. veka pre nove ere sve do današnjih dana (u preislamskom periodu – kroz analizu državnštva kralja Kira Velikog; u islamskom periodu od analize vladavine dinastije Safavida sve do današnje Islamske Republike).¹²²⁷ U dugoj istoriji iranske države može se uočiti da se ovaj obrazac „kulturološkog sazrevanja“¹²²⁸ iznova ponavlja, kao i da uticaj pragmatičnog sleđenja nacionalnih interesa države nije nikada bio potpuno eliminisan iz spoljnopolitičkog odlučivanja iranskog rukovodstva. Iako je spoljna politika u prvim godinama teokratije isticala religijsku prirodu i karakter, njen primarni cilj je bila konsolidacija moći¹²²⁹ novouspostavljenog režima, a čak i u danima nakon Islamske revolucije, vidljiva je dominacija pragmatizma u ostvarivanju nacionalnih interesa naspram uticaja ideologije u procesu spoljnopolitičkog odlučivanja. Kao neki od primera koji potkrepljuju ovu tvrdnju mogu se navesti: tajna kupovina sredstava naoružanja i vojne opreme od američke strane, uz posredovanje Izraela (podsetićemo da je u to vreme ove države imam Homeini nazivao „veliki Satana“ i „mali Satana“) za vreme Iransko-iračkog rata, tzv. Iran-Kontra afera (iranska strana je bila u očajničkom pokušaju da nabavi naoružanje, imajući u vidu da je većina vojnih sredstava, u ranijem periodu kupljena na Zapadu, bila zastarela)¹²³⁰; odluka o produženju Iransko-iračkog rata nakon 1982. godine (navedene godine oslobođene su iranske teritorije od iračkih okupacionih snaga), odnosno iranski vojni upadi na teritoriju Iraka bili su zasnovani na kalkulacijama

¹²²⁵ Više o tome u: Anoushiravan Ehteshami, „The Foreign Policy of Iran“, in Lynne Rienner (ed.), *Foreign Policies of the Middle East States*, Boulder Co., 2002, pp. 283-309.

¹²²⁶ *Ibid.*, pp. 285.

¹²²⁷ R.K. Ramazani, „Ideology and Pragmatism in Iran’s Foreign Policy“, *Middle East Journal*, Vol. 58, Autumn 2004, pp. 549-559.

¹²²⁸ *Ibid.*

¹²²⁹ Barbara Ann Rieffer-Flanagan, „Islamic Realpolitik: Two-Level Iranian Foreign Policy“, *International Journal on World Peace*, Vol. 26, No. 4, December 2009, pp. 7-35.

¹²³⁰ *Ibid.*, pp. 15.

nacionalnih bezbednosnih interesa Islamske Republike Iran¹²³¹; iransko-američki ekonomski odnosi, koji se nastavljaju uprkos prekidu diplomatskih odnosa (u ranim 1980-im godinama, odnosno u kritičnoj fazi revolucionarnog perioda, Sjedinjene Američke Države su i dalje bile najveći kupac iranske nafte, a slična situacija potrajala je sve do donošenja *Iran Libya Sanctions Act* 1996. godine¹²³²; osim toga, Sjedinjene Američke Države su u dužem periodu predstavljale najvećeg iranskog snabdevača pšenicom¹²³³). Zapravo, tokom svakog značajnog perioda za iransku državu, postojeće okolnosti su uticale na to da iransko rukovodstvo interpretira religiju i ideologiju na pragmatičan način, radi ostvarenja nacionalnih i bezbednosnih interesa, dok je važno istaći da je „religijska, ideološka retorika iranskog rukovodstva namenjena za domaću upotrebu, od čega treba odvojiti realpolitičke odluke donete na nivou međunarodne politike, što često mnogi na Zapadu ne mogu da razlikuju“¹²³⁴. Postoje brojni argumenti koji idu u prilog tvrdnji da Teheran u spoljnopolitičkom odlučivanju i delovanju inklinira mnogo više pragmatizmu nego ideologiji, nastojeći da zaštiti teritorijalni integritet i suverenitet, kao i da ojača svoj status na međunarodnoj sceni. Tako je i podrška islamističkim pokretima i državama sa većinskom muslimanskom populacijom deo iranske spoljne politike sve dotle dok to podržava iranske nacionalne interese.¹²³⁵ Iran je tako podržao pretežno hrišćansku Jermeniju naspram Azerbejdžana (naseljenog i šiitima) u sukobu oko Nagorno-Karabaha, imajući u vidu odnose Azerbejdžana sa Turskom i Sjedinjenim Američkim Državama¹²³⁶, ali i Izraelom i kako bi uticao na njegove veze sa azerskom manjinom u Iranu i njihov nacionalizam. Takođe, Teheran se uzdržavao od podrške islamističkim pokretima u centralnoazijskim zemljama, koje su većinski naseljene sunitskim muslimanima (kao primer ćemo uzeti da je Iran pokušao da posreduje tokom sukoba u Tadžikistanu početkom 1990-ih godina i nije podržao islamistički pokret koji je imao cilj da uspostavi islamsku državu¹²³⁷; kao i sukob u Čečeniji tokom 1990-ih godina i početkom 2000-ih, kada je Iran isti ocenio unutrašnjim pitanjem Rusije, čiji integritet poštuje¹²³⁸), istovremeno pružajući podršku i pomoć palestinskom sunitском Hamasu. Takođe, posle 11. septembra 2001. godine i terorističkih napada u SAD, Iran je nedvosmisleno osudio ovaj čin, pomogao u rušenju talibanskog režima u Avganistanu i doprineo, u tihoj saradnji sa američkom stranom, formiranju privremene vlasti na čelu sa Hamidom Karzajem, ali i izdvojio preko 500 miliona USD za rekonstrukciju Avganistana.¹²³⁹

Takođe, uzimajući u obzir elemente Ustava Islamske Republike Iran (član 152)¹²⁴⁰, određeno je da se iranska spoljna politika bazira na fundamentalnim principima, kao što su: odbacivanje svih formi spoljašnje dominacije, zatim očuvanje iranske nezavisnosti i teritorijalne celovitosti, ali i odbrana prava svih muslimana bez stupanja u savezništvo sa hegemonističkim silama i održavanje odnosa sa miroljubivim državama. Iransko rukovodstvo se u spoljnopolitičkom odlučivanju pridržava principa,

¹²³¹ R.K. Ramazani, “Ideology and Pragmatism in Iran’s Foreign Policy”, op. cit., pp. 556-557.

¹²³² Walter Posch, “The Third World, Global Islam and Pragmatism – the Making of Iranian Foreign Policy”, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, April 2013, pp. 16; Christian Emery, *US Foreign Policy and the Iranian Revolution: The Cold War Dynamics of Engagement and Strategic Alliance*, Palgrave MacMillan, 2013, pp. 151.

¹²³³ Walter Posch, “The Third World, Global Islam and Pragmatism – the Making of Iranian Foreign Policy”, op. cit., pp. 16.

¹²³⁴ Barbara Ann Rieffer-Flanagan, „Islamic Realpolitik: Two-Level Iranian Foreign Policy“, op. cit., pp. 8.

¹²³⁵ *Ibid*, pp. 20.

¹²³⁶ *Ibid*, pp. 21.

¹²³⁷ Kaveh Afrasiabi, Abbas Maleki, “Iran’s Foreign Policy After 11 September”, *The Brown Journal of World Affairs*, Vol. 9, No. 2, Winter/Spring 2003, pp. 255-265.

¹²³⁸ Mahan Abedin, “The Domestic Determinants of Iranian Foreign Policy: Challenges to Consensus”, *Strategic Analysis*, Vol. 35, No. 4, 2011, pp. 613-628; Mark N. Katz, “Russia and Iran”, *Middle East Policy*, Vol. XIX, No. 3, Fall 2012, pp. 54-64; Martin Malek, “Russia, Iran, and the Conflict in Chechnya”, *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 2, No. 1, Winter 2008, pp. 25-34.

¹²³⁹ R.K. Ramazani, “Ideology and Pragmatism in Iran’s Foreign Policy”, op. cit., pp. 558.

¹²⁴⁰ Ustav Islamske Republike Iran, dostupno na: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ir/ir001en.pdf> (pristupljeno: 14.07.2020. godine).

koji se u Iranu naziva *maslahat* (مصلحت), a koji podrazumeva celishodnost, interes i benefit¹²⁴¹, stavljajući tako dobit za državu i režim iznad ideološke ortodoksije ili, bolje reći, *mashlahat* je instrument koji služi za obuzdavanje ideološkog elementa¹²⁴². Pragmatizam, profesionalizam i nacionalni interesi su u fokusu pažnje ovog principa. Međutim, u formalnom smislu uloga ideologije ostaje na snazi, dok je suštinski strategija spoljne politike Irana vođena načelima pragmatizma. U tom smislu u nastavku ćemo nastojati da ukratko istaknemo ključne pravce iranske spoljne politike prema Evropskoj uniji, od predsednika Rafsandžanija (1989-1997) sve do izbora Hasana Rohanija za predsednika i zaključivanja nuklearnog sporazuma JCPOA.

Izborom Rafsandžanija za predsednika Islamske Republike, ekonomski i diplomatski odnosi Irana sa Evropskom zajednicom, a zatim i Unijom, ulaze u novu fazu, u kojoj je bilo potrebno pronaći zajednički imenitelj, zasnovan na zajedničkim interesima, dok su Homeinijeva smrt, ekonomska kriza u Iranu, Rafsandžanijevo odbijanje da sledi politiku izvoza revolucije, kao i promenjeno međunarodno okruženje, usled kraja Hladnog rata (raspad SSSR-a i američko vojno prisustvo u regionu nakon intervencije u Kuvajtu), doveli do zbližavanja ova dva aktera.¹²⁴³ Prioritet predsednika Rafsandžanija se odnosio na pragmatično rešavanje ekonomskih problema koje je prethodni rat sa Irakom izazvao, što je zavisilo od unapređenja odnosa sa drugim zemljama¹²⁴⁴, tako da su države članice Evropske zajednice od strane Teherana percipirane kao dragocen izvor inostranih kredita i investicija, kako bi bio implementiran iranski program ekonomske rekonstrukcije zemlje.¹²⁴⁵ Sredinom 1990-ih godina ekonomski odnosi Irana i Evropske unije su ojačani, posebno bilateralne trgovinske veze sa Nemačkom, Francuskom, Velikom Britanijom i Italijom, o čemu su u prethodnim delovima rada iznošeni podaci i pokazatelji, a na čemu se ovom prilikom nećemo zadržavati. Rafsandžani je isticao da će Iran izgubiti svoj ideološki kredibilitet ukoliko država ne postigne vidljive rezultate u ekonomskoj strategiji oporavka.¹²⁴⁶ Pragmatična Rafsandžanijeva spoljnopolitička orijentacija, pored bezbednosti u regionu, a posebno u Persijskom zalivu, obuhvatala je i angažovanje u "kritičkom dijalogu" sa Evropskom unijom¹²⁴⁷, u iranskom nastojanju da povрати međunarodni legitimitet.¹²⁴⁸ Pomenuti iranski predsednik nastojao je da vodi politiku detanta kao strategiju podržavanja iranskog ekonomskog razvoja (koji je ocenjen i kao ključ dugogodišnjeg opstanka teokratskog režima¹²⁴⁹, odnosno ekonomska nezavisnost predstavlja osnov političke nezavisnosti zemlje¹²⁵⁰) i nacionalnih interesa¹²⁵¹ nakon devastirajućeg rata sa Irakom. Takođe, u to vreme zadatak je bio da se popravi imidž Islamske Republike kod država članica Unije, pa je tako implementiran pragmatizam kao strateški mehanizam za spoljnopolitičke odnose Irana, mada je Homeinijeva fatva protiv Salmana Rušdija i dalje izazivala

¹²⁴¹ Više o tome u: Mohsen M. Milani, „Iran's Policies and Iraq“ in: Amin Tarzi (ed.), *The Iranian Puzzle Piece: Understanding Iran in the Global Context*, Marine Corps University Quantico, Virginia, 2009, pp. 60-61.

¹²⁴² Walter Posch, „The Third World, Global Islam and Pragmatism – the Making of Iranian Foreign Policy“, op. cit., pp. 18.

¹²⁴³ Eva Patricia Rakel, „The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations since the Islamic Revolution“, op. cit., pp. 191.

¹²⁴⁴ Fakhreddin Soltani, „Foreign Policy of Iran After the Islamic Revolution“, *Journal of Politics and Law*, Vol. 3, No. 2, September 2010, pp. 199-206.

¹²⁴⁵ Eva Patricia Rakel, „The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations since the Islamic Revolution“, op. cit., pp. 191.

¹²⁴⁶ Navedeno u: Özüm Sezin Uzun, Muharrem Ekşi, „Continuities and Changes in Iran's Foreign Policy: Analysis of Syrian Case“, *Aralik*, Vol. 1, No. 3, 2017, pp. 205-228.

¹²⁴⁷ Eva Patricia Rakel, „Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006“, op. cit., pp. 172.

¹²⁴⁸ Lucinda Ruth de Boer, „Analyzing Iran's Foreign Policy; The Prospects and Challenges of Sino-Iranian Relations“, op. cit., pp. 77.

¹²⁴⁹ Barbara Ann Rieffer-Flanagan, „Islamic Realpolitik: Two-Level Iranian Foreign Policy“, op. cit., pp. 10.

¹²⁵⁰ Tuğba Bayar, „Multiple Dualities: Seeking the Patterns in Iran's Foreign Policy“, op. cit., pp. 9.

¹²⁵¹ Noof Aldosari, „Foreign Policy from Khatami to Ahmadinejad: There is One Foreign Policy in Iran, which is Khamenei's Foreign Policy“, *World Journal of Social Science Research*, Vol. 2, No. 1, 2015, pp. 47-72.

tenzije u odnosima.¹²⁵² Do 1995. godine, Evropska unija je postala iranski najveći trgovinski partner, čineći više od 40% ukupnog uvoza Irana, dok je izvoz Irana u Evropsku uniju činio oko 36% od ukupnog iranskog izvoza, od toga je 75% predstavljala nafta.¹²⁵³ Međutim, ubrzo dolazi do zatezanja odnosa, zbog pomenutog slučaja “Mikonos”, kao i prekida “kritičkog dijaloga”. Uprkos ovoj turbulenciji u odnosima, države članice Unije ostaju otvorene za nastavak dijaloga i kontakata sa Iranom, a trgovinski odnosi se nastavljaju. Unapređeni ekonomski i delimično obnovljeni diplomatski odnosi nastavljani su i izborom Mohameda Hatamija za predsednika 1997. godine, koji je u prvi plan isticao političke reforme, razvoj civilnog društva i vladavinu prava,¹²⁵⁴ dok je, kao i njegov prethodnik, pokušavao da unapredi odnose sa Zapadom.

Predsednik Hatami je, sa jedne strane, imao značajan legitimitet na unutrašnjem nivou, a sa druge strane, i značajan nivo prihvatanja na međunarodnom planu.¹²⁵⁵ Njegova spoljna politika se oslanjala na principima nacionalnih interesa (posebno detant sa EU i zemljama Zaliva – GCC, kada je došlo do otopljanja odnosa i sa Saudijskom Arabijom, a cilj iranske politike je bila konsolidacija sistema regionalne bezbednosti kroz bilateralne odnose i izgradnju poverenja, što bi moglo dovesti do institucionalizacije regionalnih bezbednosnih aranžmana, a tako i upitnosti daljeg američkog vojnog prisustva u regionu; a ne sme se zaboraviti ni asistencija Bušovoj administraciji u rušenju talibanskog režima nakon 11. septembra 2001. godine), a u svojim govorima je isticao: “Na prvom mestu Iran, a onda islam”.¹²⁵⁶ Među prvim izjavama koje su se odnosile na spoljnu politiku zemlje, predsednik Hatami se obratio američkim građanina, povlačeći paralele između američke i islamske revolucije u Iranu i istakao kompatibilnost religije i slobode.¹²⁵⁷ Hatami je izabran za predsednika u trenutku kada je Iran i dalje bio u diplomatskoj tenziji sa Evropskom unijom, zbog slučaja “Mikonos”, ali je njegov, u radu ranije pominjani, poziv za “dijalog među civilizacijama” (intervju američkoj televizijskoj stanici CNN, 7. januara 1997. godine¹²⁵⁸), koji se zasnivao na principima mira, stabilnosti, bezbednosti, progresa i prosperiteta, dao dodatni impuls njihovim odnosima. Usledilo je obnavljanje direktnih kontakata u formi “sveobuhvatnog dijaloga”, kao i uzajamne posete iranskih i evropskih zvaničnika (poseta italijanskog premijera, posete predsednika Hatamija Italiji, Francuskoj i Nemačkoj, poseta iranskog ministra spoljnih poslova sedištu EU u Briselu i obraćanje Evropskom parlamentu, posete Teheranu visokog predstavnika Unije za spoljnu politiku i bezbednost).¹²⁵⁹ “Šarm diplomatija” predsednika Hatamija u evropskim prestonicama od 1997. godine – posebno u Madridu 2002. godine, kada je potpisan niz sporazuma u domenu turizma, investicija i u energetskom sektoru – dovela je do pomaka u odnosima sa EU.¹²⁶⁰ U svakom slučaju, u tom periodu su odnosi Irana sa Evropskom unijom obuhvatali jačanje veza na ekonomskom, socijalnom, kulturološkom, akademskom i, u izvesnom smislu, političkom nivou. Odnosi sa Velikom Britanijom su bili delimično odblokirani, imajući u vidu da je predsednik Hatami prilikom posete Ujedinjenim nacijama u Njujorku izjavio da je za njega slučaj Rušdi zatvoren.¹²⁶¹

¹²⁵² Luciano Zaccara, “Iran’s Permanent Quest for Regional Power Status” in: Jacqueline Braveboy-Wagner (ed.), *Diplomatic Strategies of Nations in the Global South*, Palgrave Macmillan, New York, 2016, pp. 181-211.

¹²⁵³ Eva Patricia Raket, “The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations since the Islamic Revolution”, op. cit., pp. 195.

¹²⁵⁴ *Ibid.*

¹²⁵⁵ Shahram Chubin, „Reform and Foreign Policy“, *The Adelphi Papers*, 2001, pp. 17-34.

¹²⁵⁶ *Ibid.*, pp. 26.

¹²⁵⁷ R.K. Ramazani, “Ideology and Pragmatism in Iran’s Foreign Policy”, op. cit., pp. 557.

¹²⁵⁸ “Transcript of Interview with Iranian President Mohammad Khatami“, *CNN*, January 7, 1998, dostupno na: <http://edition.cnn.com/WORLD/9801/07/iran/interview.html> (pristupljeno: 16.07.2020. godine).

¹²⁵⁹ Eva Patricia Raket, “The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations since the Islamic Revolution”, op. cit., pp. 196-197.

¹²⁶⁰ Kaveh Afrasiabi, Abbas Maleki, “Iran’s Foreign Policy After 11 September”, op. cit., pp. 264.

¹²⁶¹ Shahram Chubin, „Reform and Foreign Policy“, op. cit., pp. 32.

Iako su odnosi Irana sa Evropskom unijom, tokom prvog i na početku drugog mandata predsednika Hatamija, unapređeni, prošireni i ojačani, ubrzo pitanje iranskog nuklearnog programa postaje ozbiljna diplomatska prepreka od 2003. godine. Sem toga, evropsko insistiranje na tome da je napredak u procesu reformi preduslov za suštinski razvoj odnosa sa Evropskom unijom¹²⁶², uz američku etiketu “osovine zla”, samo je dodatno pojačavalo iransku percepciju o prinudi i izolaciji i isticalo sumnje iranskog rukovodstva da promena režima u Iranu predstavlja krajnji cilj Zapada.¹²⁶³ Ponovićemo i još jednom istaći da je, redukovanjem međusobnog dijaloga i direktnih konatakata na pitanje nuklearnog programa i usvajanjem evropske politike “dvostrukog koloseka”, iransko rukovodstvo percipiralo politiku EU-3 kao sredstvo implementacije američke politike, a ne sopstvene Zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU (neuspeh nakon Teheranske deklaracije i Pariskog sporazuma).¹²⁶⁴ Zapravo je približavanje pozicije Evropske unije vašingtonskoj doprinelo da Teheran poveruje kako Unija ne pregovara u dobroj veri, sa ciljem iznalaženja obostrano prihvatljivog rešenja, već zahteva iransko prepuštanje Zapadnim stavovima i bezuslovno prihvatanje njihovih predloga.

Nuklearna kriza je bacila senku na sve druge aspekte odnosa Irana sa Evropskom unijom, naročito za vreme mandata predsednika Mahmuda Ahmadinežada. Pitanje saradnje i dijaloga po drugim temama više nije bilo u agendi, dok je konfrontacija na relaciji Teheran – Brisel (Vašington) sve više dolazila do izražaja. Sa druge strane, retorike predsednika Hatamija i Ahmadinežada su se umnogome razlikovale i, dok je Hatami nastojao da poboljša “imidž” Islamske Republike na Zapadu, Ahmadinežad je u prvi plan isticao “sistem dominacije” Zapada.¹²⁶⁵ On je isticao da je nekoliko zemalja monopolizovalo nuklearnu tehnologiju i da žele da sačuvaju taj monopol, kako bi ga iskoristili kao instrument dominacije nad ostatkom sveta¹²⁶⁶, ukazujući na iransku nezavisnost od Zapadne dominacije nad tehnologijom i ekonomijom. Usledile su godine, u kojima su predlozi druge strane u pregovorima odbijani (uz uzajamnu percepciju da su ti predlozi odraz realpolitike druge strane), Iran je obnovio proces obogaćivanja uranijuma, i kao što je već ranije pominjano, politika Evropske unije, koja je formalno podrazumevala “dvostruki kolosek”, svodila se zapravo na primenu sve oštrijih sankcija (međunarodnih i jednostranih) kao mehanizma pritiska kako bi se Iran primorao na odricanje od obogaćivanja uranijuma. Sve strane uključene u dijalog su pribegavale “diplomaciji Hladnog rata”, EU-3 nije uspevala da postigne uspeh u ulozi posrednika između SAD-a i Irana i svoju strategiju je zasnivala na kaznenim merama, dok je Teheran, pod predsednikom Ahmadinežadom, napredak u nuklearnom programu tretirao kao sredstvo za promenu same prirode nuklearnih pregovora, a nuklearni program je postao “žeton za pogađanje” koji se povezivao sa nizom drugih pitanja od strateškog interesa za Iran¹²⁶⁷ i međunarodnom ulogom Islamske Republike.¹²⁶⁸ Pravci iranske spoljne politike su obuhvatali pokušaj obezbeđenja i osiguranja ekonomske saradnje, uz istovremeno pribegavanje asimetričnim sredstvima intervencije (poput hapšenja 15 pripadnika osoblja britanske mornarice u martu 2007. godine, kao odgovor na percipiranu evropsku pretnju¹²⁶⁹). Dok je Iran postajao sve više ekonomski i politički izolovan, nacionalizam i iskustvo inostrane dominacije, uz iransku percepciju o ulozi zemlje u regionu i na međunarodnom planu (plus percepcija o Zapadnoj anti-iranskoj propaganda,

¹²⁶² Eva Patricia Rakel, “The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations since the Islamic Revolution”, op. cit., pp. 197.

¹²⁶³ Tuğba Bayar, „Multiple Dualities: Seeking the Patterns in Iran's Foreign Policy“, op. cit., pp. 6.

¹²⁶⁴ Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, op. cit., pp. 35.

¹²⁶⁵ Mahan Abedin, “The Domestic Determinants of Iranian Foreign Policy: Challenges to Consensus”, op. cit., pp. 617.

¹²⁶⁶ „Ahmadinejad: Nations jealous of nuclear progress“, *CNN*, dostupno na: <https://edition.cnn.com/2008/WORLD/meast/02/23/iran.jealous/> (pristupljeno: 17.07.2020. godine).

¹²⁶⁷ Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, op. cit., pp. 54-55.

¹²⁶⁸ Eva Patricia Rakel, “The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations since the Islamic Revolution”, op. cit., pp. 203.

¹²⁶⁹ Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, op. cit., pp. 53.

pribežavanju dvostrukim standardima, mešanju u unutrašnja pitanja Irana, kao i vojnim pretnjama¹²⁷⁰), su činili okosnicu iranske diplomatije.¹²⁷¹ Tradicionalno nepoverljivo prema obećanjima Zapada (duboko ukorenjeno nepoverenje prema Zapadu uslovljeno istorijskom interakcijom Irana sa velikim silama tokom XX veka), iransko rukovodstvo je bilo na stanovištu da “se Iran neće povući nijednu jotu od svojih nuklearnih prava.”¹²⁷² Uprkos svemu navedenom, Evropska unija je bila iranski najvažniji trgovinski partner tokom većine mandata predsednika Ahmadinežada, kao i drugi najvažniji trgovinski partner na kraju njegovog drugog mandata¹²⁷³ (posebno Nemačka i Italija, a brojne nemačke firme su održavale poslovanje na iranskom tržištu i pored sankcija¹²⁷⁴, dok su odnosi sa Velikom Britanijom bili značajno zategnuti, uključujući i međusobno zatvaranje ambasada, uzajamne optužbe i eskalaciju diplomatskih sporova¹²⁷⁵).

U spoljnopolitičkom nastupu Islamske Republike Iran prema Evropskoj zajednici/uniji može se pratiti jedna konstanta, koja je više ili manje eksplicitno dolazila do izražaja, zavisno od unutrašnje situacije u zemlji i političke frakcije iz koje je dolazio predsednik, a to je pragmatični pristup i potreba da se slede nacionalni interesi, odnosno očuvanje nacionalne bezbednosti (i pored nekada veoma jake ideološke retorike, koja služi u svrhu unutrašnje politike¹²⁷⁶; ideologija ostaje svojstvena karakteristika Islamske Republike i njene spoljne politike i služi kao jedan od instrumenata za ostvarivanje realističkih ciljeva i interesa iranske države¹²⁷⁷). Takođe, važno je izdvojiti još jedan element, odnosno saglasnost na unutrašnjem nivou u percepciji da Evropska unija nije uzvraćala odgovarajućim pristupom i merama na sve različite pokušaje da se Teheran približi Uniji i njenim ključnim državama članicama (što je uključivalo i preuzimanje domaćeg političkog rizika).¹²⁷⁸ Uz postojeću svest o postrevolucionarnim izazovima sa kojima se suočava, Teheran uglavnom sagledava kroz prizmu egzistencijalne pretnje za zemlju, verujući da mere prisile Zapada, odnosno Unije, i odbijanje sadržajne saradnje, jeste indikator duboko ukorenjenog odbijanja Islamske Republike kao takve, njenog društveno-političkog ustrojstva, to jest – iranska percepcija i uverenje da Evropska unija nikada neće istinski prihvatiti legitimnost režima Islamske Republike, a samim tim neće prihvatiti ni interakciju na ravnopravnim osnovama, dok su oštre sankcije i pretnje intervencijom samo pojačavale ovakvu interpretaciju i percepciju iranske strane.¹²⁷⁹ Posledično, iransko rukovodstvo je težilo politici

¹²⁷⁰ Maaïke Warnaar, *Iranian Foreign Policy during Ahmadinejad – Ideology and Actions*, Palgrave Macmillan, New York, 2013, pp. 66.

¹²⁷¹ Bernd Kaussler, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, op. cit., pp. 95.

¹²⁷² „Iran says it will not retreat over nuclear rights“, *Euronews*, last updated: 29/10/2009, dostupno na: <https://www.euronews.com/2009/10/29/iran-says-it-will-not-retreat-over-nuclear-rights> (pristupljeno: 17.07.2020. godine).

¹²⁷³ Maaïke Warnaar, *Iranian Foreign Policy during Ahmadinejad – Ideology and Actions*, op. cit., pp. 72.

¹²⁷⁴ Benjamin Weinthal, „Deutsche Firmen Weiter im Iran Aktiv“, *Welt Online*, October 3, 2010, dostupno na: https://www.welt.de/welt_print/wirtschaft/article6711136/Deutsche-Firmen-weiter-im-Iran-aktiv.html (pristupljeno: 18.07.2020. godine).

¹²⁷⁵ Više o tome u: Maaïke Warnaar, *Iranian Foreign Policy during Ahmadinejad – Ideology and Actions*, op. cit., pp. 164-167.

¹²⁷⁶ Barbara Ann Rieffer-Flanagan, „Islamic Realpolitik: Two-Level Iranian Foreign Policy“, op. cit., pp. 25.

¹²⁷⁷ Cenap Çakmak, „Evolution and Change in Iranian Foreign Policy: From Ideology-Orientedness to Pragmatism“, *Academia*, 12 July 2013, dostupno na: https://www.academia.edu/4028614/Evolution_and_Change_in_Iranian_Foreign_Policy_From_Ideology-Orientedness_to_Pragmatism (pristupljeno: 19.07.2020. godine).

¹²⁷⁸ „An EU strategy for relations with Iran after the nuclear deal“, Directorate-General for External Policies, Policy Department, European Parliament, 2016, pp. 7, dostupno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578005/EXPO_IDA\(2016\)578005_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578005/EXPO_IDA(2016)578005_EN.pdf) (pristupljeno: 18.07.2020. godine).

¹²⁷⁹ *Ibid*, pp. 6.

maksimalne moguće nezavisnosti i oslanjanja na sopstvene kapacitete¹²⁸⁰, što uključuje i stalnu opreznost po pitanju približavanja i saradnje, koja eventualno može voditi ka odnosu zavisnosti, a u takvom kontekstu, jedan deo frakcija u Iranu veruje da bi jačanje odnosa i produbljivanje saradnje sa Evropskom unijom doprinelo snaženju i otpornosti režima Islamske Republike, praveći tako ravnotežu odnosu koji Iran ostvaruje sa Rusijom i Kinom (tzv. dve percepcije u političkom spektru Irana: „jastrebovi“ i „sove“, a ključna je njihova saglasnost po pitanju značaja nacionalne bezbednosti, dok se povremena njihova razlika ispoljava u pogledu načina i metoda postizanja bezbednosti i ostvarenja nacionalnih interesa)¹²⁸¹. Značaj ovakvog pristupa ogleda se u tome što se tako pravi razlika između Evropske unije, odnosno njenih zemalja članica, i Sjedinjenih Američkih Država, a pripadnici ovog političkog spektra veruju da je Unija pogrešno razumevala inicijative Teherana i nije pokušala na odgovarajući način, na bazi reciprociteta, da odgovori na iste.¹²⁸² Kako je iranski predsednik Mohamed Hatami izjavio: „...za iransku naciju ništa nije nepodnošljivije od napada na njen istorijski identitet, kao i povrede njene nacionalne bezbednosti i snage...iranska nacija i Vlada neće štedeti napore da zaštite istorijski zasluženu snagu i dostojanstvo.“¹²⁸³ Od Homeinija, preko Rafsandanija, Hatamajija, Ahmadinežada, ali i Rohanija, iransko rukovodstvo u prvi plan ističe iranski nacionalizam, kao sastavni deo spoljne politike, koji uključuje elemente poput jezika, religije, etniciteta, istorije, kulture i geografije.¹²⁸⁴ Teško je izolovati ulogu Irana u regionu, imajući u vidu da je Islamska Republika “država koja povezuje (*linkage-state*)”, usled svog geografskog položaja, istorije, spoljne politike zasnovane na odbrani i zaštiti nezavisnosti i slobode u odlučivanju, tako da je uloga Irana centralna u svim glavnim pitanjima Bliskog istoka, od palestinsko-izraelskog sukoba, pitanja neširenja naoružanja za masovno uništenje, kao i terorizma, preko bezbednosti u Persijskom zalivu i energetskim pitanjima, sve do budućnosti Iraka, Avganistana, Sirije i Libana.¹²⁸⁵

Promena u pristupu administracije američkog predsednika Baraka Obame 2012. godine i izbor Hasana Ruhanija za predsednika Irana 2013. godine, doprineli su obnavljanju pregovora i na kraju postizanju kopromisa i zaključivanju Zajedničkog sveobuhvatnog akcionog plana (JCPOA), jula 2015. godine, čemu ćemo posvetiti naredni deo rada.

¹²⁸⁰ Iran's High Council for Human Rights, „Self-Reliance, Self-Esteem; most important achievements of Islamic Republic of Iran“, *Iran Press*, April 01, 2020, dostupno na: <https://iranpress.com/iran-i145489-self-reliance-self-esteem-most-important-achievements-of-islamic-republic-of-iran> (pristupljeno: 19.07.2020. godine).

¹²⁸¹ „An EU strategy for relations with Iran after the nuclear deal“, Directorate-General for External Policies, Policy Department, European Parliament, 2016, pp. 6-7.

¹²⁸² *Ibid*, pp. 7.

¹²⁸³ Lucinda Ruth de Boer, *Analyzing Iran's Foreign Policy: the Prospects and Challenges of Sino-Iranian Relations*, Msc thesis, University of Amsterdam, 2009, pp. 86.

¹²⁸⁴ Tuğba Bayar, „Multiple Dualities: Seeking the Patterns in Iran's Foreign Policy“, op. cit., pp. 8.

¹²⁸⁵ Nasser Hadian, „Iran Debates Its Regional Role“, Atlantic Council, September 2015, dostupno na: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/iran-debates-its-regional-role/> (pristupljeno: 15.07.2020. godine).

IV

DOMINACIJA NACIONALNIH INTERESA I STRATEŠKIH CILJEVA VELIKE BRITANIJE, FRANCUSKE I NEMAČKE

1. Rešavanje pitanja iranskog nuklearnog programa – odstupanje od načela

„Niko ne može da kaže da se Iran predao; sporazum je pravna, formalna i politička pobjeda za Iran. On je postignuće, tako da Iran više neće biti nazivan svetskom pretnjom.“¹²⁸⁶

„Juče je Evropska unija ispisala jednu od najboljih stranica svoje istorije: iranski nuklearni sporazum je postignut zahvaljujući olakšavanju Evropske unije. Bio je težak, kompleksan, dug proces. Ono što smo postigli je rezultat jake političke volje svih strana, i kombinovane privrženosti mnogih. Ali to što smo uspjeli je prevashodno zahvaljujući izvanrednom radu izvanrednog tima, onog evropskog.“¹²⁸⁷

Dva ključna faktora koja su olakšala diplomatske napore s ciljem postizanja kompromisa bili su prvenstveno tajni bilateralni pregovori Vašingtona sa Iranom, koji su vođeni skrivenim kanalima, još od 2009. godine¹²⁸⁸ (kako izvori navode¹²⁸⁹, susreti između srednje rangiranih službenika američke i iranske vlade započeli su u Omanu, uz saglasnost tadašnjeg američkog predsednika Baraka Obame i vrhovnog verskog lidera ajatolaha Ali Hameneija, što je u značajnoj meri otvorilo vrata uspehu budućih zvaničnih pregovora Irana sa P5+1¹²⁹⁰), ali i izbor Hasana Rohanija za predsednika Islamske Republike Iran juna 2013. godine koji je od starta pokazivao volju za nastavkom i rešavanjem pitanja iranskog nuklearnog programa¹²⁹¹, ali i koji je predstavljao značajno pomerenje u okvirima iranske frakcijske politike, kao rezultat strateškog saveza reformista i centrističkih konzervativaca. Iako je administracija predsednika Obame pokazala spremnost za dijalog sa Tehranom, najveći pomak je bio načinjem izborom Rohanija za predsednika Irana, koji je ranije obavljao ulogu glavnog iranskog pregovarača po pitanju nuklearnog programa, od 2003. do 2005. godine. Predsednik Rohani je usvojio drugačiji pristup u komunikaciji sa Zapadom (pristup konstruktivne interakcije umesto konstruktivne konfrontacije¹²⁹²), ukazujući na iskazanu volju Irana da poveća transparentnost po pitanju razvoja nuklearnog programa i

¹²⁸⁶ Hasan Rouhani in: „Rouhani Says Nuclear Deal 'Political Victory' for Iran“, *Al Jazeera*, 15 July 2015, dostupno na: <https://www.aljazeera.com/news/2015/07/rouhani-nuclear-deal-political-victory-iran-150715100849846.html> (pristupljeno: 30.08.2020. godine).

¹²⁸⁷ Federica Mogherini in: „Mogherini proud of EU contribution to Iranian deal“, EEAS, 15 July 2015, dostupno na: https://eeas.europa.eu/generic-warning-system-taxonomy/404_en/2427/%20Mogherini%20proud%20of%20EU%20contribution%20to%20Iranian%20deal (pristupljeno: 30.08.2020. godine).

¹²⁸⁸ David Ignatius, „The Omani 'back channel' to Iran and the secrecy surrounding the nuclear deal“, *The Washington Post*, June 7, 2016, dostupno na: <https://www.belfercenter.org/node/89179> (pristupljeno: 06.09.2020. godine).

¹²⁸⁹ Richard J. Schmierer, „The Sultanate of Oman and the Iran Nuclear Deal“, *Middle East Policy*, Vol. XXI, No. 4, 2015, dostupno na: <https://mepc.org/journal/sultanate-oman-and-iran-nuclear-deal> (pristupljeno: 06.09.2020. godine); „Secret Talks Set Stage for Iran Nuclear Deal“, *BBC News*, 25 November 2013, dostupno na: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-25086236> (pristupljeno: 06.09.2020. godine); Seyed Hossein Mousavian, Sina Toossi, „Assessing US-Iran Nuclear Engagement“, *The Washington Quarterly*, Vol. 40, No. 3, Fall 2017, pp. 65-95; Yigal Carmon, A. Savyion and Yossi Mansharof, „Iranian Officials Reveal That Secret Negotiations With U.S. Began In 2011 – Only After U.S. Complied With Tehran's Precondition To Recognize In Advance Iran's Nuclear Status“, *MEMRI, Inquiry and Analysis Series No. 1185*, September 16, 2015, dostupno na: <https://www.memri.org/reports/iranian-officials-reveal-secret-negotiations-us-began-2011-%E2%80%93-only-after-us-complied-tehran> (pristupljeno: 06.09.2020. godine).

¹²⁹⁰ Seyed Hossein Mousavian, Sina Toossi, „Assessing US-Iran Nuclear Engagement“, op. cit., pp. 75.

¹²⁹¹ Erik Jessen, „European Diplomacy in the Iran Nuclear Negotiations: What Impact Did It Have?“, Bruges Political Research Paper, No. 61, Department of European and Political and Governance Studies, College of Europe, October 2017.

¹²⁹² Khosrow Vafaei, Arezoo Zareh Asgari, „Nuclear Discourse of Islamic Republic of Iran before JCPOA (Joint Comprehensive Plan of Action) Focusing on the Stances of the Foreign Minister“, *Specialty Journal of Knowledge Management*, Vol. 3, No. 1, 2018, pp. 16-27.

pokazujući nameru i opredeljenje da otvori Iran prema svetu, dok je njegova retorika odmah na početku sugerisala otvorenost za produktivnije nuklearne pregovore.¹²⁹³ Zapravo, u jednom od prvih obraćanja Madlesu, naglasio je da će iranska Vlada prihvatiti politiku mirne koegzistencije na međunarodnoj sceni, isto kao i otpora.¹²⁹⁴ Rohani je imao mogućnost da postigne kompromis, jer je uživao podršku većeg dela frakcija na iranskoj političkoj sceni, što mu je omogućilo političku volju i kapital, a kako bi uspeo, morao je da se pridržava nekoliko ciljeva, uključujući popuštanje sankcija i reintegrisanje države u međunarodnu zajednicu, istovremeno osiguravajući da iranski nuklearni program ostane na snazi u okvirima ograničenja koja će morati da poštuje (predsednik Rohani je morao da se kreće između iranskih „crvenih linija“, koje su razvijene u skladu sa zahtevima različitih frakcija režima i formalizovane od strane ajatolaha Ali Hameneija).¹²⁹⁵ Dakle, uspostavljanjem tajnih direktnih iransko-američkih pregovora u Omanu i izborom predsednika Rohanija¹²⁹⁶, odnosno promenom ravnoteže moći u iranskom frakcijskom političkom spektru u korist konsenzusa u vezi sa opredeljenjem za postizanje kompromisa, poboljšane su okolnosti za pregovore Irana i grupe P5+1. Za uspeh u pregovorima odlučujuće su bile pozicije Vašingtona i Teherana¹²⁹⁷, tj. faktori iranske i američke politike, dok uloga drugih aktera u ovim pregovorima jeste bila važna, ali ne i presudna. Zapravo su i jezgro čitave krize na jednoj strani predstavljali američko-iranski odnosi, kao i transatlantški odnosi, na drugoj (tako da je politika EU-3 prema Iranu bila usko povezana sa američkom, ali ne i *vice versa*).¹²⁹⁸ Treba ukazati da su se tokom juna 2013. godine, neposredno pre izbora Rohanija za predsednika Irana, američka i iranska strana ponovo sastale u Omanu, kada je usaglašen okvir za formalne pregovore, koji će kasnije nastupiti u Ženevi i Beču, a koji će rezultirati privremenim sporazumom – Zajedničkim akcionim planom (*Joint Plan of Action*)¹²⁹⁹. Tokom tajnih bilateralnih kontakata u omanskoj prestonici, vođenih bez znanja ostalih partnera iz P5+1, zapravo je postignuto zajedničko razumevanje Teherana i Vašingtona, a posebno je važno to što je, sa stanovišta Teherana, američka strana prihvatila pravo Irana na obogaćivanje uranijuma¹³⁰⁰ (iako američka strana to nikada javno nije iznela), čime su udarene dobre osnove za dalje zvanične pregovore.

Tokom 2013. godine održani su razgovori Irana i grupe P5+1, kojima je predsedavala i koordinisala visoka predstavica za spoljne poslove i bezbed. politiku Ketrin Ešton, u Kazahstanu (26-27. februar i 5-6. april), Istanbulu (17-18. mart) i Ženevi (7-8. novembar), na kojima nije postignut kompromis, a pregovori su nastavljeni u Ženevi 20. novembra 2013. godine na nivou ministara spoljnih poslova država učesnica.¹³⁰¹ Nakon intenzivnih napora i razgovora, 24. novembra 2013. godine

¹²⁹³ Seyed Hossein Mousavian, Sina Toossi, „Assessing US-Iran Nuclear Engagement“, op. cit., pp. 75.

¹²⁹⁴ Hassan Rouhani, „President's speech at a meeting of his cabinet members with the Supreme Leader of Islamic Revolution“, *Official Website of Iran's President*, 28 August 2013, dostupno na: <http://www.president.ir/en/70817> (pristupljeno: 12.09.2020. godine).

¹²⁹⁵ Ariane Tabatabai, „Negotiating the 'Iran talks' in Tehran: the Iranian drivers that shaped the Joint Comprehensive Plan of Action“, *Nonproliferation Review*, Volume 24, Issue 3-4, 2017, pp. 225-242.

¹²⁹⁶ Više o faktorima unutrašnje politike u Iranu i SAD-u koji su doprineli postizanju nuklearnog sporazuma u: Emily Kitchings, „The Role of Domestic Politics in Nuclear Reversal: Identifying the Iranian Domestic and U.S. Drivers of the JCPOA“, Master Thesis, Harvard University, March 2018.

¹²⁹⁷ Tarja Cronberg, „No EU, No Iran Deal: the EU's Choice between Multilateralism and the Transatlantic Link“, op. cit., pp. 9.

¹²⁹⁸ Walter Posch, „A new geopolitical and economic outlook for the EU? How closer relations with Iran might affect the bilateral relations between the EU and Israel“, Israeli European Policy Network, October 2015, dostupno na: <https://www.iepn.org/images/stories/papers/2015/a%20new%20geopolitical%20and%20economic%20outlook%20for%20the%20eu-walter%20posch.pdf> (pristupljeno: 26.09.2020. godine).

¹²⁹⁹ Erik Jessen, „European Diplomacy in the Iran Nuclear Negotiations: What Impact Did It Have?“, op. cit., pp. 30.

¹³⁰⁰ Yigal Carmon, A. Savyion and Yossi Mansharof, „Iranian Officials Reveal That Secret Negotiations With U.S. Began In 2011 – Only After U.S. Complied With Tehran's Precondition To Recognize In Advance Iran's Nuclear Status“, *MEMRI, Inquiry and Analysis Series No. 1185*, September 16, 2015, dostupno na: <https://www.memri.org/reports/iranian-officials-reveal-secret-negotiations-us-began-2011-%E2%80%93-only-after-us-complied-tehrans> (pristupljeno: 06.09.2020. godine).

¹³⁰¹ Laurent Fabius, „Inside the Iran Deal: a French Perspective“, op. cit., pp. 11-16.

zaključen je pomenuti privremeni sporazum – Zajednički akcioni plan (*Joint Plan of Action*)¹³⁰² između Islamske Republike Iran i grupe P5+1, koji je postavio okvir i pristup za postizanje dugoročnog sveobuhvatnog rešenja. Cilj tog rešenja, čiji je navedeni privremeni sporazum samo prvi korak, predstavlja sveobuhvatno podizanje svih sankcija Saveta bezbednosti UN prema Iranu, kao i multilateralnih i unilateralnih sankcija povezanih sa nuklearnim programom, istovremeno osiguravajući da će iranski nuklearni sporazum biti isključivo mirnodopske prirode i u kome će Iran potvrditi da ni u kom slučaju neće težiti ili razvijati bilo kakvo nuklearno oružje.¹³⁰³ Zajednički akcioni plan se sastojao iz serija mera koje je trebalo da se preduzmu u inicijalnom periodu od predstojećih šest meseci. Naime, Iran se sporazumom obavezao na sledeće najznačajnije korake:

- „da se uzdržava od proizvodnje obogaćenog uranijuma heksafluorida koji sadrži 20% uranijuma-235 (*forma obogaćenog uranijuma u iranskim postrojenjima koja je izazivala najviše zabrinutosti*, kurziv B.Đ); Teheran se saglasio da „razblaži“ postojeće zalihe na nisko obogaćeni uranijum heksafluorid koji sadrži do 5% uranijuma-235 ili da ih konvertuje u uranijumska jedinjenja koja se dalje ne mogu obogaćivati;
- da zamrzne proizvodnju obogaćenog uranijuma, zadržavajući ga na nivou od 5% (uranijuma-235) tokom navedenog perioda, tako što će konvertovati materijal na uranijumska jedinjenja koja se ne mogu dalje obogaćivati;
- da zaustavi ključne elemente svog reaktora teške vode i postrojenja za obogaćivanje uranijuma (Natanz, Fordou i Arak) i
- da omogući Međunarodnoj agenciji za atomsku energiju prikupljanje dodatnih podataka o nuklearnom programu, kao i pristup nuklearnim postrojenjima, koja nisu bila obuhvaćena postojećim sporazumom sa Agencijom.“¹³⁰⁴

Zauzvrat su se države iz grupe P5+1 obavezale da će se uzdržati od uvođenja novih sankcija Iranu, odnosno da neće biti novih sankcija Saveta bezbednosti UN, EU i američke administracije u vezi sa iranskim nuklearnim programom, ali i da će Teheranu omogućiti pristup finansijskim sredstvima od prodaje nafte zamrznutih na inostranim računima, nastavak trgovine u određenim sektorima, nakon ukidanja UN i EU sankcija (petrohemijski proizvodi, auto industrija i trgovina u zlatu i drugim vrednim metalima, ponovo uspostavljanje transakcija sa inostranim kompanijama koje su uključene u iranski auto sektor), omogućiti kupovinu rezervnih delova za civilne vazduhoplove, kao i olakšati humanitarnu kupovinu hrane i lekova.¹³⁰⁵ Ubrzo nakon potpisivanja privremenog sporazuma, predsednik Rohani je u pismu upućenom ajatolahu Ali Hameneiju istakao da je „uspeh načinjen u pregovorima osvetlio činjenicu da je moguće pružiti uvid u percepciju iranskog naroda svetskom javnom mnjenju na logičan i razumljiv način i uz poštovanje crvenih linija države, na način koji će načiniti da velike sile poštuju prava nacije“.¹³⁰⁶

¹³⁰² „Joint Plan of Action“, Geneva, 24 November 2013, preuzeto sa: <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/other/IranP5plus1jointplanofaction131124en.pdf> (pristupljeno: 06.09.2020. godine).

¹³⁰³ Hiram Abtahi, „Introductory Note to the Joint Plan of Action on Iran's Nuclear Program“, *International Legal Materials*, Vol. 53, No. 4, 2014, pp. 732-738.

¹³⁰⁴ „Joint Plan of Action“, Geneva, 24 November 2013, preuzeto sa: <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/other/IranP5plus1jointplanofaction131124en.pdf> (pristupljeno: 06.09.2020. godine).

¹³⁰⁵ *Ibid.*

¹³⁰⁶ Hassan Rouhani, „President in a letter to Leader on nuclear deal: The big world powers admit to the nation's nuclear rights as well as its right for enrichment“, *Official Website of Iran's President*, 24 November 2013, dostupno na: <http://www.president.ir/en/72883> (pristupljeno: 12.09.2020. godine).

Privremeni nuklearni sporazum naišao je, očekivano, na različite reakcije. Predsednik Rohani je trpeo unutrašnji politički pritisak od strane konzervativne struje, koja je smatrala da je na ovaj način popušteno pred dotadašnjim uspešnim odbijanjem stranog uticaja u zemlji.¹³⁰⁷ Evidentan je bio otpor prema mogućim uticajima inostranih aktera na unutrašnja pitanja, tako da je i ajatolah Ali Hameneiji izjavio da neće dopustiti američki politički, ekonomski i kulturološki uticaj u Iranu.¹³⁰⁸ Osim toga, s jedne strane su bile tvrdnje da će sporazum, kao neophodni prvi korak ka postizanju sveobuhvatnog rešenja, ukoliko bude u potpunosti implementiran, dovesti do odlaganja iranske sposobnosti da proizvede nuklearno oružje, unaprediti poziciju i mogućnost međunarodne zajednice da identifikuje iranske napore za razvojem nuklearnog oružja, ali i početi da reintegriše Iran u međunarodne okvire.¹³⁰⁹ S druge strane, sporazum je kritikovan zbog nemogućnosti da adekvatno vrati unazad razvoj iranskog nuklearnog programa, ali i zbog aktiviranja procesa pomoću koga države i kompanije mogu početi da ignorišu međunarodne važeće sankcije u pokušaju uspostavljanja novih poslovnih veza na privlačnom iranskom tržištu.¹³¹⁰ Za neke države (posebno Izrael i Saudijsku Arabiju) sporazum je reflektovao iransko-američko približavanje, što će izazvati dalje povlačenje uloge Sjedinjenih Američkih Država na Bliskom istoku i dati Teheranu novu mogućnost za angažovanje i podršku akterima duž regiona.¹³¹¹ U tom smislu, Vašington je isticao argument da će sankcije nedvosmisleno ponovo stupiti na snagu ukoliko se Iran ne bude pridržavao dogovorenog. Sporazum nije određivao datum početka njegove implementacije, već je odlučeno da će ista početi pošto se realizuju tehničke diskusije sa Iranom i Međunarodnom agencijom za atomsku energiju, tako da su se početkom decembra 2013. godine iranski i eksperti zemalja P5+1 sastali kako bi diskutovali o početku sprovođenja privremenog sporazuma, nakon čega je objavljeno da je 20. januar 2014. godine termin početka njegove primene.¹³¹² U skladu sa dogovorom, strane su se obavezale da uspostave zajedničku komisiju koja bi nadgledala sprovođenje privremenog sporazuma i tretirala pitanja koja bi se u međuvremenu pojavila, dok će Međunarodna agencija za atomsku energiju biti odgovorna za verifikaciju mera u vezi sa nuklearnim programom.¹³¹³

Važno je istaći da privremeni sporazum reguliše da će sveobuhvatnim kompromisnim rešenjem, koje treba da usledi, biti priznato pravo Iranu na upotrebu nuklearne energije u mirnodopske svrhe u skladu sa Sporazumom o neširenju nuklearnog oružja, ali ne spominje obogaćivanje uranijuma kao deo tog prava (Zajednički plan akcije određuje da će iranski program obogaćivanja imati zajednički definisana ograničenja i mere transparentnosti), a administracija predsednika Obame nije javno priznala Iranu pravo na obogaćivanje uranijuma, uz argument da pomenuti Sporazum ne sadrži eksplicitno, pravo na obogaćivanje uranijuma.¹³¹⁴ Takođe, britanski i francuski ministri spoljnih poslova bili su na istom stanovištu, tvrdeći da Zajednički plan akcije ne sadrži pravo na obogaćivanje uranijuma, dok je

¹³⁰⁷ Amir Magdy Kamel, „The JCPOA: how Iran's grand strategy stifled the US“, *Middle Eastern Studies*, Volume 54, Issue 4, 2018, pp. 706-722.

¹³⁰⁸ *Ibid*, pp. 717.

¹³⁰⁹ Michael R. Gordon, „Accord Reached With Iran to Halt Nuclear Program“, *The New York Times*, Nov. 23, 2013, dostupno na: <https://www.nytimes.com/2013/11/24/world/middleeast/talks-with-iran-on-nuclear-deal-hang-in-balance.html> (pristupljeno: 12.09.2020. godine).

¹³¹⁰ James M. Acton, „Why the Iranian Nuclear Agreement is a Good Deal“, Carnegie Endowment for International Peace, November 26, 2013, dostupno na: <https://carnegieendowment.org/2013/11/26/why-iranian-nuclear-agreement-is-good-deal-pub-53725> (pristupljeno: 12.09.2020. godine).

¹³¹¹ Kenneth Katzman, Paul K. Kerr, Mary Beth D. Nikitin, Michael John Garcia, „Iran: Interim Nuclear Agreement and Talks on a Comprehensive Accord“, *Congresional Research Service*, March 27, 2015.

¹³¹² Kenneth Katzman, Paul K. Kerr, „Iran Nuclear Agreement“, *Congresional Research Service*, January 19, 2016, dostupno na: <https://fas.org/sgp/crs/nuke/R43333.pdf> (pristupljeno: 12.09.2020. godine).

¹³¹³ Navedeno u preambuli Zajedničkog plana akcije, „Joint Plan of Action“, Geneva, 24 November 2013, preuzeto sa: <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/other/IranP5plus1jointplanofaction131124en.pdf> (pristupljeno: 12.09.2020. godine).

¹³¹⁴ Kenneth Katzman, Paul K. Kerr, Mary Beth D. Nikitin, Michael John Garcia, „Iran: Interim Nuclear Agreement and Talks on a Comprehensive Accord“, op. cit., pp. 8.

nemačka strana pak tvrdila da Sporazum o neširenju nuklearnog oružja uključuje to pravo.¹³¹⁵ Postizanjem privremenog sporazuma okončana je prva faza u procesu pregovaranja, kada je nastupio period veoma intenzivnog diplomatskog angažovanja sa Iranom, tokom koga su održavani sastanci pregovaračkih strana u svim formatima (bilateralnim, trilateralnim, plenarnim), a visoka predstavnica za spoljne poslove i bezbedn. politiku (najpre Ketrin Ešton, a zatim Federika Mogerini) predsedavala je sastancima ministara spoljnih poslova (zamenik generalnog sekretara Evropske službe za spoljne poslove Helga Šmit vodila je razgovore političkih direktora; dva viša savetnika Evropske službe za spoljne poslove koordinisala su tehničke diskusije na ekspertskom nivou), dok se specifična uloga Unije ogledala u tome da održi kontinuitet između različitih nivoa i formata razgovora, da uzima u obzir stavove i predloge i da nastavi ulogu posrednika.¹³¹⁶ Unija je imala zadatak da olakša održavanje sastanaka i služi kao kanal komunikacije, ali i da formuliše različite nacрте i predloge kompromisnog rešenja (visoka dinamika održavanja sastanaka, relativno malobrojni pregovarački timovi, kao i njihov uglavnom nepromenljiv sastav, doprineli su kreiranju osećaja poverenja).¹³¹⁷ Treba imati na umu da su u procesu pregovora učestvovalе dve neasimetrične strane: na jednoj je bila samo jedna država (Iran), a na drugoj skupina država u formatu stalnih članica SB UN + Nemačka+visoki predstavnik EU za spoljne poslove i bezbednosnu politiku. U tom smislu, iako se značaj posredničke uloge Ketrin Ešton ne može osporiti, možda sledeće reči jednog iranskog zvaničnika na najbolji način opisuju ulogu EU – 3: „...Ona ume da stvori prijatnu i praktičnu atmosferu.. ali je sasvim očito da nema istinske političke moći iza nje. Ona mora da ide da se konsultuje sa predstavnicima svetskih sila za svaki minoran detalj...ona nije ništa više od veze, u čemu je vrlo efikasna.“¹³¹⁸ Kao značajan faktor za nastavak pregovora, nakon privremenog sporazuma, izdvaja se i saglasnost na nivou država članica P5+1, uprkos drugih međunarodnih događaja koji su počeli da opterećuju njihove međusobne odnose (poput krize izazvane ruskim pripajanjem Krima 2014. godine).¹³¹⁹ Pregovori su na kraju doveli do zaključivanja Zajedničkog sveobuhvatnog akcionog plana (*Joint Comprehensive Plan of Action*¹³²⁰). Ovaj, kako ga nazivaju istorijski, nuklearni sporazum sa Iranom postignut je 14. jula 2015. godine u Beču, posle devetnaest dana maratonskih pregovora i četiri puta prekoračenog krajnjeg roka za postizanje kompromisa. Pre toga je u Lozani postignut Okvirni sporazum 2. aprila 2015. godine.¹³²¹ Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija doneo je Rezoluciju 2231¹³²² od 20. jula 2015. godine, kojom se prihvata Zajednički sveobuhvatni plan akcije i koja je garant njegove implementacije, nakon čega je usledilo usvajanje u nadležnim telima država učesnica pregovora (odluka Kongresa SAD čekala se skoro dva meseca, dok je iranski Međlis oformio specijalizovani Komitet za analizu sporazuma i odobrio JCPOA 13. oktobra 2015. godine¹³²³). Uloga kontrole i nadzora nad sprovođenjem odredbi Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije pripala je Međunarodnoj agenciji za atomsku energiju, koja ima zadatak da dostavlja redovne izveštaje Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija. Sporazum ima za

¹³¹⁵ *Ibid.*

¹³¹⁶ Erik Jessen, „European Diplomacy in the Iran Nuclear Negotiations: What Impact Did It Have?“, op. cit., pp. 33.

¹³¹⁷ *Ibid.*

¹³¹⁸ Andrew Rettman, „From Solana to Mogherini: What Did Ashton Really Do?“, *EU Observer*, Brussels, 1 December 2014, dostupno na: <https://euobserver.com/foreign/126734> (pristupljeno: 13.09.2020. godine).

¹³¹⁹ Erik Jessen, „European Diplomacy in the Iran Nuclear Negotiations: What Impact Did It Have?“, op. cit., pp. 30.

¹³²⁰ „Joint Comprehensive Plan of Action“, Vienna, 14 July 2015, preuzeto sa: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf> (pristupljeno: 13.09.2020. godine).

¹³²¹ Ben Smith, „The Joint Comprehensive Plan of Action nuclear deal with Iran“, House of Commons Library, Briefing paper, Number 07178, 15 October 2015, pp. 5.

¹³²² United Nations Security Council Resolution 2231 (2015), 20 July 2015, dostupno na: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2231> (pristupljeno: 13.09.2020. godine).

¹³²³ Maurizio, Martellini, Massimo Zucchetti, „The Iranian Nuclear Agreement: A Scientifically Reliable, Transactional and Verifiable Joint Comprehensive Plan of Action“ in: J.L. Black-Branch, D. Fleck, *Nuclear non-proliferation in international law – Volume III: Legal aspects of the use of nuclear energy for peaceful purposes*, Asser Press, Springer, 2016, pp. 471-488.

cilj da onemogući Islamskoj Republici Iran da razvija nuklearnu tehnologiju, koja bi mogla dovesti do proizvodnje nuklearnog oružja, uspostavljajući niz ograničenja. U tom smislu, nuklearni sporazum stavlja „teret dokazivanja“ na Iran.¹³²⁴ Saglasno sporazumu, Iran je u obavezi da obezbedi pristup predstavnika Međunarodne agencije za atomsku energiju svim iranskim postrojenjima, uključujući i vojna. Njihov zadatak je nesmetani nadzor nad razvojem nuklearne tehnologije, koja se mora koristiti isključivo u mirnodopske svrhe. Sporazum predviđa robusni režim nadgledanja, verifikacije i inspekcije Međunarodne agencije za atomsku energiju¹³²⁵, što bi omogućilo da međunarodni inspektori eventualno otkriju skrivene aktivnosti na nuklearnom programu ili nedeklarisana nuklearna postrojenja. Takođe, Teheran se obavezao na smanjenje količine nisko obogaćenog uranijuma za 98% i umanjeње obogaćivanja uranijuma za dve trećine (što podrazumeva da ukupna količina zaliha ne prelazi 300 kg¹³²⁶). Zapravo, sporazum za otprilike dve trećine smanjuje broj centrifuga korišćenih za obogaćivanje uranijuma (sa 22000 na 5060 centrifuga¹³²⁷). Smanjuje se broj postrojenja za obogaćivanje uranijuma na jedno (u Natanzu), a sporazumom se zahteva promena namene postrojenja sagrađenog za proizvodnju plutonijuma u Araku, dok će Iran moći da nastavi obogaćivanje uranijuma u postrojenju u Natanzu u narednih deset godina (uz korišćene navedenih 5.060 centrifuga), dok u nuklearnom postrojenju Fordou nije dozvoljeno obogaćivanje uranijuma u sledećih petnaest godina, a Iran se obavezao da obogaćuje uranijum do nivoa od 3,67%¹³²⁸, daleko ispod 90% potrebnih za proizvodnju nuklearne bombe.

Kao odgovor na ovakve mere Irana, predviđeno je ukidanje trgovinskog embarga nametnutog Islamskoj Republici, što se odnosi na sankcije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i sankcije Evropske unije i Sjedinjenih Američkih Država (dogovoreno je da 16. januar 2016. godine bude dan implementacije, a dodatno olakšanje sankcija predviđeno je za 2023. godinu-period tranzicije, kao i 2025. godinu-završni period, uz osiguranje da Iran ispunjava sve preuzete obaveze¹³²⁹). U prvoj fazi, a nakon što izveštaj Međunarodne agencije za atomsku energiju bude potvrdio da Teheran ispunjava preuzete obaveze, predviđeno je ukidanje ekonomskih i finansijskih sankcija, dok će embargo na trgovinu sredstvima naoružanja i vojne opreme biti postepeno ukinut nakon pet godina (sankcije vezane za kršenja ljudskih prava i terorizam ostaju na snazi).¹³³⁰ Sporazum ipak dopušta da izuzetno i u ovom periodu bude omogućena prodaja naoružanja i vojne opreme, uz posebnu proceduru i verifikaciju Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, dok takođe sporazum omogućava da u narednih deset godina sankcije Iranu budu vraćene shodno predviđenom mehanizmu ukoliko se utvrdi da Iran ne poštuje nametnuta ograničenja, a u ovom slučaju nijedna od država učesnica pregovora nema pravo da spreči takvu odluku u formi veta.¹³³¹ Zamisao je bila da se sporazumom omogućí više vremena međunarodnom faktoru da se organizuje i odreađuje ukoliko Iran ne poštuje obaveze i ubrzano i nekontrolisano razvija nuklearni program. Uz kombinaciju predviđenih vremenskih okvira i restriktivnih mera želi se postići bolji uvid u nuklearni program. Zajednički sveobuhvatni plan akcije predviđa i saradnju država iz grupe P5+1 sa Iranom i njihovu pomoć u unapređenju opreme i

¹³²⁴ *Ibid*, pp. 478.

¹³²⁵ Više o ocenama mera Međunarodne agencije za atomsku energiju koje utvrđuje JCPOA u: Paul Kerr, „The JCPOA and safeguards: model or outlier?“, *The Nonproliferation Review*, Volume 24, Issue 3-4, 2017, pp. 261-273.

¹³²⁶ „Joint Comprehensive Plan of Action“, Vienna, 14 July 2015, preuzeto sa: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf> (pristupljeno: 22.09.2020. godine).

¹³²⁷ Seyed Hossein Mousavian, Mohammad Mehdi Mousavian, „Building on the Iran Nuclear Deal for International Peace and Security“, *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, Volume 1, Issue 1, 2018, pp. 169-192.

¹³²⁸ Tačka 5. JCPOA, „Joint Comprehensive Plan of Action“, Vienna, 14 July 2015, preuzeto sa: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf> (pristupljeno: 22.09.2020. godine).

¹³²⁹ Kenneth Katzman, Paul K. Kerr, „Iran Nuclear Agreement“, op. cit., pp. 9.

¹³³⁰ Tačke 18-33. JCPOA, „Joint Comprehensive Plan of Action“, Vienna, 14 July 2015, preuzeto sa: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf> (pristupljeno: 22.09.2020. godine).

¹³³¹ Iris Bjelica Vlajić, „Međunarodni odnosi u svetlu sporazuma o nuklearnom programu Irana“, *Vojno delo*, Vol. 68, br. 5, 2016, str. 99-105.

mehanizama za razvoj nuklearne energije, koja uključuje i obuku kadra, a saradnja može biti ostvarivana na bilateralnom ili multilateralnom planu, kao i uz posredovanje Međunarodne agencije za atomsku energiju.¹³³² Kao kontrolni mehanizam implementacije sporazuma predviđena je Zajednička komisija, koju čine predstavnici svih pregovaračkih strana, a ukoliko Zajednička komisija ne uspe da donese odluku u predviđenom roku od petnaest dana, odnosno ne uspe da reši spornu situaciju koja se tiče pritužbe da neka od strana ne ispunjava obaveze (uz mogućnost da konsenzusom bude doneta odluka o produženju roka za razmatranje pritužbe), drugostepeni nivo odlučivanja su ministri spoljnih poslova, koji razmatraju pritužbe o povredi slova sporazuma (i koji imaju rok od 15 dana da reše spornu situaciju, osim kada je rok produžen odlukom donetom konsenzusom).¹³³³ Još jedna mogućnost je data u obliku formiranja Savetodavnog odbora (po jedan predstavnik strana u sporu + jedan nezavisni član), a na kraju će biti obavješten Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija ako se ne razreši spor u predviđenom roku ili ako je povreda sporazuma takva da može dovesti u pitanje njegovo dalje sprovođenje, zatim sledi glasanje o rezoluciji kojom se produžava rok za ukidanje sankcija Iranu, a ako takva rezolucija ne bude izglasana, predviđeno je automatsko uvođenje svih prethodnih sankcija¹³³⁴ (1696 (2006), 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008), 1835 (2008), 1929 (2010)). Zajednički sveobuhvatni plan akcije dozvoljava Iranu da radi na nuklearnom programu, ali samo u komercijalne, industrijske i medicinske svrhe, u skladu sa međunarodnim standardima upotrebe nuklearne energije u mirnodopske svrhe. On ne tretira druga pitanja u odnosima Teherana sa Zapadom, kao što su program balističkih raketa, ljudska prava, pitanje terorizma ili navodne „destabilizujuće aktivnosti“ Irana u regionu. Jedna od odredbi Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije podrazumeva da će Evropska unija razmotriti nove domene saradnje između Unije i njenih država članica (kurziv B.Đ) sa Islamskom Republikom¹³³⁵, čime je svakoj državi članici omogućeno da sama odredi prioritete u bilateralnim odnosima sa Teheranom.¹³³⁶

Mapa broj 24 – prikaz nuklearnih postojenja, obuhvaćenih odredbama Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije¹³³⁷

Dakle, nakon godina žestokih neslaganja i neuspelih pregovora, postignut je navedeni nuklearni sporazum sa Iranom. Iako su u grupi P5+1 učestvovala stalne članice Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i Nemačka, iz svega iznetog čini se da su najvažniji faktori u (ne)postizanju kompromisa Teheran i Vašington. U izvesnoj meri, volja svake strane da prihvati dogovor odlikava načinjene

¹³³² *Ibid*, str. 100.

¹³³³ Tačka 36. JCPOA, „Joint Comprehensive Plan of Action“, Vienna, 14 July 2015, preuzeto sa: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf> (pristupljeno: 22.09.2020. godine).

¹³³⁴ *Ibid*, tačke 36. i 37. JCPOA.

¹³³⁵ Tačka 33. JCPOA, „Joint Comprehensive Plan of Action“, Vienna, 14 July 2015, preuzeto sa: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf> (pristupljeno: 22.09.2020. godine).

¹³³⁶ Iris Bjelica Vlajić, „Međunarodni odnosi u svetlu sporazuma o nuklearnom programu Irana“, op. cit., str. 102.

¹³³⁷ Preuzeto sa: <http://www.dw.com/en/what-is-the-iran-nuclear-deal/a-40848713>.

ustupke druge strane, koji se odnose na njihove fundamentalne interese, tako je Iran osvojio priznanje, odnosno legitimizaciju od strane velikih sila po pitanju obogaćivanja uranijuma, *de facto* bezbednosne garancije da neće biti napadnut od strane SAD-a i/ili drugih regionalnih aktera (bezbednosna funkcija sporazuma, čime je, sa iranskog stanovišta, izvršena „desekuritizacija“ Irana koji je do tada predstavljan kao pretnja međunarodnoj bezbednosti¹³³⁸), kao i ukidanje sankcija, uključujući i one implementirane na osnovu pravno obavezujućih rezolucija Saveta bezbednosti UN.¹³³⁹ Dok Iran može da nastavi da obogaćuje uranijum i da radi na svom nuklearnom programu, međunarodna zajednica dobija proverljive garancije da Teheran neće biti sposoban da razvije nuklearnu bombu.¹³⁴⁰ Ipak ovo ne objašnjava koji su činioci doveli do toga da svaka strana pristane na ustupke i ograničenja, odnosno zašto su dve strane videle ovaj kompromis poželjnijim u odnosu na alternative. U određenim analizama¹³⁴¹ ističe se značaj i uticaj sankcija, koje su primorale Iran na postizanje dogovora. Međutim, iako su uticaji sankcija na iransku ekonomiju svakako vidljivi, ove kaznene mere imale su neznatan uticaj na razvoj iranskog nuklearnog programa (naprotiv, Teheran je odgovorio još intenzivnijim razvojem nuklearnog programa)¹³⁴², a još manje na eventualnu, sa strane Zapada željenu, promenu režima Islamske Republike. Ako su sankcije bile toliko efikasne i delotvorne u pogledu promene ponašanja Teherana, postavlja se pitanje zašto su Sjedinjene Američke Države (i ostale učesnice pregovora) na kraju u sporazumu prihvatile pravo Irana da obogaćuje uranijum i radi na svom nuklearnom programu. Zapravo sankcije same po sebi ne mogu objasniti promenu u iranskoj politici i prihvatanje kompromisa, jer one nisu uspele da postignu cilj koji su američki zvaničnici u različitim prilikama isticali: prestanak programa obogaćivanja uranijuma, razgradnja čitavog iranskog nuklearnog programa ili čak promena režima.¹³⁴³ Postavljajući maksimalističke zahteve (kao što je potpuno obustavljanje obogaćivanja uranijuma), istovremeno drastično pojačavajući pritisak na Iran, administracija predsednika Obame u prvom njegovom mandatu nije uspevala da ubedi Teheran da promeni svoje nuklearne kalkulacije, već je dve strane gotovo dovela na ivicu sukoba, dok je *modus operandi* iranskog rukovodstva po pitanju odgovora na pretnje došao do izražaja, a on se ogledao u tome da iranska strana postane manje fleksibilna i nepokolebljiva (percepcija iranskog rukovodstva da će ustupci koji bi mogli biti protumačeni kao slabosti izazvati još jače pritiske i veće zahteve druge strane).¹³⁴⁴ Tokom drugog mandata, administracija predsednika Obame je napustila dotadašnji tradicionalni američki pristup prema Islamskoj Republici i njenoj ulozi u regionu.¹³⁴⁵ S druge strane, uprkos mnogim diskusijama o uspehu američke politike sankcija, uz uzimanje u obzir prethodno navedenog argumenta u vezi sa tim, zapravo se može zaključiti da je neuspeh sankcija u primoravanju Irana na kompromis bio ključni faktor koji je doveo do promene u spoljopolitičkom pristupu administracije predsednika Baraka Obame. U svom govoru na Američkom univerzitetu u Vašingtonu avgusta 2015. godine, predsednik Obama je primetio da sankcije nisu uspele da zaustave iranski nuklearni program.¹³⁴⁶ Kako je naveo, da sporazum nije postignut, Teheran bi nastavio sa razvojem

¹³³⁸ Abdolrasool Divsallar, Marc Otte, „Reviving the Security Function: EU's Path to Save the JCPOA“, EGMONT Royal Institute for International Relations, Security Policy Brief, No 113, July 2019.

¹³³⁹ Seyed Hossein Mousavian, Sina Toossi, „Assessing US-Iran Nuclear Engagement“, op. cit., pp. 67.

¹³⁴⁰ *Ibid.*

¹³⁴¹ Andreas Boogaerts, „An effective sanctioning actor? Merging effectiveness and EU actorness criteria to explain evolutions in (in)effective coercion towards Iran“, *European Security*, Volume 27, Issue 2, 2018, pp. 138-157; Ephraim Kam, Sima Shine, „Iran after the Nuclear Agreement“, The Institute for National Security Studies, Tel Aviv University, dostupno na: <https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/2896847512.pdf> (pristupljeno: 22.09.2020. godine).

¹³⁴² Seyed Hossein Mousavian, Mohammad Mehdi Mousavian, „Building on the Iran Nuclear Deal for International Peace and Security“, op. cit., pp. 180.

¹³⁴³ Seyed Hossein Mousavian, Sina Toossi, „Assessing US-Iran Nuclear Engagement“, op. cit., pp. 74.

¹³⁴⁴ *Ibid.*, pp. 72.

¹³⁴⁵ *Ibid.*, pp. 77.

¹³⁴⁶ Izvor: <https://www.youtube.com/watch?v=YXKKiVIg-II>.

programa i ako bi se pojavili dokazi o razvoju programa nuklearnog oružja, jedina preostala opcija bila bi vojna intervencija. Važan činilac koji je doprineo da administracija predsednika Obame prihvati sporazum jeste upravo bojazan da je preostala alternativa verovatno uključivala još jedan mogući iscrpljujući sukob na Bliskom istoku, a upravo Obamino prihvatanje ograničenja američke spoljne politike po pitanju Irana i njegovog nuklearnog programa dovelo je Vašington do kompromisa i postizanja sporazuma, posebno imajući u vidu da je politika pritisaka i prinude u slučaju Islamske Republike samo proizvodila suprotne efekte i rezultirala opasnom eskalacijom situacije.¹³⁴⁷ Predsednik Obama je shvatio da, ukoliko se pristup prema Teheranu ne promeni, Iran može biti u mogućnosti da stekne nuklearno naoružanje pre nego što ga sankcije bace na kolena, što bi Vašingtonu ostavilo samo dve opcije: prihvatanje Irana kao *de facto* nuklearne države ili oružani sukob sa Islamskom Republikom.¹³⁴⁸ U tom smislu, bitan faktor za postizanje kompromisa je upravo zaokret administracije predsednika Obame od tradicionalne američke politike insistiranja da se Iranu ne sme dozvoliti obogaćivanje uranijuma, ka politici insistiranja da se Iranu ne sme dozvoliti nuklearna bomba (otklon od tzv. politike *no enrichment* ka tzv. politici *no nuclear bomb*).¹³⁴⁹

S druge strane, promena iranske pozicije usledila je nakon izbora Rohanija za predsednika 2013. godine, što je označilo kraj kompletne kontrole iranskih institucija od strane tvrde konzervativne linije i signaliziralo promenu u frakcijskoj ravnoteži snaga u korist umerenijih elemenata. Ovi faktori su olakšali promenu u iranskoj pregovaračkoj poziciji, dok je predsednik Rohani takođe preneo ulogu i odgovornost za vođenje pregovora sa Vrhovnog saveta za nacionalnu bezbednost na Ministarstvo spoljnih poslova (od velikog značaja budući da predsednik ima ovlašćenja po pitanju personalne strukture Ministarstva spoljnih poslova, što nije slučaj sa Vrhovnim savetom za nacionalnu bezbednost¹³⁵⁰), a ministar Mohamad Đavad Zarif postaje glavni iranski pregovarač¹³⁵¹ (koji se, u uslovima pojačane iranofobije i „zagonetnog stanja iranskog nuklearnog programa“ borio da poboljša sliku Irana u svetu i kreira uslove za postizanje kompromisa¹³⁵²). Posle dugog odbijanja bilo kakvih ustupaka Irana u nuklearnim pregovorima, vrhovni verski lider ajatolah Ali Hameneji je odlučio da podrži Zajednički sveobuhvatni plan akcije, iz unutrašnjih političkih razloga¹³⁵³, odnosno zbog krize legitimiteta sa kojim se suočavao iranski režim. Naime, kako bi ojačao opadajući legitimitet režima, naročito nakon postizbornih dešavanja u Iranu 2009. godine, ajatolah Ali Hameneji je prihvatio ubedljivu pobedu Rohanija na izborima 2013. godine, za razliku od 2009. godine, tako da podršku nuklearnom sporazumu u tom smislu treba posmatrati u kontekstu kontinuiteta podrške ajatolaha Ali Hameneija predsedniku Rohaniju, a odluka vrhovnog verskog vođe da podrži predsednika, čija je popularnost u iranskom društvu značajna, ali i da podrži nuklearni dogovor, koga favorizuje većina Iranaca, u svojstvu je jačanja stabilnosti režima Islamske Republike.¹³⁵⁴ U prilog navedenom ide i

¹³⁴⁷ Seyed Hossein Mousavian, Sina Toossi, „Assessing US-Iran Nuclear Engagement“, op. cit., pp. 84.

¹³⁴⁸ Trita Parsi, „War with Iran is back on the table – thanks to Trump“, *The Guardian*, 17 July 2017, dostupno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jul/17/war-with-iran-possible-donald-trump-foreign-policy> (pristupljeno: 21.09.2020. godine).

¹³⁴⁹ *Ibid.*

¹³⁵⁰ Ariane Tabatabai, „Negotiating the 'Iran talks' in Tehran: the Iranian drivers that shaped the Joint Comprehensive Plan of Action“, op. cit., pp. 230.

¹³⁵¹ Erik Jessen, „European Diplomacy in the Iran Nuclear Negotiations: What Impact Did It Have?“, op. cit., pp. 29.

¹³⁵² Khosrow Vafaei, Arezoo Zareh Asgari, „Nuclear Discourse of Islamic Republic of Iran before JCPOA (Joint Comprehensive Plan of Action) Focusing on the Stances of the Foreign Minister“, op. cit., pp. 18.

¹³⁵³ Steven Hurst, „The Iran nuclear deal: driven by international factors for the US, and domestic ones for Iran“, LSE US Centre, dostupno na: <https://blogs.lse.ac.uk/usappblog/2015/12/01/the-iran-nuclear-deal-driven-by-international-factors-for-the-us-and-domestic-ones-for-iran/> (pristupljeno: 22.09.2020. godine).

¹³⁵⁴ *Ibid.*

podatak da je 76% ispitanih Iranaca, tokom istraživanja javnog mnjenja sprovedenog septembra 2015. godine, odobrilo i prihvatilo zaključivanje konačnog nuklearnog sporazuma.¹³⁵⁵

Osim navedenog, kao jedan od faktora koji su doprineli postizanju kompromisa može se razmatrati i širi geopolitički kontekst u tom periodu, odnosno višestruke krize u regionu (u Iraku i Avganistanu i neuspeh američkih pokušaja izgradnje države i demokratskih režima, arapsko proleće, jačanje terorističkih sunitskih organizacija, oružani sukob u Siriji, neuspeh američkih saveznika u Tunisu i Egiptu, oružana međunarodna akcija u Libiji i njene posledice, što je sve dodatno opterećivalo region, koji je i inače ophrvan konfliktima i sektaškim podelama)¹³⁵⁶, što je sve uticalo na nacionalnu bezbednost Irana, SAD-a, EU i Rusije.¹³⁵⁷ Zapravo su i šira geopolitička situacija i pomenute krize u regionu delom uticale da Iran i P5+1 na drugačiji način razmotre prethodne konfrontacijske stavove u pregovorima, da razviju realističniju strategiju u dijalogu i na koncu prednost daju diplomatiji umesto oružanom sukobu.¹³⁵⁸

Usvajajući multilateralnu formu pregovora i odnosa u vezi sa nuklearnim programom, politika Vašingtona je u izvesnom smislu bila ograđena na određeni opseg ishoda koji su prihvatljivi svim partnerima u pregovorima, dok je nagoveštaj da će ostali akteri iz grupe P5+1 implementirati Zajednički sveobuhvatni plan akcije (čak iako Sjedinjene Američke Države to ne budu učinile, čime bi se svakako otežali američki jednostrani naponi da prisili Teheran na odbacivanje obogaćivanja uranijuma), svakako bio važan faktor koji je uticao na odluku Kongresa po pitanju sporazuma.¹³⁵⁹ I kao što je prethodno napomenuto, američko pristajanje na kompromis ugrađen u Zajednički sveobuhvatni plan akcije (nazivan i „Obamacare spoljne politike“¹³⁶⁰) bilo je odraz prihvatanja činjenice da postoje važna ograničenja politike i mogućnosti Sjedinjenih Američkih Država¹³⁶¹ da nateraju i prinude Iran da ispuni zahteve Vašingtona. U tom smislu, ima autora koji tvrde da je nuklearni sporazum bio potrebniji SAD-u nego Iranu.¹³⁶² Iako se u obzir moraju uzimati i unutrašnji i spoljašnji faktori koji su u kombinaciji i sadejstvu doprineli prihvatanju kompromisa i postizanju nuklearnog sporazuma 2015. godine, iz napred navedenog može se zaključiti da su na oblikovanje iranske pozicije više uticaja imali

¹³⁵⁵ Ebrahim Mohseni, Nancy Gallagher, Clay Ramsay, „Iranian Public Opinion on the Nuclear Agreement“, Center for International & Security Studies at Maryland, September 2015, dostupno na: <https://drum.lib.umd.edu/bitstream/handle/1903/19731/CISSM-PA%20Iranian%20Public%20Opinion%20on%20the%20Nuclear%20Agreement%20090915%20FINAL-LR.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (pristupljeno: 27.09.2020. godine).

¹³⁵⁶ Seyed Hossein Mousavian, Mohammad Mehdi Mousavian, „Building on the Iran Nuclear Deal for International Peace and Security“, op. cit., pp. 179-180.

¹³⁵⁷ Scott Anderson, „Fractured lands: How the Arab world came apart“, *The New York Times Magazine*, Aug. 28, 2016, dostupno na: <https://www.nytimes.com/interactive/2016/08/11/magazine/isis-middle-east-arab-spring-fractured-lands.html> (pristupljeno: 21.09.2020. godine).

¹³⁵⁸ Seyed Hossein Mousavian, Mohammad Mehdi Mousavian, „Building on the Iran Nuclear Deal for International Peace and Security“, op. cit., pp. 180.

¹³⁵⁹ Steven Hurst, „The Iran nuclear deal: driven by international factors for the US, and domestic ones for Iran“, LSE US Centre, dostupno na: <https://blogs.lse.ac.uk/usappblog/2015/12/01/the-iran-nuclear-deal-driven-by-international-factors-for-the-us-and-domestic-ones-for-iran/> (pristupljeno: 22.09.2020. godine).

¹³⁶⁰ Roger Cohen, „Iran: The 'Obamacare of Foreign Policy'“, *The New York Times*, September 3, 2015, dostupno na: <https://www.nytimes.com/2015/09/04/opinion/roger-cohen-iran-the-obamacare-of-foreign-policy.html> (pristupljeno: 26.09.2020. godine).

¹³⁶¹ Seyed Hossein Mousavian, Sina Toossi, „Assessing US-Iran Nuclear Engagement“, op. cit., pp. 84.

¹³⁶² Paul Craig Roberts, „The Real Reasons for the Iran Agreement: Putting More Pressure on Russia“, *Emerging Equity*, July 21, 2015, dostupno na: <https://emergingequity.wordpress.com/2015/07/21/the-real-reasons-for-the-iran-agreement-putting-more-pressure-on-russia-oped/> (pristupljeno: 26.09.2020. godine).

unutrašnji politički faktori, dok je američka politika, uprkos brojnim unutrašnjim kontroverzama i neslaganjima koja su pratila sporazum, bila više vođena međunarodnim razmatranjima.¹³⁶³

Postizanju sporazuma žestoko su se usprotivili Izrael i Saudijska Arabija, ne toliko zbog toga što bi nuklearno naoružan Iran predstavljao veliku pretnju za njihovu nacionalnu bezbednost *per se*, već zbog toga što su sveobuhvatni nuklearni sporazum percipirali kao instrument koji može Islamskoj Republici omogućiti da postane njihov značajan geostrateški rival u regionu, kao „Trojanski konj“ koji može dovesti do normalizacije odnosa Vašingtona i Teherana i na taj način osloboditi Iran iz ekonomskih i političkih okova u kojima se nalazi.¹³⁶⁴ S druge strane, Zajedničkom sveobuhvatnom planu akcije suprotstavljali su se različiti elementi na unutrašnjem planu, i u Iranu i u Sjedinjenim Američkim Državama. Međutim, ključne su razlike u prirodi protivnika sporazuma u ove dve države. I dok su se u SAD-u republikanci jednoglasno suprotstavili sporazumu u Kongresu septembra 2015. godine, a svi predsednički kandidati iz redova Republikanske strane tokom 2016. godine obećavali da će ga ukinuti po stupanju na dužnost (čime američki kredibilitet da će Vašington u potpunosti ispoštovati odredbe sporazuma i obaveze proistekle iz njega, nikada nije bio potpuno siguran), u Iranu nijedna institucija, ni frakcija nije zahtevala obustavu ili opozivanje Zajedničkog sveobuhvatnog akcionog plana, uprkos brojnim izraženim kritikama na račun pregovora sa Vašingtonom (iz razloga što je konačni sporazum prihvaćen od strane najvažnijih centara moći u Iranu: vrhovnog verskog vođe, predsednika, parlamenta, ali i Vrhovnog saveta za nacionalnu bezbednost¹³⁶⁵, kao i Iranske revolucionarne garde, koja je prešla put od žestokog protivnika do prećutnog pristalice sporazuma¹³⁶⁶).

Pregovori koji su doveli do postizanja Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije predstavljali su slučaj diplomatije na najvišem nivou, kao i test ZSBP Evropske unije¹³⁶⁷, uzimajući u obzir ulogu koju je tokom pregovora imala funkcija Visokog predstavnika za spoljne poslove i bezbednosnu politiku. Dan nakon postizanja nuklearnog sporazuma sa Iranom, Federika Mogerini je izgovorila reči koje smo citirali na početku poglavlja, što nas može navesti na zaključak da je uloga EU-3 bila ne samo pozitivna i konstruktivna, već i nužna i nezamenljiva. Međutim, razmatrajući ukupan kontekst i prethodno pomenute činioce koji su doveli do postizanja kompromisa, dovodi se u pitanje pozicija da je uglavnom ili većinom zahvaljujući evropskim naporima došlo do zaključivanja Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije. Imajući u vidu da je prethodno EU pratila američko vođstvo u pokušajima da se Iran natera i prisili na vraćanje pregovorima, uz upotrebu čvrstih mera sankcija, EU-3 se nije mogla smatrati neutralnim posrednikom. Dakle, problem u vezi sa iranskim nuklearnim programom se vremenom pogoršavao, dok je Teheran odlučno odbijao svaki preduslov koji se odnosio na prestanak i uskraćivanje prava na obogaćivanje uranijuma, uprkos pokušajima EU-3 da formalno pruži šansu dijalogu i “mekoj” diplomatiji. Nastavljen je pristup koji se zasnivao na sankcijama i kaznenim merama, a zatim je, kao što je već pomenuto, usledila inicijativa koju je pokrenula administracija predsednika Baraka Obame, a koja je sadržala dva važna elementa: prvo, prestanak obogaćivanja uranijuma od strane Irana više nije bio preduslov za angažovanje u koracima izgradnje poverenja (već nešto što bi moglo da se istakne u kasnijoj fazi pregovora i diplomatskog procesa) i drugo, pregovori će se striktno odnositi i fokusirati na nuklearni program, ostavljajući po strani ostala pitanja od značaja po

¹³⁶³ Steven Hurst, „The Iran nuclear deal: driven by international factors for the US, and domestic ones for Iran“, LSE US Centre, dostupno na: <https://blogs.lse.ac.uk/usappblog/2015/12/01/the-iran-nuclear-deal-driven-by-international-factors-for-the-us-and-domestic-ones-for-iran/> (pristupljeno: 22.09.2020. godine).

¹³⁶⁴ Adam Tarock, „The Iran Nuclear Deal: Winning a Little, Losing a Lot“, *Third World Quarterly*, Vol. 37, No. 8, 2016, pp. 1408-1424.

¹³⁶⁵ Seyed Hossein Mousavian, Sina Toossi, „Assessing US-Iran Nuclear Engagement“, op. cit., pp. 83-84.

¹³⁶⁶ Više o razlozima prihvatanja konačnog nuklearnog sporazuma od strane Iranske revolucionarne garde u: Farhad Rezaei, Somayeh Khodaei Moshirabad, „The Revolutionary Guards: from spoiler to acceptor of nuclear agreement“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Volume 45, Issue 2, 2016, pp. 138-155.

¹³⁶⁷ Steven Everts, „Engaging Iran – A Test Case for EU Foreign Policy“, op. cit., pp. 35.

kojima Iran i SAD imaju različite stavove i interese: ljudska prava, regionalna stabilnost, balističke rakete, terorizam, izraelsko-palestinski sukob (dok se sa druge strane mogu izdvojiti i određeni zajednički interesi, zbog čega je i Henri Kisindžer opisao dve države kao prirodne saveznike¹³⁶⁸). Paradoksalno, sada je Vašington bio spreman da se odrekne prethodno čvrsto zagovaranog preduslova za nastavak pregovora koji se ticao iranskog prestanka obogaćivanja uranijuma, dok su Velika Britanija i naročito Francuska želele da ostanu na crvenim linijama uspostavljenim u administraciji predsednika Buša, ističući neslaganje sa američkom namerom da napusti tvrdi poziciju prema Teheranu.¹³⁶⁹ U okviru grupe EU3, Francuska je naročito nastavila da sledi tvrdi poziciju koja je na kraju imala neznatan uticaj u procesu postizanja dogovora, a njena tvrda linija bila je uzrokovana naporima za isticanje značaja francuske međunarodne pozicije, ali i kombinacijom nacionalnog ponosa i francuskih odnosa sa zemljama Zaliva i Izraelom¹³⁷⁰ (zapravo, Francuska je posebno zauzimala čvrst stav i poziciju prema Iranu svaki put kada je Teheran jačao ulogu i uticaj u regionu, preteći tako da ugrozi francuske interese na, za nju izuzetno strateški važnom, Bliskom istoku, a osim sukoba interesa na međunarodnom nivou, koji je u vezi sa pitanjem iranskog nuklearnog programa, izdvaja se i regionalni nivo suprotstavljanja interesa Francuske i Irana, koji se ispoljava u francuskoj tradicionalnoj sferi interesa¹³⁷¹). Osim toga, treba podsetiti da je francuski premijer, tokom pregovora u Ženevi 2013. godine, odbio da prihvati "mapu puta" koju su prethodno dogovorili SAD i Iran, navodeći da ista nije previše zahtevna prema Teheranu¹³⁷² (ovakva pozicija Pariza izazvala je izvesno zatezanje odnosa sa dugogodišnjim transatlantskim saveznikom). S druge strane, tokom pregovora koji su doveli do Zajedničkog sveobuhvatnog akcionog plana, Nemačka je kao deo grupe P5+1 (i jedina nestalna članica Saveta bezbednosti UN), kontinuirano lobirala u javnosti i "iza zatvorenih vrata" za postizanje kompromisa i pozicionirala se protiv svih mogućih prepreka, uključujući i Izrael¹³⁷³ (nemački ministar ekonomije je bio i prvi zvaničnik sa Zapada koji je posetio Teheran nakon potpisivanja sporazuma, u julu 2015. godine¹³⁷⁴, čime je i simbolično ukazano na važne ekonomske interese Nemačka u Iranu nakon ukidanja sankcija, što se Berlin ni ne trudi da sakrije). Takođe je bitno naglasiti da je Ruska Federacija, a ne EU3, izašla sa fundamentalnom idejom koja je stajala iza novog okvira pregovora, tako da su strane razgovarale o različitim modalitetima pomenutog ruskog predloga i plana „korak po korak“, a na kraju je i sam Zajednički plan akcije, kao privremeni sporazum, baziran na navedenom principu koji je predložio ruski ministar spoljnih poslova Sergej Lavrov, podrazumevajući da će strane, dok pregovaraju iznalaženje dugoročnog rešenja i kompromisa, preduzeti brojne recipročne mere kroz dve faze.¹³⁷⁵ Zapravo je evropska privrženost za nastavak dijaloga bila ambivalentna, a među E-3 su se javljale pomenute nesuglasice i različiti stavovi, tako da je njihova uloga kredibilnog aktera bila poljuljana. Dakle, kako smo videli, nije uloga E-3, odnosno pozicija Velike Britanije, Francuske i Nemačke, obezbedila glavni impuls i podsticaj za nastavak dijaloga, već su, još jednom ćemo pomenuti, tajni američko-iranski bilateralni susreti i razgovori, uz izbor Hasana Rohanija za predsednika Irana, omogućili i kreirali diplomatsko otvaranje, dok je opšti pristup pregovorima bio

¹³⁶⁸ „Meet the Press Transcript-October 12, 2014“, *NBC News*, dostupno na: <https://www.nbcnews.com/meet-the-press/meet-press-transcript-october-12-2014-n224126> (pristupljeno: 23.09.2020. godine).

¹³⁶⁹ Laurent Fabius, „Inside the Iran Deal: a French Perspective“, op. cit., pp. 14-25.

¹³⁷⁰ Erik Jessen, „European Diplomacy in the Iran Nuclear Negotiations: What Impact Did It Have?“, op. cit., pp. 31.

¹³⁷¹ Laura Kayali, „France's Approach to a Nuclear Deal with Iran“, *European Institute*, April 2015, dostupno na: <https://www.europeaninstitute.org/index.php/archive/208-blog/258-april-2015/2024-france-s-approach-to-a-nuclear-deal-with-iran-4-28> (pristupljeno: 23.09.2020. godine).

¹³⁷² Laurent Fabius, „Inside the Iran Deal: a French Perspective“, op. cit., pp. 14-15.

¹³⁷³ Ali Fathollah Nejad, „German-Iranian Relations after the Nuclear Deal: Geopolitical and Economic Dimensions“, *Insight Turkey*, Vol. 18, No. 1, 2016, pp. 59-75.

¹³⁷⁴ Vijeta Niyal, „German business goals played key-role in Iran Nuclear Deal“, *Legal Insurrection*, July 27, 2015, dostupno na: <https://legalinsurrection.com/2015/07/german-business-goals-played-key-role-in-iran-nuclear-deal/> (pristupljeno: 27.09.2020. godine).

¹³⁷⁵ Erik Jessen, „European Diplomacy in the Iran Nuclear Negotiations: What Impact Did It Have?“, op. cit., pp. 31.

zasnovan na ruskom okvirnom predlogu i planu “korak po korak”. Uloga EU – 3 jeste bila važna i značajna u pregovorima sa Iranom, koja se ogledala u olakšavanju kontinuiteta pregovora na različitim nivoima i formulisanju predloga kompromisa, ali ona nije bila odlučujuća i preovlađujuća u postizanju konačnog rešenja i sporazuma. U prilog navedenom ide i što se Vašington, pod administracijom predsednika Donalda Trampa, jednostrano povukao iz Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije 8. maja 2018. godine¹³⁷⁶ i ponovo uveo sankcije Iranu, uključujući i tzv. “sekundarne sankcije” koje pogađaju inostrane kompanije koje posluju sa Iranom (politika maksimalnog pritiska¹³⁷⁷, s ciljem izolacije i obuzdavanja Islamske Republike), nakon čega je i iransko rukovodstvo objavilo da neće više poštovati ograničenja¹³⁷⁸ uspostavljena nuklearnim sporazumom po pitanju broja centrifuga za obogaćivanje uranijuma, a time ni ograničenja po pitanju kapaciteta za obogaćivanje uranijuma, ni nuklearnog istraživanja i razvoja¹³⁷⁹ (a takođe sa iranskog stanovišta, na ovaj način SAD i njihovi regionalni saveznici nastavljaju da “sekuritizuju” Iran na način kao i pre 2015. godine, čime JCPOA gubi svoju bezbednosnu funkciju za Iran¹³⁸⁰), što sve predstavlja još jedan dokaz da bez direktnog angažovanja američke strane ne postoji mogućnost održivog dogovora, niti izgradnje kvalitativnih i sadržajnih odnosa na relaciji Islamska Republika – Zapad, uključujući i EU.

Međutim, ono što ostaje aktuelno jeste pitanje šta bi produbljeni odnosi sa zemljama Evropske unije mogli značiti za Islamsku Republiku i šta bi joj mogli doneti, kao i da li taj cilj može biti dostignut u saglasju sa iranskim nacionalnim interesima. Zajednički sveobuhvatni akcioni plan je predstavljao važnu mogućnost i šansu za izgradnju strateških odnosa sa Unijom, čime bi mogli biti započeti kvalitativno drugačiji i sadržajniji odnosi, zasnovani na reciprocitetu i ravnopravnosti, a ne na implicitnom “tutorstvu”.¹³⁸¹ Ovakvi odnosi moraju biti izgrađeni koncentrisanim naporima obe strane, što zahteva jedan institucionalni okvir za razmatranje, kako pitanja od zajedničkog interesa oko kojih postoji saglasnost, tako i pitanja oko kojih postoje uvreženi sukobi i neslaganja¹³⁸² (uz napomenu da, ukoliko države EU žele napraviti napredak u odnosima sa Iranom u oblastima koje izazivaju zabrinutost, kao i u oblastima gde postoji zajednički interes, neophodno je da se bave Iranom takvim kakav je, a ne Iranom kakav žele da vide¹³⁸³), zbog čega ćemo i naredni deo rada posvetiti razmatranju perspektiva spoljopolitičkog delovanja Evropske unije prema Islamskoj Republici.

¹³⁷⁶ „President Donald J. Trump is Ending United States Participation in an Unacceptable Iran Deal“, *The White House*, May 8, 2018, dostupno na: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/president-donald-j-trump-ending-united-states-participation-unacceptable-iran-deal/> (pristupljeno: 23.09.2020. godine).

¹³⁷⁷ Iako analiza politike administracije predsednika Trampa prema Iranu prevazilazi predmet i vremenski okvir rada, važno je samo istaći da SAD u ovom slučaju zahtevaju zaključivanje novog sporazuma sa Islamskom Republikom, koji bi takođe obezbedio da se Teheran odrekne programa balističkih raketa, kao i podrške organizacijama u regionu koje američka strana smatra terorističkim, čime bi se uticalo na iransku regionalnu ulogu.

¹³⁷⁸ Države E3 su 14. januara 2020. godine pokrenule mehanizam za rešavanje sukoba, u skladu sa JCPOA, kao odgovor na iransko kršenje odredbi nuklearnog sporazuma.

¹³⁷⁹ „Iran takes final step by abandoning JCPOA restrictions“, *Islamic Republic News Agency*, January 5, 2020, dostupno na: <https://en.irna.ir/news/83622509/Iran-takes-final-step-by-abandoning-JCPOA-restrictions> (pristupljeno: 24.09.2020. godine).

¹³⁸⁰ Abdolrasool Divsallar, Marc Otte, „Reviving the Security Function: EU's Path to Save the JCPOA“, op. cit., pp. 2.

¹³⁸¹ „An EU strategy for relations with Iran after the nuclear deal“, Directorate-General for External Policies, Policy Department, European Parliament, op. cit., pp. 7.

¹³⁸² *Ibid.*

¹³⁸³ „Iran After the Nuclear Deal“, International Crisis Group, Report No. 166, Middle East & North Africa, 15 December 2015, dostupno na: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iran/iran-after-nuclear-deal> (pristupljeno: 24.09.2020. godine).

2. Perspektive spoljnopolitičkog delovanja EU u odnosu na Iran – odsustvo strateškog pristupa i(li) dominacija politike transatlantskog saveznika

Ubrzo nakon zaključivanja Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije 14. jula 2015. godine, brojne visoke evropske delegacije boravile su u zvaničnoj poseti Iranu. Posebno su francuske i nemačke kompanije pokazale interes za nastup na iranskom tržištu. Tako je polovina od ukupno 140 privrednih delegacija, koje su posetile Iran u periodu od marta do decembra 2015. godine, bila iz evropskih zemalja.¹³⁸⁴ Osim toga, visoki predstavnik Unije za spoljne poslove i bezbednosnu politiku Federika Mogherini je već 28. jula 2015. godine boravila u jednodnevnoj poseti Teheranu, kojom prilikom je imala razgovore sa najvišim iranskim državnim zvaničnicima. Ključna poruka koja je prenetu tokom tih susreta odnosila se na značaj postignutog nuklearnog sporazuma koji “ima kapaciteta da trasira put za širu saradnju Irana i Zapada,”¹³⁸⁵ ali i omogućava da Teheran i Evropska unija “sada diskutuju o pitanjima, uključujući saradnju u oblasti energetike, ljudska prava, suprotstavljanje terorizmu i regionalna dešavanja.”¹³⁸⁶ Takođe, 23. avgusta 2015. godine, tadašnji britanski ministar spoljnih poslova Filip Hamond posetio je Teheran, kako bi otvorio Ambasadu Velike Britanije, koja je bila zatvorena od 2011. godine¹³⁸⁷ (istog dana je otvorena i Ambasada Islamske Republike Iran u Londonu). Na zajedničkom obraćanju novinarima nakon sastanka, ministar inostranih poslova Irana M. Đavad Zarif naglasio je da su Iran i Velika Britanija “ušli u novu fazu odnosa koja se zasniva na uzajamnom poštovanju.”¹³⁸⁸ Filip Hamond je bio prvi britanski ministar spoljnih poslova koji je posetio Iran u periodu od dvanaest godina, a tom prilikom su u sastavu delegacije bili i britanski privrednici, a prenetu je i namera Londona da uspostavi i ojača ekonomske veze sa Iranom.¹³⁸⁹ Usledila je i uzvratna poseta iranskog ministra spoljnih poslova Londonu u februaru 2016. godine, koja je naročito ocenjena kao simbol otopljanja bilateralnih odnosa, uprkos decenijama nepoverenja i istrajnih razlika po brojnim pitanjima.¹³⁹⁰ Takođe je predsednik Irana Hasan Rohani januara 2016. godine boravio u zvaničnoj poseti Italiji, Vatikanu i Francuskoj, a osim potpisivanja ugovora o saradnji Italije i Irana na polju energetike, infrastrukture, brodogradnje i rudarstva, iranski i francuski zvaničnici su zaključili dvadeset sporazuma ekonomske, političke i saradnje u domenu kulture¹³⁹¹ ukupne vrednosti oko 40 milijardi evra, uključujući i kupovinu 118 aviona kompanije Airbus (vrednosti 27 milijardi dolara).¹³⁹² Rohani je bio prvi iranski predsednik koji je posetio Pariz od 1999. godine, a Francuska je, uprkos zauzimanju tvrde linije prema Iranu tokom pregovora, bila među prvim evropskim državama koje su požurile da uspostave dublje odnose sa Islamskom Republikom nakon zaključivanja nuklearnog sporazuma.¹³⁹³ Naime, postizanje Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije

¹³⁸⁴ Walter Posch, „Iran and European Union“, *Academia*, February 2016, dostupno na: http://www.academia.edu/34607307/Iran_and_the_European_Union (pristupljeno: 10.10.2020. godine).

¹³⁸⁵ Parisa Hafezi, „EU's Mogherini in Iran to discuss nuclear deal, region: TV“, *Reuters*, July 28, 2015, dostupno na: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-mogherini-idUSKCN0Q21DP20150728> (pristupljeno: 10.10.2020. godine).

¹³⁸⁶ *Ibid.*

¹³⁸⁷ „Europe Reaches Out to Iran“, *The Iran Primer*, April 18, 2016, dostupno na: <https://iranprimer.usip.org/blog/2015/nov/09/europe-reaches-out-iran> (pristupljeno: 10.10.2020. godine).

¹³⁸⁸ *Ibid.*

¹³⁸⁹ Kiran Stacey, „Britain reopens Tehran embassy with promises of enhanced trade“, *Financial Times*, August 23, 2015, dostupno na: <https://www.ft.com/content/0cdeaa32-4985-11e5-9b5d-89a026fda5c9> (pristupljeno: 11.10.2020. godine).

¹³⁹⁰ Saeed Kamali Dehghan, „Visit by Iran's foreign minister shows 'warming' relations with UK“, *The Guardian*, February 5, 2016, dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/05/iran-foreign-minister-uk-philip-hammond-relations-warming> (pristupljeno: 11.10.2020. godine).

¹³⁹¹ „Europe Reaches Out to Iran“, *The Iran Primer*, April 18, 2016, dostupno na: <https://iranprimer.usip.org/blog/2015/nov/09/europe-reaches-out-iran> (pristupljeno: 11.10.2020. godine).

¹³⁹² Farhad Rezaei, *Iran's Foreign Policy After the Nuclear Agreement: Politics of Normalizers and Traditionalists*, Palgrave MacMillan, Ankara, 2019, pp. 93.

¹³⁹³ John Lichfield, „Iran President Hassan Rouhani signs €40bn in trade deals on visit to France – but goes hungry“, *Independent*, 28 January 2016, dostupno na:

bilo je praćeno pojaćanim naporima Irana i pojedinaćnih drŹava ćlanica Evropske unije da unaprede odnose i na taj naćin pokućaju da ostvare bar jedan deo svojih nacionalnih interesa. Ukidanje sankcija povezanih sa nuklearnim programom na poćetku je dovelo do pozitivnih rezultata u ekonomskim odnosima Evropske unije kao celine sa Iranom, tako da je obim trgovinske razmene EU i Irana u 2017. godini iznosio oko 21 milijardu evra, dok je godišnja stopa rasta izvoza iz EU u Iran 2016-2017. godine dostigla 31,5% (u poređenju sa 18,7% 2013. godine), a februara 2018. godine 40% iranskog izvoza nafte ćinile su drŹave ćlanice EU, ukljućujući Veliku Britaniju i Francusku.¹³⁹⁴

Postojala su oćekivanja da će uspeh na polju iranskog nuklearnog programa imati neku vrstu domino efekta i u vezi sa širim angaŹovanjem Irana od strane Evropske unije u gorućim regionalnim pitanjima (posebno nestabilnost i sukobi u drŹavama regiona, ali i energetska bezbednost i regionalna bezbednosna arhitektura).¹³⁹⁵ Međutim, uprkos naporima i ulozi EU – 3 tokom pregovora oko iranskog nuklearnog programa, postavljalo se pitanje da li je Evropska unija formulisala stratećki pristup u spoljnopolitićkom delovanju prema Iranu, posebno u slućaju promena, koje podrazumevaju iransko ili amerićevo povlaćenje iz konaćnog nuklearnog sporazuma, regionalne sukobe u Siriji, Iraku ili Jemenu, tenzije sa Izraelom i Saudijskom Arabijom, odnosno njihove implikacije na sprovoćenje sporazuma, ali i ostala pitanja koja bi imala mogućnosti uticaja na postignuti dogovor. Da li Evropska unija ima definisanu alternativu u slućaju da primena sporazuma na kraju ne uspe? Ćini se da su Unija i njene drŹave ćlanice E3 u prethodnom periodu iskljućivo investirale napore u postizanje sporazuma. Iako je Evropski parlament usvojio rezoluciju pod nazivom „Strategija EU prema Iranu nakon nuklearnog sporazuma“¹³⁹⁶, koja tretira politićki dijalog, ekonomske i trgovinske odnose, sektorsku saradnju, regionalnu bezbednost, socio-ekonomska pitanja, vladavinu prava, demokratiju i ljudska prava, nisu naćinjeni znaćajniji koraci ka implementaciji mogućnosti šireg i dubljeg angaŹovanja sa Iranom, izvan pitanja nuklearnog programa, ćime ostaje rizik da Zajednićki sveobuhvatni plan akcije na kraju bude cilj sam po sebi. Takođe, nisu uspostavljene osnove za kvalitativnu promenu u odnosima na relaciji Evropska unija-Iran, a pored razmimoilaŹenja među drŹavama ćlanicama, vaŹno je istaći i da razlićite institucije Unije prioritizuju razlićite aspekte odnosa sa Teheranom, pa je tako za Evropski parlament na prvom mestu pitanje ljudskih prava u Islamskoj Republici, za Evropsku komisiju pitanja ekonomije i vladavine prava, a za Evropsku sluŹbu za spoljne poslove regionalna pitanja.¹³⁹⁷

Bez stratećkog naćina razmićljanja u spoljnoj politici Evropske unije prema Iranu postoji znaćajan rizik da relativni napredak koji je postignut u vezi sa nuklearnim programom bude jednostavno podriven. Kako bi prevazišla uski okvir nuklearnih pregovora *per se*, Evropska unija treba da ukljući Iran kao neizostavni element svojih širih regionalnih i globalnih interesa, a ne da vidi Islamsku Republiku samo kao šansu za potvrdu svoje diplomatske i posrednićeke uloge u odnosu na Sjedinjene Amerićeke DrŹave. Kako bi postigla Źeljene ciljeve koji prevazilaze redukcionistićku politiku svedenu na iranski nuklearni program, Unija treba da definiše institucionalni okvir i sveobuhvatni, stratećki i strukturisani spoljnopolitićki pristup Iranu, koji moŹda nije neizbeŹan sagovornik, ali je

<https://www.independent.co.uk/news/world/europe/iran-president-hassan-rouhani-signs-eu40bn-trade-deals-visit-france-goes-hungry-a6840241.html> (pristupljeno: 11.10.2020. godine).

¹³⁹⁴ Radoslaw Fiedler, „Iran and the European Union after the Nuclear Deal“, CES Working Papers, Centre for European Studies, Alexandru Ioan Cuza University, Vol. 10, Issue 3, 2018, pp. 291-305.

¹³⁹⁵ Ellie Geranmayeh, „Engaging with Iran: A European Agenda“, European Council on Foreign Relations, 14 July 2015, dostupno na:

https://www.ecfr.eu/publications/summary/engaging_with_iran_a_european_agenda (pristupljeno: 11.10.2020. godine).

¹³⁹⁶ *EU Strategy towards Iran after the nuclear agreement*, European Parliament, „Resolution of 25 October 2016 on the EU strategy towards Iran after the nuclear agreement (P8_TA (2016)0402)“, dostupno na: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0402_EN.html (pristupljeno: 11.10.2020. godine).

¹³⁹⁷ Walter Posch, „A new geopolitical and economic outlook for the EU? How closer relations with Iran might affect the bilateral relations between the EU and Israel“, op. cit., pp. 3.

svakako nezamenljiv¹³⁹⁸, odnosno nedvosmisleni činilac regionalnih i međunarodnih odnosa, što bi uticalo i na profilisanje uloge Unije na Bliskom istoku. Važno je izgraditi formalne političke strukture i uspostaviti organizacionu podršku, u budućim odnosima sa Iranom, uz uvažavanje geopolitičke realnosti u regionu, ali i spoljnopolitičkih interesa Teherana, s ciljem izgradnje odnosa sa Islamskom Republikom koji će prevazilaziti *ad hoc* saradnju u onim domenima koji imaju zajednički interes.¹³⁹⁹

Odnosi među Evropskom unijom i Iranom i nakon zaključivanja nuklearnog sporazuma, iako relaksirani, suštinski su ostali u izvesnom smislu zategnuti. Kombinacija faktora, od dugotrajno prisutnog nepoverenja, preko razočarenja zbog nedostatka vidljivog napretka u odnosima, do suprotstavljenih stavova po brojnim regionalnim pitanjima, ograničila su zbližavanje.¹⁴⁰⁰ Značajna neslaganja dolaze do izražaja u vezi sa sukobima u Siriji i Jemenu, podrške regionalnim nedržavnim akterima, odnosu prema Izraelu, ali i iranskog programa balističkih raketa¹⁴⁰¹ i pitanja ljudskih prava, a u svim ovim domenima politika Evropske unije je u potpunoj saglasnosti sa politikom transatlantskog saveznika, dok s druge strane, Evropska unija, odnosno pojedinačne države članice, zahtevaju od Irana da pokaže dobru volju i u drugim oblastima, izuzev poštovanja obaveza iz nuklearnog dogovora, kao što su iranska podrška nedržavnim akterima u regionu, iranska uloga u sukobu u Siriji i Jemenu, kao i testiranje balističkih raketa.¹⁴⁰²

Na stalne pretnje američkog predsednika Donalda Trampa o povlačenju Sjedinjenih Američkih Država iz Zajedničkog sveobuhvatanog plana akcije, što je na kraju predsednik i zvanično objavio, kako smo prethodno naveli (a što je zateklo zvaničnike EU – 3 prilično nepripremljenim¹⁴⁰³), iransko rukovodstvo je odgovaralo izjavama da će Islamska Republika Iran ostati deo nuklearnog sporazuma sve dok je to u *saglasnosti sa iranskim nacionalnim interesima*¹⁴⁰⁴, uz napomenu da je Međunarodna agencija za atomsku energiju¹⁴⁰⁵, od trenutka stupanja na snagu sveobuhvatnog nuklearnog sporazuma do američkog povlačenja, kontinuirano potvrđivala da se Iran pridržava svih obaveza iz sporazuma.¹⁴⁰⁶ Evropska unija je brzo reagovala kako bi sačuvala u životu Zajednički sveobuhvatni plan akcije nakon američkog jednostranog povlačenja iz sporazuma, a iz perspektive Unije održavanje ekonomskih odnosa i kreditno ulaganje u Iran više je vođeno pragmatičnim bezbednosnim kalkulacijama (imajući u vidu izloženost Evropske unije posledicama nestabilnosti i sukoba na Bliskom istoku, uz terorizam, širenje oružja za masovno uništenje, ilegalnu trgovinu ljudima, pretnju EU državljanima u regionu,

¹³⁹⁸ „An EU strategy for relations with Iran after the nuclear deal“, Directorate-General for External Policies, op. cit., pp. 4.

¹³⁹⁹ *Ibid*, pp. 10.

¹⁴⁰⁰ Ellie Geranmayeh, „The Coming Clash: Why Iran Will Divide Europe From The United States?“, European Council on Foreign Relations, October 2017, pp. 3.

¹⁴⁰¹ Prethodna Rezolucija SB UN 1929 u potpunosti je zabranjivala iransko testiranje balističkih raketa, međutim ovu Rezoluciju je zamenila Rezolucija SB UN 2231 u kojoj se od Irana traži da zaustavi aktivnosti vezane za razvoj balističkih raketa koje su u mogućnosti nositi nuklearne bojeve glave, uključujući raketne bacače te tehnologiju, u narednih osam godina od zaključivanja JCPOA. Više o tome u: Emily Landau, Ephraim Asculai, Shimon Stein, „One Year to Implementation of the JCPOA: Assessing the Nuclear Deal in Context“, The Institute for National Security Studies, January 2017, dostupno na: <https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/1477061693.pdf> (pristupljeno: 17.10.2020. godine).

¹⁴⁰² Ellie Geranmayeh, „The Coming Clash: Why Iran Will Divide Europe From The United States?“, op. cit., pp. 4.

¹⁴⁰³ Erzsebet Rózsa, „The EU and the Iran Nuclear Deal: How to Proceed?“, Barcelona Centre for International Affairs, No. 13, July 2018.

¹⁴⁰⁴ Parisa Hafezi, „Rouhani says Iran will stay in nuclear deal only if it serves its interests-TV“, *Reuters*, October 13, 2017, dostupno na: <https://br.reuters.com/article/iran-nuclear-rouhani-reaction/update-1-rouhani-says-iran-will-stay-in-nuclear-deal-only-if-it-serves-interests-tv-idUSL8N1MO5PV> (pristupljeno: 10.10.2020. godine).

¹⁴⁰⁵ O politizaciji Međunarodne agencije za atomsku energiju i selektivnoj primeni američke politike neširenja oružja za masovno uništenje u: Adam Tarock, „The Iran Nuclear Deal: Winning a Little, Losing a Lot“, *Third World Quarterly*, Vol. 37, No. 8, 2016, pp. 1408-1424.

¹⁴⁰⁶ Izveštaji Međunarodne agencije za atomsku energiju o Iranu mogu se pratiti na zvaničnoj Internet stranici ovog tela: <https://www.iaea.org/newscenter/focus/iran/iaea-and-iran-iaea-reports>.

ilegalne migracije, ali i pitanja energetske bezbednosti¹⁴⁰⁷) nego ekonomskim dobitima, mada su kompanije iz država članica ostvarile određene koristi od poslovanja sa Islamskom Republikom.¹⁴⁰⁸ Svakako i ekonomski odnosi Evropske unije i njenih država članica sa Iranom nastavljaju da zavise i od balansiranja odnosa sa iranskim arapskim susedima, ali što je još važnije od političko-bezbednosnih veza sa transatlantskim saveznikom.¹⁴⁰⁹ Zapravo je i američko povlačenje iz sporazuma nametnulo dva ključna pitanja: hoće li Evropska unija biti spremna da rizikuje sa transatlantskim jazom i podelom, kao i 2. hoće li da bude u mogućnosti da se opire tzv. sekundarnim sankcijama Sjedinjenih Američkih Država nametnutim Iranu, a koje pogađaju kompanije i banke Unije i njenih država članica?¹⁴¹⁰ Sa druge strane, od potpisivanja nuklearnog sporazuma, bilo je malo znakova zajedničkog EU okvira za normalizaciju diplomatskih i političkih odnosa sa Iranom, naprotiv države članice pojedinačno nastavile su da na bilateralnim osnovama grade odnose i veze sa Islamskom Republikom,¹⁴¹¹ ukazujući na odsustvo jednog koherentnog strateškog imperativa i koordinisanih napora na nivou EU, odnosno pristupa koji bi sinhronizovao politike država članica u odnosima sa Teheranom. Evropska unija nije primenila koherentnu strategiju prema Iranu (koja bi uključivala i druga pitanja od interesa, osim ekonomskih) od zaključivanja Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije 2015. godine, imajući u vidu istaknutu ulogu država članica koje teže ostvarenju nacionalnih interesa u odnosima sa Islamskom Republikom.¹⁴¹² Kapacitet Evropske unije da se angažuje u sveobuhvatnim odnosima sa Iranom je podriven i unutrašnjim neslaganjima i nejedinstvom među državama članicama o tome u kojoj meri bi izgradnja odnosa sa Teheranom imala koristi, pa tako Francuska i Velika Britanija¹⁴¹³ ostaju suštinski u neslaganju sa iranskim režimom, dok Nemačka nastoji da održava direktne kontakte i saradnju.¹⁴¹⁴ Glavni izazov ostaje balansiranje između zvanične politike Evropske unije kao celine i interesa njenih država članica, sa druge strane. Povlačenje SAD-a iz sporazuma, uz britansko napuštanje Evropske unije, predstavlja ozbiljan udarac mogućnostima opstanka Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije, odnosno njegovoj implementaciji u narednom periodu, posebno uzimajući u obzir ponovo nametnute američke sankcije Iranu koje suštinski nameću izbor ostatku sveta da li da održava ekonomske odnose sa Iranom ili sa Sjedinjenim Američkim Državama. Evropska unija jeste uložila velike napore u postizanju konačnog nuklearnog sporazuma sa Iranom, što je ponovljeno mnogo puta do sada, međutim ona nije izgradila održivi sistem ili načine za njegovo očuvanje.¹⁴¹⁵

Još i pre objavljivanja američkog povlačenja iz sporazuma određeni politički centri u Teheranu izražavali su bojazan da će evropski partneri nedvosmisleno podržati i slediti politiku Vašingtona po pitanju opstanka i sprovođenja Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije, tako je vrhovni verski lider ajatolah Ali Hameneji isticao da EU – 3 ne čini dovoljno kako bi se suprotstavila američkom opstruisanju sporazuma, ukazujući na iransku percepciju da nije moguće verovati Sjedinjenim Američkim Državama kao kredibilnoj strani i akteru, koji će poštovati preuzete obaveze iz

¹⁴⁰⁷ Riccardo Alcaro, Andrea Dessì, „A Last Line of Defence: A Strategy for Europe to Preserve the Iran Nuclear Deal“, IAI Papers 19, June 14, 2019.

¹⁴⁰⁸ Alexandria ter Avest, „An Attempt to Negate Iranian Sanctions: How Special Purpose Vehicles May Be the EU's Last Hope to Keep the JCPOA Alive“, *Banking Institute Journal*, Vol. 23, Issue 1, 2019, pp. 181-199.

¹⁴⁰⁹ Anoushiravan Ehteshami, „Energy Cooperation between the EU and Iran“ in: S. Blockmans, A. Ehteshami, G. Bahgat (eds.), *EU-Iran Relations After the Nuclear Deal*, CEPS, May 2016, pp. 51.

¹⁴¹⁰ Erzsebet Rózsa, „The EU and the Iran Nuclear Deal: How to Proceed?“, op. cit., pp. 4.

¹⁴¹¹ Majid Golpour, „Building a Long-Term EU-Iran Strategic Relationship...and Putting Fundamental Human Rights back on the Agenda“ in: S. Blockmans, A. Ehteshami, G. Bahgat (eds.), *EU-Iran Relations After the Nuclear Deal*, CEPS, May 2016, pp. 54.

¹⁴¹² Radoslaw Fiedler, „Iran and the European Union after the Nuclear Deal“, op. cit., pp. 291.

¹⁴¹³ Navedena tvrdnja se odnosi na period pre zvaničnog istupanja Velike Britanije iz Evropske unije 31. januara 2020. godine u ponoć (po srednjeevropskom vremenu).

¹⁴¹⁴ Ellie Geranmayeh, „Engaging with Iran: A European Agenda“, op. cit., pp. 7.

¹⁴¹⁵ *Ibid*, pp. 302.

sporazuma.¹⁴¹⁶ Takođe, tokom čitavog perioda u kome je predsednik Tramp pretio da se Vašington povlači iz sporazuma, Teheran je odgovarao recipročno na sve američke akcije. Tako je, kao odgovor na dodatne američke sankcije koje su se odnosile na iranski raketni program i Iransku revolucionarnu gardu, Madles izglasao zakon kojim se povećava budžet za program balističkih raketa, kao i spoljašnje operacije Islamske revolucionarne garde, ali i obavezuje Vlada da pripremi strateški plan kojim će se Iran suprotstaviti izazovima i hegemonističkim aktivnostima Sjedinjenih Američkih Država u regionu.¹⁴¹⁷ Pripadnici Iranske revolucionarne garde neretko su u javnim nastupima optuživali Sjedinjene Američke Države, Saudijsku Arabiju i Izrael za zajedničko delovanje u cilju podrivanja iranske nacionalne bezbednosti.¹⁴¹⁸ I pre odluke o povlačenju iz sporazuma, iransko rukovodstvo je razmatralo opcije za postupanje u takvom slučaju. Još i tada je Teheran nagoveštavao da će biti otvoren za saradnju sa EU – 3, Kinom i Rusijom kako bi se očuvali fundamentalni aspekti i elementi Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije¹⁴¹⁹, a kao još jednu opciju, Iran je najavljavao da će se, ukoliko Vašington ne bude poštovao dogovor, u veoma kratkom roku vratiti razvoju nuklearnog programa na nivou koji je postojao pre otpočinjanja pregovora.¹⁴²⁰ Iranski glavni pregovarač Ali Akbar Salehi pozvao je Zapad da preduzme konstruktivne akcije prema Iranu, ističući da bi neuspeh nuklearnog sporazuma mogao da rezultira haotičnim ponašanjem različitih aktera, kao i daljim tenzijama i konfliktima, sa kojima će na kraju svi biti gubitnici.¹⁴²¹ Iran je kontinuirano upozoravao da će tenzije oko sprovođenja nuklearnog sporazuma imati posledice po region, a sa povlačenjem Vašingtona iz Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije, teško da se može očekivati podrška unutar iranskog političkog spektra za bilo kakvo postizanje kompromisa sa Zapadom u vezi sa drugim važnim regionalnim pitanjima, kao što su sukobi u Jemenu i Siriji, sloboda plovidbe u Persijskom zalivu, Irak, arapsko-izraelski konflikt, podrška regionalnim nedržavnim akterima ili Avganistan.¹⁴²²

U zajedničkom saopštenju lidera Velike Britanije, Francuske i Nemačke istaknuto je da ove tri države žale zbog odluke Vašingtona da se povuče iz nuklearnog sporazuma, istovremeno pozivajući Teheran da pokaže uzdržanost i nastavi sa ispunjavanjem svojih obaveza, uz poziv Sjedinjenim Američkim Državama da osiguraju da strukture sporazuma ostanu netaknute, kao i da se izbegne preduzimanje akcija koje bi mogle da ometaju sve ostale strane u sporazumu da ga u potpunosti sprovedu.¹⁴²³ Nastupile su užurbane diplomatske aktivnosti svih strana u sporazumu. Francuski i

¹⁴¹⁶ „Europe should avoid meddling into matters of our defense: Ayatollah Ali Khamenei“, *Khamenei.IR*, October 18, 2017, dostupno na: <https://english.khamenei.ir/news/5218/Europe-should-avoid-meddling-into-matters-of-our-defense-Ayatollah> (pristupljeno: 10.10.2020. godine).

¹⁴¹⁷ Thomas Erdbrink, „Iranian Parliament, Facing U.S. Sanctions, Votes to Raise Military Spending“, *The New York Times*, August 13, 2017, dostupno na: <https://www.nytimes.com/2017/08/13/world/middleeast/iranian-parliament-facing-us-sanctions-vote-to-raise-defense-spending.html> (pristupljeno: 24.10.2020. godine).

¹⁴¹⁸ „Iran Guard Chief Warns US and Allies Not to Cross Red Lines“, *AlJazeera*, 25 November 2017, dostupno na: <https://www.aljazeera.com/news/2019/11/25/iran-guard-chief-warns-us-and-allies-not-to-cross-red-lines> (pristupljeno: 24.10.2020. godine).

¹⁴¹⁹ Felicia Schwartz, Laurence Norman, Farnaz Fassihi, „U.N. Nuclear Watchdog Certifies Iran's Compliance With Nuclear Deal“, *The Wall Street Journal*, August 31, 2017, dostupno na: <https://www.wsj.com/articles/u-n-nuclear-watchdog-certifies-irans-compliance-with-nuclear-deal-1504193625> (pristupljeno: 24.10.2020. godine).

¹⁴²⁰ „Zarif: The Islamic Republic of Iran is fully prepared to return to the conditions before JCPOA“, *The Islamic Republic News Agency*, March 20, 2017, dostupno na: <http://www.irna.ir/esfahan/fa/News/82470128> (pristupljeno: 24.10.2020. godine).

¹⁴²¹ Ali Akbar Salehi, „If the Iran deal is to survive, the west must change the course“, *The Guardian*, 23 June 2017, dostupno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jun/23/iran-nuclear-deal-survive-west-change-course-engagement> (pristupljeno: 24.10.2020. godine).

¹⁴²² Ellie Geranmayeh, „The Coming Clash: Why Iran Will Divide Europe From The United States?“, op. cit., pp. 7.

¹⁴²³ Jeremy B. White, „Uk, France and Germany issue joint statement attacking Trump's withdrawal from Iran nuclear deal“, *Independent*, 8 May 2018, dostupno na:

nemački zvaničnici su naglasili da nije moguće prihvatiti američke ekstrateritorijalne sankcije, dok je Berlin izneo spremnost da pomogne nemačkim kompanijama koje posluju na iranskom tržištu.¹⁴²⁴ S druge strane, prisutne su i podele unutar Irana po pitanju dalje politike Islamske Republike. Izdvaja se čvrsta izjava ajatolaha Hameneija da se evropskim državama ne može verovati.¹⁴²⁵ Uzimajući u obzir teško nasleđe prošlosti, pomenimo samo novije istorijske momente – Islamsku revoluciju, Iransko-irački rat, ali i svrgavanje premijera Mosadeka – za odnose Irana sa, posebno Francuskom i Velikom Britanijom, razumljiva je iranska percepcija i sumnja po pitanju očekivanja da ove države do kraja ispoštuju sporazum i nastave da se suprotstavljaju odluci Vašingtona. Zvaničnici Velike Britanije, Francuske i Nemačke su izrazili opredeljenje da pokušaju da spasu nuklearni sporazum, što ih je stavilo u poziciju sukoba sa američkom administracijom, a takav odnos tenzija predstavljaće značajan test trajnosti i izdržljivosti iznenađujuće koncentrisanih napora i slaganja Londona, Pariza i Berlina, koji su ujedinjenim snagama nastojali da prethodno spreče odluku predsednika SAD Donalda Trampa za izlazak iz nuklearnog dogovora, dok je on, sa druge strane, optužio evropske saveznike da su nasamareni “velikim izmišljotinama izvršenim od strane ubilačkog režima”, upozoravajući da će se kazniti svi koji ne poštuju američke sankcije i koji budu sarađivali sa Iranom, što ostavlja prilično malo manevarskog prostora za E3.¹⁴²⁶ Imajući u vidu odsustvo strateškog pristupa Evropske unije prema Islamskoj Republici, transatlantsko partnerstvo i nacionalne interese država E3, upitno je dokle su spremne Velika Britanija, Francuska i Nemačka da idu u antagonizovanju Vašingtona, i pored inicijalno izraženog jedinstva po pitanju neophodnosti opstanka sporazuma sa Iranom. Ostaje da se vidi da li će američko povlačenje iz Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije izazvati najveći transatlantski jaz još od odluke o intervenciji u Iraku 2003. godine, ili će evropski saveznici Vašingtona – Velika Britanija, Francuska i Nemačka podleći američkom liderstvu i pored iskaza o posledicama koje će ovakva odluka doneti prvenstveno regionu Bliskog istoka. Ovde treba uzeti u obzir još jednu dimenziju, koja se tiče odnosa ovih evropskih država sa Izraelom¹⁴²⁷ i Saudijskom Arabijom, za koje je američko povlačenje iz nuklearnog sporazuma pravi blagoslov. Velika Britanija, Francuska i Nemačka, uzimajući u obzir sve okolnosti, interese, strateške ciljeve, kapacitete, odnose sa Vašingtonom sa jedne i Teheranom, sa druge strane, ali i determinante koje određuju iransko spoljnopoličko odlučivanje, verovatno imaju vrlo ograničene mogućnosti da efektivno sačuvaju nuklearni sporazum. Ali opet važno je naglasiti da će mogućnost izgradnje strukturisanih i funkcionalnih odnosa na relaciji EU – Iran u bitnoj meri zavisiti od opstanka Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije.¹⁴²⁸ Takođe, važno je naglasiti da je Evropska unija načinila korake kako bi Iran osetio određene ekonomske koristi nakon američkog istupanja iz nuklearnog sporazuma, iako se oni ocenjuju “nedovoljnim i sporim”, pa je tako ažurirana

<https://www.independent.co.uk/news/world/iran-nuclear-deal-latest-trump-macron-us-theresa-may-merkel-europe-response-a8342126.html> (pristupljeno: 24.10.2020. godine).

¹⁴²⁴ „The Latest: Macron Calls US Exit from Iran Deal a Mistake“, *AP News*, May 9, 2018, dostupno na: <https://apnews.com/article/bb6dd8120b824d529132bcd9ba9e612b> (pristupljeno: 24.10.2020. godine).

¹⁴²⁵ „Vicious European countries should not be trusted: Imam Khamenei“, *Khamenei.Ir*, September 26, 2019, dostupno na: <https://english.khamenei.ir/news/7066/Vicious-European-countries-should-not-be-trusted-Imam-Khamenei> (pristupljeno: 24.10.2020. godine).

¹⁴²⁶ Patrick Wintour, „Europe's clash with Trump over Iran nuclear deal is a durability test“, *The Guardian*, 9 May 2018, dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2018/may/09/europes-clash-with-trump-over-iran-nuclear-deal-is-a-durability-test> (pristupljeno: 24.10.2020. godine).

¹⁴²⁷ Premijer Izraela Benjamin Netanjahu je, uz podršku desničarskih partija, vodio dugu kampanju protiv zaključivanja nuklearnog sporazuma sa Iranom. Međutim, izraelski politički i vojni vrh daleko je od jedinstvenog stava po ovom pitanju. Zapravo, u određenim vojnim i obaveštajnim krugovima Izraela vlada mišljenje da je nuklearni sporazum sa Iranom i njegova primena u izraelskom interesu, a da će američko povlačenje iz istog više pomoći samom Iranu nego Izraelu. Više o tome u: Allison Kaplan Sommer, „Top Brass vs. Netanyahu's Government: Where Israel Stands on Nixing Nuke Iran Deal“, *Haaretz*, 8 May 2018, dostupno na: <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-where-israel-s-leaders-stand-on-the-iran-nuclear-deal-1.6070237> (pristupljeno: 24.10.2020. godine).

¹⁴²⁸ Riccardo Alcaro, Andrea Dessì, „A Last Line of Defence: A Strategy for Europe to Preserve the Iran Nuclear Deal“, op. cit., pp. 2.

EU regulativa iz 1996. godine kako bi se zaštitile EU kompanije od mogućih kazni koje proističu iz američkih ekstrateritorijalnih sankcija, zatim je produžen mandat Evropske investicione banke za ograničeno investiranje u Iranu juna 2018. godine, ali je i Evropska komisija avgusta 2018. godine odobrila 18 miliona evra pomoći Iranu, od čega je 8 miliona evra namenjeno kao podrška iranskom privatnom sektoru i malim i srednjim preduzećima, drugih 8 miliona evra za projekte zaštite životne sredine, a preostalih 2 miliona evra za borbu protiv zdravstvenih posledica narkomanije.¹⁴²⁹ U januaru 2019. godine Evropska unija (ministri inostranih poslova Francuske, Velike Britanije i Nemačke) je uspostavila instrument za podršku trgovinskoj razmeni sa Iranom, pod nazivom *Instrument in Support of Trade Exchanges (INSTEX)*, kojim implicitno treba da se poštuje američka legislativa fokusiranjem prvenstveno na humanitarnu trgovinu, izuzetu od ponovo nametnutih američkih sankcija, međutim glavni problem predstavlja upravo činjenica da se banke i ostale finansijske institucije prekomerno povinuju navedenim sankcijama, čime je funkcionisanje ovog instrumenta dovedeno u pitanje¹⁴³⁰, uz upozorenje administracije predsednika Trampa upućeno E3 da će biti kažnjeni svi povezani sa INSTEX-om, od kompanija do državnih zvaničnika, ukoliko budu povezani sa trgovinom koja potpada pod američke sankcije, posebno naftni sektor¹⁴³¹ (naročito imajući u vidu da bi potencijalna saradnja EU i Irana u energetskom sektoru, odnosno izvoz gasa i nafte iz Irana u države Evrope, a nasuprot Rusiji, mogao da predstavlja važan faktor njihovih budućih odnosa¹⁴³²). Ipak, neuspeh E3 da, nakon američkog povlačenja iz sporazuma, održi obećanja data Iranu – proširenje trgovine na relaciji EU-Iran, održavanje bankovnih relacija i očuvanje iranskih kapaciteta za izvoz energenata – načinio je da evropski pozivi za “strateškim strpljenjem” postanu neodrživi kod iranskog režima.¹⁴³³ Nemogućnost E3 da deluje u skladu sa iznetim interesima u pogledu očuvanja JCPOA samo je dodatno doprinela u erodiranju konsenzusa unutar Irana za ostanak u nuklearnom sporazumu, istovremeno redukujući sposobnost da se utiče na Islamsku Republiku i region, posebno uzimajući u obzir da je očuvanje sporazuma ključno za ambicije Evropske unije da igra ulogu u geopolitičkim igrama Bliskog istoka.¹⁴³⁴

Uzimajući u obzir da su se navedeni američki saveznici iz Evropske unije u prethodnom periodu redukcionistički fokusirali na postizanje nuklearnog sporazuma sa Iranom *per se*, bez obuhvatanja kompletne geopolitičke slike i analize aktuelnih odnosa u regionu Bliskog istoka, odnosno razloga za spoljnopolitičko delovanje Irana u formi u kojoj se ispoljava i koje se karakteriše kao agresivno u nastojanjima da se nasilno proširi iranski uticaj, smatramo da će se na koncu Evropska unija svrstati u potpunosti na stranu transatlantskog saveznika, iako je “američka politika prema Iranu i širem regionu visoko destabilizujuća za Evropu”¹⁴³⁵. Islamska Republika Iran ima nesumnjiv značaj u regionu u geopolitičkom, ekonomskom, energetskom, demografskom, civilizacijskom i, ne manje bitnom, kulturološkom smislu. S tim u vezi, percepcija iranskog rukovodstva o potrebi zauzimanja aktivne uloge i uticaja u regionu kome država pripada nije neposredno ni na jedan način povezana sa tipom režima u Teheranu. Ista percepcija važila je i za vreme šahove vladavine. Iran, kako to vidi Teheran, ima pravo na aktivnu ulogu i uticaj u regionu u kome se nalazi, imajući u vidu njegov nedvosmisleni značaj. Kao jedina dominantno nearapska država, sa većinskim šiitskim stanovništvom u pretežno

¹⁴²⁹ *Ibid.*, pp. 8.

¹⁴³⁰ Cornelius Adebahr, „Europe Needs a Regional Strategy on Iran“, Carnegie Endowment for International Peace, Carnegie Europe, Working Paper, May 2020.

¹⁴³¹ Jonathan Stearns, Helene Fouquet, „U.S. Warns Europe That Its Iran Workaround Could Face Sanctions“, *Bloomberg*, May 29, 2019, dostupno na: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-05-29/u-s-warns-europe-that-its-iran-workaround-could-face-sanctions> (pristupljeno: 01.11.2020. godine).

¹⁴³² Više o tome u: Tara Shirvani, Siniša Vuković, „After the Iran Nuclear Deal: Europe's Pain and Gain“, *The Washington Quarterly*, Vol. 38, No. 3, 2015, pp. 79-92.

¹⁴³³ Riccardo Alcaro, Andrea Dessì, „A Last Line of Defence: A Strategy for Europe to Preserve the Iran Nuclear Deal“, op. cit., pp. 9-10.

¹⁴³⁴ *Ibid.*

¹⁴³⁵ Cornelius Adebahr, „Europe Needs a Regional Strategy on Iran“, op. cit., pp. 3.

sunitskom okruženju, sva dešavanja i političke igre u susedstvu Iran percipira kao moguću pretnju, ali jednako i kao moguće šanse za ostvarenje nacionalnih interesa i strateških ciljeva. Kao što je ranije istaknuto, iransku percepciju posebno je oblikovalo iskustvo Iransko-iračkog rata, u kome je susedni Irak izvršio napad, tako da je devastirajući osmogodišnji rat ostavio trajne posledice u kolektivnoj psihi i mentalitetu Iranaca. Rat koji je nastupio u prvoj deceniji od Islamske revolucije imao je snažno formativno iskustvo na iranske lidere. Pored sukoba na frontu, iračke rakete gađale su iranske gradove – iskustvo koje je oblikovalo mišljenje iranskog revolucionarnog rukovodstva o potrebi razvoja programa balističkih raketa kao mehanizma zastrašivanja i odvrćanja. U tom kontekstu, važno je istaći da iranski stratezi smatraju da će rat, odnosno napad na Iran, biti iniciran onog momenta kada Islamska Republika izgubi moć i kapacitete zastrašivanja i odvrćanja, zbog čega bi odustajanje od zastrašivanja bio samodestruktivan potez¹⁴³⁶, što sve utiče i na razmatranje odbrambene doktrine zemlje, koja se može u nekom narednom periodu približiti doktrini “masovne odmazde”, radikalnijoj bezbednosnoj politici¹⁴³⁷ u cilju jačanja kapaciteta odvrćanja. Vrhovni verski lider ajatolah Hameneji napominje da će Islamska Republika svakako da odgovori i potisne pritiske spoljašnjih aktera i to svojim sopstvenim sredstvima¹⁴³⁸, što je ključno za ideologiju otpora, uz pomoć koje Teheran želi da apsorbuje narastajuće pritiske i suprotstavi im se, dok istovremeno balansira kontra-pritiscima. Ravnoteža pretnji je važan aspekt iranske strateške misli, koja teži balansu između pretnji kojima je izložena država i pretnji koje ona sama emituje, tako da je cilj podići cenu eskalacije među svim uključenim akterima (uz uverenje da popuštanje sa iranske strane ne bi bilo u funkciji zaštite interesa), odnosno srazmerno podići “strateške troškove” drugih aktera do nivoa koji postaje neizdrživ, kako bi snižavanje pretnji postalo zajednička odluka, pre nego iranska krajnja opcija.¹⁴³⁹ Sve navedeno je u skladu sa jednom od najvažnijih determinanti spoljne politike iranske države, njenom geopolitičkom pozicioniranošću, koja je uticala na iransku percepciju o “strateškoj usamljenosti” u fundamentalno neprijateljskom okruženju.¹⁴⁴⁰ Težnja ka zauzimanju liderske uloge u regionu je deo iranske samopercepcije, bez obzira na vrstu režima u Iranu. Iransko spoljnopolitičko delovanje na Bliskom istoku ima reaktivni karakter, a Iran postupa i vodi politiku kao odgovor na akcije drugih¹⁴⁴¹ (od politike prema Izraelu, preko Sirije, Iraka i Jemena). Navedimo samo kao primere sledeće: iranska podrška formiranju Hizbolaha kao odgovor na izraelsku invaziju u Libanu 1982. godine; podrška Hamasu i opstrukcija arapsko-izraelskog mirovnog procesa se posebno intenzivira nakon što je Iran isključen sa Madridske konferencije 1991. godine koju su Sjedinjene Američke Države sazvale kako bi razmatrale bliskoistočne mirovne pregovore, ali i druga važna regionalna pitanja, a na kojoj je učešće uzelo 43 zemalja (od toga 15 sa Bliskog istoka), a na koju Iran nije pozvan; Iran nije započeo ratove u Iraku, Siriji i Jemenu; nije zaslužan za otpočinjanje događaja u regionu koji će biti nazvani “Arapsko proleće”; Iran je odgovarao i reagovao na aktivnosti drugih, kako bi pokušao da podupre svoje interese, od kojih su neki egzistencijalni, da odbije i neutralizuje ono što percipira direktnom pretnjom i da pokuša da proširi uticaj u dinamičnom bezbednosnom i političkom okruženju regiona, kakav je Bliski istok. Način i modalitet iranskog odgovora može se razumeti ako se u obzir uzme svaka konkretna i

¹⁴³⁶ Abdolrasool Divsallar, Marc Otte, „Reviving the Security Function: EU's Path to Save the JCPOA“, op. cit., pp. 3.

¹⁴³⁷ Abdolrasool Divsallar, „Will Iran Adopt A 'Massive Retaliation' Doctrine?“, *Lobe Log*, May 28, 2019, dostupno na: <https://lobelog.com/will-iran-adopt-a-massive-retaliation-doctrine/> (pristupljeno: 03.10.2020. godine).

¹⁴³⁸ Seyed Ali Khamenei, „Iran's Final Choice is Resistance“, *Tasnim News*, May 14, 2019, dostupno na: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/02/24/2011650/تلم-ی-عطق-هنی-ز-گی-ا-فماخ-ماما> (pristupljeno: 03.10.2020. godine).

¹⁴³⁹ Abdolrasool Divsallar, Marc Otte, „Reviving the Security Function: EU's Path to Save the JCPOA“, op. cit., pp. 4.

¹⁴⁴⁰ Annalisa Perteghella, „Security Spoiler or Political Broker? Iran's Role in the Middle East“ in: Paolo Magri, Annalisa Perteghella (eds), *Post-vote Iran: Giving Engagement a Chance*, ISPI, Milan, 2017, pp. 53-75.

¹⁴⁴¹ Više o tome u: Daniel Byman, Shahram Chubin, Anoushiravan Ehteshami, Jerrold D. Green, *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*, National Defense Research Institute, RAND, 2001 (pp. 53-97); Robert Czulda, „The Defensive Dimension of Iran's Military Doctrine: How Would They Fight?“, *Middle East Policy*, Volume XXIII, No. 1, Spring 2016, pp. 92-109.

pojedinačna situacija na koju je Teheran odgovarao. Američka politika izolacije Islamske Republike ostaje kontraproduktivna, a Iran ostaje suviše značajan akter u regionu da bi bio izolovan i držan po strani. Da bi Evropska unija, ili zapravo E3 suštinski vodili dijalog i pregovore sa Iranom i da bi se Iran uspešno integrisao u međunarodne tokove, uključujući i uspešan opstanak nuklearnog sporazuma, odnos i pristup Evropske unije Iranu mora biti zasnovan na razumevanju i poštovanju ovih navedenih determinanti i komponenti iranskog spoljnopolitičkog odučivanja i delovanja u tako značajnom regionu Bliskog istoka.

Mogućnost Evropske unije da sačuva i održi u životu implementaciju sveobuhvatnog nuklearnog sporazuma sa Iranom u narednom periodu svakako će u značajnoj meri uticati na ulogu Unije kao diplomatskog, ali i bezbednosnog aktera na globalnoj sceni¹⁴⁴², a dok god se Vašington bude protivio zbližavanju odnosa sa Iranom, nuklearni sporazum (pod uslovom da ostane na snazi) može predstavljati samo dokument koji se odnosi na oblast neširenja oružja za masovno uništenje, bez fundamentalnog pomaka u odnosima Evropske unije sa Islamskom Republikom koji su Federika Mogherini i Mohamad Đavad Zarif tako ponosno najavili prilikom zaključivanja Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije.¹⁴⁴³ Na kraju, Evropska unija će morati da balansira svoju politiku u dva pravca: 1. prema Sjedinjenim Američkim Državama, koje ugrožavaju bezbednosne interese Unije povlačenjem iz nuklearnog sporazuma i zastupanjem tvrde linije koja teži promeni režima u Iranu i 2. prema Islamskoj Republici, sa čijom regionalnom politikom se Unija ne slaže, a ovu ravnotežu EU će moći da postigne samo ukoliko razvije svoj autonomni, nezavisni pristup i politiku¹⁴⁴⁴, koja će imati za cilj i dosadašnje strateške imperativne Evropske unije: onemogućavanje Irana da razvije nuklearno oružje, sprečavanje međudržavnog oružanog sukoba koji bi uključio Islamsku Republiku i demonstriranje sposobnosti Unije da deluje na međunarodnoj sceni kao globalni akter.¹⁴⁴⁵

3. Bilateralni odnosi sa Iranom i dominacija nacionalnih interesa i strateških ciljeva Velike Britanije, Francuske i Nemačke – zaključna razmatranja

Inherentan izazov u implementaciji jedinstvenog stava ili moguće strategije Evropske unije u odnosu na Islamsku Republiku Iran predstavljali su različiti i divergentni interesi i preferencije njenih država članica, u prvom redu onih koji su činili grupu E3, Velike Britanije, Francuske i Nemačke. Njihovi bilateralni odnosi sa Iranom, obeleženi nacionalnim strateškim opredeljenjima i dugoročnim (nekada uzajamno heterogenim) bezbednosnim i ekonomskim interesima, onemogućavali su uspostavljanje jednog koherentnog pristupa Unije prema Iranu. U tom smislu, neretko je Evropska unija ispoljavala nesposobnost da na drugačiji način odgovori na predloge Teherana, osim što je “prepakivala” u drugu formu one ponude i inicijative koje je Iran već prethodno odbacio. Razlike unutar država članica su umele da parališu mogućnost iznalaženja zajedničkih pozicija koje bi dovele do kolektivne akcije na nivou Unije.

Problem unutrašnje koordinacije, koji je stalno slabio poziciju Evropske unije kao spoljnopolitičkog i bezbednosnog aktera, ograničavao je i podrivao njenu efektivnu ulogu u odnosima sa Iranom. Zapravo, države članice Evropske unije oblikovale su svoj odnos i politiku prema Islamskoj

¹⁴⁴² Steven Blockmans, Astrid Viaud, „EU Diplomacy and the Iran Nuclear Deal: Staying Power?“, CEPS Policy Insight No. 2017-18, 14 July 2017.

¹⁴⁴³ Moritz Pieper, „The transatlantic dialogue on Iran: the European subaltern and hegemonic constraints in the implementation of the 2015 nuclear agreement with Iran“, *European Security*, Vol. 26, Issue 1, 2017, pp. 99-119.

¹⁴⁴⁴ Cornelius Adebahr, „Europe and Iran: The Economic and Commercial Dimensions of a Strained Relationship“, Istituto Affari Internazionali, IAI Papers No. 18, December 2018.

¹⁴⁴⁵ Cornelius Adebahr, „Europe Needs a Regional Strategy on Iran“, op. cit., pp. 3.

Republici u skladu sa svojim nacionalnim interesima i prioritetima. Iako su oblasti interesovanja tri ključne države članice, koje se obrađuju u ovom radu¹⁴⁴⁶, glede Irana u većoj ili manjoj meri slične, njihovi individualni/bilateralni odnosi sa Teheranom neretko pokazuju razlike, koje su direktni odraz njihovih nacionalnih interesa. Njihovi bilateralni odnosi oblikovani su određenim faktorima, kao što su: različiti ideološki stavovi po pitanju međunarodnih odnosa¹⁴⁴⁷, sukobljeni interesi u regionu Bliskog istoka, različiti ciljevi u vezi sa rešavanjem izraelsko-palestinskog sukoba, politika prema arapskim sunitskim državama i Izraelu u regionu, uticaj i značaj politike Sjedinjenih Američkih Država¹⁴⁴⁸, kao i uticaj njihovih istorijskih veza sa Iranom. Što se tiče regionalnih pitanja (Liban, Sirija, Jemen, Irak, Palestina), izazov u odnosima sa Iranom, za E3 ali i čitavu Evropsku uniju je veoma kompleksan. Svako od navedenih pitanja predstavlja problem za sebe, tako da se ne može rešavati pod jednim političkim okvirom, a dodatno treba uzimati u obzir pojedinačne bilateralne odnose država iz grupe E3 sa Izraelom i arapskim sunitskim zemljama koje predvode anti-iransku koaliciju.¹⁴⁴⁹ Osim toga, Velika Britanija i Francuska nastavljaju da prodaju oružane sisteme Saudijskoj Arabiji (Nemačka je obustavila prodaju naoružanja i vojne opreme zbog slučaja Kašogi), dok su Ujedinjeni Arapski Emirati sedište francuske, a Bahrein britanske vojne baze¹⁴⁵⁰ od geostrateškog interesa, a takođe se Velika Britanija i Francuska nalaze na suprotnoj strani od Irana u regionalnim sukobima, a ponajviše u Siriji, tako da nacionalni interesi nastavljaju da oblikuju njihove politike u regionu Bliskog istoka, onemogućavajući na taj način definisanje jedne koherentnije zajedničke regionalne politike.

Odnosi Islamske Republike Iran sa Nemačkom su, za Teheran, uvek predstavljani kao posebno značajni. Dugogodišnja nemačko-iranska interakcija, bazirana na političkim, ekonomskim i kulturološkim interesima, načinila je da Nemačka bude jedan od najtrajnijih sagovornika Irana. Tome je doprinela i specifična pozicija Nemačke u okviru grupe E3 koja se ogleda u tome što ova država ne poseduje nuklearno oružje i nije stalna članica Saveta bezbednosti UN, za razliku od Francuske i Velike Britanije. Zbog toga je Nemačka od strane iranskog rukovodstva percipirana kao država koja može da razume iransku kritiku dvostrukih standarda zemalja Zapada, dok su odnosi Irana sa Nemačkom na polju politike, ekonomije, humanitarnog rada (pomenimo samo da je Nemačka bila jedna od najvažnijih država koja je pružila logističku podršku Iranu u suočavanju sa talasom kurdskih izbeglica iz Iraka nakon sukoba u Zalivu 1991. godine¹⁴⁵¹) i kulture na značajnom nivou. S druge strane, važnost Irana za Nemačku ogleda se najpre u njegovom energetskom i investicionom potencijalu, kao i značajnom tržištu na kome je moguće plasirati robu, tehnologiju, usluge. Međutim, odnosi Irana sa Nemačkom mogu biti posmatrani i kroz prizmu uticaja unutrašnjih, ali i spoljašnjih faktora, prvenstveno Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije i Izraela (koji su predstavljali važne faktore pogoršanja iransko-nemačkih odnosa), kao i dejstvo razlika između Nemačke i Irana po pitanjima ljudskih prava, oružja za masovno uništenje, bliskoistočnog mirovnog procesa, terorizma, ubistva protivnika iranskog režima u Nemačkoj i uopšte na evropskom tlu, ali i međusobne optužbe za špijunažu, hapšenje i suđenje iranskim, odnosno nemačkim državljanima, i naravno slučaj „Mikonos” (koji je proizveo veliku krizu u njihovim odnosima).¹⁴⁵² Za iransko rukovodstvo dijalog i odnosi sa Berlinom smatrani su važnim mehanizmom u pokušaju zaobilaženja anti-iranske politike Sjedinjenih Američkih Država, ali su smatrani i vratima prema Evropskoj uniji, dok se Nemačka neretko trudila da na multilateralnim forumima na izvestan način ublaži ili ograniči restriktivne mere koje su se odnosile

¹⁴⁴⁶ U vremenskom periodu u kome je Velika Britanija bila članica Evropske unije.

¹⁴⁴⁷ Više u: Dejan Jović, „Trideset godina nakon revolucije: Iran u središtu svjetske politike“, op. cit., str. 60.

¹⁴⁴⁸ Adam Tarock, „Iran's Nuclear Programme and the West”, op. cit., pp. 647.

¹⁴⁴⁹ Riccardo Alcaro, Andrea Dessi, „A Last Line of Defence: A Strategy for Europe to Preserve the Iran Nuclear Deal“, op. cit., pp. 17.

¹⁴⁵⁰ *Ibid.*

¹⁴⁵¹ Francine S. Kiefer, „Germany Promises Aid to Kurdish Refugees“, *The Christian Science Monitor*, April 25, 1991, dostupno na: <https://www.csmonitor.com/1991/0425/25032.html> (pristupljeno: 07.11.2020. godine).

¹⁴⁵² Seyyed Hossein Mousavian, *Iran – Europe Relations: Challenges and Opportunities*, op. cit., pp. 3-7.

na Iran, a čiji je sponzor bio Vašington.¹⁴⁵³ S druge strane, nemački specijalni odnosi sa Iranom ponekad su bili ključna tačka neslaganja Berlina sa Sjedinjenim Američkim Državama, Velikom Britanijom i Izraelom (jedina, ali najznačajnija tačka neslaganja sa Tel Avivom). Zapravo, krećući se po sinusoidnoj liniji, odnosi Nemačke i Irana, puni uspona i padova, mogu poslužiti kao primer šireg konteksta interakcije Teherana sa zemljama Zapada.¹⁴⁵⁴ Nemački interesi u pogledu Irana nastavljaju da se odnose na održavanje i promovisanje stabilnosti i bezbednosti u regionu Zaliva, koji je i dalje od vitalnog značaja za globalno snabdevanje naftom, diversifikaciju snabdevanja energentima (kroz pojačan uvoz iz Irana¹⁴⁵⁵), unapređenje izvoza nemačkih industrijskih proizvoda, kao i proširenje ekonomskih veza sa Teheranom, dok je revitalizacija političkih i privrednih onosa sa Iranom integralni deo pristupa Nemačke (kao “trgovinske sile” i “civilne sile”¹⁴⁵⁶) – “promene kroz trgovinu i zbližavanje”¹⁴⁵⁷. Ipak, budući nemačko-iranski odnosi biće pod uticajem i zavisice od brojnih kompleksnih međunarodnih i regionalnih faktora.

Sa druge strane, geopolitički i geostrateški značaj Irana za Evropu, kao i njegova važnost, u ekonomskom smislu, za države Evropske unije, posebno mogu biti analizirani kroz ulogu Velike Britanije, kao značajnog međunarodnog aktera, prema Islamskoj Republici Iran. Kao što je ranije napomenuto, u definisanju odnosa Londona i Teherana, poseban akcenat može biti stavljen na iransku percepciju britanske intervencije, kroz istoriju, u unutrašnje odnose Irana – državni udar 1921. godine, posle koga započinje vladavina dinastije Pahlavi, kao i rušenje prve demokratski izabrane iranske Vlade i njenog premijera Mohameda Mosadeka 1953. godine, nakon njegove istaknute uloge u nacionalizaciji iranske naftne industrije, koja je dugo bila pod kontrolom Velike Britanije, čime su značajno bili ugroženi britanski ekonomski interesi i poljuljana njena regionalna uloga. Tokom Islamske revolucije, dodatno se pogoršavaju politički i ekonomski odnosi Irana sa Velikom Britanijom, dok bojazan da će novi iranski režim ugroziti dotadašnje stanje na tržištu nafte dovodi do priklanjanja politici obuzdavanja novoformirane Islamske Republike. Stalno prisutan britanski interes za nesmetanim pristupom energetske resursima, a najpre naftnim izvorima, uz izraženi atlanticizam, od početka svrstava Veliku Britaniju uz američku politiku prema novom iranskom rukovodstvu, tako da formiranje Islamske Republike postaje jedan od najvećih izazova britanskoj poziciji i moći u naftom bogatom regionu Bliskog istoka. Zatim, britansko snabdevanje naoružanjem i Sadamovog Iraka i Irana tokom Iransko-iračkog rata, uz izrečenu fatvu Salmanu Rušdiju, preko optužbi za finansijsku i oružanu pomoć Irana Irskoj Republikanskoj Armiji, kao i prethodno pokazane britanske uloge u odnosima i politici Evropske unije prema Iranu (kada je Velika Britanija sledila politiku održavanja nacionalnih interesa superiornim u odnosu na sve drugo, najviše iz bojazni da bi prisustvo drugih članica, prvenstveno Nemačke i Francuske, u odnosima sa Iranom moglo da ugrozi ostvarivanje sopstvenih planova i ciljeva), samo još jednom ukazuju na stalna suprotstavljanja i tenzije u britansko-iranskim odnosima, uz povremeno zamrzavanje i diplomatskih odnosa. Intervencionistička politika, uz percepciju o britanskoj neprekidnoj eksploataciji iranskih prirodnih resursa i bogatstva, i danas izaziva podozrenje i nepoverenje kod iranskog rukovodstva prema Velikoj Britaniji.¹⁴⁵⁸ Imajući u vidu istorijski aspekt spoljne politike ove države, Islamska Republika na neki način može imati osnova da se oseti ugroženom, bez obzira na postojanje ili nepostojanje realne opasnosti. Ipak, u međusobno napetoj interakciji, možemo ukazati i na britansku odluku o uključivanju politike pregovaranja u odnosu prema Iranu, što je dovelo do pridruživanja ovoj politici i drugih država Unije, čime se zapravo oslikava

¹⁴⁵³ *Ibid*, pp. 132.

¹⁴⁵⁴ *Ibid*, pp. 7.

¹⁴⁵⁵ Više o tome u: Tara Shirvani, Siniša Vuković, „After the Iran Nuclear Deal: Europe's Pain and Gain“, op. cit., pp. 89.

¹⁴⁵⁶ Eva Mareike Schmitt, “Between European and national role conceptions – the EU3 initiative regarding the Iranian Nuclear Programme”, op. cit., pp. 255.

¹⁴⁵⁷ Ali Fathollah Nejad, “Germany’s Relations with Iran beyond the Nuclear Deal: Readjusting Foreign and Development Policy”, *Foreign Policy and the Next German Government*, No. 7, Summer 2017, pp. 37-39.

¹⁴⁵⁸ Mohammad Javad Bakhtiari, Fariba Hossein Nia Salimi, “UK and EU – Iran Relations”, op. cit., pp. 166.

težnja Velike Britanije da zadrži određeni položaj i uticaj u međunarodnim odnosima, naročito u regionu Bliskog istoka. Ovde treba uzeti u obzir pitanja suvereniteta, duge britanske istorije i uloge u svojstvu imperije, britansku specifičnu geopolitičku poziciju, specijalne odnose sa Sjedinjenim Američkim Državama, činjenicu da je London kroz članstvo u NATO uvek više inklinirao američkoj politici u domenu odbrane i bezbednosti, uz uvek prisutnu svest o slabosti EU u ovom domenu i uz zabrinutost o evropskom jačanju pod dominacijom njenih starih rivala Francuske i Nemačke.¹⁴⁵⁹

Postizanjem Zajedničkog sveobuhvatnog akcionog plana jula 2015. godine, anglo-iranski odnosi su počeli da se polako kreću uzlaznom linijom, a posebno uzimajući u obzir podršku Velike Britanije ovom istorijskom dogovoru. Naime, snažna britanska pozicija i podrška opstajanju Zajedničkog sveobuhvatnog akcionog plana u suprotnosti je sa jednostranim povlačenjem SAD iz nuklearnog dogovora sa Islamskom Republikom Iran. Ovakav stav Velike Britanije treba posmatrati i u kontekstu Bregzita, zbog čega London snažno nastoji da osigura globalnu ulogu van okvira Evropske unije. Međutim, uz istovremenu podršku nuklearnom dogovoru, Velika Britanija je pripremila nacrt UN rezolucije kojom se osuđuje uloga Irana u sukobima u Jemenu, koji su započeli 2015. godine (optužbe za prebacivanje balističkih raketa pobunjenicima u ovoj državi)¹⁴⁶⁰, čime se još jednom potvrđuje stalna inherentna tenzija i zategnutost u odnosima Irana i Velike Britanije.

Kao deo međunarodne politike nakon istupanja iz Evropske unije, Velika Britanija će pokušati da ojača odnose sa važnim regionalnim akterima, među kojima se izdvaja i Islamska Republika, naročito zbog njene uloge na Bliskom istoku. Ipak, dobar deo britanske globalne pozicije određen je i njenim odnosom sa Vašingtonom, što se naročito odnosi na region Bliskog istoka, gde su američki i britanski interesi usklađeni, za razliku od iranske pozicije prema ključnim regionalnim pitanjima, kao što su sukob u Jemenu i Siriji, Irak, Liban, Palestina. U tom smislu, anglo-iranski odnosi ostaju određeni problematičnim i teškim istorijskim iskustvima i trenucima. Kompleksan odnos ove dve zemlje i dalje je obeležen nerazumevanjem iz prethodnih razdoblja, što je obrazac koji se iznova ponavlja. Kao što smo više puta istakli, priroda i domašaj britanskog mešanja u unutrašnja pitanja iranske države ostavili su trajno nasleđe u percepciji iranskog naroda, što nastavlja da utiče na njihove odnose i saradnju.

Poslednje decenije zategnutih odnosa Irana i Francuske mogu se posebno razmatrati u svetlu regionalnih geopolitičkih i ekonomskih interesa. Iako je nakon Islamske revolucije u Iranu vladalo mišljenje da će dobri odnosi sa Francuskom dostići nivo bez presedana, ipak određeni faktori sprečili su razvoj njihove saradnje, povremeno dovodeći i do prekida odnosa, što nastavlja da konstantno determiniše francusko-iranske odnose: različiti ideološki stavovi po pitanju međunarodnih odnosa, francuska arapska politika (a naročito u odnosu na Irak) i saradnja sa Izraelom, sukobljeni interesi u regionu uz francusko pružanje utočišta grupama i organizacijama suprotstavljenim iranskom režimu, kao i uticaj SAD na Francusku.¹⁴⁶¹ Ovde svakako treba dodati faktore koji utiču na razvoj francuskog spoljnopolitičkog pristupa regionu Bliskog istoka: obezbeđenje kontinuiranog snabdevanja energetske resursima (uspostavljanje bezbednosti i stabilnosti u regionu radi slobodnog i sigurnog protoka energenata), očuvanje izvoznog tržišta (za francuske proizvode, uključujući naoružanje i vojnu opremu, imajući u vidu da je Francuska vodeći spoljnotrgovinski partner mnogim zemljama regiona), konsolidacija političkog uticaja (uz upotrebu „tvrde moći“ izgradnjom vojnih baza, učešćem u međunarodnim intervencijama i kao sastavni deo međunarodnih snaga za stabilizaciju i izgradnju mira, ali i uz upotrebu „meke moći“ kroz širenje uticaja kulture i jezika, posebno u nekadašnjim kolonijama

¹⁴⁵⁹ *Ibid*, pp. 170.

¹⁴⁶⁰ „UK pushes draft UN resolution condemning Iran for weapons smuggling in Yemen“, *Middle East Eye*, 20 February 2018, dostupno na: <https://www.middleeasteye.net/news/uk-pushes-draft-un-resolution-condemning-iran-weapons-smuggling-yemen> (pristupljeno: 15.11.2020. godine).

¹⁴⁶¹ Pirooz Izadi, “Iran and France: Shattered Dreams”, *Middle East Institute*, January 29, 2009, dostupno na: <http://www.mei.edu/content/iran-and-france-shattered-dreams> (pristupljeno: 15.11.2020. godine).

ili teritorijama koje su bile pod mandatnom upravom) i značaj francuske muslimanske populacije (promene u demografskoj kompoziciji i porast radikalizacije francuskog stanovništva islamske veroispovesti, zbog čega se francuska politika prema Bliskom istoku odnosi sa posebnom pažnjom, imajući u vidu da se ista reflektuje na unutrašnju stabilnost i bezbednost Francuske).¹⁴⁶²

Osim sukoba interesa na međunarodnom nivou, koji je u vezi sa pitanjem iranskog nuklearnog programa, važno je izdvojiti upravo ovaj regionalni nivo suprotstavljanja interesa Francuske i Irana, koji se ispoljava u francuskoj tradicionalnoj sferi interesa, uključujući Liban, sa kojim ona održava posebne istorijske veze (zabrinutost zbog širenja uloge i jačanja moći Hizbolaha, koji se percipira kao "iranska strateška ruka" za postizanje uticaja u ovoj zemlji).¹⁴⁶³ U ovom kontekstu treba spomenuti i oblast Persijskog zaliva, koja, pored važne geostrateške pozicije, predstavlja i profitabilno tržište za francusku tehnologiju i produkte. Francuska nastoji da balansira ulogu Irana, koristeći odnose sa državama regiona. U skladu sa francuskom doktrinom (Bela knjiga odbrane i nacionalne bezbednosti iz 2008. godine¹⁴⁶⁴), Pariz takođe nastoji da obezbedi vojno prisustvo u vitalnim, tj. strateški značajnim regionima, kao što je Bliski istok, gde je uspostavljena i francuska baza, u Ujedinjenim Arapskim Emiratima, pa je tako vojna baza, pod nazivom "Kamp mira", otvorena 2009. godine u Hormuškome moreuzu, nedaleko od Abu Dabija, a od iranske teritorije je udaljena oko 250 km (obuhvata vazduhoplovnu bazu, namenjenu francuskom Ratnom vazduhoplovstvu, i Ratnu mornaricu).¹⁴⁶⁵ Francuska pokušava da balansira u odnosu na Iran i kroz snabdevanje zalivskih država sredstvima naoružanja i vojne opreme i zaključivanje međusobnih bezbednosnih sporazuma, smatrajući da povećana uloga i uticaj Irana u regionu dovodi do jačanja tenzija i narušavanja i ovako krhke stabilnosti među državama na tom prostoru.¹⁴⁶⁶ Razmatrajući sunitско-šiiiski rivalitet duž regiona Bliskog istoka, kao ključna činjenica izdvaja se da je Francuska uvek stajala na strani sunitских arapskih država, odnosno zalivskih monarhija. Francuska pokušava da zadrži i obuzda Iran i spreči njegovo dostizanje hegemonске pozicije u regionu, kroz jačanje sopstvenog prisustva u ovom delu svetu, a nastojeći da osigura vojno prisustvo na Bliskom istoku, francuska pokušava da obezbedi slobodu prolaza kroz Persijski zaliv, odnosno Hormuški moreuz, koji je od suštinske važnosti za snabdevanje naftom evropskog tržišta, čime se ostvaruje jedan od francuskih ciljeva i interesa u regionu.¹⁴⁶⁷

Tačke sporenja i sukoba interesa između Irana i Francuske na regionalnom nivou ispoljavaju se i u odnosu na konflikte u Siriju i Jemenu. Pariz je na početku sirijskog građanskog rata nepopustljivo zagovarao odlazak predsednika Bašara Al Asada u političkoj tranziciji i podržavao razvoj sirijskih opozicionih grupa, dok je Teheran, zajedno sa Hizbolahom, pružao podršku sirijskom režimu. Iran stoji na stanovištu da je na sirijskom narodu, odnosno ne na spoljnim akterima, da izabere sudbinu predsednika Al Asada, dok su francuski stavovi u saglasju sa pozicijom iranskog sunitskog rivala Saudijske Arabije. Tako je Francuska 2015. godine zaključila ugovore sa Rijadom, u vrednosti od oko 12 milijardi USD¹⁴⁶⁸, uključujući i sporazume o isporuci *Airbus* helikoptera za graničnu kontrolu.

¹⁴⁶² Pirooz Izadi, „French-Iranian Relations: A New Realistic Perspective”, *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 3, No. 1, Spring 2012, pp. 37-56.

¹⁴⁶³ *Ibid.*, pp. 52.

¹⁴⁶⁴ „The French White Paper on Defence and National Security“, *Odile Jacob*, 2008, dostupno na: <https://www.army.cz/images/Bilakniha/ZSD/French%20White%20Paper%20on%20Defence%20and%20National%20Security%202008.pdf> (pristupljeno: 15.11.2020. godine).

¹⁴⁶⁵ Angelique Chrisafis, „France opens military base in UAE despite Iranian concerns“, *The Guardian*, 26 May 2009, dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2009/may/26/france-military-base-uae> (pristupljeno: 15.11.2020. godine).

¹⁴⁶⁶ Pirooz Izadi, „French-Iranian Relations: A New Realistic Perspective”, op. cit., pp. 52.

¹⁴⁶⁷ *Ibid.*, pp. 53.

¹⁴⁶⁸ Emma Scott, „France and Iran are Back to Business”, *LobeLog*, February 5, 2016, dostupno na: <https://lobelog.com/france-and-iran-are-back-to-business/> (pristupljeno: 15.11.2020. godine).

Francuska je podržala i saudijsku poziciju u Jemenu, odnosno njenu odluku o intervenciji koalicije u ovom građanskom sukobu. Tom prilikom je francuski premijer istakao da se “Francuska prirodno svrstava na stranu svojih regionalnih partnera”.¹⁴⁶⁹ Osim toga, 2014. godine je Francuska sa Libanom potpisala sporazum vredan 3 milijarde USD, a finansiran od strane Saudijske Arabije, za snabdevanje francuskim naoružanjem i vojnom opremom Libanskih oružanih snaga, sa formalnim ciljem suprotstavljanja terorističkim grupama iz Sirije koje prete Libanu.¹⁴⁷⁰

Iako je postizanje nuklearnog dogovora sa Iranom 2015. godine omogućilo unapređenje političkih i ekonomskih odnosa Francuske i Irana, i dalje kao determinante njihovih odnosa ostaju pomenute ideološke razlike i sukob interesa na regionalnom nivou, francuska politika prema iranskim arapskim susedima, politika Sjedinjenih Američkih Država prema Iranu, jačanje uloge i uticaja Irana u regionu, posebno u oblastima koji se smatraju tradicionalnom sferom interesa i uticaja Francuske, francusko nastojanje da se zadrži ravnoteža snaga u regionu i očuva slobodan i nesmetan protok energenata, što sve povećava uzajamno nepoverenje i sumnju i onemogućava njihovu sadržajnu saradnju.

*
* *
*

Iako su mehanizmi spoljne i bezbednosne, odnosno odbrambene politike Evropske unije unapređeni Lisabonskim ugovorom, ukupna međunarodna pozicija i uloga Unije je poslednjih godina slabila. Neadekvatno liderstvo, disfunkcionalni institucionalni aranžmani, tendencija ključnih država članica da prioritet daju sopstvenim nacionalnim spoljnim politikama, odnosno interesima i strateškim ciljevima, ali i povremeno odstupanje od dogovorenog i “neposlušnost” manjih država članica dodatno otežava sprovođenje efektivne zajedničke i koherentne akcije. Sa posebnim isticanjem i fokusiranjem na “meku moć”, svojim preferencijama za pravnim rešenjima i upotrebom pravnih mehanizama, ali i izvesnim entuzijazmom za multilateralnom diplomatijom, Unija je imala poteškoća u prilagođavanju međunarodnim odnosima, kojima sve više vlada politika sile i moći. Suočena sa rastućim nestabilnostima i nemirima u svom širem susedstvu, Evropska unija je redukovala ambicije, u smislu preoblikovanja okruženja po sopstvenom modelu, i na neki način prihvatila defanzivni, reaktivni pristup, umesto formulisanja nezavisne strategije¹⁴⁷¹, fokusirajući se na održavanje stabilnosti. Pokušavajući da upravlja krizama, Unija je pokazala određene uspehe, međutim eksplicitno su izložene i njene slabosti, posebno uzimajući u obzir krizu i sukobe u Libiji¹⁴⁷², Ukrajini, Iraku (kada su ogoljeni duboki i fundamentalni sukobi interesa među državama članicama EU¹⁴⁷³) i Siriji. Države članice ostaju nespremne da se odreknu nacionalne spoljne politike ili da istu podrede jedinstvenoj spoljnoj politici Evropske unije, prihvatajući princip većinskog donošenja odluka u ovom domenu. Tako prihvatanje dubokih i suštinskih strukturalnih reformi Unije i dalje ostaje nerealistično, što

¹⁴⁶⁹ *Ibid.*

¹⁴⁷⁰ John Irish, “France, Lebanon sign Saudi-funded arms deal worth 3 \$ bln”, *Reuters*, November 4, 2014, dostupno na: <https://www.reuters.com/article/mideast-crisis-lebanon-arms/france-lebanon-sign-saudi-funded-arms-deal-worth-3-blm-idUSL6N0SU3TX20141104> (pristupljeno: 15.11.2020. godine).

¹⁴⁷¹ Anne Marie Le Gloannec, *Continent by Default: The European Union and the Demise of Regional Order*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2018, pp. 11, 17, 201-202.

¹⁴⁷² O odsustvu zajedničkog odgovora na nivou EU i nemogućnosti angažovanja u okviru ZBOP EU povodom krize u Libiji, više u: Ludovica Marchi Balossi-Restelli, „The Common Security and Defence Policy in a State of Flux? The Case of Libya in 2011“, *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 15, No. 1, 2014, pp. 88-105.

¹⁴⁷³ Mette Eilstrup Sangiovanni, „Why a Common Security and Defence Policy is Bad for Europe“, op. cit., pp. 193.

onemogućava da Unija adekvatno odgovori na aktuelne bezbednosne izazove, rizike i pretnje i pogoršanu bezbednosnu situaciju i okruženje. U poređenju sa njenim drugim projektima, spoljna i odbrambena politika Evropske unije ostaje slaba i nedovoljno razvijena. Princip jednoglasnosti u oblasti spoljne i bezbednosne politike, uz paralelno spoljnopolitičko odlučivanje i delovanje pojedinačnih država članica predstavlja inherentne ograničavajuće faktore jedinstvenoj kolektivnoj akciji Unije, koju čini amalgam država različitih karakteristika i raznovrsnih interesa, uz često nedovoljnu solidarnost i fragmentisano i slabo liderstvo.

Napori ka razvoju jače i koherentnije Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike prestignuti su brzim pogoršanjem bezbednosne situacije u regionu i šire. Geopolitička kompeticija Ruske Federacije i Sjedinjenih Američkih Država, nemiri i nestabilnosti, odnosno sukobi u susedstvu, kao i na Bliskom istoku i severu Afrike, izbacili su u prvi plan brojne ključne izazove, kao što su terorizam, migracije, organizovani kriminal. Ove brze promene imaju duboki uticaj i na globalnu ulogu Unije i njenu samopercepciju kao međunarodnog aktera, uz istupanje Velike Britanije iz članstva. Unija kao da je uhvaćena nespremna u svetskim dešavanjima, kojima vlada realpolitika.¹⁴⁷⁴ Umesto da oblikuje okruženje prema sopstvenom imidžu, ona ostaje zabrinuta prelivanjem nestabilnosti i nereda iz susednih regiona, čime mogu biti ugrožena dosadašnja postignuća integracije. Sa pogoršanjem bezbednosnih uslova, Zajednička bezbednosna i odbrambena politika Evropske unije ostala je ipak pasivna. U suočavanju sa izazovima, Unija nastavlja da vodi politički dijalog, a istinske diplomatske inicijative za rešavanje kriza ostaju retkost, uz česte unutrašnje podele koje se stalno produbljuju. Kada se sa funkcije Visokog predstavnika Unije za spoljne poslove i bezb. politiku pozove na aktivniji i odlučniji pristup Unije, neretko se nailazi na protivljenje i otpor država članica. Vođene ovim iskustvom, i Ketrin Ešton i Federika Mogerini, težile su da izbegnu kontroverzne političke debate na mesečnim sastancima ministara spoljnih poslova, čime se gubi njihova relevantnost.¹⁴⁷⁵ Zapravo, najvidljiviji odgovor Evropske unije kao celine pojačanim izazovima sa kojima se sreće, bilo je smanjenje njenih spoljnopolitičkih ambicija.¹⁴⁷⁶

Od uvođenja novina Lisabonskim ugovorom, oblast Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike je doživela izvesni zastoj. Države članice ostaju podeljene između objektivne potrebe za saradnjom u ovom domenu i namere da zadrže maksimalnu autonomiju u odlučivanju i delovanju. Političke podele po pitanju nekih izazova (poput migracijske krize) nastavljaju da umanjuju zajedničko poverenje neophodno za efektivnu i efikasnu odbrambenu i bezbednosnu saradnju. Neretko su kontrastni nacionalni prioriteti, interesi i ciljevi država članica, uz percepcije izazova i pretnji sa istoka i juga, kao i razmimoilaženja u vezi sa podelom uloga Evropske unije i NATO saveza, samo pojačavali ograničenja razvoju Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike. Tako je britansko povlačenje iz napora ka izgradnji odbrambene politike EU predstavljalo rezultat nekoliko faktora, od kojih se, kao ključni pokretač, izdvaja uverenje visokih državnih i vojnih zvaničnika da naponi u navedenom smeru predstavljaju neefikasnu upotrebu ograničenih resursa države – uverenje koje je bilo rezultat odsustva ozbiljne privrženosti većine država članica izgradnji jedinstvene odbrane na nivou Unije – uz zabrinutost o tome kakvu bi pretnju Zajednička bezbednosna i odbrambena politika EU nakon usvajanja Lisabonskog sporazuma mogla da predstavlja NATO savezu i posebno transatlantskom partnerstvu.¹⁴⁷⁷ Velika Britanija se prilično snažno opirala pokušajima Francuske, tokom njenog predsedavanja EU 2008. godine, da produbi i ojača Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku kao odgovor na francusku reintegraciju u NATO komandne strukture, a London je do 2010. godine

¹⁴⁷⁴ Stefan Lehne, *Is there hope for EU Foreign Policy?*, Carnegie Endowment for International Peace, December 2017, pp. 5.

¹⁴⁷⁵ *Ibid*, pp. 6.

¹⁴⁷⁶ *Ibid*.

¹⁴⁷⁷ Clara Marina O'Donnell, „Britain's Coalition Government and EU Defence Cooperation: Undermining British Interests“, *International Affairs*, Vol. 87, No. 2, 2011, pp. 419-433.

značajno smanjio nivo angažovanja u EU vojnim i civilnim misijama, dok je britansko Ministarstvo odbrane nerado sarađivalo sa Evropskom odbrambenom agencijom (iako je Velika Britanija, zajedno sa Francuskom, bila inicijator njenog osnivanja 2004. godine), nastojeći da smanji njen budžet i odbijajući da učestvuje u mnogim njenim projektima.¹⁴⁷⁸ Kao što je naglašeno u britanskoj Strateškoj reviziji bezbednosne i odbrambene politike iz oktobra 2010. godine¹⁴⁷⁹, Velika Britanija je primarno od tada počela da se fokusira na bilateralnu saradnju sa nekoliko odabranih partnera (tzv. britanski ekskluzivni bilateralizam¹⁴⁸⁰). Čak i u momentima kada su Velika Britanija (koja „je izgubila imperiju i još uvek nije pronašla ulogu“¹⁴⁸¹) i Francuska, koje imaju globalne ambicije u domenu bezbednosti, bile posvećene Zajedničkoj bezbednosnoj i odbrambenoj politici, Evropska unija se mučila sa postizanjem zadatih ciljeva koji su se odnosili na unapređene vojne kapacitete.¹⁴⁸² Velika Britanija (koja još prolazi kroz krizu post-imperijalnog nacionalnog identiteta) je čak i u trenucima najveće podrške „odbrambenom projektu EU“, više bila sklona ideji da bude lider, umesto učesnik, koji preporučuje saradnju u oblasti odbrane i bezbednosti drugima, dok se istovremeno tiho uzdržava, imajući u vidu britansku ulogu kontrole razvoja odbrambene dimenzije EU kako bi osigurala nastavak primata NATO-a.¹⁴⁸³ U suprotnosti sa prvim godinama Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU, kada bi se britanski premijer Toni Bler trudio da uveri administracije američkih predsednika Klintona i Buša da je odbrambena saradnja EU u interesu SAD-a, američki zvaničnici su se krajem 2009. godine trudili da ubede britansku Konzervativnu partiju da su napori ka izgradnji EU odbrane u interesu Velike Britanije.¹⁴⁸⁴ Francusko-britanski bilateralni samit u novembru 2010. godine (kao i zaključivanje dva bilateralna sporazuma u oblasti bezbednosti i odbrane izvan EU konteksta¹⁴⁸⁵) na izvestan način je mogao da simbolizuje „nož u leđa“ naporima za izgradnju EU odbrane, ne zbog odluke ove dve države da prodube bilateralnu saradnju *per se*, već zato što je samit održan u kontekstu oslabljenog interesovanja Pariza, ali i još više Londona, za Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku EU.¹⁴⁸⁶ Zapravo Velika Britanija je pokazivala političku volju za razvojem bezbednosne i odbrambene politike Unije kada i u meri u kojoj je ona jačala britanski uticaj i ulogu i podupirala transatlantsko partnerstvo (uvažavajući specijalne odnose sa SAD-om), odnosno bila u saglasnosti sa njenim nacionalnim interesima.¹⁴⁸⁷

Francuska, koja je na početku u ZBOP EU videla i sredstvo za postizanje autonomije u odnosu na Vašington, ali i način, vektor za ostvarivanje francuskog globalnog uticaja, ubrzo je počela da odsustvo njenog opipljivog napretka (nedostatak konsenzusa po pitanju ZBOP, neimpresivan rekord u pogledu razmeštanja borbenih grupa i razvoja kapaciteta, minimalno zajedničko finansiranje vojnih

¹⁴⁷⁸ Clara Marina O'Donnell, „Britain's Coalition Government and EU Defence Cooperation: Undermining British Interests“, op. cit. pp. 423-424.

¹⁴⁷⁹ UK Ministry of Defence, „Securing Britain in an Age of Uncertainty: the Strategic Defence and Security Review“, Cm7948, October 2010, dostupno na: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/62482/strategic-defence-security-review.pdf (pristupljeno: 21.11.2020. godine).

¹⁴⁸⁰ Giovanni Faleg, „United Kingdom: The Elephant in the Room“ in: Federico Santopinto and Megan Price (eds), *National Visions of EU Defence Policy: Common Denominators and Misunderstandings*, pp. 133.

¹⁴⁸¹ Citat američkog državnog sekretara Dina Ačesona u: Daniel Fiott (ed.), *The Common Security and Defence Policy: National Perspectives*, EGMONT, Royal Institute for International Relations, May 2015, pp. 17.

¹⁴⁸² Clara Marina O'Donnell, „Britain's Coalition Government and EU Defence Cooperation: Undermining British Interests“, op. cit. pp. 428.

¹⁴⁸³ Daniel Fiott (ed.), *The Common Security and Defence Policy: National Perspectives*, op. cit., pp. 17.

¹⁴⁸⁴ Clara Marina O'Donnell, „Britain's Coalition Government and EU Defence Cooperation: Undermining British Interests“, op. cit. pp. 431.

¹⁴⁸⁵ Daniel Fiott (ed.), *The Common Security and Defence Policy: National Perspectives*, op. cit., pp. 27.

¹⁴⁸⁶ Clara Marina O'Donnell, „Britain's Coalition Government and EU Defence Cooperation: Undermining British Interests“, op. cit. pp. 433.

¹⁴⁸⁷ Chen Wei-Fang, „National Interests vs. Security and Defence Integration in the EU: A Comparative Case Study of Britain and Germany“, PhD Thesis, Durham University, 2012, pp. 137.

akcija ZBOP, nesposobnost EU da deluje u uslovima kada su po francuskoj percepciji zajednički interesi bili u pitanju, kao što su krize u Libiji 2011. i u Maliju 2013. godine¹⁴⁸⁸) percipira kao štetno za francuske nacionalne interese. U francuskoj koncepciji, razvoj EU odbrane ne pretpostavlja istovremeno odricanje od individualnih nacionalnih interesa država članica, u kontekstu istorijskih veza, savezništava, interesnih sfera, dok Francuska nastavlja da „o sebi razmišlja kao o svetskoj sili bez obzira na često odsustvo direktnih uticaja i nedostatak kapaciteta za efikasno delovanje širom sveta“ (percepcija o privilegovanoj poziciji sa „civilizacijskom misijom“).¹⁴⁸⁹ Velika Britanija i Francuska nastavljaju da sarađuju u domenu bezbednosne i odbrambene politike, čak i nakon referenduma o Bregzitu, ali isključivo na bilateralnoj osnovi, bez implikacija po Evropsku uniju, dok francusko-nemačko liderstvo, veoma značajno u mnogim oblastima EU politika i dosta reklamirano u domenu bezbednosti i odbrane 1980-ih i 1990-ih godina i ponovo nakon Bregzita, ostaje problematično (ključne razlike u pogledu odnosa sa SAD-om, uloge nuklearnog naoružanja, geostrateškog značaja istočnih nasuprot južnih suseda EU i drugo).¹⁴⁹⁰

Nemačka vizija Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, uprkos deklarativnoj podršci njenih zvaničnika, mnogo puta je bila u suprotnosti sa britanskom i francuskom, kao uostalom i njen širi pogled na vojnu moć¹⁴⁹¹ (Nemačka kao „trgovinska sila“ i „civilna sila“¹⁴⁹²). Nemačka, „suviše velika za Evropu, suviše mala za svet“¹⁴⁹³, primarno je imala interes u promociji integracije država članica na polju bezbednosne i odbrambene politike, za nemačku stranu Zajednička bezbednosna i odbrambena politika predstavlja okvir za koordinaciju, platformu za harmonizaciju razvoja kapaciteta i instrument za odmerenu i promišljenu nezavisnost EU, imajući u vidu da je bezbednost, iz nemačke percepcije, preduslov socijalnog i ekonomskog progresa.¹⁴⁹⁴ Za razliku od Velike Britanije i Francuske, Nemačka se više fokusirala na civilne dimenzije Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU.¹⁴⁹⁵

Iako su imale određene zajedničke ciljeve u okviru Unije, vodeće države članice (Velika Britanija, Francuska i Nemačka) naročito su u kalkulaciju uzimale nacionalne interese i ambicije, poput specijalnih odnosa i paralelnih veza sa spoljašnjim akterima (SAD i NATO), partikularnih regionalnih interesa, kompeticije za ekonomske dobiti i tržišne prednosti, ili pak internih političkih prioriteta. Uski nacionalni interesi su nadjačavali i dominirali nad određenim kolektivnim ciljevima. Nacionalne percepcije dominantnih faktora i determinanti na međunarodnoj sceni, uz (ne)spremnost za preduzimanje akcije odlučujuće utiče na ulogu Evropske unije kao globalnog aktera. Posedovanje i igranje istaknute uloge na međunarodnoj sceni je uvek bilo deo nacionalnog identiteta država, poput Francuske, Velike Britanije i Nemačke, koje su davale primat nacionalnim spoljnim i bezbednosnim politikama. Njihove međunarodne aktivnosti ticale su se promovisanja sopstvenih vrednosti i strateških interesa, kao i održavanja i osiguravanja svoje globalne pozicije i uloge. Tako su Velika Britanija i Francuska isticale slobodu i autonomiju spoljnopolitičkog odlučivanja i delovanja, shodno svojim pozicijama stalnih članica Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija. Ključne države članice su odlučile da

¹⁴⁸⁸ Federico Santopinto, Megan Price (eds.), *National Visions of EU Defence Policy: Common Denominators and Misunderstandings*, Centre for European Policy Studies, Brussels, 2013, pp. 6, 25.

¹⁴⁸⁹ Norman Bowen, „Multilateralism, Multipolarity, and Regionalism: The French Foreign Policy Discourse“, *Mediterranean Quarterly*, Vol. 16, No. 1, 2005, pp. 94-116.

¹⁴⁹⁰ Jolyon Howorth, „Differentiation in security and defence policy“, *Comparative European Policy*, Vol. 17, No. 5, 2019, pp. 261-277.

¹⁴⁹¹ Daniel Fiott (ed.), *The Common Security and Defence Policy: National Perspectives*, op. cit., pp. 123.

¹⁴⁹² Hanns W. Maull, „Germany and Japan: The New Civilian Powers“, *Foreign Affairs*, Vol. 69, No. 5, 1990, pp. 91-106.

¹⁴⁹³ Citat Henrija Kisindžera u: Michael Mertes, „Too Big for Europe, Too Small for the World? The German Question Reconsidered“, *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. 9, No. 3, 2015, pp. 363-375.

¹⁴⁹⁴ Daniel Fiott (ed.), *The Common Security and Defence Policy: National Perspectives*, op. cit., pp. 31,32.

¹⁴⁹⁵ Chen Wei-Fang, „National Interests vs. Security and Defence Integration in the EU: A Comparative Case Study of Britain and Germany“, op. cit., pp. 169.

se angažuju na nivou Evropske unije u slučajevima kada bi njihova vodeća uloga u okviru Unije dodatno pojačala njihovu međunarodnu ulogu ili kada bi njihovi nacionalni interesi zahtevali uključivanje Unije koja može umnožiti uticaj (kao što je recimo pitanje uvođenja sankcija). Neretko su ove države videle Uniju kao još jedan multilateralni forum preko koga mogu da sprovedu sopstvenu spoljnu politiku, s ciljem ostvarivanja nacionalnih strateških interesa. Često su bile više voljne da deluju pojedinačno ili u koaliciji sa drugim akterima izvan okvira Evropske unije (sa SAD, odnosno NATO; brojni su primeri, počev od intervencija u Iraku, Libiji, Siriji). Naime, kroz specijalne veze i posebne odnose pojedinačnih država članica sa Vašingtonom, Sjedinjene Američke Države su izvršile ogroman uticaj na spoljnu i bezbednosnu politiku Evropske unije.

Uvek ostaje prisutan jaz između proklamovanih ciljeva i težnji, sa jedne strane, i stepena implementacije država članica, sa druge strane. Povremene inicijative u okviru Evropske unije za jačanje vojnih kapaciteta i unapređenje i intenziviranje odbrambene i bezbednosne saradnje praćene su nedovoljnom i sporom implementacijom konkretnih mera država članica, dok se paralelno i istovremeno dešavaju promene u bezbednosnom okruženju, koje ne čekaju da Unija bude spremna da odgovori na njih. Važnost koherentne spoljne politike među državama članicama je nedvosmislena za razvoj efektivne Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, koja u trenutnim uslovima u određenoj meri ostaje simbolična. Zapravo, nacionalne spoljne politike ključnih članica imaju značajnu ulogu i uticaj u procesu odlučivanja u okviru Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike. Nacionalni interesi, aspiracije i ciljevi država članica sprečavaju delotvorno i efikasno planiranje u oblasti odbrane, što je integralni deo svakog oblika odbrambene politike (koja uključuje i sprovođenje operacija), pa je tako neefikasan i nekoherentan proces planiranja jedan od faktora koji sprečava da Zajednička bezbednosna i odbrambena politika ostvari zadate ciljeve, kao što su interoperabilnost i održivost snaga ili dostizanje adekvatnih kapaciteta za suočavanje sa pretnjama¹⁴⁹⁶, poput organizovanog kriminala, regionalnih sukoba, pomorskog piratstva. Razlike u nacionalnim spoljnopolitičkim ciljevima i interesima dovode do neslaganja po pitanju mesta, vremena i načina izvođenja ili uopšte potrebe pokretanja operacija Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije.¹⁴⁹⁷ Nemogućnost brzog postizanja konsenzusa u vezi potrebe angažovanja i intervenisanja, shodno spoljnopolitičkim preferencijama, svakako utiču na odluku o pokretanju misija (Libija ili sukob u Libanu 2006. godine¹⁴⁹⁸). Ovo takođe utiče na, odnosno ugrožava ili podriva efikasnost postojećih operacija EU u okviru ZBOP. U brojnim primerima dešavanja na međunarodnoj sceni, praktično je pokazano kako često međusobno konfliktne i nekoherentne nacionalne spoljne politike, ciljevi i interesi država članica direktno sprečavaju pravovremeno postizanje saglasnosti po pitanjima ZBOP EU, koja se još uvek nalazi u „egzistencijalnoj krizi“.¹⁴⁹⁹ Osim toga, kao posledica neretkog odsustva jedinstvene i koherentne spoljne politike Unije, javljala se i nemogućnost uspostavljanja EU komande i struktura kontrole u formi operativnog štaba¹⁵⁰⁰ (za operacije pod okriljem Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike korišćeni su NATO kapaciteti ili je neka od država članica dobrovoljno bila vodeća nacija koja je ustupala sopstvene kapacitete za EU komandu). „Poslednji bastion suvereniteta“, kako se često naziva, odbrana i bezbednost imaju izuzetan značaj za države članice, koje odolevaju da iste prepuste nadnacionalnom nivou.

Kao što je rečeno, posebno pitanja vođena nacionalnim interesima država (izdaci za odbranu, nivo učešća u EU misijama i operacijama, fokus na istočno ili južno susedstvo, politika prema Rusiji,

¹⁴⁹⁶ *Ibid*, pp. 248.

¹⁴⁹⁷ Daniel Fiott (ed.), *The Common Security and Defence Policy: National Perspectives*, op. cit., pp. 9.

¹⁴⁹⁸ Sukob između Izraelskih odbrambenih snaga i vojnog krila Hizbolaha u Libanu 2006. godine izazvao je podelu i neslaganje među državama članicama Evropske unije.

¹⁴⁹⁹ Giovanni Faleg, „The Governance Gap in European Security and Defence“, CEPS Policy Brief, No. 310, 17 December 2013.

¹⁵⁰⁰ Daniel Fiott (ed.), *The Common Security and Defence Policy: National Perspectives*, op. cit., pp. 110-111.

politika prema NATO, tenzije po pitanju granica i manjina, protivterorizam, nuklearna politika, prikupljanje i razmena bezbednosno-obaveštajnih podataka, potreba da se zaštiti nacionalna odbrambena industrija itd) sprečavaju i otežavaju postizanje koordinisane, integrisane i efikasne bezbednosne i odbrambene politike EU.¹⁵⁰¹ Države članice imaju različita očekivanja od Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, odnosno načina ostvarivanja njihovih nacionalnih interesa kroz ovu politiku, a uprkos postojanja zajedničkog imenioca, stavovi država se često fundamentalno razlikuju po pitanju upotrebe sile u kriznim područjima (čak i države tradicionalno sklone upotrebi sile, veoma nerado koriste ZBOP kao multilateralni okvir za krize širokih razmera), dok se razlike manifestuju i kroz očekivanu ulogu ZBOP u integracionom procesu, što definiše njihove percepcije bezbednosti i odbrane EU.¹⁵⁰² Zajednička bebezbednosna i odbrambena politika Unije (u početku opisivana kao emancipatorska po svojoj prirodi, u „svojoj ambiciji za autonomijom od NATO“¹⁵⁰³ i pokušajima EU da se razlikuje od SAD kao drugačiji bezbednosni akter na globalnoj sceni), u izvesnom smislu predstavlja otelotvorenje važnih postignuća, međutim ona je postala žrtva istorijskih promena¹⁵⁰⁴ i, uzimajući u obzir odsustvo jasne i nezavisne strategije, odnosno strateške autonomije (uz postojanje različitih geopolitičkih pozicija i interesa država članica, ali i različitih geografskih sfera interesa¹⁵⁰⁵), predstavlja „nastavak američke hegemonije u odbrambenoj i bezbednosnoj politici“¹⁵⁰⁶, što smo mogli da vidimo i na primeru odnosa sa Islamskom Republikom Iran. Tako je „Evropska unija napustila svoje tvrdnje o ulozi jednog od polova u globalnom multipolarnom sistemu...i u potpunosti je orijentisana na SAD. Dominantna tendencija Evropske unije je napuštanje svojih prava na pol u multipolarnom svetskom poretku.“¹⁵⁰⁷

¹⁵⁰¹ Giovanni Faleg, „The Governance Gap in European Security and Defence“, op. cit., pp. 265.

¹⁵⁰² *Ibid*, op. cit, pp. 4.

¹⁵⁰³ Mark Webber, Stuart Croft, Jolyon Howorth, Terry Terriff, Elke Krahnmann, „The Governance of European Security“, *Review of International Studies*, Vol. 30, No. 1, 2004, pp. 3-26.

¹⁵⁰⁴ Daniel Fiott (ed.), *The Common Security and Defence Policy: National Perspectives*, op. cit., pp. 124.

¹⁵⁰⁵ Vasilis Margaras, „Common Security and Defence Policy and the Lisbon Treaty Fudge: No Common Strategic Culture, No Major Progress“, EPIN Working Paper, No. 28, June 2010.

¹⁵⁰⁶ Ronja Kempin, Jocelyn Mawdsley, „The Common Security and Defence Policy as an act of American hegemony“, *European Security*, Vol. 22, No. 1, 2013, pp. 55-73.

¹⁵⁰⁷ Citat ministra spoljnih poslova Rusije Sergeja Lavrova u: Zoran Meter, „Moskva zauzima čvrsti stav: kraj idile njemačko-ruskih odnosa“, *Geopolitika.News*, Prosinac 20, 2020, dostupno na: <https://www.geopolitika.news/analize/zoran-meter-moskva-zauzima-cvrsti-stav-kraj-idile-njemacko-ruskih-odnosa/> (pristupljeno: 21.12.2020. godine).

ZAKLJUČAK

Završetak Hladnog rata bio je praćen suštinskim promenama u oblasti međunarodne bezbednosti, uz pojavu novih izazova, rizika i pretnji, kao i promenu snage, značaja i broja bezbednosnih aktera. U promenjenom međunarodnom okruženju, sa završetkom bipolarne podele sveta, pokrenut je niz značajnih pitanja u vezi sa ulogom Evropske unije i njenim budućim aktivnostima na globalnom nivou. Namera je bila da Evropska unija preuzme veću odgovornost za zajedničku spoljnu, bezbednosnu i odbrambenu politiku. Tadašnjih dvanaest država članica uspeo je da, nakon intenzivnih pregovora, usaglasi stavove i usvoji Ugovor o EU, koji je zaključen 1992. godine u Maastrichtu. Formulirani ciljevi u okviru drugog stuba, odnosno Zajedničke spoljne i bezbednosne politike, ukazivali su na nameru i ambiciju Unije da u posthladnoratovskom periodu razvija odgovarajuća sredstva za zaštitu unutrašnje bezbednosti i snažnije angažovanje u uspostavljanju i očuvanju međunarodne bezbednosti. Unija je nastojala da aktivno odgovori na ubrzane promene i preuzme veću ulogu i odgovornost za pitanja iz domena odbrane i bezbednosti, što se ogledalo i u formulisanju Evropske bezbednosne i odbrambene politike. suočena sa novonastalim bezbednosnim okruženjem, ona je pokušala da smanji jaz između sopstvene ekonomske moći, na jednoj strani, i ograničene političke moći, na drugoj strani.

Novi bezbednosni izazovi, rizici i pretnje, prošireni koncept bezbednosti, kao i tektonske promene u bezbednosnoj strukturi evropskog prostora doveli su do sazrevanja svesti u Evropskoj uniji o potrebi njenog profilisanja kao jedinstvenog bezbednosnog aktera na međunarodnoj sceni. Korak po korak, transformacijom arhitekture evropskog ujedinjenja, kroz ugovorne promene, definisana je Zajednička bezbednosna i odbrambena politika, koja uključuje postepeno utvrđivanje politike zajedničke odbrane Unije, odnosno treba da omogući postepenu integraciju nacionalnih odbrambenih politika u okviru Evropske unije. Međutim, izazovi i teškoće u implementaciji Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, sa posebnim akcentom na nepoljuljanoj težnji država članica da zadrže u nacionalnim okvirima najveći deo ili kompletne nadležnosti u oblasti odbrane i bezbednosti, i dalje ukazuju na nemogućnost postizanja jedinstvenog i koherentnog stava, zbog čega Unija nastavlja da se bori, kako bi ostvarila ulogu globalnog političko-bezbednosnog aktera i faktora u pravom smislu. Spoljnopolitički rezultati Evropske unije ukazuju na to da države članice nastavljaju da definišu razvoj bezbednosne dimenzije njene politike, a razlike u nacionalnim aspiracijama, interesima, strateškim ciljevima i prioritetima ograničavaju domet uloge Evropske unije u pitanjima bezbednosti i odbrane. Navedena prepreka u formiranju snažne Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije, uz nepostojanje jasno uobličene i vidljivog strateškog razumevanja ciljeva i interesa Unije kao celine, oslikana je kroz bilateralne odnose vodećih država članica – Velike Britanije, Francuske i Nemačke – sa Islamskom Republikom Iran. Geopolitički značaj, bogatstvo energenata, demografska struktura, regionalna uloga, jedinstven društveno-politički sistem, istorija i civilizacija kao spona Istoka i Zapada, strateški položaj u isto tako strateški i geopolitički važnom regionu, čine iransku državu nezaobilaznim sagovornikom, subjektom međunarodnih odnosa, ali i mogućim partnerom ili izazovom svim akterima međunarodne scene. Tako Islamska Republika predstavlja slučaj na kome Evropska unija testira svoju spoljnu, bezbednosnu i odbrambenu politiku, u stalnim pokušajima da izgradi ulogu samostalnog aktera na globalnom nivou.

Analizirajući odnose Evropske unije sa Iranom, a posebno ključne momente u bilateralnim odnosima Velike Britanije, Francuske i Nemačke sa iranskom državom – koji determinišu domete njihove sadržajne saradnje – može se zaključiti da se proklamovane vrednosti i normativni ciljevi Unije prelamaju kroz prizmu nacionalnih interesa pomenutih vodećih članica, time ograničavajući jedinstven strateški pristup Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike u odnosu na Iran. Unija se u svojoj politici prema Teheranu kretala po sinusoidnoj liniji, koristeći jačanje političkih i ekonomskih veza, ali i uvodeći oštre sankcije, kaznene mere i pretnje. Politika uslovljavanja, koja je formalno bila zasnovana

na dvostrukom koloseku (“štapa i šargarepe”) zapravo je u glavnim odrednicama pratila politiku transatlantskog saveznika, svodeći se u svojoj suštini na politiku zastrašivanja, obuzdavanja i konfrontacije teokratskom režimu u Teheranu. Reaktivno, spoljna politika Islamske Republike Iran, zasnovana na pragmatizmu i racionalnim kalkulacijama, a protkana formom revolucionarne islamske ideologije, ostaje rezultat percepcije bezbednosti i nacionalnih interesa. Politika Evropske unije, odnosno njenih ključnih članica, povratno je uticala na spoljnopolitičko delovanje Teherana. Podrška američkoj politici konfrontacije i obuzdavanja, kojoj je Unija pribegavala, na uštrb konstruktivnog dijaloga zasnovanog na obostranom uvažavanju i ravnopravnim osnovama, samo je jačala percepciju iranskog rukovodstva o ugroženosti nacionalne bezbednosti, izolovanosti i geopolitičke zaokruženosti Islamske Republike Iran u regionu. Shodno tome, Teheran je pribegao asertivnijem spoljnopolitičkom nastupu, a često i preemptivnim akcijama. Po formi i metodama funkcionisanja, okarakterisana kao agresivna, iranska spoljna politika je vođena defanzivnim razlozima i istorijski ukorenjenim strahom od gubitka suverenosti, nezavisnosti i autonomije odlučivanja; ona je reaktivna i predstavlja “protivnapad”, ukazujući da je, u uslovima u kojima je saterana politikom svojih oponenta, bezbednost primarni cilj Islamske Republike.

Od izbijanja Islamske revolucije u Iranu i promene režima, kada Teheran prestaje da bude eksponent Zapadnih interesa u regionu, preko Iransko-iračkog rata, koji je samo potvrdio neophodnost razvoja *maslahaata* (oslanjanje na sopstvene kapacitete u zaštiti nacionalnih interesa; samodovoljnost i samoodrživost kao način očuvanja nezavisnosti), do pokušaja izgradnje kvalitativnih odnosa kroz “kritički i sveobuhvatni dijalog”, odnosno pokušaja rešavanja iranskog nuklearnog programa, propuštenih prilika i uvođenja sankcija, ističe se kao konstanta dominacija nacionalnih bezbednosnih i ekonomskih interesa Velike Britanije, Francuske i Nemačke u odnosima sa iranskom državom. Naravno da determinante ovih odnosa sežu dublje u prošlost, mnogo pre Islamske revolucije. Istorija delovanja vodećih država članica Evropske unije na prostoru Bliskog istoka, koja je odraz i posledica sleđenja nacionalnih interesa, definiše i oblikuje odnos Unije sa Iranom, zbog čega Evropska unija ne može da ostvari ulogu jedinstvenog (bezbednosnog) aktera.

Evropska unija kao celina, u pokušajima izgradnje uloge kredibilnog globalnog aktera, nastojala je da njena politika prema Teheranu bude višestruka i da obuhvata pitanja moguće saradnje u energetskom sektoru, pitanja ljudskih prava i terorizma, kao i uloge Irana u rešavanju gorućih pitanja i bezbednosnih izazova na Bliskom istoku. Međutim, i pored navedenog, ova politika je u konačnici bila redukovana na službu postizanja uspeha u pregovorima oko iranskog nuklearnog programa. Uloga Evropske unije jeste bila važna u postizanju konačnog nuklearnog sporazuma sa Iranom, ali ona nikako nije bila odlučujuća. Glavni elementi i akteri koji su doveli do kompromisa su svakako Vašington i Teheran. Odluka Sjedinjenih Američkih Država iz maja 2018. godine o povlačenju iz Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije, stavlja na test spremnost Evropske unije da održi jedinstvo u pitanjima neophodnosti očuvanja nuklearnog sporazuma sa Iranom. Zapravo, imajući u vidu odsustvo strateškog pristupa u politici Evropske unije prema Islamskoj Republici, transatlantsko partnerstvo i nacionalne interese, ciljeve i kapacitete Velike Britanije, Francuske i Nemačke (E3), njihove odnose sa Vašingtonom sa jedne i Teheranom, sa druge strane, ali i determinante koje određuju iransko spoljnopolitičko odlučivanje, vrlo su ograničene mogućnosti za efektivno očuvanje nuklearnog sporazuma. Naime, ukoliko uzmemo u obzir da su se vodeće države Evropske unije (E3) posebno koncentrisale na zaključivanje nuklearnog sporazuma sa Iranom *per se*, a da Evropska unija nije obuhvatila i uvažila potpunu geopolitičku sliku odnosa u regionu Bliskog istoka, a posebno uzroka iranske spoljne politike (i pokušaja širenja uticaja u regionu), može se očekivati, kao rezultat ovakve redukcionističke politike, da će na kraju Unija stati na stranu Vašingtona.

Bilateralni odnosi vodećih država članica Evropske unije sa Islamskom Republikom Iran određeni su različitim i sukobljenim interesima u regionu Bliskog istoka, politikom evropskih država

prema susednim arapskim (sunitskim) zemljama, različitim ciljevima po pitanju rešavanja aktuelnih regionalnih kriza i sukoba (u Siriji, Iraku, Jemenu, Avganistanu, izraelsko-palestinskom sukobu), uticajem spoljašnjih aktera (u prvom redu Sjedinjenih Američkih Država, ali i Izraela i Saudijske Arabije) i ideološkim stavovima po pitanju prirode međunarodnih odnosa. Dominacija nacionalnih interesa ključnih država članica (iz grupe E3), poput očuvanja slobodnog protoka nafte i gasa i obezbeđenja kontinuiranog snabdevanja energetskim resursima, očuvanje izvoznog tržišta u regionu i konsolidacije političkog uticaja, koji je zasnovan na percepciji o njihovoj ulozi jednog od najvažnijih činilaca i aktera međunarodne politike, značajno limitira i sprečava razvoj koherentne i efektivne Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike prema Islamskoj Republici Iran, ali i onemogućava da Teheran bude koristan saveznik politici Evropske unije u geostrateški i geopolitički važnom regionu Bliskog istoka.

Velika Britanija, Francuska i Nemačka u kalkulaciju uvek uzimaju nacionalne interese i spoljnopoličke prioritete i ciljeve (partikularni regionalni interesi, kompeticija za ekonomske i tržišne prednosti, specijalni odnosi i paralelne veze sa spoljašnjim akterima, jačanje političkog uticaja), što nadjačava i dominira nad zajedničkim spoljnopoličkim ciljevima Evropske unije. Posebno u odnosu na Iran, nisu definisani strateški ciljevi i prioriteti u politici Unije, već dominiraju uski nacionalni interesi. U kontekstu uloge Evropske unije kao bezbednosnog aktera (razvoja i jačanja njene ZBOP) na Bliskom istoku i njenog odnosa sa Islamskom Republikom Iran, smatramo da Unija treba da ima u vidu da iranska država nije mogući plen i sami objekat interesa stranih sila, nego predstavlja aktivnog subjekta međunarodnih odnosa, koji ima važne elemente za odnose na partnerskim osnovama sa ostalim zemljama regionalnog i globalnog značaja. Nedvosmisleni značaj i uloga na regionalnom i međunarodnom nivou, čine da Iran bude poželjan saveznik, ali i moguća pretnja, dok nacionalne percepcije i interesi ključnih država članica u oblasti odbrane i bezbednosti nastavljaju da odlučujuće utiče na ulogu Evropske unije kao globalnog bezbednosnog aktera.

„Islamska Republika Iran, kao sigurna i moćna država, koja svoju bezbednost i privredni rast crpi iznutra, oslanjajući se na mudro učešće i otpor svoga hrabrog i civilizovanog naroda, traži konstruktivno i dostojanstveno angažovanje sa svetom, i kako je pokazao svojom primenom JCPOA, predstavlja pouzdanog i posvećenog partnera svima onima koji su spremni da sarađuju na osnovu zajedničkih interesa i uzajamnog poštovanja.“¹⁵⁰⁸

¹⁵⁰⁸ Zvanično saopštenje Vlade Islamske Republike Iran povodom povlačenja Sjedinjenih Američkih Država iz Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije (preuzeto sa: <http://belgrade.mfa.ir/index.aspx?siteid=448&fkeyid=&siteid=448&pageid=4769&newsview=515075>).

LITERATURA

1. **Aarts, Paul and Duijne, Joris van**, "Saudi Arabia After U.S.-Iranian Détente: Left in the Lurch?", *Middle East Policy*, Vol. XVI, No. 3, Fall 2009, pp. 64-78.
2. **Abedi, Mehdi**, „Ali Shariati: The Architect of The 1979 Islamic Revolution of Iran“, *Iranian Studies*, Vol. XIX, Nos. 3-4, Summer-Autumn 1986, pp. 229-234.
3. **Abedin, Mahan**, "The Domestic Determinants of Iranian Foreign Policy: Challenges to Consensus", *Strategic Analysis*, Vol. 35, No. 4, 2011, pp. 613-628.
4. **Abrahamian, Ervand**, *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
5. **Abrahamian, Ervand**, „The 1953 Coup in Iran“, *Science and Society*, Vol. 65, No. 2, Summer 2001, pp. 182-215.
6. **Abtahi, Hiras**, „Introductory Note to the Joint Plan of Action on Iran's Nuclear Program“, *International Legal Materials*, Vol. 53, No. 4, 2014, pp. 732-738.
7. **Abu Amer, Adnan**, "What Is Behind the Sudi Campaign against Hamas?", *Al Jazeera*, 23 September, 2019, dostupno na: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/saudi-campaign-hamas-190922221256740.html>
8. **Acton, James M**, „Why the Iranian Nuclear Agreement is a Good Deal“, Carnegie Endowment for International Peace, November 26, 2013, dostupno na: <https://carnegieendowment.org/2013/11/26/why-iranian-nuclear-agreement-is-good-deal-pub-53725>
9. **Adami, Ali, Poursmaeili, Najmieh**, „Saudi Arabia and Iran: the Islamic Awakening Case“, *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 3, No. 4, Winter 2013, pp. 153-178.
10. **Adamthwaite, Anthony**, „Britain and the World, 1945-9: The View from the Foreign Office“, *International Affairs*, Vol. 61, No. 2, 1985, pp. 223-235.
11. **Adebahr, Cornelius**, „EU-Iran Relations: A Strategic Assessment“, Carnegie Endowment for International Peace, June 2014.
12. **Adebahr, Cornelius**, "Taking EU-Iran Relations Beyond the Nuclear File", Carnegie Endowment for International Peace, March 2015.
13. **Adebahr, Cornelius**, „Easing EU Sanctions on Iran“, Atlantic Council, South Asia Center, June 2014.
14. **Adebahr, Cornelius**, „Europe Needs a Regional Strategy on Iran“, Carnegie Endowment for International Peace, Carnegie Europe, Working Paper, May 2020.
15. **Adebahr, Cornelius**, „Europe and Iran: The Economic and Commercial Dimensions of a Strained Relationship“, Istituto Affari Internazionali, IAI Papers No. 18, December 2018.
16. **Afrasiabi, Kaveh and Maleki, Abbas**, „Iran's Foreign Policy after 11 September“, *The Brown Journal of World Affairs*, Vol. IX, Winter/Spring 2003, pp. 255-265.
17. **Aftandilian, Gregory**, „Maneuvering the Saudi-Iranian Rivalry in the Middle East: How the United States Can Preserve and Protect its Long-Term Interests in the Region“, U.S. Army War College, Strategic Studies Institute, 2018.
18. **Ahmadi, Hamid**, „Unity within Diversity: Foundations and Dynamics of National Identity in Iran“, *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, Vol. 14, No. 1, 2005, pp. 127-147.
19. **Ahmetspahić, Hana**, „Historijski razvoj međunarodnog humanitarnog prava i kratki osvrt na izazove modernog doba“, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, Broj 23, 2019, str. 249-275.
20. **Ajzenhamer, Vladimir**, „Politički eksperiment koji traje – Politički sistem Islamske Republike Iran“, *Azijske sveske*, Vol. 1, broj 1, 2012.
21. **Alamdari, Kazem**, "The Power Structure of the Islamic Republic of Iran: Transition from Populism to Clientelism, and Militarization of the Government", *Third World Quarterly*, Vol. 26, No. 8, 2005, pp. 1285-1301.
22. **Alcaro, Riccardo**, *Europe and Iran's Nuclear Crisis: Lead Groups and EU Foreign Policy-Making*, Palgrave Studies in European Union Politics, Palgrave Macmillan, 2018.

23. **Alcaro, Riccardo**, „Learning From a Troubled Experience – Transatlantic Lessons from the Nuclear Standoff with Iran“, *The International Spectator*, Vol. 46, No. 4, December 2011, pp. 115-136.
24. **Alcaro, Riccardo, Dessì, Andrea**, „A Last Line of Defence: A Strategy for Europe to Preserve the Iran Nuclear Deal“, IAI Papers 19, June 14, 2019.
25. **Alcaro, Riccardo, Tabrizi, Aniseh Bassiri**, „Europe and Iran's Nuclear Issue: The Labours and Sorrows of a Supporting Actor“, *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, Vol. 49, No. 3, 2014, pp. 14-20.
26. **Aldosari, Noof**, „Foreign Policy from Khatami to Ahmadinejad: There is One Foreign Policy in Iran, which is Khamenei's Foreign Policy“, *World Journal of Social Science Research*, Vol. 2, No. 1, 2015, pp. 47-72.
27. **Alexander, M, Garden, T**, „The Arithmetic of Defence Policy“, *International Affairs*, Vol. 77, No. 3, 2001, pp. 509-529.
28. **Ali, Javed**, „Chemical Weapons and the Iran-Iraq War: A Case Study in Noncompliance“, *The Nonproliferation Review*, Vol. 8, No. 1, Spring 2001, pp. 43-58.
29. **Ali, Omran Omer**, „From critical to comprehensive dialogue: the effectiveness of the EU's policy towards Iran (1992-1998)“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Routledge, 2019.
30. **Alizadeh, Parvin (ed.)**, *The Economy of Iran: Dilemmas of an Islamic State*, I.B. Tauris Publishers, London, 2000.
31. **Al Marashi, Ibrahim**, „Saudi's Bold Political Gambit“, *AlJazeera*, January 5 2015, dostupno na: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/01/saudi-bold-political-gambit-20151545814291980.html>
32. **Al-Smadi, Fatima**, *Iraq in Irn's Strategy: Growing Security Preoccupation and Declining Opprtinities*, AlJazeera Centre for Studies, October 2014, dostupno na: <http://studies.aljazeera.net/en/reports/2014/10/20141017476934755.html>
33. **Al Tamamy, Saud Mousaed**, „Saudi Arabia and the Arab Spring: Opportunities and Challenges of Security“, *Journal of Arabian Studies*, Vol. 2, No. 2, December 2012, pp. 143-156.
34. **Alvandi, Roham**, „Nixon, Kissinger, and the Shah: The Origins of Iranian Primacy in the Persian Gulf“, *Diplomatic History*, Vol. 36, No. 2, 2012, pp. 337-372.
35. **Amirahmadi, Hooshang (ed.)**, *Small Islands, Big Politics: The Tonbs and Abu Musa in the Persian Gulf*, St. Martin's Press, New York, 1996.
36. **Amirhonov, Muhamed**, „Energetski aspekt bliskoistočnog konflikta“, *Nova srpska politička misao*, 14. avgust 2015. godine, dostupno na: <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/energetski-aspekt-bliskoistocnog-konflikta.html?alphabet=l>
37. **Anaz, Necati**, „Understanding the Contemporary United States and European Union Foreign Policy in the Middle East“, *Estudios Politicos*, Instituto de Estudios Politicos, Universidad de Antioquia, Enero-junio 2011, pp. 175-194.
38. **Anderson, Ewan W**, *The Middle East: Geography and Geopolitics*, Routledge, New York, 2000.
39. **Anderson, Scott**, „Fractured lands: How the Arab world came apart“, *The New York Times Magazine*, Aug. 28, 2016, dostupno na: <https://www.nytimes.com/interactive/2016/08/11/magazine/isis-middle-east-arab-spring-fractured-lands.html>
40. **Antonopoulos, Paul, Cottle, Drew**, *Syria – The Hegemonic Flashpoint Between Iran and Saudi Arabia*, Vij Books India Pvt Ltd, New Delhi, 2017.
41. **Arjomand, Said Amir**, *The Turban for the Crown: the Islamic Revolution in Iran*, New York, Oxford Univeristy Press, 1988.
42. **Asayesh, Hossein, Halim, Adlina Ab, Jawan, Jayum A, Shojaei, Seyedeh Nosrat**, „Political Party in Islamic Republic of Iran: A Review“, *Journal of Politics and Law*, Vol. 4, No. 1, March 2011, pp. 221-230.
43. **Ashton, Nigel, Gibson, Bryan**, *The Iran-Iraq War: New International Perspectives*, Routledge, 2013.

44. **Asseburg, Muriel**, *The EU in the Middle East and North Africa*, German Institute for International and Security Affairs, November 2014.
45. **Avest, Alexandria ter**, „An Attempt to Negate Iranian Sanctions: How Special Purpose Vehicles May Be the EU's Last Hope to Keep the JCPOA Alive“, *Banking Institute Journal*, Vol. 23, Issue 1, 2019, pp. 181-199.
46. **Avneri, Netanel**, „The Iraqi Coups of July 1968 and the American Connection“, *Middle Eastern Studies*, Vol. 51, No. 4, 2015, pp. 649-663.
47. **Axe, David**, „Fact: Iran's Air Force Flies American Made F-14 Tomcats“, *The National Interests*, June 28, 2016, dostupno na: <http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/revealed-irans-air-force-flies-american-made-f-14-tomcats-16758>
48. **Ayesh, Rashaan**, „Where U.S. Troops and Military Assets are Deployed in the Middle East“, *Axios*, 21 September 2019, dostupno na: <https://www.axios.com/where-us-troops-deployed-middle-east-5e96fdb2-c7ba-4f26-90b4-7bf452f83847.html>
49. **Bahari, Maziar**, „The Shah's plan was to build bombs“, *NewStatesman*, 11 September 2008, dostupno na: <https://www.newstatesman.com/asia/2008/09/iran-nuclear-shah-west>
50. **Bahgat, Gawdat**, „Iran and the United States: The Emerging Security Paradigm in the Middle East“, *Parameters*, Summer 2007, pp. 5-18.
51. **Bahgat, Gawdat**, „Iranian-Saudi Rapprochement: Prospects and Implications“, *World Affairs*, Vol. 162, No. 3, Winter 2000, pp. 108-115.
52. **Bahgat, Gawdat**, „Saudi Arabia and the Arab-Israeli Peace Process“, *Middle East Policy*, Vol. XIV, No. 3, 2007, pp. 49-59.
53. **Bahgat, Gawdat**, „Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran“, *Iranian Studies*, Vol. 39, No. 3, 2006, pp. 307-327.
54. **Bakhash, Shaul**, *The Reign of the Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution*, New York, Basic Books, 1986.
55. **Bakhtiari, Mohammad Javad and Salimi, Fariba Hossein Nia**, „UK and EU – Iran Relations“, *Iranian Review of Foreign Affairs*, Volume 4, No. 2, Summer 2013, pp. 135-164.
56. **Bakhtiari, Sadegh, Sajjadih, Farzam**, „Theoretical and Empirical Analysis of Economic Resilience Index“, *Iranian Journal of Economic Studies*, Vol. 7, No. 1, 2018, pp. 41-53.
57. **Balossi-Restelli, Ludovica Marchi**, „The Common Security and Defence Policy in a State of Flux? The Case of Libya in 2011“, *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 15, No. 1, 2014, pp. 88-105.
58. **Balwin, David A.**, „The Concept of Security“, *Review of International Studies*, No. 23, 1997, pp. 5-26.
59. **Baldwin, David A.**, „Security Studies and the End of the Cold War“, *World Politics*, Vol. 48, Issue 01, October 1995, pp. 117-141.
60. **Barr, James**, *A Line in the Sand: Britain, France and the Struggle that Shaped the Middle East*, Simon&Schuster, London, 2011.
61. **Barzegar, Kayhan**, „Balance of Power in the Persian Gulf: An Iranian View“, *Middle East Policy*, Vol. 17, No. 3, 2010, pp. 74-87.
62. **Barzegar, Kayhan**, „Iran's Foreign Policy in Post-invasion Iraq“, *Middle East Policy*, Vol. XV, No. 4, Winter 2008.
63. **Barzegar, Kayhan**, „Iran's Foreign Policy Strategy after Saddam“, *The Washington Quarterly*, Vol. 33, No. 1, 2010, pp. 173-189.
64. **Barzegar, Kayhan**, „Iran and The Shiite Crescent: Myths and Realities“, *The Brown Journal of World Affairs*, Vol. XV, Issue I, 2008, pp. 87-99.
65. **Barzegar, Kayhan**, „Understanding the Roots of Iranian Foreign Policy in the New Iraq“, *Middle East Policy*, Vol. 12, Issue 2, Summer 2005, pp. 49-57.
66. **Bayar, Tuğba**, „Multiple Dualities: Seeking the Patterns in Iran's Foreign Policy“, *All Azimuth*, Vol. 8, No. 1, 2019, pp. 37-54.

67. **Bazoobandi, Sara**, „Iran's Regional Policy: Interests, Challenges and Ambitions“, Analysis No. 275, ISPI, November 2014.
68. **Behestani, Majid, Shahidani, Mehdi Hedayati**, „Twin Pillars Policy: Engagement of US-Iran Foreign Affairs During the Last Two Decades of Pahlavi Dynasty“, *Asian Social Science*, Vol. 11, No. 2, 2015, pp. 20-31.
69. **Behr, Timo**, „Enduring Differences? France, Germany and Europe's Middle East Dilemma“, *Journal of European Integration*, Vol. 30, No. 1, 2008, pp. 79-96.
70. **Benliot, Albert V**, *Iran: Outlaw, Outcast or Normal Country?*, Nova Science Publishers, Inc, Huntington, New York, 2001.
71. **Berti, Benedetta, Guzansky, Yoel**, „Saudi Arabia's Foreign Policy on Iran and the Proxy War in Syria: Toward a New Chapter?“, *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. VIII, No. 3, 2014, pp. 25-34.
72. **Berti, Benedetta**, „The Ongoing Battle for Beirut: Old Dynamics and New Trends“, INSS Memorandum, No. 111, December 2011, dostupno na:
<https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/%D7%9E%D7%96%D7%9B%D7%A8%20111.pdf>
73. **Bertram, Christoph**, „Rethinking Iran: From confrontation to cooperation“, Institute for Security Studies, Chaillot Paper, No 110, August 2008.
74. **Bhathal, Pia**, „CSDP and NATO: Rethinking the Transatlantic Security Relationship“ in: *CSDP and NATO : Rethinking the Transatlantic Security Relationship*, Claremont – UC – Undergraduate Research Conference on the European Union, Article 3, 2013.
75. **Bickerton, C, Irondelle, B, Menon, A**, „Security Cooperation Beyond the Nation State: the EU's Common Security and Defence Policy“, *Journal for Common Market Studies*, Vol. 49, No. 1, 2011, pp. 1-29.
76. **Bindi, Federiga**, „European Union Foreign Policy: A Historical Overview“, in: Federiga Bindi (ed.), *The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe's Role in the World*, Brookings Institution Press, Vašington, 2010.
77. **Biscop, Sven**, „The EU Global Strategy: Realpolitik With European Characteristics“ in: *Might and Right in World Politics*, XIII Forte de Copacabana Conference International Security, A European-South American Dialogue, 2016, pp. 91-96.
78. **Biscop, Sven and Algieri, Franco**, *The Lisbon Treaty and ESDP: Transformation and Integration*, The Royal Institute for International Relations, June 2008.
79. **Biscop, Sven, Coelmont, Jo**, „Permanent Structured Cooperation in Defence: Building Effective European Armed Forces“, *Bruges Political Research Papers*, Septembar 2010.
80. **Biscop, Sven, Coelmont, Jo, Drent, Margriet and Zandee, Dick**, *European Strategy, European Defence and the CSDP*, Clingendael – Netherlands Institute of International relations, November 2015.
81. **Blanga, Yehuda U**, „Saudi Arabia's Motives in the Syrian Civil War“, *Middle East Policy*, Vol. XXIV, No. 4, Winter 2017, pp. 45-62.
82. **Blavoukos, Spyros**, Dimitris Bourantonis (eds.), *The EU Presence in International Organizations*, Routledge, New York, 2011.
83. **Blight, James G., Lang, Janet M., Banai, Hussein, Byrne, Malcolm and Tirman, John**, *Becoming Enemies – U.S.-Iran Relations and the Iran-Iraq War, 1979-1988*, Maryland, 2012.
84. **Blockmans, Steven**, „Beyond Entrenchment over Iran: Can the EU Offer a Framework for Regional Security?“, *CEPS Commentary*, 3 September 2012.
85. **Blockmans, Steven, Viaud, Astrid**, „EU Diplomacy and the Iran Nuclear Deal: Staying Power?“, *CEPS Policy Insight No. 2017-18*, 14 July 2017.
86. **Boer, Lucinda Ruth de**, „Analyzing Iran's Foreign Policy; The Prospects and Challenges of Sino-Iranian Relations“, *Research Project: the Political Economy of Energy*, 2009, International School for Humanities and Social Sciences, University of Amsterdam.
87. **Bonine, Michael E, Amanat, Abbas, Gasper, Michael Ezekiel (eds.)**, *Is There a Middle East? The Evolution of Geopolitical Concept*, Stanford University Press, Stanford, California, 2012.

88. **Bono, Giovanna**, „The EU's Military Doctrine: An Assessment“, *International Peacekeeping*, Vol. 11, No. 3, Autumn 2004, pp. 439-456.
89. **Boogaerts, Andreas**, „An effective sanctioning actor? Merging effectiveness and EU actorness criteria to explain evolutions in (in)effective coercion towards Iran“, *European Security*, Volume 27, Issue 2, 2018, pp. 138-157.
90. **Borger, Julian**, „Iran-Turkey nuclear swap deal means new sanctions are necessary“, *The Guardian*, 17 May 2010, dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2010/may/17/iran-nuclear-uranium-swap-turkey>
91. **Boroumand, Ladan, Boroumand, Roya**, „Terror, Islam, and Democracy“, *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 2, April 2002, pp. 5-20.
92. **Borszik, Oliver**, „International Sanctions against Iran under President Ahmadinejad: Explaining Regime Persistence“, German Institute of Global and Area Studies, Working Papers, No. 260, November 2014, dostupno na: https://www.giga-hamburg.de/en/system/files/publications/wp260_borszik.pdf
93. **Bowen, Norman**, „Multilateralism, Multipolarity, and Regionalism: The French Foreign Policy Discourse“, *Mediterranean Quarterly*, Vol. 16, No. 1, 2005, pp. 94-116.
94. **Brakus, Bruno**, „Iranska revolucija“, *Rostra*, Vol. 7, No. 7, 2016, str. 183-192.
95. **Brandenburg, Rachel**, „Iran and the Palestinians“, dostupno na: http://iranprimer.usip.org/sites/default/files/Iran%20Region_Brandenburg_Palestinians%20Jan%2020216.pdf
96. **Brandon, James**, „Iran's Kurdish Threat: PIAK“, *Terrorism Monitor*, Vol. IV, Issue 12, June 2006, pp. 1-4.
97. **Braut-Hegghammer, Målfrid**, „Revisiting Osirak: Preventive Attacks and Nuclear Proliferation Risks“, *International Security*, Vol. 36, No. 1, 2011, pp. 101-132.
98. **Bretherton, Charlotte and Vogler, John**, *The European Union as a Global Actor*, Routledge, 2nd Edition, New York, 2006.
99. **Brooks, Stephen G, Wohlforth, William C**, „Hard Times for Soft Balancing“, *International Security*, Vol. 30, No. 1, Summer 2005, pp. 72-108.
100. **Brumberg, Daniel**, „Dilemmas of Western Policies towards Iran“, *The International Spectator*, Vol. 37, No. 3, 2002, pp. 69-81.
101. **Bruno, Greg**, „Iran's Nuclear Program“, *Council on Foreign Relations*, March 10, 2010, dostupno na: <https://mypages.valdosta.edu/mgnoll/Iran's%20Nuclear%20Program%20-%20Council%20on%20Foreign%20Relations.pdf>
102. **Brzezinski, Zbigniew, Scowcroft, Brent, Murphy, Richard**, „Differentiated Containment“, *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 3, May – Jun. 1997, pp. 20-30.
103. **Brzoska, Michael**, „Profiteering on the Iran-Iraq War“, *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 23, No. 5, 1987, pp. 42-45.
104. **Bsaikri, Senussi**, „Western Double Standards: Israel vs. Iran“, Middle East Monitor, Briefing paper, November 2009.
105. **Bsaikri, Senussi**, „Western Double Standards: Israel vs. Iran“, Middle East Monitor, Briefing paper, November 2009.
106. **Buchan, James**, „The Iranian Revolution of 1979“, *Asian Affairs*, Vol. 44, No. 3, 2013, pp. 418-426.
107. **Buchta, Wilfried**, *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*, A Joint Publications of the Washington Institute for Near East Policy and the Konrad Adenauer Stiftung, 200, dostupno preko: <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/WhoRulesIran.pdf.pdf>

108. **Bullard, Reader**, *Britain and the Middle East: From the Earliest Times to 1950*, Hutchinson, London, 1951.
109. **Burke, Edward, Echague, Ana and Youngs, Richard**, *Why the European Union Needs a Broader Middle East Policy*, FRIDE, February 2010.
110. **Buzan, Barry, Hansen, Lene**, „Beyond the Evolution of International Security Studies?“, *Security Dialogue*, Vol. 41, 2010, pp. 659-667.
111. **Buzan, Barry**, „Rethinking Security after the Cold War“, *Cooperation and Conflict*, 1997. pp. 5-28.
112. **Byman, Daniel, Chubin, Shahram, Ehteshami, Anoushiravan, Green, Jerrold D**, *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*, National Defense Research Institute, RAND, 2001 (pp. 53-97).
113. **Cafiero, Giorgio Karasik, Theodore**, „The Khuzestan factor in Saudi-Iran relations“, *LobeLog*, November 20, 2017, dostupno preko: <https://lobelog.com/the-khuzestan-factor-in-saudi-iran-relations/>
114. **Cagaptay, Soner, Eroglu, Zeynep**, „The PKK, PJAK and Iran: Implications for U.S.-Turkish Relations“, *The Washington Institute for Near East Policy*, June 13, 2007, dostupno na: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-pkk-pjak-and-iran-implications-for-u.s.-turkish-relations>
115. **Carmon, Yigal, Savyion A., and Mansharof, Yossi**, „Iranina Officials Reveal That Secret Negotiations With U.S. Began In 2011 – Only After U.S. Complied With Tehran's Precondition To Recognize In Advance Iran's Nuclear Status“, *MEMRI, Inquiry and Analysis Series No. 1185*, September 16, 2015, dostupno na: <https://www.memri.org/reports/iranian-officials-reveal-secret-negotiations-us-began-2011-%E2%80%93-only-after-us-complied-tehrans>
116. **Carpenter, Ted Galen**, „Tangled Web: The Cyrian Civil War and Its Implications“, *Mediterranean Quarterly*, Vol. 24, No. 1, 2013, pp. 1-11.
117. **Castiglioni, Claudia**, „The EEC and Iran: From the Revolution of 1979 to the Launch of the Critical Dialogue in 1992“, *Journal of European Integration History*, Vol. 21, No. 1, January 2015, pp. 69-88.
118. **Chafer, Tony, Cumming, Gordon**, „Beyond Fashoda: Anglo-French Security Cooperation in Africa since Saint-Malo“, *International Affairs*, Vol. 86, No. 5, 2010, pp. 1129-1147.
119. **Chehabi, H.E.**, „The Political Regime of the Islamic Republic of Iran in Comparative Perspective“, *Government and Opposition*, Vol. 36, No. 1, 2001, pp. 48-70.
120. **Cheema, Sujata Ashwariya**, *Essays on Iran and Israel: An Indian Perspective*, Kalpana Shukla, New Delhi, 2014.
121. **Chipman, John**, „Europe and the Iran-Iraq War“ in: Efraim Karsh (eds.), *The Iran-Iraq War: Impact and Implications*, Palgrave Macmillan, London, 1989, pp. 215-228.
122. **Chrenkoff, Arthur**, „Pitty they can't both lose, part II“, *The Daily Chrenk*, September 17, 2019, dostupno na: <http://thedailychrenk.com/2019/09/17/pity-cant-lose-part-ii/>
123. **Chrisafis, Angelique**, „France opens military base in UAE despite Iranian concerns“, *The Guardian*, 26 May 2009, dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2009/may/26/france-military-base-uae>
124. **Christiansen, Thomas, Jorgensen, Erik Kund, Wiener, Antje**, „The Social Construction of Europe“, *Journal of European Public Policy*, Vol. 6, No. 4, 1999.
125. **Christine, C, Shellman, Stephen M**, „Determinants of Popular Support for Iran's Nuclear Program: Insights from a Nationally Representative Survey“, *Contemporary Security Policy*, Vol. 29, No. 3, 2008, pp. 538-558.
126. **Chubin, Shahram**, „Iran's Power in Context“, *Survival*, Vol. 51, No. 1, 2009, pp. 165-190.
127. **Chubin, Shahram**, „Reform and Foreign Policy“, *The Adelphi Papers*, 2001, pp. 17-34.

128. **Chubin, Shahram and Tripp, Charles**, *Iran – Saudi Arabia Relations and Regional Order*, Routledge, New York, 2014.
129. **Clawson, Patrick**, „Iran“ in: Richard N. Haass, *Economic Sanctions and American Diplomacy*, A Council on Foreign Relations Book, 1998.
130. **Clawson, Patrick (ed.)**, *Iran's Strategic Intentions and Capabilities*, Institute for National Strategic Studies, National Defence University, McNair Paper 29, April 1994.
131. **Cody, Edward**, „France Fails to Woo both Iran, Iraq“, *The Washington Post*, July 24, 1987.
132. **Cohen, Michael J, Kolinsky, Martin (eds.)**, *Demise of the British Empire in the Middle East: Britain's Responses to Nationalist Movements, 1943-55*, Routledge, London, 1998.
133. **Cohen, Roger**, „Iran: The 'Obamacare of Foreign Policy'“, *The New York Times*, September 3, 2015, dostupno na: <https://www.nytimes.com/2015/09/04/opinion/roger-cohen-iran-the-obamacare-of-foreign-policy.html>
134. **Costigan, Thomas**, „Syria Conflict and Regional Pipeline Geo-strategy“, *Centre for Counter Hegemonic Studies*, Research paper 5/17, December 2017.
135. **Conry, Barbara**, „America's Misguided Policy of Dual Containment in the Persian Gulf“, Foreign Policy Briefing No. 33, CATO Institute, November 10, 1994.
136. **Cottam, Richard W**, *Nationalism in Iran: Updated Through 1978*, University of Pittsburgh Press, 1979.
137. „Country Analysis Brief: Iran“, U.S. Energy Information Administration, 2018. Dostupno preko: http://www.ieee.es/en/Galerias/fichero/OtrasPublicaciones/Internacional/2018/EIA_Iran_9abr2018.pdf
138. **Crail, Peter**, „Brazil, Turkey Broker Fuel Swap With Iran“, Arms Control Association, dostupno na: <https://www.armscontrol.org/act/2010-06/brazil-turkey-broker-fuel-swap-iran>
139. **Crail, Peter**, „UN Iran Sanctions Push Thwarted for Now“, Arms Control Today, Arms Control Association, October 2007, dostupno na: <https://www.armscontrol.org/act/2007-10/iran-nuclear-briefs/un-iran-sanctions-push-thwarted-now>
140. **Cronberg, Tarja**, „No EU, No Iran Deal: the EU's Choice between Multilateralism and the Transatlantic Link“, *Nonproliferation Review*, 2018, pp. 1-17.
141. **Czulda, Robert**, „The Defensive Dimension of Iran's Military Doctrine: How Would They Fight?“, *Middle East Policy*, Volume XXIII, No. 1, Spring 2016, pp. 92-109.
142. **Çakmak, Cenap**, „Evolution and Change in Iranian Foreign Policy: From Ideology-Orientedness to Pragmatism“, *Academia*, 12 July 2013, dostupno na: https://www.academia.edu/4028614/Evolution_and_Change_in_Iranian_Foreign_Policy_From_Ideology-Orientedness_to_Pragmatism
143. **Čehulić, Lidija**, *Europska obrana*, Politička kultura, Zagreb, 2006.
144. **Dadandish, Parvin**, „Iran-Europe Relations: A Diagnostic Analysis“, *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 3, No. 1, Spring 2012, pp. 57-88.
145. **Daniel, Elton L**, *The History of Iran*, Greenwood Press, London, 2001.
146. **Darwich, May**, „The Saudi Intervention in Yemen: Struggling for Status“, *Turkey Insight*, Vol. 20, No. 2, pp. 125-141.
147. **Darwin, John**, „An Undeclared Empire: The British in the Middle East, 1918-39“, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 27, No. 2, 1999, pp. 159-176.
148. **Dashti, Naseer**, *The Baloch and Balochistan: A Historical Account from the Beginning to the Fall of the Baloch State*, Trafford Publishing, 2012.
149. **David, Marsh, Gerry, Stokker**, *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005.
150. **Debie, Franck**, „Paper tiger: Europe and the Crisis in the Former Yugoslavia (1991-1996)“, *Cambridge Review of International Affairs*, Volume 10, Issue 2, 1997, pp. 122-140.

151. **Dehghan, Saeed Kamali**, „Visit by Iran's foreign minister shows 'warming' relations with UK“, *The Guardian*, February 5, 2016, dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/05/iran-foreign-minister-uk-philip-hammond-relations-warming>
152. **Deighton, Anne**, „The European and Defence Policy“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 4, 2002, pp. 719-741.
153. **Demetriou, Petros**, „NATO & CSDP: Can the EU Afford to Go Solo?“, *Cogent Social Sciences*, 2016, pp. 2-16.
154. **Divsallar, Abdolrasool**, „Will Iran Adopt A 'Massive Retaliation' Doctrine?“, *Lobe Log*, May 28, 2019, dostupno na: <https://lobelog.com/will-iran-adopt-a-massive-retaliation-doctrine/>
155. **Divsallar, Abdolrasool, Otte, Marc**, „Reviving the Security Function: EU's Path to Save the JCPOA“, EGMONT Royal Institute for International Relations, Security Policy Brief, No 113, July 2019.
156. **Dooly, Howard J**, „Great Britain's „Last Battle“ in the Middle East: Notes on Cabinet Planning during the Suez Crisis of 1956“, *The International History Review*, Vol. Vol. 11, No. 3, 1989, pp. 486-517.
157. **Dosenrode, Soren von and Stubkjaer, Anders**, *The European Union and the Middle East*, Sheffield Academic Press, 2002.
158. **Dostal, Jörg Michael**, „Transnational War in Syria: the Eisenhower Doctrine in the 21st Century?“, *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, Vol. 16, No. 2, 2016, pp. 179-217.
159. **Dragović, Aleksandar**, *Nova iransko-islamska civilizacija*, Kulturni centar Islamske Republike Iran, Beograd, 2012.
160. **Dubowitz, Mark, Fixler, Annie, Ziembra, Rachel**, „Iran's Economic Resilience Against Snapback sanctions Will Grow Over Time“, Center on Sanctions & Illicit Finance, June 2015, dostupno na: https://s3.us-east-2.amazonaws.com/defenddemocracy/uploads/publications/Iran_economy_resilience_against_snapback_sanctions.pdf
161. **Duchêne, François**, (1972), „Europe's role in World Peace“ u R. Mayne, *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*, London: Fontana, pp. 32-47.
162. **Duke, Simon**, *The Elusive Quest for European Security*, Palgrave Macmillan, Oxford, 2000.
163. **Ebadi, Shirin, Sahimi, Muhammad**, „Link the nuclear program to human rights“, *The New York Times*, Jan. 19, 2006, dostupno na: <https://www.nytimes.com/2006/01/19/opinion/link-the-nuclear-program-to-human-rights.html>
164. **Ebrahimi, Mansoureh, Yusoff, Kamaruzaman**, „The British Plot to Remove Iran's Democratically Elected Prime Minister from Power“, *Acta Histriae*, 2015, pp. 735-748.
165. **Edwards, Geoffrey**, „The New Member states and the Making of EU Foreign Policy“, *European Foreign Affairs Review*, 2006, pp. 143-162.
166. **Efimenco, N. Marbury**, „An Experiment with Civilian Dictatorship in Iran; The Case of Mohammed Mossadegh“, *The Journal of Politics*, Vol. 17, No. 3, August 1955, pp. 390-406.
167. **Ege, Konrad**, „West German Ties with Iran and Iraq“, *Middle East Report* 125/126, July-September 1984, dostupno na: <https://merip.org/1984/07/west-german-ties-with-iran-and-iraq/>
168. **Ehteshami, Anoushiravan**, „Energy Cooperation between the EU and Iran“ in: S. Blockmans, A. Ehteshami, G. Bahgat (eds.), *EU-Iran Relations After the Nuclear Deal*, CEPS, May 2016.
169. **Ehteshami, Anoushiravan**, *Globalization and Geopolitics in the Middle East: Old Games, New Rules*, Routledge, London, 2007.
170. **Ehteshami, Anoushiravan**, „The Foreign Policy of Iran“, in Lynne Rienner (ed.), *Foreign Policies of the Middle East States*, Boulder Co., 2002, pp. 283-309.
171. **Ehteshami, Anoushiravan**, „The Foreign Policy of Iran“, in Raymond Hinnebusch, Anoushiravan Ehteshami (eds), *The Foreign Policies of Middle East States*, Boudler Co: Lynne Rienner, 2002, pp. 283-310.

172. **Ehteshami, Anoushiravan**, „Iran's International Posture after the Fall of Baghdad“, *Middle East Journal*, Vol. 58, No. 2, Spring 2004, pp. 179-194.
173. **Ehteshami, Anoushiravan**, „Iran-Iraq Relations After Saddam“, *The Washington Quarterly*, Vol. 26, No. 4, 2003, pp. 115-129.
174. **Eisenstadt, Michael**, „Iran's Islamic Revolution: Lessons for the Arab Spring of 2011?“, Institute for National Strategic Studies, April 2011, dostupno na: <https://www.files.ethz.ch/isn/128573/SF267.pdf>
175. **Ejdus, Filip**, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*, JP Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2012.
176. **Ejdus, Filip**, *Vojno neutralna Srbija i „nova“ evropska bezbednosna arhitektura*, dostupno na: http://www.filipejdus.net/2009_11_01_archive.html
177. **Emery, Christian**, *US Foreign Policy and the Iranian Revolution: The Cold War Dynamics of Engagement and Strategic Alliance*, Palgrave MacMillan, 2013.
178. **Emerson, Michael, Ioannides, Isabelle, Schroeder, Ursula C, Juncos, Ana E, Gross, Eva**, *Evaluating the EU' Crisis Missions in the Balkans*, CEPS Centre for European Policy Studies, 2007.
179. **Entessar, Nader**, „Israel and Iran's National Security“, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 4, Summer 2004, pp. 1-19.
180. **Erästö, Tytti**, „Transatlantic Diplomacy in the Iranian Nuclear Issue – Helping to Build Trust?“, *European Security*, Vol. 20, No. 3, September 2011, pp. 405-430.
181. **Erdbrink, Thomas**, „Iranian Parliament, Facing U.S. Sanctions, Votes to Raise Military Spending“, *The New York Times*, August 13, 2017, dostupno na: <https://www.nytimes.com/2017/08/13/world/middleeast/iranian-parliament-facing-us-sanctions-vote-to-raise-defense-spending.html>
182. **Erdbrink Thomas, and Kessler, Glenn**, „Obama Message to Iran“, *The Washington Post*, March 21, 2009, dostupno na: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/03/20/AR2009032000398.html>
183. **Esfahani, Mohammad Nasre, Rasoulinezhad, Ehsan**, „Iran's trade policy of Asianization and de-Europeanization under sanctions“, *Journal of Economics Studies*, Vol. 44, No. 4, 2017, pp. 552-567.
184. **Esfandiary, Dina**, „Assessing the European Union's Sanctions Policy: Iran as a Case Study“, *Non-Proliferations Papers*, No. 34, December 2013.
185. **Esfandiary, Dina, Tabatabai, Ariane**, „Iran's ISIS Policy“, *International Affairs*, Vol. 91, No. 1, 2015, pp. 1-15.
186. **Etges, Andreas**, „All that Glitters is Not Gold: The 1953 Coup against Mohammed Mossadegh in Iran“, *Intelligence and National Security*, Vol. 26, No. 4, August 2011, pp. 495-508.
187. **Everts, Steven**, „Engaging Iran – a Test Case for EU Foreign Policy“, Centre for European Reform, March 2004.
188. **Fabius, Laurent**, „Inside the Iran Deal: a French Perspective“, *The Washington Quarterly*, Vol. 39, No. 3, 2016.
189. **Fairbanks, Stephen C**, „Theocracy versus Democracy: Iran Considers Political Parties“, *Middle East Journal*, Vol. 52, No. 1, Winter 1998, pp. 17-31.
190. **Faleg, Giovanni**, „The Governance Gap in European Security and Defence“, CEPS Policy Brief, No. 310, 17 December 2013.
191. **Faleg, Giovanni**, „United Kingdom: The Elephant in the Room“ in: Federico Santopinto and Megan Price (eds), *National Visions of EU Defence Policy: Common Denominators and Misunderstandings*.
192. **Faramarzi, Scheherezade**, „Iran's Sunnis Resist Extremism, but for How Long?“, *Atlantic Council, South Asia Center*, Issue Brief, April 2018, dostupno na: https://www.atlanticcouncil.org/images/Iran_s_Sunnis_WEB.pdf

193. **Farhang, Mansour**, „The Iran-Iraq War: The Feud, the Tragedy, the Spoils“, *World Policy Journal*, Vol. 2, No. 4, Fall 1985, pp. 659-680.
194. **Farhi, Farideh**, „The Revolutionary Legacy: A Contested and Insecure Polity“ in: *The Iranian Revolution at 30*, The Middle East Institute, Washington DC, Viewpoints Special Edition, 2009, dostupno na: <https://www.mei.edu/sites/default/files/publications/2009.01.The%20Iranian%20Revolution%20at%2030.pdf>
195. **Farsoun, Samih K**, *Culture and Customs of the Palestinians*, Greenwood Press, London, 2004.
196. **Farzanegan, Mohammad Reza, Markwardt, Gunther**, „The Effects of Oil Price Shocks on the Iranian Economy“, *Energy Economics*, Vol. 31, No. 1, 2009, pp. 134-151.
197. **Ferguson, Yale H, Mansbach, Richard W**, *Polities: Authority, Identities and Change*, Columbia: University of South Carolina Press, 1996.
198. **Fiedler, Radoslaw**, „Iran and the European Union after the Nuclear Deal“, CES Working Papers, Centre for European Studies, Alexandru Ioan Cuza University, Vol. 10, Issue 3, 2018, pp. 291-305.
199. **Fiott, Daniel (ed.)**, *The Common Security and Defence Policy: National Perspectives*, EGMONT, Royal Institute for International Relations, May 2015.
200. **Ford, Alan W**, *Anglo-Iranian Oil Dispute of 1951-1952*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 1954.
201. **Fordham, Alice**, „Iraq, Saudi Arabia Shows signs of Improved Relations After Years of Strain“, *Washington Post*, March 4, 2012, dostupno na: https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/iraq-and-saudi-arabia-show-signs-of-improved-relations-after-years-of-strain/2012/03/04/gIQAXnxBrR_story.html
202. **Friedman, George**, „Syria, Iran and the Balance of Power in the Middle East“ in: John Mauldin (ed), *Syria, Iran and the Balance of Power in the Middle East*, November 22, 2011, dostupno na: <https://ritholtz.com/2011/11/syria-iran-and-the-balance-of-power-in-the-middle-east/>
203. **Friedman, Alan**, „Q & A / Lamberto Dini, Italy's Foreign Minister: Nudging Iran To Back Its Words With Deeds Against Terrorism“, *The New York Times*, March 7, 1998, dostupno na: <http://www.nytimes.com/1998/03/07/news/q-a-lamberto-dini-italys-foreign-minister-nudging-iran-to-back-its.html>
204. **Freedman, Lawrence, Karsch, Efraim**, *The Gulf Conflict 1990-91*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993.
205. **Fulton, Will, Holliday Joseph, and Wyer, Sam**, „Iranian Strategy in Syria“, Institute for the Study of War and the American Enterprise Institute, May 2013.
206. **Galbert, Simond de**, *Back to the Future – Europe, the United States, and Iran Sanctions after the Nuclear Deal*, Center for Strategic and International Studies, November 2015.
207. **Ganji, Babak**, *Politics of Confrontation: The Foreign Policy of the USA and Revolutionary Iran*, Tauris Academic Studies, 2012.
208. **Garver, John W**, *China & Iran: Ancient Partners in a Post-Imperial World*, University of Washington Press, 2006.
209. **Gasiorowski, Mark J**, „The CIA's TPBEDAMN Operation and the 1953 Coup in Iran“, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 15, No. 4, Fall 2013, pp. 4-24.
210. **Gasiorowski, Mark**, „The New Aggressiveness in Iran's Foreign Policy“, *Middle East Policy*, Vol. 14, 2007, pp.125-132.
211. **Gasiorowski, Mark J**, „The 1953 Coup D'Etat in Iran“, *International Journal of Middle East Studies*, Volume 19, 1987, pp. 261-286.
212. **Gasiorowski, Mark J**, *U.S. Foreign Policy and the Shah: Building a Client State in Iran*, Cornell University Press, Ithaca, 1991.

213. **Gause, F. Gregory**, „The Illogic of Dual Containment“, *Foreign Affairs*, Vol. 73, No. 2, Mar. – Apr. 1994, pp. 56-66.
214. **Geranmayeh, Ellie**, *Engaging with Iran: a European Agenda*, European Council on Foreign Relations, July 2015.
215. **Geranmayeh, Ellie**, „The Coming Clash: Why Iran Will Divide Europe From The United States?“, European Council on Foreign Relations, October 2017.
216. **Gerges, Fawaz A.**, „Washington's Misguided Iran Policy“, *Survival*, Vol. 38, No. 4, 1996, pp. 5-15.
217. **Ghamari-Tabrizi, Behrooz**, „The Divine, the People, and the Faqih: On Khomeini's Theory of Sovereignty“ in: A. Adib-Moghaddam (ed.), *A Critical Introduction to Khomeini*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.
218. **Ghandour, Zeina B.**, „Through their Chiefs': The Metanarrative of Imperial Rule in africa and the East“ in: Zeina B. Ghandour, *A Discourse of Domination in Mandate Palestine: Imperialism, Property and Insurgency*, Routledge, London, 2009.
219. **Gheisaari, Ali (ed.)**, *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*, Oxford University Press, New York, 2009.
220. **Giegerich, Bastian**, „Military and Civilian Capabilities for EU-led Crisis-Management Operations“, *Adelphi Series*, Vol. 50, 2010, pp. 41-58.
221. **Ginsberg, Roy H.**, „Conceptualizing the European Union as an International Actor: Narrowing the Theoretical Capability-Expectations Gap“, *Journal of Common Market Studies*, 1999, pp. 429-454.
222. **Ginsberg, Roy H.**, *The European Union in International Politics: Baptism by Fire.*, Rowman&Littlefield Publishers, New York, 2001.
223. **Giumelli, Francesco**, „How EU sanctions work: A new narrative“, Issue, Chaillot Paper, No. 129, May 2013.
224. **Giumelli, Francesco, Ivan, Paul**, „The Effectiveness of EU Sanctions – An Analysis of Iran, Belarus, Syria and Myanmar“, EPC Issue Paper No. 76, November 2013.
225. **Glaser, Charles**, „Realists as Optimists – Cooperation as a Self-Help“, *International Security*, Winter 1994/95, Vol. 19, No. 3, pp. 50-90.
226. **Glenn, Cameron**, „Who are Yemen's Houthis?“, Wilson Center, April 29, 2015, dostupno na: <https://www.wilsoncenter.org/article/who-are-yemens-houthis>
227. **Gloannec, Anne Marie Le**, *Continent by Default: The European Union and the Demise of Regional Order*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2018.
228. **Golpour, Majid**, „Building a Long-Term EU-Iran Strategic Relationship...and Putting Fundamental Human Rights back on the Agenda“ in: S. Blockmans, A. Ehteshami, G. Bahgat (eds.), *EU-Iran Relations After the Nuclear Deal*, CEPS, May 2016.
229. **Goodarzi, Jubin M.**, *Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*, Taurus Academic Studies, London, 2006.
230. **Goodarzi, Jubin M.**, „Syria and Iran: Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment“, *Ortadoğu Etütleri*, Vol. 4, No. 2, January 2013, pp. 31-54.
231. **Goodarzi, Jubin M.**, „Iran and Syria: The End of the Road?“, Wilson Center, Viewpoints No. 79, June 2015.
232. **Goodarzi, Jubin**, „Iran and Syrian at the Crossroads: The Fall of the Tehran-DamascusAxis?“, Wilson Center, Middle East Program Viewpoints No. 35, August 2013, dostupno na: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/iran_syria_crossroads_fall_tehran_damascus_axis.pdf
233. **Gordon, Michael R.**, „Accord Reached With Iran to Halt Nuclear Program“, The New York Times, Nov. 23, 2013, dostupno na: <https://www.nytimes.com/2013/11/24/world/middleeast/talks-with-iran-on-nuclear-deal-hang-in-balance.html>
234. **Goujon, Reva**, „The Geopolitics of the Syrian Civil War“, *Stratfor Worldview*, dostupno na: <https://worldview.stratfor.com/article/geopolitics-syrian-civil-war>

235. **Gourlay, Catriona**, „European Union Procedures and Resources for Crisis Management“, *International Peacekeeping*, Vol. 11, No. 3, Autumn 2004, pp. 404-421.
236. **Greenhouse, Steven**, „France and Iran Mend Rift Over Loan Granted by Shah“, *The New York Times*, October 26, 1991, dostupno na: <http://www.nytimes.com/1991/10/26/world/france-and-iran-mend-rift-over-loan-granted-by-shah.html>
237. **Greenhouse, Steven**, „U.S. says Russia Promised Nuclear Gear to Iran“, *New York Times*, April 29, 1995, dostupno na: <https://www.nytimes.com/1995/04/29/world/us-says-russia-promised-nuclear-gear-to-iran.html>
238. **Grevi, Giovanni, Helly, Damien and Keohane, Daniel**, *European Security and Defence Policy – the First 10 Years (1999-2009)*, Institute for Security Studies, 2009.
239. **Grumet, Tali Rachel**, „New Middle East Cold War: Saudi Arabia and Iran's Rivalry“, University of Denver, Master Thesis, pp. 48, dostupno na: <https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2027&context=etd>
240. **Haas, Ernst B.**, „The Reconciliation of the Conflicting Colonial Policy Aims: Acceptance of the League of Nations Mandate System“, *International Organization*, Vol. 6, Issue 4, 1952, pp. 521-536.
241. **Haas, Richard N.**, „The New Middle East“, *Foreign Affairs*, Vol. 85, No. 6, 2006, pp. 2-11.
242. **Habibi, Nader**, „The Iranian Economy Two Years after the Nuclear Agreement“, *Middle East Brief*, No. 115, February 2018.
243. **Hadian, Nasser**, „Iran Debates Its Regional Role“, Atlantic Council, September 2015, dostupno na: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/iran-debates-its-regional-role/>
244. **Hafezi, Parisa**, „EU's Mogherini in Iran to discuss nuclear deal, region: TV“, *Reuters*, July 28, 2015, dostupno na: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-mogherini-idUSKCN0Q21DP20150728>
245. **Hafezi, Parisa**, *Factbook: Parties and Politics in Iran's Parliamentary Election*, World News, Reuters, February 18, 2016, dostupno preko: <https://www.reuters.com/article/us-iran-election-parliament-factbox-idUSKCN0VR0QI>
246. **Hafezi, Parisa**, „Rouhani says Iran will stay in nuclear deal only if it serves its interests-TV“, *Reuters*, October 13, 2017, dostupno na: <https://br.reuters.com/article/iran-nuclear-rouhani-reaction/update-1-rouhani-says-iran-will-stay-in-nuclear-deal-only-if-it-serves-interests-tv-idUSL8N1M05PV>
247. **Hafeznia, Hamed, Pourfayaz, Fathollah, Maleki, Akbar**, „An Assessment of Iran's Natural Gas Potential for Transition toward Low-Carbon Economy“, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 79, 2017, pp. 71-81.
248. **Halliday, Fred**, „An Elusive Normalization: Western Europe and the Iranian Revolution“, *Middle East Journal*, Vol. 48, No. 2, Spring 1994, pp. 309-326.
249. **Halliday, Fred**, „The Foreign Policy of Yemen“ in: Raymond Hinnebusch, Anoushiravan Ehteshami (eds), *The Foreign Policies of Middle East States*, Lyne Rienner, 2001.
250. **Halliday, Fred**, „The Iranian Revolution and International Politics: Some European Perspectives“ in: John L. Esposito, R.K. Ramazani, *Iran at the Crossroads*, Palgrave, New York, 2001, pp. 175-190.
251. **Ham, Peter van**, „WMD Proliferation and Transatlantic Relations: Is a Joint Western Strategy Possible?“, Netherlands Institute of International Relations, April 2004, dostupno na: https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20040400_cli_ess_vanham.pdf
252. **Hamid, Shadi and Byman, Daniel**, *European Action in Middle East Conflicts*, Clingendael – Netherlands Institute of International relations, April 2015.
253. **Hanna, Michael Wahid, Kaye, Dalia Dassa**, „The Limits of Iranian Power“, *Survival*, Vol. 57, No. 5, 2015, pp. 173-198.

254. **Harnisch, Sebastian**, „Minilateral Cooperation and Transatlantic Coalition-Building: The E3/EU-3 Iran Initiative”, *European Security*, Volume 16, Issue 1, 2007, pp. 1-27.
255. **Harnisch, Sebastian**, „Preventing Crisis Militarization: the European Union, the United States and the Iranian Nuclear Program“ in: Sebastian Harnisch, Cameron Thies, Gordon Friedrichs (ed.), *Politics of Resilience and Transatlantic Order: Enduring The Crisis?*, Routledge, 2019.
256. **Hartley, Keith**, „The Future of European Defence Policy: An Economic Perspective“, *Defence and Peace Economics*, Vol. 14, No. 2, 2003, pp. 107-155.
257. **He, K, and Feng, H**, “If Not Soft Balancing, Then What? Reconsidering Soft Balancing and US Policy Toward China”, *Security Studies*, Vol. 17, No. 2, 2008, pp. 363-395.
258. **Henniker-Major, Edward**, „Nationalisation: The Anglo-Iranian Oil Company, 1951, Britain vs. Iran“, Seven Pillars Institute, Moral Cents, Vol. 2, Issue 2, Summer/Fall 2013, pp. 16-34.
259. **Hen-Tov, Eliot, Gonzalez, Nathan**, „The Militarization of Post-Khomeini Iran: Praetorianism 2.0“, *The Washington Quarterly*, Vol. 34, No. 1, Winter 2011, pp. 45-59.
260. **Herzog, Michael**, „Iranian Public Opinion on the Nuclear Program: A Potential Asset for the International Community“, The Washington Institute for Near East Policy, Policy Focus #56, June 2006.
261. **Hicks, Geoffrey**, „Disraeli, Derby and the Suez Canal, 1875: Some Myths Reassessed“, *History*, Vol. 97, No. 326, 2012, pp. 182-203.
262. **Hill, Christopher**, *European Foreign Policy: Power Bloc, Civilian Model – or Flop?*, Boulder CO: Westview Press, 1990.
263. **Hill, Christopher, Smith, Michael**, *International Relations and the European Union*, Oxford University press, Oxford, 2005.
264. **Hill, Christopher**, „The Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role“, *Journal of Common Market Studies*, Volume 31, No. 3, September 1993, pp. 305-328.
265. **Hoffmann, Stanley**, „Towards a Common European Foreign and Security Policy“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 38, No. 2, 2000, pp. 189-198.
266. **Hofmann, Stephanie C**, „Why Institutional Overlap Matters: CSDP in the European Architecture“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 49, No. 1, 2011, pp. 101-120.
267. **Hokayem, Emile**, „Iran, the Gulf States and the Syrian Civil War“, *Survival*, Vol. 56, No. 6, 2014, pp. 59-86.
268. **Hollá, Hana**, *What Were the Main Features of British Policy Towards the Middle East During and After the First World War?*, dostupno na: https://www.academia.edu/10635559/What_were_the_main_features_of_British_policy_towards_the_Middle_East_during_and_after_the_First_World_War
269. **Hollis, Rosemary**, „European Elites and the Middle East“, *The European Union and World Politics*, 2009, pp. 137-153.
270. **Hollis, Rosemary**, „Europe and the Middle East: Has the EU Missed Its Moment of Opportunity?“, *Ortadogu Etutleri*, Volume 2, No 2, January 2011, pp. 33-56.
271. **Homeini, Imam**, *Islamska vlast (Velayat-I-Faqih)*, Međunarodna politika, Beograd, 1990.
272. **Hooglund, Eric**, „The Society and Its Environment“ in Glenn E. Curtis, Eric Hooglund (eds.), *Iran: a Country Study*, Federal Research Division Library of Congress, 2008, pp. 84-88.
273. **Hosenball, Mark**, „Iran: The Intelligence Reports vs. the Hard-Liners“, *Newsweek*, 30 April 2006, dostupno na: <https://www.newsweek.com/iran-intelligence-reports-vs-hard-liners-107475>
274. **Hourani, Albert**, *Europe and the Middle East*, University of California Press, Berkely, 1980.
275. **Howorth, Jolyon**, “Decision-making in Security and Defence Policy: Towards Supranational Intergovernmentalism?”, *Cooperation and Conflict*, Vol. 47, No. 4, 2012, pp. 433-453.
276. **Howorth, Jolyon**, „Differentiation in security and defence policy“, *Comparative European Policy*, Vol. 17, No. 5, 2019, pp. 261-277.

277. **Howorth, Jolyon**, „EU Global Strategy in a Changing World: Brussels' Approach to the Emerging Powers“, *Contemporary Security Policy*, Vol. 37, No. 3, 2016, pp. 389-401.
278. **Howorth, Jolyon**, *Security and Defence Policy in the European Union*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.
279. **Howorth, Jolyon and Menon, Anand**, „Still Not Pushing Back: Why the European Union is Not Balancing the United States“, *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 53, No. 5, October 2009, pp. 727-744.
280. **Hubel, Helmut**, „Western Europe and Iraq: The Cases of France and West Germany“ in: Amatzia Baram and Barry Rubin (eds.), *Iraq's Road to War*, St. Martin's Press, New York, 1993.
281. **Hunter, Shireen T.**, *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era – Resisting the New International Order*, Santa Barbara, CA: Praeger, 2010.
282. **Hunter, Shireen**, „Iran's Pragmatic Regional Strategy“, *Journal of International Affairs*, Vol. 56, No. 2, 2003, pp. 133-147.
283. **Hunter, Shireen**, *Iran and the World: Continuity in a Revolutionary Decade*, Introduction, Bloomington: Indiana University Press, 1990.
284. **Hurst, Steven**, „The Iran nuclear deal: driven by international factors for the US, and domestic ones for Iran“, LSE US Centre, dostupno na: <https://blogs.lse.ac.uk/usappblog/2015/12/01/the-iran-nuclear-deal-driven-by-international-factors-for-the-us-and-domestic-ones-for-iran/>
285. **Hyde-Price, Adrian**, „Normative Power Europe: a Realist Critique“, *Journal of European Public Policy*, March 2006, pp. 217-234.
286. **Hynek, Nik**, „EU Crisis Management After the Lisbon Treaty: Civil-Military Coordination and the Future of the EU OHQ“, *European Security*, Vol. 20, NO. 1, March 2011, pp. 81-102.
287. **Ignatius, David**, „The Omani 'back channel' to Iran and the secrecy surrounding the nuclear deal“, *The Washington Post*, June 7, 2016, dostupno na: <https://www.belfercenter.org/node/89179>
288. **Igrutinović, Milan**, *Evropska spoljna politika na dvostrukom koloseku promena: uticaj novih institucionalnih rešenja i pitanje aktuelne globalne uloge*, Institut za evropske studije.
289. **Indyk, Martin**, „The Clinton Administration Approach to the Middle East“, Policy Analysis, Washington Institute for Near East Policy, 1993, dostupno na: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-clinton-administrations-approach-to-the-middle-east>
290. **Irish, John**, „France, Lebanon sign Saudi-funded arms deal worth 3 \$ bln“, *Reuters*, November 4, 2014, dostupno na: <https://www.reuters.com/article/mideast-crisis-lebanon-arms/france-lebanon-sign-saudi-funded-arms-deal-worth-3-bln-idUSL6N0SU3TX20141104>
291. **Izadi, Pirooz**, „Iran and France: Shattered Dreams“, *Middle East Institute*, January 29, 2009, dostupno na: <http://www.mei.edu/content/iran-and-france-shattered-dreams>
292. **Izadi, Pirooz**, „French-Iranian Relations: A New Realistic Perspective“, *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 3, No. 1, Spring 2012, pp. 37-56.
293. **Jakšić, Boško**, „Sporazum koji je odredio sudbinu Bliskog istoka“, *Politika*, 16. maj 2016. godine, dostupno na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/355043/Sporazum-koji-je-odredio-sudbinu-Bliskog-istoka>
294. **Jalilvand, David Ramin**, „Iran's Gas Export: Can Past Failure Become Future Success?“, The Oxford Institute for Energy Studies, June 2013.
295. **Janković, Slobodan**, „Sukobi na Bliskom istoku – osnovna obeležja“, *Međunarodna politika*, Vol. LIX, Br. 2-3, Jun 2007, str. 266-307.
296. **Jasper, Marc W.**, „Security Assistance in the Persian Gulf and the Roots of the Nixon Doctrine“, Master Thesis, Naval Postgraduate School, Monterey, California, 1997.
297. **Jeffery, Keith**, „Great Power Rivalry in the Middle East“, *The Historical Journal*, Vol. 25, No. 4, 1982, pp. 1029-1038.

298. **Jessen, Erik**, „European Diplomacy in the Iran Nuclear Negotiations: What Impact Did It Have?“, Bruges Political Research Paper, No. 61, Department of European and Political and Governance Studies, College of Europe, October 2017.
299. **Johnson, Rob**, *The Iran-Iraq War*, Plgrave Macmillan, New York, 2011.
300. **Jones, Seth G**, *The Rise of European Security Cooperation*, New York, Cambridge University Press, 2007.
301. **Jović, Dejan**, „Trideset godina nakon revolucije: Iran u središtu svjetske politike“, *Politička misao*, god. 46, br. 1, 2009.
302. **Jović Lazić, Ana**, „Gde su istočne granice Evropske unije?“, *Međunarodna politika*, Vol. LVIII, Br. 4, Oktobar 2006, str. 445-468.
303. **Juneau, Thomas**, „Iran's Policy Towards the Houthis in Yemen: a Limited Return on a Modest Investment“, *International Affairs*, Vol. 92, No. 3, 2016, pp. 647-663.
304. **Kagan, Kimberly**, „Iran's Proxy War against the United States and the Iraqi Government“, *Iraq's Report*, Institute for the Study of Waar, May 2006 – August 20, 2007, dostupno na: <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/reports/IraqReport06.pdf>
305. **Kam, Ephraim**, „Iran's Regional Status: Expanding Influence alongside Weaknesses“ in Anat Kurz, Shlomo Brom (eds.), *Strategic Survey for Israel*, Institute for National Security Studies, Tel Aviv, 2011, pp. 77-91.
306. **Kam, Ephraim, Shine, Sima**, „Iran after the Nuclear Agreement“, The Institute for National Security Studies, Tel Aviv University, dostupno na: <https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/2896847512.pdf>
307. **Kamel, Amir Magdy**, „The JCPOA: how Iran's grand strategy stifled the US“, *Middle Eastern Studies*, Volume 54, Issue 4, 2018, pp. 706-722.
308. **Kampanini, Masimo**, *Istorija Srednjeg istoka (1798-2006)*, Clio, Beograd, 2011.
309. **Kamrava, Mehran**, „Iranian National-security Debates: Factionalism and Lost Opportunities“, *Middle East Policy*, Vol. XIV, No. 2, Summer, 2007, pp. 84-100.
310. **Karshenas, Massoud, Hakimian, Hassan**, „Oil, Economic Diversification and the Democratic Process in Iran“, *Iranian Studies*, Vol. 38, No. 1, March 2005, pp. 67-90.
311. **Karsh, Efraim**, *Essential Histories: War and Conflict in Modern Times: The Iran-Iraq War*, The Rosen Publishing Group, New York, 2009.
312. **Karsh, Efraim**, „Geopolitical Determinism: The Origins of the Iran-Iraq War“, *Middle East Journal*, Vol. 44, No. 2, 1990, pp. 256-268.
313. **Katz, Brian**, *Strategy and Non-State Partnerships in the Middle East*, Center for Strategic and International Studies, 2018, dostupno na: <https://www.csis.org/analysis/axis-rising-irans-evolving-regional-strategy-and-non-state-partnerships-middle-east>
314. **Katzman, Kenneth**, „Iran's Activities and Influence in Iraq“, Washington D.C., Congressional Research Service, December 27, 2007.
315. **Katzman, Kenneth**, „Iran's Foreign Policy“, Washington D.C., Congressional Research Service, January 29, 2016.
316. **Katzman, Kenneth**, „Iran's Influence in Iraq“ in: Steven J. Costel (ed), *Surging Out of Iraq?*, Nova Science Publishers, Inc., New York, 2008, pp. 169-175.
317. **Katzman, Ken**, „The Politics of Iran's Regular Military“ in: *The Artesh: Iran's Marginalized Regular Military*, Middle East Institute Viewpoints, November 2011, dostupno preko: http://www.aei.org/wp-content/uploads/2011/11/-the-artesh-irans-marginalized-regular-military_171758621702.pdf
318. **Katzman, Kenneth, Murphy, Richard, Cameron, Fraser, Litwak, Robert, Sick, Gary, Stauffer, Thomas**, „The End of Dual Containment: Iraq, Iran and Smart Sanctions“, *Middle East Policy*, Vol. 8, No. 3, 2001, pp. 71-88.

319. **Katzman, Kenneth, Kerr, Paul K, Nikitin, Mary Beth D, Garcia, Michael John**, „Iran: Interim Nuclear Agreement and Talks on a Comprehensive Accord“, *Congresional Research Service*, March 27, 2015.
320. **Katzman, Kenneth, Kerr, Paul K**, „Iran Nuclear Agreement“, *Congresional Research Service*, January 19, 2016, dostupno na: <https://fas.org/sgp/crs/nuke/R43333.pdf>
321. **Katz, Mark N**, „Russia and Iran“, *Middle East Policy*, Vol. XIX, No. 3, Fall 2012, pp. 54-64.
322. **Kaunert, Christian, Zwolski, Kamil**, *The EU as a Global Security Actor: A Comprehensive Analysis Beyond CFSP and JHA*, Basingstoke, GB: Palgrave Macmillan, 2013.
323. **Kaussler, Bernd**, „British-Iranian Relations, *The Satanic Verses* and the Fatwa: A Case of Two-Level Game Diplomacy“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 38, No. 2, August 2011, pp. 203-225.
324. **Kaussler, Bernd**, „From Engagement to Containment: EU – Iran Relations and the Nuclear Programme, 1992-2011“, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Volume 14, Issue 1, 2012, pp. 53-76.
325. **Kaussler, Bernd**, „European Union Constructive Engagement with Iran (2000-2004): An Exercise in Conditional Human Rights Diplomacy“, *Iranian Studies*, Vol. 41, No. 3, June 2008, pp. 269-295.
326. **Kaussler, Bernd**, *Iran's Nuclear Diplomacy: Power Politics and Conflict Resolution*, Routledge, New York, 2014.
327. **Kayali, Laura**, „France's Approach to a Nuclear Deal with Iran“, *European Institute*, April 2015, dostupno na: <https://www.europeaninstitute.org/index.php/archive/208-blog/258-april-2015/2024-france-s-approach-to-a-nuclear-deal-with-iran-4-28>
328. **Kaye, Dalia Dassa, Nader, Alireza, Roshan, Parisa**, *Israel and Iran: A Dangerous Rivalry*, RAND Corporation, 2012, pp. 9.
329. **Keddie, Nikki R**, *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, Yale University Press, 2006.
330. **Kedourie, Elie**, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921*, Bowes and Bowes, London, 1956.
331. **Kempin, Ronja, Mawdsley, Jocelyn**, „The Common Security and Defence Policy as an act of American hegemony“, *European Security*, Vol. 22, No. 1, 2013, pp. 55-73.
332. **Keohane, Daniel**, „Strategic Priorities for EU Defence Policy“, *FRIDE Policy Brief*, No. 146, February 2013.
333. **Kerr, Paul**, „The JCPOA and safeguards: model or outlier?“, *The Nonproliferation Review*, Volume 24, Issue 3-4, 2017, pp. 261-273.
334. **Keukeleire, Stephan, MacNaughtan, Jenifer**, *The Foreign Policy of the European Union*, Palgrave Macmillan, London 2008.
335. **Khajepour, Bijan**, „Iran's Economy: Twenty Years after the Islamic Revolution“ in: John L. Esposito, R.K. Ramazani (eds.), *Iran at the Crossroads*, Palgrave, New York, 2001, pp. 93-122.
336. **Khaloozadeh, Saeed**, *Analytical Assessment of the Relationship between the Islamic Republic of Iran and the EU*, Cultural Institute for International Studies and Research, Teheran.
337. **Khan, Saira**, *Iran and Nuclear Weapons: Protracted Conflict and Proliferation*, Routledge, New York, 2010.
338. **Kiefer, Francine S**, „Germany Promises Aid to Kurdish Refugees“, *The Christian Science Monitor*, April 25, 1991, dostupno na: <https://www.csmonitor.com/1991/0425/25032.html>
339. **Kile, Shannon N. (ed)**, *Europe and Iran – Perspectives on Non-Proliferation*, Oxford University Press, 2005.
340. **Kinzer, Stephen**, *All the Shah's Men – An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, Wiley, New York, 2008.
341. **Kissinger, Henry**, *US and Russia should share anti-Iran missile defense*, interviewed by Nathan Gardels, *Christian Science Monitor*, April 20th 2010.

342. **Kitchings, Emily**, „The Role of Domestic Politics in Nuclear Reversal: Identifying the Iranian Domestic and U.S. Drivers of the JCPOA“, Master Thesis, Harvard University, March 2018.
343. **Klarenberg, Kit**, „Made in Britain: How the Tories armed both sides in the Iran-Iraq War“, *Counterfire*, September 26, 2014, dostupno na: <http://www.counterfire.org/articles/opinion/17446-made-in-britain-tory-profiteering-from-iran-iraq-war>
344. **Kurpas, Sebastian**, „The Treaty of Lisbon: How Much 'Constitution' is Left? An Overview of the Main Changes“ in CEPS Policy Brief NO. 147, Brussels, The Center for European Policy Studies, 2007, dostupno preko: <https://www.files.ethz.ch/isn/45976/pb147.pdf>
345. **Kutchesfahani, Sara**, „Iran's Nuclear Challenge and European Diplomacy“, European Policy Centre, EPC Issue Paper No. 46, March 2006.
346. **Kuzmicheva, Larisa**, „EU Foreign Policies In the Middle East – Iran, Iraq, Syria, Israeli-Palestinian Peace Process“, *European Alumni Association Conference: Europe And The Muslim World*, Washington, DC: Wilson Center, 2006.
347. **Landau, Emily, Asculai, Ephraim, Stein, Shimon**, „One Year to Implementation of the JCPOA: Assessing the Nuclear Deal in Context“, The Institute for National Security Studies, January 2017, dostupno na: <https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/1477061693.pdf>
348. **Larsen, Henrik**, „Concepts of Security in the European Union After the Cold War“, *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 54, No. 3, 2000, pp. 337-355.
349. **Laub, Zachary**, „International Sanctions on Iran“, Council on Foreign Relations, Last Updated July 15, 2015, dostupno na: https://www.cfr.org/backgrounder/international-sanctions-iran?cid=ppc-Google-iran_sanctions_backgrounder&gclid=Cj0KCQiA_JTUBRD4ARIsAL7_VeUHRcQgTgr2ffZvf5n7DM-hINP39y4NbGo539PdGc_-Y_hmEKYgK3EaAs1HEALw_wcB
350. **Lavennex, Sandra**, „EU External Governance in Wider Europe“, *Journal of European Public Policy*, 2004, pp. 680-700.
351. **Lee, Sean**, „The Second Iranian Revolution: Why Iran's Modern Radicalism Should Ease US Fears“, *Stanford Journal of International Relations*, Vol. X, No. 1, Fall/Winter 2008, pp. 44-51.
352. **Lehne, Stefan**, *Is there hope for EU Foreign Policy?*, Carnegie Endowment for International Peace, December 2017.
353. **Leigh, David, and Hooper, John**, „Britain's Dirty Secret“, *The Guardian*, 6 March, 2003, dostupno na: <https://www.theguardian.com/politics/2003/mar/06/uk.iraq>
354. **Lewis, Bernard**, „Behind the Rushdie Affair“, *The American Scholar*, Vol. 60, No. 2, Spring 1991, pp. 185-196.
355. **Lewis, Jeffrey**, „Nuclear Deals and Double Standards: American Hypocrisy is Harming Nonproliferation Efforts“, *Foreign Affairs*, October 2, 2018.
356. **Lichfield, John**, „Iran President Hassan Rouhani signs €40bn in trade deals on visit to France – but goes hungry“, *Independent*, 28 January 2016, dostupno na: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/iran-president-hassan-rouhani-signs-eu40bn-trade-deals-visit-france-goes-hungry-a6840241.html>
357. **Little, Becky**, „How America Jump-Started Iran's Nuclear Program“, *History*, May 9, 2018, dostupno na: <https://www.history.com/news/iran-nuclear-weapons-eisenhower-atoms-for-peace>
358. **Lišanin, Mladen, Cupać, Branislava**, „Rusija, NATO, EU: komplementarni ili konkurentski pogledi na novu bezbednosnu arhitekturu Evrope“, *Vojno delo*, (1) Proleće/2013, Godina LXV, str. 101-114.

359. **Lodge, Juliet**, „From Civilian Power to Speaking with a Common Voice: The Transition to CFSP“ u Juliet Lodge (ed.), *The European Community and the Challenge of the Future*, Pinter, 2nd ed., 1993, pp. 227-251.
360. **Lopandić, Duško**, „Evropska unija u novom međunarodnom okruženju“, *Međunarodni problemi*, Vol. LX, br. 2-3, Avgust 2008, str. 199-225.
361. **Lynch, Hugh F**, „Freedom of Navigation in the Persian Gulf and the Strait of Hormuz“ in Myron H. Nordquist, John Norton Moore (eds.), *Security Flashpoints: Oil, Islands, Sea Access and Military Confrontation*, Center for Oceans Law and Policy, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, 1998, pp. 315-339.
362. **Mabon, Simon**, „Muting the Trumpets of Sabotage: Saudi Arabia, the US and the Quest to Securitize Iran“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 45, Issue 5, 2018, pp. 742-759.
363. **Majidi, Ali Feghe, Zarouni, Zahra**, „The Impact of Sanctions on the Economy of Iran“, *International Journal of Resistive Economics*, Vol. 4, Issue 1, September 2016.
364. **Major, Claudia, Mölling, Christian**, „EU Military Capabilities: Some European Troops but Not Yet a European Army“ in Ettore Greco, Nicoletta Pirozzi, Stefano Silvestri (eds.), *EU Crises Management: Institutions and Capabilities in the Making*, Istituto Affari Internazionali, Rome, November 2010, pp. 11-28.
365. **Malek, Martin**, „Russia, Iran, and the Conflict in Chechnya“, *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 2, No. 1, Winter 2008, pp. 25-34.
366. **Mälksoo, Maria**, „From the ESS to the EU Global Strategy: External Policy, Internal Purpose“, *Contemporary Security Policy*, Vol. 37, No. 3, 2016, pp. 374-388.
367. **Maloney, Suzanne**, *The Roots and Evolution of Iran's Regional Strategy*, Issue Brief, Atlantic Council, September 2017, dostupno na: https://www.atlanticcouncil.org/images/The_Roots_and_Evolution_of_Irans_Regional_Strategy_web_0928.pdf
368. **Maltzahn, Nadia von**, *The Syria – Iran Axis: Cultural Diplomacy and International Relations in the Middle East*, I.B. Tauris, London, 2015.
369. **Manners, Ian**, „Normative Power Europe: a Contradiction in Terms“, *Journal of Common Market Studies*, 2002, pp. 235-258.
370. **Manners, Ian**, „The Normative Ethics of the European Union“, *International Affairs*, 84 (1), 2008, pp. 45-60.
371. **Margaras, Vasilis**, „Common Security and Defence Policy and the Lisbon Treaty Fudge: No Common Strategic Culture, No Major Progress“, EPIN Working Paper, No. 28, June 2010.
372. **Martins, Bruno Oliveira, Ferreira-Pereira, Laura C**, „Stepping Inside? CSDP Missions and EU Counter-terrorism“, *European Security*, Vol. 21, No. 4, 2012, pp. 537-556.
373. **Mathew, William M**, „War-Time Contingency and the Balfour Declaration of 1917: An Improbable Refrersion“, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 40, No. 2, 2011, pp. 26-42;
374. **Matić, Davorka**, „Islamski pokret u arapskom svijetu: uzroci, teme i politički značaj“, *Soc. ekol. Zagreb*, Vol. 20 (2011.), No. 1.
375. **Mavani, Hamid**, „Khomeini's Concept of Governance of the Jurisconsult (*Wilayat al-Faqih*) Revisited: The Aftermath of Iran's 2009 Presidential Election“, *Middle East Journal*, Vol. 67, No. 2, Spring 2013, pp. 207-228.
376. **Mavani, Hamid**, „Ayatullah Khomeini's Concept of Governance (*wilayat al-faqih*) and the Classical Shi'i Doctrine of Imamate“, *Middle Eastern Studies*, Vol. 47, No. 5, 2011, pp. 807-824.
377. **Maull, Hanns W**, „Germany and Japan: The New Civilian Powers“, *Foreign Affairs*, Vol. 69, No. 5, 1990, pp. 91-106.
378. **Maurizio, Martellini, Massimo Zucchetti**, „The Iranian Nuclear Agreement: A Scientifically Reliable, Transactional and Verifiable Joint Comprehensive Plan of Action“ in: J.L. Black-Branch, D.

- Fleck, *Nuclear non-proliferation in international law – Volume III: Legal aspects of the use of nuclear energy for peaceful purposes*, Asser Press, Springer, 2016, pp. 471-488.
379. **McCurdy, Meghan**, „Unilateral Sanctions With a Twist: The Iran and Libya Sanctions Act of 1996“, *American University International Law Review*, Vol. 13, Issue 2, 1997, pp. 397-438.
380. **McInnis, J. Matthew**, *Iran's Strategic Thinking – Origins and Evolution*, American Enterprise Institute, May 2015.
381. **McNaugher, Thomas L.**, „Ballistic Missiles and Chemical Weapons: The Legacy of the Iran-Iraq War“, *International Security*, Vol. 15, No. 2, Fall 1990, pp. 5-34.
382. **Mearsheimer, John J.**, *The Tragedy of a Great Power Politics*, W.W. Norton&Co., New York, 2001.
383. **Mehdi, Syed Zafar**, „Iran's Nuclear Program and West's Blatant Double Standards“, *Tehran Times*, July 5, 2018.
384. **Meier, Oliver**, „European Efforts to Solve the Conflict over Iran's Nuclear Programme: How Has the European Union Performed?“, EU Non-Proliferation Consortium, Non-Proliferation Papers No. 27, February 2013.
385. **Menashri, David**, „Iran's Regional Policy: Between Radicalism and Pragmatism“, *Journal of International Affairs*, Vol. 60, 2007, pp. 153-167.
386. **Menon, Anand**, „Empowering Paradise? The ESDF at Ten“, *International Affairs*, Vol. 85, No. 2, 2009, pp. 227-246.
387. **Menon, Anand, Sedelmeier, Ulrich**, „Instruments and Intentionality: Civilian Crisis Management and Enlargement Conditionality in EU Security Policy“, *West European Politics*, Vol. 33, No. 1, January 2010.
388. **Mérand, Frédéric**, „Governance and State Power: A Network Analysis of European Security“, *Journal of Common Market Studies*, Volume 49, No. 1, 2010, pp. 121-147.
389. **Mérand, Frédéric**, „Pierre Bourdieu and the Birth of European Defence“, *Security Studies*, Vol. 19, No. 2, 2010. pp. 342-374.
390. **Mertes, Michael**, „Too Big for Europe, Too Small for the World? The German Question Reconsidered“, *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. 9, No. 3, 2015, pp. 363-375.
391. **Meter, Zoran**, „Moskva zauzima čvrsti stav: kraj idile njemačko-ruskih odnosa“, *Geopolitika.News*, Prosinac 20, 2020, dostupno na: <https://www.geopolitika.news/analize/zoran-meter-moskva-zauzima-cvrsti-stav-kraj-idile-njemacko-ruskih-odnosa/>
392. **Meyer, Christoph, Strickmann, Eva**, „Solidifying Constructivism: How Material and Ideational Factors Interact in European Defence“, *Journal for Common Market Studies*, Vol. 19, No. 2, 2010, pp. 61-81.
393. **Milani, Mohsen M.**, „Tehran's Take: Understanding Iran's U.S. Policy“, *Foreign Affairs*, Vol. 88, No. 4, July/August 2009, pp. 46-62.
394. **Milani, Mohsen M.**, „Iran and Saudi Arabia Square Off: The Growing Rivalry Between Tehran and Riyadh“, *Foreign Affairs*, October 11, 2011, dostupno na: <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2011-10-11/iran-and-saudi-arabia-square>
395. **Milani, Mohsen M.**, *The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic*, Routledge, New York, 2018.
396. **Milani, Mohsen M.**, „Iran's Policies and Iraq“ in: Amin Tarzi (ed.), *The Iranian Puzzle Piece: Understanding Iran in the Global Context*, Marine Corps University Quantico, Virginia, 2009.
397. **Milosavljević, Slavomir i Radosavljević, Ivan**, *Osnovi metodologije političkih nauka*, Službeni glasnik, Beograd, 2006.
398. **Miršajmer, Džon**, *Tragedija politike velikih sila*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, 2009.
399. **Mitrović, Andrej**, *Jugoslavija na Konferenciji mira 1919-1920*, Beograd, 1969.
400. **Mix, Derek E.**, *The European Union: Foreign and Security Policy*, Congressional Research Service, April 2013.

401. **Moaddel, Mansoor**, „State-Centered vs. Class-Centered Perspectives on International Politics: The Case of U.S. and British Participation in the 1953 Coup Against Premier Mosaddeq in Iran“, *Studies in Comparative International Development*, Vol. 24, No. 2, Summer 1989, pp. 3-23.
402. **Mohseni, Ebrahim, Gallagher, Nancy, Ramsay, Clay**, „Iranian Public Opinion on the Nuclear Agreement“, Center for International & Security Studies at Maryland, September 2015, dostupno na:
<https://drum.lib.umd.edu/bitstream/handle/1903/19731/CISSM-PA%20Iranian%20Public%20Opinion%20on%20the%20Nuclear%20Agreement%20090915%20FINAL-LR.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
403. **Monroe, Elizabeth**, *Britain's Moment in the Middle East, 1914-1971*, Chatto&Windus, London, 1981.
404. **Moravcsik, Andrew**, „Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31, No. 4, 1993, pp. 473-524.
405. **Moravcsik, Andrew, Vachudova, Milada Anna**, „National Interests, State Power, and EU Enlargement“, *East European Politics and Societies*, Vol. 17, No. 1, 2003, pp. 42-57.
406. **Moravcsik, Andrew, Nicolaidis, Kalypso**, „Explaining the Treaty of Amsterdam: Interests, Influence, Institutions“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 37, No. 1, 1999, pp. 59-85.
407. **Morgentau, Hans**, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York, Alfred A. Knopf, 1971.
408. **Moshaver, Ziba**, „Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Leadership“, *The Review of International Affairs*, Volume 3, Issue 2, Winter 2003, pp. 283-305.
409. **Mostashari, Ali**, „Iran: Rogue State?“, *MIT Center for International Studies Audit of the Conventional Wisdom*, September 2005, pp. 5-11.
410. **Mousavian, Seyyed Hossein**, *Iran – Europe Relations: Challenges and Opportunities*, Routledge, New York, 2008.
411. **Mousavian, Hossein**, „The Iranian Nuclear Dispute: Origins and Current Options“, *Arms Control Association*, July/August 2012.
412. **Mousavian, Seyed Hossein, Mousavian, Mohammad Mehdi**, „Building on the Iran Nuclear Deal for International Peace and Security“, *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, Volume 1, Issue 1, 2018, pp. 169-192.
413. **Mousavian, Seyed Hossein, Toossi, Sina**, „Assessing US-Iran Nuclear Engagement“, *The Washington Quarterly*, Vol. 40, No. 3, Fall 2017, pp. 65-95.
414. **Mozaffari, Mehdi**, „The Rushdie Affair: Blasphemy as a New Form of International Conflict and Crisis“, *Terrorism and Political Violence*, Vol. 2, No. 3, 1990, pp. 415-441.
415. **Muller, Patrick**, *EU Foreign Policymaking and the Middle East Conflict: the Europeanization of National Foreign Policy*, Routledge, 2012.
416. **Myers, Harry M**, „The US Policy of Dual Containment toward Iran and Iraq in Theory and Practice“, *Air War College, Air University*, April 1997.
417. **Nader, Alireza**, „The Revolutionary Guards“, United States Institute of Peace (USIP), Washington DC, pp. 2, dostupno preko:
https://iranprimer.usip.org/sites/default/files/Military_Nader_Revolutionary%20Guards.pdf
418. **Naghavy, Alireza, Pignataro, Giuseppe**, „Theocracy and Resilience against Economic Sanctions“, *Journal of Economic Behavior & Organization*, Volume 111, March 2015, pp. 1-12.
419. **Naghizadeh, Ahmed**, „Američka i evropska politika na Bliskom istoku“, *Znakovi vremena*, Vol. 7, broj 25, jesen 2004, str. 106-126.
420. **Naj, Džozef**, *Kako razumevati međunarodne odnose*, Stubovi culture, Beograd, 2006.
421. **Najmabadi, Afsaneh**, „Iran's Turn to Islam: From Modernism to a Moral Order“, *Middle East Journal*, Vol. 41, No. 2, Spring 1987, pp. 202-217.

422. **Nakarada, Radmila**, „Evropska unija kao mirovni projekat”, *Sociološki pregled*, Vol. XXXX (2006), No. 4, str. 549-572.
423. **Nau, Henry R, Ollapally, Deepa M, (eds.)**, *Worldviews of Aspiring Powers: Domestic Foreign Policy Debates in China, India, Iran, Japan, and Russia*, Oxford University Press, New York, 2012.
424. **Naylor, Phillip C**, *France and Algeria: A History of Decolonization and Transformation*, University Press of Florida, 2000.
425. **Nejad, Ali Fathollah**, „German-Iranian Relations after the Nuclear Deal: Geopolitical and Economic Dimensions“, *Insight Turkey*, Vol. 18, No. 1, 2016, pp. 59-75.
426. **Nejad, Ali Fathollah**, “Germany’s Relations with Iran beyond the Nuclear Deal: Readjusting Foreign and Development Policy”, *Foreign Policy and the Next German Government*, No. 7, Summer 2017, pp. 37-39.
427. **Nicolaidis, K., Howse, R.**, „This is my EUtopia... Narrative as Power“, *JCMS*, Vol. 40, No. 4, 2002, pp. 767-792.
428. **Noi, Aylin Ünver**, „Iran's Nuclear Programme: The EU Approach to Iran in Comparison to the US' Approach“, Centre for Strategic Research, Spring 2005, dostupno na: <https://sam.gov.tr/irans-nuclear-programme-the-eu-approach-to-iran-in-comparison-to-the-us-approach/>
429. **Noi, Ünver**, „Iran in EU and US Foreign Policy: The Case of Iran's Nuclear Program“ in Münevver Cebeci (ed.), *Issues in EU and US Foreign Policy*, Lexington Books, Plymouth, 2011.
430. **Noi, Aylin Ünver**, „Iran's Nuclear Programme: The EU Approach to Iran in Comparison to the US' Approach“, Marmara University EC Institute, EU Politics and International Relations Department, Spring 2005.
431. **Nonneman, Gerd**, „Constants and Variations in Gulf-British Relations“ in: Joseph A. Kechichian (ed.), *Iran, Iraq, and the Arab Gulf States*, Palgrave, New York, 2001.
432. **Nonneman, Gerd**, „Iran After the Elections: The Future Under Khatami“, *Middle East International*, Vol. 27, No. 553, 1997.
433. **Novičić, Žaklina**, „Neorealizam i neoliberalizam u savremenoj teoriji međunarodnih odnosa“, *Međunarodna politika*, Vol. LIX, Br. 2-3, Jul 2007, str. 211-242.
434. **Novičić, Žaklina**, „Novine u spoljnoj i bezbednosnoj politici Evropske unije posle Ugovora iz Lisabona“, *Međunarodna politika*, 2010, str. 397-417.
435. **Nuruzzaman, Mohammed**, „As Aleppo Falls, Iran Rises“, *The National Interest*, December 20, 2016, dostupno na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2888942
436. **Nye, Joseph S, Jr**, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.
437. **O'Donnell, Clara Marina**, „Britain's Coalition Government and EU Defence Cooperation: Undermining British Interests“, *International Affairs*, Vol. 87, No. 2, 2011, pp. 419-433.
438. **Oezbek, Elisa**, “The EU’s Nonproliferation Strategy: Iran as a Test Case”, *Strategic Assessment*, Volume 13, No. 2, August 2010, pp. 69-82.
439. **Okruhlik, Gwen**, „Saudi-Arabian – Iranian Relations: External Rapprochement and Internal Consolidation“, *Middle East Policy*, Vol. X, No. 2, Summer 2003, pp. 113-125.
440. **Orlić, Dejan**, „Operacionalizacija bezbednosne politike Evropske Unije“, *Međunarodna politika*, Vol. LVIII, Br. 4, Decembar 2006, str. 414-444.
441. **Orlić, Dejan**, “Šezdeset godina transformacije NATO”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Godina III, Broj 3, 2009, str. 529-553.
442. **Onderco, Michal**, „Money can't buy you love: the European Union member states and Iranian nuclear programme 2002-2009“, *European Security*, Vol. 24, No. 1, 2015, pp. 56-76.
443. **Osmańczyk, Edmund Jan**, edited by Anthony Mango, *Encyclopedia of the United Nations and International Agreements*, Third Edition, Volume 2: G to M, Routledge, New York, 2003.

444. **Ostovar, Afshon P**, *Guardians of the Islamic Revolution: Ideology, Politics, and the Development of Military Power in Iran (1979-2009)*, PhD Thesis, The University of Michigan, 2009.
445. **Ottaway, Marina**, „Learning from Sykes-Picot“ in: *Middle east Program*, Occasional Paper Series, Wilson Center, Fall 2015, dostupno na: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/learning_from_sykes_picot_0.pdf
446. **Ottolenghi, Emanuele**, *Iran: The Looming Crisis, Can the West Live with Iran's nuclear Threat?*, Profile Books LTD, London, 2009.
447. **Owen, Roger**, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, Routledge, London, 1992.
448. **Özcan, Nihat Ali, Özdamar, Özgür**, „Iran's Nuclear Program and the Future of U.S.-Iranian Relations“, *Middle East Policy*, Vol. XVI, No. 1, Spring 2009, pp. 121-133.
449. **Pape, Robert A**, „Soft Balancing Against the United States“, *International Security*, Vol. 30, No. 1, Summer 2005, pp. 7-45.
450. **Parsi, Trita**, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the US*, New Heaven and London, Yale University Press, 2007.
451. **Parsi, Trita**, „War with Iran is back on the table – thanks to Trump“, *The Guardian*, 17 July 2017, dostupno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jul/17/war-with-iran-possible-donald-trump-foreign-policy>
452. **Parsons, Anthony**, „Iran and Western Europe“, *Middle East Journal*, Vol. 43, No. 2, Spring 1989, pp. 2018-229.
453. **Parsons, Craig**, *How to Map Arguments in Political Science*, Oxford University Press, 2007.
454. **Patterson, Ruairi**, „The EU Sanctions on Iran: The European Political Context“, *Middle East Policy*, Volume 20, Issue 1, Spring 2013, pp. 135-146.
455. **Paul, T.V**, „Soft balancing in the Age of US Primacy“, *International Security*, Vol. 30, No. 1, 2005, pp. 46-71.
456. **Pearlman, Wendy**, „Spoiling Inside and Out: Internal Political Contestation and the Middle East Political Process“, *International Security*, Vol. 33, 2008/2009, pp. 79-109.
457. **Pelletiere, Stephen C**, *Landpower and Dual Containment: Rethinking America's Policy in the Gulf*, Strategic Studies Institute, November 1999.
458. **Pelletiere, Stephen C**, *The Iran-Iraq War: Chaos in a Vacuum*, Praeger, New York, 1992.
459. **Perabo, Betsy**, „A Chronology of Iran's Nuclear Programming“, *Eye on Supply*, Fall 1992, pp. 45-71.
460. **Perkovich, George**, „Toward Transatlantic Cooperation in Meeting the Iranian Nuclear Challenge“, *Proliferation Papers*, Winter 2005, pp. 5, dostupno na: https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/42/052/42052712.pdf
461. **Perteghella, Annalisa**, „Security Spoiler or Political Broker? Iran's Role in the Middle East“ in: Paolo Magri, Annalisa Perteghella (eds), *Post-vote Iran: Giving Engagement a Chance*, ISPI, Milan, 2017, pp. 53-75.
462. **Perthes, Volker**, „Ambition and Fear: Iran's Foreign policy and Nuclear Programme“, *Survival*, Volume 52, No. 3, June – July 2010, pp. 95-114.
463. **Perthes, Volter (ed.)**, *Germany and the Middle East, Interests and Options*, Berlin, 2002.
464. **Petersen, Tore Tingvold**, „Crossing the Rubicon? Britain's Withdrawal from the Middle East, 1964-1968: A Bibliographical Review“, *The International History Review*, Vol. 22, No. 2, 2000, pp. 318-340.
465. **Peterson, John, Sjursen, Helene**, *A Common Foreign Policy for Europe?: Competing Visions of the CFSP*, Routledge London, 1998.
466. **Peterson, John, Tocci, Nathalie, Alcaro, Riccardo**, „Multipolarity and Transatlantic Relations: Multilateralism and Leadership in a New International Order“, *Transworld*, Working Paper 01, September 2012.

467. **Peterson, J.E.**, „Britain and the Gulf: At the Periphery of Empire“ in: Lawrence G. Potter (ed.), *The Persian Gulf in History*, Palgrave Macmillan, New York, 2009.
468. **Petito, Fabio**, „Khatami's Dialogue Among Civilisations as International Political Theory“, *J. Humanities*, Vol. 11, No. 3, 2004, pp. 11-29.
469. **Pieper, Moritz**, „The transatlantic dialogue on Iran: the European subaltern and hegemonic constraints in the implementation of the 2015 nuclear agreement with Iran“, *European Security*, Vol. 26, Issue 1, 2017, pp. 99-119.
470. **Piotrowski, Marcin Andrzej**, „Results of the Parliamentary Elections in Iran“, Bulletin, No. 26, March 2012, The Polish Institute of International Affairs, dostupno preko: [https://www.files.ethz.ch/isn/139923/Bulletin%20PISM%20No%2026%20\(359\),%20March%2013,%202012.pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/139923/Bulletin%20PISM%20No%2026%20(359),%20March%2013,%202012.pdf)
471. **Piscatori, James**, „The Rushdie Affair and the Politics of Ambiguity“, *International Affairs*, Vol. 66, No. 4, 1990, pp. 767-789.
472. **Piven, Ben**, „Map: US bases encircle Iran“, *AlJazeera*, 1 May 2012, dostupno na: <https://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2012/04/2012417131242767298.html>
473. **Posch, Walter**, „The Iran Primer“, United States Institute of Peace, October 11, 2010, dostupno na: <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-european-union>
474. **Posch, Walter**, „The EU and Iran: a tangled web of negotiations“ in: Walter Posch (ed.), *Iranian Challenges*, Institute for Security Studies, Chailiot Paper, No 89, May 2006.
475. **Posch, Walter**, „The European Union and Iran“, Middle East Institute, January 29, 2009, dostupno na: <https://www.mei.edu/publications/european-union-and-iran>
476. **Posch, Walter**, „The Third World, Global Islam and Pragmatism – the Making of Iranian Foreign Policy“, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, April 2013.
477. **Posch, Walter**, „A new geopolitical and economic outlook for the EU? How closer relations with Iran might affect the bilateral relations between the EU and Israel“, Israeli European Policy Network, October 2015, dostupno na: <https://www.iepn.org/images/stories/papers/2015/a%20new%20geopolitical%20and%20economic%20outlook%20for%20the%20eu-walter%20posch.pdf>
478. **Posch, Walter**, „Iran and European Union“, *Academia*, February 2016, dostupno na: http://www.academia.edu/34607307/Iran_and_the_European_Union
479. **Posen, Barry R.**, „ESDP and the Structure of World Power“, *The International Spectator*, Vol. 39, 2004, pp. 5-17.
480. **Posen, Barry R.**, „European Union Security and Defence Policy: Response to Unipolarity?“, *Security Studies*, Vol. 15, No. 2, April-June 2006, pp. 149-186.
481. **Posnett, Edward**, „Treating His Imperial Majesty's Warts: British Policy towards Iran 1977-79“, *Iranian Studies*, Vol. 45, No. 1, January 2012, pp. 119-137.
482. **Potežica, Oliver**, *Islamska Republika Imama Homeinija*, Filip Višnjić, Beograd, 2006.
483. **Potežica, Oliver**, „Koncept suverenosti imama Homeinija“, dostupno na: http://starisajt.nspm.rs/Debate/2006_CP_poteyica_homeini.htm
484. **Quille, Gerard**, „The European Security Strategy: A Framework for EU Security Interests“, *International Peacekeeping*, Vol. 11, No. 3, Autumn 2004, pp. 1-16.
485. **Quille, Gerard**, *The Lisbon Treaty and Its Implications for CSDP/ESDP*, Policy Department External Policies, Briefing Paper, February 2008.
486. **Rahigh-Aghson, Ali, Jakobsen, Peter Viggo**, „The Rise of Iran: How Durable, How Dangerous?“, *The Middle East Journal*, Vol. 64, No. 4, 2010, pp. 559-573.
487. **Rakel, Eva Patricia**, „Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006“ in M.P. Amineh (ed), *The Greater Middle East in Global Politics*, Leiden: Brill Academic Publishers, 2007.

488. **Rakel, Eva Patricia**, *The Iranian Political Elite, State and Society Relations, and Foreign Relations since the Islamic Revolution*, University of Amsterdam, 2008.
489. **Rakel, Eva Patricia**, *Power, Islam and Political Elite in Iran – a Study on the Iranian Political Elite from Khomeini to Ahmadinejad*, Leiden, Boston, 2009.
490. **Ramazani, Rouhollah K.**, „Constitution of the Islamic Republic of Iran“, *Middle East Journal*, Vol. 34, No. 2, Spring 1980, pp. 181-204.
491. **Ramazani, R.K.**, „Ideology and Pragmatism in Iran’s Foreign Policy“, *Middle East Journal*, Vol. 58, 2004, pp. 549-559.
492. **Ramazani, R.K.**, „Understanding Iranian Foreign Policy“ in: *The Iranian Revolution at 30, Viewpoints Special Edition*, The Middle East Institute, Washington, DC, dostupno na: <https://www.mei.edu/sites/default/files/publications/2009.01.The%20Iranian%20Revolution%20at%2030.pdf>
493. **Ramazani, Rouhollah K.**, *The Persian Gulf: Iran's Role*, University Press of Virginia, Charlottesville, 1972.
494. **Ramazani, R.K.**, „Iran's revolution: Patterns, Problems and Prospects“, *International Affairs*, Vol. 56, No. 3, Summer 1980, pp. 443-457.
495. **Ramazani, R.K.**, „Iran's Foreign Policy: Independence, Freedom and the Islamic Republic“ in: Anoushiravan Ehteshami, Mahjoob Zweeir (eds.), *Iran's Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad*, Ithaca Press, 2011.
496. **Randjbar-Daemi, Siavush**, „Building the Islamic State: The Draft Constitution of 1979 Reconsidered“, *Iranian Studies*, Vol. 46, No. 4, 2013, pp. 641-663.
497. **Razoux, Pierre**, „France's Involment in the Iran-Iraq War“ in: Nigel Ashton and Bryan Gibson (eds.), *The Iran-Iraq War: New International Perspectives*, Routledge, New York, 2013.
498. **Razoux, Pierre**, *The Iran-Iraq War*, The Belknap Press of the Harvard University Press, Cambridge, 2015.
499. **Regencia, Ted**, „Iran warns Pakistan to crack down on Jaish al-Adl“, *Al Jazeera*, 16 February 2019, dostupno preko: <https://www.aljazeera.com/news/2019/02/iran-warns-pakistan-crack-jaish-al-adl-190216071021469.html>
500. **Rehman, Zia Ur**, „Thec Baluch insurgency: linking Iran to Pakistan“, *Report May 2014*, Norwegian Peacebuilding Resource Centre, dostupno preko: <https://www.files.ethz.ch/isn/180927/31c68a20991b5a98b0dece4fd929c9c8.pdf>
501. **Reichard, Martin**, *EU-NATO Relationship: A Legal and Political Perspective*, Routledge, New York, 2006.
502. **Reissner, Johannes**, „EU-Iran Relations: Options for Future Dialogue“ in: Walter Posch (ed.), *Iranian Challenges*, Institute for Security Studies, Chailiot Paper, No 89, May 2006.
503. **Reiter, Dan**, „Preventive Attacks Against Nuclear Programs and the „Success“ at Osiraq“, *The Nonproliferation Review*, Vol. 12, No. 2, 2005, pp. 355-371.
504. **Renner, Stephan, and Trauner, Florian**, „Creeping EU Membership in South-east Europe: The Dynamics of EU Rule Transfer to the Western Balkans“, *Journal of European Integration*, 2009, pp. 449-465.
505. **Renouard, J, Vigil, D.N.**, „The Quest for Leadership in a Time of Peace: Jimmy Carter and western Europe, 1977-1981“ in M. Schulz, T.A. Schwartz (eds.), *The Strained Alliance: U.S.-European Relations from Nixon to Carter*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
506. **Rettmann, Andrew**, „From Solana to Mogherini: What Did Ashton Really Do?“, *EU Observer*, Brussels, 1 December 2014, dostupno na: <https://euobserver.com/foreign/126734>
507. **Rezaei, Farhad**, *Iran's Foreign Policy After the Nuclear Agreement: Politics of Normalizers and Traditionalists*, Palgrave MacMillan, Ankara, 2019.

508. **Rezaei, Farhad, Moshirabad, Somayeh Khodaei**, „The Revolutionary Guards: from spoiler to acceptor of nuclear agreement“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Volume 45, Issue 2, 2016, pp. 138-155.
509. **Rieffer-Flanagan, Barbara Ann**, „Islamic Realpolitik: Two-Level Iranian Foreign Policy“, *International Journal on World Peace*, Vol. 26, No. 4, December 2009, pp. 7-35.
510. **Rieker, Pernille**, *Europeanization of National Security Identity*, Routledge, London, 2006.
511. **Rieker, Pernille**, *The EU as a Security Actor: The Development of Political and Administrative Capabilities*, Norwegian Institute of International Affairs, Oslo, 2007, Available from: https://www.files.ethz.ch/isn/46168/725_EU_Security_Actor.pdf
512. **Risseuw, Rafke**, „The Syrian-Iranian Nexus: a Historical Overview of Strategic Cooperation“, Brussels International Center for Research and Human Rights, Research Paper, December 2018.
513. **Rizvi, M. Mahtab Alam**, „Velayat-e-Faqih (Supreme Leader) and Iranian Foreign Policy: An Historical Analysis“, *Strategic Analysis*, Vol. 36, No. 1, January 2012, pp. 112-127.
514. **Rizwan, Muhammad, Arshid, Muhammad, Waqar, Muhammad, Iram, Saira**, „From Rivarly to Nowhere: A Story of Iran – Saudi Ties“, *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, Volume 19, Issue 9, September 2014, pp. 91-101.
515. **Rizvi, M. Mahtab Alam**, „Evaluating the Political and Economic Role of the IRGC“, *Strategic Analysis*, Vol. 36, No. 4, 2012, pp. 584-596.
516. **Roberson, B.A.**, „Islam and Europe: An Enigma or a Myth?“, *Middle East Journal*, Vol. 48, No. 2, Spring 1994, pp. 288-308.
517. **Roberts, Paul Craig**, „The Real Reasons for the Iran Agreement: Putting More Pressure on Russia“, *Emerging Equity*, July 21, 2015, dostupno na: <https://emergingequity.wordpress.com/2015/07/21/the-real-reasons-for-the-iran-agreement-putting-more-pressure-on-russia-oped/>
518. **Rose, Gideon**, „Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy“, *World Politics*, Vol. 51, No. 1, October 1998, pp. 144-172.
519. **Rosecrance, Richard**, „The European Union: A New Type of International Actor“, u Jan Zielonka (ed.), *Paradoxes of European Foreign Policy*, The Hague: Kluwer, 1998, pp. 15-25.
520. **Rózsa, Erzsebet**, „The EU and the Iran Nuclear Deal: How to Proceed?“, *Barcelona Centre for International Affairs*, No. 13, July 2018.
521. **Rózsa, Erszébet N, Szigetvári, Tamás**, „The Resistance Economy: Iranian Patriotism and Economic Liberalisation“ in: Tamás Geröcs, Miklós Szanyi (ed.), *Market Liberalism and Economic Patriotism in the Capitalist World-System*, Palgrave Macmillan, 2019, pp. 169-182.
522. **Rothschild, Emma**, „What is Security?“, *Daedalus*, Vol. 124, No. 3, 1995, pp. 53-98.
523. **Rowberry, Ariana**, „Sixty Years of „Atoms for Peace“ and Iran's Nuclear Program“, *Brookings*, December 18, 2013, dostupno na: <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2013/12/18/sixty-years-of-atoms-for-peace-and-irans-nuclear-program/>
524. **Rubin, Barry**, „American Relations with the Islamic Republic of Iran, 1979-1981“, *Iranian Studies*, Vol. XIII, Nos. 1-4, 1980, pp. 307-326.
525. **Rubin, Barry**, „Iran: The Rise of a Regional Power“, *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 10, 2006, pp. 142-151.
526. **Rubinstein, Alvin Z.**, „The Soviet Union and Iran under Khomeini“, *International Affairs*, Vol. 57, No. 4, 1981, pp. 599-617.
527. **Rudolf, Peter**, „Critical Engagement: the European Union and Iran“ in: Richard N. Haas (ed.), *Transatlantic Tensions: The US, Europe and Problem Countries*, Brookings Institute, Washington DC, 1999.
528. **Rudolf, Peter**, „The United States, Iran and Transatlantic Relations: Headed for Crisis?“, *German Institute for International and Security Affairs, SWR Comments*, September 2004.

529. **Ruehsen, Moyara de Moraes**, „Operation Ajax Revisited: Iran, 1953“, *Middle Eastern Studies*, Vol. 29, No. 3, July 1993, pp. 467-486.
530. **Ruth de Boer, Lucinda**, *Analizing Iran's Foreign Policy: the Prospects and Challenges of Sino-Iranian Relations*, Msc thesis, Univerity of Amsterdam, 2009.
531. **Ruth de Boer, Lucinda**, *Analizing Iran's Foreign Policy: the Prospects and Challenges of Sino-Iranian Relations*, Msc thesis, Univerity of Amsterdam, 2009.
532. **Ryning, Sten**, „Realism and the Common Security and Defence Policy“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 49, No. 1, 2011, pp. 23-42.
533. **Sadri, Hومان A**, „An Islamic Perspective on Non-Alignment: Iranian Foreign Policy in Theory and Practice“ in: Chan S., Mandaville P., Bleiker R. (eds), *The Zen of International Relations*, Palgrave macmillan, London, 2001.
534. **Saffari, Said**, „The Legitimation of the Clergy's Right to Rule in the Iranian Constitution od 1979“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 1, 1993, pp. 64-82.
535. **Safshekan, Roozbeh, Sabet, Farzan**, „The Ayatollah's Praetorians: The Islamic Revolutionary Guard Corps and the 2009 Election Crisis“, *The Middle East Journal*, Vol. 64, No. 4, 2010, pp. 543-558.
536. **Sahimi, Muhhamad**, „Atoms for Peace“, *The Cairo Review of Global Affairs*, Summer 2013, dostupno na: <https://www.thecaireview.com/essays/atoms-for-peace/>
537. **Sahimi, Mohammad**, „Iran's Nuclear Program. Part I: Its History“, *Payvand*, 10 February 2003, dostupno na: <http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html>
538. **Sahimi, Muhammad**, „Double Standards for Iran's Nuclear Program“, *Washington Report on Middle East Affairs*, April 2010.
539. **Saikal, Amin**, „Iranian Foreign Policy, 1921-1979“ in: P. Avery, G.R.G. Hambly, c. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press, 1991.
540. **Salehi, Ali Akbar**, „If the Iran deal is to survive, the west must change the course“, *The Guardian*, 23 June 2017, dostupno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jun/23/iran-nuclear-deal-survive-west-change-course-engagement>
541. **Salehi, M.M.**, „Radical Islamic Insurgency in the Iranian Revolution 1978-1979“ in: Christian smith (ed.), *Disruptive Religion: The Force of Faith in Social Movement Activism*, Routledge, New York, 1996.
542. **Salisbury, Peter**, „Yemen and the Saudi-Iranian Cold War“, Reserach Paper, Middle East and North Africa Programme, February 2015, Chatham House, The Royal Institute of International Affairs.
543. **Saltiel, David H, Purcell, Jason S**, „Moving Past Dual Containment: Iran, Iraq, and the Future of U.S. Policy in the Gulf“, *The Atlantic Council*, Vol. XIII, No. 1, January 2002.
544. **Samii, A. William**, „Iran's Guardians Council as an Obstacle to Democracy“, *Middle East Journal*, Vol. 55, No. 4, Autumn 2001, pp. 643-662.
545. **Samii, Abbas William**, „A Stable Structure on Shifting Sands: Assessing the Hizbullah – Iran – Syria Relationship“, *Middle East Journal*, Vol. 62, No. 1, Winter 2008, pp. 32-53.
546. **Sangiovanni, Mette Eilstrup**, „Why a Common Security and Defence Policy is Bad for Europe“, *Survival: Global Politics and Strategy*, Volume 45, No. 4, pp. 193-206.
547. **Santopinto, Federico, Price, Megan (eds.)**, *National Visions of EU Defence Policy: Common Denominators and Misunderstandings*, Centre for European Policy Studies, Brussels, 2013.
548. **Sauer, Tom**, „Struggling on the World Scene: An Over-ambitious EU versus a Committed Iran“, *European Security*, Vol. 17, No. 2-3, June-September 2008, pp. 273-293.
549. **Schmierer, Richard J**, „The Sultanate of Oman and the Iran Nuclear Deal“, *Middle East Policy*, Vol. XXI, No. 4, 2015, dostupno na: <https://mepc.org/journal/sultanate-oman-and-iran-nuclear-deal>
550. **Schmitt, Eva Mareike**, „Between European and national role conceptions – the EU3 initiative regarding the Iranian Nuclear Programme“, *European Security*, Vol. 26, Issue 2, 2017, pp. 253-272.

551. **Schwartz, Felicia, Norman, Laurence, Fassihi, Farnaz**, „U.N. Nuclear Watchdog Certifies Iran's Compliance With Nuclear Deal“, *The Wall Street Journal*, August 31, 2017, dostupno na: <https://www.wsj.com/articles/u-n-nuclear-watchdog-certifies-irans-compliance-with-nuclear-deal-1504193625>
552. **Schweller, Randall L**, „Unanswered Threats – A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing“, *International Security*, Vol. 29, No. 2, Fall 2004, pp. 159-201.
553. **Schweller, Randall L**, „Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In“, *International Security*, Vol. 19, No. 1, Summer 1994, pp. 72-107.
554. **Scott, Emma**, „France and Iran are back to Business“, *Lobe Log*, February 5, 2016, dostupno na: <https://lobelog.com/france-and-iran-are-back-to-business/>
555. **Seeberg, Peter**, „The EU and the international sanctions against Iran: European and Iranian foreign and security policy interests, and a changing Middle East“, *Palgrave Communications*, Vol. 2, 2016, pp. 1-9.
556. **Seyedin, Silvia**, „Khomeini and the Iranian Revolution: His Ideas and Acts“, *Mediterrán tanulmányok*, Vol. 24, 2015, pp. 121-132.
557. **Shirvani, Tara, Vuković, Siniša**, „After the Iran Nuclear Deal: Europe's Pain and Gain“, *The Washington Quarterly*, Vol. 38, No. 3, 2015, pp. 79-92.
558. **Shpiro, Shlomo**, „Communicating Interests across History: German – Israeli Security Cooperation“ in: Haim Goren (ed), *Germany and the Middle East: Past, Present and Future*, Hebrew University Press, Jerusalem, 2003, pp. 305-331.
559. **Sick, Gary**, „Rethinking Dual Containment“, *Survival*, Vol. 40, No. 1, 1998, pp. 5-32.
560. **Simić, Dragan**, *Nauka o bezbednosti, savremeni pristupi bezbednosti*, Službeni list SRJ, FPN, Beograd, 2002.
561. **Simon, Jacqueline**, „United States Non-Proliferation Policy and Iran: Constraints and Opportunities“, *Contemporary Security Policy*, Vol. 17, No. 3, December 1996, pp. 365-394.
562. **Simón, Luis**, *Command and Control? Planning for EU Military Operations*, European Union Institute for Security Studies, Occasional Paper No. 81, 2010.
563. **Sjursen, Helene**, „Towards a Postnational Foreign and Security Policy?“, *ARENA Working Paper 4/12*, Centre for European Studies, University of Oslo, 2005.
564. **Sjursen, Helene**, „Understanding the Common Foreign and Security Policy: Analytical Building Blocks“ in Michéle Knodt, Sebastiaan Princen, *Understanding the European Union's External Relations*, Routledge, London, 2003.
565. **Sjursen, Helene**, „What Kind of Power“, *Journal of European Public Policy*, Vol. 13, No. 2, 2006, pp. 169-181.
566. **Slović, Srđan**, „Hladnoratovski i poslehladnoratovski koncept bezbednosti u Evropi“, *Zbornik radova učiteljskog fakulteta*, 2015, str. 93-101.
567. **Smith, Ben**, „The Joint Comprehensive Plan of Action nuclear deal with Iran“, House of Commons Library, Briefing paper, Number 07178, 15 October 2015.
568. **Smith, Hazel**, *European Union Foreign Policy: What it is and What it Does*, Pluto Press, London, 2002.
569. **Smith, Karen E**, *European Union Foreign Policy In a Changing World*, Polity Press, Cambridge, 2003.
570. **Smith, Karen E**, „The End of Civilian Power EU: A Welcome Demise or Cause for Concern?“, *The International Spectator*, Volume XXXV, No. 2, April – June 2000, pp. 11-28.
571. **Smith, Martin**, „Bitter Rivals, Iran and Saudi Arabia, Part 2“, *Frontline*, 54:46, dostupno na: <https://www.pbs.org/video/bitter-rivals-iran-and-saudi-arabia-part-two-ka4dlm/>
572. **Smith, Michael E**, *Europe's Foreign and Security Policy: The Institutionalization of Cooperation*, Cambridge University Press Cambridge, 2004.

573. **Smith, Michael**, „Still Rooted in Maastricht: EU External Relations as a 'Third-generation Hybrid““, *European Integration*, Vol. 34, No. 7, November 2012.
574. **Smith, Simon C**, *Ending Empire in the Middle East: Britain, the United States and Post-war Decolonization, 1945-1973*, Routledge, New York, 2012.
575. **Snyder, Robert S**, „The End of Revolution?“, *The Review of Politics*, Vol. 61, No. 1, Winter 1999, pp. 5-28.
576. **Soltani, Fakhreddin**, „Foreign Policy of Iran After the Islamic Revolution“, *Journal of Politics and Law*, Vol. 3, No. 2, September 2010, pp. 199-206.
577. **Soltani, Fakhreddin and Amiri, Reza Ekhtiari**, „Foreign Policy of Iran after Islamic Revolution“, *Journal of Politics and Law*, Vol. 3, No. 2, September 2010.
578. **Sorby, Karol R**, „Great Powers and the Middle East After World War II (1945-1955)“, *Asian and African Studies*, Vol. 10, No. 1, 2001, pp. 56-79.
579. **Shaw, Martin**, „There is no such Thing as Society: Beyond Individualism and Statism in International Security Studies“, *Review of International Studies*, Vol. 19, 1993, pp. 159-175.
580. **Sommer, Allison Kaplan**, „Top Brass vs. Netanyahu's Government: Where Israel Stands on Nixing Nuke Iran Deal“, *Haaretz*, 8 May 2018, dostupno na: <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-where-israel-s-leaders-stand-on-the-iran-nuclear-deal-1.6070237>
581. **Stacey, Kiran**, „Britain reopens Tehran embassy with promises of enhanced trade“, *Financial Times*, August 23, 2015, dostupno na: <https://www.ft.com/content/0cdeaa32-4985-11e5-9b5d-89a026fda5c9>
582. **Stavridis, Stelios**, „Why the Militarising of the European Union is Strengthening the Concept of Civilian Power Europe“, *European University Institute*, 2001.
583. **Stearns, Jonathan, Fouquet, Helene**, „U.S. Warns Europe That Its Iran Workaround Could Face Sanctions“, *Bloomberg*, May 29, 2019, dostupno na: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-05-29/u-s-warns-europe-that-its-iran-workaround-could-face-sanctions>
584. **Stedman, Stephen J**, „Spoiler Problems in Peace Processes“, *International Security*, Vol. 22, 1997, pp. 5-53.
585. **Stein, Ewan**, „Ideological Codependency and Regional Order: Iran, Syria, and the Axis of Refusal“, *Politics Symposium*, University of Edinburgh, July 2017.
586. **Stokes, Karina**, „Ahmadinejad's Letter to Bush Opens Dialogue in Middle Eastern Rethorical Style“, *Journal of Language and Politics*, Vol. 9, Issue 1, 2010, pp. 96-114.
587. **Stork, Joe**, „Understanding the Balfour Declaration“, *MERIP Reports*, No. 13, 1972, pp. 9-13.
588. **Stothard, Michael**, „UK Secretly Supplied Saddam“, *Financial Times*, December 30, 2011, dostupno na: <https://www.ft.com/content/52add2c4-30b4-11e1-9436-00144feabdc0>
589. **Strobel, Warren, Hosenball, Mark**, „Elite Iranian Guards Training Yemen's Houthis: U.S. Officials“, dostupno na: <https://www.reuters.com/article/us-yemen-security-houthis-iran/elite-iranian-guards-training-yemens-houthis-u-s-officials-idUSKBN0MN2MI20150327>
590. **Struwe, V. Matthias**, „The Policy of „Critical Dialogue“ – An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997“, *Durham Middle East Paper Series No. 60*, Centre for Middle Eastern and Islamic Studies, Durham, 1998.
591. **Styan, David**, *France and Iraq: Oil, Arms and French Policy Making in the Middle East*, I.B. Taurus, London, 2006.
592. **Styan, David**, „Jacques Chirac's 'non': France, Iraq and the United Nations, 1991-2003“, *Modern and Contemporary France*, Vol. 12, No. 3, 2004, pp. 371-385.
593. **Sun, Degang**, „Brothers Indeed: Syria-Iran Quasi-alliance Revisited“, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, Vol. 3, No. 2, 2009, pp. 67-80.
594. **Swearingen, Will D**, „Geopolitical Origins of the Iran-Iraq War“, *Geographical Review*, Vol. 78, No. 4, 1988, pp. 405-416.

595. **Tabatabai, Ariane**, „Negotiating the 'Iran talks' in Tehran: the Iranian drivers that shaped the Joint Comprehensive Plan of Action“, *Nonproliferation Review*, Volume 24, Issue 3-4, 2017, pp. 225-242.
596. **Tabatabai, Ariane, Esfandiary, Dina**, „Cooperating with Iran to Combat ISIS in Iraq“, *Washington Quarterly*, Vol. 40, No. 3, 2017, pp. 129-146.
597. **Tabatabai, Araiane, Samuel, Annie Tracy**, „Managing U.S.-Iran Relations: Critical Lessons from the Iran-Iraq War“, *International Security*, Policy Brief, November 2017, dostupno na: <https://www.belfercenter.org/publication/managing-us-iran-relations-critical-lessons-iran-iraq-war>
598. **Tabatabai, Ariane M, Samuel, Annie Tracy**, „What the Iran-Iraq War Tells Us About the Future of the Iran Nuclear Deal“, *International Security*, Vol. 42, No. 1, 2017, pp. 152-185.
599. **Tabrizi, Aniseh Bassiri, Santini, Ruth Hanau**, „EU sanctions against Iran: new wine in old bottles?“, ISPI Analysis, No. 97, March 2012.
600. **Tagma, Halit Mustafa, Uzun, Ezgi**, „Bureaucrats, Ayatollahs, and Persian Politics: Explaining the Shift in Iranian Nuclear Policy“, *Korean Journal of Defense Analysis*, Vol. 24, No. 2, June 2012, pp. 239-264.
601. **Takeyh, Ray**, „Iran’s New Iraq“, *The Middle East Journal*, Vol. 62, No. 1, Winter 2008.
602. **Takeyh, Ray**, „The Iran-Iraq War: a Reassessment“, *The Middle East Journal*, Vol. 64, No. 3, 2010, pp. 365-383.
603. **Talmadge, Caitilin**, „Closing Time: Assessing the Iranian Threat to the Strait of Hormuz“, *International Security*, Vol. 33, No. 1, Summer 2008, pp. 82-117.
604. **Tanenbaum, Jan Karl**, „France and the Arab Middle East 1914-1920“, *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 68, Part 7, 1978, pp. 1-50.
605. **Tardy, Thierry**, „The European Union, a Regional Security Actor with Global Aspirations“ in: Thierry Tardy (ed.), *European Security in a Global Context*, Routledge, London, 2009.
606. **Tarock, Adam**, „Iran-Western Europe Relations on the Mend“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No. 1, 1999, pp. 41-61.
607. **Tarock, Adam**, „Iran's Nuclear Programme and the West“, *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 4, 2006, pp. 645-664.
608. **Tarock, Adam**, *The Superpowers' Involvement in the Iran-Iraq War*, Nova Science Publishers, Inc. New York, 1998.
609. **Tarock, Adam**, „The Iran Nuclear Deal: Winning a Little, Losing a Lot“, *Third World Quarterly*, Vol. 37, No. 8, 2016, pp. 1408-1424.
610. **Teitelbaum, Joshua**, „The Shiites of Saudi Arabia“, *Current Trends in Islamic Ideology*, Vol. 10, 2010, pp. 72-86.
611. **Terrill, W. Andrew**, „The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security“, *U.S. Army War College, Strategic Studies Institute*, December 2011, dostupno na: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a555137.pdf>
612. **Therme, Cemet**, „The rise of tensions between Iran and Europe: the Trump Factor“, *ISS Analysis*, 1st March 2019, dostupno na: <https://www.iiss.org/blogs/analysis/2019/03/iran-and-europe-rise-of-tensions>
613. **Tickner, Ann J**, „Re-visioning Security“ in: Ken Booth and Steve Smith (eds.), *International Relations Theory Today*, Polity Press, Oxford, 1995, pp. 175-197.
614. **Tirman, John, Maleki, Abbas (eds.)**, *U.S. – Iran Misperceptions: a Dialogue*, New York, London, Bloomsbury Academic, 2014, pp. 92.
615. **Tocci, Nathalie**, „The EU, the Middle East Quartet and (In)effective Multilateralism“, *MERCURY e-paper*, No.9, June 2011.
616. **Tocci, Nathalie, Alcaro, Riccardo**, „Rethinking Transatlantic Relations in a Multipolar Era“, *International Politics*, Vol. 51, No. 3, 2014, pp. 366-389.
617. **Todorović, Dragan**, *Hizbulah – Božja partija*, Institut za političke studije, Beograd, 2010.

618. **Todorović, Dragan**, *Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2016.
619. **Toči, Natali**, „Uvodna reč“ u *Zajednička vizija, udruženo delovanje: jača Evropa, Globalna strategija za spoljnu i bezbednosnu politiku Evropske unije*, Ministarstvo spoljnih poslova, IES, ISAC fond, 2016.
620. **Toje, Asle**, „The Consensus-Expectations Gap: Explaining Europe's Ineffective Foreign Policy“, *Security Dialogue*, Vol. 39, No. 1, February 2008.
621. **Toje, Asle**, „The 2003 European Union Security Strategy: A Critical Appraisal“, *European Foreign Affairs Review*, Vol. 10, No. 1, 2005, pp. 117-133.
622. **Toje, Asle**, „The European Union as a Small Power“, *Journal of Common Market Studies*, Volume 49, No. 1, 2010, pp. 43-60.
623. **Tol, Gönül**, „The Turkey-Brazil-Iran Nuclear Deal: Another Missed Opportunity?“, Middle East Institute, May 24 2010, dostupno na: <https://www.mei.edu/publications/turkey-brazil-iran-nuclear-deal-another-missed-opportunity>
624. **Tonra, Ben and Christiansen, Thomas (eds)**, *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, 2004.
625. **Torbat, Akbar E**, *Politics of Oil and Nuclear Technology in Iran*, Palgrave MacMillan, Los Angeles, 2020.
626. **Törö, Csaba**, “Accommodating Differences Within the CSDP: Leeway in the Treaty Framework?” in: Steven Blockmans (ed.), *Differentiated Integration in the EU – From Inside Looking Out*, Centre for European Policy Studies, 2014, pp. 57-74.
627. **Traynor, Ian, Borger, Julian**, „Iran admits secret uranium enrichment program“, *The Guardian*, 25 September, 2009, dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2009/sep/25/iran-admits-uranium-plant>
628. **Treviño, Rusty**, “Is Iran an Offensive Realist or a Defensive Realist? A Theoretical Reflection on Iranian Motives for Creating Instability”, *Journal of Strategic Security*, Volume 6, No. 3, Fall 2013, pp. 382-392.
629. **Tukidid**, *Povijest Peloponeskog rata*, Dereta, Beograd, 1991.
630. **Turudić, Momir**, „Najmlađi na svetu“, *Vreme*, 19. februar 2009. godine, dostupno na: <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=825231>
631. **Ullman, Richard H**, „Redefining Security“, *International Security*, Vol. 8, No. 1, Summer 1983, pp. 129-153.
632. **Uniyal, Vijeta**, „German business goals played key-role in Iran Nuclear Deal“, *Legal Insurrection*, July 27, 2015, dostupno na: <https://legalinsurrection.com/2015/07/german-business-goals-played-key-role-in-iran-nuclear-deal/>
633. **Uzun, Özüm Sezin, Eksi, Muharrem**, „Continuities and Changes in Iran's Foreign Policy: Analysis of Syrian Case“, *Aralik*, Vol. 1, No. 3, 2017, pp. 205-228.
634. **Vaeidi, Javad**, “Exemplary war”, *The Diplomatic Hamshahri*, No. 2, December 2003.
635. **Vafaei, Khosrow, Asgari, Arezoo Zareh**, „Nuclear Discourse of Islamic Republic of Iran before JCPOA (Joint Comprehensive Plan of Action) Focusing on the Stances of the Foreign Minister“, *Specialty Journal of Knowledge Management*, Vol. 3, No. 1, 2018, pp. 16-27.
636. **Vincze, Hajnalka**, „The EU-NATO Syndrome: Spotlight on Transatlantic Reality“, *Journal of Contemporary European Research*, Vol. 3, No. 2, 2007, pp. 99-123.
637. **Vines, Alex**, „Rhetoric from Brussels and Reality on the Ground: the EU and Security in Africa“, *International Affairs*, Vol. 86, No. 5, 2010, pp. 1091-1108.
638. **Vlajić, Iris Bjelica**, „Međunarodni odnosi u svetlu sporazuma o nuklearnom programu Irana“, *Vojno delo*, Vol. 68, br. 5, 2016, str. 99-105.
639. **Volc, Kenet**, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2008.
640. **Vukčević, Dejana**, *Bezbednost i Evropska unija*, Institut za političke studije, Beograd, 2008.

641. **Vukčević, Dejana**, *Evropska unija kao strateški akter*, Institut za političke studije, Beograd, 2013.
642. **Vučičević, Dušan**, „Država u senci džamije“, Srpska politička misao, broj 4/2008, godina XV, sveska 22, str. 2015-238.
643. **Walt, Stephen M**, *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1987.
644. **Walt, Stephen M**, „The Renaissance of Security Studies“, *International Studies Quarterly*, Volume 35, Issue 2, June 1991, pp. 211-239.
645. **Waltz, Kenneth N**, “Why Iran Should Get the Bomb: Nuclear Balancing Would Mean Stability”, *Foreign Affairs*, Vol. 91, No. 4, July/August 2012, pp. 2-5; Akbar E. Torbat, “EU Embargoes Iran over the Nuke Issue”, Information Clearing House, July 8 2012, dostupno na: http://www.calstatela.edu/sites/default/files/users/u15276/eu_embargoes_iran_over_the_nuke_issue.pdf
646. **Warnaar, Maaïke**, *Iranian Foreign Policy during Ahmadinejad – Ideology and Actions*, Palgrave Macmillan, New York, 2013.
647. **Wastnidge, Edward**, „The Modalities of Iranian Soft Power: From Cultural Diplomacy to Soft War“, *Politics*, Vol. 35, No. 3-4, 2014, pp. 364-377.
648. **Watkins, Ali, Grim, Ryan and Ahmed, Akbar Shahid**, “Iran Warned Houthis Against Yemen Takeover,” The Huffington Post, April 20, 2015, dostupno na: https://www.huffpost.com/entry/iran-houthis-yemen_n_7101456
649. **Wæver, Ole**, “The EU as a Security Actor: Reflections from a Pessimistic Constructivist on Post-Sovereign Security Orders” in Morten Kelstrup, Michael Williams, *International Relations Theory and the Politics of European Integration: Power, Security and Community*, Routledge, London, 2000.
650. **Webber, Mark, Croft, Stuart, Howorth, Jolyon, Terriff, Terry, Krahnemann, Elke**, „The Governance of European Security“, *Review of International Studies*, Vol. 30, No. 1, 2004, pp. 3-26.
651. **Wei-Fang, Chen**, „National Interests vs. Security and Defence Integration in the EU: A Comparative Case Study of Britain and Germany“, PhD Thesis, Durham University, 2012.
652. **Weinthal, Benjamin**, „Deutsche Firmen Weiter im Iran Aktiv“, *Welt Online*, October 3, 2010, dostupno na: https://www.welt.de/welt_print/wirtschaft/article6711136/Deutsche-Firmen-weiter-im-Iran-aktiv.html
653. **Wessels, Wolfgang, Bopp, Franziska**, *The Institutional Architecture of CFSP After the Lisbon Treaty – Constitutional Breakthrough or Challenges Ahead?*, EU Commission-funded Challenge Project, Research Paper No. 10, 2008.
654. **White, Brian**, *Understanding European Foreign Policy*, Palgrave Macmillan, New York, 2001.
655. **White, Jeremy B**, „Uk, France and Germany issue joint statement attacking Trump's withdrawal from Iran nuclear deal“, *Independent*, 8 May 2018, dostupno na: <https://www.independent.co.uk/news/world/iran-nuclear-deal-latest-trump-macron-us-theresa-may-merkel-europe-response-a8342126.html>
656. **Whiteman, Richard G**, *From Civilian Power to Superpower*, Palgrave Macmillan, London, 1998.
657. **Whiteman, Richard G**, „NATO, the EU and ESDP: An Emerging Division of Labour?“, *Contemporary Security Policy*, Vol. 25, No. 3, December 2004, pp. 430-451.
658. **Wilson Centre**, *Iran, Hamas and Palestinian Islamic Jihad*, dostupno na: <https://www.wilsoncenter.org/article/iran-hamas-and-palestinian-islamic-jihad>
659. **Winter, Chase**, „Kako Iran vodi ratove?“, *DW*, 15.05.2018, dostupno na: <https://www.dw.com/bs/kako-iran-vodi-ratove/a-43779819>
660. **Wintour, Patrick**, „Europe's clash with Trump over Iran nuclear deal is a durability test“, *The Guardian*, 9 May 2018, dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2018/may/09/europes-clash-with-trump-over-iran-nuclear-deal-is-a-durability-test>

661. **Wise, Krysta**, „Islamic Revolution of 1979: The Downfall of American-Iranian Relations“, *Legacy*, Vol. 11, Issue 1, 2011, Article 2, pp. 1-16.
662. **Wright, Nick**, „The European Union: What Kind of International Actor?“, *Political Perspectives*, Volume 5 (2), 2011, pp. 8-23.
663. **Wright, Nicholas**, *The EU's Common Foreign and Security Policy in Germany and the UK: Co-operation, Co-optation and Competition*, Palgrave Macmillan, London, 2019.
664. **Wright, Robin B.** (ed.), *The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy*, United States Institute of Peace Press, Washington, D.C., 2010.
665. **Yazdani, Enayatollah, Hussain, Rizwan**, „United States' Policy towards Iran after the Islamic Revolution: An Iranian Perspective“, *International studies*, Vol. 43, No. 3, 2006, pp. 267-289.
666. **Young, Michael**, *The Ghosts of Martyrs Square : An Eyewitness Account of Lebanon's Life Struggle*, New York: Simon&Schuster, 2010.
667. **Youngs, Richard**, *Europe in New Middle East – Opportunity or Exclusion?*, Oxford University press, 2014.
668. **Younis, Nussaibah**, „Nouri Al Maliki's return would damage Iraq“, *The Guardian*, 19 October 2010, dostupno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/oct/19/nouri-al-maliki-return-damage-iraq>
669. **Zaccara, Luciano**, „Iran's Permanent Quest for Regional Power Status“ in: Jacqueline Braveboy-Wagner (ed.), *Diplomatic Strategies of Nations in the Global South*, Palgrave Macmillan, New York, 2016, pp. 181-211.
670. **Zahrani, Mostafa T.**, „The Coup that Changed the Middle East: Mossadeq v. The CIA in Retrospect“, *World Policy Journal*, Vol. 19, No. 2, Summer 2002, pp. 93-99.
671. **Zarif, Mohammad Javad**, „What Iran Really Wants: Iranian Foreign Policy in the Rouhani Era“, *Foreign Affairs*, Vol. 93, No. 3, 2014, pp. 49-59.
672. **Zarić, Ivan**, „Talasokratska dimenzija savremene kineske geopolitike“, Doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2018.
673. **Zielonka, Jan**, *Explaining Euro-Paralysis: Why Europe is Unable to Act in International Politics*, Basingstoke & New York: Macmillan & St Martins, 1998.
674. **Zielonka, Jan**, „EU as a Global Actor: Empire by Example?“, *International Affairs*, Vol. 84, No. 3, 2008, pp. 471-484.

Biografija autora

Branislava Đorđević rođena je 2. februara 1985. godine u Boru, gde je završila osnovnu školu (kao nosilac Vukove diplome) i gimnaziju, društveno-jezičkog smera. Diplomirala je 2009. godine na Fakultetu političkih nauka u Beogradu na smeru za Međunarodne odnose, sa prosečnom ocenom 9,23. Tema diplomskog rada bila je „Socijalni i religijski aspekt konflikta u Severnoj Irskoj“. Na istom fakultetu je završila i diplomske akademske – master studije 2012. godine, na modulu Međunarodna politika, sa prosečnom ocenom 9,66, odbranivši rad na temu „Rusija, NATO, EU: Komplementarni ili konkurentski pogledi na novu bezbednosnu arhitekturu u Evropi“. Doktorske studije na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu upisala je 2012. godine.

Od februara 2013. godine zaposlena je u Ministarstvu odbrane Republike Srbije, u svojstvu vojnog službenika u Upravi za međunarodnu vojnu saradnju Sektora za politiku odbrane. Govori engleski i poseduje srednji nivo poznavanja persijskog jezika. Do sada je objavila jedan naučni rad u kategorizovanom časopisu.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Бранислава Ђорђевић

Број индекса 103/2012

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

**ДОМИНАЦИЈА НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА ДРЖАВА ЧЛАНИЦА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ КАО
ПРЕПРЕКА ЈАЧАЊУ ЗАЈЕДНИЧКЕ СПОЉНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОЛИТИКЕ – СЛУЧАЈ
ИСЛАМСКЕ РЕПУБЛИКЕ ИРАН**

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Бранислава Ђорђевић

Број индекса 103/2012

Студијски програм Међународне и европске студије

Наслов рада Доминација националних интереса држава чланица Европске уније као препрека јачању Заједничке спољне и безбедносне политике – Случај Исламске Републике Иран

Ментор проф. др Маја Ковачевић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ДОМИНАЦИЈА НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА ДРЖАВА ЧЛАНИЦА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ КАО
ПРЕПРЕКА ЈАЧАЊУ ЗАЈЕДНИЧКЕ СПОЉНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОЛИТИКЕ – СЛУЧАЈ
ИСЛАМСКЕ РЕПУБЛИКЕ ИРАН

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.